

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

زندگانی حسن بن علی

نویسنده: باقر شریف قرشی

مترجم: فخر الدین حجازی

جلد (۳)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

زندگانی حسن بن علی (علیه السلام)

نویسنده:

باقر شریف قرشی

ناشر چاپی:

بنیاد بعثت

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۲۰	زندگانی حسن بن علی علیه السلام جلد ۲
۲۰	مشخصات کتاب
۲۰	مقدمه مترجم
۳۲	ارمغان
۳۲	فراپیش کتاب
۳۴	مقدمه علامه فقید کاشف الغطاء
۳۴	اشاره
۳۴	بنی هاشم و بنی امیه حسن (ع) و معاویه
۶۰	بیعت
۶۰	اشاره
۶۹	قبول بیعت
۶۹	اشاره
۷۱	۱- قبول خلافت
۷۱	اشاره
۷۲	اول
۷۲	دوم
۷۲	سوم
۷۴	۲- بیعت همگانی
۷۴	۳- استقرار دولت
۷۵	۴- اشتباهات تاریخی
۷۷	جنگ سرد
۷۷	اشاره
۷۸	شورای اموی

۷۹	.....	اخطار امام
۷۹	.....	اشاره
۸۰	.....	پاسخ معاویه
۸۲	.....	اخطار عبد الله عباس
۸۲	.....	اشاره
۸۳	.....	پاسخ معاویه
۸۴	.....	نامه ابن عباس به امام
۸۹	.....	نامه امام به معاویه
۸۹	.....	اشاره
۹۶	.....	پاسخ معاویه:
۱۰۳	.....	اخطار معاویه:
۱۰۳	.....	اشاره
۱۰۴	.....	پاسخ امام:
۱۰۵	.....	اعلان جنگ
۱۰۵	.....	اشاره
۱۰۶	.....	بخشنامه معاویه:
۱۰۸	.....	ترس مردم عراق:
۱۰۸	.....	اشاره
۱۱۶	.....	۱- انتخاب عبید الله:
۱۱۷	.....	۲- تعداد سپاهیان:
۱۲۰	.....	۳- چگونگی سپاهیان:
۱۲۰	.....	اشاره
۱۲۱	.....	۱- شیعه
۱۲۲	.....	۲- خوارج
۱۲۲	.....	۳- آزمنندان
۱۲۲	.....	۴- شکاکها

- ۱۲۳ ----- ۵- پیروان رؤسای قبایل
- ۱۲۳ ----- ۴- اشتباهات تاریخی:
- ۱۲۳ ----- اشاره
- ۱۲۳ ----- ۱- الحاکم
- ۱۲۴ ----- ۲- یعقوبی
- ۱۲۴ ----- ۳- ابن کثیر
- ۱۲۵ ----- ۴- طه حسین
- ۱۲۷ ----- در مدائن
- ۱۲۷ ----- اشاره
- ۱۲۸ ----- حوادث مسکن
- ۱۲۸ ----- اشاره
- ۱۳۰ ----- اعزام جاسوسها
- ۱۳۰ ----- پخش رشوه
- ۱۳۰ ----- فریب عبید الله
- ۱۳۰ ----- اشاره
- ۱۳۲ ----- خیانت فرمانده
- ۱۳۳ ----- سراسیمگی سپاه
- ۱۳۶ ----- دروغهای گمراه گر
- ۱۳۷ ----- بررسی حوادث
- ۱۳۸ ----- حوادث مدائن
- ۱۳۸ ----- اشاره
- ۱۳۸ ----- ایجاد ترس
- ۱۳۹ ----- بزرگان رشوه خوار
- ۱۴۱ ----- انبوه رشوه خواران
- ۱۴۲ ----- غارت اردوگاه امام
- ۱۴۴ ----- تکفیر امام

- ۱۴۵ ..... سوء قصد به امام
- ۱۴۷ ..... موقعیت خطرناک
- ۱۵۲ ..... بررسی صلح
- ۱۵۲ ..... اشاره
- ۱۵۳ ..... [نظریه سطحی و صاحبان آن]
- ۱۵۳ ..... اشاره
- ۱۵۳ ..... ۱- صفدی
- ۱۵۳ ..... ۲- دکتر فیلیپ حتی
- ۱۵۴ ..... ۳- علائلی
- ۱۵۴ ..... ۴- «روایت م رونلدس»
- ۱۵۴ ..... ۵- لامنس
- ۱۵۸ ..... [نمونه هائی از جریانات]
- ۱۵۸ ..... اشاره
- ۱۵۸ ..... ۱- بی انضباطی ارتش
- ۱۵۸ ..... اشاره
- ۱۵۸ ..... الف- اخلاهای حزبی
- ۱۵۸ ..... اشاره
- ۱۵۹ ..... حزب اموی
- ۱۶۰ ..... حزب خوارج
- ۱۶۲ ..... ب- خستگی از جنگ
- ۱۶۲ ..... اشاره
- ۱۶۲ ..... ۱- جنگ های پیایی
- ۱۶۲ ..... ۲- ناامیدی از غنیمت
- ۱۶۵ ..... ج- فقدان نیروهای ارزنده
- ۱۶۶ ..... د- دعوت بصلح
- ۱۶۷ ..... ه- خیانت فرمانده سپاه

- و- رشوه های معاویه ----- ۱۶۷
- ز- شایعات دروغین ----- ۱۶۹
- ۲- نیروی دشمن ----- ۱۷۰
- اشاره ----- ۱۷۰
- الف- فرمانبرداری سپاه ----- ۱۷۰
- ب- سادگی و نابخردی ----- ۱۷۳
- ج- هم آهنگی ----- ۱۷۴
- د- قدرت نیروی سپاهی ----- ۱۷۵
- ه- اطرافیان فریبکار ----- ۱۷۶
- و- پولهای کلان ----- ۱۷۷
- ۳- ترور امیر المؤمنین ----- ۱۷۸
- ۴- جلوگیری از خونریزی ----- ۱۷۹
- ۵- منت معاویه ----- ۱۸۰
- ۶- حوادث مدائن ----- ۱۸۰
- ۷- حدیث پیامبر ----- ۱۸۲
- ۸- عصمت امام ----- ۱۸۵
- اشاره ----- ۱۸۵
- ۱- شریف مرتضی ----- ۱۸۶
- ۲- سید بن طاووس ----- ۱۸۶
- ۹- نمایش واقعیت بنی امیه ----- ۱۹۰
- شناخت بنی امیه ----- ۱۹۱
- اشاره ----- ۱۹۱
- ابو سفیان و هند ----- ۱۹۱
- سخنان پیامبر درباره معاویه ----- ۱۹۶
- [برخی از تبیه‌کارها و اندیشه های سپاه معاویه] ----- ۲۰۱
- اشاره ----- ۲۰۱

- ۱- دشمنی با پیامبر ۲۰۱
- ۲- تعطیل حدود ۲۰۲
- ۳- تجویز ربا ۲۰۳
- ۴- اذان در نماز عید ۲۰۴
- ۵- خطبه قبل از نماز عید ۲۰۴
- ۶- زکاه بر عطایا ۲۰۵
- ۷- استعمال عطر در حال احرام ۲۰۵
- ۸- استعمال ظروف طلا و نقره ۲۰۵
- ۹- پوشیدن لباس ابریشمی ۲۰۶
- ۱۰- تجاوز بمال مردم ۲۰۶
- ۱۱- خریداری دین مردم ۲۰۶
- ۱۲- هرزگی و بی شرمی ۲۰۷
- ۱۳- حدیث سازی ۲۱۳
- اشاره ۲۱۳
- ۱۳- استلحاق زیاد ۲۲۶
- نامه معاویه به زیاد ۲۲۷
- خطبه زیاد ۲۲۸
- نامه زیاد بمعاویه ۲۳۰
- نامه معاویه به زیاد ۲۳۲
- حرکت به دمشق ۲۳۳
- رسوائی استلحاق ۲۳۳
- ابراز تنفر همگانی ۲۳۴
- اشاره ۲۳۴
- ۱- امام حسن (ع) ۲۳۵
- ۲- امام حسین (ع) ۲۳۵
- ۳- یونس بن عبید ۲۳۷

- ۴- عبد الرحمن بن حکم ۲۳۷
- ۵- ابو عریان ۲۴۱
- ۶- ابو بکره ۲۴۲
- ۷- یزید بن مفرغ ۲۴۴
- ۸- حسن بصری ۲۴۶
- ۹- سکتواری ۲۴۸
- ۱۵- کارگزاران و فرمانداران معاویه ۲۴۹
- اشاره ۲۴۹
- ۱- سمره بن جندب ۲۵۲
- ۲- بسر بن ارطاه ۲۵۸
- ۳- ابو هریره ۲۶۰
- ۴- زیاد بن أبیه ۲۶۵
- اشاره ۲۶۵
- ستمی همه جائی ۲۶۸
- سیاست اهل بیت ۲۷۳
- اشاره ۲۷۳
- سیاست مبنائی ۲۷۴
- خلافت در نظر اهل بیت ۲۷۵
- هدفهای برتر ۲۷۶
- اشاره ۲۷۶
- الف- عدالت ۲۷۷
- ب- برابری ۲۷۸
- ج- آزادی ۲۸۰
- د- صراحت و راستی ۲۸۱
- ه- فرمانداران و کارگزاران ۲۸۵
- و- خدمات سپاهی ۲۸۷

- ز- سیاست مالی ۲۸۹
- مقررات صلح ۲۹۳
- اشاره ۲۹۳
- مکان صلح ۳۰۲
- زمان صلح ۳۰۳
- بررسی و تحقیق ۳۰۵
- اشاره ۳۰۵
- ۱- عمل بکتاب خدا ۳۰۶
- ۲- مسأله جانشینی ۳۰۶
- ۳- امنیت همگانی ۳۰۷
- ۴- نفی عنوان امیر المؤمنین ۳۰۷
- ۵- منع اقامه شهادت ۳۰۷
- ۶- ترک دشنام به امیر المؤمنین (ع) ۳۰۷
- ۷- امنیت عمومی شیعیان ۳۰۹
- ۸- خراج دارابگرد ۳۰۹
- ۹- امان بخاندان پیامبر ۳۱۰
- موقعیت امام حسین (ع) ۳۱۱
- معاویه در برابر امام ۳۲۵
- اشاره ۳۲۵
- سخنان امام حسن (ع) ۳۲۷
- اشاره ۳۲۷
- متن گفتار امام ۳۲۸
- موقعیت قیس فرمانده ۳۳۲
- مخالفان صلح ۳۳۸
- اشاره ۳۳۸
- ۱- حجر بن عدی ۳۳۹

- ۲- عدی بن حاتم ۳۳۹
- ۳- مسیب بن نجبه ۳۴۱
- ۴- مالک بن ضمیره ۳۴۳
- ۵- سفیان بن ابی لیلی ۳۴۳
- ۶- بشیر همدانی ۳۴۵
- ۷- سلیمان بن سرد ۳۴۵
- ۸- عبد الله بن زبیر ۳۴۹
- ۹- ابو سعید ۳۵۰
- ۱۰- یکی از یاران ۳۵۱
- بسوی مدینه - ۳۵۲
- اشاره ۳۵۲
- مکتب امام ۳۵۶
- مهربانی به مستمندان ۳۵۷
- پناه دهندگی ۳۵۸
- با حبیب بن مسلمه ۳۶۱
- جلوگیری از پیوند با امویان ۳۶۲
- معاویه در مدینه - ۳۶۶
- حزب سیاسی ۳۷۰
- بسوی دمشق - ۳۷۰
- اشاره ۳۷۰
- مناظرات امام ۳۷۴
- پیمان شکنی معاویه ۴۱۱
- اشاره ۴۱۱
- ۱- دشنام به امیر المؤمنین (ع) ۴۱۴
- اشاره ۴۱۴
- مخالفان دشنام به علی (ع) ۴۲۲

- ۴۲۲ ..... اشاره
- ۴۲۳ ..... ۱- سعد بن ابی وقاص
- ۴۲۴ ..... ۲- جناب ام السلمه
- ۴۲۴ ..... ۳- عبد الله بن عباس
- ۴۳۰ ..... (۴) احنف بن قیس
- ۴۳۱ ..... (۵) کثیر بن کثیر
- ۴۳۲ ..... (۶) انیس انصاری
- ۴۳۳ ..... (۷) زید بن ارقم
- ۴۳۳ ..... (۸) ابو بکره
- ۴۳۶ ..... ۲- مالیات دارابگرد
- ۴۳۶ ..... ۳- دشمنی با شیعیان علی (ع)
- ۴۳۹ ..... شهیدان عقیده و ایمان
- ۴۳۹ ..... اشاره
- ۴۳۹ ..... حجر بن عدی
- ۴۳۹ ..... اشاره
- ۴۵۰ ..... یاران شهید حجر
- ۴۵۰ ..... اشاره
- ۴۵۰ ..... الف- عبد الرحمن
- ۴۵۲ ..... ب- صیفی بن فسیل
- ۴۵۵ ..... ج- قبیصه بن ربیعہ
- ۴۵۸ ..... انعکاس فاجعه
- ۴۵۸ ..... اشاره
- ۴۵۸ ..... الف، امام حسین (ع)
- ۴۶۰ ..... ب- عایشه
- ۴۶۲ ..... ج- ربیع بن زیاد
- ۴۶۳ ..... د- حسن بصری

- ه- عبد الله بن عمر ۴۶۳
- و- معاویه بن خدیج «۴» ۴۶۳
- رشید هجری ۴۶۵
- عمرو بن حمق خزاعی ۴۶۷
- اوفی بن حصن ۴۷۲
- جویریہ بن مسہر عبدی ۴۷۳
- عبد الله بن یحییٰ حصرمی ۴۷۵
- جنايات دیگر ۴۷۶
- اشاره ۴۷۶
- ویرانی خانه شیعیان ۴۷۶
- نپذیرفتن شهادت شیعیان ۴۷۷
- وحشت و زندان ۴۷۷
- اشاره ۴۷۷
- ۱- محمد بن ابی حذیفه ۴۷۷
- ۲- عبد الله بن هاشم مرقال ۴۸۰
- ۳- عبد الله بن خلیفه طائی ۴۸۵
- ۴- صعصعه بن صوحان ۴۸۷
- ۵- عدی بن حاتم ۴۹۵
- ۶- جاربہ بن قدامه ۴۹۸
- تعقیب زنان شیعه ۵۰۰
- اشاره ۵۰۰
- ۱- زرقاء دخت عدی ۵۰۰
- ۲- ام الخیر بارقی ۵۰۳
- ۳- سوده دخت عماره ۵۰۷
- ۴- ام البراء دخت صفوان ۵۱۱
- ۵- پکاره هلالی ۵۱۳

- ۵۱۶ -..... ۶- اروی دخت حارث
- ۵۲۱ -..... ۷- عکرشه دخت اطرش
- ۵۲۳ -..... ۸- دارمیه حجونی
- ۵۲۶ -..... کنگره حسینی
- ۵۲۸ -..... بیعت یزید
- ۵۲۸ -..... اشاره
- ۵۳۲ -..... دعوت مغیره
- ۵۳۴ -..... نمایندگان شهرستانها
- ۵۴۵ -..... سفر معاویه بمدینه
- ۵۵۳ -..... سفر دوم بمدینه
- ۵۵۳ -..... گفتار امام حسین (ع)
- ۵۵۷ -..... عایشه و بیعت یزید
- ۵۵۸ -..... زنان و فرزندان امام
- ۵۵۸ -..... اشاره
- ۵۶۰ -..... ۱- کراهت شرعی طلاق
- ۵۶۱ -..... ۲- منافاه با روش امام
- ۵۶۱ -..... ۳- بی توجهی به زن خواهی
- ۵۶۱ -..... اشاره
- ۵۷۰ -..... دروغ پردازی منصور
- ۵۷۲ -..... نادانیهای لامنس
- ۵۷۴ -..... [شرح حال و اسامی زنان آن حضرت]
- ۵۷۴ -..... اشاره
- ۵۷۴ -..... ۱- خوله فزاری
- ۵۷۶ -..... ۲- جعده دخت اشعث
- ۵۷۹ -..... ۳- عایشه خثعمی
- ۵۸۰ -..... [فرزندان پسر و دختر امام]

۵۸۰	.....	اشاره
۵۸۱	.....	۱- قاسم
۵۸۲	.....	۲- ابو بکر
۵۸۲	.....	۳- عبد الله
۵۸۴	.....	۵- حسن
۵۸۶	.....	پایان دوران
۵۸۶	.....	اشاره
۵۹۳	.....	گفته های نادرست
۵۹۳	.....	اشاره
۵۹۳	.....	۱- مرگ در اثر بیماری سل
۵۹۳	.....	۲- مسمومیت از راه عصا
۵۹۴	.....	۳- مسمومیت در طواف
۵۹۴	.....	۴- مرگ عادی
۵۹۴	.....	اشاره
۵۹۶	.....	اندرز در بستر مرگ
۶۰۰	.....	وصیت به حسین (ع)
۶۰۳	.....	وصیت به محمد حنفیه
۶۰۵	.....	بسوی رفیق اعلی
۶۰۷	.....	تجهیز امام
۶۰۷	.....	گروه مشایعین
۶۰۸	.....	نماز بر جنازه امام
۶۰۸	.....	فتنه بزرگ
۶۱۲	.....	اجازه دفن عبد الرحمن بن عوف
۶۱۸	.....	در کنار قبر
۶۲۰	.....	طنین فاجعه
۶۲۰	.....	اشاره

- ۶۲۰ ..... ۱- مدینه
- ۶۲۱ ..... ۲- مکه
- ۶۲۱ ..... ۳- بصره
- ۶۲۲ ..... ۴- کوفه
- ۶۲۳ ..... نامه به امام حسین (ع)
- ۶۲۴ ..... شادمانی معاویه
- ۶۲۷ ..... پایان کتاب
- ۶۲۹ ..... مأخذ جلد اول و دوم کتاب زندگانی امام حسن (ع)
- ۶۲۹ ..... اشاره
- ۶۲۹ ..... «الف»
- ۶۳۰ ..... «ب»
- ۶۳۰ ..... «ت»
- ۶۳۰ ..... «ث»
- ۶۳۰ ..... «ج»
- ۶۳۰ ..... «ح»
- ۶۳۰ ..... «خ»
- ۶۳۱ ..... «د»
- ۶۳۱ ..... «ذ»
- ۶۳۱ ..... «ر»
- ۶۳۱ ..... «ز»
- ۶۳۱ ..... «س»
- ۶۳۱ ..... «ش»
- ۶۳۱ ..... «ص»
- ۶۳۲ ..... «ط»
- ۶۳۲ ..... «ع»
- ۶۳۲ ..... «غ»

۶۲۲ ----- «ف»

۶۲۲ ----- «ق»

۶۲۲ ----- «ک»

۶۲۲ ----- «ل»

۶۲۲ ----- «م»

۶۲۳ ----- «ن»

۶۲۳ ----- «و»

۶۲۳ ----- «ی»

۶۲۳ ----- فهرست مطالب جلد دوم

۶۴۲ ----- درباره مرکز

مشخصات کتاب

سرشناسه: قرشی، باقر شریف، ۱۹۲۶ - م.

عنوان قراردادی: حیاة الامام الحسن بن علی علیهم السلام دراسه و تحلیل. فارسی

عنوان و نام پدیدآور: زندگانی حسن بن علی علیه السلام / تالیف باقر شریف القرشی؛ ترجمه فخرالدین حجازی.

مشخصات نشر: تهران: بعثت، ۱۳ -

مشخصات ظاهری: ج.

شابک: ۳۰۰ ریال (ج. ۲)

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد دوم، ۱۳۵۳.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: حسن بن علی (ع)، امام دوم، ۳ - ۵۰ق -- سرگذشتنامه

شناسه افزوده: حجازی، فخرالدین، ۱۳۰۸ - ۱۳۸۶، مترجم

رده بندی کنگره: BP۴۰/ق۴ح ۹۰۴۱ ۱۳۰۰ ی

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۵۲

شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۵۴۰۲۳

مقدمه مترجم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوفَةَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ نَخْسْتِينَ مظهر و آیت کوثر که بر دامان پاک فاطمه اطهر پدید آمد حسن بود، نشانه ای از تجلی مقدسترین پدیده ای که از خجسته ترین پیوند برین انسانی پدید آمد، همان لؤلؤی که از برزخ دو اقیانوس نبوت و امامت بظهور پیوست و معجز بزرگ مرج البحرين یلتقیان بینهما برزخ لا یبغیان یخرج منهما اللؤلؤ و المرجان را تجسم بخشید و کلام

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴

خدا در کلمه وجود چنین موجودی ظاهر شد از نیائی الهام گیر و پدری پیشوا وارثی پدید آمد با وراثتی ابراهیمی و مقصدی محمدی و منهجی علوی و درخششی زهرائی که عصای فرعون کوب موسائی را در دست صلح آفرین عیسائی داشت و تندیس زنده اخلاق قرآنی بود و ابدیت اسلامی را در عمری از مجاهدت و شکیبائی تضمین کرد و بقاع امن و ایمان را بجاویدانگی در بقیع شهادت برافراشت و مکتبش از خاک گرم مدینه بکارآموزی آسمانی انسانی بهمه سوی جهان جهت یافت و در برابر

سیاهی و تباهی جبهه گرفت و بمردمی وجهه داد و اصالت بخشید

زندگانی روشن و الهام بخشش در هر قدم و نفس درسی بود حقیقت آموز و سرمشقی انسان ساز و چهره اش در برابر زشتی و سیاهی قیافه اهریمنانه دشمن چنان درخشید که خورشیدش غبار راه بود و کهکشانش گاهی نشانگر در مسیر صعود انسانی و معراج معنوی که خود مشکاه نور الله بود و زجاجه روشن چراغ هدایت و نیرو گرفته از زیت پرتو جلال و جمال، نه شرقی و نه غربی که در مسیر وسط و اعتدال و هر روزش نوری بر چهره افزود و این فروغ از آتش سرخ و ناپایدار طبیعت نبود بلکه پرتوی بود از جایگاه تجلیات ناخاموش جلوه خدائی که هرگز تاریکی و فسردگی بدنبال نیست.

فروغی در پرده جهل دیده وران و پیروزی بزرگی در نقاب شکست و حقیقت روشنی در ردای مظلومیت و واقعیت راستینی در محاق ناشناختگی نه در آن روز که در امروز نیز هم:

ای وای از ظلم تاریخ، این کتاب سیاه مجهول و عامل زر و زور که همچنان سطورش با مرکب سیاه تزویر و دروغ می کوشد تا سپیدی صحیفه حقیقت را فرو پوشاند و اوراق تاریکش بر افق حقایق انسانی وارونه گر سرگذشتهای دیرین باشد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵

دردها و اندوها که بر چهره مسجد پیامبر پس از گذشت چهارده قرن، در روزگار سنجشها و پژوهشهای تاریخی بازهم نام مقدس حسن را در کنار نام رسوای ابو هریره می بینیم همان صحابی نااصیل شکمباره و گربه باز و مال اندوز و دنیاپرست که بحرین را بروزگار حکومتش چاپید و ته کاسه بیت المالش را لیسید و عمر بن خطاب از

مسند حکومت به پائینش کشید و همه سرمایه انبوهش را طبق قانون از کجا آورده ای مصادره کرد.

همان آستان بوس دستگاه خلافت جور و همان بازرگان حدیث که ایمانش را در برابر مثنی پول سیاه فروخت و هزاران دروغ به زبان پاک ابلاغ گر پیام خدائی بست و امت مسلمان را گمراه کرد و برای تقرب بدرگاه غاصبان ضد مردم چنان گرد و خاکی براه انداخت که هنوز هم چشم گروهی از مسلمانان کور است و از دریافت حقیقت محروم.

و در زیر گنبد بلند جامع دمشق نام جاوید حسن در کنار نام عثمان است همان خلیفه اشرافی اموی که منبر پیامبر را برای جست و خیز میمونهای بنی امیه آماده کرد و اسلام و اسلامیان را بچنان- گودال آشناکی انداخت که هنوز هم که هنوز است میسوزند و دود می کنند و خاکستر میشوند و اجاق دشمنان را گرم می کنند.

از حسن، سبط اکبر و میراث بر رسالت بزرگ پیامبران و رهبر راستین انسانی در مدینه جدش و زادگاه و مشهدش فقط گوری ویران باقی است و نامش و اخلاق و کرامت و امامتش همچون پیکر پاکش در گورستان جهل و تعصب آن سامان مدفون.

ولی معاویه در شام هنوز هم قهرمان حماسه است و سر سلسله حکومت اساطیری عرب و صحابی بزرگ پیامبر و کاتب وحی و دئی مؤمنان و نه خلیفه الرسول بلکه خلیفه الله!!

هنوز هم در شام، مهمانخانه ها و داروخانه ها و سالنهای

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶

بزرگ و مجلل غذاخوری را می بینیم که بنام فندق و صیدلیه و مطعم اموی معروف است و جامع بزرگش که نمازگاه بزرگ مسلمانان است نام اموی دارد و این بزرگترین نشانه مظلومیت

خاندان رسول است که بر اثر ژاژخائی و عصیبت جاهلی دشمنان و جهل و تن آسائی دوستانشان همچنان ناشناخته اند و دسیسه سازان و حقه بازان بی آزرمی که در زیر ماسک فریب دین به پرستش دنیا می پرداختند عزیز و گرامیند و معروف و مشهور و مقبول و محترم!!

در مسجد سلیمانیه شام با یکی از استادان دانشگاه دمشق برخورد کردم که بدانشجویان مسلمانان درس تاریخ میداد ولی در نخستین سخن معلوم شد که بیچاره استاد تاریخ هنوز هم محکوم دروغهای بزرگ تاریخ و شاگرد مکتب حدیث سازان و روایت پردازان کذاب و جیره خوار دستگاه فریب بنی امیه است و معاویه را همطراز علی میدانند و میگویند معاویه از اصحاب رسول خداست و پیامبر فرمود اصحاب من همچون ستارگان آسمانند و چنان گرفتار تعصب کور جاهلی است که حاضر نیست مثالب و قبائح و فضائح این جبار نیرنگباز و فرزند خونخوار پلیدش را بشنود.

در جامع دمشق هم بروز میلاد رسول که منمهم فردی از انبوه جمعیت بادم خطیبی بلیغ و سخن پرداز از سجایای پیامبر سخن میگفت و بستایش رسول اسلام میپرداخت و نیکو سخن میراند و هیجان می آورد و داغ می کرد و برمی انگیخت ولی بیرحمانه علی (ع) را در ردیف خالد بن ولید می آورد با ستایشی کمتر از ولید برای علی (ع) همان خالدی که در غزوه احد صف مجاهدان اسلام را در هم شکست و شهیدانی بزرگ بر خاک افکند تا بدانجا که حمزه سید الشهداء بخون غلطید و پیامبر تا دروازه مرگ پیش رفت و اگر مجاهدت و جانبازی بزرگ علی (ع) نبود امروز جامع دمشق نبود که خطیب عزیز شامی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۷

نام علی (ع) را فروتر از نام

خالد ببرد.

خالدی که مسلمانان را بنام مرتدین با وجود آنکه بانگ اذان درمی دادند بروزگار خلیفه اول از دم تیغ گذرانید و مالک بن نویره سردار آنها را با بی پروائی کشت و همان شب با همسرش هم بستر شد و او امروز در شهر حمص مسجدی دارد بزرگ و زیبا و ضریحی و دم و دستگاهی و نامی و نشانی و ستون یادبودی و نامی حماسی که برای تحریک سربازان در نطقها و گفتارهای رادیویی با طمطراق برده میشود

اتفاقاً در شهر حمص، شبی در زیر بارانی تند و اسیر سرگردانی غربت و مسافرت، افسری جوان از ارتش سوریه را دیدم و گفتم شما که برای افروختن غیرت رزمی اسلامی این قدر از جناب خالد نام می برید چرا سخنی از علی نمی گوئید مگر او در همه نبردهای آزادی بخش اسلام نخستین فاتح قهرمان نبود؟ بعلاوه خالد فقط مردی جنگاور بود ولی علی دیگر صفات ممتازه انسانی را نیز به همراه داشت، خندید و سرخ شد و هاله ای از شرم بر چهره اش نشست و چون تحصیل کرده و روشنفکر بود روشنفکر مآبانه مثل برخی از روشنفکران ما به استدلالی سرد و بیجان و بی انصافانه پرداخت و گفت:

سیدنا علی (ع) از خاندان پیامبر است و اگر ما نام او را ببریم در دنیای مترقی امروز به تعصب مذهبی متهم میشویم!!

در مکه هم که فرودگاه وحی آسمانی و کانون نهضت انقلابی ضد جهل و اشرافیت است بازار بزرگ شهر را بنام ابو سفیان نامگذاری کرده اند همان عنصر ضد اسلام و ضد انسانی که تا نیرو داشت در همان مکه با پیامبر و کعبه جنگید و چون شکست خورد سر بزیر لاک نفاق فرو

برد و چون ماری یخ زده از حرکت بازماند و چون گرمی حکومت عثمانی به پیکرش خلید دوباره جان گرفت و سر برداشت و پسرانش

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۸

دژخیمان تاریخ بودند و هشتاد سال با خدا و رسولش جنگیدند و پیشوایان راستین اسلام را بخاک و خون کشیدند و عدل و ایمان را مقهور ستم و فساد خویش کردند.

و خیابانی بزرگ با ساختمانهای آسمانخراشش بنام عبد الله زبیر است همان پیر کفتار منافقی که در جوانی به همراه پدرش بجنک عدالت علی رفت و زوزه اش از صدای پارس سگهای حواب بلندتر بود و خاله اش ام المؤمنین عایشه را که میخواست از جنگ با علی بزرگ بازگردد دوباره بجبهه کشانید، در جوانی دشمن علی بود و در پیری دشمن حسین (ع) و بزمان حکومت کوتاهش در مکه دشمن پیامبر که دستور داد شعار محمد رسول الله را از بانگ اذان بردارند و گفت نام محمد مرا بیاد خاندانش می اندازد و از آن رنج میبرم.

ولی در آنجا نامی از علی و حسنین نیست و صحیفه سجادیه را راه نمی دهند و حال آنکه سجادهش در همان جا به تربتی پاک غنوده و آهنگ نیایش جاودانه اش هنوز هم در آسمان حجاز طنین انداز است و عجا که با وجود تعصب عربی غلیظی که دارند از فقه ابو حنیفه عجمی پیروی می کنند و از فقه امام صادق که شصت و پنج سال در همان مدینه زیسته و بزرگترین مکتب اصیل فقهی را پی ریزی کرده خبری ندارند و آئین او را برسمیت نمی شناسند

و از درهائی که بر مسجد النبی باز کرده اند سه در بنام خلفای راشدین است و ای کاش در چهارمی را

لااقل بهمان ردیف باب علی مینامیدند منهای آنکه تنها دری که بفرمان خدا بر مسجد پیامبر بازماند در خانه علی بود ولی خوشبختانه حقیقت همیشه در محاق نسیان و پرده ابهام باقی نمی ماند و بتدریج روشنگریها و روشن بینی ها پدید می آید و لاجرم در کتابخانه دانشگاه مدینه کتاب اصول کافی شیعه هم جای میگیرد و معاون دانشگاه هم که گاه به منبر مسجد النبی سخن میگوید روایاتی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۹

بلیغ هم از سیدنا علی کرم الله وجهه نقل میکند.

و اکنون در دمشق پایگاه حکومت و قدرت بنی امیه، مزاری از دخترک مظلوم حسین سر برمی افرازد که با مشت کوچک و نیرومندش بر گور سیاه و خراب و بویناک معاویه که در ته کوچه های کثیف دمشق افتاده میکوبد و زینب قهرمان در مزاری پاک و رفیع بر پای ایستاده و بر ضد هر گونه ستمی فریاد میکشد و آستانش آنچنان قهرمان پرور و پرتوان است که سربازان سوری در لباس رزم بدر گاهش می ایستند و از روح نیرومندش توان می یابند.

و برای نخستین بار، حاکم و حافظ شام مردی شیعی است که اسدوار در جولان بجولان می آید و با اشغالگران می ستیزد و امروز در شام دو ملیون نفر علی اللهی که پدیده افراط گروههای ضد علی بودند و بدننده تفریطی شرک آلود افتاده بودند بهمت برخی عالمان بیدار شیعی به تشیع راستین پیوستند و شیعیانی خالص و موحد شدند و این بشارت دمیدن سپیده دمی است که تنها دقایقی چند به تنفس صبح امیدش باقی مانده است.

و اما حسن همان امام مظلومتر از حسین هنوز هم ناشناخته است، چون دیگر امامان، و این ممکن است برای برخی، تلخ و ناخوشایند

باشد ولی چه کنیم که ناچاریم واقعیتها را هر چند رنج آور باشد بپذیریم و اگر نپذیریم در همین جهل و سفه می مانیم، که دیگران برای پیشوایان گمراه و گمراه گر خود تحقیقها کرده و کتابها نوشته و سخنها گفته و مبالغه ها کرده اند ولی ما تنها بذکر دعا و ثنا و توسل بسنده کرده ایم و فقط در کار زیارتیم و به امید شفاعت از هر ملیون تن شیعه جز چند نفر چیزی از نهج البلاغه نمی داند، حسین (ع) را فقط در نیمروز روز عاشورا می شناسیم آن هم در قالب یک داستان تراژدیک و ممثل در چند شعر و مصیبت و روضه و آهنگ.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۰

و از حسن سالی یک یا دو روز نام میبریم، دور از نقش سازنده اش در تاریخ اسلام و فلسفه صلح و ناآگاه از قهرمانی معنوی و تجلی اخلاق و مبارزه و پارسائی و ایمان و پایداریش.

و اینکه گفتم حسن مظلومتر از حسین است سخنی بگزافه نیست که او هم در زمان خودش مظلوم بود و هم در این زمان حسین میفرمود (الموت خیر من رکوب العار). او مرگ را بر خواری و قبول عار برگزید و چهره بر مصرع خونین شهادت نهاد.

ولی حسن در چنان موقعیت سخت و تلخ بود که بناگیز سنگینی بار خواری و اتهام را که از سوی دوستان خیانتکار و دشمنان تبهکارش به او تحمیل شد بدوش گرفت و حاضر شد که او را خوار کنند و خوارگر مؤمنان بخوانند و این ثقل طاقت فرسای تهمت و خفت را مردانه و شجاعانه تحمل کند تا راه برای انقلاب فردای برادرش باز شود

نبرد با معاویه نیرنگباز که در زیر نقاب ایمان

و اسلام پنهان شده و نقش خلیفه الهی بر چهره گرفته بود کاری ناممکن بود بحدی که حتی ذو الفقار مرحب کش علی هم نتوانست این نقاب سفت و سخت را پاره کند و نزدیکترین یاران علی فریب دغلبازی این اهریمن فرشته نما را خوردند و اکنون حسن میخواست به همراه گروهی فریخوار و نادان و سست پیمان و بی ایمان با این عنصر فریبکار بجنگد و مسلماً در این نبرد رویاروی نه تنها شکست با حسن بود بلکه با اسلام و دین خدا بود.

پس یک رهبر تاکتیکی بیدار با یک استراتژی مدبرانه باید از برابر چنین دشمنی کنار رود و میدان را دور بزند و بدشمن مجال استراحت بدهد تا لباسش را درآورد و نقابش را بیندازد و زشتی ها و پستی هایش را نمودار کند و بعد اگر خود فرصت نداشت بدست امام دیگر بر چهره بی نقاب دشمن بتازد و دهان گندیده اش را در هم کوبد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۱

استراتژی دردناک حسن چنین بود که با فداکاری سخت تر و تلختری از جانبازی حسین، ده سال بار سنگین تهمت های ناروا و شتم و ناسزای دوستان و غدر و جنایت را بدوش کشید تا توانست با سرانگشت دقیق تدبیر اصیل بندهای نقاب معاویه و خاندان بنی امیه را کنار بگذارد و چهره زشت و منحوس این دودمان سیاه را آنچنان نمایان سازد که کار برای انقلاب خونین حسینی آسان شود و ضربه کوبنده نهضت عاشورا چنان رسیده و آماده و معد و مستعد گردد که نه تنها برای آن دوران بلکه برای همیشه برای دروغ و فریب و نفاق و فساد و ستم در برابر حق و عدالت و

آزادی و ایمان وجهه و جبهه ای باقی نماند.

و حسن این بار سنگین امانت و مسئولیت را بدوش گرفت و نقش ناروای خواری و عار را بناچار بر سیمای درخشانش گرفت تا کار ایمان و اسلام بسامان برسد و این فداکاری، کاری از شهادت نه کمتر بلکه بیشتر بود ولی در مدت ده سال صلح هم همیشه در حال و نقش و جامه مبارزه بود حتی بدمشق پایگاه قدرت معاویه رفت و بر مغز آن دژخیم ناپاک در اوج قدرت و فراز کرسی حکومتش و حضور حاشیه نشینان ناپاکش کوبید و چنانش و چنانشان رسوا کرد که پوک و خالی و سیه روز شدند و از معنویت ادعایشان تهی ماندند و همچون ببری کاغذی در سن تاآتر فریبکاری از هم پاشیدند و بگور بدنامی و سیه فرجامی سرنگون شدند و این بود پرتوی از رسالت و رسالت امام حسن در صحنه رهبری راستین آسمانی و انسانی که سرانجام هم به بستر شهادتش کشانید.

ولی حسن باید بازهم روشنتر و عمیق تر و درست تر شناخته شود و نقش سازنده اش بررسی گردد و در مراحل خاص اوضاع اجتماع اسلام سرمشق قرار گیرد، که هر یک از این امامان راستین نمونه و راهبری هستند در لحظات حساس حیات امت مسلم.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۲

کتابی را که محقق ارزنده شیعی جناب شریف باقر قرشی در باره زندگانی امام مجتبی تألیف کرده برآستی اثری ارزنده و در نوع خود کم نظیر است، خوشبختانه ترجمه جلد اول آن چند بار چاپ و با استقبال همگان خاصه طبقه دانش پژوهان روبرو شد و همگی در خواست ترجمه و نشر جلد دیگر آن را داشتند ولی این کار از عهده فرد

کم کار و کم توفیقی چون من بر نمی آمد تا باز گرفتاری دیگری پیش آمد و این گرفتاریها هم لطف خداست و منشأ حساس حرکتهای و کارها و جنبشها و باز تعهد کردم که پس از رفع آن به ترجمه و نشر جلد دوم کتاب همت کنم که جلد دوم از جلد نخستین مهمتر و اساسی تر است زیرا مسائل سیاسی و اجتماعی زندگانی امام را متضمن است و خوشبختانه توفیقی دست داد و زیارت مزارش در مدینه نائل آمدم و پا برهنه بگورستان خاموش و ویران بقیع تشریف یافتم و در کنار گور مقدسش ایستادم و چون مضجع روشنش خالی از تشریفات و تجملات ظاهری بود خود را نزدیکتر و حساستر یافتم و از روح پاکش برای انجام این کار مدد خواستم و آن امام بخشایشگر هم گویا مرا با همه نقصان و کجی پذیرفت و مساعدت فرمود و اینک این کتاب را به محضر مقدسش تقدیم میدارم تا پیروان و ارادتمندانش از آن بهره گیرند و براهی که آن رهبران بزرگ رفتند براه افتند و به پیروزی محتومی که هدف راستین همگانست نائل آیند.

ان شاء الله بهار سال ۱۳۵۴ - فخر الدین حجازی

زندگانی حسن بن علی (ع) ج ۲، ص ۱۳۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * فَمَنْ حَيَّجَكَ فِيهِ مِنْ بَعِيدٍ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَ أَبْنَاءَكُمْ وَ نِسَاءَنَا وَ نِسَاءَكُمْ وَ أَنْفُسَنَا وَ أَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ

وَ يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مَشْكِينًا وَ يَتِيمًا وَ أَسِيرًا إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَا شُكْرًا

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَةٌ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ (القرآن الكريم) (۱) پس آن کس

که پس از آگاهی بحقیقت رسالت تو با تو می ستیزد به او بگوی بیا بخوانیم پسرانمان و پسرانتان و زنانمان و زنانتان و خودمان و خودتان را و آنگاه مباحله کنیم و نفرین خدای را بر دروغگویان قرار دهیم

آنها در راه دوستی خدای زمینگیران و کودکان بی سرپرست و گرفتاران را سیر می کنند، آنها میگویند ما شما را برای خدا سیر می کنیم و انتظار پاداش و سپاسی نداریم آنان کسانی هستند که درود و رحمت پروردگار بر آنهاست و آنان راه یافتگانند.

(آیاتی از قرآن مجید در شأن خاندان پیامبر)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۴

(۱)

ارمغان

به تو، ای آنکه از زندگیا و بزرگواریها و بخشندگیهای بشمار نمی آید.

به تو، ای کسی که با اعلام خلافت تو در روز غدیر نعمت بزرگ هدایت اتمام پذیرفت و دین خدا به کمال رسید.

به تو، ای جانشین و داماد و یار و دوست حقیقی پیامبر خدا.

به تو، ای امیر المؤمنین.

پیشکش به روحانیت پاک تو می کنم دومین جلد از کتاب زندگانی امام حسن (ع) فرزند بزرگ تو را که در امتیاز آیه تطهیر با تو انباز است و جانشین تو در مقام رهبری مسلمانان است، فرزندی که کمالات نامتناهی خود را بجانش ریختی و به ارزنده ترین تربیت های معنوی نیرویش دادی.

از مقام والای تو امید دارم که این ارمغان را بپذیری و اگر بقبول آن عنایت کنی و با خشنودیت مهر بورزی، برای بنده تو بزرگترین پیروزی و ارجمندترین آرزو خواهد بود.

(مؤلف)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۵

(۱)

فراپیش کتاب

امام و علامه فقید جناب شیخ محمد حسین آل کاشف الغطاء که خدای آرامگاهش را خرم گرداند بر جلد نخستین این کتاب مقدمه ای نگاشت و وعده فرمود که برای جلد دوم آن مقدمه ای سودمند بنویسد و حق بیان را ادا کند و پرده های ابهام و اشتباه را از چهره حقیقت صلح امام حسن (ع) بردارد.

چون تألیف و چاپ کتاب پایان رسید و به محضرش عرضه گردید آن جناب پایان دوران عمرش را می گذرانید و با بزرگواری و عنایت این مقدمه را بر کتاب نگاشت، مقدمه ای که مطالب مهم و بررسیهای ارزنده ای را در بردارد و دقایق تاریخی در آن بیان شده و بحق نشانه ای از فنون عمیق و تحلیل و پژوهش علمی و تاریخی است و روشی نیک و سودمند در

آن بکار رفته است و چون تألیف این کتاب موجب نگارش چنین مقدمه ای شده است ما این نگارش محققانه را بر تارک این کتاب می نشانیم و این پژوهش عالمانه را که نمونه ای از مباحث سودمند امام کاشف الغطاء است بخوانندگان ارمغان می‌دهیم.

(مؤلف)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۶

مقدمه علامه فقید کاشف الغطاء

اشاره

(۱)

بنی هاشم و بنی امیه حسن (ع) و معاویه

(۲) دشمنی‌ها و کینه‌توزیها بین افراد و گروهها و توده‌ها از جمله غرائز همیشگی است که از نخستین دوران زندگی بشر در سرشت انسان پدیدار بوده و از روزگار هابیل و قابیل مظاهر آن نمایان گردیده است و این برخوردها از آن زمان تا کنون بین ملتها و گروهها استمرار یافته است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۷

(۱) انگیزه این دشمنی‌ها، غالباً فزونخواهی و خودکامگی و برتری‌جویی هائی است که از خودخواهی و چیرگی و دست‌یابی بمال و مقام و حکومت برمی‌خیزد و خطرناکترین دشمنی‌ها زائیده کشتارها و خونخواهی‌ها و انتقام‌جویی‌ها است ولی شدیدترین دشمنی‌های درازمدت که سوء تأثیرش همیشگی است و هرگز پایان نمی‌پذیرد و بدوستی نمی‌گراید، عداوتی است که برخاسته از ضدیت ذاتی و عدم هم‌آهنگی معنوی است مثل تضاد همیشگی تاریکی و روشنائی، زشتی و زیبائی بدی و خوبی و مانند آنها که ممکن نیست هیچ‌گاه پایان یابد و زوال پذیرد مگر آنکه یکی از دو طرف متضاد نابود شود و دیگری باقی بماند، چنانکه در منطق گفته میشود که دو چیز ضد هرگز در یکجا جمع و هم‌آهنگ نمی‌شوند و همچنین امکان ندارد که هیچ‌کدام نباشند.

پس بدیها در ویژگی خود همیشه با خوبیها در نبردند و خوبی‌ها نیز با بدیها در ستیزند و هر کدام می‌کوشند که طرف مقابل را نابود سازند و خود به تنهایی پایدار و حاکم باشند چنانکه تاریکی و روشنائی در یک زمان با هم نمی‌آمیزند و هرگاه یکی از آنها بر دیگری چیرگی می‌یابد.

برتریها و پستی‌های سرشت انسانها نیز همواره با هم پیکار می‌کنند و سازش بین آنها محال است، دشمنی بنی هاشم و بنی

امیه نیز از

همین نوع عداوت ذاتی و همیشگی بود که هرگز نمی شد تحت هیچ شرایطی پایان یابد و بصورت همسازی و همزیستی درآید زیرا این برخورد و ستیز پدیده پایداری چون اختلاف نور و تاریکی، بدی و خوبی و پاکی و ناپاکی بود که در طی روزگاران دراز امتداد داشت و هر کدام از این دو تیره با آثار و ثمرات متضاد خود، مشخص و ممتاز بود و بنا بگفته مشهور هر یک از آثار خودشان شناخته می شدند زیرا درخت بوسیله میوه اش که تلخ یا شیرین است شناخته می شود و

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۸

پاکی و ناپاکی سرشت انسانها نیز از اندیشه ها و کارها و صفات آنها مشخص می گردد.

(۱) از عبد مناف دو فرزند پدید آمد یکی هاشم و دیگری عبد شمس که بین آنها از دوران کودکی و جوانی تا پایان زندگیشان دشمنی و برخورد و اختلاف پدید آمد و علت این ستیز و مخالفت، تضادی بود که از روحیه و عمل و روش آنها ریشه میگرفت و بصورتی حادثتر و خطرناکتر در تیره و تبار آنها بوراثت رسید و عداوتهای سهمگین پدید آورد و سرپرست هر یک از این دو قبیله با دیگری بدشمنی برمی خاست و بعداوت خود ادامه میداد تا نوبت بفرزند او برسد و او هم این ستیز را همچنان در طول تاریخ استمرار بخشید، دشمنی هاشم با عبد الشمس، عبد المطلب با امیه، ابو طالب با حرب و محمد (ص) با ابو سفیان، از ثمرات همین ستیز ذاتی و موروثی بود.

هنگامی که فروغ جاوید اسلام بدرخشید و پیغمبر هاشمی نسب از سوی خداوند برای بیم رسانی و بشارت بخشی مردم برانگیخته شد، در برابرش

فریاد شرک و کفر برخاست و آئین بت پرستی برای نابودی مکتب توحید تجهیز یافت و با تمام توانش برای دشمنی با نهضت اسلام و ویرانی بنای آن آماده گشت و همی کوشید تا اساس این حرکت رهایی بخش را که برای نجات انسان از چنگال وحشیگری و جهل پدید آمده بود در هم کوبد.

سردمداران این ستیز ضد اسلامی سه نفر از عناصر سرکش اشرافی بودند بنام ابو جهل، ابو لهب و ابو سفیان و همین نفر سوم بود که ریاست دودمان اموی را بعهدده داشت و با اسلام شدیدتر از هر کس دشمنی می ورزید و برای نابودی این آئین آسمانی آهننگ جنگ می کرد و بهمه دستاویزها چنگ می زد و بهر گونه اسباب چینی اقدام میورزید تا مگر این چراغ خدائی را خاموش کند و این فریاد رهایی بخش

زندگانی حسن بن علی(ع)، ج ۲، ص: ۱۹۰

انسانی را ساکت سازد و بقدری در اجرای این اندیشه شوم و کینه ورزی با این دعوت راستین مقاومت می ورزید و با گروه تازه مسلمان بدشمنی برمی خاست که گروهی از مسلمانان از چنگال او فرار کردند و راهی حبشه شدند و به حکومت آن سرزمین پناه بردند، ده سال این فشار و رنج و شکنجه ضد انسانی ادامه یافت و پیامبر و یارانش آزارها دیدند و ناگواریهای فراوانی را تحمل کردند و بالاخره ناچار شدند از سرزمین خویش و پدرانشان که مرکز نشأت و عزت آنها بود بمدینه هجرت کنند، اما ابو سفیان دست بردار نبود و همچنان پیامبر را تعقیب میکرد و برای نابودی رسالت آسمانیش می کوشید.

(۱) هر پرچمی که بر ضد اسلام برافراشته می شد، بنی امیه و رهبرشان ابو سفیان آن را بدوش می کشیدند و شعله هر

نبردی که برای نابودی مسلمین زبانه می کشید آتش بیارش آنها بودند و غبار پیکار باهتمام آنها برمی خاست و همیشه برای خاموشی این فروغ خدائی در کمین بودند و قبائل عرب را بر ضد نهضت اسلامی برمی انگیختند و جنگ افروزان بی امانی بودند که یک لحظه از تخریب و توطئه بازنمی ایستادند.

تا اینکه خداوند پیامبرش را به پیروزی آشکاری نائل ساخت و شهر مکه که قرارگاه ابو سفیان و اشراف شرک آلود قریش بود فتح شد و اسلام بر آن زمین استیلا یافت و پیغمبر مسلح بحکم قوانین جنگ، همگی را به اسارت گرفت، ولی با کرامت ذاتی و سجیت پاک انسانیش از آنها درگذشت و آزادشان ساخت و فرمود بروید که همگی رها و آزادید و با قبول اسلام ظاهری که با زبان دروغگویشان به آن اقرار کردند اکتفا فرمود آنها اگر چه کلمه توحید را بفریب و نیرنگ بر زبان ناپاکشان راندند ولی دلهایشان سرشار از کفر و نفاق بود و به اسلام و پیروزی چشمگیر مسلمانان رشک می بردند و بدنبال فرصتی بودند تا

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۰

آثار اسلام را محو کنند و ریشه آن را از بن درآورند زیرا آنها اسلام نیاورده بلکه، بناچار تسلیم شده بودند و چون برای دشمنی با اسلام یاورانی یافتند دوباره به مخالفت آن برخاستند و به اندازه یک سر ناخن از فساد درونی و تباهی روحی آنها با وجود ورود بدایره اسلامی کاسته نشده بلکه تنها چگونگی دشمنی و نقشه معارضه آنها با اسلام تفسیر یافته بود.

(۱) معاویه و ابو سفیان بدان جهت داخل حوزه اسلامی شدند که با نیت شوم خود، اجتماع اسلام را پراکنده سازند و بفریب و

نیرنگ و تخریب پردازند و از داخل بنا بودی اسلام دست زند زیرا دشمن داخلی تواناتر و خطرناکتر از دشمن خارجی است، آنها با حقیقت و ایمان، عداوتی ذاتی داشتند و چنین دشمنی پایدار و ریشه داری هرگز پایان نمی یابد، این دشمنی تنها برای دست یابی به مال و مقام و اطفاء حس برتری جوئی نبود بلکه از یکی تضاد طبیعی و فطری سرچشمه می گرفت، عداوتی همچون ضدیت تاریکی با روشنائی، گمراهی با رهبری باطل با حق و ستم با دادگری.

بنی امیه با چنین ستیز ریشه دار ذاتی خود همچنانکه بر کفر و نیرنگ باطنی خود باقی بودند خود را در صف مسلمانان جا میزدند و از خجستگی و بهره مندیهای اسلام برخوردار می شدند و اسلام حتی یک سر موی از همکاری آنها بهره نمی برد و کمترین نمی از پروبالشان لمس و احساس نمی کرد زیرا آنها مرغابیانی بودند که عمری را در آب میگذرانیدند و قطره ای به پروبالشان نمی گرفتند.

آنها بدان جهت اسلام آوردند تا خونشان ریخته نشود ولی همچنان در کمین بودند تا فرصتی برای ویرانی پایگاه اسلام بیابند و ارکان استوارش را در هم کوبند و هنگامی که خلافت به عثمان رسید و پیشوایی مسلمین را در اختیار تیره خود یافتند بشادمانی پرداختند و آنچه از سیاهی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۱

و کفر و حسد در دل پنهان داشتند بروز دادند و روزی ابو سفیان بنی امیه را فراهم آورد و به آنها گفت با این گوی خلافت که بدست ما افتاده بازی کنید زیرا به آن کس که ابو سفیان سوگند می خورد نه بهشتی وجود دارد و نه دوزخی.

(۱) در این وقت زمام اختیار خلیفه اموی را بدست گرفتند و

آن را همچون شتری رام به هر جا که خواستند کشیدند و بردند اموال مسلمانان را دست بدست گردانیدند و مردم را بنده و برده خود ساختند، در برابر چنین کج روی و ستمی که مابین مصالح امت اسلام بود. توده های مسلم از همه سوی کشورهای اسلامی به عثمان شوریدند و بمدینه آمدند و او را در خانه اش محاصره کردند و به او پیشنهاد کردند که از مقام خلافت کناره گیرد و امر انتخاب خلیفه را به شورای مسلمین واگذارد، اما عثمان زیر بار نرفت و تسلیم شورشیان نشد، چون فشار انقلابیون شدت یافت و محاصره عثمان تنگ تر شد و حتی آب و غذا را از او بازداشتند، اعصابش به سستی گرائید و رشته امیدش گسست و میخواست که برای فرونشاندن آتش فتنه و پذیرش پیشنهاد انقلابیون، از خلافت کنار رود و خود را از این مقام پرمسئولیت خلع سازند.

بنی امیه که در آن وقت رهبرشان در مدینه مروان بن حکم و در شام معاویه بود احساس خطر کردند و دریافتند که اگر عثمان از خلافت کناره گیری کند، زمام خلافت از دستشان می افتد و دیگر هرگز به آن نمیرسند. زیرا مسلمانان اشتباهی کرده بودند و این موقعیت خطیر را به بنی امیه سپرده بودند و اکنون با از دست رفتن چنین موقعیتی دیگر هرگز آن اشتباه تجدید نخواهد شد. و بنی امیه با کدام سابقه درخشان اسلامی یا بخشندگی و بزرگواری و جهاد در راه خدا استحقاق احراز خلافت اسلامی را خواهند داشت بلکه بر عکس آنها همیشه دشمن اسلام بوده و در هر موقعیت و زمانی به رد با آن

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۲

برخاسته بودند.

مروان و دار و دسته اش و همچنین رهبرشان معاویه در شام چنین حقیقتی را بخوبی درک می کردند و بهمین جهت قبل از آنکه عثمان از خلافت کنار رود و این موقعیت از دست بنی امیه بیرون افتد تصمیم بقتل عثمان گرفتند و وضعی پیش آوردند که خلیفه کشته شد و آنها نه تنها از این خطر بزرگ بیرون جستند بلکه قتل خلیفه را بهانه ای برای خونخواهی او قرار دادند و مظلومیت او را برخ مسلمانان کشیدند و خود را صاحب خون او شمردند و خونخواهی خلیفه مقتول را بهانه ای برای بدست آوردن خلافت قرار دادند و اگر عثمان کشته نمی شد و پیراهن عثمان وسیله ای برای بهانه تراشی و خلافتکاری آنها نبود هرگز خلافت بمعاویه و مروان و تیره و تبارشان نمی رسید و محال بود که حتی در خواب هم بچنین پیروزی بزرگ و غاصبانه ای دست یابند.

خلافتی که پس از پیامبر بدون هیچ بهائی به خلیفه نخستین رسید و او هم این مقام را با نقشه قبلی بدومین خلیفه واگذار و نقشه این بود که پیشوائی مسلمین از بنی هاشم به بنی امیه که سرسخت ترین دشمنان آنها بودند منتقل شود و باین جهت ریسمان سست شورا بنفع عثمان استحکام یافت و کار بدانجا کشید که معاویه هم که خود و پدرش آزادشده دست پیغمبر بودند بطمع خلافت افتاد، همو که با پدرش بزرگترین دشمن اسلام بودند.

ولی عمر به معاویه میدان میداد و او را در تبهکاریهایش آزاد می گذاشت بطوری که هر سال به حساب همه کارگزارانش میرسید و به آنها سخت میگرفت و تنها معاویه از این محاسبه ها و مراقبت ها آسوده بود ..

گزارشهایی که به عمر میرسید

از اسراف کاریها و تجمل خواهی های معاویه حکایت میکرد ولی عمر از خطاهای او چشم

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۳

می پوشید و او را معذور میداشت و میگفت معاویه کسرای عرب است (۱)

(۱) در صورتی که معاویه پیش از این مردی بی چیز و پست و بی شخصیت بود و در نهایت ناداری و سستی بسر میرد، او همچون دزد تهی دست بدبختی می زیست که از چشم اجتماع افتاده بود و گویند یکی از بزرگان عرب بر پیامبر وارد شد و بهنگام خروج او، پیغمبر به معاویه دستور داد که او را همراهی کند، هوای مدینه بشدت گرم بود و شن های زمین از داغی هوا می گداخت و معاویه کفشی پانداشت و چون پایش بسختی می سوخت به مهمان پیامبر گفت:

- مرا هم در ردیف خودت سوار کن.

- تو شایسته آن نیستی که در ردیف اشراف و ملوک عرب سوار شوی.

- پس کفشهایت را بمن ده تا پاهایم بر روی زمین داغ نسوزد.

- تو کوچکتر از آنی که نعلین مرا بپوشی.

- پس چه کار کنم که پاهایم از سوزش آفتاب میسوزد.

- در سایه شتر من راه برو که بیش از این شایستگی نداری.

سرنگون شوی ای روزگار و اف بر تو باد که چنین شخص بی همه چیزی حال کسرای عرب شود.

---

(۱)- عمر همیشه معاویه را به شجاعت می ستود و با لقب ها و ستایش های خوب او را تجلیل می کرد و موقعیتش را مستحکم می ساخت و هرگز به خورده گیری اشتباهات او نمی پرداخت، بطوری که در کتاب استیعاب بر حاشیه کتاب اصابه جلد سوم ص ۳۷۷ آمده است عده ای در نزد عمر از معاویه بدگوئی کردند، عمر گفت (از جوانمرد قریش بدگوئی نکنید که او در حال

خشم می خندد و کردارش پسندیده است.

ما نمی دانیم چرا عمر نسبت به آزادشده ای که پیامبر به او بچشم تردید نگاه می کرد و در اسلامش شک داشت چنین حمایت و قضاوتی داشت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۴

(۱) همین معاویه به همراهی مروان نقشه کشیدند تا عثمان کشته شد و انقلابیون را بقتل او برانگیختند و جریان اعزام سپاهیان شامی به نزدیکی مدینه و دستور معاویه که داخل شهر نشوند دلیل همین اسباب چینی است که در تاریخ مشهور است.

یکی از زنان پیغمبر هم آنها را در توطئه قتل همراهی می کرد همان بانویی که همیشه به عثمان ناسزا می گفت و در مجالس عمومی فریاد میزد این پیر گفتار را بکشید که خداوند او را بکشد ولی بعد که عثمان کشته شد و فرمانش انجام یافت، برای خونخواهی او برخاست و جنجالی خونین برپای کرد و جنگ جمل را براه انداخت و بیش از بیست هزار نفر را بخاک و خون کشید و جنگهای دیگری را بین اهل قبله وقوع داد که یکی از شعرای آن روزگار، عایشه را در این باره توبیخ کرد و چنین گفت:

تو خودت منشأ فتنه و بدبختی هستی تو خودت ابری و خودت بارانی

تو مردم را به قتل خلیفه برانگیختی و بما گفتی که او کافر شده است و شاعر دیگری در این باره چنین سرود:

عایشه در هودجی سوار شد و به همراه طلحه و زبیر و سپاهیانش بسوی بصره روان شد.

او مثل گربه ای بود که از شدت گرسنگی بچه هایش را می خورد.

این نکات تاریخی از اسرار و دقایقی است که باید مورخین منصفانه درباره آن بررسی کنند و اکنون هم فقط عده کمی عایشه را در این

جریان خونین تاریخی بی تقصیر می دانند و از کار او میگذرند.

مقصود ما از بیان این سخن، بیان شقاوت و دشمنی معاویه و ابو سفیان نسبت به اسلام است که چون اسلام بر آنها چیرگی یافت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۵

و زوزه نفرت انگیزشان در گلو خفه شد، تظاهر به ایمان کردند و نیرنگ و دشمنی خود را در دل نگه داشتند و بدنبال فرصتی میگشتند که آنچه در دل دارند بزبان آرند و عملاً بکار بندند.

(۱) معاویه از پدر پیر و خرف خود، زرننگ تر و نیرنگ بازتر بود و بزرگترین نمونه فریبکاریش تظاهر به اسلام و عمل باحکام آن بود چنانکه طی بیست سال حکومت شام هیچ یک از شعایر اسلامی را فرو نگذاشت و به هیچ دستور دینی اعتراض و معارضه نکرد و به فسق و گناه تجاهر نورزید و بظاهر شرابی نوشید و نغمه ای نشنود و کسی را نکشت و با سگ و میمون بازی نکرد و دست به آلات طرب نبرد، اما لباس حریر می پوشید و ردای زربفت بدوش می انداخت و بهانه اش این بود که او کسرای عرب است و این تظاهر بدین داری برای پنهان کردن نیات ناپاکش بود، همچون آرامش قبل از طوفان و آهسته رفتن شکارچی برای گرفتن شکار.

این تظاهر به دین داری که نفاق و کفری سیاه را در میان داشت در دوران مخالفت و ستیز او با امیر المؤمنین (ع) همچنان ادامه داشت و هنگامی که آن حضرت شهادت یافت، معاویه نفسی براحث کشید و شادمانی سراپایش را فرا گرفت و مشغول بند بازی و حيله سازی شد.

هنگامی که مسلمانان با امام حسن (ع) بیعت کردند و رادمردان شجاع از یاران علی (ع) و پیروان

و دوستانش بر گرد امام فراهم آمدند و گروهی از بزرگان عرب و دندانهای تیز جنگاور با سلاحها و اسبابها و تعداد فراوان تسلیم فرمان امام شدند، معاویه موقعیتی تنگ تر و خطرناکتر برای خود احساس کرد زیرا حسن (ع) سبط اکبر پیغمبر و فرزند دختر و ریحانه رسول الله بود و بر اثر شرف و انتساب به پیامبر در قلوب مسلمانان محبوبیتی فراوان داشت او در تمام عمرش به یک نفر آزاری نرسانیده بود و بلکه کانون خیر و احسان بشمار میرفت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۶

و از طرفی اتهام قتل عثمان بحضرتش نمی چسبید زیرا در دوران محاصره عثمان، از خانه خلیفه نگهبانی میکرد در این صورت چگونه میتوان معاویه را با امام حسن (ع) مقایسه کرد و او را که فرزند فاطمه (ع) است با معاویه پسر هند جگرخوار در امر خلافت مسلمین برابر دانست.

(۱) معاویه در برابر چنین موقعیت خطرناکی سخت سراسیمه شد و اندیشه های یأس آوری تا سحرگاه او را در بسترش بیدار نگه می داشت و می آزرده و بسختی می کوشید تا از این مهلکه راه فراری بیابد و برای معارضه و مجادله نقشه ای طرح کند ولی با زیرکی و نیرنگ بازی عجیبی که داشت بالاخره برای گشودن این گره کور، راهی پیدا کرد و برای رفع این ناگواری بزرگ به دو عامل قوی پناه برد.

نخست سر کیسه را باز کرد و با پخش پولهای کلان و دادن رشوه های فراوان، گردن رجال عرب را در برابر خود خم کرد و دهان شجاعان را به عشق طلا به آب انداخت. از جمله عبید الله بن عباس فرمانده سپاه امام را که تا سر حد جان با

حضرتش پیمان بسته بود با پول فریب داد، عید الله همان سرداری که پسر عموی امام بود و از همه کس به او نزدیکتر و بخاطر همین خویشاوندی، بفرماندهی سپاه برگزیده شده بود و حتی رادمرد شجاع و راستینی چون قیس بن سعد بن عباده که در همه این تلاطمها و خیانتها نسبت به امام وفادار ماند، تحت فرماندهی عید الله تبهکار قرار داشت.

معاویه پنجاه هزار درم برای عید الله پول فرستاد و به او وعده داد که چون به سپاه شام ملحق شود به همین میزان به او خواهد داد و این فرمانده خائن خود فروش و دین فروخته در سیاهی شب سپاهیان امام را بی سرپرست گذاشت و به لشکریان شام پیوست.

سحرگاه سپاهیان امام، خود را بدون امیر دیدند و قیس بن سعد با آنها نماز گذاشت و این خیانت بزرگ اراده سربازان را بسختی سست کرد و پیش از جنگ آماده فرارشان ساخت در اینجا باید به حضرت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۷

حسن (ع) عرضه داشت خداوند قلب پاکت را حمایت فرماید که چگونه این خیانتها و ناگواریهای بزرگ را که چون پاره های تاریک شب سیاه همچنان پشت سر هم بر تو فرود می آمد تحمل میفرمودی.

(۱) معاویه این نیرنگ را همچنان ادامه میداد و بزرگان شیعه و سرداران لشکر را با پول و وعده میفریفت و بجانب خود میکشید و آن عناصر پست دین فروش و خودباخته، نامردانه به او می پیوستند و از این گروه فراوان دعوت معاویه را هیچ کس رد نکرد و از نیرنگ و فریب او سالم نماند مگر عده کمی که از ده نفر تجاوز نمیکردند مثل قیس بن سعد و

حجر بن عدی و چند تن دیگر که با ایمان استوارشان سنگ های سیاه ستم و گمراهی را در هم می شکستند و یک چشم بر هم زدن در کفر معاویه و پدرش شکی در دل آنها راه نمی یافت.

چنانکه قیس بن سعد در سخن مشهور خود گفت بخدا قسم معاویه را ملاقات نمی کنم مگر آنکه بین من و او تیر و نیزه فاصله باشد، این نخستین نقشه معاویه بود برای پیروزی بر امام و بدست آوردن حکومت مستبدانه و غاصبانه بر مسلمانان.

دومین نیرنگ معاویه که اثری شدیدتر و عمیق تر داشت که حتی افراد معروف و فهیم هم آن را بخوبی پذیرفتند و گردن نهادند و افکار عمومی مردم تسلیم آن شد پیشنهاد صلح معاویه به امام حسن بود «۱»

و این همان نیرنگ بزرگی بود که بازوان امام را در هم شکست و توان مبارزه اش را فرسود، پیشنهاد صلح معاویه یک ضربه ناگهانه و یک فریب کشنده بود که آثار شومش را بزودی بجای گذاشت، زیرا معاویه توانسته بود با پول فقط فرماندهان سپاه را بخرد

---

(۱) - این نیرنگ هم مثل نقشه بالا بردن قرآنها بر سر نیزه ها بود که سپاهیان عراق را فریب داد و موجب شد که در آستانه پیروزی سپاهیان علی (ع)، حقیقت از مسیر پیروزی منحرف شود

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۸

و بفریبد ولی سربازان فراوان امام در این جریان به نوائی نرسیده بودند و با نیرنگ پیشنهاد صلح آنها نیز تسلیم شدند، زیرا سالها بود که دندان جنگ اندام آنها را می فشرد بطوری که بزرگانشان در پهنه های نبرد کشته شده بودند و خانه هایشان ویران گردیده و طی پنج سال متمادی سه جنگ خونین به آنها

دندان نشان داده بود، جمل، صفین و نهروان.

(۱) و اکنون برانگیختن مردم به جنگ خونین دیگری برای آنها سخت و سنگین است و برعکس پیشنهاد صلح، پذیرشی همراه لذت و آسایش را بدنبال دارد.

در اینجا امام جوانب کار را بدقت بررسی کرد و موقعیت را با محاسبه ای دقیق بازشناخت، حسابی که یک ناظر اندیشمند با توجه به آینده و عواقب آن بکار می بندد، حساب قبول یا رد پیشنهاد صلح و هر دو را در طرف میزان قرار داد تا بدانند کدامیک را باید برتری داد، اگر پیشنهاد صلح را رد کند و برای جنگ پافشاری ورزد در این صورت یکی از دو نتیجه حاصل میشود، یا امام غالب میشود و معاویه شکست می خورد و با اینکه اوضاع و احوال حصول چنین نتیجه ای را نشان نمی دهد و امکان پیروزی امام محال است، بر فرض پیروزی امام، آیا چنین وانمود نمی شود که بر بنی امیه ظلم شد و آنها با نیرنگی که دارند لباس مظلومیت نمی پوشند و نمی گویند دیروز عثمان را که چشم چراغ بنی امیه و امیر مؤمنان بود کشتند و امروز هم بدست بنی هاشم، معاویه دیده روشن بنی امیه و خال المؤمنین کشته شد، ای وای از این مصیبت و سوک بزرگ!! و بدست بنی امیه نیرنگ باز پیراهن خونی دیگری می افتد که با پیراهن عثمان علم کنند و از ظلم بنی هاشم و مظلومیت خود سخن گویند و مردم ساده و بیسواد و عامی هم که بدنبال هر فریادی میروند و عقل و اندیشه ای ندارند با آنها هم صدا می شوند در این صورت موقعیت خلافت امام چگونه خواهد بود؟

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۹

این در

صورتی است که فرض کنیم امام پیروز شود.

(۱) اما اگر حسن (ع) در این جنگ شکست بخورد هر گوینده ای می گوید با توجه باوضاع و احوال که نشان میداد شکست امام قطعی است چرا خود و یارانش را به مهلکه انداخت؟ در صورتی که معاویه به او پیشنهاد صلح کرد، تا خونها ریخته نشود و امام سرکشی کرد و نپذیرفت و اکنون هم مستوجب چنین سرنوشتی است.

در چنین وقتی معاویه فرصت می یابد که نیرنگهای خود و پدرش را که از دیرباز درباره اسلام پنهان کرده بود آشکار کند و مردم را به جاهلیت نخستین بازگرداند و دوباره پرستش لالت و عزیزی تجدید گردد و برای خاندان پیغمبر راه چاره ای باقی نماند.

با چنین بررسیهایی، امام دریافت که پذیرش صلح، بهتر از بروز جنگ است و بدین جهت آن را پذیرفت، تا نهاد نهانی معاویه برملا شود و آنچه را در دل دارد پیش از آنکه غالب یا مغلوب شود نمایان کند و جنگ هم بر مردم تحمیل نگردد و بخونریزی کشانده نشوند.

پیش از این هم گفتیم که معاویه در ظاهر مسلمان بود ولی در نهان با اسلام عداوتی عمیق داشت و این تظاهر بخاطر وجود مزاحمین و مخالفین بزرگی چون علی (ع) و حسن (ع) بود که او را مجبور میکرد برای فریب مردم پرده نازکی بر روی تبهاریها و گناهان و اندیشه پلید خود بیاویزد و دشمنی خود را با اسلام که تا سر حد ریشه کن کردن دین و خاموش ساختن فروغ آن بود فعلا مکتوم دارد و این کتمان بخاطر ترسی که از توجه مردم به امام حسن و پدرش علی (ع) داشت ادامه

می یافت.

اکنون امام حسن میدان را برای معاویه خالی می کند و حکومت مسلمین را به او وامیگذارد و از خصومت دست میکشد تا معاویه آنچه را در نهاد سیاه خود پنهان دارد آشکار کند و کفر و طغیانش را نشان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۰

دهد و پرده ریا و فریبی را که بر چهره زشت و میثومش بسالیان دراز فرو افکنده بود بردارد و مردم واقعیت او را آنچنان که هست بشناسند و راز ناپیدایش مکشوف گردد.

(۱) معاویه که چنین میدانی بدست آورد با کردار ناروایش این پیش بینی درست را تحقق بخشید و خیلی زود سرشت ناپاکش را بروز داد و به محض آنکه اساس صلح تحکیم یافت در حضور گروهی از مسلمانان بر منبر رفت و گفت:

«من با شما ن جنگیدم تا نماز بخوانید و روزه بگیرید بلکه مبارزه من با شما برای بدست آوردن حکومت بود و اکنون تمام شرایطی را که در صلح با حسن (ع) پذیرفته ام زیر پاهایم میگذارم».

دشمنی و بی شرمی و بی ظرفیتی و سیه روئی این مرد را نگاه کنید، بخدا قسم اگر قبول پیشنهاد صلح نتیجه ای جز همین سخنان نداشت برای رسوائی معاویه دلیلی کافی بود که مردم بمیزان کفرش آگهی یابند، اکنون دیگر درباره او چه گمان خوبی میتوان داشت که او همین روش کفر آور و گناهان پیاپی و دشمنی علنی خود را با اسلام و کوشش برای ویرانی ارکان آن را همچنان ادامه داد.

اگر صلح حسن (ع) نمی بود، معاویه، فرزند نامشروع زیاد را به پدرش ابو سفیان نسبت نمی داد و سخن پیامبر را که فرمود فرزند متعلق به بستر ولادت است و زناکار را باید سنگسار کرد بدون هیچ ترس و

پروائی بدیوار نمی زد.

اگر صلح حسن (ع) نمی بود معاویه، حجر بن عدی آن پیشوای عابد و اواب با ده تن از بهترین صحابه پیامبر و تابعین را بدون هیچ گناهی در بلندیهای عذراء شام زنده بگور نمی کرد.

اگر این صلح نمی بود، معاویه، عمرو بن الحمق، صحابی بزرگ پیامبر را نمی کشت و سرش را بشام نمی برد و این نخستین سری بود که

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۱

در اسلام از شهری بدیگر شهر برده شد.

(۱) اگر این صلح انجام نمی یافت، معاویه حضرت حسن (ع) را بدست جعه دختر اشعث مسموم نمی کرد.

و بالاخره اگر چنین صلحی صورت نمی پذیرفت معاویه باقیمانده فرزندان شایسته کار مهاجر و انصار را به قبول بیعت یزید مجبور نمی کرد، و این جوان زشتخوی و تبهکار را به پیشوایی مسلمانان بر نمی گزید و سیاهکاریهای فضاحت بار دیگری را که نمیتوان به آمار آورد مرتکب نمی شد، در این صورت با یک امعان نظر دقیق میتوان فهمید که در چنین ماجرائی بحقیقت کدامین نفر شکست خورد و چه کسی پیروز شد؟

اکنون مشخص می شود که امام با قبول چنین صلحی، چگونه کوشش های معاویه را بر باد داد و اساس فریبکاریش را ویران ساخت تا اینکه حق پدیدار شد و باطل نابود گشت و در اینجاست که یاران باطل دچار زیان و خسرانی فراوان میشوند.

پس در چنان موقعیتی قبول صلح برای حسن (ع) واجب و مشخص بود، همچنانکه جنگ و انقلاب بر ضد یزید در شرایط بعدی بر برادرش حسین (ع) واجب و لازم بود و این دو روش بظاهر متضاد پدیده اختلاف دو روزگار و موقعیت و دو فرمانروا و حاکم بود.

بهمین روی صلح امام حسن (ع) که موجب رسوائی معاویه گشت

و شهادت امام حسین (ع) که بدست یزید انجام گرفت موجب شد که حکومت سفیانی در اندک زمانی واژگون گردد.

اگر این دو سبط پیامبر در این دو طریق مبارزه قربانی نمی شدند تمام کوشش های بنی بزرگشان در یک چشم بر هم زدن نابود می شد و دین سفیانیها جایگزین دین اسلام می شد، دین بنی امیه یا دین فریب و نیرنگ، دین گناه و تبهکاری دین شراب و ترانه؛ دین روسپیان، دین سگ و میمون و دین کشتار شایسته کاران و پایداری بدکاران و

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۲

نافرمانان. پس خداوند بشما ای پیشوایان جوانان اهل بهشت بهترین پاداش را عنایت فرماید، پاداشی از اسلام و اهل آن به برترین روی، بخدا قسم که ستایش پرستندگان و یکتاپرستی موحدان و اقامه فرایض و پایداری سنت و اجرای احکام شریعت و راهیابی امت از گمراهی به هدایت، پس از خدا و رسولش مرهون منت شماست و این فضیلت و حجت همیشه برای شما باقی خواهد ماند.

(۱) پیامبر برای انسانیت، راهنمائی و نیکوئی و روشنائی و خجستگی و برکت را به ارمغان آورد و همه انسانها را از این همه بهره مندی بدون هیچ امتیاز رنگ و خون و نژاد برخوردار ساخت او اسلام و نور آشکار هدایت را برای جهانیان به همراه آورد و با ابراز بزرگترین فداکاریها باستحکام بنیانهای اسلامی همت گمارد و به استواری و تکمیل و اتمام این بنای عظیم معنوی اقدام فرمود و کوچکترین نقص و کژی و ناتمامی در آن بجای نگذاشت، در مقابل آن ابو سفیان و دودمان پلیدش که بمفهوم صریح قرآنی، درخت ناپاک بشریند در چهره های زشتی بمانند معاویه و یزید و مروان پرچمهای

کفر و شرک را برافراشتند و به اساس ایمان اسلامی حمله بردند تا ریشه های این آئین را برکنند و بخاموشی این فروغ الهی پردازند «میخواهند با دهانهای خود نور خدا را خاموش کنند ولی خداوند نمی گذارد و نور خود را فروزانتر می سازد هر چند کافران را ناخوش آید».

در برابر چنین هجومی اهریمنی، دو سبط بزرگ پیامبر استقامت ورزیدند و با آنچه در توان و قدرت داشتند سدی نیرومند برای نگهبانی بنیان دین پدید آوردند و برای حفظ این آئین تابناک، جان خود و یاران و کودکان خود را به قربانی دادند و آنچه از مایه و سرمایه و زندگی و حیات و نعمت داشتند در این راه مقدس فدا کردند و اگر این قربانی و شهادت و فداکاری و بذل و ایثار نبود. دین اسلام بصورت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۳

داستانی از قصص تاریخی درمی آمد و از اسلام و امت انقراض یافته آن جز نامی در تاریخ و طومارها باقی نمی ماند.

(۱) خداوند، بزرگ و پاک و شایسته ستایش است، در اینجاست که بر ما واجب است که پایگاه عظیم و مهر عمیق پیامبر بزرگ و رهایی بخش اسلام را بشناسیم و درک کنیم، مهری بزرگ و عظمتی خیره کننده که نه تنها از سطح عرف و عادت بالاتر است بلکه بمیزان خرد و دریافت بشری نمی آید، پیامبر بزرگ و شخصیت والائی که محبوب مبدأ یگانه آفرینش است و سراسر وجودش را موجی از هیبت و بزرگواری و عظمت فرا گرفته پیامبری که هرگز تند باد حوادث او را تکان نداد و خواستهای شخصی او را از مسیر هدف منحرف نساخت و حتی یک لحظه به بیهودگی و یاوگی نگرائید

و عمر گران مایه اش را یکدم به بی ثمری نگذرانید چنانکه خود فرمود (من اهل لهو و بیهودگی نیستم و هیچ کس در این مورد بمانند من نیست) پیامبری که هیبت معنوی و شکوه و سنگینی پایگاهش باندازه ای بود که چون مردی بر او وارد شد تمام اندامهایش بلرزه در آمد و پیامبر به او فرمود (مترس که من فرزند همان زنی هستم که خوراکش گوشتهای پخته در آفتاب بود).

پیامبر بدین جهت چنین سخنانی را بر زبان میراند و با یاران خویش فروتنانه رفتار میکرد که بیم آن داشت مبادا پیروانش مانند مسیحیان دربارہ او مبالغه و غلو ورزند و او را چون عیسی فرزند خدا بخوانند ولی با همان شخصیت عظیم و جاودانه اش حسنین را در برابر دیدگان مردم بدوش میکشید و با صدای بلند می گفت، (ای فرزندان من بر شتری نیکو سوار شده اید و شما هم سواران خوبی هستید).

و چون حسین (ع) که پسر کوچکی بود در حال سجده بر شانه جدش سوار می شد پیامبر سر از سجده بر نمی داشت تا فرزندش از دوش او بزیر آید و این نمونه شدت دوستی و ارادت پیامبر بفرزندش حسین بود.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۴

(۱) روزی پیامبر بر منبر سخن، پیروانش را هدایت میکرد و پند میداد که حسین از آن سوی مسجد پیش دوید و ناگهان بزمین افتاد، پیامبر سخنش را قطع کرد و از منبر بزیر آمد و فرزندش را گرفت و بالای منبر رفت و او را بدامن گرفت و فرمود خدا شیطان را بکشد، فرزندان موجب آزمایشند، چون فرزندم بزمین افتاد گویا قلب من افتاد).

و حوادث دیگری از این نمونه که نشان دهنده شدت انس و علاقه

پیغمبر به دو فرزندش بود، رخ میداد که اکنون در صدد بیان آن نیستیم و می گوئیم که این محبت سرشار بدان سبب نبود که حسنین فرزندان دختر او بودند و این پیوستگی خانوادگی موجب ابراز این همه عاطفه شدید و خارق العاده نمی گردید که از میزان عرف و عادت همگی بیرون باشد. بلکه بدون شک در اینجا رازهای بزرگ و اسرار دقیق و ژرفی نهفته بود، رازهایی بس بزرگ و روحی که بر پیوند جسمی برتری داشت.

آیا نباید این حقیقت بزرگ را بپذیریم که پیغمبر از دیدگاهی بلند و متعالی تر از افق زمان حقایق حیات را می دید و روح مقدس او بر وقایع آینده مشرف بود و شعاع دیدش در پرده روزگار فردا نفوذ میکرد و بر صفحات تاریخ و تکوین احاطه ای کامل داشت؟

او با چشمان پرنفوذ معنویش گذشته و حال و آینده را بیک دیده می نگریست و حوادث آینده را بمعاینه در برابر دیدگانش مجسم می دید نه بصورت یک پیش بینی ذهنی بلکه بچهره یک حقیقت بارز و واقعی پیغمبر بدرستی میدید که دو فرزندش در راه دفاع از دین و نگهبانی شریعتش چه رنجهای میبردند و چگونه مال و جان خود و فرزندانیشان را در طریق وصول باین هدف مقدس فدا و قربانی کنند و گرانبهاترین و عزیزترین فدیة ها را به پیشگاه خداوندی تقدیم میدارند.

حسن (ع) زهر تلخ و کشنده معاویه را چندین بار می نوشد تا

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۵

بنوبت آخر جگرش پاره پاره می شود و پس از آن حسینش که نمونه عالی فداکاری و شهادت است در راه نگهبانی آئین جدش فدا میشود و با سینه و گلوگاه و سرش به پیشواز شمشیرها

و نیزه ها و پیکانهای دشمن می‌رود تا اسلام را از نقشه های خطرناک فریب بنی امیه که برای نابودی دین و کندن ریشه آن در سر دارند نگه دارد.

(۱) او جان خویش و یاران و فرزندان را که چهره های خجسته عالیترین هدف های ارزنده ایمانی بودند برای نگهداری اسلام و بنیانهای استوارش از هجوم ویرانگر بنی امیه به رنج و خطر انداخت تا اینکه اسلام از این خطر سالم ماند و فروغ تابنده اش دامن گسترد و حقایقش آشکار شد و کافران نابود شدند و تبهاران بخسران افتادند و کلمه الله برتری و اعتلا یافت و کلمه دشمنان خدا فروکش کرد و همه مسلمانان از نخستین روزگار اسلام تا کنون بلکه تا دامان رستاخیز وام دار و گروگان سپاس و امتنان این دو پیشوای بزرگند و اگر این دو قربانی بزرگ و بی مانند تاریخ نمی بود بلی اگر این دو پیشوای بزرگ فدای هدفهای عالی اسلامی و انسانی نمی شدند، بر اثر تبهکاری و تلاش زشت بنی امیه، دوباره مردمان بهمان آئین جاهلی نخستین بازمی گشتند بلکه بدتر و واژگون تر.

در این صورت رفتار پیامبر نسبت بفرزندان فداکارش و مهر و بزرگداشتی که درباره آنان مبذول می داشت هرگز غریب و شگفت انگیز نمی نماید و چون پیامبر، پیش آمدهای دردناکی را که در انتظار فرزندانش بود می شناخت، بلکه بمعاینه می دید و مجاهدت تلخ و گدازنده ای را که در راه حفظ آئینش انجام می شد بدرستی احساس میکرد بهمین جهت آنها را در آغوش می فشرد و می بوئید و می گفت (اینها دو فرزند من و دسته های گل خوش بوی من هستند) و به یقین که پیغمبر عطر روحانی الهی را از وجود آنها

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۶

استشمام میکرد و نور

خدائی را در پیشانی بلندشان می دید و در اینجاست که میدانیم و واجب است بدانیم که حسن و حسین (ع) نوری یگانه اند و یکی را بر دیگری به اندازه یک سر موی نباید ترجیح داد. هر یک از آنها به ایفای فریضه امامت خویش قیام کردند و رسالت خود را به نیکوئی و تمامی انجام دادند و برنامه ای را که از طرف پدر و نیایشان از نخستین روز امامتشان طرح شده بود اجرا کردند.

(۱) اگر بخواهیم شناخت حسن ع را گسترده تر درک کنیم و دلیری و جنگاوری و نیروی قلب و توان رویارویی و برهان رسا و بی اعتنائیش را به پول و ریاست و شکوه حکومت ظاهری دریابیم باید بسنخنان استوار و نامه های صریح او توجه کنیم و گفتار و بحث های آتشین حضرتش را با بزرگان منافقان و سردمداران کافر حق ناشناس در حضور معاویه نگاه کنیم، موقعی که معاویه آنها را با حضرت حسن بمعارضه انداخت تا از آن جدل لذت ببرد و بر چانه حاشیه نشینان یاوه گویش بخندد اشخاص حقه باز و پرلافی مثل عمرو عاص و پسر شعبه و مروان و دیگران از عناصر جهنمی زشتکاری که یک لحظه بخدا ایمان نیاوردند، در چنین هنگامه ای عظمت روحی امام و بلندی مقامش همچون موجی که از اقیانوس برمی خیزد مشخص شد و اگر از اینهم بیشتر بخواهیم باید گفتارش را در بستر شهادت ارزیابی کنیم، هنگامی که میخواست از زندان این تیره خاکدان به اوج ملکوت پرواز کند و سخنانی که بدان هنگام به برادرش محمد حنفیه درباره حضرت حسین بیان داشت آنجاست که اسرار امامت گشوده می شود و پرتو روشنگر حقایق پیشوائی و رهبری چهره

مینماید و اصالت آسمانی نبوت و ولایت کلیه الهیه بازشناخته میشود و مشخص میگردد که حقیقت ولایت در انحصار خدا و رسول و علی ع و فرزندان اوست چنانکه قرآن مجید می سراید (پیامبر به مؤمنان از جانهای آنها برتر

زندگانی حسن بن علی (ع) ج ۲، ص: ۳۷

و چیره تر است) و بدیگر جای گفت (همانا سرپرست و صاحب اختیار شما خداوند و پیامبر اوست و کسانی که نماز را برپای میدارند و زکاه میدهند و در برابر خدای رکوع می کنند) و این آیه را مفسران در شأن علی میدانند و پیامبر در روز غدیر فرمود (هر کرا من مولایم این علی پیشوای اوست)

در اینجا قلم سرکشی کرد و محدوده مقال را شکست و بچالاکی از مسیر بیان و مقصد بیرون جست.

(۱) کوتاه سخن در بیان مطلب آنکه دشمنی بنی هاشم و بنی امیه پدیده اختلاف هدایت و گمراهی و روشنائی و تاریکی بود.

اگر روزگار دودمان بنی امیه را از دوران عبد الشمس تا مروان در صفحات تاریخ بررسی کنیم چیزی در این اوراق سیاه جز فریب و نیرنگ و پیمان شکنی و تبهکاری و گناه و خیانت و زنا و حرام زادگی و آنچه بمفهوم پستی و رذیلت است نمی بینم.

و بر عکس چون سیره بنی هاشم را از دوران نخستین تا همین عصر بررسی کنیم در صفحات درخشان این تاریخ روشن آنچه را که بمفهوم شرف و فضیلت است از وفا و راستی و دلیری و پاکدامنی و پاکی زایش و بزرگی روح و برتری همت و قربانی شدن در راه وصول بمبدأ، به نیکی درمی یابیم و همه برجستگی هائی که پدیده کرامت اخلاقی و پاکی نژاد است در روش این خاندان بزرگ

و طاهر تاریخ بروشنی مشهود و مشخص است.

اگر کسی بخواهد برای بنی امیه عذری بتراشد و بگوید علت دشمنی آنها با بنی هاشم بدست آوردن قدرت و حکومت بوده است می گوئیم عذر طرفداران بنی امیه در عصر حاضر در ادامه این عداوت چیست در صورتی که امروز با چنین دشمنی جسورانه ای بهره ای در دنیا و اجری در آخرت نمیتوانند برای خود دست و پا کنند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۸

(۱) در اینجا باید به این آیه از قرآن استناد کرد که گفت:

«آیا شما را به زیانکارترین مردمان آگهی دهم آنان که تلاش و کوشششان در این دنیا گم و تباه میشود و چنین می پندارند که کرداری نیکو دارند».

«اینها در این جهان و آن جهان زیانکارند و این خود یک زیان و خسران آشکار است».

سپاس خدائی را که بچشمانم برای شناخت کفر بصیرت داد و دیدگانم را به اسلام و گرایش به پیشوائی حسن و حسین (ع) و خاندان پاک پیامبر روشنی بخشید و از آستان خداوندی میخواهم، چنانکه مرا بشناخت آنها و پذیرش رهبری شان منت دار خود فرمود مرا در آن جهان نیز با آنان همراه گرداند و بشفاعت آنها و دوری از دشمنانشان، کرامت عنایت فرماید.

شما را دوست میدارم مادام که ابر می بارد و رعد میگرد و ژاله میریزد

از هر کس که دشمن شماست بیزاری میجویم زیرا شرط دوستی، دوری از دشمن شماست

و بدرستی باید پذیرفت که امام حسن (ع) در مدت کوتاهی که پس از پدرش زندگی کرد چنان بار سنگینی از ناگواری و اندوه را تحمل کرد که پیامبران از برداشت آن ناتوان بودند و این رنجها و سختیها هرگز از مصائبی که بر

حسین (ع) در روز عاشورا گذشت کمتر نبود، و این سختیهای دردناک و ضربه های کوبنده ای که بر این دو برادر وارد شد اگر چه بظاهر و شکل و اسلوب مختلف بود ولی در اصل یکی بود و از یک منشأ برمی خاست.

همچنانکه حسین (ع) در برابر انبوه مصائب و امواج تباهی ها چنان استقامتی ورزید که فرشتگان آسمانی را به شگفتی افکند برادرش

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۹

حسن (ع) هم با دشمن فریبکارش پیکار کرد و با شکیبائی اعجاب انگیزی تلخ ترین و جانکاه ترین خیانت مردم را تحمل فرمود و هرگز در این نبرد بسستی نگرائید و ابراز ناتوانی و سراسیمگی نکرد و سرمایه و اموالی را که معاویه از او غصب کرد و در تیول بنی امیه قرار داد به هیچ شمرد و یک هزارم آن را نگرفت و پارسائیش را به ننگ مال دوستی هرگز نیالود.

(۱) پس نبایستی امتیازی بین این دو برادر قرار داد و گفت صبر حسن کمتر از شکیبائی حسین است و مصیبت و رنج و اندوهش سهلتر و قابل تحمل تر.

پس درود خداوند بر شما باد ای پیشوایان هدایت و فرزندان علی و زهرا (ع) تا بدان گاه که فضیلت میدرخشد و پستی به نیستی و بدنامی میرسد.

سخنان خود را به بیان اشعاری که در خاتمه قصیده رثاء حسینی (ع) بیش از پنجاه سال پیش سروده ام پایان می دهم.

چنان آبی از چشمانم می بارد و آتشی از قلبم زبانه می زند که هرگز ابرها و برق ها تحمل آن را ندارند

و شعری دیگر

دودمان شریف و روشن و نژاد پاکی که از بلندمرتبگی به بی نهایت رسید و به قاب و قوسین الهی پر کشید

اگر بخواهیم حسب و نسب افراد را بشماریم می بینم

که گردش سیارگان چگونه بر آنها حمله برد و نابودشان کرد

پس من نسبی ندارم مگر آنکه خود را بشما ای دودمان پیامبر پیوند دهم

پس من را دودمان و افتخاری نیست مگر آنکه بخویشاوندی شما مفتخر شوم

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۰

این کلمات را انگشتان لرزان و قلم من ناتوان بدون آمادگی قبلی در ساعات آخر روز بیست و یکم ماه رمضان که روز شهادت پیشوای اوصیاء و رهبر راستین انسانها علی علیه اسلام است در سال ۱۳۷۳ هجری قمری برشته نگارش کشید.

محمد حسین آل کاشف الغطاء در مدرسه علمیه نجف اشرف

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۱

(۱)

بیعت

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۳

(۱) اسلام به مسأله خلافت توجهی خاص و مهم دارد و مسئولیتهای بزرگی برای آن قائل است تا مسلمانان را برانگیزد و در میدانهای دانش و اندیشه رهانشان سازد، بسوی خیرشان بکشانند و از راههای تاریک تباهی دورشان گردانند «۱»

خلافت مسئول تهیه همه اسبابهائی است که به امت نیرو و آسایش بخشد، نگهبانی دین و حفظ شئون مسلمین و منافع و مصالح عمومی مردم بعهدده مقام خلافت است و خلیفه محوری است که سیاست راستین مردم و پیشروی و پاکی همگان برگرد آن میگردد.

حقیقت اسلام و ایدئولوژی و احکام آن مصالح دینی و سیاسی مردم را متضمن است و دین و سیاست در اسلام بهم پیوسته و هرگز از هم جدا نمی شود و این حقیقت را گروهی فراوان از خاورشناسان بخوبی دریافته و به آن توجه داشته اند چنانکه یکی از آنها می گوید:

(اسلام دینی نیست که فقط به ظواهر مذهبی توجه داشته باشد بلکه بمسائل سیاسی و اجتماعی نیز عنایتی کامل دارد چنانکه مؤسس بزرگ آن در عین

(۱) - خلافت از مصدر خلف بمعنی از پی درآمدن است و از آن بجانشینی تعبیر میشود چنانکه می گویند فلاتی کسی را در میان قومش خلیفه خود گردانید و در قرآن مجید آمده است که (موسی گفت ای هارون در غیاب من خلیفه من در میان مردم باش بعد در عرف اسلامی منظور از خلافت، رهبری معنوی و اجتماعی است که به آن ولایت عامه میگویند و خلیفه پیشوای همه مسلمانان و مسئول اداره امور آنها در جمیع جهات است

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۴

و فرماندهی نیز شخصیتی نمونه بشمار میرفت که بهمه روشهای حکومت و سیاست آگاهی کامل داشت.

(۱) و مستشرق دیگر بنام جیت میگوید:

(اسلام فقط به مجرد عقاید دینی فردی اکتفا نمی کند بلکه ایجاد و اداره اجتماع آزاد و مستقلی را طرح ریزی کرده و در امر سیاست و حکومت روشی خاص دارد و در این باره قوانین و برنامه های مخصوصی را وضع کرده است) «۱» خلافت با اسلام پیوندی مستحکم و گسست ناپذیر دارد و جزئی از برنامه و فصلی از بنیانهای اساسی آن است که بایستی در میدان زندگی مسلمانان چنین برنامه اصیل و استواری اجرا گردد. شیخ محمد عبده در این باره میگوید: (حقیقت اسلام از اعتقاد و قانون تلفیق یافته و برای انتظام امت اسلامی، حقوق و حدود و قوانینی را تنظیم و ترسیم کرده است، و چون هر مسلمانی که بظاهر معتقد به اسلام است بهمه فرمانهای آن گردن نمی نهد و بر اثر هواپرستی و تجاوز، حقیقت را زیر پا می گذارد و بحقوق مردم تجاوز می کند، برای اجرای عدالت و تحکیم اساس مجتمع اسلامی، بایستی

نیروی فائده ای وجود داشته باشد تا تبهکاران را بکیفر رساند و حکم قضات اسلامی را اجرا کند و نظم جامعه را برپای دارد)
«۲»

اسلام به همراه مجموعه کاملی از نظامات و قوانین عالی انسانی ظهور کرد و هدفش تنظیم زندگی مردم و نگهبانی حقوق و قضاء اسلامی از ستم و زیان بود تا دادگری و آسایش در همه سوی سرزمین های اسلامی گسترده شود و طبیعی است که برای اجرای چنین برنامه های ارزنده ای باید پیشوائی اصیل و نیرومند عهده دار وظیفه اداره امور مسلمانان باشد و حمایت جامعه اسلامی را بر عهده گیرد و زندگی امت

---

(۱) - النظام السیاسی فی الاسلام ص ۱۵

(۲) - الاسلام و النصرانیه ص ۶۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۵

مسلم را با واقعیت حیات تطبیق دهد.

(۱) ولی چه کسی میتواند پیشوائی مسلمانان را متعهد گردد و اداره امور میهن اسلامی را وظیفه دار شود، پاسخ آن را بایستی از امیر المؤمنین (ع) شنید که صفات خلیفه را بروشنی، بیان می کند و میفرماید:

(شما میدانید که خلیفه نباید در نگهبانی نوامیس و خون و اموال عمومی و احکام اسلامی و اجرای وظایف زمامداری، کوتاهی ورزد و سرمایه مردم را غارت کند و نباید در امر رهبری ناآگاه و بی دانش باشد و مردم را بگمراهی اندازد و نایستی ستمکار و تجاوزگر باشد و پیوندهای اجتماعی را از هم بگسلد و ثروت عمومی را حیف و میل کند و گروهی را بر دیگران برتری دهد و نباید رشوه خوار باشد و حقوق مردم را پامال کند و خلیفه بایستی حدود اسلامی را اجرا کند و هیچ تبهکاری را بدون کیفر نگذارد و هیچ سنتی از فرمانهای اسلامی را بلا اجرا نگذارد که

در این صورت امت اسلامی تباہ میگردد) «۱»

پس در نظر علی (ع)، کسی میتواند امور مسلمانان و حفظ مصالح و شئون آنها را عهده دار شود که دستی گشاده در امر رهبری داشته باشد و به هیچ روی در انجام این مسئولیت بزرگ کوتاهی نرزد و به نیازمندیهای مردم آگاه باشد و سرمایه های عمومی را به غارت نکشد و رشوه نگیرد و حدود الهی و سنت های پیامبر را معطل نگذارد و چنانچه پیشوای اسلامی از چنین صفات بارز و مشخصات ارزنده ای بر کنار باشد، جامعه مسلمین در روزگار او با سیل بنیان کن بدبختی ها و سیه روزیها مواجه میشوند و اندوه و انحراف بر محیط اسلامی سایه می افکند.

قرآن حکیم هم گویای چنین حقیقتی در داستان حضرت ابراهیم

---

(۱) - نهج البلاغه، شرح محمد عبده ۱۹/۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۶

است و شرط برقراری امامت را در خاندان او چنین بیان می دارد:

(ای ابراهیم ما ترا پیشوای مردمان قرار دادیم، ابراهیم گفت این امتیاز را در دودمان من هم مقرر فرمای خداوند فرمود پیمان ما بستمکاران نرسد) «۱»

(۱) مفسران می گویند که منظور از پیمان خداوندی امامت است و امامت همان خلافت، «۲»

پس هر کس که ستم کند نباید بمقام خلافت برسد، این ستم در هر مرحله ای از حیات باشد فرق نمی کند، چه بخودش و چه بدیگران «۳»

اسلام اهتمام فراوانی درباره خلافت مسلمین ابراز داشت، تا کسی پیشوای مسلمانان شود که نمونه کاملی از عدل و حق و رمز بزرگی از دادگری و برتری باشد و مصالح امت مسلم را بخوبی رعایت کند و پیروزیها و بزرگواریهای روشنی را در زمینه مجتمع مسلمان تحقق بخشد و چنین صفات بارز و مشخصات دقیق

و عظیمی در مسئله پیشوائی اسلامی جز در خاندان پیامبر پیدا نمی شود، دودمانی که به اراده خداوند، هر گونه پلیدی از اندیشه و عمل و اخلاق آنها بدور است و خداوند پاک و پاکیزه شان ساخته و پیامبر، آنها را موازی با قرآن کریم دانسته است و چون هرگز باطل از پیش و پس بر این کتاب عزیز وارد نمی شود، خاندان رسول هم از رخنه هر گونه بطلان و گناهی در امانند.

آنها بگفته پیامبر کشتی نجات و پناهگاه مردمند و این بر اهمیت

---

(۱) - سوره بقره آیه / ۲۴ و ۱

(۲) - مجمع البیان

(۳) - ظلم بنفس مثل سجده در برابر بت و ارتکاب گناهان، علمای شیعه از این آیه به شایستگی حضرت علی استدلال کرده اند زیرا آن حضرت بر خلاف سایر خلفا، قبل از ظهور اسلام هم در برابر بتان سجده نکرد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۷

مقام آنان گواهی روشن است و امیر المؤمنین درباره امتیازات و صفات و فضائلشان چنین میفرماید:

(۱) (آنها زندگانی دانش و مرگ نادانی هستند، شکیبائی آنها از دانششان و ظاهرشان از نهادشان آگهی میدهد و خاموشی آنها بیانگر سخن آنهاست، هرگز با حق مخالفت نکردند و درباره آن اختلاف نوزیدند آنها پایگاه اسلام و پناهگاه مسلمانانند، با تلاش آنها حقیقت در جایگاه خودش قرار می گیرد و باطل از مقامش می افتد و زبان ناحق بریده میشود، آنها دین را با فهم و شناخت و خرد و رعایت فرمان آن درک کردند و فقط بشنیدن روایت اکتفا نکردند، زیرا سخنگویان دانش فراوانند و مجریان آن اندک «۱» افزون از این امتیازات و ارزشها و مواهبی که خاندان پیامبر از آنها برخوردارند، پیغمبر با نص صریح آنها را

به جانشینی خود برگزیده و خلافت را مخصوص آنها دانسته و از دیگران در امر پیشوائی مسلمین شایسته ترشان دانسته است و در این باره نصوص متواتری از آن حضرت بیان شده چنانکه میفرماید:

(همیشه این دین پایدار است تا روز رستاخیز فرا رسد و دوازده امام بر امت من رهبری خواهند کرد که همه آنها از دودمان قریش هستند).

و همچنین پیامبر فرموده پس از من دوازده امام خواهند آمد که همگی از قریشند و احادیث فراوان دیگری که در این باره از پیامبر رسیده که بصراحت مقام عالی خلافت را در انحصار همین دوازده نفر دانسته و فرموده است که اینها کشتی های نجات و رهبران مسلمانند.

از جمله امامان پاک دوازده گانه که پیامبر آنها را بخلافت خویش معرفی کرده و در تبلیغ رسالت آسمانیش امین شمرده، امام حسن (ع) سبط اکبر و ریحانه اوست که او را به امامت منصوب

---

(۱) - شرح نهج البلاغه محمد عبده ۲/ ۲۵۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۸

داشته و درباره او و برادرش فرموده است:

(۱) حسن و حسین (ع) هر دو بر امت من امامند اگر به مصلحتی بنشینند یا بضرورتی برخیزند).

امیر المؤمنین هم او را پس از خویش به احراز مقام خلافت معرفی کرد و پس از ضربت پسر ملجم که بشهادتش انجامید حسن (ع) را در وصیت خود به امامت منصوب کرد.

مسلمانان هم بنابراین وصیت، پس از شهادت امیر المؤمنین بجانب حسن (ع) هجوم آوردند و در صبح روز بیست و یکم ماه رمضان سال چهارم هجرت در مسجد کوفه به بیعتش شتافتند.

حسن (ع) در میانه گروهی از باقیمانده گان شایسته مهاجرین و انصار بمسجد آمد و بر منبر سخن بالا رفت و

پس از ستایش و سپاس پروردگار بذكر فضائل رهبر فقید عدالت و شهید بزرگ انسانیت امیر المؤمنین علیه السلام پرداخت و برخی امتیازات آن حضرت را برشمرد و سپس فرمود (دیشب مردی از این جهان رخت بر بست که نه از پیشینیان و نه از آیندگان کسی در شایسته کاری به او نمیرسد، او به همراه پیامبر خدا در راه خدا جهاد و از جان پیامبر نگهبانی می کرد).

پیغمبر همیشه پرچم مجاهدین اسلامی را به او می سپرد و فرشتگان به همراهش بودند و هرگز از پهنه نبرد، جز با پیروزی باز نمی گشت و خداوند پیروزی مسلمین را بدست او تحقق می بخشید.

او در شبی به ملکوت اعلی پر کشید که عیسی هم در همان شب به آسمان رفت و یوشع بن نون وصی موسی نیز در همین شب چشم از جهان فرو بست.

پدرم در حال مرگ چیزی از پولهای زرد و سفید از خود باقی نگذاشت مگر هفتصد درم از باقیمانده بخششهایش که میخواست با آن

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۹

خدمتکاری برای خاندانش بخدمت گیرد».

(۱) در این وقت چهره روشن پدر در برابر دیدگانش بنظر آمد و گریه گلویش را گرفت و باران اشک بر گونه هایش بارید و همه مردم بگریه آمدند و اندوهی بزرگ و دردی جانکاه بر دلها سایه افکند.

امام بسخنان خود ادامه داد و پایگاه بلند معنویش را بر همگان بیان داشت و بزرگواری و شرفی را که از سوی خداوند به او ارزانی شده بمردم اظهار کرد و گفت:

«ای مردم هر کس مرا می شناسد که می شناسد و آنکه نمی شناسد بداند که من حسن پسر علی (ع) هستم، من پسر پیامبر و فرزند جانشین پیغمبرم، من پسر

پیامبر بيم رسان و بشارت بخش و فرزند رسول خدايم که مردم را بفرمان الهی بسوی خدا میخواند، من پسر چراغ روشن هدایت انسانهايم و از خاندانی هستم که فرشته وحی بر ما فرود می آمد و از خانه ما به آسمان میرفت و من از دودمان پاکی هستم که خدای، پلیدی را از آنها دور داشته و بیایکی معنوی پاکیزه شان ساخته است و من از خاندانی هستم که خداوند دوستی آنها را بر همه مسلمانان واجب شمرده و در قرآن مجید به پیامبرش فرموده است:

(بگو من از شما در برابر تبلیغ رسالت آسمانيم پاداشی جز دوستی خویشاوندانم نمیخواهم و کسی که بکسب نیکی پردازد ما هم بر پاداش نیکی او می افزائيم).

(۲) سخنان رسای امام مطالب مهم زیر را در بر دارد:

۱- امام، مردم را به مجاهدات پدرش و گرفتاریها و سختی های بزرگی که در راه گسترش اسلام و نگهداری پیامبر متحمل شده بود آگاه کرد و از پایداریهای او در پهنه های هولناک نبرد سخن گفت و در طریق این شناخت شاخص، رسائی بیان و اعجاز و ایجاز کلام

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۰

را بنهایت درجه رسانید چنانکه گفت (از پیشینیان و آیندگان هیچ کس در مقام عمل به او نرسید) و کسی که گذشتگان به پایگاه او نرسند و آیندگان نتوانند موقعیت او را دریابند مسلماً شخصیتی بزرگ است که بر همه مصلحان و بزرگان در ادوار تاریخ برتری یافته و چنین مقامی بحق شایسته پدرش امیر المؤمنین است که در موقعیتهای حساس و خطرناک تاریخ در گذشته و آینده هیچ کس بمقام او نرسیده و بمانند حضرتش در عمل و جهاد و نگهداری از آئین اسلام، چنین پایگاهی

را احراز نکرده است.

(۱) ۲- در گفتار برترین و نیکویش قداست شبی را که روان پدرش به بهشت جاوید پر کشید بمردم بیان داشت که در آن شب مسیحای پیامبر به آسمان عروج کرده و یوشع بن نون وصی موسی بجوار خداوندی فائز شده است و در همین شب بزرگ هم پیشوای اوصیاء و رهبر پرهیزکاران و نگهبان حوزه اسلام، الامام علی (ع) بدیدار حق شتافته و چنین شبی شریفترین و نامی ترین شبها در پیشگاه خداوندی است.

(۲) ۳- در حضور آن گروه انبوه از پارسائی پدرش و بی اعتنائی او به مایه های دنیائی سخن گفت و اشاره کرد که پدرش بهنگام مرگ اندوخته ای از خود بجای نگذاشت و حال آنکه با موقعیتی که داشت میتوانست در کاخهای بزرگ نشیمن گزیند و جامه های حریر و دیبای گرانبها بپوشد و خوراکیهای لذیذ بخورد و غلامان و کنیزان فراوان بخدمت گیرد ولی او از همه این بهره گیریها و بهره کشیها چشم پوشید تا به آنچه خدایش در دیگر سرای از نعمت ها و کرامتها و سعادتها وعده داده است برسد و در این دنیا نیز از نامی جاویدان و ستایشی عطرآگین و یادی نیکو که همراه با تقدیس و بزرگداشت در نزد همگان است برخوردار گردد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۱

(۱) ۴- سخنان امام، متضمن دعوت به قبول بیعت و خلافت او بود و این دعوت نیکوترین و جذاب ترین سخن بلیغ را به همراه داشت، زیرا خود را بمردم بدرستی و راستی شناسانید و گفت که او فرزند پیامبری است که مردم را بسوی خدا فرا خواند، او پسر قائد بزرگی است که چراغ روشن هدایت خلق است و او از خاندانی

است که خداوند، پلیدی را از آنها برداشته و پاکیزه شان ساخته است، در این صورت آیا برای احراز مقام خلافت کسی شایسته تر از او هست که چنین کمالات و برتری‌هایی در او فراهم آمده باشد؟

(۲)

قبول بیعت

اشاره

چون سخنان امام که فقط اندکی از آن را تاریخ بیان داشته است پایان رسید، عید الله بن عباس پیش آمد و مردم را به قبول بیعت امام برانگیخت و گفت، این پسر پیامبر شما و جانشین امام شماست با او بیعت کنید مردم این دعوت را پذیرفتند و فرمانبرداری خود را همراه با پذیرش و خشنودی اعلام داشتند و گفتند:

«او در نزد ما محبوب است و حقش بر ما واجب و برای خلافت بحقیقت شایسته است» (۱)

همگی بسوی امام هجوم آوردند و با او بیعت کردند و در حقیقت این بیعت با خدا و پیامبرش بود.

نخستین کسی که با امام بیعت کرد، سردار بیدار و درست اندیش انقلابی، قیس بن سعد انصاری بود که با سخنانی که از آن شوق و حماسه می بارید و آماده پیکار با دشمنان خدا و اسلام بود گفت:

«دستت را بگشا تا با تو بیعت کنم بر اساس دستورات کتاب خدا و سنت پیامبر و جنگ با تجاوزکاران» امام خواست به قیس به سعد بفهماند که عمل بکتاب خدا و سنت پیامبر و اتخاذ روشی در این مسیر نیازی

---

(۱) - مقاتل الطالبيين، الارشاد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۲

بشرط جنگ با تجاوزکاران ندارد زیرا همه چیز در کتاب خدا و سنت رسول بیان شده است باین جهت با نرمی و مهربانی فرمود (بر کتاب خدا و سنت پیامبرش که همه شرایط را در بر دارد) «۱»

(۱) ابن قتیبه می نویسد،

هر گروهی که میخواستند بیعت کنند امام به آنها می فرمود:

(با من بر مبنای پذیرش و شنوائی و فرمانبری بیعت کنید و با هر کس که جنگ می کنم بجنگید و با هر کس صلح می کنم صلح کنید) چون مردم این سخن را شنیدند از بیعت سرباز زدند و دست از آن کشیدند و امام هم دست خود را نگهداشت «۲» مردم بجانب حسین (ع) روی آوردند و فریاد زدند دستت را بگشا تا همچنانکه با پدرت بیعت کردیم با تو نیز بیعت کنیم و با تجاوز کاران گمراه شامی بجنگیم، حسین (ع) آنها را از خود راند و فرمود:

(بخدا پناه میبرم که بیعت شما را تا برادرم حسن زنده است بپذیرم).

چون حسین (ع) دعوت آنها را نپذیرفت بناچار با ناراحتی بیعت حسن (ع) را پذیرفتند ولی این سخن بعید و نادرست می آید

---

(۱)- تاریخ ابن اثیر، تاریخ ابن خلدون

(۲)- بیعت عبارت از پیمانی است که مردم با پیشوای خود می بندند و امور رهبری را به او وامیگذارند و تسلیم امر او میشوند و با او مخالفتی نمی کنند و در اداره امور اجتماعی مطیع نظر او هستند و در موقع بیعت بمنظور تأکید این پیمان دست خود را در دست او میگذارند، مثل خریدار و فروشنده ای که که عقد معامله ای را می بندند چنانکه ابن خلدون در مقدمه اش بیان کرده است و بیعت نوعی قرارداد اجتماعی است، چنانکه ژان ژاک روسو هم بیان داشته و این نظریه نشان میدهد که تشکیل یک اجتماع و امت بر اساس قراردادی است که بین افراد صورت می پذیرد و هر فردی که داخل اجتماع میشود در واقع پیمانی با آنها می بندد و عضوی

از اجتماع ملت میشود و ژان ژاک روسو بر اساس این نظریه استدلال کرده و صریحاً به بررسی جوانب آن در کتاب قراردادهای اجتماعی پرداخته است

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۳

که بگوئیم امام، در نخستین مرحله خلافت طرفدار سازش باشد زیرا می بینیم که امام در مواقع مختلف آمادگی خود را برای جنگ ابراز داشته و هرگز بسازش و صلح با دشمن تن در نمی داده است چنانکه در این باره. بتفصیل سخن خواهیم گفت

(۱) اگر هم درستی این خبر را بپذیریم باید بگوئیم که در میان آن جمعیت، گروه جنجالی و آشوبگر خوارج جا گرفته بودند که میخواستند اغتشاش و سراسیمگی راه بیندازند و مردم را با تهدید وقوع جنگ تازه بترسانند و از دور امام پراکنده سازند، زیرا هیچ اعتقادی بخلیفه جدید نداشتند، ولی شیعیان خاص و یاران فداکار امام، دلhائی سرشار از ایمان داشتند و نسبت به امام، اطمینان و محبت و اخلاصی فراوان ابراز میکردند.

و اگر هم هیچ سخنی نباشد، اگر این خبر، متضمن صلح باشد، همچنین مسئله جنگ و اراده نبرد را نیز در بر دارد و از هر دو جانب سخن می گوید هم از دوستی با کسی که فرمان امام را بپذیرد و هم از جنگ با کسی که از اطاعت سرپیچد چه از گروه خوارج باشد و چه از مردم شام و بهمین جهت چنین شرطی بر خوارج گران می آمد و آنها فقط طرفدار جنگ با شامیان بودند و مبارزه با گروه دیگری جز اهل شام را نمی خواستند و ما پیش از آنکه پرده از چهره این راز برداریم بتفصیل سخن میپردازیم:

(۲)

۱- قبول خلافت

اشاره

گروهی از ناقدین تاریخ می پرسند چرا امام در چنین

موقعیت خطرناکی که مسلمانان دچار آشوبها و تندباد ناگواریها بودند خلافت را پذیرفت و شایسته بود که امام در این کار شتاب نرزد و مدتی صبر کند تا ببیند چه پیش می آید و ما جواب آنها را به محقق فقیه مرحوم آل یاسین که خداوند آرامگاهش را خرم نگه دارد وامی گذاریم.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۴

(۱)

اول

وقتی که میدانیم مردم ناگزیرند که از دینی پیروی کنند و در دین داری پیشوائی را که از جانب پیامبر انتخاب شده برهبری خود برگزینند امام هم که ملزم بقیام برای اجرای وظایف رهبری در سایه یاری و همکاری مردم است بایستی بیعت مردم را بپذیرد.

توجه مردم هم در آن زمان برای امام، حجت بود زیرا هر چند در ظاهر حال، مردم از نقاط مختلف کشور اسلامی نسبت به امام اظهار فرمانبرداری کردند و بیعتش را پذیرا شدند در این صورت قبول خلافت برای امام واجب بود و نمی توانست از آن سرباززند.

(۲)

دوم

ناقدین تاریخی مسأله خلافت حسن (ع) را فقط از جنبه حکومت ظاهری و دنیائی بررسی می کنند در صورتی که شایسته است این مسأله مهم اسلامی، بیشتر از جنبه دینی و معنوی مورد بحث قرار گیرد و در این مورد بین مسائل دینی و دنیائی در نظر امام فرق فاحشی وجود داشت و ما می بینیم که از نظر معنوی در این باره نه تنها زیانی متوجه امام نشد بلکه در حقیقت پیروزی بزرگی نصیبش گردید که ما در موقع مناسب به تشریح کامل آن خواهیم پرداخت و امام را از تحمل اینهمه ناگواری پروائی نبود زیرا آنها را در راه نگهداری حقیقت اسلام برداشت می کرد و کسی از حسن (ع) سزاوارتر به تحمل اینهمه رنج و ناگواری نبود زیرا او فرزند پیامبر و میراث بر رسالت اوست.

(۳)

سوم

اگر هم بفرض، امام حسن با پایگاه بلند معنویش پیشوای مسلمانان نبود و در استوای اعلای نسب ممتاز و مرکزیت علمی و معنوی قرار نمی داشت باز هم در چنین هنگامه خطرناکی نمی توانست

خود را از حوادث کنار بکشد و یا متعمداً مردم را در امواج خطرمند روزگار پشت سر نهد و بی اعتنائی پیش گیرد، اگر چه مردم او را تنها بگذارند، بلکه ناگزیر است در این رویدادهای زشت و سیاه از جامعه اسلامی دفاع کند و از مردم بخواهد که برای پایداری حق و زشت شماری تباهی ها قیام کنند همچنانکه حسین (ع) بروزگار خویش چنین کرد «۱»

(۱) با چنین دلایلی شیخ فقید جناب آل یاسین، ضرورت پذیرائی خلافت امام و لزوم شتاب در قبول دعوت گروهی فراوان از مسلمانان را که بنام او فریاد میزدند مدلل میدارد

و بدون شك اگر امام از مقام خلافت بزرگتر می آمد و زمام امر را از دست می نهاد دچار گرفتاریها و مشکلاتی می شد که هرگز رفع آنها امکان پذیر نبود و پس از آنکه همه مردم برای پذیرائی خلافت او فراهم بودند چه مسئله ای او را از عدم تسریع در قبول خلافت تبرئه می کرد؟

(۲)

۲- بیعت همگانی

جهان اسلامی آن روز بر قبول زمامداری امام حسن اجتماع کرد و همه مردم از سرزمین های دور و نزدیک فرمان امام را پذیرفتند و اطاعت و خضوع در برابر حکومتش را ابراز کردند، در کوفه چهل و دو هزار نفر با شنوائی و پذیرائی با او بیعت کردند، همچنین مردم بصره و مدائن و همگی مردم عراق و حجاز به آنها پیوستند و فارسیان بوسیله زیاد بن ابیه و مردم یمن بدست سردار بیدار و با تدبیر جاریه بن قدامه، قبول بیعت کردند و جز معاویه و یارانش که خلافت علی (ع) را هم نپذیرفت کسی از پذیرش خلافت امام سرپیچی نکرد.

پس خلافت حسن (ع) هم بمانند پدرش با پذیرش همگانی و قبول افکار عمومی انجام یافت

---

(۱)- صلح امام حسن

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۶

(۱)

۳- استقرار دولت

چون مراسم بیعت پایان یافت امام به تنظیم امور حکومت پرداخت و کارگزاران دولت را تعیین فرمود و افراد خوشنام و شریف از مؤمنان راستین و شایسته کاران مسلمین را برگزید و فرمانهای اندیشمندانه ای صادر کرد و صد در صد بر حقوق سپاهیان افزود چنانکه پدرش علی (ع) هم در جنگ جمل چنین کرد.

و این اقدام نخستین امام که نشان دهنده بخشایش و نیکی و احسان او بود، دلها و شمشیرهای ارتش را بفرمان آورد چنانکه ابن کثیر می نویسد (مردم او را بیشتر از پدرش دوست می داشتند) «۱»

همچنین در استواری بنیان دولت و سامان سامان بخشی به امور حکومت و استقرار و نگهداری آن، تلاشهایی اساسی معمول داشت و در سخنان خود ب مردم و مسئولین امور، لزوم اطاعت از مقام خلافت را یادآوری میکرد و آنها را بفرمانبرداری و همکاری برمی انگیزت زیرا او

از خاندان پیامبر و حلقه ای از زنجیره گرانبهای دودمان رسول بود که پیغمبر برای امتش بیادگار گذاشت.

امام پیروانش را از فریب و دروغ و نیرنگ معاویه و شنیدن سخنان ناهنجار و دعوت‌های نابکارانه او بر حذر میداشت و به همگامی و یگانگی و هم آهنگی دعوت میکرد، تا بر ضد دودمان خیانت شعار معاویه که اساس اسلام را تهدید میکردند و حیات مجتمع اسلامی را بخطر مرگ انداخته بودند، به پیکار برخیزند و آنها را از سر راه مسلمانان بردارند

(۲)

۴- اشتباهات تاریخی

بعضی از مورخین و همچنین نویسندگان معاصر درباره بیعت امام حسن بر اثر کمی آگاهی و عدم تحقیق دچار اشتباهاتی شده اند

(۱)- البدایه و النهایه ج ۸ ص ۴۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۷

که لازم است به برخی از این خطاهای تاریخی اشاره کنیم:

(۱) ۱- مسعودی می نویسد (با امام حسن دو روز پس از مرگ پدرش بیعت کردند) «۱»

این سخن با آنچه همه مورخان نوشته اند موافق نیست و بنا بر روایات تاریخی، در سحرگاه همان شب که پیکر پاک امام بخاک سپرده شد جریان بیعت انجام گرفت.

(۲) ۲- استاد محمد فرید وجدی می نویسد (بیعت با امام حسن قبل از مرگ پدرش انجام یافت و پس از آن پدرش وفات کرد) «۲»

این سخن هم مانند پیش بر خلاف آراء همگی مورخین است و همگی عقیده دارند که مردم پس از شهادت امیر المؤمنین، با امام حسن بیعت کردند و تا آنجا که ما میدانیم هیچ مورخی چنین خبری را نقل نکرده است.

(۳) ۳- شیخ محمد خضری درباره بیعت امام می نویسد (حسن ع) دید که بیعت مردم با او مثل بیعت با پدرش همگانی نیست و فقط شیعیان او در عراق

این سخن بواقع نادر است زیرا بیعت با امام منحصر به مردم عراق نبود و کارگزاران خلافت در همه شهرهای اسلامی چنانکه قبلاً گفتیم از مردم برای امام بیعت گرفتند و هیچ نقطه‌ای از سرزمین‌های گسترده اسلامی جز نقاطی که در زیر فرمان معاویه بود از قبول بیعت سرپیچی نکرد.

(۴) ۴- دکتر طه حسین می‌نویسد (حسن خود را کاندید خلافت نکرد و مردم را بقبول بیعت دعوت نمود بلکه قیس بن سعد مردم را به بیعت امام برانگیخت و مردم گریستند و پیشنهادش را پذیرفتند

---

(۱)- التنبیه و الاشراف

(۲)- دائره المعارف و کنز العلوم و اللغه فرید وجدی

(۳)- اتمام الوفاء فی سیره الخلفاء

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۸

و بعد از آن امام حسن برای پذیرفتن بیعت مردم بیرون آمد) «۱»

این سخن کاملاً نادرست و از واقعیت بدلائیل زیر بدور است.

(۱) ۱- این که نوشته است، حسن (ع) خود را برای خلافت نامزد نکرد و بعد هم به بیعت آنها اعتراض نورزید واقعیتی ندارد زیرا امام در خطابه‌ای که پس از شهادت پدرش ایراد کرد و از او ستایش نمود، مردم را به بیعت خویش دعوت کرد و آنها را به اطاعت خود برانگیخت و بهمین جهت از امتیازات نفسی و برتریهای دودمان خویش که فقط انحصار به او و خاندانش دارد سخن گفت و بیان چنین فضائلی پس از گفتاری که در سوک پدرش ایراد کرده، جز دعوت به بیعت، مفهوم دیگری ندارد و نشانگر، انگیزش جامعه اسلامی بقبول خلافتی است که جز او کسی شایسته احراز آن نیست.

(۲) ۲- و اینکه گفت، قیس بن سعد مردم را در غیاب امام بقبول بیعت دعوت

کرد و پس از آن امام حاضر شد و مردم با او بیعت کردند، سخنی نادرست و اشتباهی آشکار است، زیرا بیعت پس از سخنرانی امام انجام یافت و پیش از آن وقتی برای این کار نبود و کسی که پس از خطابه امام مردم را دعوت پذیرش خلافت کرد عبید الله بن عباس بود و نخستین کسی هم که این دعوت را پذیرفت چنانکه قبلاً گفتیم قیس بن سعد بود متأسفانه مطالبی که دکتر طه حسین درباره امام حسن (ع) نوشته بیشترش نادرست و دور از تحقیق است، او در مسئله صلح امام حسن (ع) و سایر وقایع روزگار امام بطور سطحی سخن گفته و بدون تحقیق گذشته و رفته است و هرگز به تحقیق نپرداخته و به واقعیت نزدیک نشده است و ما به اشتباهات تاریخی و استنتاجات نادرست او در جای خود اشاره خواهیم کرد

---

(۱) - علی و فرزندان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۹

(۱)

جنگ سرد

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۱

(۱) انتقال خلافت به فرزند رسول موحی از اندوه و اضطراب به پسر هند برانگیخت و دچار سرگردانی شدیدی شد و بسختی بدست و پا افتاد زیرا می دانست که امام دارای موقعیت و محبوبیت عظیمی در بین مسلمانان است و پایگاه بلندی را در نهاد مردم حائز است، بدان جهت که فرزند رسول بزرگوار اسلام و از هر کس در نزد پیامبر عزیزتر و نزدیکتر است و احادیث متواتری از آن حضرت درباره عظمت مکانت و بلندی شان امام در میان مردم شایع شده و چگونه میتوان او را با پسر هند مقایسه کرد و معاویه را با حسن (ع) برابر دانست، زیرا معاویه از شاخه های درخت

پلیدی است که قرآن مجید به آن اشاره کرده و مسلمانان از کینه توزیهای او و پدر و خاندانش نسبت به اسلام از آغاز طلوع حقیقت این دین بزرگ بخوبی آگاهی دارند.

اضطراب سراپای معاویه را فرا گرفته بود و سایه سنگین اندیشه ای تلخ همه شب تا سحرگاه، بستر خوابش را به ناآرامی می کشید و از انتقال خلافت اسلامی به امام، شدیداً رنج می برد، او می دانست که امام، از شریعت پیامبر و روش پدرش که نبرد با سرکشان را واجب می شمرد هرگز عدول نمی کند و معاویه هم اکنون پرچمدار طغیان و تجاوز است. پس امام همه کوشش خود را برای مبارزه با او بکار خواهد برد، علاوه بر این هیچ گونه راهی برای حمله بشخصیت حسن (ع) و تهمت بر او وجود ندارد و معاویه نمیتواند او را مانند پدرش بکشتن عثمان متهم سازد زیرا امام از

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۲

مدافعین عثمان و نگهبانان خانه او بهنگام محاصره بود، پس حسن (ع) را به چه افترائی متهم کند و کدام انحراف و گناهی برای او بترشد با اینکه میداند حضرتش از هر منقصتی مبرا است و به همه برتریها و بزرگواریها ممتاز و مشخص است.

(۱)

شورای اموی

معاویه ناگزیر شورائی فوری تشکیل داد و یاران رازدار و مخلص و پیروان صمیمی و مورد اعتمادش را بدربارش فرا خواند و آنها را از موقعیت خطرناکی که برایش پیش آمده آگاه کرد و از خطر فوری و بزرگی که بر حکومتش سایه افکنده سخن گفت و اضافه کرد چنانچه تصمیماتی قاطع گرفته نشود و تلاشی مؤثر و کوبنده انجام نیابد، خطری وحشت آور همگی را به نیستی تهدید خواهد کرد.

پس از بررسیهای لازم و

تبادل افکار، همگی در موارد زیر، اتفاق رأی یافتند.

(۲) ۱- اعزام جاسوسان و خبرگزاران چیره دست بهمه شهرهائی که خلافت امام را پذیرفته اند، مخصوصاً به کوفه و بصره تا از جریانات بخوبی آگهی یابند و معاویه را آگاه سازند و بدانند میزان وفاداری مردم نسبت به امام چه اندازه است بعلاوه در بین مردم به سمپاشی پردازند و مردم را از نیروی معاویه و ناتوانی حسن (ع) بترسانند.

(۳) ۲- نامه هائی برای بزرگان عرب و رؤسای قبایل و سرشناسهای شهرها بنویسند و رشوه های کلانی به آنها پردازند و آنها را چنانچه با معاویه همکاری کنند و حسن را تنها بگذارند به دادن منصب های بزرگ دولتی وعده دهند. ولی همگی اتفاق کردند که انجام اقدام دوم، موکول به وصول گزارش جاسوسان شود و پس از آن در فرصت مناسب برای فریقین مقامات محلی اقدام گردد.

در اجرای این امر، معاویه دو نفر از جاسوسان ماهر و مورد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۳

اعتماد خود را که به زیرکی و چیره دستی آنها اطمینانی خاص داشت برگزید یکی از آنها از قبیله حمیر بود که به کوفه اعزام شد و دیگری که از بنی القین بود عازم بصره شد.

وقتی که جاسوسان به محل مأموریت خود وارد شدند و اجرای برنامه های تعیین شده را آغاز کردند، بزودی نقشه های آنها بر ملا شد و پلیس شهری آنها را دستگیر کرد.

حمیری را بحضور امام آوردند و امام دستور قتل او را صادر فرمودند و دیگری هم بحضور حاکم بصره که عبد الله عباس بود آورده شد و عبد الله فرمان داد او را اعدام کردند.

(۱)

اخطار امام

اشاره

پس از ظهور این تجاوز آشکار، امام طی نامه ای

به معاویه اخطار کرد و به تهدید او پرداخت و معاویه را به اعلان جنگ وعده داد، باین شرح:

(اما بعد، تو جاسوسهائی بسوی من فرستادی و به دسیسه پرداختی مثل اینکه آرزومند جنگ هستی و بدون شک بخواست خداوندی بچنین خطری خواهی افتاد، بمن گزارش داده اند که تو خود را آماده کاری می کنی که آدمهای خردمند هرگز به آن دست نمی زنند، تو در این باره مثل کسی هستی که درباره اش گفته اند:

ما و آنان که به همراه ما جان می سپارند چون کسی هستند که راه می پیماید و شب می آرامد تا سحرگاه براه افتد و به آن کس که راهی دیگر را می پیماید بگوی تو هم راه ما را برگزین که بزودی به آن خواهی رسید در این نامه ها اراده و درست اندیشی امام بخوبی لمس میشود و تصمیم امام بر شروع جنگ، در صورتی که معاویه بر سرکشی خود پافشاری کند و در گناه و ترمزش باقی بماند مشخص میگردد، امام در این نامه همچنین از خوش حالی معاویه در شهادت امیر المؤمنین

زندگانی حسن بن علی(ع)، ج ۲، ص: ۶۴

ابراز نفرت می کند.

(۱)

پاسخ معاویه

معاویه از وصول نامه امام، بشدت ناراحت شد و در صدد برآمد از فریبکاری خود عذر بخواهد و از خودش در برابر کار زشتی که مرتکب شده دفاع کند و در این مورد چاره ای جز این ندانست که خوشحالیش از شهادت امیر المؤمنین را انکار کند زیرا از دروغ گفتن پروائی نداشت و فریب و کذب و نیرنگ سرپای وجودش را فرا گرفته بود، درباره اعزام جاسوسها و خبرگزارها هم بهتر آن دانست که جریان را بسکوت واگذارد و از بیان آن چشم پپوشد و عذری تراشد، بنابراین در

پاسخ امام چنین نوشت:

اما بعد، نامه ات رسید و از مضمونش آگهی یافتم و من از شنیدن خبر مرگ علی (ع) نه خوش حال شدم و نه اندوهگین، نه امیدوار گشتم و نه تأسف خوردم «۱»

و اما درباره پدرت باید بشعر اعشی بنی قیس بن ثعلبه توجه کرد که گفت: «۲»

---

(۱) - ابن کثیر در البدایه و النهایه می نویسد معاویه از قتل امام ابراز تأسف و اندوه کرد ولی این سخن درست نیست زیرا خود معاویه میگوید من از این خبر، اندوهناک نشدم. بعلاوه تأسف او با روش خصمانه ای که با امام داشت و دشنام آن حضرت را واجب می دانست و شیعیانش را میکشت جور در نمی آید

(۲) - اعشی بنی قیس همان اعشی کبیر است که نامش میمون بن قیس است او در دهکده منفوحه از نواحی یمامه بدنیا آمد و خانه و قبرش همانجاست میگویند او نصرانی بود و نخستین کسی است که شعر را وسیله گدائی قرار داده است او بمکه آمد و قصد دیدار پیامبر را داشت و آن حضرت را بقصیده ای ستایش کرده بود که مطلعش این است:

آیا دیدگان را در شب از گرسنگی می بندی و همچون مار گزیدگان شب را سحر می کنی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۵ تو بخشنده ای و تو مردی دلاوری که چون دلها از ترس در سینه ها بطپش افتد

چنان در میدان جنگ بدشمن ضربه میزنی که زنها بسو کواری بر سینه کوبند

امواج خروشان دریا که برمی خیزند و نی زارها و پلها را فرا می گیرند

هرگز از تو بخشنده تر نیستند که هزاران بدره زر بمستمندان می بخشی (۱) از این نامه، میزان زیرکی و فریبکاری معاویه بخوبی درک میشود و همچنین سستی و ناتوانی اراده و ترسش از امام بخوبی نمایان است زیرا

به ستایش و بزرگداشت امام علی (ع) می پردازد و خوش حالی خود را از شهادت امام انکار می کند و اگر ترس و وحشتی نداشت

و از آن قصیده است

ترا مر بینم که بدستور محمد ص گوش ندادی پیامبر خداوند هنگامی که سفارش کرد و گواه گرفت

اگر توشه ای از تقوی نداشتی و از دنیا رفتی و پس از مرگ توشه دارانی را دیدی

پشیمان می شوی که چرا مانند او نبودی و خود را بمانند او آماده نساختی شاعر در بین راه ابو سفیان را دید و گفت میخواهم این قصیده را برای پیامبر بخوانم، ابو سفیان صد شتر برای او جمع کرد و به او داد و از منظورش منصرف کرد و او را برگردانید، شاعر در راه بازگشت در نزدیک خانه اش، شترش رم کرد و بر زمینش زد و جابجا مرد این شعر هم از اوست:

روزگار حتی کوههای سخت را از هم می پاشد و بزغاله های دست و پا سفید از قله اش بزیر می آیند

خیلی چیزهایی را که با همند دنیا پراکنده می کند و از هم می پاشد پس از اجتماعشان (معجم الشعراء مرزبانی ج ۲ ص ۴۰۱)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۶

هرگز از دشمنش چنین ستایشی نمی کرد.

(۱)

اخطار عبد الله عباس

اشاره

عبد الله عباس هم که از طرف امام، حکومت بصره را داشت نامه ای به معاویه نوشت و اعزام جاسوسان و خبر گزاران را به کوفه و بصره زشت شمرد و معاویه را از چنین تجاوزکاریهای آشکار بر حذر داشت و تهدید کرد، به این شرح:

تو از بنی القین جاسوسی به بصره فرستادی تا اخباری بدست آورد و برای تو بفرستد و با این خلافکاری خواستی بما چیرگی یابی و به آرزوهایت برسی، کردار تو درست بمانند شعری است که امیه بن

ابی الصلت گفته است «۱»

بجان تو، من و خزاعی وارد می شویم مثل گوسفندی که سحرگاه گورش را بدست خودش میکند

و کارد تیزی را بدست خودش برمی انگیزد و آخر شب با همان کارد کشته میشود

تو گروهی را شمات می کنی که دوست تو هستند و نابود شدند و روز سختی بر آنها درآمد «۲» (۲)

پاسخ معاویه

معاویه در پاسخ نامه ابن عباس هم به فریبکاری پرداخت و کوشید تا کردار زشت خود را بپوشاند و به او چنین جواب داد (اما بعد، حسن (ع) هم مثل تو نامه ای برای من نوشت و مرا آماج

(۱) - در رساله جمهره العرب نامش امیه بن اسکر آمده است و او از اقدام طارق که موجب شد پیامبر بر قبیله او پیروز شود اندوهناک شد و این اشعار را که معاویه بآن مثل زده است سرود

(۲) - الاغانی (ج ۸ ص ۶۲) شرح ابن ابی الحدید (ج ۴ ص ۱۲)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۷

بدگمانی و بی تدبیری قرار داد و تو در گفتارت راه درست نپیمودی، مثل شما، حکایت گر داستان طارق خزاعی است که باین شعر امیه را پاسخ گفت

بخدا قسم نمی دانم (و من راستگویم) که چگونه از کسی که مرا متهم میکند عذر بخواهم

وای بر من اگر زبینه هلاک شود و بنی لحيان از شرافت دور شوند (۱) در این نامه هم معاویه، همان گفتاری را که در پاسخ امام نوشته بود تکرار کرد و شادمانی خود را از شهادت علی (ع) تکذیب کرد و زیرکیها و فریبکاری های فراوانی بکار برد و به ابن عباس نوشت، که حسن (ع) هم من را بشادمانی در شهادت علی (ع) توییح و سرزنش کرده است، در صورتی که امام او را از

مسأله مهمتری که فرستادن جاسوسهاست بر حذر داشته و به تهدید او پرداخته و به اعلان جنگ وعده داده بود، ولی معاویه این جریان را مسکوت گذاشت و فقط مسئله نخستین را مطرح کرد تا مردم از آمادگی برای جنگ باخبر نشوند و روحیه ارتش شام ضعیف نگردد و یاران حسن (ع) برای آغاز جنگ آمادگی نیابند.

(۲)

نامه ابن عباس به امام

بدنبال این مکاتبه، عبد الله عباس که مردی متفکر و بیدار بود نامه ای بحضور امام نوشت و حضرتش را بجنگ با معاویه و مقابله با این دشمن بزرگ مسلمانان برانگیخت، این نامه روشنگر حسن تدبیر و سیاست درست ابن عباس و آگاهی کامل او بوضع اجتماع اسلامی آن روز و توجه دقیقش به نهاد سپاه بنی امیه و دشمنی عمیق آنها نسبت به اسلام و مسلمانان است، متن نامه:

(اما بعد، مسلمانان پس از مرگ علی علیه السلام، ولایت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۸

ترا پذیرفتند، پس برای جنگ آماده شو و با دشمنت بستیز برخیز، به یاران نزدیک شو، و آراء کسانی را که به آنها بدگمانی در صورتی که دنیایشان رخنه ای بر تو وارد نیاورد خریداری کن، و مردانی را که از خاندانهای شریف و بزرگند بکار گمار تا طرفدارانشان با تو از در اصلاح در آیند در این صورت است که همه مردم برگرد تو فراهم می آیند و به انجام فرمانت اجتماع می کنند.

(۱) گروهی مردم از اینکه هنوز حق بر جای خود استقرار نیافته، دلخوش نیستند در صورتی که سرانجام، عدالت پدیدار می شود و دین عزت می یابد، و این بسیار بهتر از آن است که مردم چیزی را بخواهند ولی پایانش، ظهور ستم و خواری مؤمنان و چیرگی تبهکاران

باشد.

همانسان که پیشوایان عدل رفتار کردند تو هم از آنها پیروی کن، آنها هرگز دروغ را جز بهنگام جنگ و اصلاح بین مردم جایز نمی دانستند، زیرا جنگ همیشه اقتضای حيله و فریب دشمن را همراه دارد.

این را بدان که از آن جهت مردم از پدرت علی (ع) روی گردانیدند و بمعایه روی آوردند که او همه مردم را برابر می شمرد و در بخش غنیمت ها و درآمدها بین همگان به تساوی رفتار میکرد و این عدالت بر مردم گران می آمد.

و دانسته باش که تو اکنون با کسی جنگ می کنی که از آغاز پیدایش اسلام، با خدا و پیامبرش می جنگید تا اینکه دین خدا استقرار یافت و چون حقیقت توحید گسترش یافت و آئین شرک نابود شد و دین اسلام چیرگی یافت، معاویه و دار و دسته اش بناچار، دین را بظاهر پذیرفتند، آنها قرآن را میخواندند ولی آیاتش را به مسخره میگرفتند و نماز را با تنبلی و تنگدلی میخواندند و فرمانهای دین را به ناخوشی انجام میدادند و چون دیدند که در آئین اسلام، فقط

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۹

پرهیزگاران و نیکوکاران بروی کار می آیند و عزت می یابند، چهره شایسته کاران بخود گرفتند تا مسلمانان آنها را آدمهای خوبی بدانند تا بدانجا که مردم آنها را در امانت های خود شریک شمردند و گفتند حسابشان با خدا، اگر در گفتار و کردارشان راستگویی و راستینند برادران ایمانی مایند و اگر نادرست و ناراستند، خودشان در نتیجه کج رویهایشان بزیران خواهند افتاد.

(۱) اکنون تو گرفتار چنین گروه و فرزندان و همانندان آنهایی که بخدا قسم در همه عمرشان جز راه سرکشی نیموده اند و هر روز بر دشمنی خود نسبت به اسلامیان

افزوده اند، پس با اینها نبرد کن و هرگز خواری و شکست را پذیرا مباش پدرت هرگز حاضر نبود مسأله حکمیت را بپذیرد ولی مردم بر او شوریدند و مجبور به قبولش کردند و چنانچه آن داوری بر پایه عدالت انجام می شد او در امر خلافت از هر کس شایسته تر بود، ولی داوری بر بنیان هوس و نیرنگ انجام گرفت و علی (ع) آن را نپذیرفت و بر همین حال باقی ماند تا مرگش فرا رسید.

تو هم هرگز مقامی را که بحق شایسته آنی فرو مگذار و در این راه تا بهنگام مرگ مبارزه کن.

و السلام»

در این نامه مطالب پراهمیتی بیان شده که ذیلا به بررسی آنها می پردازیم:

(۲) ۱- ابن عباس به امام پیشنهاد می کند که اشراف پرنفوذ را روی کار آورد و دین کسانی را که مورد بدگمانی اند خریداری کند، تا پراکندگی مردم برطرف شود و همگی در صف واحدی در آیند و به نیروی آنها مبارزه با معاویه و مقاومت در برابر سپاه او ممکن گردد.

ولی ابن عباس گویا از این نکته غفلت داشت که سیاست راستین و دادگرانه اهل بیت که بر مبنای حقیقتی اصیل استوار است با چنین

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۷۰

کارهای ناروایی هرگز هماهنگی ندارد و امام نمیتواند دست به هرگونه اسباب چینی و سیاستی که مخالف اصول اسلامی است بزند هر چند که پیروزی قاطع او در انجام چنین نارواییهایی باشد و ما بزودی در این مورد بشرحی گسترده تر در فصل صلح امام خواهیم پرداخت.

(۱) ۲- در این نامه علل اساسی شکست ظاهری امیر المؤمنین (ع) و پیروزی معاویه بیان و بررسی شده است مهمترین علت اینکه، امام به اجرای سیاست

برابری و عدالت می پرداخت و همه مسلمانان را در پخش غنائم و درآمد بیت المال، یکسان می شمرد و هیچ کس را بر دیگری برتری نمی داد زیرا اسلام بتساوی همگانی فرمان داده بود و تعلیمات دادگرانه اش بین سیاه و سفید تفاوت نمی گذاشت و دیواره های امتیاز بین توانگران و ناتوانان را در هم می کوبید و مردم را بگفته پیامبر همچون دندانهای شانه قرار داد که همه آنها فرزندان آدمند و آدم از خاک است و کسی را بر دیگری برتری و امتیازی جز به پرهیزکاری و شایسته کاری و کفایت نیست.

علی (ع) چنین سیاست عادلانه ای را پیروی میکرد و در چنین راه روشنی گام برمی داشت تا اینکه بهترین نمونه عالی دادگری بشمار آمد و پیشوای عدالت انسانی گردید.

از جمله مظاهر حکومت دادگرانه اش، بخششی متساوی بین بانوئی قریشی و کنیزی گمنام بود که خشم آن بانو را برانگیخت و به پیش امام آمد و با فریادی پرحرارت و خشم آلود گفت:

آیا در تقسیم مال، من و این کنیز را یکسان می شماری؟

امام به او نگاهی سبک کرد و مشتی خاک را برداشت و در میان مشتش زیر و رو کرد و فرمود:

این خاکها بر هم هیچ گونه برتری ندارند.

چنین مساواتی بر مردم گران آمد و برداشت چنین دادگری

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۷۱

دقیقی بر آنها سخت بود زیرا آنها فقط منافع شخصی خود را میخواستند و بهمین جهت خلافت علی (ع) را رها کردند و تسلیم حکومت ستمکارانه معاویه شدند که هدفی جز پیروی شهوتها و رسیدن به آرمانهایش نداشت.

(۱) ۳- ابن عباس در نامه اش به دریافتهائی که از خوی و سرشت بنی امیه و نهاد سیاه و نهانیهای درونشان داشت اشاره کرد

و بروشنی بیان داشت که آنها مجموعه ای از گروه بی دینان و مشرکانند و اکنون امام با کسانی می جنگد که از آغاز طلوع اسلام با خدا و دین و پیامبرش به نبرد برخاسته اند و هنگامی که خداوند دینش را یاری کرد و اسلام بر همه عرب استیلا یافت، بنی امیه بناگزیر مسلمان شدند ولی اسلام آنها از روی ایمان نبود بلکه از ترس تیزی شمشیر و خطر مرگ بود، آنها به اسلام تظاهر می کردند آنها آیات قرآن را تلاوت می کردند ولی از روی مسخره و ریشخند نه از راه ایمان و اعتقاد، نماز را از روی کسالت و ناخوشی می خواندند و فرائض را از روی اکراه و نفاق بجا می آوردند و چون دیدند نقش آنها بخطا رفته و راهی برای رهائی ندارند و با چنین روشی به کامیابی نمی رسند زیرا در این آئین فقط نیکوکاران و شایستگان عزت می یابند و خداوند در قرآن فرموده (گرامترین شما نزد خدا پرهیزکارترین شماست) بناچار به فریب و ریا پرداختند و به شایسته کاری و تقوی و ایمان تظاهر کردند و شرک و نفاق و کینه توزی به اسلام را در نهاد ناپاکشان پنهان ساختند و چنان در اطاعت خدا و فرمانبری و اجرای فرائض دینی تظاهر کردند که مردم آنها را در امور و شئون اجتماعی خود شرکت دادند ولی بازهم نسبت به آنها شک داشتند و بایمانشان بدگمان بودند.

(۲) ۴- این نامه نیز متضمن تحریک امام به جنگ منافقین و از دین برگشتگان است، جنگی که تا آخرین نفر ادامه یابد تا امت از شر این گروه رها شوند و از فریبشان ایمنی یابند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۷۲

بدون شک

چنین نامه ای را که دانشمند بزرگوار امت یعنی ابن عباس بسوی امام فرستاد اثری نیکو بجا گذاشت زیرا او امام را به پیکار بر ضد معاویه و به مقاومت در برابر طغیانش برمی انگیزد و اعلان جنگ را واجب می شمرد.

(۱) زندگانی حسن بن علی (ع) ج ۲ ۷۲ نامه امام به معاویه ..... ص : ۷۲

نامه امام به معاویه

اشاره

امام نامه دیگری به معاویه نوشت و او را دعوت به قبول بیعت و اطاعت از مقام خلافت کرد و از او خواست که چون دیگر مسلمانان در دایره مجتمع اسلامی قرار گیرد و این نامه را بوسیله دو نفر از شخصیت‌های ممتاز و سرشناس مسلمان که مورد اعتماد همگان بودند بشام فرستاد، این دو نفر یکی حارث بن سوید تمیمی «۱» و دیگری جندب الازدی «۲» بود متن نامه چنین است:

(از بنده خدا، حسن امیر المؤمنین به معاویه پسر ابی سفیان.

اما بعد، خداوند محمد (ص) را برانگیخت با صفت مشخص رحمه للعالمین، و بدست او حق را آشکار کرد و شرک را برانداخت و عرب را بطور عموم و قریش را خصوصاً عزت بخشید و فرمود

---

(۱) - حارث بن سوید تمیمی، کینه اش ابو عائشه است او از راویانی است که روایاتی از صحابه پیغمبر از جمله حضرت علی (ع) و ابن مسعود نقل کرده است و گروهی از محدثین مورد اعتماد هم از او روایاتی بیان داشته و مقام او را بزرگ شمرده اند ابن معین می گوید او محدثی قابل اعتماد بود، و دیگری می گوید او روایات معتبری از علی ع نقل کرده است و مکان او را می ستاید و در موقعیت او کافی است که امام حسن او را معتمد خود دانسته

و سفارت بسوی شام فرستاده است او در اواخر دوران عبد الله زبیر در گذشت (تهذیب التهذیب ج ۲)

(۲) - ابو عبد الله جنذب الازدی یکی از صحابه است که از پیغمبر نقل کرد که فرمود (حد جادوگر این است که او را بشمشیر بکشند) و از گروهی از صحابه پیغمبر از جمله علی ع و سلمان فارسی روایاتی آورده که گروهی دیگر این روایات را از او نقل کرده اند و ابن حیان او را از ثقات تابعین می شمارد او در آخر خلافت معاویه وفات کرد (تهذیب التهذیب ج ۲)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۷۳

(همانا این، یادآوری برای تو و مردم تو است) «۱» (۱) و چون خداوند روان او را بجوار خویش بالا برد، عرب در امر جانشینی او به منازعه برخاست، قریش گفتند ما از بستگان و خویشان پیامبریم و شایسته نیست کسی با ما در امر جانشینی او به مخالفت برخیزد، اعراب هم این حق را به قریش وا گذاشتند ولی قریش حقی را که اعراب وا گذارده بودند درباره ما انکار کردند و از ما بازستاندند هیئات که قریش درباره ما انصاف نکردند و برتری در دین و سابقه اسلامی ما را نادیده انگاشتند.

لاجرم مبارزه تو هم با ما در امر خلافت، کاری خلافت حقیقت است که همه میدانند و اثری پسندیده در اسلام بجای نمیگذارد، سرانجام همگی بخدا خواهیم پیوست، ما همیشه از خدا خیر و نیکی می خواهیم و امیدواریم در این دنیا چیزی بما ندهد که در آخرت موجب نقصان ما شود.

هنگامی که خداوند، علی (ع) را بجوار خود برد، مسلمانان پس از او، مقام خلافت را بمن سپردند، از خدا بترس ای معاویه

و به وضع امت محمد (ص) نگاه کن و خون مردم را مریز و کارشان را با قبول خلافت من اصلاح کن، و السلام» (۲)

این نامه بطرزی دیگر نیز روایت شده است که صورتی گسترده تر دارد که ما برای استفاده بیشتر بنقل آن می پردازیم:

«از حسن بن علی، امیر المؤمنین به معاویه پسر ابی سفیان.

درود بر تو خدائی را بر تو می ستایم که خدائی جز او نیست اما بعد، خداوند جل جلاله، محمد (ص) را بعنوان رحمه للعالمین و منت مؤمنان و همه مردمان برانگیخت (تا هر انسان زنده ای را بترساند و حق

---

(۱) - سوره زخرف آیه ۴۴

(۲) - شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۷۴

را بر کافران استوار دارد) «۱»

(۱) پیامبر هم رسالت خدایش را بمردم رسانید و به اجرای فرمان او برخاست تا اینکه خداوند او را بجوار رحمت خویش برد و او در تبلیغ رسالت سستی و کوتاهی نورزیده بود.

و پس از آنکه خداوند به کوشش او حق را آشکار کرد و شرک را نابود ساخت و قریش را اختصاصی خاص بخشید و فرمود (این قرآن یادی برای تو و قوم تو است) ولی چون از دنیا رفت، اعراب درباره جانشینی او به اختلاف برخاستند، قریش به آنها گفتند، ما از دودمان او و خاندان او هستیم و شما شایسته آن نیستید که درباره احراز مقام و حق محمد (ص) با ما دشمنی ورزید، اعراب، سخن قریش را پذیرفتند و دانستند که حق و حجت با آنهاست و کسی نباید به مخالفت آنها برخیزد و بدین جهت، بدعوتشان پاسخ قبول دادند و تسلیم امرشان شدند.

پس از این ما هم که

از خاندان پیامبریم بهمین دلیل سزاواری خود را به قریش ابراز داشتیم ولی آنها بمانند اعراب، نسبت بما رعایت انصاف نکردند، آنها بدلیل خویشاوندی پیامبر، امر خلافت را از اعراب گرفتند ولی چون ما که از خاندان پیامبر و اولیاء او هستیم این حق را خواستیم، از ما باز گرفتند و با ستم و دشمنی ما بر اجتماع چیرگی یافتند و حق ما را پایمال کردند، پس میعاد ما دادگاه الهی است و خداوند دوست و یاور ماست.

(۲) واقعا جای شگفتی است که گروهی بر ما بتازند و حقی را که سزاوار آن هستیم از ما بگیرند هر چند که دارای فضیلت و سابقه ای در اسلام باشند، ولی ما از اختلاف و ستیز با آنها دست برداشتیم زیرا

---

(۱) - سوره یس آیه ۷۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۷۵

بیم آن داشتیم که دوباره منافقان و احزاب «۱» فرصتی یابند و به بنای دین رخنه ای وارد سازند و باین بهانه به تبهکاری پردازند و امروز شگفت آورتر از هر شگفتی، ای معاویه قیام تو برای بدست آوردن مقامی است که هرگز شایسته آن نیستی، نه در دین به فضیلتی شناخته شده ای و نه از خود اثر سودمندی بجا گذاشته ای، تو دسته ای از همان دار و دسته احزابی، تو پسر بزرگترین دشمن پیامبر خدا و کتاب او هستی خداوند شر تو را کفایت خواهد کرد و به حسابت خواهد رسید، بزودی میمیری و میدانی که سرانجام کار با کیست، بخدا قسم که خدا را با دستی تهی دیدار می کنی و خداوند کیفر کردارت را خواهد داد و خداوند نسبت به بندگانش، ستمکار نیست

(۱) هنگامی که علی (ع) راه خود را بسوی خدا پیمود

(درود خدا بر او باد روزی که در گذشت، و روزی که خدا به پذیرش اسلام بر او منت نهاد و روزی که زنده برانگیخته شود) مسلمین پس از او مرا به خلافت برگزیدند، من از خداوند میخوام، چیزی در این دنیای گذران بمن نبخشد که روز رستخیز در پیشگاه او از رحمت و کرامتش بکاهد، این نامه را بدان جهت بتو می نویسم که بین من و خدا عذری درباره تو نماند، چنانکه حقیقت را پذیری بهره ای فراوان خواهی برد و مصلحت مسلمین را رعایت خواهی کرد پس دست از تبهکاری همیشگی خود بردار و تو هم بماند همه مسلمانان بخلافت من تسلیم شو، تو خودت میدانی که من در امر خلافت مسلمانان، از تو شایسته ترم، هم در پیشگاه خدا و هم در نزد هر مسلمان خداجوئی که خویشان دار است و قلبش بخدا پیوسته است،

---

(۱) - احزاب، گروهی هستند که برای کشتن پیغمبر، هم آهنگ شدند، آنها از قبایل قریش، غطفان، بنی مره، بنی اشجع، بنی سلیم و بنی اسد بودند که جنگ احزاب را که همان غزوه خندق است براه انداختند و سردار همگی آنها ابو سفیان بود، این جنگ در سال پنجم هجری اتفاق افتاد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۷۷

مزار پاک حضرت مجتبی (ع) در گورستان بقیع (مدینه)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۷۹

مدینه شهر سکوت، شکوه، آرامش، صلح، ایمان و روشنائی و تلاش و سازندگی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۸۱

دورنمای گنبد خضرای نبوی (ص) از قبرستان بقیع.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۸۲

پس بیا و از خدا بترس و از سرکشی دست بردار و خون مسلمانان را نگهدار، بخدا قسم خیری نمی بینی که خداوند را با دست های خون آلود دیدار کنی

بلکه صلاح تو در این است که با همه مسلمانها هم آهنگ شوی و تسلیم و اطاعت را بپذیری و با اهل حق و آنها که از تو شایسته تر در این کارند به مخالفت برنخیزی تا خداوند بدین وسیله آتش جنگ و کینه توزی را فرو نشاند و مسلمانان همه یک سخن شوند و پیوندشان بشایستگی گراید و اگر بخواهی همچنان در سرکشی باقی بمانی، به همراه گروهی از مسلمانان، آهنگ تو می کنم و به محاکمه ات می پردازم تا خداوند بین ما داوری کند و او بهترین داوران است (۱)».

(۱) مطالب این نامه با هر دو گونه ای که بیان شد، امور مهمی را باین شرح در بر دارد:

۱- سخن امام متوجه مسئله مهم خلافت اسلامی است و گویای این حقیقت است که این مقام والا و پرمسئولیت، در انحصار خاندان پیغمبر است و هیچ کس را حق احراز آن نیست و اگر کسی بخواهد با اعمال زور، چنین موقعیت بزرگی را بچنگ آورد و از دودمان نبی بگیرد بر آنها ستم و تجاوز کرده و میراثشان را بستم ربوده است.

امام در بیان این حقیقت بهمان برهانی استدلال کرد که قریش آن را عنوان کردند و به اعراب گفتند چون ما از خویشان و بستگان پیامبریم به جانشینی او از شما سزاوارتریم، این شعاری که قریش به آن ندا دردادند، ریشه و بنیانش به نحو کامل در نزد اهل بیت بود زیرا آنها شاخسارهای این درخت پاک و از هر کس به پیامبر نزدیک تر و پیوسته تر بودند و شگفتی اینجاست که عرب حجت قریش را در این باره پذیرفت ولی قریش این حق را برای خاندان رسول

نپذیرفت و سبب این حق ناشناسی رشک و کینه ای بود که نسبت بخاندان پیامبر در دل داشتند بهمین جهت بر خاندان پیامبرشان تاختند و دشمنی را به آخرین حد رسانیدند و در فشار و آزارشان کوتاهی نکردند و عترت پاک رسول در این هنگامه با سنگدلیهای رنگارنگ و اندوه و گرفتاریهای گونه گون روبرو گردیدند.

(۱) ۲- امام در ضمن این نامه، راز سکوت و تسلیم خاندان پیامبر را در مسئله غصب خلافت بیان میدارد و می گوید علت خاموشی ما، ترس از پراکندگی امت بود و برای نگهداری جامعه اسلامی و اعلاهی کلمه توحید به این تجاوز تلخ تن دردادیم تا دار و دسته های منافقان که همچنان بر ستیز و نفاق خود باقی بودند و با مرگ پیامبر، نیرومندتر شده بودند فرصتی برای حمله به اسلام نیابند و به محو آثار این آئین نوحاسته برنخیزند.

با توجه بهمین خطر بزرگ بود، که مصلحت اسلام را بر تزییع حق خود برتری دادند، چنانکه امیر المؤمنین طی نامه ای که بمردم مصر می نویسد به این حقیقت اصیل تصریح میفرماید و می گوید:

(چون پیامبر که درود خدا بر او بود از دنیا رفت، مسلمانان بر سر جانشینی او به اختلاف برخاستند، بخدا قسم هرگز ترسی بخود راه نمیدادم و هرگز به اندیشه ام نمی گذشت که عرب دارد این مقام را از خاندان پیامبر، باز می دارد و مردم بسوی دیگری هجوم می آورند.

من بدان جهت دست از این منازعه بازداشتم و خود را کنار کشیدم که دیدم، مردم برای نابودی دین اسلام آماده می شوند و من ترسیدم که اگر با سکوت خود، دین اسلام و پیروان آن را یاری نکنم

بزودی شاهد ویرانی بنای آن خواهم بود. این مصیبت برای من بزرگتر از آن بود که خلافت من از دست برود، زیرا فرماندهی چند روزه بر شما بزودی پایان می یابد همچنانکه درخشدگی سراب محو

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۸۴

میشود و ابرها پراکنده می گردند.)

پس، خاندان پیغمبر بمنظور نگهبانی اسلام و رعایت مصلحت مسلمین، دست از خواستاری حق خود برداشتند و مردم را بجنگ و کشیدن شمشیر برنیانگیختند و تسلیم امر خدائی شدند.

(۱) ۳- امام در نامه اش بشدت ابراز شگفتی می کند که شخصی همچون معاویه میخواید خود را بجانشینی پیامبر جا بزند و با فرزند او بستیزه پردازد در صورتی که او از همان دار و دسته ای است که دنیا را بجنگ با پیامبر به آتش کشیدند و آئین جاهلی و کینه ورزیهای قومی را بر او شورانیدند و چگونه اکنون میخواید با فرزند پیامبر که یادگار وارث و جانشین اوست ستیزه کند و همین شگفتی را علی (ع) هم در برخورد معاویه با خلافت اسلامی داشت که چگونه معاویه که هیچ فضیلتی در اسلام ندارد و اثری پسندیده از خود نسبت به اسلام باقی نگذاشته با کدام حقی و اقدام شایسته ای خود را شایسته احراز این مقام بزرگ و مقدس میداند؟

(۲) امام به معاویه تذکر میدهد که پس از شهادت علی (ع) همه مسلمانان، خلافت او را پذیرفته و تسلیم فرمانش شده اند و این حقیقت بایستی برای معاویه حجتی باشد که آن را بپذیرد و مانند، دیگر مسلمانان به حقیقت و منطق و صواب تسلیم شود.

(۳)

پاسخ معاویه:

معاویه در برابر نامه امام، بازهم به فریب و نیرنگ دست زد و نامه ای باین شرح در پاسخ امام نگاشت: «اما بعد،

آنچه درباره پیامبر نوشته بودی، دانستم، و معتقدم که او از همه پیشینیان و آیندگان، بداشتن فضائل شایسته تر است، از اختلاف مسلمانان پس از درگذشت پیامبر سخن گفته بودی و بتصریح به تهمت أبو بکر و عمر و ابو عبیده امین و مهاجرین شایسته پرداخته بودی و از این

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۸۵

مسأله ابراز ناراحتی کرده بودی که امت مسلمانان در اختلاف مسئله خلافت قریش را سزاوارتر دانسته بودند ولی توجه نکردی که قریش هم به همراه انصار و شخصیت‌های با فضیلت و دین از میان خویش داناترین و خداترست‌ترین و نیرومندترین فرد را در امر سرپرستی مسلمانان انتخاب کرده بودند و چنین شخص شایسته ای أبو بکر بود که به مقام خلافت رسید و در این انتخاب هیچ گونه کوتاهی نشد و اگر شخص دیگری را از أبو بکر شایسته تر میدانستند او را برمی گزیدند و حمایت از اسلام را به او وامیگذاشتند و خلافت را به أبو بکر نمیدادند اکنون هم همین مسأله بین من و تو اتفاق افتاده است و اگر من میدانستم که تو در کار مردم واردتر هستی و احاطه بیشتری در اداره امور مسلمانان داری و سیاست بهتری در پیش می گیری و برای جنگ با دشمن ورزیده تری و بهتر میتوانی منافع مردم را حفظ کنی، کار خلافت را پس از پدرت بتو وامیگذاشتم.

(۱) پدرت بر عثمان شورید تا اینکه او بستم کشته شد و خداوند بخونخواهی او پرداخت و هر کس که خداوند خونخواه او باشد خونس بهدر نمی رود، آن وقت پدرت زمام امور مردم را بدست گرفت و بین مردم تفرقه انداخت بدین جهت همانندان او در سابقه ایمان و مجاهدت

با او به مخالفت برخاستند و او ادعا کرد که آنها پیمانش را شکسته اند و با آنها جنگید و خونهای بزمین ریخت و حرمتشان را شکست و خونشان را حلال دانست، آنگاه بجنگ ما آمد و خواست ما را به بیعت خود درآورد و بزیر فرمانش درآورد ولی جنگ به حکمیت کشید و قرار شد نماینده ای از جانب ما و نماینده ای از طرف او به مشاوره پردازند و بنفع مردم حکم دهند و دوباره امت را به یگانگی و هماهنگی درآورند و از او پیمان گرفتیم که به حکمیت آنها تسلیم شود و ما همچنین پیمانی را گردن نهادیم و چنانکه میدانی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۸۶

آنها او را از خلافت برکنار کردند ولی بخدا قسم پدرت به رأی آنها تسلیم و خشنود نشد و بفرمان خداوندی شکیبائی نورزید و اکنون تو چگونه حقی را که از پدرت سلب شد از ما مطالبه میکنی؟ اکنون بخودت و دینت بیندیش و بنگر و السلام «۱».

(۱) این پاسخ بصورت گسترده تری نیز روایت شده که شرح آن را بدین گونه می آوریم:

«از بنده خدا معاویه، امیر المؤمنین به حسن بن علی درود بر تو، من می ستایم بر تو خداوندی را که جز او خدائی نیست اما بعد نامه ات بمن رسید و آنچه را که درباره محمد «ص» و برتریش بر پیشینیان و آیندگان همگی از قدیم و جدید و کوچک و بزرگ گفته بودی دانستم، بخدا قسم او رسالتش را ابلاغ کرد و چیزی از پسند و راهنمایی فرو نگذاشت تا خداوند ما را از نابودی نجات داد و بوسیله او نایبائی را روشنی بخشید و مردم را از نادانی

و گمراهی برهانید، خداوند به او بهترین پاداشها را عنایت فرماید، پاداشی به پیامبری در برابر نجات مردمش، و درود خداوند بر او باد روزی که دنیا آمد و روزی که به پیامبری برانگیخته شد و روزی که از دنیا رفت و روزی که زنده برانگیخته شود.

(۲) تو از مرگ پیامبر و اختلاف مسلمانان در امر خلافت و پیروزی آنها بر پدرت سخن گفتی و صریحا أبو بکر و عمر فاروق و ابی عبیده امین آن یاور پیغمبر را متهم کردی و مهاجرین و انصار رسول الله را در این تهمت شریک ساختی و بر کنار ماندن پدرت را از خلافت، ناخوش دانستی، تو در نزد ما و همه مسلمانان مورد بدگمانی نیستی و تو را گناه کار و پست نمیدانیم و بهمین جهت از تو انتظار داشتم که سخن بدرستی بگویی و گذشتگان را به نیکی یاد کنی. مسلمانان بهنگام

---

(۱) - نهج البلاغه شرح ابن ابی الحدید

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۸۷

اختلاف در کار خلافت، (۱) هرگز برتری و سابقه شما در اسلام و خویشاوندی با پیامبر و موقعیت شما را در اسلام و بین مسلمین از یاد نبردند و تصمیم گرفتند خلافت را به قریش که در نزد پیامبر موقعیتی خاص داشتند بسپارند و بعد افراد شایسته قریش و انصار و دیگر مردم مسلمان بر آن شدند که مقام جانشینی رسول را به کسی واگذارند که سابقه ای بیشتر در اسلام داشته باشد و از همه کس بهتر خدا را بشناسد و خدا دوست تر و در کار رهبری مردم نیرومندتر باشد و پس از بررسی کامل أبو بکر را انتخاب کردند و این انتخاب بوسیله ارباب

دین و دانش و بصیرت انجام گرفت و این اقدام، شما را به تهمت زدن وادار کرد در صورتی که آنها سزاوار تهمت نیستند و هرگز مرتکب اشتباه نشدند و اگر کسی را می شناختند که می توانست جای أبو بکر را بگیرد و از حریم اسلامی نگهبانی کند مسلما او را برمی گزیدند ولی آنها می دانستند که در این انتخاب مصلحت اسلام و مسلمین را رعایت کرده اند، خداوند آنها را از طرف اسلام و مسلمانان پاداش نیکو عنایت کند.

(۲) دعوت ترا درباره قبول صلح و بیعت دانستم، جریانی که اکنون بین من و تو پدیدار شده درست مثل همان ماجرائی است که بین شما و أبو بکر پس از مرگ پیغمبر وقوع یافته بود و اگر میدانستم که تو در کار نگهبانی مردم از من شایسته تری، و بر امور مسلمانان احاطه بیشتری داری و سیاست تو بهتر است و در جمع مال مسلمانان نیرومندتر و در مبارزه با دشمن ورزیده تری دعوت ترا برای قبول بیعت می پذیرفتم و اکنون هم ترا برای این کار سزاوار می دانم ولی خودت می دانی که سابقه من در کار حکومت بیشتر است و در رهبری این مردم تجربه ای زیادتر دارم و سنین عمرم درازتر است پس شایسته این است که تو خلافت من را پذیری و فرمان مرا گردن نهی و پس از

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۸۸.

من خلافت مسلمین بعهد تو باشد در این صورت تمام موجودی بیت المال عراق برای تو خواهد بود که بهر جا که میخواهی ببری و مالیات هر ناحیه از عراق را که بخواهی بتو وامی گذاریم که برای هزینه زندگانت تصرف کنی و همه ساله نماینده ات آن را وصول

کند و برایت بفرستد و هیچ کس بتو جسارتی نکند و هیچ کاری بدون مشورت تو انجام نیابد، پس در کاری که طاعت خدا در آن است نافرمانی مکن، خداوند ما را و تو را بر طاعت خویش یاری کند همانا خداوند شنواست و هر درخواستی را می پذیرد و السلام «۱».

(۱) این نامه مشتمل بر دروغ و نیرنگ و مغالطه کاری معاویه است و چنانکه دکتر احمد رفاعی میگوید باید نظر کوتاهی بمطالب آن بشرح زیر بیندازیم «۲».

(۲) ۱- معاویه در این نامه نوشته است که مسلمانان در موقع اختلاف در امر خلافت برتری و سابقه شما را در اسلام و خویشاوندیتان را به پیامبر از یاد نبردند، در صورتی که حوادث پس از مرگ پیامبر، نادرستی این سخن و خلاف واقع بودنش را اثبات می کند، زیرا خاندان پاک پیامبر پس از رحلت رسول، دشوارترین رنجهای و سختی ها را متحمل شدند و هنوز جراحت فقدان پیغمبر التیام نیافته و پیکر رسول خدا دفن نشده بود که کارها را در دست گرفتند و در سقیفه جمع شدند و برای غصب خلافت به بند و بست هلاکت باری پرداختند و خاندان پیامبرشان را فراموش کردند و به حق و رأی آنها اعتنائی نکردند و چون انتخاب ابو بکر بانجام رسید، با شتاب بخانه دخترش و پاره تنش هجوم بردند و مشعل های آتش را برای سوزاندن خانه او به همراه بردند و امیر المؤمنین را که برادر و جانشین پیغمبر بود بزور شمشیر به-

---

(۱)- نهج البلاغه شرح ابن ابی الحدید

(۲)- عصر المأمون

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۸۹

مسجد بردند تا از او به عنف بیعت بگیرند و او از هر کس

پناهی می جست و کسی به حمایتش بر نمی خاست و پس از این ماجرا، سالیان دراز به گوشه انزوا پناه برد و اندوههای سخت و دردهای تلخی را تحمل کرد و از آن روز همچنان سختی ها و ناراحتی های فراوان خاندان پیامبر را احاطه کرده بود و هنوز پنجاه سال از مرگ پیغمبر نگذشته بود که عترت رسول را به اسارت گرفتند و در بیابانها از شهری به شهر دیگری کشاندند و سرهای بریده پسران پیامبر را به نوزه کردند و دخترانش را به اسیری بردند (مردم از دور و نزدیک آنها را می دیدند و کاروانیان و شهرنشینان بحالشان آگهی می یافتند).

آیا با چنین مصیبت های بزرگی که به عترت رسول وارد آوردند، درست است که بگوئیم حق آنها را شناختند و ادا کردند و فضیلتشان را انکار نکردند؟

(۱) ۲- در نامه آمده است که گروهی شایسته از قریش و انصار و دیگران، امر خلافت را به قریش وا گذاشتند در صورتی که اصحاب شایسته و نیکوکار پیغمبر همگی با امیر المؤمنین بودند و به خلافت أبو بکر راضی نشدند و دلایلی فراوان بکار بردند و چنین انتخابی را انکار کردند که ما بتفصیل در جلد اول این کتاب بیان کردیم.

نتیجه اشتباه بزرگ قریش در این انتخاب به اینجا کشید که عناصری مثل معاویه و یزید و مروان و ولید بر گردن مسلمانان سوار شوند و چنین حاکمان ستمکاری بلاد اسلامی را در اندوه و رنج فرو برند و چنان امت مسلمان را به پستی و ننگ بیالایند که همه با یزید بیعت کنند و خود را بنده او بدانند و این ماجراهای زشت و تأسف بار، پدیده همان اقدامی بود که

باصطلاح، شایستگان قریش!! انجام دادند و مقام خلافت را از خاندان رسول باز گرفتند و اکنون معاویه به چنین اقدام ناصوابی استدلال می کند پس باید گفت (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ).

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۹۰

(۱) ۳- از سخنان شگفت آور معاویه این است که می گوید: «اگر میدانستم که تو در حفظ امت از من ورزیده تر و به اداره امور آگاه تر و در سیاست چیره دست تر و ...»

بلی احاطه معاویه به مسائل اسلام و حسن سیاست او در اداره مردم، موقعی که بزمامداری بی رقیب رسید معلوم شد. او به محض استقرار بر مقام غاصبانه خلافت به کشتار فجیع مسلمانان شایسته و نیکوکار دست زد و گروهی از آنان را با شکنجه و رنج به زندانها انداخت و از آگاهی کامل او نسبت به حقایق اسلام همین بس که زیاد بن ابیه را فرزند نامشروع پدرش ابو سفیان دانست و او را به برادریش برگزید و دستور داد که بر منابر و دعای نماز، به امیر المؤمنین دشنام دهند و پسرش یزید تبهکار را پس از خود به خلافت مسلمانان بگماشت و هزاران جریمه و زشتکاری دیگری که چهره تاریخ را برای همیشه سیاه کرد.

(۲)

اخطار معاویه:

اشاره

پس از این نامه، معاویه نامه تهدیدآمیزی به امام نوشت و او را از مخالفت با خود بر حذر داشت و در برابر به امام وعده داد که اگر خلافت معاویه را بپذیرد پس از او مقام خلافت به امام واگذار شود، اینک متن نامه: (اما بعد، همانا خداوند آنچه بخواهد درباره بندگانش انجام میدهد و هیچ چیز فرمانش را از اجرا باز نمی دارد، و او زود به حسابها میرسد، بترس از اینکه اختیار و

آرزویت بدست مردمی سبک رأی و اوباش بیفتد و نابخردان درباره ما ابراز عقیده کنند، چنانکه از ادعای خود بازگردد و خلافت من را بپذیری منم بوعده خود وفا می کنم و شرایط پیمان را بجا می آورم و در این مورد چنانکه اعشی شاعر بنی قیس گفت عمل می کنم که گفت:

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۹۱

«اگر کسی بتو امانتی سپرد به آن وفا کن تا پس از مرگ ترا امین بخوانند.

اگر دوست بی نیاز بود به او رشک مبر و اگر در سرمایه فانی شده بود به او جفا مکن».

و پس از من خلافت بتو خواهد رسید که از هر کس شایسته تری و السلام).

گمان می رود این نامه را که رنگی تهدید گونه دارد معاویه هنگامی به امام نوشته است که با سرداران سپاه عراق روابطی مستحکم برقرار کرده و آنها اجرای نقشه های خائنانه معاویه را تعهد کرده اند و مسلم است که معاویه تا چنین روابطی با آنها برقرار نکند و از عدم همکاریشان با امام مطمئن نشود چنین نامه ای نمی نویسد.

(۱)

پاسخ امام:

امام اعتنائی به تهدیدهای معاویه نکرد و در پاسخ به درست اندیشی و پافشاری در جنگ پرداخت، به این شرح: (اما بعد، نامه ات بمن رسید در آن هر چه خواسته ای گفته ای من بتو پاسخی نمی گویم زیرا می ترسم بر سرکشی خود بیفزائی و بخدا از چنین چیزی پناه می برم، بیا و از حق پیروی کن و نیک میدانی که من سزاوار آنم و این گناهی بر من است که سخنی بدروغ بگویم و السلام).

و این آخرین نامه ای است که بین امام و معاویه مبادله شد و پس از آن معاویه دانست که فریب و نیرنگ او اثری نخواهد داشت و

اشتباهکاریهای سیاسی او سودی نخواهد بخشید و فهمید که امام آماده جنگ است و ناگزیر او هم برای جنگ مهیا شد و بتیبه و وسائل نبرد پرداخت.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۹۳

(۱)

اعلان جنگ

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۹۵

(۱) وقتی که اشتباهکاریهای معاویه و نیرنگ های سیاسی او بی نتیجه ماند، دانست که بهترین راه برای حصول پیروزی او اعلان جنگ است و گرنه موقعیت از دست او خواهد رفت و فرصتی برایش باقی نمی ماند بعلاوه موارد زیر او را وادار کرد که به جنگ شتاب کند:

(۲) ۱- او پیوندی محکم با بزرگان عراق و سرداران سپاه امام و رؤسای قبیله ها برقرار کرده بود و دین و دل ارزان آنها را با پول خریده و به وعده های فراوان امیدوارشان کرده بود، آنها هم در نهان به خیانت به امام و اجرای مقاصد شوم معاویه تصمیم گرفته بودند و دلیل این جریان بخشنامه هائی است که معاویه به کارگزاران خود نوشت و آنها را به آمادگی جنگ فرا خواند تا هر چه زودتر به او بپیوندند و در این نامه ها اعلام داشت که طرفداران امام به او پیوسته اند.

(۳) ۲- او می دانست که سپاهیان امام دچار پراکندگی شده و از فرمانبری پیشوای خود سرپیچیده اند و این حقیقت تلخ موجب اموری است که منجر به صلح گردید و با تفصیل درباره آن سخن خواهیم گفت.

(۴) ۳- معاویه از خطر داخلی بزرگی که عراق را تهدید میکرد و شام از آن در امان بود آگاهی کامل داشت، این خطر، عبارت از نفاق افکنی خوارج بود که نقشه های شوم خود را در همه سوی عراق طرح کرده و مردم را به مخالفت و هجوم برمی انگیختند و هدف آنها سرکشی

و نافرمانی نسبت به خلافت امام بود و عقیده پست خود را

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۹۶

در همه شهرها گسترش می دادند تا مردم را با خود هماهنگ سازند و بر ضد مقام خلافت برانگیزند.

(۱) ۴- شهادت امام امیر المؤمنین علیه السلام که موجب شد عراق از داشتن پیشوائی موجه و سخنور بی بهره بماند، پیشوائی که مردم را بحق راهنمایی میکرد و به نیکی و صواب برمی انگیزت و اکنون مردم عراق با مرگ او در تاریکی انبوهی فرو رفته بودند و بمانند کاروانی بودند که رهنما و دلیل خود را از دست داده باشد.

این مسائل موجب شد که معاویه تصمیم بگیری و در اعلان آن شتاب ورزد و اگر عراق بچنین ناگواریهای دچار نشده بود هرگز معاویه راهی برای جنگ نمی یافت و همه تلاشهایش را برای تأخیر جنگ و عقد پیمان موقت بکار می برد (چنانکه با امپراطور روم چنین روشی را در پیش گرفت) تا وضع روشن شود چنانکه ما سخنانش را که ترس و سراسیمگی از آن می بارید فراموش نمی کنیم، او بهنگامی که مردم عراق صف واحدی را تشکیل داده و از پراکندگی و ناتوانی برکنار بودند چنین گفته بود (چشمهای آنها از زیر کلامه خود در جنگ صافین یادآور نابخردی من بود) و در ستایش هماهنگی سپاهیان عراق می گفت (دلهای آنها همانند قلب انسانی واحد است) و اگر مردم عراق دچار اختلاف و تفرقه نبودند هرگز معاویه نمیتوانست به آنها اعلان جنگ کند و در این کار شتاب ورزد.

(۲)

بخشنامه معاویه:

معاویه بخشنامه ای که مضمون واحدی داشت بهمه کارگزاران و فرماندارانش فرستاد و همه را به آمادگی جنگ با امام برانگیخت و دستور داد که با

همه نیروها و وسائل خود برای نبرد به او بیوندند.

اینک متن بخشنامه:

«از بنده خدا معاویه، امیر المؤمنین به فلان پسر فلان و از جانب او

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۹۷

بدیگر مسلمانان، درود بر شما، من خدائی را بر شما می ستایم که خدائی جز او نیست، اما بعد خداوندی را سپاس می گویم که دشمن شما و قاتلان خلیفه شما را از میان برداشت، خداوند بلطف خودش، مردی از بندگانش را وادار کرد تا ناگهانی علی بن ابی طالب را بکشد و پس از او یارانش همه پراکنده شدند و به اختلاف افتادند، اکنون نامه هائی از بزرگان و اشراف آنها بمن رسیده که همگی برای خود و قبیله شان از من امان خواسته اند، پس تا نامه من بشما رسید با تمام وسائل و افراد سپاه و آمادگی کامل بسوی من شتاب کنید که بحمد الله بخونخواهی و آرزوی خویش خواهید رسید و خداوند سرکشان و دشمنان شما را نابود خواهد کرد و السلام علیکم و رحمه الله و برکاته».

(۱) کارگزاران و فرمانداران معاویه به محض وصول این بخشنامه، بتحریک مردم پرداختند و آنها را به قیام و آمادگی جنگ با ریحانه رسول و فرزند گرامیش واداشتند و در مدتی کوتاه، نیروئی سهمگین و منظم به معاویه پیوست که در تعداد و وسیله و اسلحه و آمادگی هیچ گونه نقصی نداشت.

وقتی که این نیروی سهمگین از سپاهیان منظم فراهم آمد و طمعکاران بی آزرمی که جز پول هیچ چیز دیگری را تقدیس نمی کردند با معاویه همراه شدند، معاویه آنها را بسوی عراق بسیج داد و خود شخصا فرماندهی کل سپاه را بعهده گرفت و ضحاک بن قیس فهری را بجای خود در

شام گذاشت، تعداد سپاهیان معاویه به شصت هزار نفر رسید و بعضی بیشتر از این گفته اند علاوه بر اینکه، سپاهیان شام گوش بفرمان معاویه بودند و همگی امرش را می پذیرفتند و مجری خواست او بودند و اقرار داشتند که هرگز نباید با او مخالفت کنند و فرمانش را نبرند.

معاویه به همراهی سپاه انبوهش بیابانها را درنوردید تا به جسر

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۹۸.

منبج رسید «۱».

(۱)

نرس مردم عراق:

اشاره

وقتی که خبر حرکت معاویه و سپاه فراوانش بسوی عراق در همه جا منتشر شد مردم را سراسیمگی و هراسی فراوان فرا گرفت و امام که از این خبر آگهی یافت بعضی از یارانش را فرمان داد تا در شهر فریاد زنند (الصلاه الجامعه) تا مردم برای نماز در مسجد جامع فراهم آیند و دیری نپائید که گروه انبوهی در مسجد فراهم آمدند، امام بیرون آمد و بر منبر بالا رفت و خدا را ستایش و سپاس گفت و بعد فرمود:

«اما بعد خداوند فرمان جهاد را بر بندگانش نگاشت اگر چه آنها را ناخوشایند باشد و به مجاهدین فرمود در نبرد شکیبائی و استقامت ورزید که خداوند همراه پاینده گان است و شما مردم به خواست و آرمانتان نمی توانید برسید مگر که سختیها را تحمل کنید، بمن خبر رسید که معاویه دانسته است که ما بسوی او حرکت کرده ایم، او

---

(۱) - منبج بر وزن منزل شهری باستانی است که فاصله آن تا حلب دو روز راه است و بدست ساسانیان ساخته شده است و شعرا درباره آن اشعاری سروده اند که در رأس آنها بحتری قرار دارد و مبتنی در این شعر به سخن او اشاره کرده می گوید:

گفته شد که آرامگاهش در منبج

است و بخشندگیش به افق میرسد و بازخواست می کند که چرا از او درخواست نکرده اند.

ابراهیم بن مدبر هم به این ناحیه که کنیز زیبایی در آن داشته عشق میورزیده و گفته است:

در شب عین المرج بخيال او افتادم شوقم برانگیخته شد و اندوهم فزونی یافت

بروی بام برآمدم و گردن کشیدم بدقت نگرستم و چشمهایم دوخته شد

شاید خانه های منبج را بینم و قلبم آرام یابد و اندوهم برطرف شود (معجم البلدان ۸/ ۱۶۹)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۹۹

هم بجانب ما آمده است. خدا شما را ببخشاید همگی بسوی نخيله «۱».

که قرارگاه ارتش است حرکت کنید تا بنگریم و بنگرید و بینیم و ببینید که چه میشود «۲».

(۱) چون سخن امام پایان یافت، مردم یکه خوردند و زبانشان لال شد و رنگشان چنان زرد شد که گوئی بسوی مرگ کشانده می شدند، هیچ کدام فرمان امام را نپذیرفتند زیرا از سپاه شام می ترسیدند و سلامت را دوست داشتند و طرفدار تن آسائی و سازش بودند و این پستی و خواری در نخستین دعوت بجهاد از آنها پدید آمد که از آینده ای خطرناک خبر میداد و سرنوشتی شوم و ناامیدی از پیروزی را به همراه داشت.

چون صحابی بزرگ و اندیشمند و بیدار عدی بن حاتم «۳»، سکوت همگانی مردم و امتناع آنها را از پذیرفتن فرمان امام دید، بسختی خشمگین شد و چون شعله آتشی زبانه کشید و خاموشی آنها را زشت شمرد و از آن خواری رسواکننده بهیجان آمد و با گفتاری که از آن حماسه و اراده می بارید چنین گفت:

«من عدی پسر حاتم هستم، سبحان الله، چه موقعیت زشت و رسوائی دارید، آیا فرمان امام و فرزند پیامبرتان را نمی پذیرید، کجایند آن سخنوران

(۱) - نخیلہ تصغیر نخلہ است (درخت کوچک خرما) و ناحیہ ای است در راہ شام نزدیک کوفہ کہ معاویہ در آنجا با خوارج جنگید و ابن الاصم در سوگواری آنها گفت:

من همان دینی دارم کہ آزمندان داشتند در روز جنگ نخیلہ در برابر کاخهای ویران (معجم البلدان ۸/ ۲۷۶)

(۲) - شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۴/ ۱۳

(۳) - عدی بن حاتم طائی، پدرش حاتم است کہ در بخشندگی و دہش معروف است، کنیہ عدی ابی، طریف است، او در سال نهم ہجری بحضور پیامبر آمد و از نصرائیت بہ اسلام گرائید و داستان مسلمان شدن او شیرین و دراز است

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۰۰

می شکافت، شما ہنگامی کہ دیواری را می بینید مثل روباهان بسوراخش می خزید، آیا از دشمنی خدا نمی ترسید و عیب و ننگ آن را نمی فہمید».

(۱) آنگاہ با اظهار فرمانبری و اطاعت کامل رو بہ امام کرد و گفت:

«خداوند راہهای پیروزی را بتو بنمایاند و از ناخوشی ہا برکنارت دارد و ترا از آغاز تا پایان، توفیق بخشد، سخن ترا شنیدیم و فرمانت را بررسی کردیم اینک گوش بفرمان توایم و در آنچه بگوئی و بیندیشی فرمانبرداریم».

کہ ابن کثیر در کتاب اسد الغابہ آورده است، او از پیغمبر احادیث فراوانی بیان داشته است، عدی مردی شرافتمند و بخشندہ بود و در نزد قومش و دیگر مردمان مرتبہ ای بلند داشت او می گفت ہنگامی کہ وقت نماز می رسد با اشتیاق فراوان بہ ادای آن می پردازم، روزی عدی بر عمر بن خطاب وارد شد و متوجہ شد کہ عمر با تکبر بہ او نگاہ می کند و ناچیزش می شمارد، عدی گفت آیا مرا می شناسی؟

عمر گفت بلی و

خدا ترا بهتر می شناسد، خدای ترا به شناختی نیکو گرامی داشت، بخدا ترا می شناسم، تو بهنگامی که دیگران کافر بودند، مسلمان شدی، حق را در موقعی که دیگران انکارش میکردند شناختی و به پیمان الهی در وقت فریب دیگران وفا کردی و در آن هنگام که مردم به اسلام پشت می کردند به دین روی آوردی عدی گفت مرا بس است، مرا بس است. او در فتوحات عراق و جنگهای قادسیه و نهروان و نبرد جسر با ابو عبیده حضور داشت، از بزرگواری و بخشندگی او نقل کرده اند که اشعث بن قیس، شخصی را به پیش عدی فرستاد و درخواست کرد که دیگهای حاتم را به او عاریه دهد، عدی همه دیگها را پر غذا کرد و برایش فرستاد، اشعث پیغام داد که من آنها را خالی میخواستم عدی پاسخ داد ما دیگ خالی را بکسی عاریه نمی دهیم، او همیشه مقداری نان به لانه مورچگان می ریخت و می گفت اینها همسایگان ما هستند و بر ما حقی دارند، عدی از عثمان کناره گرفت و در جنگ صفین در التزام امام جنگید و چشمش جراحت برداشت، او دو فرزند داشت که یکی از آنها در التزام علی ع کشته شد و دیگری در جنگهای صفین و نهروان همراه امام بود، از عدی رشادتهای فراوان نقل شده است. او در سال ۶۹ هجری در سنین ۱۲۰ سالگی در کوفه یا قرقیسا درگذشت، شرح حال او در اسد الغابه، الاصابه، الاستیعاب و تهذیب التهذیب آمده است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۰۱

(۱) پس اراده خود را به مردم ابراز داشت و گفت:

«من اکنون به قرارگاه سپاه میروم هر کس میخواهد با من

عدی از مسجد بیرون آمد و بر اسبش که بر در مسجد آماده بود سوار شد و یکتنه بسوی قرارگاه سپاه تاخت و به غلامش گفت اگر صلاح خود می داند همراهیش کند و خود را به نخيله رسانید و خود تنها در آنجا بماند «۱».

همچنین خشم و سراسیمگی فراوانی، سردار بزرگ قیس بن سعد ابن عباد و معقل بن قیس ریاحی «۲» و زیاد بن صعصعه تمیمی را فرا گرفت و از سکوت مردم و ناپذیرائی آنها برافروخته شدند و مردم را از این سستی و پستی سرزنش کردند و روح نشاط و هیجان را برای جنگ و رویارویی با دشمن در آنها برانگیختند و آنگاه متوجه امام شدند و مثل عدی بن حاتم نسبت به او ابراز وفاداری و اطاعت کردند. امام از آنها سپاسگزاری کرد و موقعیت و اندیشه پاکشان را ستود و فرمود: «من همیشه شما را به نیت راستین و وفا و اخلاص می شناخته ام، خدایتان پاداش نیکو دهد».

امام با شتاب برای مبارزه با عدوان و طغیان اموی از کوفه

---

(۱) - شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید

(۲) - معقل بن قیس، محضر پیامبر را درک کرده است، ابن عساکر می گوید، عمار معقل را بحضور عمر آورد تا او را از فتح شوشتر آگهی دهد، او همچنین به جنگ بنی ناجیه که مرتد شده بودند اعزام شد، معقل از سرداران سپاه علی «ع» در جمل و رئیس پلیس آن حضرت بود، خلیفه بن خیاط میگوید: بعد از شهادت علی «ع»، معقل با مستور ابن علقمه یربوعی، سردار خوارج مبارزه کرد و همه آنها را از میان برداشت، این واقعه بسال ۴۲ هجری در زمان معاویه

رخ داد و گفته شده است که در سال ۳۹ هجری در زمان خلافت علی «ع» بود، این خبر در کتاب الاصابه ۳/ ۴۵۷ آمده است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۰۲

خارج شد (۱) و مغیره بن نوفل بن حرث «۱» را بجای خود گذاشت و به او دستور داد که مردم را برای جهاد برانگیزد و به نخيله بفرستد و خود با سپاه فراوان ولی سست نهاد خویش (چنانکه وصفش بیاید) بیابان را در نوشت تا به نخيله رسید در آنجا اندکی بیائید و به تجهیز و بسیج سپاه پرداخت و بعد از آنجا کوچ کرد و به پیش تاخت تا به دیر عبد الرحمن وارد شد «۲» و در آنجا سه روز بماند تا دیگر سپاهیان از پشت سر به او برسند و تصمیم گرفت که مقدمه ای از سپاهیان را به پیش بفرستد تا از وضع دشمن آگهی یابند و او را در هر کجا که هستند متوقف سازند تا نتواند از این بیشتر به پیش بیاید.

امام، برای اجرای این مأموریت، گروهی از یاران وفادار و شجاع و ماهر خود را انتخاب کرد که تعدادشان به دوازده هزار نفر میرسید و فرماندهی آنها را به پسر عمویش عبید الله بن عباس سپرد و قبل از حرکت آنها، سردارشان عبید الله بن عباس را فرا خواند و او را با گفتاری ارزنده چنین سفارش فرمود:

---

(۱) - مغیره بن نوفل بن حرث بن عبد المطلب هاشمی در زمان پیامبر در شهر مکه پیش از هجرت بدنیا آمد و گفته شده است که فقط شش سال، روزگار پیغمبر را درک کرد، کنیه اش ابو یحیی بود و امامه دختر ابی العاص بن

ربیع را به همسری گرفت. امامه پیش از او، همسر حضرت علی «ع» بود و امام بهنگام مرگ وصیت کرد که با مغیره ازدواج کند، او در جنگ صفین همراه امام بود و در زمان خلافت عثمان قضاوت میکرد، مغیره از پیامبر فقط یک حدیث روایت کرده که رسول فرمود «هر کس عدالت را نستاید و ستم را زشت نشمارد بجنگ خدا برخاسته است» (اسد الغابه ۴/ ۴۰۷)

(۲)- در کتاب الخرائج و الجرایح ص ۲۲۸ آمده است، گروهی که میخواستند با امام بجنگ رفتند و عده فراوانی از فرمان امام سر پیچیدند و بسخنان و وعده های خود وفا نکردند و امام را هم مانند پدرش علی «ع» فریب دادند، امام ده روز در نخيله ماند و فقط چهار هزار نفر به او پیوستند، امام ناگزیر به کوفه بازگشت و نسبت بمردم ابراز تنفر کرد و ضمن خطبه ای فرمود «شما من را هم مثل پدرم فریب دادید».

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۰۳

(۱) «پسر عمویم، دوازده هزار نفر از سواران دلیر و قاریان قرآن را به همراه تو میفرستم که هر یک مرد آنها با گروهی میتواند برابری کند، با آنها راه بیفت ولی با آنان نرمخو باش و با روی باز و بالهای مهربانی به آنها نزدیک باش زیرا آنها باقیمانده یاران معتمد امیر مؤمنانند، بحرکت خود تا شط فرات ادامه ده و از آن بگذر، تا به نزدیک سپاهیان معاویه برسی و آنها را از حرکت بازدار تا من بیایم، که من با شتاب از دنبال تو فرامی رسم و هر روز گزارش امور را بمن برسان و با قیس بن سعد و سعید بن قیس

در کارها مشورت کن، چون در برابر معاویه قرار گرفتی آغاز بجنگ مکن و اگر او به نبرد پرداخت تو هم با او مبارزه کن، چنانچه در جنگ کشته شدی قیس بن سعد فرماندهی سپاه را بر عهده گیرد و در صورت مرگ او سعید بن قیس عهده دار فرماندهی سپاه خواهد بود.» این سفارش، متضمن مسائل زیر است:

(۲) ۱- آگهی فراوان امام بر امور دولت و حکومت، زیرا امام سفارش می کند که با سپاهیان به نرمی و مهربانی رفتار شود و سپاهیان را به نیکی می ستاید که آنها از یاران وفادار و مورد اعتماد امیر المؤمنین هستند و فرماندهی سپاه بایستی خوش روئی و عاطفه گرمی به آنها ابراز دارد تا ایمان و اخلاص سپاهیان نسبت به دولت اسلامی افزایش یابد و طبیعی است چون گروه رزمندگان به حکومت خود اخلاص ورزیدند و سیاستش ایمان آوردند، پابرجای می ماند و دژ استواری را تشکیل میدهند که دشمن خارجی نمیتواند به آن رخنه کند و از تباهی و تفرقه داخلی هم بر کنار می ماند و موجبات پایمردی و استقامتش فراهم می شود.

(۳) ۲- به عبید الله فرمان می دهد که آغاز بجنگ نکند و بر معاویه در نبرد پیشدستی نکند و بگذارد جنگ از جانب معاویه شروع شود زیرا معاویه از مصادیق سخن خداوند است که در قرآن فرمود:

«در راه خدا با کسانی بجنگید که با شما می جنگند و هرگز

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۰۴

تجاوز نکنید که خداوند تجاوزکاران را دوست نمی دارد «۱»).

(۱) ۳- سفارش می کند که فرمانده سپاس باید در شئون فرماندهی با قیس بن سعد و سعید بن قیس مشورت کند و فرماندهی سپاه را در صورت مرگ عبید

الله به آنها می سپارد و بدین وسیله به افراد لشکر می فهماند که پیروی از عید الله مربوط به موافقت رأی این دو نفر است و عید الله نمیتواند با خود رأیی و خودکامگی فرمان دهد، و با معتمد شمردن قیس و سعید که همانند آنها در میان سپاه کسی نیست و به نیکوکاری و دوستی اهل بیت کسی به پایه آنها نمی رسد مقام این دو مشاور را بزرگ می شمارد تا مسئولیت فرماندهی بین سه نفر پخش شود و اغراض فردی حاکم نگردد. در اینجا ناگزیریم برخی موارد مربوط به این بحث را بیان کنیم:

(۲)

۱- انتخاب عید الله:

عده زیادی می پرسند علت انتخاب عید الله بن عباس بفرماندهی سپاه چیست و چرا امام چنین شخصی را به این مقام پرمسئولیت برگزید در صورتی که در میان سپاهیان افرادی وجود داشتند که ایمانشان مستحکمتر و اخلاصشان زیادتر بود و عقیده ای نیرومندتر داشتند، مثل قیس بن سعد و سعید بن قیس و همانندان آنها از افراد مطمئن سپاه که بهر جهت از عید الله برای رهبری لشکریان سزاوارتر بودند؟

در پاسخ این پرسش باید گفت اولاً، امام بدان جهت فرماندهی سپاه را به عید الله تفویض کرد تا او را بیش از پیش به جنگ تشویق کند و برانگیزد و بر میزان وفاداریش بیفزاید، دوم اینکه او مردی با کفایت و توانا بود و بدرستی می اندیشید و شایسته احراز چنین مقامی بود زیرا او در مکتب امیر المؤمنین تربیت شده بود و به علت همین کفایت و قدرت بود که علی (ع) او را به حکومت یمن منصوب فرمود.

---

(۱)- سوره بقره آیه ۱۸۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۰۵

دیگر آنکه او ملزم بود نهایت

کوشش خود را در جنگ با معاویه ابراز کند زیرا او در مقام انتقام و خونخواهی از معاویه بود و بسر بن ارقطه سردار معاویه دو فرزند عبید الله را در هجوم به یمن کشته بود و بالاخره فرماندهی سپاه را عبید الله مطلقاً بر عهده نداشت بلکه مقام فرماندهی را مثلی متعهد بود که قیس بن سعد و سعید بن قیس دو پهلوی دیگر آن را تشکیل میدادند و در این باره مرحوم آل یاسین حق مطلب را بدرستی ادا کرده است «۱».

(۱)

۲- تعداد سپاهیان:

سخن مورخان در مورد تعداد سپاهیان که با امام از کوفه به مظلوم سبابط حرکت کردند مختلف است، ابن ابی الحدید از سپاهی عظیم یاد می کند و عدد آنها را نمی آورد فقط تعداد مقدمه لشکر را که همراه عبید الله بن عباس بودند دوازده هزار نفر می نویسد و میگوید همگان از سواران ورزیده عرب و قاریان مصر بودند «۲».

طبری و بعضی از مورخان تعداد سپاه را چهل هزار نفر نوشته اند «۳» ولی از سخنانی که بین امام و بعضی از یاران او بمیان آمد چنین برمی آید که نفرات سپاهیان به یکصد هزار نفر می رسیده است، چنانکه سلیمان بن سرد ضمن اعتراض به قبول صلح، به امام چنین گفت: «برای ما شگفتی آور است که چگونه معاویه بیعت ترا نپذیرفت در حالی که می دانست صد هزار نفر از جنگندگان عراق با تو هستند «۴» و نیز چنین برمی آید که سپاهیان عراق نود هزار نفر

---

(۱)- صلح امام حسن «ع»

(۲)- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید

(۳)- تاریخ طبری

(۴)- الامامه و السیاسه.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۰۶

بوده اند «۱» و همچنین هفتاد هزار نفر هم گفته شده «۲» و

سخنانی دیگر هم در این باره هست ولی ما تعداد نفرات را چهل هزار نفر میدانیم و دلیل ما سخن نوف بکالی «۳» است که می گوید هنگامی که امام علی «ع» قصد جنگ دیگری با معاویه داشت، یک هفته پیش از شهادتش ده هزار سوار بسرداری حسین «ع» بسیج کرد و ده هزار با ابو ایوب و ده هزار نفر با قیس بن سعد و گروه هائی با سردارانی آماده بازگشت بصفین کرد و هنوز به جمعه نرسیده بود که پسر ملجم با شمشیر بر او حمله برد «۴».

(۱) از این سخن چنین برمی آید که سپاه مسلح و مجهزی آماده نبرد بوده اند که نام عده ای دیگر از سرداران آنها برده نشده و تعدادشان مشخص نیست و بدون تردید آنها نیز به ده هزار نفر می رسیده اند و همه این سپاهیان پس از شهادت امام علی «ع» با حسن «ع» بیعت کرده و برای جنگ با معاویه بسیج شده اند، سخن ابو الفداء هم این

---

(۱) - تاریخ یعقوبی نامه زیاد را در پاسخ معاویه که زیاد او را تهدید کرده بود قبل از اینکه زیاد به معاویه بیوندد چنین آورده است (فرزند هند جگرخوار و لانه نفاق نامه ای بمن نوشته و مرا تهدید کرده و وعده داده است درحالی که بین من و او پسران پیامبر با نود هزار سپاهی قرار دارند).

(۲) - در کتاب البدایه و النهایه آمده است که مردی بحضور حسن «ع» آمد و در دست امام نامه ای بود، آن مرد گفت این نامه چیست امام فرمود نامه ای است که معاویه نوشته و بمن وعده هائی داده و تهدید هائی کرده است، مرد گفت آیا آن را می پذیری امام فرمود: می ترسم،

هفتاد یا هشتاد هزار نفر یا بیشتر یا کمتر مردانی روز قیامت بیایند که از رگهایشان خون بریزد و بحضور خداوند شکایت برند که چرا خون ما ریخته شد؟ نزدیک به این مضمون را ابن ابی الحدید هم نوشته است.

(۳) - نوف بکالی از یاران امیر المؤمنین و بگفته تغلب، وابسته به قبیله بکال از قبایل همدان است و گروهی که بیشترند آن را بکیل خوانده اند، ابن ابی الحدید بکال را قبیله ای از حمیر میدانند که نوف بن فضاله، صحابی امیر المؤمنین از این قبیله است این مطلب در تعلیقات ص ۳۵۶ بیان شده است.

(۴) - شرح نهج البلاغه محمد عبده

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۰۷

خبر را تأیید می کند که گفته است: امام حسن با سپاهی آماده نبرد با شامیان شد که با پدرش بیعت کرده بودند «۱».

(۱) سخن ابن اثیر هم مؤید این گفته است که می نویسد:

چهل هزار نفر با امیر المؤمنین از سپاهیان بیعت کردند که تا پای جان به همراهش بجنگند و بنابودی سپاه شام پردازند، در همین هنگام که امام آماده حرکت بود، شهادت یافت (و چون خداوند اراده ای کند کسی نتواند آن را بازگرداند) پس از مرگ امام که مردم با فرزندش حسن بیعت کردند، خبر رسید که معاویه بسوی عراق پیش می آید، امام با سپاهیان که با پدرش بیعت کرده بودند آماده جنگ شد و از کوفه بجانب سپاه معاویه حرکت کرد «۲».

تأکید دیگر این خبر، سخن مسیب بن نجبه است که در مورد صلح به امام گفت: «در شگفتم که تو با داشتن چهل هزار سپاهی با معاویه صلح کردی» «۳».

در این صورت طبق روایات پی در پی تاریخی تعداد سپاهیان امام چهل

هزار نفر بوده است، امام محقق و مورخ فقید آل یاسین، اخبار مختلف را در این باره بررسی کرده و پس از پژوهش دقیق و بازنشاسی روایات تاریخی باین نتیجه رسیده که تعداد سپاهیان امام فقط بیست هزار نفر یا اندکی بیشتر بوده است «۴».

با همه اینها، اختلاف در تعداد سپاهیان چندان مهم بنظر نمی رسد، زیرا اگر هم تعدادشان فراوان باشد ولی از هوسها و آرمانهای گوناگونی پیروی کنند بناگزیر شکست میخورند و خوار میشوند و هرگز به پیروزی نمی رسند، زیرا پیروزی و چیرگی به اخلاص و ایمان و اعتقاد و هم آهنگی سپاهیان بستگی دارد نه بتعداد فراوان آنها،

---

(۱) - تاریخ ابو الفداء

(۲) - الکامل

(۳) - شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید

(۴) - صلح الحسن

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۰۸

و سپاهیان اندک ولی پیوسته و همکار و هماهنگ میتوانند پیروزیهای بزرگ بدست آورند و نیروی دشمن را هر چند از آنها فراوان تر و قویتر باشد در هم کوبند، سپاهیان عراق هم اگر چه نفراتی فراوان و تجهیزاتی کامل داشتند ولی چون گرفتار پراکندگی و سستی و پستی بودند چگونه میتوانند پیروز شوند و با وجود این از هم پاشیدگی و تفرقه، تعداد فراوانشان چه سودی داشت؟

(۱)

۳- چگونه سپاهیان:

اشاره

بدون شک، ارتش، ستون نیرومندی است که بنای حکومت بر آن استوار است و پایداری و استحکامش بر آن است و با نیروی خویش دولت و ملت را از تجاوز بیگانه نگه میدارد و تکیه گاه همگان در امنیت و نظم عمومی است بشرطی که به حکومتش ایمان داشته باشد و به هدف دفاعی خود اخلاص ورزد ولی اگر خیانت ورزد و بمقام فرماندهی عالی خود دشمنی کند و در پی انتقام و منتظر فرصت

باشد تا از قبول مسئولیت شانه خالی کند و بفرمان دشمن درآید، مسلماً در هیچ یک از میدانهای نبرد خارجی و داخلی پیروز نمی شود و در جو سیاسی آلوده ای که ابرهای سیاه نفاق و نافرمانی افق آن را فرا گرفته هرگز به چیرگی دست نمی یابد.

ارتش عراق هم که به همراه امام برای نبرد با معاویه بسیج شده بود چنین وضع نابسامانی داشت و در فتنه ها فرو رفته بود و موج بدبختی و تیره روزی چنانش در هم فشرده بود که خطرش برای امام از خطر معاویه بزرگتر بود، چنانکه شیخ مفید، بخوبی وضع این سپاه را بیان می کند و با ابتکاری خاص آنها را به گروه هائی گوناگون بخش می کند و می گوید:

(۲) مردم عراق که به همراه امام آماده جهاد شدند ارتشی بس عظیم و سنگین بودند ولی بتدریج سست و سبک و اندک شدند زیرا از

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۰۹

گروه هائی مختلف تشکیل شده بودند، بعضی شیعیان امام و پدرش بودند و بعضی از خوارج که میخواستند به هرگونه که پیش آید بجنگ معاویه بروند، برخی فتنه انگیزی بودند که فقط دل به غارت و غنیمت بسته بودند و گروهی شکاک که حق را از باطل بدرستی نمی شناختند و عده زیادی که پیرو تعصب های قبیله ای بودند و از رؤسای قبیله پیروی میکردند و کاری با دین نداشتند «۱».

و شیخ مفید درباره وضع روحی و اجتماعی آنها می نویسد: جنگ را ناخوش میداشتند و طرفدار آسایش و سلامت و خواستار تسلیم و سازش بودند و می افزاید که سپاهیان عراق اندیشه هائی متضاد و عقایدی مختلف را پیروی میکردند و ما اینک به شناخت آنها می پردازیم:

(۱)

۱- شیعه

این گروه با ایمان و

مخلص، تعداد کمی را در سپاه عراق تشکیل میدادند زیرا اگر جناح نیرومند و فراوانی بودند، امیر المؤمنین به قبول حکمیت تن در نمی داد و حسن «ع» ناگزیر به پذیرش صلح نمی شد، این گروه اندک که در طرز فکر و عقیده با دیگر سپاهیان اختلاف داشتند زیرا خلافت را حق خاندان پیامبر میدانستند و عقیده داشتند که اهل بیت رسول، جانشینان او و نگهبانان و یاران اصیل اسلامند و اجرای فرمانشان بر همه مسلمانان واجب است.

(۲)

۲- خوارج

گروه دیگری که بسپاهیان امام پیوسته بودند خوارج بودند که میخواستند بهر وسیله و حيله ای که باشد بجنگ معاویه بروند و این خواست آنها دلیل ایمان بشایستگی حسن «ع» و ناسزاواری معاویه نبود بلکه آنها امام و معاویه را نظیر هم میدانستند و آنها را به یک

---

(۱)- ارشاد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۱۰

چشم میدیدند و می گفتند که هیچ کدام از اینها شایسته خلافت اسلامی نیستند ولی بدان جهت در جنگ معاویه شتاب داشتند که او را از امام نیرومندتر میدانستند و به این منظور به سپاه امام پیوستند تا کار معاویه را تمام کنند و چون معاویه از میان برداشته شد نابودی حسن «ع» برای آنها آسان بود و او را هم مانند پدرش بناگهانی می کشتند.

(۱)

۳- آزمندان

عده ای از طمعکاران دنیاپرست نیز در صف سپاهیان امام وارد شده بودند که ایمانی به ارزشهای معنوی نداشتند و نه عدالت را تقدیس میکردند و نه حق را می شناختند. آنها بدنبال سودجوئی و آزمندی شخصی خود بودند و مراقب بودند که پیروزی با کدام گروه است تا به آن ملحق شوند.

(۲)

۴- شکاکها

بدون شک این گروه تحت تأثیر تبلیغات سوء خوارج و دعوتهای غلط بنی امیه قرار گرفته و در حقانیت خاندان پیامبر به شک

افتاده بودند و رسالت معنوی و اصلاحی اهل بیت را به چیزی نمی گرفتند و چنانچه آتش جنگ زبانه می کشید بیاری امام بر نمی خاستند زیرا آنها عقیده و ایمانی نداشتند که از آن دفاع کنند.

(۳)

۵- پیروان رؤسای قبایل

این گروه، تعدادی فراوانتر داشتند و خطرشان هم بیشتر و بزرگتر بود، زیرا کورکورانه و بدون اراده فرمان بزرگان و رؤسای قبیله را اطاعت میکردند، اندیشه و درک و دریافتی نداشتند و مسئولیت واجب خود را نمی شناختند و یاوگانی بی ثبات و پا در هوا بودند و بیشتر مردم عراق چنین بودند که هر گروه به یکی از رؤسای قبایل پیوسته و

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۱۱

مطیع بدون اراده او بودند و اکثر این رؤسای خیانت پیشه هم در نهانی با معاویه پیوند و پیوستی خائانه داشتند، همانند قیس بن اشعث، عمرو بن حجاج، حجار بن ابجر و دیگر کسانی مثل آنها از خوارج و منافقان که در بزرگترین تبهکاری و فاجعه تاریخ که قتل حسین (ع) پیشوای جوانان بهشت است شرکت کردند.

اینها گروه هائی بودند که نه تنها سپاه عراق را شکل میدادند بلکه همه عراقیها چه آنها که بسیج شدند و چه آنها که بر جای ماندند دارای همین خصوصیات و مشخصاتی بودند که شیخ مفید به آنها اشاره کرده است و اینها بحدی تبهکار و منحرف بودند که نه تنها در جنگ بلکه در صلح هم از شرشان کسی نمیتوانست در امان بماند.

(۱)

۴- اشتباهات تاریخی:

اشاره

برخی مورخان در این زمینه مرتکب اشتباهاتی شده اند که توجه به آنها لازم است، باین شرح:

(۲)

۱- الحاکم

حاکم نیشابوری می نویسد که حسن فرماندهی مقدمه سپاه را که تعدادشان ده هزار نفر بود به پسر عمویش عبد الله بن جعفر سپرد «۱» این خبر را تنها حاکم نقل کرده و همه مورخان بر خلاف این گفته اند عقیده دارند که فرماندهی مقدمه سپاه به عبید الله بن عباس واگذار شد تا به همکاری قیس بن سعد و سعید بن قیس متعهد آن شود، تعداد سپاه او هم دوازده هزار نفر بوده

که الحاکم آن را ده هزار نفر نوشته است.

(۳)

۲- یعقوبی

مورخ نامور، یعقوبی در تاریخش می نویسد: امام حسن (ع)

(۱)- مستدرک الحاکم ۳/ ۱۷۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۱۲

هجده روز پس از شهادت پدرش آماده جنگ معاویه شد «۱». این سخن اشتباه است، زیرا امام بعد از نامه نویسی هائی که در فصل گذشته بیان شد آماده نبرد با دشمن گردید و ظاهراً مدت این مکاتبه ها دو ماه طول کشیده است و پس از آنکه همه اقدامات امام در دعوت معاویه بتسلیم و قبول خلافت آن حضرت بی نتیجه ماند و معاویه با سپاهیاناش بجانب عراق حرکت کرد، امام آماده جنگ شد نه قبل از آن و همه مورخان با این سخن هم آهنگند مگر اینکه نوشته یعقوبی را چنین تصحیح کنیم که این مدت هجده روز سرآغاز مکاتبات فیما بین بوده است.

(۱)

۳- ابن کثیر

ابن کثیر می نویسد که امام حسن قصد نداشت با کسی جنگ کند و گروه عظیمی از مسلمانان که مانند آن دیده و شنیده نشده بود رأی خود را بر امام تحمیل کردند و حسن بن علی (ع)، ناگزیر قیس بن سعد بن عباده را به همراهی دوازده هزار نفر در مقدمه سپاه بجنگ معاویه فرستاد «۲».

این سخن درست نیست زیرا اگر امام آهنگ جنگ نداشت، چنان نامه هائی به معاویه نمی نوشت و او را تهدید نمی کرد و به اعلان جنگ در صورتی که تسلیم فرمان او نشود وعده نمی داد و اگر نمیخواست جنگ کند بمنبر نمی رفت و مردم را بجهداد برنمی انگیخت و به آمادگی جنگ دعوت نمی کرد چنانکه بتفصیل در این باره سخن گفتیم.

و اینکه نوشته است گروهی انبوه که مانند آن را کسی نشنیده امام را بجنگ وادار کردند نیز گفته ای نادرست است و دلیلش سرباز زدن آنها

از قبول جنگ و نافرمانی از امام و خاموشی آنها در برابر سخنان آن حضرت است که قبلا به آن اشاره کردیم.

(۱) - تاریخ یعقوبی ۱۹۱ / ۲

(۲) - البدایه و النهایه ۱۴ / ۸

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۱۳

(۱)

۴- طه حسین

دکتر طه حسین می نویسد: حسن (ع) بعد از انجام بیعت بمدت دو ماه یا نزدیک آن، هیچ اقدامی نکرد و نامی از جنگ نبرد و آماده نبرد نشد تا اینکه قیس بن سعد و عبید الله بن عباس بالتماس افتادند و عبد الله بن عباس از مکه نامه ای برای امام فرستاد و در ضرورت جنگ پافشاری کرد و او را به آغاز نبرد برانگیخت و گفت باید مانند پدرت با معاویه پیکار کنی «۱». گفتار طه حسین در این مورد قابل بررسی است، به این شرح:

(۲) ۱- اینکه می گوید امام حسن دو ماه را بدون هیچ اقدامی گذرانید و نامی از جنگ نبرد و آماده آن نشد، از حقیقت بدور است و نظیر گفته ابن کثیر است که شرح آن گذشت و شاید طه حسین سخن خود را از او گرفته و به نامه های امام توجهی نکرده باشد زیرا نامه های امام بروشنی بر اراده اش درباره جنگ حکایت دارد بدلیل آنکه در ضمن یکی از نامه های خود میفرماید «چنانچه همچنان بر گمراهی و یاغیگری خود باقی بمانی با گروه مسلمانان بجنگ تو خواهیم آمد تا خداوند بین ما فرمان دهد و او بهترین داوران است».

و این گفتار صریح و روشن، بطلان گفتار طه حسین را ثابت می کند و شاید دکتر اصولا نامه های امام را نخوانده که مرتکب چنین اشتباهی شده است، علاوه بر این، اصولا امام وظیفه دار مبارزه با معاویه است،

زیرا خداوند جهاد با سرکشانی را که در میان امت اسلامی تفرقه می افکنند و بر پیشوای مسلمانان شورش می کنند واجب دانسته و در قرآن مجید فرموده است (با کسانی که از میان مسلمانان بسرکشی برمی خیزند بجنگید تا فرمان خدا را گردن نهند).

و پیامبر فرمود (هر کس از پیش خود امامی را برای خودش

---

(۱) - علی و فرزندان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۱۴

یا مردم بترشد نفرین خدا بر او است و باید با او جنگ کنید). معاویه هم بر امیر المؤمنین پیش از این شوریده و شهرها را بخون کشیده و مردم را گرفتار اندوه و سوک و سختی ساخته است در این صورت نبرد با او از مهمترین واجبات اسلامی است و امام که فرزند پیامبر است چگونه از چنین وظیفه ای سر می پیچد؟

(۱) ۲- اینکه می گوید، قیس بن سعد و عبید الله بن عباس پافشاری و التماس کردند که امام آماده جنگ شود، خیال و اشتباهی دیگر است زیرا همچنانکه پیش از این گفتیم و روایات تاریخی هم دلالت می کند، هنگامی امام بجنگ برخاست که معاویه به عراق تاخته بود و کسی امام را در چنین موقعیتی وادار بجنگ نکرد زیرا موقعیت خطرناک و فرصت تنگ و کوتاه اقتضای چنین بسیجی را میکرد و اگر امام بجنگ معاویه نمیرفت و بدفع حمله او نمی پرداخت، معاویه همچنان پیش می آمد و کوفه را اشغال میکرد و امام را به- اسارت می گرفت، در این صورت دفاع و جهاد برای امام کاری واجب بود و نیازی به پافشاری و ترغیب کسی نداشت.

نوشته های طه حسین در این زمینه آمیخته با غلط و اشتباه است و فاقد بررسی ها و پژوهش های لازمی است که

باید در مطالب علمی رعایت شود و از نظرات و تمایلات فردی برکنار بماند.

باید دانست که تاریخ چنان با اغراض و غلطها و ناروایها آمیخته شده که برای یک مورخ محقق درک حقایق آن بسیار دشوار است مخصوصاً در اینگونه موارد که برخی مورخان جیره خوار، بخاطر قلب حقیقت و حمایت بنی امیه و تضييع حق اهل بیت، به- نشر گفتاری دروغین پرداخته و بر چهره حقایق، پوششی از کذب و ناروایی اندوخته اند و در چنین موقعیتی باید با تحقیق و بررسی کامل به کشف واقعیت های تاریخی پردازیم و گفته هائی را که راویانش

زندگانی حسن بن علی(ع)، ج ۲، ص: ۱۱۵

ناشناخته و یا منفردند نپذیریم و به نوشته مورخین معروف و ارزنده ای که از انحراف بدورند و سخنی بدروغ نگفته اند توجه کنیم.

(۱) و سزاوار نیست که طه حسین به روایات افرادی چون ابن کثیر که زائیده تعصب و خلاف واقع و دور از حقیقت است اعتماد و استناد کند.

منشأ خطاها و اشتباهات مورخین جدید اعتماد بهمین مصادری است که آلوده به تعصب و ناروایی است و همچنین عدم بررسی و تحقیق درباره روایات واحدی است که بنفع حکومت های جابرانه وقت بیان شده است.

در این زمینه مورخی که میخواهد حقایق تاریخی را کشف و بیان سازد نباید انحصاراً بچنین مصادری اعتماد کند، بلکه باید آزادانه و دور از تعصب بدرک واقعتهای گذشته که امروز نیازی فراوان به آن داریم پردازد.

زندگانی حسن بن علی(ع)، ج ۲، ص: ۱۱۷

(۱)

در مدائن

اشاره

زندگانی حسن بن علی(ع)، ج ۲، ص: ۱۱۹

(۱) در متون تاریخی حوادث دردناکی بچشم میخورد که دلها را آب میکنند و دردها و حسرتها بار می آورد و این حوادث منشأ آثار دردناک و پدیده تبهکاری های سیاهی است که برای بشر

سختی هائی فراوان بمانند گسترش ستم و نشر نامردمی و پایمال شدن حق و نابودی دادگری بیار آورده است و جانکاه ترین و سیاه ترین حوادث، پیروزی ستمکاران بر پیشوایان حقیقت و عدالت است که نیروهای اصلاحی را از کار بازمی دارد و ارزشهای انسانی را در هم می کوبد و سرکشی و ستم را در سرزمینها می گسترده.

یکی از نمونه های بارز این حوادث دردناک و سیاه که به زشت ترین صورتی در تاریخ اسلامی بوقوع پیوست داستان نبرد امام حسن با معاویه است که منجر به چیرگی معاویه گردید و نیروی ضد اسلامی و قدرت سرکش مخالف مسلمین به قهر و غلبه، پیروز گردید و مبادی متعالی انسانی را که اسلام برکشیده و برآورده بود، بشکستی دردناک کشانید.

این از بی ارزشی و پستی دنیااست که معاویه بر فرزند و ریحانه پیامبر غلبه کند و او را از حقی که شایسته آن است براند و خود بر دوش مسلمانان به نام اسلام سوار شود همان اسلامی که او از بزرگترین دشمنانش بوده است.

پیروزی ظاهری معاویه زائیده علل و عواملی فراوان است و

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۲۰

مهمترین آنها حوادثی است که در مسکن «۱» اتفاق افتاد، همانجائی که مقدمه سپاه امام به آن وارد شد و حوادث دردناک دیگری که در مدائن قرارگاه عمومی سپاه امام بوقوع پیوست و امام در آنجا همه گونه دردها و ناگواریها و نامردمی ها و پیمان شکنی های فراوان را متحمل شد و ناگزیر پذیرش صلح گردید و مجبور شد با دشمن از در مسالمت درآید، اکنون ما به بررسی و تحقیق چنین حوادثی که منجر بصلح گردید می پردازیم:

(۱)

حوادث مسکن

اشاره

پس از آنکه امام، فرماندهی مقدم سپاه را به عبید الله بن

عباس سپرد، او به همراهی سپاه بیابانها را طی کرد تا بناحیه سینور رسید و از آنجا بسوی شاهی رفت «۲» و بفرات پیوست و همچنان پیش رفت تا به- مسکن رسید و در آنجا اردو زد و رویاروی سپاه معاویه قرار گرفت.

معاویه که دشمن را در برابر دید، خرابکاری و فریب و فتنه-

---

(۱)- مسکن بر وزن منزل محلی است نزدیک (اوانا) بر کنار نهر دجیل که بعدا بین عبد الملک مروان و مصعب بن زبیر در سال ۷۲ هجری جنگی در آنجا اتفاق افتاد و مصعب و ابراهیم بن مالک اشتر بقتل رسیدند و همانجا مدفون شدند و قبرشان در آنجا معروف است (معجم البلدان ۸/ ۵۴)

(۲)- شاهی ناحیه ای نزدیک قادسیه است که شریک بن عبد الله قاضی کوفه تا آنجا به استقبال زنی بنام خیزران رفت و سه روز منتظر ماند و غذایش تمام شد و ناچار نانهای خشکیده را با آب نم میداد و میخورد و علاء بن منهال شاعر که این منظره را دید چنین سرود:

اگر کسی باشد که حماقتش کم باشد ترا از وضعی که بدان دچار شده ای باز می دارد

تو در اینجا هر روز چه میکنی؟ میخواهی زنی را که از حج باز میگردد دیدار کنی

سه روز است که در شاهی مانده ای و توشه ای جز نان خشک و آب خالی نداری (معجم البلدان)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۲۱

انگیزی را آغاز کرد و بهمه و سائل دست برد تا مقدمه سپاه را بهم ریزد و هماهنگی آنها را در هم شکنند و روحیه سپاه را تضعیف کند و در اجرای چنین نقشه شیطانی خائنه ای به ایجاد ترس و پخش دروغ در میان سپاهیان امام پرداخت و آنها را

به نافرمانی و سرکشی و اداری کرد که بعضی از آنها را باین شرح بازگو می کنیم:

(۱)

اعزام جاسوسها

نخستین دسیسه خطرناک معاویه برای ایجاد فساد در سپاه امام، اعزام جاسوسان و خبرگزاران بود تا لشکریان را بترسانند و به-سستی و پستی کشانند و در این ماجرا همگی یک سخن چنین می گفتند:

«حسن طی نامه هائی معاویه را بصلح دعوت کرده است پس چرا شما خود را بکشتن می دهید؟» (۱)

این دروغ و بهتان بزرگ، موجی از سراسیمگی و ترس در میان سپاهیان برانگیخت و روح تمرد را در واحدهای لشکر پدید آورد.

(۲)

بخش رشوه

معاویه، تنها به این کار تخریبی اکتفا نکرد بلکه اقدامی خطرناک تر انجام داد و دل و دین ارزان سرداران سپاه و بزرگان مقیم مسکن را با پولهای گزاف خریداری کرد و واگذاری پستهای حساس را به آنها وعده داد. آن نامردمان هم دعوت او را می پذیرفتند و بجانبش میرفتند و در تاریکی شب و روشنائی روز به سپاهیان می پیوستند، عید الله هم گزارشهای هر روزه را به امام میداد (۲).

---

(۱)- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید

(۲)- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۴/ ۲۱۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۲۲

(۱)

فریب عید الله

اشاره

وقتی که معاویه دید بوسیله پول، گروه زیادی را بسوی خود کشانیده است، با کوشش بیشتری بفریب دلهای مضطرب و جلب

جانهای بیمار پرداخت و تصمیم گرفت عیب‌الله بن عباس فرمانده سپاه را هم فریب دهد و بسوی خود بکشاند و ماجرا را بدست او پایان بخشد، بدبختانه عیب‌الله بن عباس هم که از خویشان نزدیک پیامبر بود در برابر این فریب پایدار نماند و خیانت ورزید و جانب حق و هدایت را ترک گفت و به گروه خیانت و ستم گرائید، متن نامه ای که معاویه بوسیله آن عیب‌الله را فریب داد چنین بود:

«حسن نامه ای بمن نوشته و درخواست صلح کرده تا حکومت را بمن واگذارد، اگر همین حالا بیوندی فرمانده خواهی بود و گرنه پس از این فرمانبردار میشوی، اگر حالا دعوت من را بپذیری یک میلیون درهم خواهی گرفت اکنون نیمی از این پول را بتو میدهم و نیمی دیگر را بهنگام ورود بکوفه بتو خواهم پرداخت» (۱).

در این نامه دروغ صریح و بهتان مسلم بخوبی نمایان است که می نویسد حسن (ع) نامه ای

برای من نوشته و درخواست صلح کرده است!! کی امام درخواست نامه صلح برای معاویه نوشته است؟

آیا در نامه ها و پیغامهایی که در صورت عدم اطاعت معاویه تهدید بچنگ شده چنین سخنی گفته شده یا حرکت امام بچنگ معاویه گویای چنین مسئله ای است؟ بعلاوه در نامه هایی که بین امام و عبید الله نگاشته می شد هرگز چنین خبری از امام نرسیده است، در اینجا شکی نیست که عبید الله از چنین دروغ و بهتانی بخوبی آگاه بوده است و بعلاوه اگر امام درخواست صلح کرده است چرا معاویه این پول گزاف را می پردازد و در برابر چنین گشاده دستی رسوا از عبید الله چه میخواهد؟

---

(۱) - شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۲۸ / ۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۲۳

(۱)

خیانت فرمانده

نامه معاویه، شوری در دل عبید الله انداخت و برای ارتکاب بزرگترین جرم و خیانت به اندیشه فرو رفت و وعده ها و دروغهای معاویه در برابر چشمش چنین نمایان می شد:

۱- نامه امام در مورد پذیرش صلح بر حسب ادعای دروغین معاویه.

۲- اگر حالا به سپاه معاویه بپیوندد فرمانده است و بعدا فرمانبردار خواهد بود.

۳- بچنگ آوردن یک میلیون درهم.

عبید الله شب را در همین اندیشه پایان برد و سرگردانی همه وجودش را فرا می گرفت و پول فراوان معاویه در برابر چشمش میدرخشید و دلش را می فریفت، او میدانست که در حکومت اسلامی بنی هاشم هرگز مقدار کمی هم از این پول کلان به او نخواهد رسید زیرا بنیان خلافت اسلامی بر اساس دادگری و برابری است و پول مفت و زیاد در سایه چنین آئینی بدستش نمی رسد، بالاخره نفس خیانتگر و فریبکار بر او چیرگی یافت و نامردانه پیمان

را شکست و بخاطر دنیا، دعوت معاویه را پذیرفت و از حق کناره گرفت و از راه استوار ایمان منحرف شد. بخدا و پیامبرش خیانت کرد و سبط رسول را تنها گذاشت و بقرارگاه سپاهیان ستم و جنایت پیوست و برای همیشه جامه ننگ و رسوائی و بدنامی را پوشید.

در تاریکی شب سپاه، عید الله به همراه هشت هزار نفر از سپاهیان، اردوگاه امام را ترک گفت و بقرارگاه سپاه شام پیوست «۱» کسانی هم که به همراه او به معاویه پیوستند آزمندان هواپرستی بودند که در دل‌هایشان از نقش دین اثری نبود و مسئولیت این خیانت

---

(۱) - تاریخ یعقوبی ۱۹۱ / ۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۲۴

بزرگ بگردن عید الله خائن و تبه‌کار افتاد که انحراف ننگینش بقایای سپاه را سراسیمه کرد و وحدت اردوگاه امام را از هم پاشید.

چنین نقشه خائنانه معاویه از مهمترین عوامل پیروزی او بود که او را به آرزوی سیاهش رسانید و بر حوادث چیره اش ساخت و موجب از هم پاشیدگی ارتش امام و سستی اراده سپاهیان شد و خیانت و فریب را در نبرد حق و باطل گسترش داد.

(۱)

سراسیمگی سپاه

سحرگاهان بقیه سپاه، سراغ فرمانده خود را گرفتند تا با او نماز بگذارند ولی او را نیافتند و چون از خیانت او آگاه شدند و دانستند که به سپاه معاویه پیوسته است، بسختی سراسیمه شدند و موجی از فتنه و ترس آنها را فرا گرفت و میانشان اختلاف افتاد، قیس بن سعد که این ماجرای زشت و سیاه را دید و فتنه‌های تاریکی از فریب و خیانت را بنظر آورد که طناب‌های خیمه بدبختی را بروی لشکر کشیده است، با تصمیم و

اراده قاطع، سپاهیان را فراهم آورد و با آنها نماز گزارد و پس از آن بسخن گفتن ایستاد و بدلهای مضطرب، آسایش بخشید و براه ایمان و امانت هدایتشان کرد و گفت:

«این عبید الله و پدرش و برادرش حتی یک روز برای اسلام، منشأ خیری نبوده اند، پدرش که عموی پیامبر بود در غزوه بدر بجننگ رسول خدا رفت تا اینکه ابو الیسر کعب بن عمرو انصاری «۱» او

---

(۱) - کعب بن عمرو انصاری سلمی، بعد از پیمان عقبه در جنگ بدر شرکت کرد و عباس عموی پیغمبر را در جنگ اسیر کرد و پرچم مشرکین را از دست ابی عزیز گرفت و در جنگ صفین همراه امیر المؤمنین بود و در سال پنجاه و پنج هجری در مدینه وفات کرد (استیعاب ۴/ ۲۱۵، تهذیب التهذیب ۸/ ۴۳۷) و او آخرین نفر از اهل بدر بود که در گذشت و در همه نبردهای علی (ع) در خدمت امام بود و بهنگام مرگ صد و بیست سال داشت. در مسند

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۲۵

را به اسارت گرفت و بحضور پیامبر آورد و پیغمبر در برابر آزادیش از او فدیة گرفت و بمسلمانان بخشید، برادرش را هم علی (ع) بفرمانداری بصره فرستاد و او اموال بیت المال را دزدید و با آن کنیزهائی خریداری کرد و خیال کرد که برای او حلال است.

این عبید الله هم از طرف علی (ع) فرماندار یمن شد ولی در حمله بسر بن ارطاه از یمن گریخت و فرزندانش را بجای گذاشت تا بدست دشمن کشته شدند اکنون هم می بینید که چه خیانت بزرگی را مرتکب شد «۱».

(۱) قیس بن سعد با سخنان اثربخش و

استوارش احساسات سپاهیان را برانگیخت و شعور و اندیشه همگی را بحقیقت گرایش داد و همه در منطق مستحکم او حقیقت را دریافتند و در شخصیتش ایمان کاملی را احساس کردند و بدرستی فهمیدند که عید الله، سرشتی خیانت بار داشته و مورد بدگمانی بوده است زیرا اگر شعوری درست و عاطفه ای انسانی داشت هرگز از یمن فرار نمی کرد و فرزندانش را بدست جلادی چون بسر بن ارطاه نمی سپرد که آنها را بکشد.

سپاهیان در همه جناحها، به او پیوستند و سخش را پذیرفتند و اعلام وفاداری کردند و گفتند:

(شکر خدای را که او را از میان ما بیرون برد) «۲»

فرماندهی سپاه، پس از خیانت عید الله بنا بفرمان قبلی امام،

حدیثی درباره او آمده که پیامبر او را برای انجام کاری فرستاد و او را مردی پشت کاردار دید و درباره اش دعا کرد و گفت خدایا ما را بوجود او بهرمند گردان.

کعب آخرین صحابی پیامبر است که پس از همه در گذشته است و وقتی که این حدیث پیامبر را برایش نقل میکردند می گریست و می گفت (از عمر درازم بهره بردند و من آخرینشان بودم)

(۱) - مقاتل الطالبيين

(۲) - مقاتل الطالبيين ص ۳۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۲۶

به قیس واگذار شد و نیروهای مسلح به اختیار او درآمد و قیس پس از احراز مقام جدید، گزارشی به امام فرستاد و او را از حوادث دردناک گذشته و قبول فرماندهی جدید آگاه کرد، متن گزارش قیس چنین است:

(۱) «سپاهیان در ناحیه جنوبیه نزدیک مسکن اردو زدند و در برابر معاویه قرار گرفتند. معاویه نامه ای برای عید الله بن عباس فرستاد و او را بسوی خود فرا خواند و پرداخت یک میلیون

درهم را به او وعده داد که نیمی را فوراً بپردازد و بقیه را در کوفه به او تحویل دهد، عید الله هم نیمه شب به قرارگاه سپاه معاویه پیوست و در ردیف خاصان او قرار گرفت سپاهیان سحرگاه او را نیافتند و قیس با آنها نماز گزارد و به اداره امورشان پرداخت «۱».

خداوند قلب امام را یاری کند بهنگامی که چنین گزارش دردناکی را دریافت داشت و غمی بزرگ و دردی جانکاه بجانش فرو آمد و از پیروزی و نصرت ناامید شد و دانست که سپاهیانش واقعیت و ایمانی ندارند و بهنگام جنگ او را بدشمن می سپارند و چون آتش نبرد زبانه کشد به او خیانت می ورزند.

سپاهیان هم که با امام در مدائن اردو زده بودند چون از خیانت عید الله و پیوست او بدشمن آگهی یافتند به فتنه انگیزی پرداختند و در امواج شر و فساد فرو رفتند و ترس و لرز همگی را فرا گرفت و سرداران خائن سپاه در جستجوی راهی بودند که بمعایه بپیوندند و پولهای فراوانی از او دریافت کنند.

(۲)

دروغهای گمراه گر

معاویه که با رشوه های کلان خود، وحدت و اراده ارتش عراق را در هم شکست، راه دیگری برای گسترش فساد و کشتن روح

---

(۱)- الارشاد ص ۱۷۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۲۷

مبارزه در سپاهیان عراق پیش گرفت و گروهی جاسوس و نیرنگ باز به اردوگاههای امام چه در مسکن و چه در مدائن گسیل داشت تا دروغها و تهمت‌هایی تکان دهنده را پخش کنند و سربازان را در وحشتی عمیق فرو برند، دروغ پردازیهای معاویه رنگهای مختلفی داشت از این قبیل:

۱- در مدائن شایع کردند که قیس بن سعد با معاویه سازش کرده و

به او پیوسته است «۱» سپاهیان هم در قبول این شایعه شکی نداشتند، زیرا قبلا- عبید الله بن عباس که از همه کس به امام نزدیکتر بود، چنین خیانتی را مرتکب شده بود و اکنون چه مانعی دارد که قیس هم همان راه را رفته باشد؟

۲- در مسکن هم متقابلا به شایعه پردازی دست زدند و گفتند که امام بمعاضه پیشنهاد صلح داده و معاویه هم آن را پذیرفته است «۲».

۳- در مدائن خبر دادند که قیس بن سعد در مسکن کشته شده است پس شما فرار کنید «۳».

این دروغها و شایعات جعلی، اعصاب سپاهیان امام را خورد کرد و روحیه جنگاوریشان را کشت و همگی از هم پراکنده شدند و قشری سیاه از فتنه و آشوب بر آنها سایه افکند.

(۱)

بررسی حوادث

فتنه های سیاهی که بر سپاه امام سایه افکند و خیانتهای رسواگری که به وقوع پیوست موجب شد که در مرحله نخست مقدمه ارتش امام را که از همه جناحهایش نیرومندتر بود از هم بپاشد و عوامل شکست چنین بود:

---

(۱)- البدایه و النهایه ۱۴ / ۸

(۲)- تاریخ یعقوبی ۱۹۱ / ۲

(۳)- حیاة الحیوان دمیری ۵۷ / ۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۲۸

۱- فرار افراد وجیه المله و پرنفوذ اشرافی و خانواده های سرشناس بجانب معاویه.

۲- خیانت عبید الله بن عباس فرمانده کل قوا، به سبط پیامبر حضرت امام حسن (ع).

۳- خیانت هشت هزار نفر از سپاهیان امام و پیوستن بقرارگاه سپاه معاویه که باقیمانده سپاه مقدمه را پس از این انشعاب خطرناک دچار اختلال و ناتوانی کرد.

۴- سراسیمگی و ترس همه سپاهیان در مسکن و مداین که بر اثر نشر دروغها و شایعات جاسوسان معاویه پدید آمد و گاهی می گفتند که

قیس بن سعد کشته شده و زمانی امام را بصلح با معاویه متهم می ساختند.

این خلاصه ای از خطرهای زشت و دردناکی بود که سپاه امام به آن گرفتار شد و هماهنگی واحدهای آن از هم شکافت و روحیه نبردشان به ناتوانی گرائید، چنانکه هرگز قدرت رویارویی با حوادث را نداشت و نمیتوانست از خود دفاع کند و دشمن را از برابرش براند، ولی در مقابل آنها سپاه دشمن از همه نیروها و توانها بهره مند بود و جبهه ای واحد داشت، در این صورت آیا میتوان گفت که مقدمه سپاه امام با وجود آن همه لطمه هائی که خورده توانائی نبرد با ارتش مجهز و پرتوان معاویه را داشته است؟

(۱)

حوادث مدائن

اشاره

امام حسن (ع) از کوفه به همراهی سپاهی مختلط و مختلف از هر- نوع گروهی که هر کدام عقیده و خواست و آرمانی داشتند بسوی معاویه حرکت کرد و مسیر خود را از ناحیه حمام عمر طی کرد و

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۲۹

بجانب دیر کعب در مظلم سابط «۱» پیش راند و در آنجا اردو زد و معاویه هم بلافاصله در میان سپاه امام به فتنه انگیزی پرداخت و آنها را دچار گرفتاریها و سختی هائی فراوان کرد چنانچه شرح برخی از آنها گذشت و اکنون وقایع دردناکی را که در برابر حسن (ع) به وقوع پیوست بیان میداریم.

(۱)

ایجاد ترس

نخستین اقدام معاویه برای از هم پاشیدن ارتش امام، ایجاد وحشت و ترس بود و به این منظور عبد الله بن عامر را فرستاد تا سپاه عراق را بترساند و وحشت و خوفی شدید در میانشان بپراکند.

عبد الله در برابر سپاه امام با صدائی بلند فریاد کشید و گفت:

ای مردم عراق، من جنگ را بصلاح شما نمیدانم، من پیش از معاویه می آیم و او با سپاهی انبوه از همه مردم شام تا به- ناحیه انبار پیش آمده است، از من به ابو محمد (حسن ع) سلام برسانید و بگوئید ترا بخدا قسم خودت و این مردم را از مرگ رهائی ده.

سپاه عراق از شنیدن این سخن بهم برآمدند و ترسی سخت که بتصور هم نمی آید آنها را فرا گرفت و بسرزنش یکدیگر

پرداختند و جنگ را ناخوش داشتند و مبارزه را خطرناک دانستند.

(۲)

بزرگان رشوه خوار

رشوه خواری در گذشته و حال تنها راهی است که استعمارگران

---

(۱) - مظلّم سابط ناحیه ای در نزدیکی مدائن است و علت نامگذاری آن معلوم نیست، زهره بن حویه درباره آن شعری چنین سروده است:

آگاه باشید و به ابو حفص پیامی برسانید به او از قول دلاوری توانا بگوئید ما خاندان طوران را برگزیدیم

در ناحیه مظلّم که اسبها را میدوانند زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۳۰

برای استعمار ملت ها و نابودی آزادی و استقلال آنها پیش می گیرند، معاویه هم در دادن رشوه با تمام توانش می کوشید و دلها و دین ها و شخصیتها را برای استواری بنیان حکومتش خریداری میکرد و برای پیروزی بر خلافت امام بهر وسیله ای دست میزد و به هر راهی میرفت زیرا برای رسیدن به هدف هر گونه وسیله ای بکار می افتد، رشوه های معاویه رنگهای مختلفی داشت

تا هر کس را بنحوی بفریید، باین شرح:

(۱) ۱- پست های مهم و مقامهای بلندی به اشخاص وعده میداد مثل فرمانداری یکی از استانها، یا فرماندهی سپاه، تا بشرطی که به امام خیانت کنند و بدولت او پیوندند به آنها واگذار شود.

۲- بخشیدن پولهای کلان از صد هزار درهم گرفته تا بیشتر از آن.

۳- وعده همسری با هر یک از دخترانش و این دلیل پستی و فرومایگی اوست که به چنین کاری نیز برای رسیدن به خلافت دست بزند و گویای پستی روح و فرو رفتن او در زشتخوئی و تبهکاری است.

این رشوه های رنگارنگ معاویه نشانگر شناخت عمیق او بروحیه مردم عراق است، او کسانی را می شناخت که دین خود را پول میفروشنند و از این راه آنها را میخرید و کسانی را که برای پول ارزش قائل نبودند با پست و مقام فریب می داد و اشخاصی را که خواستار پیوند و خویشاوندی با او بودند به ازدواج دخترانش بسوی خود میکشاند، چنانکه شیخ صدوق رحمه الله در این باره می نویسد:

معاویه یکی از جاسوسهای خود را به نزد عمرو بن حریش «۱»

---

(۱)- عمرو بن حریش بن عثمان قرشی مخزومی کوفی، عمرش در وقت رحلت پیامبر دوازده سال بود و جزء کودکان رهاشده ای بود که پیغمبر در فتح مکه پدرشان را آزاد کرد. عمرو از طرف زیاد و عبید الله والی کوفه بود و در سال ۸۵ یا ۹۸ هجری درگذشت (تهذیب التهذیب ۱۷/۷)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۳۱

و اشعث بن قیس و حجار بن ابجر «۱» فرستاد و هر کدام را وعده داد که اگر امام حسن (ع) را بطور ناگهانی بکشند، فرماندهی سپاه را به-

آنها خواهد بخشید، یا دخترش را به همسری آنان می‌دهد و یا چندین هزار درهم می‌بخشد، این خبر که به امام رسید زرهی در زیر لباس می‌پوشید و هرگاه به نماز می‌ایستاد آن زره را در برداشت «۲»

(۱)

انبوه رشوه خواران

صاحبان جانهای بیماری که اثری از تهذیب دین را نیافته بودند بمعایه گرویدند و شیرینی دنیاشان بفریفت و وعده‌های معایه در کامشان مزه کرد و سر به آستانش نهادند و دعوتش را لیبیک گفتند و فرمانش را پذیرفتند، نامه نویسی‌ها شروع شد و سرشناسان و اشراف و وجیه‌المله‌های دنیا خواه طومارهایی نوشتند و برای معایه فرستادند و آمادگی خود را برای گسستن از امام، هر طور که معایه بخواهد اعلام داشتند و این نامه‌ها متضمن دو مطلب بود:

۱- حسن (ع) را پنهانی یا آشکار تسلیم معایه کنند.

۲- هر وقت که معایه بخواهد امام را بناگهانی بقتل برسانند.

---

(۱)- حجار بن ابجر عجلی پدرش نصرانی بود و پیدرش گفت مردم را می‌بینم که داخل دین اسلام می‌شوند و من هم می‌خواهم مسلمان شوم، پدرش گفت صبر کن تا ترا پیش عمر ببرم تا مسلمان شوی ولی باید در این پذیرش مقصدی عالی داشته باشی و او را به نزد عمر برد و گفت اشهد ان لا اله الا الله و پسر حجار می‌گوید اشهد ان محمدا رسول الله، عمر گفت چرا خودت نمی‌گوئی؟

گفت من امروز یا فردا می‌میرم، مرزبانی در معجم الشعراء می‌نویسد ابجر در زمان امیر المؤمنین چندی کم قبل از شهادتش، بمذهب نصرانیت درگذشت و جنازه او را نصرانیها تشییع کردند و پسرش حجار با گروهی از مردم در کناره ای او را مشایعت می‌کرد (الاصابه ۱/ ۳۷۳)

در بسیاری از کتب تاریخی آمده است که حجار از جمله کسانی است که به امام حسین ع نامه نوشت و او را به عراق دعوت کرد ولی چون امام به عراق آمد این مرد تبهکار پیشاپیش سپاه کوفه بجنگ آن حضرت آمد.

(۲) - علل الشرایع ص ۸۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۳۲

(۱) معاویه هم عین این نامه ها را برای امام میفرستاد تا امام را به خیانت سپاهیاناش آگاه کند، امام، با دریافت این نامه ها به تباهی و پستی و بدبینی یارانش یقین پیدا کرد «۱».

از آثار شوم رشوه و خیانت که دلهای بیمار را فرا گرفته و ارزشهای انسانی را بباد داده بود وقوع حادثه اسف انگیز دیگری بود که اندوهی فراوان برای امام ببار آورد.

امام فرماندهی از قبیلہ کنده را به همراه چهار هزار نفر به انبار فرستاد و به او فرمان داد که در آنجا فرود آید و هیچ کاری نکند تا دستور لازم به او برسد وقتی که فرمانده کنده در انبار فرود آمد، معاویه نامه ای به همراه پیکی برای او فرستاد و گفت: اگر بسوی ما بیائی فرمانداری یکی از نواحی شام یا عراق را بتو وامی گذارم و هیچ کس را بر تو نمی گمارم و پانصد هزار درهم نیز برای او فرستاد، فرمانده خائن کنده پولها را گرفت و به همراه دویست نفر از خویشان و یارانش بمعاویه پیوست، امام از شنیدن این خبر بسختی اندوهناک شد و از این مردمی که بخیانته گزیده و جانب باطل و گمراهی را گرفته اند غمی بزرگ بدل گرفت و دردمندانه بسخن ایستاد و فرمود:

«این مرد کنده هم به معاویه پیوست و بمن و شما خیانت کرد و

من چندین بار گفتم که شما مردم وفائی ندارید و بندگان دنیا بید، اکنون مرد دیگری را بجای او میفرستم ولی میدانم او هم بزودی مثل رفیق شما بما خیانت میکند و رضای خداوند را درباره ما مراعات نمی کند».

امام مرد دیگری را از قبیله بنی مراد یا چهار هزار نفر بسوی معاویه فرستاد و در حضور مردم به او تأکید کرد که خیانت نوزد، اما به او خبر داد که تو هم مثل آن فرمانده کندی خیانت می کنی

---

(۱) - جنات الخلود فصل نهم، کشف الغمه ص ۱۵۴ و کتابهائی دیگر.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۳۳

و او را قسم داد که مرتکب چنین خطائی نشود ولی باز هم به او اطمینانی نداشت و بمردم خبر میداد که این مرد هم بزودی خیانت خواهد کرد.

(۱) فرمانده مرادی هم به همراه سپاهیان به انبار رفت و معاویه که از ورودش خبر یافت، پیک هائی بدیدارش فرستاد و نامه ای مثل همان نامه که برفیقش نوشته بود به او فرستاد و پنج هزار درهم و شاید پانصد هزار درهم به او پرداخت کرد و فرمانداری یکی از نواحی شام یا عراق را به او وعده داد، فرمانده خائن هم به امام نارو زد و راه معاویه را در پیش گرفت و به پیمانهای که بسته بود وفا نکرد «۱».

چنین خیانتهائی را گروهی فراوان از اشراف و سرشناسان عراق مرتکب شدند و زلزله ای در بنیان لشکر انداختند و هماهنگی آنها را از هم پاشیدند.

(۲)

غارت اردوگاه امام

جانهای سپاه امام به آخرین حد پستی و زشتی رسید و ابرهای سیاهی بر آنها سایه افکند که برقی از شرافت و بزرگواری در آن نمی درخشید، بحدی که از ارتکاب هرگونه گناه

و تباهی پروائی نداشتند و چنان به پستی گرائیده بودند که اموال یکدیگر را بغارت میبردند و جسارت را به آنجا رسانیدند که به اردوگاه امام هجوم بردند و وسائل و ائاثه آن حضرت را بیغما بردند و بگمان قوی در این تبهکاریها، گروه خوارج سهمی بزرگ داشتند زیرا آنها حرمتی برای امام و اموال مردم قائل نبودند و آنها اموال هر کس را که حاضر بقبول اندیشه های تباهشان نبود بر خود حلال می دانستند، غارتگری اموال امام دو بار باین شرح انجام گرفت:

(۱) - البحار - ۱۱۰ / ۱۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۳۴

(۱) ۱- موقعی که معاویه به پنهانی به جاسوسهایش دستور داد که در سپاهیان عراق شایع کنند که قیس بن سعد کشته شده است و مردم که چنین خبری را شنیدند به غارت اموال یکدیگر پرداختند و کار را به یغمای اردوگاه امام کشانیدند «۱»

بقرار روایت بعضی کتب تاریخی، آنها حتی فرشی را که امام بر روی آن نشسته بود از زیر پایش کشیدند و ردایش را از دوشش برداشتند «۲».

۲- وقتی که معاویه، مغیره بن شعبه و عبد الله بن عامر و عبد الرحمن بن حکم را برای مذاکرات صلح بجانب امام فرستاد، آنها پس از بازگشت از حضور امام برای فتنه انگیزی با صدای بلند می گفتند «خداوند بوسیله فرزند پیامبر، خون ما را حفظ کرد و امام دعوت صلح را پذیرفت» سپاهیان که این گفتار دروغ را شنیدند دچار سراسیمگی سختی شدند و به خیمه امام حمله بردند و آن را غارت کردند «۳».

(۲)

تکفیر امام

سیاهی نادانی و بدبختی بر این سپاه بی عقیده و زشت خوی چنان خیمه زد که در میدان گمراهی و شقاوت همچنان می تاختند

و هر گونه سرکشی و گناهی را مرتکب می شدند و کار جهل و سیه دلی را بجائی رسانیدند که بعضی حکم بتکفیر فرزند پیغمبر دادند و جراح بن سنان بقصد کشتن امام به آن حضرت تاخت و فریاد زد:

«ای حسن، تو هم بمانند پدرت مشرک شدی؟!»

گروهی این تجاوز و گستاخی دردناک را بساحت فرزند پیامبرشان دیدند

---

(۱) - تاریخ طبری ۴/ ۱۲۲، البدایه و النهایه ۸/ ۱۴

(۲) - البحار، اعیان الشیعه، تاریخ یعقوبی

(۳) - البحار، شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۳۵

و بحمایتش برنخاستند و مرد تبهکار را سرزنش نکردند، زیرا دیگر پند و نصیحت اثری نداشت و کسی بحق نمی گزاید، بگمان زیاد، کسانی که امام را تکفیر می کردند همان گروه خوارج بودند و کسی جز این بدکاران جرأت چنین جسارتی را نداشت.

(۱)

سوء قصد به امام

اندوه ها و گرفتاریهای امام از سپاهیان نابکارش باین اندازه هم پایان نیافت و دردهائی بزرگتر در انتظارش بود تا بدانجا که گروهی از رشوه خواران و خوارج آهنگ جاننش کردند و امام سه بار مورد سوء قصد قرار گرفت ولی جان سلامت برد.

۱- بهنگام نماز، تیری بسوی امام انداختند ولی به حضرتش آسیبی نرسید.

۲- جراح بن سنان بران امام ضربتی فرود آورد و تفصیل این ماجرا بطوری که شیخ مفید می نویسد چنین است:

امام خواست که میزان فرمانبری پیروانش را بیازماید و در این مورد آگاهی بیشتری یابد، بدین جهت فرمان داد که منادی مردم را بنماز جماعت فرا خواند و پس از ادای نماز بسخن ایستاد و فرمود:

«ستایش خدای راست چنانکه ستایشگران او را می ستایند و گواهی میدهم که خدائی جز او نیست چنانکه هر گونه گواهی بر یکتائیش چنان گواهی میدهد و

شهادت میدهم که محمد (ص) بنده او و فرستاده اوست که خدایش بحق فرستاد و امانت گذار وحیش فرمود. اما بعد، من بخدا قسم امید میدارم که بلطف و منت پروردگاری بهترین اندرزگوی بندگانش باشم و هرگز کینه ای از هیچ مسلمانی بدل نمی گیرم و نسبت بکسی اراده بد و نیت ناروایی ندارم و شما آنچه را که در هماهنگی و یگانگی ناخوش دارید

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۳۶

بهتر است از پراکندگی و تفرقه ای که دوست میدارید، آنچه من درباره شما میدانم و میخواهم از خواست خود شما بهتر است، پس نافرمانی من را نکنید و رأی مرا ناچیز نشمارید، خداوند، من و شما را ببخشاید و ما را به آنچه خواست و خشنودی اوست هدایت فرماید»

(۱) مردم بیکدیگر نگاه کردند و بهم گفتند منظورش از این گفتار چیست؟

بعضی گفتند بخدا قسم میخواهد با معاویه صلح کند و حکومت را به او بسپارد.

تا این سخن بین آنها رد و بدل شد فریاد زدند این مرد، کافر شده است و به خیمه اش هجوم آوردند و آن را غارت کردند حتی سجاده اش را از زیر پایش کشیدند و مرد تبهکاری بنام عبد الرحمن بن عبد الله بن جعال ازدی به امام حمله برد و عبایش را از دوشش برداشت، امام بدون ردا باقی ماند و شمشیرش همچنان بر میانش بود و گفت تا اسبش را آوردند و گروهی از خاصان و شیعیانش او را در میان گرفتند و به نگهبانیش پرداختند و امام گروه دیگری از قبیله ربیع و همدان را هم فراخواند تا دورش را گرفتند و دیگر مردمان را، کنار زدند و امام با همراهانش براه افتاد

ولی جمعی از غیر شیعیانش در صف نگهبانان جا گرفتند و چون امام به مظلوم سابط رسید مردی از بنی اسد بنام جراح بن سنان دشنه ای بیرون کشید و افسار قاطر امام را گرفت و فریاد زد:

«اللّٰه اکبر، ای حسن تو هم مانند پدرت بخدا شرک آوردی!!»

و با دشنه اش ران امام را درید امام گردن او را کشید و هر دو بر زمین افتادند و مردی از شیعیان امام بنام عبد اللّٰه بن حنظل طائی خود را بروی جراح انداخت و دشنه را از دستش گرفت و بر او نواخت و مردی دیگر بنام ظبیان بن عماره خود را بروی او

زندگانی حسن بن علی (ع) ج ۲، ص: ۱۳۷

انداخت و بینی او را کند و امام را که بسختی مجروح شده بود بر تختی خوابانیدند و بمدائن بردند و به قصر سفید که مرکز فرمانداری مدائن بود برای معالجه منتقل کردند (۱).

(۱) ۳- با خنجر هم در وقت نماز به آن حضرت حمله بردند و مضر ویش ساختند (۲).

پس از این حوادث دردناک، اندیشه های پلید این نامردمان بر امام روشن شد و دانست که تبهکاریها و شروری از این بیشتر بر او وارد خواهد شد و ممکن است او را بگیرند و تسلیم معاویه کنند و کرامتش را بهدر دهند یا با سوء قصد دیگری خونسش را بریزند و بدون آنکه مسلمانان از قربانی کردن او سودی ببرند بزندگیش خاتمه دهند.

(۲)

موقعیت خطرناک

وضع دردناک امام در چنین موقعیت لرزان و ناگواریهای سپاهی که هر بردباری را به ناشکیبائی میکشد همراه با اندیشمندی و بیداری بود و خردمندی و درست اندیشی و احتیاط او در چنین هنگامه ای که سپاهی به آن دچار شده

بود ایجاب میکرد که بزرگان و سرداران سپاه را فراهم آورد و پدیده های تلخ و زیانهای فراوانی را که صلح با معاویه بیار می آورد به آنها یادآوری کند و از این روی بآنها فرمود:

«وای بر شما، بخدا قسم، معاویه به وعده هائی که بشما در برابر کشتن من داده است وفا نخواهد کرد و من میدانم اگر با او از در مسالمت درآیم مرا آزاد می گذارد که بدین پیامبرم رفتار کنم و خدای بزرگ را پرستش کنم اما شما! بدرستی می بینم که فرزندانان بدریوزگی پسران آنها بروند و از آنها آب و نان بخواهند و آنها با

---

(۱) - الارشاد ص ۱۷۰

(۲) - ینابیع الموده ص ۲۹۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۳۸

وسائلی که در اختیار دارند به فرزندان شما چیزی ندهند، ای مرگ و دوری رحمت خدا بر آنان باد با کارهای ناروائی که می کنند و بزودی ستمکاران خواهند دانست که چه سرنوشت شومی خواهند داشت».

(۱) ولی گفتار مستدل امام که برای مصلحت اندیشی و لزوم پایداری آنها بیان می شد هرگز تأثیری نمی بخشید و هر آن بر تنگی موقع امام و شدت گرفتاری ها و ناگواریهای دردناک حضرتش افزوده می شد و فرماندهان سپاه از فرصت جراحی و معالجه امام استفاده میکردند و برای پیوست فضاحت بارشان به معاویه بیشتر تلاش میکردند و بهر وسیله ای دست می بردند و امام از همه این اقدامات ننگین و خواریهای خیانت باری که برای پیوستن بدشمن مرتکب می شدند بخوبی آگاهی داشت.

بواقع وضع امام در چنین هنگامه اسف باری موجب سرگردانی و حیرت بود زیرا از یک سوی میدید که مبارزه با معاویه یک جهاد واجب و ضروری است که بفرمان دین و لزوم شرع باید انجام یابد

و از سوی دیگر بهم پاشیدگی و دگرگونی سپاه عراق را میدید و شاهد اسباب چینی های رسواگری بود که برای کشتن او صورت می پذیرد و بناچار از اصلاح آنها نومید شد و دست از آنان بازداشت و با همه اینها بازهم خواست آنها را بیازماید و از میزان پایداریشان در صورت شعله ور شدن آتش جنگ آگهی یابد و بدین جهت به یارانش فرمان داد تا سپاهیان را بنماز جماعت فراخوانند و چون همگان فراهم آمدند بسخن ایستاد و پس از ستایش پروردگار چنین فرمود:

«بخدا سوگند ما هرگز در مبارزه با مردم شام پشیمانی و تردیدی نداریم، ما اکنون با دشمن با سلامت و صبر می جنگیم، اما دیگر دشمنی ها سلامت را از میان برداشت و سراسیمگی به-

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۳۹

شکیبائی پایان داد، شما روزی که به جنگ صفین می رفتید دینتان پیشانیان بود ولی امروز دنیاتان، دین شما را به پشت افکنده است، شما اکنون بین دو گروه از کشتگان قرار دارید، کشته هائی که در صفین بر آنها میگریید و کشتگانی که در نهران خواستار انتقام آنهاست و بقیه خوار و کینه توزند».

(۱) امام در این گفتار رسا از بعضی عوامل که موجب پراکندگی و نابودی سپاه شده اند سخن گفت و بعد اشاره به درخواست صلح معاویه کرد و فرمود:

«آگاه باشید که معاویه ما را بکاری میخواند که در آن عزتی نیست، اکنون اگر برای مرگ آماده اید بر او حمله میبریم و با ضربه های شمشیر بر او فرمان میرانیم، و اگر خواهان زندگی هستید دعوتش را می پذیریم و بدرخواستش رضایت میدهیم»

هنوز سخنان امام پایان نیافته بود که از همه سوی لشکر فریادی هماهنگ بلند شد

و فریاد زدند: زنده می مانیم، زنده میمانیم «۱».

امام پس از این ماجرای دردناک، دانست که اگر بخواهد با معاویه بجنگد تنها و دست خالی میماند و هیچ کس در این مبارزه سخت یاریش نمی کند و پناهگاه استواری هم ندارد که به آن پناه برد و از نقشه های رسوای فرماندهان ارتش آگهی یافت که میخواهند او را دست بسته تسلیم معاویه کنند یا بناگهانی بکشند و با مشاهده چنین موقعیت سیاهی، مصلحت را در پذیرش صلح دید و پیش از آنکه فاجعه ای ننگین پیش آید در قبول آن شتاب ورزید.

یزید بن وهب جهنی به بدحالی دائمی امام و کینه توزی اوباش بی سر و پای کوفه نسبت به آن حضرت اشاره میکند و میگوید: وقتی که امام از شدت جراحت در مدائن بستری بود به عیادتش رفتم و گفتم:

«ای پسر پیغمبر، مردم سرگردانند».

---

(۱) - حماه الاسلام ۱/ ۱۲۳، المجتبی ابن درید ص ۳۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۴۰

(۱) امام با غمی بزرگ و اندوهی ژرف و دردناک بمن چنین پاسخ داد:

«بخدا قسم، من معاویه را از اینها بهتر میدانم که خود را شیعه من شمارند و آهنگ جانم را دارند و خیمه ام را غارت می کنند و اموال را میبرند، بخدا اگر بتوانم از معاویه پیمانی بگیرم که خونم ریخته نشود و پیروانم و خاندانم در امان بمانند برایم بهتر است که بدست این مردم کشته شوم و خاندانم نابود گردند، بخدا قسم اگر با معاویه صلح کنم و عزیز بمانم بهتر است که با پستی و اسارت بدست اینها بیفتم و کشته شوم، اگر بخواهم با معاویه بجنگم اینها گردن مرا می گیرند و تسلیم دشمن می کنند و آنگاه معاویه یا مرا

میکشد یا بر من منت می گذارد و رهایم می کند و این ننگ همیشه برای بنی هاشم میماند و معاویه و دودمانش بر زنده و مرده ما همیشه منت می گذارند».

امام در این گفتار از آنچه بدست این شیعه نمایان دروغین به او خواهد رسید خبر داد و از گستاخی و جسارتی که بشخصیت ممتازش وارد خواهند آورد سخن گفت و پایان کار این منافقان را بیان داشت که یا او را می کشند و یا تسلیم معاویه می کنند معاویه هم یا او را می کشد و یا رهایش می سازد و قدرت خود را به امام می نمایاند و این برای همیشه بنی هاشم را دچار ننگ و سرافکنندگی خواهد کرد.

(۲) امام با توجه به این وضع نابسامان و حوادث خطرناک، عواقب جنگ با معاویه را از نظر گذرانید و نتایج شوم و سیاه و خطراتی را که برای اسلام و مسلمین پیش خواهد آمد بررسی کرد و دید از میان اینهمه سپاهی فقط گروهی بسیار اندک بحمایت او برمی خیزند و این گروه را خاندان پیامبر و عده ای از صحابه وفادار رسول و شاگردان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۴۱

امیر المؤمنین که پرچمدار تعلیمات و حقایق اسلامی هستند تشکیل میدهند و اگر اینان در زیر سنگ آسیای جنگ نابود شوند همه معنویات اسلام از بین میرود و کیان دین و پایگاه آئین در هم کوفته می شود، زیرا همین گروه اندک که توانائی گسترش حقایق دین را دارند، بعلاوه از قربانی شدن آنها سودی نصیب اسلام نمی شود، زیرا معاویه با فریب کاری سیاهی که دارد به اندام این قربانیان لباس تجاوزکاری می پوشد و آنها را به نافرمانی و اخلال نظم در امنیت همگانی متهم

می سازد و جنگ با آنها را برای حفظ کیان اسلامی و امنیت مسلمین از اخلال و اضطراب واجب می شمارد.

(۱) بحق در چنین هنگامه خطرناکی، سرگردانیها و حیرتهائی فراوان پیش می آید و باید از این تنگنا با اندیشه ای درست بیرون آمد و یا قربانیهای فراوانتری باید داد.

امام دید که فعلا مصلحت در پذیرش صلح است و پس از آن بایستی برای واژگونی قدرت معاویه بنحوی دیگر اقدام کرد و به او میدان داد تا چهره زشت خود را نشان دهد و عار و عیارش را بر همگان آشکار سازد، بدین جهت صلح را پذیرفت، صلحی که بهر روی ضروری بود و عقل و شرع آن را واجب میدانست و وضع نابسامان آن روز اقتضای چنین اقدامی را داشت، علاوه بر اینها، علل دیگری هم برای صلح وجود داشت که بتوضیح آنها می پردازیم و هر گونه شک و تردیدی را در این مورد برطرف می سازیم.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۴۳

(۱)

بررسی صلح

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۴۵

(۱) درباره صلح امام حسن، گمانها و گفتاری فراوان پیش آمده که از میان آنها دو رأی کاملاً بتمام معنی متضاد ابراز شده است و یکی از این دو رأی مسلماً نادرست و اشتباه است، چنانکه در دو نظر مخالف یکی از آنها مسلماً غیر واقع خواهد بود.

«اول» نخستین رأی از این دو نظریه متضاد، از تبرئه امام در مورد صلح حکایت می کند و این اقدام را برای امام موفقیتی بی اندازه میدانند، و عللی در تأیید این نظریه بیان شده است و گروهی از دانشمندان و پژوهشگران می گویند حسن (ع)، امام بود و امام از هر - گونه خطا و اشتباهی بدور و معصوم است

و هرگز کاری را که مخالف مصالح امت باشد انجام نمی دهد، و ما از آنها در پایان این گفتار، نام می بریم، علت دیگری هم که در تأیید علت نخستین بیان شده بر بنیان مدارک استواری است که ناگزیری امام را در پذیرش صلح مدلل میدارد مانند تباهی توده مردم و خیانت بزرگان و سرشناسان و سرداران سپاه و عواملی دیگر.

[نظریه سطحی و صاحبان آن]

اشاره

«دوم» خلاصه نظریه دوم، بیانگر ناتوانی امام و عدم احاطه او بشؤون سیاست ملی و اداره امور حکومت است و اینکه امام نتوانسته است از روشهای سیاسی بعنوان اینکه چنین روشهایی مخالف دین است استفاده کند.

آنها می گویند لازم بود که امام با معاویه بجنگد، اگر پیروز می شد که به هدف خود میرسید و گرنه در راه مجد و عظمت که شعار

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۴۶

بنی هاشم و هدف مصلحین است شهید می شد.

این رأی بطواهر امر متوجه است و راهی به واقعیت و حقیقت ندارد و پدیده عدم آگاهی به مسائلی است که آن روز امام گرفتار آنها بود و از شناسائی مردم آن زمان و روش و اعتقاداتشان حکایت می کند و بدین جهت نظریه ای سطحی است که از تحقیق و واقعیت بدور است، صاحبان این نظریه بشرح زیرند:

(۱)

۱- صفدی

صفدی در شرح این فرد شعر از قصیده لامیه العجم می نویسد:

آسایش طلبی اراده انسان را از بلندهمتی بازمی دارد و مرد را به بیکارگی می افکند و می افزاید که گروهی از بزرگان و سرشناسان پیشین که دارای دانش و مقام بودند، بخاموشی و انزوا گرائیدند و موقعیت و مقام خود را بدیگران سپردند از جمله حسن بن علی بن ابی طالب که بمعایه گفت وامهای من را پرداخت کن تا منم خلافت را بتو واگذار کنم، معاویه هم وام او را پرداخت و خلافت را بجنگ آورد «۱».

(۲)

۲- دکتر فیلیپ حتی

این مورخ، می نویسد (در آغاز حکومت معاویه جهشی بزرگ بر مخالفت او پدید آمد و مردم عراق، حسن بن علی را خلیفه

شرعی دانستند و خلافتش را پذیرفتند و اقدام آنها هم منطقی بود زیرا حسن بزرگترین پسران علی و فاطمه بود و فاطمه هم تنها دختری بود که پس از مرگ پیامبر از او باقی مانده بود اما حسن تمایل به کام جوئی و بزرگ منشی داشت و بحکومت و اداره امور مسلمانان علاقه ای نداشت

---

(۱) - شرح لامیه العجم ۲/ ۲۷ - صفدی در این نظریه اشتباهی بزرگ کرده، کجا امام مقام خلافت را در برابر پرداخت وامش بمعاویده واگذار کرده؟

از این تهمت باید بخدا پناه برد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۴۷

و مرد استقامت نبود، بدین جهت از خلافت کناره گرفت و به مستمری سالیانه ای که معاویه به او می پرداخت قناعت ورزید!!

«۱».

(۱)

۳- علانی

او در تاریخ الحسین. می نویسد (حسن میتوانست از راه مشورت و حماسه، سپاهیان پراکنده خود را فراهم آورد و بجنگ برانگیزد و روح اراده و پایداری را در بین آنها زنده کند چنانکه سرداران پراستقامتی مانند ناپلئون بچنین اقدامی دست زدند، ناپلئون هم سپاهیان داشت که مانند لشکریان عرب بر اثر نبردهای طولانی از هم پاشیده شده بودند و جنگ هائی پیایی که در اروپا ادامه داشت آنها را ناتوان ساخته بود ولی ناپلئون به همراه سپاهیان در امواج مرگبار جنگ فرو رفت «۲».

(۲)

۴- «روایت م روندس»

این مستشرق میگوید «بنا به اخبار تاریخی، حسن دارای نقص قوای معنوی بوده و شایستگی عقلی در رهبری مردم و نجات آنها را نداشته است!!» «۳».

(۳)

۵- لامنس

این انگلیسی تبهکار گنه پیشه که از تاریخ اسلامی هیچ چیز نمی داند می نویسد:

---

(۱) - العرب ص ۷۸

(۲) - قسمت دوم از تاریخ الحسین ص ۲۸۳

(۳) - عقیده الشیعه که به عربی برگردانده شده است، این مستشرق از دشمنان و کینه توزان اسلام است و کتابش سرشار از دروغ و حمله به اسلام و ناچیز شمردن ارزشهای اسلامی و شخصیت های بزرگ مسلمان است، استاد سید عبد الهادی مختار در مجله البیان الزاهره در شماره مخصوصی که بنام حضرت سید الشهداء منتشر شده بدروغها و افتراهای نابجای او پاسخ گفته است (سال دوم شماره ۳۵ - ۳۹)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۴۸

«پس از قتل علی، با حسن بیعت شد و یارانش تلاش کردند که او را بجنگ با معاویه برانگیزند ولی حسن که مردی آسایش طلب و خویشان دوست و بی همت!! بود بدرخواست و التماس آنها اعتنائی نکرد و همیشه در اندیشه آن بود که با معاویه سازش کند و کارش باین سبب با مردم عراق به اختلاف کشید و کار بدانجا رسید که سپاهیان، حسن را که فقط اسما امام آنها بود مجروح کردند و حسن در این وقت هیچ نقشه ای جز بکنار آمدن با امویان نداشت و معاویه هم بر سر مزد واگذاری خلافت با او چانه میزند، حسن با پرداخت دو میلیون درهم مستمری به حسین قناعت نکرد بلکه برای خودش هم پنج میلیون درهم مستمری می خواست تا بقیه عمر را در یکی از نواحی فارس بگذراند.

(۱) مردم عراق که از این قرار و مدار

آگاه شدند با حسن (ع) به مخالفت برخاستند و به او اعتراض کردند و معلوم شد که امام آنچه را که معاویه از او خواسته پذیرفته است و مخالفت و اعتراض مردم عراق بحدی شدید شد که فرزند پیامبر با جرئت به پشیمانی خود اقرار کرد و ضمناً درخواست اضافه مستمری خود را تکذیب نمود.

و بالاخره کار به آنجا کشید که امام حسن عراق را ترک گوید و راهی مدینه شود!! «۱»

---

(۱) - دائرة المعارف اسلامی ج ۷ ص ۴۰۰ مطالب این کتاب سراسر دروغ و تهمت است و حمله هائی ناروا و تهمت هائی نابجا به اسلام و پیشوایان بزرگ مسلمین وارد آورده است مخصوصاً بحث هائی که درباره شیعه بوسیله لامنس نوشته شده که سراسر دروغ و بهتان نسبت به ائمه شیعه است، علت هم آن است که انجمن های تبشیر مسیحی که چنین نوشته های ناروائی را با قلمهای مزدور خود مینگارند وظیفه دار حمله باسلام و مخدوش ساختن فریبکارانه به حقایق آنند و علاوه بر این نوشته هاشان سطحی و بی ارزش و دور از تحقیق و بررسی کامل در متون تاریخی است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۴۹

(۱) اینگونه تاریخ نویسانی که از صلح امام حسن انتقاد می کنند یا نسبت به اسلام حسادت و کینه میورزند و یا در کار تحقیق از داشتن انصاف و اندیشه آزاد بی بهره اند و گفتارشان مستند بدلائیل روشن تاریخی نیست و قضاوتی هم که غیر منصفانه درباره امام حسن کرده اند پدیده ناآگاهی آنها از تاریخ اسلام و ماجراهای گوناگونی است که امام را در آن دوران احاطه کرده و پذیرش صلح ناچارش ساخته است و تاریخ نویسی که میخواهد چهره روش شخصیت‌های اسلامی را برای مردم ترسیم کند،

باید تمام اوضاع و احوال آن روزگاران احاطه یابد تا نظراتش درست و خالی از اشتباه باشد.

در بی مایگی نوشته های بعضی از این مستشرقین داستان خنده آوری است که توجه به آن در اینجا لازم است، یکی از مستشرقین و مورخین اروپائی که به ایران می آید و در شهر تهران زبان فارسی را فرا میگیرد و میخواهد درباره اوضاع اجتماعی و خصوصیات اخلاقی ایرانیان کتابی بنویسد، یک روز صبح باربرهائی را می بیند که ائانه و لوازم خانگی را با خود میبرند و عده ای هم پیشاپیش آنها موسیقی می نوازند از کسی می پرسد اینها چیست؟

میگوید جهاز عروس است و دوباره می پرسد اسم داماد چیست؟ آن مرد میگوید (منظورت چیست) شب که میشود، مستشرق مردی را می بیند که در خیابان زنش را کتک میزند، از کسی میپرسد جریان چیست؟ می گوید این مرد زنش را که بدون جهت خانه را ترک گفته و رفته است کتک میزند، مستشرق می پرسد اسم این شوهر چیست؟ آن مرد می گوید (منظورت چیست) مستشرق گمان می کند اسم دامادی که صبح برایش جهاز میبردند و اسم شوهری که شب زنش را کتک میزد (منظورت چیست) است و می آید و در کتاب تاریخی که برای ایران تهیه می کند می نویسد، در تهران دامادی را دیده که صبح برایش جهاز می برده اند و همان شب عروس را در خیابان کتک میزد و نامش هم (منظورت چیست) بوده است. این وضع مستشرقین در امور بسیار ساده و بدیهی است و چنین اشخاصی چگونه میتوانند درباره حوادث پیچیده گذشته بررسی و تحقیق کنند و اگر هم بگوئیم تحریفی در تاریخ نکرده اند، مسلماً باید بدانیم که گفتارشان قابل اعتماد نیست و باعث تأسف است

که جوانهای ما توجهی فراوان بگفتار این خارجیها پیدا کرده و نوشته هایشان را که دور از واقعیت و تحقیق کامل است می پذیرند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۵۰

(۱) آنچه ما اکنون می نگاریم نتیجه آگهی ما به بعضی عوامل یا اندکی از شناخت برخی علل است که موجبات صلح امام را با دشمنش فراهم آورد و خلاصه بعضی بررسیها و بازشناسی هائی است که از حوادث گذشته و وقایع بعدی دوران صدر اسلام بدست آورده ایم و روحیه سپاه معاویه و اعمال ناروای او را از متون تاریخی کشف کرده ایم، در مقابل بتاریخ و روش پسندیده و روشن امام و سیاست راستین خاندان پیغمبر وقوف یافته و دانسته ایم که آنها برای رسیدن بحکومت، هرگز به اسباب چینی ها و فریبکاریهائی که مخالف روح اسلام است دست نمی زنند.

اینک پیش از آنکه علل صلح را بررسی کنیم، نمونه هائی از جریانات گذشته را برای اثبات نظریه خود می آوریم زیرا بازگشت به آن مسائل برای بیان این حقایق، بهر جهت ضروری می نماید و باز کردن پیچیدگیهای تاریخ و نگاه به آنچه در آن دوران می گذشت برای ما اهمیتی فراوان دارد و ما نظر خوانندگان را بدین جهت بمطالب زیر معطوف میداریم:

[نمونه هائی از جریانات]

اشاره

(۲)

۱- بی انضباطی ارتش

اشاره

بزرگترین خطری که حکومت ها با آن روبرو می شوند غالباً زائیده بدسرشتی واحدهای سپاه و مخالفت و نافرمانی آنها با فرماندهی کل قواست، سپاه عراق هم بچنین پراکندگی و عصیانگری گرفتار بود در صورتی که سپاه معاویه گرفتار این وضع نابسامان نبود و یکپارچه از مقام فرماندهی خود اطاعت میکرد و از چنین لرزشها و لغزشها و واژگونگیها برکنار بود.

علت از هم پاشیدگی و سراسیمگی و تفرقه سپاه عراق را باید در موارد زیر بررسی کرد:

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۵۱

(۱)

الف- اخلاهای حزبی

یکی از بزرگترین خطراتی که ارتش را تهدید می کند، اخلاهای حزبی و جنددستیهای شومی است که وحدت آن را در هم می کوبد، خاصه آنکه گروه هائی در سپاه پیدا شوند که با مقام حکومت مخالفت ورزند و یا پیوندی پنهانی با بیگانگان برقرار سازند و با الهام و کمک گیری از آنها نظام و انضباط ارتش را در هم ریزند، در این صورت دولت هرگز نمیتواند نه دیر و نه زود بحصول پیروزی دست یابد.

در ارتش عراق هم دو حزب نابکار وجود داشت که هرگز نسبت بحکومت امام وفادار نبودند و همه تلاش و کوشش خود را برای برانداختن دولت هاشمی بکار میبردند، این دو حزب عبارت بودند از:

(۲)

حزب اموی

اینها از خاندانهای سرشناس و گروه هائی اشرافی بودند که تنها هدفشان بدست آوردن پست و مقام و رسیدن به پول و قدرت بود، بمانند عمر بن سعد، قیس بن اشعث، عمرو بن حرث، حجار بن ابجر، عمرو بن حجاج و دیگر کسانی که هیچ پیوندی با فضیلت و بزرگمردی نداشتند و اینها مهمترین عناصر شکل دهنده سپاه بودند که با معاویه سروسری داشتند و به او وعده داده بودند که امام را ترور کنند و یا دست بسته تحویلش دهند و در میان سپاه عراق کارهای ننگین و خطرناکی به این شرح مرتکب می شدند:

۱- جاسوسهائی بودند که وقایع سپاه امام را آنچه پنهان و آشکار بود می نوشتند و برای آگاهی معاویه میفرستادند.

۲- شیوه پلید واسطگی را دنبال میکردند و دلالتی بودند که بین معاویه و بزرگان عراق بایجاد ارتباط میپرداختند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۵۲

۳- در میان سپاهیان به هوچیگری و جنجال بازی دست میزدند و آنها را از

نیروی معاویه و ضعف قوای امام میترسانیدند و چنین کارهای ناروایی موجب ناتوانی و پراکندگی سپاه و تلاشی قدرت و ضعف روحیه افراد می گردید.

(۱)

حزب خوارج

برنامه این دار و دسته خطرناک، مبارزه با حکومت وقت و تلاش در واژگونی آن با دست یابی بهمه وسائل بود. آنها افکار نادرست خود را بطرز خطرناکی در بین سپاهیان عراق پخش میکردند و ناشرین این اندیشه های سپاه بر خورد آراء را لازمتر میدانستند و به دلها و دماغها حمله میبردند و افراد را بگمراهی می کشاندند، چنانکه زیاد بن ابیه درباره اثربخشی گفتار خوارج می گفت «اثر سخن آنها در دلها بیشتر از تأثیر آتش در هیزم خشک است» و مغیره بن شعبه، شدت نفوذ آنها را در مردم چنین توصیف میکرد «اینها بهر شهری که میروند مردمش را فاسد می کنند» (۱).

خوارج با همین فریبکاری و سفسطه بازی خود مردم ساده و سطحی و عامی را تحت تأثیر قرار دادند و با صدای بلند شعار دادند و گفتند (جز حکم خدا فرمانی نیست) در صورتی که بقول فان فلوتن منظورشان حکم شمشیر بود نه حکم خدا (۲).

نقشه و اندیشه خوارج، قیام بر ضد خلافت اسلامی بود و آن را جهادی دینی میدانستند و قربانی شدن در آن راه را لازم می شمردند و بدین جهت زشت ترین و سپاه ترین انقلابها را بر ضد حکومت ها براه می انداختند و میدان را بر آنها تنگ میکردند، خوارج کینه ای شدید نسبت به حکومت بنی هاشم ابراز میداشتند، زیرا در جنگ نهروان، بزرگان و گروهی کثیر از آنها را کشته بود، بدین جهت در صدد انتقام

---

(۱) - طبری ۱۰۹/۶

(۲) - سیاده العربیه ص ۶۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۵۳

برآمدند و بناگهان بر امیر

المؤمنین (ع) حمله بردند و در محراب پرستش بخونش کشیدند، همین سوء قصد را نسبت به امام حسن (ع) هم انجام دادند و با دشنه ای رانش را در هم شکافتند و حکم بتکفیرش دادند.

بدبختانه تعداد آنها در میان سپاه امام فراوان بود و بنا بنوشته کتب تاریخ، اکثریت لشکریان عراق را همین خوارج تشکیل میدادند «۱».

(۱) و این دو حزب که بر سپاه عراق چیرگی داشت همه نیروهایش را برای ایجاد تباهی و پاشیدن تخم اختلاف و پراکندگی در میان سپاهیان بکار میبرد تا جائی که آنها را در میان فتنه ها و هواپرستی ها سرنگون ساخت، علاوه بر این گروهی فراوان از لشکریان بودند که نسبت به امام بی تفاوت بودند و از هدف عالی و مقدس پیشوای خود پیروی نمیکردند و به اندیشه تنگ و کوتاه آنها، امام کسی بود که بحکومت دست یابد، بهر طریق که باشد و حسن (ع) و معاویه برایشان یکی بود، هر چند که حسن (ع) در راه دین می جنگید و معاویه برای دنیا.

بنابراین کسی باقی نماند که حکومت بنی هاشم را یاری کند و به جانب داریش برخیزد مگر گروه اندکی از شیعیان که علویان را بحق شایسته امامت میدانستند. امثال سردار نامی قیس بن سعد و سعید بن قیس و عدی بن حاتم طائی و حجر بن عدی و رشید هجری و حبيب بن مظاهر و مانند آنها از شاگردان امیر المؤمنین که متأسفانه تعدادها اندک بود چنانکه خداوند در قرآن میفرماید «و تعداد آنها کم بود» و بر اثر نیروی اندکشان توانائی نگهبانی حکومت امام را در برابر آن همه ناهنجاری که پیرامونش را گرفته بود نداشتند و اگر

(۱) - اعیان الشیعه ۴/ ۴۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۵۴

آنها فراوان بود هرگز امیر المؤمنین (ع) ناچار پذیرش حکمیت نمی شد و امام حسن (ع) بناگزییر صلح را نمی پذیرفت.

(۱)

ب- خستگی از جنگ

اشاره

سرشت مردم کوفه و روحیه پست آنها همراه با آسایش طلبی و خستگی و تن آسائی بود و بقول معروف (خستگان رأیی ندارند) اهل تلاش و فکر و اراده نبودند، علاوه بر این سرشت و طبیعت دو عامل دیگر بر این خستگی و ناتوانی می افزود.

(۲)

۱- جنگ های پیایی

از جمله عوامل خستگی و ستوه سپاه عراق جنگهائی پیایی بود که بمنظور فتوحات و دفاع از خلافت اسلامی انجام گرفت و مخصوصا دو جنگ صفین و نهروان، اعصاب مردم عراق را خورد کرد و نیرویشان را در هم شکست و گروهی زیاد از آنها در زیر سنگ آسیای جنگ نابود شدند و بدین جهت جنگ را ناخوش میداشتند و طرفدار صلح و سلامت بودند.

(۳)

۲- ناامیدی از غنیمت

سپاه عراق در جنگهای جمل و صفین و نهروان غنیمتی نبرد و چیزی بچنگ نیاورد زیرا امیر المؤمنین با مخالفان خود معامله با کفار را نمیکرد که اموالشان را بین مسلمانان پخش کند، بلکه پس از جنگ بصره (جمل) دستور داد همه غنیمتها را بصاحبان اصلی بازگردانند، اکنون هم سپاهیان عراق میدانستند که امام حسن همان روش پدرش را پیروی می کند و از راه او انحراف نمی جوید، بنابراین اگر با معاویه بجنگند چیزی از غنائم گیرشان نمی آید از این روی بنافرمانی پرداختند و ابراز تمرد کردند

و خستگی را بهانه ساختند.

این خستگی و سستی و عدم آمادگی ب‌جنگ تنها در «مسکن»

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۵۵

اردوگاه امام ظاهر نشد بلکه پیشینه ای دراز داشت و از هنگامی که قرآنها بر سر نیزه شد و بعد هم جنگ نهروان پیش آمد، حس عافیت طلبی و ناخوشایندی جنگ در مردم کوفه پدیدار شد و همه جناحهای لشکر خواستار آسایش و سلامت بودند و همچنانکه در جلد نخستین این کتاب آمد، تجاوزهای فراوانی از طرف نیروی معاویه بنو احی عراق انجام میگرفت و مردم بی گناه غارت می شدند و نیکان از دم شمشیر می گذشتند ولی سپاهیان عراق همچنان خواب و خاموش می ماندند و عواطف دینی و شعور

انسانی، آنها را بدفاع از مسلمانان و مقابله با دشمن تجاوزکار وادار نمیکرد.

(۱) هر چند امیر المؤمنین آنها را بجهاد برمی انگیزت فرمائش را نمی پذیرفتند و هر چه آنها را بیاری خویش میخواند پاسخش نمیدادند بطوری که دردهائی تلخ بکام جان امام ریخته می شد و غمی بزرگ بر دلش می نشست و در خطبه های رسایش از خفت و خواری عراقیان سخن می گفت و میفرمود:

«از سخن گفتن با شما بستوه آمدم، شما بزندگی دنیا خشنود شدید و آن را در برابر آخرت، عوضی گرفتید و خواری را بجای عزت برگزیدید هرگاه شما را بجهاد با دشمن میخوانم چشمهایتان بچرخش می افتد مثل اینکه بدریای مرگ می افتید و از بیهوشی به مستی احتضار میگرائید».

امام همچنان بسخنانش درباره سرزنش و سرکوفت آنها ادامه میداد و از سستی و پستی آنها در آمادگی جنگ ابراز اندوه میکرد و میفرمود:

«شما استحکامی ندارید که کسی بتواند به استواریتان تکیه کند و بخدا قسم میدانم اگر تنور جنگ داغ شود و میدان نبرد گداختگی یابد شما پسر اُبی طالب را تنها می گذارید.

و در خطبه ای دیگر درباره عدم آمادگی آنها برای جهاد در راه

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۵۶

خدا و اندوه جانکاهی که از رفتارشان بدل دارد سخن میگوید و میفرماید «آنها را به پنهان و آشکار و آغاز و انجام، بجهاد می خوانم، گروهی با اکراه و ناراحتی می آیند و بعضی خود را بدروغ به بیماری میزنند و برخی هم با خواری در خانه می نشینند، از خدا میخواهم که مرا از دست آنها بزودی نجات دهد بخدا قسم اگر آرزوی شهادت را در نبرد با دشمن نداشتم حتی یک روز با این مردم بسر نمی بردم و روبرویشان

نمی شدم «۱» (۱) و در خطبه ای دیگر فرمود:

«بخدا قسم کسی که گول شما را بخورد فریب خوار است و کسی که بخواهد بکمک شما پیروزی یابد از کمان شکسته ای بی زه تیر انداخته است، کار بجائی رسیده که بخدا قسم سخن شما را، راست نمی دانم و به همکاری شما امید نمی بندم و به پشتوانه نصرت شما، دشمن را نمی ترسانم، آخر شما را چه میشود، دردتان چیست، چه میخواهید؟» (۲)».

نهج البلاغه خطبه های فراوانی را در این باره متضمن است که امام در گفتارش، درد بزرگ و اندوه ژرف خود را از پستی و ناهماهنگی سپاهیان عراق ابراز داشته تا بدانجا که بتعبیر خودش، دلش را از خشم و اندوه مالا مال کردند و شرننگ تلخ غم را جرعه جرعه بکامش ریختند.

خستگی و ستوه سپاهیان عراق در تمام روزگار خلافت امیر المؤمنین ادامه یافت و چون مقام پیشوائی به حضرت حسن رسید به زشت ترین روی چهره نمود و تا دعوت معاویه را برای صلح شنیدند همگی فریاد زدند، زنده می مانیم، زنده می مانیم. این شعار ننگین دلیل ادامه ترس و ناتوانی آنها از جنگ بود و نشان میداد که هرگز آماده جهاد نیستند و در هر حال نسبت به امام وفادار نیستند و اگر نبردی با معاویه

---

(۱) - شرح نهج البلاغه محمد عبده ۶۷ / ۳

(۲) - شرح نهج البلاغه محمد عبده ۷۰ / ۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۵۷

درگیرد خود را کنار می کشند.

(۱)

ج - فقدان نیروهای ارزنده

از دیگر عوامل سستی و پراکندگی سپاه عراق، فقدان شخصیت های بارز و عناصر پرتوانی از مردان نامی اسلام بود که بحق خاندان پیامبر ایمان داشتند و پایگاه معنوی آنها را می شناختند و سپاه عراق همیشه به آنها مهر می ورزید و مقامشان

را ارج می‌نهاد زیرا آنها از نیکان اسلام بودند و در راه گسترش این آئین مقدس، رنجها برده و آزمایشهایی نیکو باقی گذارده بودند، آنها در ایجاد آمادگی لشکریان و بکارگیری آنها در رسیدن به هدفهای اسلامی نقشی بزرگ داشتند.

مردانی همچون صحابی بزرگ عمار یاسر و سردار نامی هاشم مرقال و ثابت بن قیس و ذو الشهادتین و نظائر آنها که در اسلام و ایمان به آن سابقه ای درخشان داشتند که در جنگ صفین بشهادت رسیدند و طبق آمار تاریخ نویسان سی و شش نفر از رزمندگان غزوه بدر که آخرین ستارگان تابناک افق ایمان و نیکمردان صحابه پیامبر بودند در نبردهائی که آزمندان و کج روان بر ضد وصی پیامبر براه انداخته بودند، شهید شدند و مرگ این گروه کوبه ای هولناک بر اندام سپاهیان عراق نواخت و آنها را از وجود چنین سرداران و رهبرانی محروم ساخت و پس از آن ارتش عراق گرفتار گروه منافقان و خوارج تبهکار شد و با دسیسه آنها بنیان قدرت نظامی آن در هم شکست و مسلما چنانچه این شخصیت های ممتاز اسلامی در سپاه امام حسن بودند، امام ناگزیر پذیرش صلح با معاویه نمی شد.

(۲)

د- دعوت بصلح

از دیگر عوامل ضعف اراده سپاه عراق و فروکش کردن زبانه انقلاب در نهاد آنان، نیرنگ معاویه در پیشنهاد صلح بود و این

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۵۸

پیشنهاد بظاهر لذیذ در دهان افراد ساده و نادان، بشیرینی مزه داد و عمال معاویه هم که در سپاه عراق رخنه کرده بودند همگی را پذیرش صلح برمی‌انگیختند. در این میانه اکثریت سپاهیان از نقشه ها و اندیشه های معاویه آگهی نداشتند و نمیدانستند که این پیشنهاد هم نیرنگی نظیر ماجرای قرآن

بر نیزه کردن است علاوه بر اینکه اکنون گروهی از فرماندهان لشکر امام هم خیانت ورزیده و بمعاویده پیوسته اند. زندگانی حسن بن علی (ع) ج ۲ ۱۵۸ د - دعوت بصلح ..... ص: ۱۵۷

در هر صورت اکثریت افراد سپاه، از پیشنهاد صلح استقبال کردند و سلامت را بر جنگ برگزیدند و امام هم نمیتوانست چنین مردمی را بجنگ با معاویه و پایداری در برابر نیروی او برانگیزد.

(۱)

ه - خیانت فرمانده سپاه

دون همتی و خیانت بزرگ و رسوای عبید الله بن عباس فرمانده مقدمه سپاه امام هم از عوامل دردناک و مؤثری بود که ارتش عراق را به پراکندگی و ناتوانی کشانید و ضربتی هولناک بر اندام آن گروه فرود آورد و آنان که جانی بیمار و ناتوان داشتند فرصت و بهانه ای خوب برای خیانت به امام پیدا کردند و عمل ناروای عبید الله را وسیله ای برای تبهکاری خود دانستند، چون عبید الله پسر عمومی امام و از خویشان نزدیک او بود و از قدیم گفته اند:

وقتی که نزدیک ترین کسانت از تو بریندند عجیب نیست که دورماندگان تسلیم دشمنت کنند این خیانت بزرگ عبید الله، اندوهی بزرگ و غمی تلخ بجان امام انداخت، زیرا این مرد خیانتکار، دین و انتقام خون فرزندان و عنوانهای قبیلگی و خویشاوندی نزدیک با پیامبر و امام و پیمانی را که با سوگند مستحکم کرده بود، هیچ کدام را رعایت نکرد و فراموشش شد که او نخستین کسی بود که در مسجد کوفه با امام

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۵۹

بیعت کرد و در این خیانت به افکار عمومی و سرزنش تاریخ اعتنائی نداشت.

(۱)

و - رشوه های معاویه

با پول میتوان گردن مردان را بزنجیر بندگی کشید و مردم سرزمینها را بفرمان آورد و شعله اندیشه ها را خاموش کرد و دهان نیرومندان را به آب انداخت.

معاویه هم با تکیه بهمین واقعیت تلخ، دست بگشاده دستی زد و ریخت و پاشی عجیب راه انداخت و دین و دل اشراف و سرشناسان عراق را خرید زیرا جز این راهی برای حصول پیروزی نداشت، آنها هم در برابر مثنی پول، به پیشوای بزرگ خود خیانت کردند و در تاریکی شب و روشنائی روز دور از هر

ننگ و عار و بی پروا از خشم خدا بمعایه پیوستند و این تبهکاری زشت و سیاه، روح عصیان و نافرمانی را در سپاهیان برانگیخت و همگان را سست و سراسیمه کرد.

اکثریت این سپاه سیاه، هدف مقدسی را در این جنگ تعقیب نمی کردند و بسوی سودها و آزه‌های خود می شتافتند چنانکه یکی از آنها در معرکه جنگ می گفت «هر کس بما پول بدهد برفع او می جنگیم».

چنانکه شاعری، یک نفر از همین کشته شدگان راه پول را هجو کرده و خطاب به پسرانش میگوید:

پدرتان در راه خدا جهاد نکرد بلکه در راه پول کشته شد سپاه‌یانی که در جنگ هدفی مادی داشته باشند، هرگز در مبارزه اخلاص نمی ورزند و به انقلابشان وفادار نیستند و چنین مردمی برای حکومت خود از بیگانگان خطرناک ترند.

درباره فساد مردم عراق و عشقی که به پول معاویه داشتند همین بس که چون امام حسن در اثر سوء قصد مجروح شد و به مدائن

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۶۰

منتقل گردید بمنظور درمان بخانه سعد بن مسعود ثقفی «۱» رفت، مسعود از جانب امیر المؤمنین فرماندار مدائن بود و امام حسن هم او را در مقام فرمانداریش ابقاء کرد، در این وقت بطوری که میگویند مختار برادرزاده مسعود که جوانی کم سال بود به نزد عمویش آمد و گفت:

(۱) «عمو جان، میخواهی برای همیشه بی نیاز شوی و شرافت یابی؟».

- چه باید بکنم؟

- حسن را دست بسته تسلیم معاویه کن!!

مسعود از این سخن ناهنجار برآشفته و گفت:

لعنت خدا بر تو باد، من پسر پیامبر را بگیرم و بمعایه تحویل دهم؟ تو مرد بدی هستی «۲».

در صورت صحت چنین روایتی، این تنها مختار نبود که اندیشه اش را خیانت فرا گرفته

بود بلکه اکثریت سپاهیانمی که با امام بودند بسوی سوده‌های پست دنیائی مسابقه میدادند و این خیانتکاری منحصر بزمان امام حسن هم نبود بلکه در زمان امیر المؤمنین هم چنین سوجدوئیها و دین فروشی هائی وجود داشت، چنانکه امام زین العابدین میفرماید «معاویه بوسیله پول با علی (ع) می جنگید» (۳).

معاویه نقطه ضعف را در سپاه امام حسن دریافته بود و بهمین

---

(۱) - سعد بن مسعود ثقفی چنانکه بخاری می نویسد از یاران پیامبر است و طبرانی میگوید حضور پیامبر را دریافته است امیر المؤمنین او را در بعضی نواحی، حاکم ساخت و در جنگ صفین همراه امام بود، این حدیث را او از پیغمبر نقل کرده است که حضرت نوح هرگاه لباس می پوشید یا چیزی میخورد و می آشامید خدا را سپاس می گفت و بهمین جهت بنده شکرگزار نامیده شد (الاصابه ۲/ ۳۴)

(۲) - تاریخ طبری و الاصابه ولی بعضی از محققین این خبر را درست نمی دانند و آن را مجعول می شمارند و این خبر بعید است زیرا مختار مردی هدایت یافته و پارسا بود.

(۳) - خطط المقریزی ۲/ ۴۳۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۶۱

روی، آنها را در موج رشوه ها غرق میکرد آنها هم فرمانش را می پذیرفتند و خاندان پیامبر و یادگار رسول را ترک می گفتند.

(۱)

ز - شایعات دروغین

دیگر از موجبات پراکندگی و نابودی سپاه عراق، شایعات دروغین و بی اساسی بود که بوسیله ستون پنجم معاویه در مدائن پخش می شد، گاهی میگفتند قیس بن سعد کشته شده و زمانی می گفتند با معاویه صلح کرده است و سپاهیان هم این شایعات را می پذیرفتند و به فتنه و اختلاف می افتادند و مهمترین و خطرناکترین شایعاتی که بکلی نظام لشکر را از هم گسست، جنجال فرستادگان معاویه و

دروغ پردازی و هوچیگری آنها بود این عده که بحضور امام آمده بودند پس از بازگشت با صدای بلند می گفتند: امام پیشنهاد صلح را پذیرفته است. مردم هم که این گفتار را شنیدند ناگهان همچون موجی برآشفتنند و به خیمه امام حمله بردند و اموالش را غارت کردند و بحضرتش جسارت ورزیدند، در چنین وضعی اگر فرماندهان لشکر امام، اندک بوئی از انسانیت و بزرگواری برده بودند بحمايت امام برمی خاستند و جلوی این اوباش بی سر و پا را میگرفتند و صبر میکردند تا حقیقت امر روشن شود ولی آنها در جای خود ماندند و بیاری پیشوای خود قدمی برنداشتند.

در اینجا سخن ما در مورد بررسی عوامل پراکندگی و ناتوانی سپاه امام پایان می یابد و بدیهی است که نیروی ارتش قلب حساس حکومت و مرکز نگرهبانی آن است تا آن را از حمله ها و مخاطرات برهاند ولی با چنان وضعی که سپاهیان امام گرفتار آن بود آیا امام می توانست به هدفهای عالی و راستین خویش برسد و با نیروی عظیم و یکپارچه معاویه بکنگ پردازد؟

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۶۲

(۱)

۲- نیروی دشمن

اشاره

دومین عاملی که امام را ناگزیر پذیرش صلح کرد نیروی عظیم ارتش دشمن بود بطوری که امام با چنان سپاهیان بی روحیه و پراکنده ای که داشت نمیتوانست با آنها جنگ کند و در برابرشان بایستد بطوری که معاویه با چنین نیروی عظیمی توانست با امیر المؤمنین بجنگد و اکنون هم که امام حسن با چنین قوای مجهزی روبرو شده بود چاره ای جز قبول صلح نمی دید و اکنون بتشریح موارد این مسأله میپردازیم.

(۲)

الف- فرمانداری سپاه

معاویه دوستی خود را در دلهای سپاهیان کاشته و بر افکار و عواطف آنها چیرگی یافته بود، زیرا بخواست و تمایلاتشان آگهی داشت و مطابق میل آنها رفتار میکرد، از این روی او را دوست میداشتند و او هم نسبت بلشکریانش محبت میورزید و چنین نیروئی کاملاً در اطاعت و اراده معاویه بود و معاویه با فریب و نیرنگ در مغز سپاهیان فرو کرده بود که او حجت و جانشین خلفاست و پیغمبر وارثی شرعی غیر بنی امیه ندارد، چنانکه مورخین می نویسند وقتی که ابو العباس سفاح «۱» شام را گشود، گروهی از بزرگان و سرشناسان شام بنزد او آمدند و سوگند خوردند که تا کنون نمی دانسته اند که پیغمبر خویشاوندان و خاندانی غیر بنی امیه داشته باشد، تا اینکه بنی عباس

(۱) - ابو العباس نخستین خلیفه بنی عباس است که در سال ۱۰۸ هجری در حمیه از نواحی بلقاء بدنیآ آمد و در سوم ربیع الاول ۱۳۲ هجری با او در کوفه بیعت کردند، او مردی خونخوار بود و کارگزارانش را برای فتوحات بشرق و غرب میفرستاد و بسال ۱۳۶ هجری در جدری وفات کرد (تاریخ الخلفاء سیوطی ص ۱۰۰)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۶۳

خلافت را

بدست آوردند، (۱) در این باره ابراهیم بن مهاجر بجلي «۱» شعری سروده و میگوید:

ای مردم خبری از من بشنوید تا شگفتی زیادی بر شگفتی شما افزوده شود شگفتی از فرزندان عبد الشمس است که باب دروغ را بروی مردم باز کردند آنها گمان می کنند که وارث پیغمبرند و فرزندان عباس بن عبد المطلب وراثتی ندارند بخدا قسم آنها دروغ گفتند و ما نمی دانیم که جز خویشاوندان کسی میراث بر باشد «۲»

علت هم آن بود که برخی راویان دروغگوی مزدور اخباری در دمشق و نواحی شام نشر میدادند و میگفتند که معاویه وارث پیامبر و نزدیکترین افراد بمقام رسالت است و برای او و شجره ناپاک خانواده اش ستایشها و کرامتهائی فراوان می تراشیدند تا جائی که او را در صف نخستین شایسته کاران و نیکان جا میزدند و اطاعت بنی امیه را بر هر مسلمانی واجب می شمردند و حتی از این بیشتر هم درباره این دودمان سیاه ابراز عقیده میکردند چنانکه فان فلوتن می گوید مردم شام دار و دسته بنی امیه را حزب دین و نظام اسلام میدانستند و معاویه در نظر بنی امیه جانشین خدا بود و پسرش یزید هم امام مسلمین و عبد الملک مروان امین خدا!! «۳»

دوستی کور کورانه مردم شام نسبت بمعاویه تا اندازه ای بود

---

(۱) - ابراهیم بن مهاجر بجلي که به ابو اسحاق کوفی معروف است روایاتی از راویان مورد اعتماد نقل کرده و دیگران هم از او روایت کرده اند بعضی او را در نقل احادیث، موثق و بعضی هم ضعیف میدانند (تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۷)

(۲) - مروج الذهب ۲/ ۳۳۵

(۳) - سیاده العربیه ص ۷۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۶۴

که مطیع محض او بودند و معاویه میتواند آنها

را بهر کجا که می‌خواهد بکشانند و بهر کاری هر چند مخالف دین باشد وادارد و به نیروی آنها بهمه آرزوهایش برسد و در شدت اطاعت آنها همین بس که امیر المؤمنین (ع) آرزو میکرد که دو تن از سپاهیان نافرمان خود را با یک نفر از طرفداران معاویه مبادله کند.

(۱)

ب- سادگی و نابخردی

این روزگار هرزه درای بمعاویه فرصت داد که سپاهیان را بفرمان آورد که نمونه کاملی از سادگی و بی‌خردی بودند بطوری که بیشترشان نمی‌دانستند کدام طرف قباشان درازتر است، تاریخ از نادانی این گروه، حکایتها دارد و نمونه هائی فراوان از حماقت و بی‌مایگی و ناآگاهیشان را ضبط کرده است، چنانکه می‌گویند یکی از مردم کوفه پس از جنگ صفین که بر شتر خودش سوار بود وارد دمشق شد و مردی شامی به او درآویخت و گفت:

«این ماده شتر از من است که در صفین از من ربوده‌ای».

زدو خوردی در بین آنها پا گرفت و دعوا بحدی داغ شد که بمعاویه شکایت بردند و مرد شامی پنجاه نفر گواه آورد که همه شهادت دادند این ماده شتر از اوست، معاویه هم بزبان مرد کوفی حکم کرد و فرمان داد فوری شتر را بمرد شامی بازگرداند، مرد عراقی با نهایت شگفتی به معاویه گفت:

«خدایت اصلاح کند، این شتر نر است نه ماده»

معاویه گفت «فرمانی است که صادر شده».

وقتی که مردم رفتند، معاویه، مرد عراقی را خواست و قیمت شتر را از او پرسید و چند برابر آن قیمت به او بخشید و نیکی‌ها به او کرد و آنگاه به او گفت:

«به علی بگو، من با صد هزار سپاهی بجنگ او می‌آیم که

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۶۵

بین شتر نر

و ماده فرق نمی گذارند» (۱).

(۱) وقتی که پنجاه نفر از مردم شام بین شتر نر و ماده فرقی نگذارند، بدون شک اکثریت قاطع آنها، حق را هم از باطل بازنمی شناسند و حتی بامتياز بین محسوسات هم آگهی ندارند، بی سروپایانی پادروایند که از اندیشه و راهیابی بدورند و بزرگترین دلیل بر بی خبری و نادانی آنها داستان شهادت عمار یاسر، صحابی بزرگ پیامبر است که چون در جنگ صفین شهید شد اختلافی شدید در بین سپاهیان شام پدید آمد زیرا پیامبر فرموده بود «ای عمار پسر سمیه، ترا گروهی سرکش و ستمکار خواهند کشت» عمرو عاص برای فرونشاندن این اختلاف گفت، قاتل او کسی است که او را بجنگ ما آورده است، مردم هم سخن او را پذیرفتند و دوباره فرمان معاویه را گردن نهادند و مسلم است وقتی که حکومت فریبکاری، چنین سربازان ساده و بی خبری را در اختیار داشته باشد بآرمانهایش می رسد.

معاویه همچنان مردم شام را در بی خبری نگه میداشت و در تاریکی نادانی فرو میبرد و در میدان شقاوت رها میکرد و در آتش بندگی خویش می گذاخت و برای اینکه هرگز از زنجیر بندگیش نگریزند و چشم و گوششان باز نشود، بین آنها و دیگر مردم، دیواری آهنین ایجاد میکرد و نمی گذاشت کسی با آنها تماس بگیرد و یا آنها با سایر مردمان پیوند یابند، زیرا میترسید فکرشان باز شود و اندیشه آنها روشن گردد و حقیقت را دریابند و بفریب و دروغ معاویه آگاه شوند و بر او بشورند و خلافت اسلامی را به اهلش بسپارند.

(۲)

ج- هم آهنکی

در بخشهای پیشین گفتیم که سپاه عراق، دچار اختلافات

---

(۱)- مروج الذهب ۲/ ۳۳۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۶۶

و پراکندگی

عجیبی بود، زیرا حزبها و دار و دسته های مخالف، بنیان ارتش را در هم کوبیده و قدرت خلافت اسلامی و حکومت بنی هاشم را از هم پاشیده بودند ولی بر عکس، سپاه شام دچار چنین گرفتاری خطرناک حزبی نبود و نیروی مخالفی بر ضد حکومت شام در بین ارتش وجود نداشت بلکه آسایش و سازگاری و آرامش بر دمشق و نواحی آن خیمه زده بود و نه در میان سپاه و نه در سراسر شام، آشیانه ای برای خوارج و تبلیغ چیان آنها وجود نداشت که بتوانند مردم را بر ضد حکومت مرکزی برانگیزند و همین همبستگی و هماهنگی داخلی بود که بر نیروی معاویه و گسترش نفوذ و توان او می افزود.

(۱)

د- قدرت نیروی سپاهی

معاویه همه نیروهای مادی و معنوی خود را برای تجهیز و توان بخشی ارتش خود بکار میبرد و به مجرد اینکه میخواست با امپراطوری روم درگیری پیدا کند با او پیمان ترک مخاصمه بست و باج ها و هدیه های فراوانی پیشکش امپراطور کرد تا جنگی فیما بین در نگردد و اعصاب سپاهیانش ضعیف نشود، بعلاوه سپاهیانش را برای جنگ و فتوحات بجائی نفرستاد آنها جز نبرد صفین بجنگی نپرداختند و بهمین جهت در آمادگی و نشاط و نیروی خود باقی بودند.

وقتی هم که معاویه به همراه سپاهیان دمشق آماده جنگ با امام حسن (ع) شد بخشنامه ای برای تمام کارگزاران و فرماندارانش در همه نواحی تحت فرمانش فرستاد و از آنها خواست تا نیروهای خود را آماده کنند و برای جنگ با فرزند پیامبر به او پیوندند و در مدتی کوتاه، نیروهائی عظیم و مجهز بسپاه او پیوست و باین ترتیب، سپاهی فراوان و نیرومند و شکوهمند و

شد و امام حسن با مشاهده چنین نیروی عظیم و هماهنگی دانست که هرگز نمیتواند به همراه سپاهیان پست و سست و پراکنده خود که فریب و دروغ و خیانت بر آنها سایه افکنده، بمقابله دشمن نیرومندش پردازد.

(۱)

ه- اطرافیان فریبکار

علاوه بر نیروی مجهز سپاهیان فراوانی که در اختیار معاویه بود، نیروی دیگری هم در اطرافش بودند که بفعالیت و توان بخشی و طرح و اجرای نقشه ها و دسیسه های خطرناک می پرداختند، و این باند سیاه، همان توطئه چینان و دیپلماتها و فریبکارانی بودند که بخاطر پول و مقام دور امیر شام را گرفته بودند و کارهای او را روبراه میکردند، سیاستمداران زیرکی مثل مغیره بن شعبه که درباره زیرکی و - حقه بازیش می گفتند «اگر شهری هشت در داشته باشد که فقط با نیرنگ و فریب از هر در آن باید بیرون رفت، مغیره از تمام این هشت در خارج میشود» و درباره مکر و سیاست بازیش گفته می شد «مغیره با هر مشکلی که روبرو شد آن را می گشاید و درباره دو کار مختلفی که هر کس در آن به اشتباه افتد، مغیره رأی درست خود را میدهد» و دیگر از همدستان معاویه عمرو عاص بود که دژ خوفناکی از مکر و خدعه بشمار میرفت چنانکه درباره اش می گفتند «اگر همه مردها فراهم آیند کسی به چیره دستی و تلاشگری به عمرو عاص نمیرسد» همین مرد سیاست باز بود که چون عثمان از کار برکنارش کرد، پیشاپیش انقلابیون، بر ضد عثمان براه افتاد و مردم را از سرزمین های دور و نزدیک به مخالفت عثمان برانگیخت و در این باره میگفت بخدا قسم من حتی چوپانها را

بر عثمان برمی انگیزم چه رسد به بزرگان و سرشناسان عرب، و چون خبر قتل عثمان را شنید گفت من ابو عبد الله هستم که به هر جراحی دست زدم آن را خونین کردم. و این همان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۶۸

عمر و عاص است که نقشه قرآن بر سر نیزه کردن را طرح و اجرا کرد و سپاهیان عراق را در هم ریخت و دچار آشفته‌گی و اختلاف کرد.

(۱) معاویه چنین فریبکاران آشوبگری را به همراه داشت، نابکارانی که زهر را با عسل می آمیختند و پیکر باطل را لباس حق می پوشانیدند و در اجرای نقشه های سیاه خود از ارتکاب هیچ زشتی و گناهی روی گردان نبودند و هدف آنها پیروزی بر خاندان پیامبر و گروه شایستگان از اصحاب رسول و بالاخره پیروزی بر خود اسلام بود و امام حسن (ع) در برابر چنین گروهی با قبول صلح بهترین روشی را که همه اندیشمندان انتخاب می کنند برگزید و برای نگهداری فرزندان و خاندان پیامبر و حفظ جان شیعیان مؤمن، دورانیشی مفیدی را معمول داشت، زیرا قربانی شدن خاندان رسول و شیعیان علی (ع) در این موقع هرگز بمصلحت عمومی مسلمانان نبود، و این گروه فریبکار و سیاست باز میتوانستند، شهادت این رادمردان را وارونه جلوه دهند و به این قربانی رنگ دیگر بزنند و بازهم بنفع نقشه های پلید خود از آن استفاده کنند.

(۲)

و- پولهای کلان

معاویه در مدت حکومت شام پولی فراوان بچنگ آورده بود زیرا آن پولها را هرگز در راه مصالح مسلمین خرج نمی کرد و فقط بخیرداری دین ها و دلها می پرداخت تا در کار حکومتش پابرجای بماند و قدرتش را بر مسلمانان استوارتر کند.

معاویه بر سرزمین های اسلامی حمله میبرد

و اموال مسلمانان را بیغما میبرد و مالیاتها و عوارضی سنگین بر مردم وضع میکرد و با زور و فشار پولهایی را که مردم توانائی پرداخت آن را نداشتند از آنها میگرفت و درآمدهای تازه ای مثل هدیه های نوروز و غیر آن سرازیر خزانه اش میکرد بطوری که گنجینه اش سرشار از درهم و دینار

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۶۹

می شد و این پولهای زرد و سفید را با گشاده دستی تمام در راه جنگ با فرزند پیامبر خرج میکرد تا بر آن حضرت پیروزی یابد و امام میدید که مبارزه با معاویه و نیروهائی که از پول و سپاه و اطرافیان نیرنگباز در اختیار دارد با چنین وضعی امکان پذیر نیست، و چاره ای جز قبول صلح ندارد زیرا معاویه با همه نیروهایش بجنگ مسلمانان آمده و گستاخیهای بکار میبرد که جز خداوند، کسی از خطرات آن آگاه نیست.

(۱)

۳- ترور امیر المؤمنین

از دیگر سبب هائی که امام حسن را به پذیرش صلح برانگیخت قتل ناگهانی و ناجوانمردانه پدرش بود که اندوهی پایدار و تأسفی سخت در جانش پدید آورد زیرا علی (ع) را بدون هیچ گناهی کشتند، او برای خود نه مالی اندوخته بود و نه روشی غیر اسلام داشت و نه سودی را بخود اختصاص داده بود، زندگانی او همانند زیست مستمندان و ناتوانان بود و میکوشید تا زندگانی آنها را همراه نعمت ها و خیرات کند، در همه دوران زمامداری و دیگر گاههای زندگانش برای پایداری دادگری و نابودی ستم میکوشید و برای یاری ستمدیدگان و تأمین زندگی ناتوانان و محرومان تلاش میکرد، با اینهمه به قتل دردناکش اقدام کردند و در دامان محراب پرستش بخاک و خونش کشیدند و حرمت او و

احترام سفارش پیامبر را درباره اش شکستند.

امام حسن (ع) پس از وقوع چنین جرمی بزرگ که درباره پدرش انجام شد، از اصلاح چنین مردمی نومید شد و دانست که آنها هرگز بسوی حقیقت و درستی باز نمی گردند، از این روی کردارشان را زشت شمرد و از سرپرستی آنها کناره گرفت و خود در این باره فرمود:

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۷۰

«کشتن پدرم، مرا از شما بیزار کرد».

سزاوار هم این است که قتل ناجوانمردانه امام امیر المؤمنین پیشوای بزرگ عدالت اجتماعی، از عواملی باشد که امام حسن از پیشوائی چنین مردم نادانی که در امواج فتنه ها و آزمندی ها فرو رفته و از راه راستین ایمان انحراف جسته اند کناره گیری کند.

(۱)

۴- جلوگیری از خونریزی

دیگر از عوامل صلح امام، تمایل شدید آن حضرت به حفظ جان مسلمانها بود، زیرا نمی خواست خون آنها بدون جهت ریخته شود و اگر جنگ با معاویه درمی گرفت، شیعیان و خاندانش قربانی می شدند و ریشه اسلام کنده می شد، چنانکه در دفاع از صلح خود فرمود:

«من ترسیدم که ریشه مسلمانان از روی زمین کنده شود و خواستم برای دین نگهبانانی باقی گزارم».

و در پاسخ بعضی معترضین بصلح فرمود:

«از آن روی با معاویه صلح کردم که شما را از کشتن برهانم» «۱»

و در خطبه ای که در مدائن ایراد کرد، کوشش خود را در حفظ جان و خون مسلمانان ابراز کرد و چنین گفت:

ای مردم، اختلافی که بین من و معاویه وجود داشت بر سر حقی بود که سزاوار آن بودم ولی از حق خود برای اصلاح کار امت و حفظ خون آنها گذشتم. «۲»

و تا آن اندازه برای نگهداری مسلمانان اهتمام میورزید که بهنگام مرگ، به برادرش حسین سفارش کرد که حاضر

(۱) - دینوری ص ۳۰۳

(۲) - اعیان الشیعه ۴/ ۴۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۷۱

دفن پیکرم، اندک خونی بزمین ریخته شود و خواست واقعی او حفظ جان مسلمانان بود و میخواست که آرامش و امن در بین آنها برقرار بماند و در این راه همه کوششها و تلاشهایش را بکار میبرد.

(۱)

۵- منت معاویه

امام میدانست اگر جنگ با معاویه را بیاغازد او باش بی سر و پای عراق او را دست بسته تسلیم معاویه می کنند و معاویه هم بگمان غالب از کشتن او میگذرد و رهایش میکند و این کار را برای خود برتری و کرامتی می شمارد و دستی سفید و شسته از ننگ بر بنی هاشم پیدا می کند، زیرا معاویه بعنوان رهاسده دست پیامبر، عار و ننگی همیشگی به همراه داشت، چنانکه امام به این مسأله توجه داشت و ضمن گفتارش چنین فرمود:

«بخدا قسم، اگر با معاویه بجنگم، مردم عراق گردنم را می گیرند و تسلیم معاویه ام میکنند و بخدا قسم اگر در حال عزت با معاویه صلح کنم بهتر است که با اسارت بدست او کشته شوم و یا بر من منت گزارد و از قلم دست بردارد و برای همیشه ننگی برای بنی هاشم باقی بماند و معاویه بر آیندگان ما و مردگان ما پیوسته منت بگذارد».

و این علت از دوراندیشی امام حکایت می کند زیرا نمی خواست هرگز برای دشمنش بزرگواری و فضیلتی باقی گذارد.

(۲)

۶- حوادث مدائن

علت دیگری که امام را بقبول صلح و ادار کرد حوادث دردناکی بود که در مدائن بوقوع پیوست و تفصیل آن در بخشهای پیشین بیان شد و خلاصه آن چنین است:

الف- خیانت فرماندهان سپاه و سرشناسان عراق و پیوست آنها به معاویه.

ب- حکم به تکفیر امام که از طرف خوارج صادر شد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۷۲

ج- سوء قصدهای مکرر به امام.

د- غارت اردوگاه امام.

اینها عواملی بود که امام را پذیرش صلح ناگزیر ساخت و چنانکه میدانیم شدت و خطر این عوامل بهر روی قبول صلح را لازم مینمود و امام را از آغاز جنگ بر

۷- حدیث پیامبر

پیامبر با نگرش گسترده اش که حوادث آینده را هم از نظر می گذرانید نه بعنوان تصور و پیش بینی بلکه بمعاینه و حقیقت میدید که پس از مرگ او، بزودی مصیبت هائی بزرگ به امتش خواهد رسید و فتنه ها و ناگواریها بر پیروانش سایه خواهد افکند تا بدانجا که به تلاشی و نابودی نزدیک خواهند شد و نجات مسلمانان از آن حوادث تلخ و خطرناک بدست نواده بزرگترش امام حسن (ع) خواهد بود و سخن جاودانه اش را در این باره بیان داشت و فرمود «پسر من حسن (ع) پیشوای مسلمانان است و خداوند بدست او بین دو گروه بزرگ از مسلمانان صلح را برقرار خواهد کرد» این سخن پیامبر تا ژرفای جان امام حسن از همان دوران کودکی ناخهش است حکام می یافت نفوذ کرد و چنین موقعیت ترسناک در برابر دیدگانش تجسم داشت و او میدانست که گفتار جدش پیامبر همچون آیات قرآن کریم، قابل تحقق است. این نیای بزرگوارش بود هم اکنون سخن شیوایش در گوش او طنین می انداخت که گاهی به مادر گرامیش بتول از چنین واقعه ای خبر میداد و گاهی بر منبر و دیگر وقت بیارانش و بالاخره در هنگامهای بیشمار این حدیث را بیان میداشت و بزبان الهام غیبی میفرمود «این پسر من پیشوای امت است و بزودی خداوند بوسیله او بین دو گروه از مسلمانان صلح برقرار خواهد ساخت». (۱)

---

(۱)- مآخذ این حدیث در جلد نخستین این کتاب بیان شده است. الاصابه جلد اول

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۷۳

(۱) این سخن پیغمبر در روحیه امام اثری عمیق داشت و اکنون دو گروه از مسلمانان را در مدائن رویاروی هم میدید.

یکی از این دو گروه، پیروان

راستینش بودند از نیکمردان و شایسته کاران مسلمان که هدفهای متعالی اسلام را در نظر داشتند و حقیقت و واقعیت آن را می شناختند.

دیگر گروه پیروان معاویه بودند که از سادگی و نابخردی راهی کج را می پیمودند، اینها اگر چه بروی امام زمانشان شمشیر می کشیدند ولی بالاخره دعوی مسلمانی میکردند و اگر آسیای جنگ بچرخش می افتاد، گروهی کثیر از این دو گروه نابود می شدند و کیان اسلام بتکان می افتاد و نیروهایش شکاف برمی داشت، در این صورت چه کسی میتواند دشمنان نیرومند بیگانه را که مراقب تلاشی صفوف مسلمانان بودند تا بر آنها بتازند از یورش بمیهن اسلامی بازدارد و کدام کس به غیر فرزند پیامبر، نگهبانی اسلام و نگهداری مسلمین را رعایت میکرد؟

بدین جهت، امام صلح را اختیار کرد با آنکه خاری در چشم و استخوانی در گلو داشت چنانکه شمس الدین صقلی متوفای ۵۶۵ هجری می گوید علت برکناری امام حسن از خلافت، همین حدیث پیامبر بود «۱».

بعضی از راویان گمان برده اند که پیامبر در گفتار خود بیارانش از مدت خلافت اسلامی سخن گفته و فرموده است «خلافت اسلامی پس از من سی سال طول خواهد کشید و سپس پادشاهی مبدل میشود» و از همین روی نظر داده اند که در صلح امام حسن (ع)

---

(۱) - انباء نجباء الابداء.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۷۴

این سی سال پایان یافته و مفهوم این حدیث بوقوع پیوسته است. «۱»

(۱) حسن (ع) بسخن جدش پیامبر در این باره توجه داشت و میدانست که چاره ای جز واگذاری حکومت بمعاوله ندارد، علاوه بر این پدرش علی (ع) هم او را از این حادثات خبر داده و فرموده بود:

«ای حسن، چه حالی خواهد داشت زمانی که بنی

امیه زمام امور مسلمانان را بدست گیرند و امیر آنها (معاویه) مردی باشد شکمبار و پرخوار، گشادروده و شهوتران و نادان که بخورد و سیر نشود و شرق و غرب میهن اسلامی را بزیر فرمان آورد و مردم را به بندگی خود کشاند، حکومتش بدرازا کشد، بدعت و گمراهی را رواج دهد و حقیقت و روش پیامبر را بمیراند، ثروتها را به وابستگان و خویشانش ببخشد و حق را به اهلش نسپارد، در حکومت او مؤمنان خوار شوند و تبهکاران به قدرت و مقام رسند، اموال مسلمانان بین یارانش دست بگردد، بندگان خدا را باستثمار کشد و حقیقت در حکومتش کهنه شود و مظاهر باطل پدیدار گردد و هر کس او را بحق دعوت کند کشته شود. «۲»

پیامبر و جانشین راستینش از پشت پرده غیب، گرفتاری مسلمانان را به اینهمه اندوه و گرفتاری میدیدند و میدانستند که

---

(۱) - البدایه و النهایه ۸ / ۴۱ بنظر من این حدیث از احادیث ساختگی است زیرا خلافت اسلامی از زمان عثمان، بطور کامل تغییر مسیر داد و او بود که مفاهیم خلافت را دگرگونه ساخت و بنی امیه را بر حکومت و اموال مسلمانان، چیرگی داد و قدرتهائی در اختیارشان نهاد که توانستند با امیر المؤمنین به مقابله پردازند و پیامبر درباره چنین حوادثی که در مسأله خلافت او بوقوع می پیوست خبر داد و فرمود دین شما با نبوت و رحمت آغاز شد و پس از آن بحکومت جباران گرفتار خواهد شد (تاریخ الخلفاء سیوطی ص ۶) سخن پیامبر هم به تحقق پیوست زیرا دین اسلام در آغازش نبوت و رحمت بود و پس از آن در زمان بنی

امیه بحکومت ستم و سرکشی آنها گرفتار آمد.

(۲) - بحار الانوار

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۷۵

مسلمین بر اثر سستی و خواری و یاری نکردن حق و همکاری باطل، کارشان بجائی خواهد رسید که زنازادگان و رهاشدگان بر آنها حکومت کنند و بدترین حال و عذاب دچارشان سازند و سرمایه های عمومی را بخود اختصاص دهند و مسلمانان را به بندگی خود گیرند.

(۱) معاویه خودش هم حتی در زمان امیر المؤمنین می دانست که سرانجام، حکومت مسلمانان را بچنگ خواهد آورد و برای آنکه در این امر اطمینان کامل یابد، به صحنه سازی پرداخت و عده ای را به کوفه فرستاد تا شایع کنند که معاویه مرده است، این سخن در همه جا پخش شد و وقتی که امیر المؤمنین آن را شنید فرمود:

«همگی از مرگ معاویه سخن می گویند، بخدا قسم او نمرده است و بخدا قسم تا آنچه را که زیر پای من است بدست نیاورد نمی میرد» (۱). این خبر که بمعاویه رسید، به پیروزی خود اطمینان یافت زیرا میدانست که امام، دروازه شهر دانش پیامبر و امانت دار راز اوست و سخنش از واقع بدور نیست و از طریق حق بخطا نمیرود.

با توجه بچنین مسائلی است که امام حسن (ع) با صلح خود از طرف مسلمانان راستین، لقب مصلح بزرگ یافت و جدش پیامبر هم قبلا او را بچنین لقبی خوانده بود.

(۲)

۸- عصمت امام

اشاره

گروهی از دانشمندان اسلامی، علت صلح امام را عصمت آن حضرت دانسته اند، زیرا امام، معصوم است و هرگز به اشتباه، نمی گراید و همواره مصلح و خیر عموم مسلمین را در نظر میگیرد و عواملی هم که درباره صلح امام بیان کردیم، گویای همین حقیقت است و از حقایق صلح

(۱) - مروج الذهب ۲ / ۲۹۵

زندگانی حسن بن علی (ع) ج ۲، ص: ۱۷۶

و مسائلی را که امام در آن دوران فرا گرفته بود و ناچارش بپذیرش صلح کرد بیان میدارد و ما گفتار برخی از این دانشمندان را ذیلا مینگاریم:

(۱)

۱- شریف مرتضی

شریف مرتضی علم الهدی رحمه الله «۱» در این باره میگوید:

«مسلم است که امام حسن (ع) معصوم است و حجت های آشکار و دلایلی استوار، او را تأیید میکنند و ما ناگزیریم در برابر گفتار و کردار امام تسلیم باشیم هر چند دلیل آنها را بدرستی و گستردگی ندانیم و در ظاهر امر، مردم از چنین اقداماتی ناراضی باشند» «۲».

(۲)

۲- سید بن طاووس

دانشمند بزرگ و نابغه اسلامی سید بن طاووس «۳» که خداوند،

(۱) - شریف مرتضی، علی بن الحسین که نسب آشکارش به حضرت موسی بن جعفر میرسد در روزگار خودش پیشوائی طالبین را بعهدده داشت و لقبش مرتضی و علم الهدی بود، ولادتش سال ۳۵۵ هجری و وفاتش بسال ۴۳۶ اتفاق افتاد و از برادرش شریف رضی بزرگتر بود، شیخ طوسی می گوید: مرتضی در علوم فراوان، یگانه دوران بود و همه فضیلت ها را داشت و پیشرو علوم مختلف از جمله علم کلام و فقه و اصول و ادب و دیگر دانشها بود و دیوان شعری داشت که بیش از ده هزار شعر در آن بود و تألیفات گوناگونی از فنون مختلف فراهم آورد (معجم الادباء ۱۳ / ۱۴۶)

(۲) - تنزیه الانبیاء ص ۶۹

(۳) - سید بن طاووس، سید بزرگوار و کامل و عابد و مجاهد، رضی الدین ابو القاسم علی بن موسی بن جعفر بن طاووس حسنی حسینی است که به علت چهره زیبا و خشونت پاهایش طاووس لقب یافت. او در شهر حله سکونت داشت و از سادات بزرگوار و بزرگان اسلامی است که تألیفاتی فراوان دارد و درباره ارزشها و دانشهای او، عالم بزرگ سید محمد باقر خوانساری در کتاب روضات الجنات ۳/ ۴۳-۴۷ بتفصیل سخن گفته و

در کتاب الکنی و الالقاب ۱/ ۳۲۸ آمده است که سید، ریاست طالبین را بعهدہ داشت او در زیر گنبد سبز رنگی می نشست و مردم که برای استفاده بحضورش میرفتند بجای لباس سیاه، جامه سبز می پوشیدند و این جریان پس از واقعه بغداد بود،

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۷۷

آرامگاهش را پاکیزه نگه دارد، در وصیتی که به پسرش می کند صلح امام حسن را به علت عصمت او بیان میدارد و عوامل دیگری را هم که ما برشمردیم یادآوری میکند و به پسرش می گوید:

(۱) «شگفت آور نیست که گروهی، جدت امام حسن را درباره صلح با معاویه مورد اعتراض قرار میدهند، ولی این کار بفرمان جدش پیامبر صورت گرفت و ما می بینیم که پیامبر با کافران صلح کرد، پس عذر امام در این مورد کاملا روشن است.

هنگامی هم که برادرش حسین (ع) بیاری مردم عراق برخاست و دعوت آنها را پذیرفت و با یزید تبهکار مصالحه نکرد، همین مردم عراق، یا بجنگش آمدند و یا به گوشه خواری خزیدند و پس از حادثه جانگداز کربلا هم، شنیده نشد که این مردم از قتل شنیع فرزند پیامبر، خشمگین شوند و بر یزید بشورند و از مقام بزیرش آورند ولی همین مردم بنفع عبد الله بن زبیر قیام کردند و او را در گمراهیش یاری نمودند و در چنین روش غلط و زشت رسوا شدند و در اختیار این راه پست و زشت سوء نیت آنها آشکار شد، در این صورت آیا از چنین مردمی انحراف از راه مستقیم ایمان بعید است و آخرش دیدیم که چگونه به آن وضع نادرست و پست که خود انتخاب کرده بودند گرفتار

علی بن حمزه در این باره چنین سرود:

این هم علی فرزند موسی بن جعفر است بمانند علی پسر موسی بن جعفر

او در مقام امامت لباس سبز می پوشید و این در مقام ریاست لباس سبز می پوشد شاعر در این شعر به حضرت رضا (ع) اشاره میکند که در وقت ولیعهدی لباس سبز می پوشید، سید بن طاووس در روز دوشنبه پنجم ذی قعدة سال ۶۶۴ هجری درگذشت.

(۱) - کشف الحجه لثمره المهجه شامل وصایای سید طاووس به پسرش ص ۴۶.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۷۸

(۱) سید طاووس، نخستین علت صلح امام را عصمت آن حضرت از خطا و اشتباه میدانند و آن را با مصالحه جدش که در حدیبیه با مشرکین انجام داد مقایسه میکند و همچنانکه صلح پیامبر با مشرکان مکه بدون شک، متضمن مصالح همگانی مسلمانان بود، صلح امام هم با دشمنش مصلحت عامه مسلمین را در بر داشت.

دلیل دوم را هم گرفتاری امام به نابکاری پیروان گمراهش میدانند که هیچ گونه ارزشی برای برتری های انسانی قائل نبودند و به ارجهای روحی و معنوی آگهی نداشتند و در نتیجه، امام ناچار پذیرش صلح گردید.

سید، درباره زشتخوئی و انحطاط اخلاقی مردم عراق دلیل می آورد و میگوید این مردم چنان در تباهی فرو رفته بودند که خلافت یزید شراب خوار و تبهکار را پذیرفتند و در بزرگترین فاجعه سیاه تاریخی که قتل پیشوای جوانان اهل بهشت حضرت حسین بن علی (ع) است، یزید را یاری کردند و هیچ اندوه و اعتراضی در برابر این جرم بزرگ از خود نشان ندادند و بر یزید تبهکار نشوریدند و او را از مقام زمامداری مسلمانان سرنگون نکردند، و ما در بحث های گذشته علل انحطاط اخلاقی مردم

۹- نمایش واقعیت بنی امیه

معاویه پیش از آنکه حکومت اسلامی را بچنگ آورد، بظاهر خود را موظف به اجرای تعالیم اسلامی میدانست و در حفظ مصالح مسلمین تلاش میکرد ولی بدون شک ایمانی به اسلام نداشت و به ریاکاری و فریب می پرداخت و مانند آن شکارچی بود که آهسته و آرام بسوی شکارش گام برمی داشت.

او کفر و نفاق باطنیش را در تظاهر به اسلامیت پنهان میداشت و نهاد ناپاک و دشمنیش با مسلمانان را در اندرون تیره خود، مخفی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۷۹

نگه میداشت.

(۱) امام حسن (ع) با صلح خود بمعاویه میدان داد تا چهره واقعیش را نمایش دهد و عار و عیارش را بمردم نمودار کند و به آنهایی که فریب سالوس او را خورده اند نشان دهد که معاویه بزرگترین دشمن اسلام است به این جهت میدان را برایش خالی گذاشت و حکومت را به او سپرد تا این کسرای عرب (چنانکه او را لقب داده بودند) سیاست جهنمیش را که مخالف کتاب خدا و سنت پیامبر است به اجرا گذارد و بنیان امت اسلام را در هم شکند و نیروهایش را نابود کند و بر رادمردان ارزنده اسلامی بتازد و آنها را بسخت ترین رنجها گرفتار کند و هر کس را که میخواهد بکشد و بزنجیر کشد و مسلمانان را وادار کند که از خاندان پیامبرشان بیزاری جویند و بر روی منابر نسبت به آنها گستاخی کنند و دشنامشان دهند و آنچه را که در نهاد سیاهش پنهان است بر همگان آشکار کند.

معاویه بزودی پرده از چهره سیاهش برداشت و خودش را رسوا کرد و مسلمانان واقعیت این عنصر سرکش را دریافتند و

بستمکاری و تجاوزگریش بحقوق همگانی آگهی یافتند و اگر صلح امام حسن هیچ سودی جز همین رسواگری بنی امیه نداشت کافی بود چنانکه مرحوم کاشف الغطاء در مقدمه همین کتاب به این مسأله اشاره کرده است.

(۲) معاویه به محض اینکه خلافت اسلامی را بچنگ آورد به همه بنیانهای اسلامی حمله برد و آهنگ ویرانی آن را کرد تا فروغ این دین آسمانی را خاموش کند و پرچمش را در هم پیچد و آثارش را محو کند و ریشه هایش را برکند و دوباره آئین جاهلیت سیاه پیشین را زنده سازد و ما پیش از آنکه بشرح تبهکاریها و دشمنی های او که چهره تاریخ را سیاه کرده پردازیم عداوتهای پدر و مادر معاویه را

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۸۰

نسبت به اسلام بیان می داریم و سخنان پیامبر را درباره پستی این خاندان پلید یادآوری می کنیم تا ببینیم آیا چنین عنصری شایستگی آن را دارد که زمام حکومت اسلامی را بدست گیرد و بر امت مسلمان فرمان داد و هر کار که می خواهد انجام دهد و بدون هیچ مراقبت و محاسبه به حکومتش ادامه دهد؟

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۸۱

شناخت بنی امیه

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۸۳

(۱)

ابو سفیان و هند

ابو سفیان از بزرگترین دشمنان پیامبر بود، او دار و دسته های مختلف عرب را بر ضد پیامبر رهبری میکرد و به پشتیبانی یهود برمی خاست و بتقویت همه نیروهای مخالف اسلام می پرداخت، پس از جنگ بدر که افراد خاندانش و هفتاد نفر از بزرگان قریش بدست مجاهدان اسلامی کشته شدند، شراره رشک و کینه اش بیشتر زبانه گرفت و جان گنهکارش در اندوهی سخت فرو رفت و بدنبال فرصتی می گشت که بر پیامبر بتازد و انتقام خون کشتگانش را بگیرد و آتش حسد و کینه اش را فرو نشاند.

ولی خداوند نیرنگ بوسفیانی را بخود او باز گردانید و پیامبرش را یاری کرد و به اسلام عزت بخشید و ابو سفیان و حزب سپاهش را خوار و منکوب کرد.

مکه بدست پیامبر گشوده شد و رسول پیروز اسلام بیاری خداوندی بمکه وارد شد و بتان را در هم کوبید و پیکره آل خدایان دروغین را در هم شکست و توحید بر همه جای پرتو افکند، ابو سفیان با اکراه به اسلام درآمد، بگونه عنصری خوار و شکست خورده و بیچاره و همراه ننگ و بدبختی و بدنامی.

ولی جاهلیت شرک آلود پیشین همچنان در نهادش بود و اسلام ظاهرش نتوانسته بود خوی زشت و منش پلید و سیاهش را دیگرگون

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۸۴

کند، و خانه اش لانه خیانتکاران و پناهگاه امنی برای منافقان بود «۱».

(۱) چون مسلمانان بفاجعه دردناک مرگ پیامبر گرفتار شدند و ابو بکر پیراهن خلافت را پوشید، ابو سفیان سراسیمه بحضور امیر المؤمنین آمد و آن حضرت را بشورش و انقلاب برانگیخت تا با ابو بکر بمبارزه برخیزد و خلافت اسلامی را بخود انتقال دهد.

در

این ماجرا، ابو سفیان اعتقادی بشایستگی و حق امیر المؤمنین نداشت بلکه می خواست شکافی در صف مسلمین پدید آرد و به تخریب و بنیان کنی اساس اسلام پردازد، اما، امام که از اندیشه های پلید او آگهی داشت از او روی گردانید و از خود دورش ساخت. ابو سفیان از آن پس همچنان در گوشه های فراموشی و گمنامی بسر میبرد و مسلمانان با چشم شک و تردید به او نگاه میکردند ولی چون عثمان بروی کار آمد و بنی امیه را بخود نزدیک ساخت و امور مهم مسلمانان را به آنان وا گذاشت، ابو سفیان در اجتماع ظاهر شد و ستاره بختش بالا رفت و فرصت آن را یافت که حسادت و دشمنیش را نسبت به پیامبر، آشکار کند، چنانکه روزی بر آرامگاه حمزه سید الشهداء ایستاد و چشمهای از حدقه بیرون جسته اش را به آن گور انداخت و لبهایش بجنبش درآمد و گفت: «ای ابا عماره، آن حکومتی که دیروز بر سر آن بر ما شمشیری می کشیدی امروز بدست پسران ما افتاد و اکنون با آن بازی می کنند».

آنگاه لگدی بر آن قبر مقدس نواخت و دلش خنک شد و خاطرش آرامش یافت و چشمهایش روشن شد، این حرکات زشت در برابر چشمها و گوشهای عثمان انجام می یافت و جناب خلیفه به او اعتراض نمیکرد و به مجازاتش نمی پرداخت (انا لله و انا الیه راجعون).

این نمونه ای از کفر و کینه توزی ابو سفیان نسبت به اسلام بود

---

(۱) - الاستیعاب

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۸۵

(۱) ولی هند همسر او هم در این دشمنی و بی شرمی دست کمی از او نداشت بلکه بر پیامبر، حسادتی بیشتر میورزید و همواره مشرکان را بجنگ و

مبارزه بر ضد رسول برمی‌انگیخت و چون جنگ بدر پایان یافت و گروهی از بستگان او و دیگر مشرکان در آن نبرد کشته شدند، سوک و اندوهش را بر آن مشرکان پنهان داشت «۱» تا قریش را به- انتقامجویی بیشتری برانگیزد، در این وقت گروهی از زنان قریش بنزدش آمدند و گفتند:

«آیا در مرگ پدرت و برادرت و عمویت و دیگر افراد خاندانت گریه نمی‌کنی؟»

او با آهنگی که از شدت خشم میلرزید گفت:

«آیا میخواهید که من بر آنها بگیرم و خبر به محمد و یارانش برسد و مرا و زنان بنی خزرج را شماتت کنند؟ نه بخدا، چنین نمی‌کنم تا انتقام آنها را از محمد و یارانش بگیرم و از این پس روغن و عطر بر سرم نمی‌زنم تا اینکه با محمد و یارانش بجنگم، بخدا اگر میدانستم که اندوه از دلم بیرون می‌رود، میگریستم، ولی این غم بزرگ از جانم بر نمی‌خیزد مگر همچنانکه عزیزانم را کشتند از آنها انتقام بگیرم» هند همچنان مدت‌ها بماند و اندوهش را نمایان نساخت و در بستر ابو سفیان نخواست و روغن بر سرش نمالید تا آنکه

---

(۱)- عادت مردم جاهلیت این بود که بر کشتگان خود نمی‌گریستند تا انتقام خون آنها را بگیرند و پس از آن زنانشان بگریه می‌پرداختند چنانکه شاعرشان در این باره سروده است:

آن کس که شادمان بمرگ کشته‌ای گردید باید زنان ما را در روشنائی روز بیاورد

و ببیند که زنان حسرت زده ما ناله می‌کنند و در سحرگاه بر چهره‌های خود سیلی می‌زنند صبح الاعشی ۱/ ۴۰۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۸۶

جنگ احد فرا رسید (۱) و انتقامش را با قتل حمزه سید الشهداء گرفت و او را مثله

کرد و جگرش را درآورد و پس از انجام این کار زشت شادمانی و خوشحالی‌اش را بروز داد و چنین رجزخوانی کرد:

جان دردمندم در احد شفا یافت هنگامی که جگرش را از شکمش بیرون کشیدم

دیگر آنچه در جانم می‌خلید بیرون رفت ما در جنگ همچون شیری به پیش تاختیم پیامبر که چنین روش زشتی را از هند نسبت به عمویش حمزه دید، بسختی خشمگین شد و با غضبی شدید فرمود:

«هرگز بمانند امروز چنین خشمناک نشده‌ام». و سپس فرمود:

«هرگز بسختی اندوه مرگ حمزه سوگوار نمی‌شوم».

روزی که ارتش پیامبر پیروز شد و شهر مکه را گشود، ابو سفیان در کوچه‌ها و خیابانهای مکه با آنکه ناراحت بود فریاد میزد هر کس اسلحه‌اش را بزمین گذارد و یا بخانه‌اش برود و یا بخانه ابو سفیان پناه برد در امان است، هند که این فریاد را شنید، سیلی محکمی بر صورت همسرش نواخت و بدون اختیار فریاد زد:

«این مرد پلید کثیف را بکشید، زشت باد چهره کسی که پیشاپیش این گروه است»

و بعد به مردم مکه روی کرد و آنها را به جنگ بر ضد پیغمبر برانگیخت با آهنگی خشمگین و حماسی فریاد زد:

«ای مردم آیا نمی‌جنگید و از شهرها و جانهای خود دفاع نمی‌کنید؟»

هند با چنین فریادهائی مردم مکه را بجنگ وامیداشت و آتش انقلاب را در بین آنها برمی افروخت، ولی خداوند، نیرنگ او را برگردانید و تلاشش را تباه کرد و اسلام و پیروانش را پیروزی بخشید.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۸۷

(۱) اینها پدر و مادر معاویه بودند که نسبت به اسلام، چنین کینه تیزی میکردند و بقانون وراثت، این دشمنی و حسادت نسبت به اسلام و پیامبر بفرزندشان معاویه منتقل

شد، علاوه بر این، پیامبر همیشه بنی امیه را بدیده خواری و تحقیر نگاه میکرد زیرا رنجها و دردهائی فراوان از آنها برده بود و دستور داد که چند تن از آنها مثل حکم و مروان و سعید بن عاص و ولید را از مدینه تبعید کنند و بمسلمانان میفرمود تا از این خاندان دوری کنند و آنها را شجره ملعونه می نامید، معاویه هم که شاهد چنین رفتاری از جانب پیامبر بود در نهاد ناپاکش کینه و حسادتی شدید نسبت به پیامبر و خاندانش پدید آمد.

(۲)

سخنان پیامبر درباره معاویه

از پیامبر سخنانی فراوان درباره معاویه و تحقیر او روایت شده که از آن جمله است:

۱- روزی پیغمبر فرمود، اکنون از این گذرگاه مردی می آید که بیرون از دین در قیامت محشور میشود و لحظه ای بعد معاویه از آن راه وارد شد «۱».

۲- پیغمبر، روزی ابو سفیان را دید که بر خری سوار است و معاویه افسار خر را میکشد و برادرش یزید آن را از عقب میراند، با مشاهده آنها، رسول خدا فرمود: خداوند، مرد خر سوار و جلودار و عقب دار او را لعنت کند «۲».

---

(۱)- تاریخ طبری ۱۱/۳۵۷ و از نصر بن مزاحم روایت است که پیامبر فرمود:

کسی از این راه وارد می شود که غیر مسلمان از دنیا میرود (کتاب صفین ص ۲۴۷)

(۲)- تاریخ طبری ۱۱/۳۵۷، این خبر را حضرت امام حسن (ع) از پیامبر نقل کرده و نصر بن مزاحم در کتاب صفین ص ۲۷۴ آورده است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۸۸

(۱) ۳- براء بن عازب می گوید: روزی ابو سفیان و پسرش معاویه بجانب پیامبر می آمدند، حضرت گفت: خداوند، این مرد پست و فرومایه را

لعنت کن، براء گفت این مرد فرومایه کیست پیامبر فرمود معاویه است. «۱»

۴- زنی بحضور پیامبر آمد و با حضرت مشورت کرد تا با معاویه ازدواج کند، پیغمبر او را از چنین کاری بازداشت و فرمود معاویه مردی پست و بی سر و پاست.

۵- ابو برزه اسلمی «۲» می گوید روزی در حضور پیامبر بودیم که صدای موسیقی و آواز بگوشمان رسید، در آن وقت هنوز فرمان قطعی حرمت شراب نرسیده بود، مردی رفت که خبر بیاورد و پس از بازگشت گفت، معاویه و عمرو عاص با آهنگ آواز میخوانند و خطاب بیکدیگر این شعر را میخوانند:

«یاران پیامبر استخوانشان در جنگ بیرون می افتد و نابود می شوند و آنکه میترسد که بمیرد از جنگ کناره می گیرد»

پیامبر که این سخن را شنید دست بدعا برداشت و عرضه داشت:

«خداوندا، آنها را در آتش فتنه سرنگون کن و بدوزخشان انداز» «۳».

پیغمبر که با بینش ماورائی خود از حوادث آینده خبر میداد،

---

(۱)- کتاب صفین ص ۲۴۴ این خبر را حضرت امام حسن نیز نقل کرده است

(۲)- ابو برزه، نضله بن عبید از یاران پیامبر است که احادیثی از پیغمبر و از طریق ابو بکر نقل کرده و گروهی هم احادیثی از او روایت کرده اند ابن سعد می نویسد، او در مدینه می زیست و بعد بصره رفت و در جنگ خراسان شرکت کرد، بنا بگفته خطیب، او در جنگ نهروان در الزام امیر المؤمنین جنگید و بعد در جنگ خراسان شرکت کرد و در خراسان درگذشت و بعضی مرگ او را در نیشابور یا در بصره و جای دیگر می دانند (تهذیب التهذیب ۱۰/۴۴۶)

(۳)- وقعه صفین ص ۲۴۶، مسند احمد ۴/۴۲۱

زندگانی حسن بن

میدانست که معاویه بزودی حکومت مسلمانان را بچنگ خواهد آورد بدین جهت مسلمانان را از خطر او بر حذر میداشت و قتل معاویه را واجب می شمرد و میفرمود:

«هرگاه دیدید معاویه بر منبر من خطبه میخواند گردنش را بزیند» (۱).

(۱) امام حسن هر وقت این حدیث را از جدش نقل میکرد با اندوهی فراوان میفرمود:

«چنین نکردند و رستگاری هم نیافتند» (۲).

معاویه در زمان پیامبر همچنان خوار و در هم شکسته و بی سر و پا و پست می زیست، مردی بدنام و ننگین و بیچاره بود که پیغمبر او را لعنت میکرد و مسلمانان اهانت و تحقیرش میکردند ولی چون خلافت به عمر رسید بر خلاف دستور رسول خدا، از فرومایگی به بلندپایگی رسید و عمر او را به مقام خلافت نزدیک کرد و پس از آن همه پستی و تیره روزی، بالایش کشید و حکومت شام را به او بخشید و مقامهای بلندی به او داد و پایگاه قضاوت و امامت نماز جماعت را به او واگذارد و امین بیت المالش ساخت و پستهای حساسی را که منوط به عدالت و اعتماد بود به وی تفویض کرد و چنان

---

(۱) - بعضی از روایت سازان مزدور این حدیث را تحریف کرده اند چنانکه خطیب در تاریخ خود از جابر نقل می کند که پیامبر فرمود (هر وقت معاویه را دیدید که بر منبر من سخن میگوید به نزدش بروید که او مردی امین است) و حاکم در تاریخ خود از قول ابن مسعود می نویسد که پیغمبر فرمود (هر وقت معاویه را بر منبر من دیدید بسویش بشتابید که او امین و راستگوست) در برابر این احادیث ساختگی باید گفت چگونه معاویه

میتواند مردی امین باشد که با وصی پیامبر خدا جنگید و دستش را بخون مسلمانان آلوده کرد و مردان نیک و شایسته را بیرحمانه کشت و مرتکب تبه‌کاریهائی شد که نمایانگر جاهلیت و بی‌دینی او بود.

(۲) - وقعه صفین

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۹۰

در محبت و تحکیم موقعیت معاویه زیاده روی کرد که بر خلاف همه کارگزاران و فرماندارانش که هر سال بحسابهایشان رسیدگی میکرد، حسابی از معاویه نمی خواست و مراقبتی در کارش نمی کرد و هر چه به خلیفه می گفتند که معاویه از طریق امانت انحراف جسته و به سرمایه های عمومی دستبرد می زند و جامه های گرانبهای حریر می پوشد، اعتنائی به این گزارشها نمیکرد و بیشتر به بزرگداشت او می پرداخت و میگفت «معاویه کسرای عرب است».

(۱) وقتی که توطئه شورای شش نفری برای پایمال کردن حق خاندان رسول چیده شد در واپسین روزهای زندگی، بازهم عمر بتقویت موقع معاویه پرداخت و روح آز و سرکشی را در او برانگیخت و به اعضای شوری گفت:

«اگر بیکدیگر رشک بردید و به کینه توی پرداختید و بر ضد یکدیگر نشستید و نقشه کشیدید، معاویه بر شما حکومت خواهد کرد» و در آن وقت، معاویه فرمانروای شام بود. (۱)

باید دید چرا عمر در میان آن همه فرمانداران و کارگزارانش فقط معاویه را بر می کشید و توان می بخشید و چرا اعضای شوری را از قدرت و شکوه معاویه می ترسانید؟ در صورتی که اعضای شوری دارای موقعیتهائی ارجمند بودند و (چنانکه گفته می شد) پیامبر بهنگام مرگ از آنها راضی بود، بعلاوه اگر عمر از قدرت و چیرگی معاویه بر اعضای شوری بیم داشت چرا او را در مقام فرمانروایش ابقا می کرد؟ در اینجا پرسشهای شگفت انگیزی

پیش می آید که باید به آنها جواب بدهند.

(۲) بهر حال معاویه در نزد عمر شخصیتی ممتاز و اثربخش داشت و خلیفه به او مهر می ورزید و چون خلافت به عثمان رسید، قدرت

---

(۱) - شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۱/ ۱۸۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۹۱

معاویه بالا گرفت و فرمانروایش در شام به پادشاهی و قدرت مطلقه تبدیل شد و چنانکه در جلد نخستین این کتاب نوشتیم، چیرگی و نفوذی فوق العاده یافت و چون عثمان بر اثر خلافکاریها و اشتباهاتش بدست مسلمانان کشته شد، معاویه قتل خلیفه را دستاویزی برای رسیدن به هدفهای شومش قرار داد و بر خلافت امیر المؤمنین ع شورید و حضرتش را در این ماجرا سهیم شمرد و در نتیجه ضرباتی کوبنده از کشمکشها و گرفتاریها بر اسلام وارد ساخت و اجتماع مسلمین را دچار پراکندگی کرد و این حوادث دردناک به پیروزی او و شکست امیر المؤمنین و فرزندش امام حسن ع منجر شد و چون پس از اجرای صلح، حکومت مسلمین را بچنگ آورد، به احیاء آئین جاهلیت نخستین پرداخت و برای نابودی دین اسلام و ویرانی بنیان و محو آثار آن کوشید و با استفاده از میدان بی رقیب حکومت جابرانه اش بارتکاب زشت ترین اعمال دست زد و در بروز آنچه در دل نهان داشت بی پروا همت گماشت در ابراز دشمنی با اسلام و مسلمین از هیچ کس نترسید و امام حسن ع با قبول صلح به او میدان داد که واقعتش را نشان دهد و پرده نازکی را که بنام دین بر چهره هولناکش انداخته بود پاره کند و ما اینک برخی از تبهکاریها و اندیشه های سیاه او را ذیلا مینگاریم:

۱- دشمنی با پیامبر

معاویه در نهادش نسبت به پیامبر و خاندان او بسختی دشمنی میورزید و با تمام نیرو برای نابودی کلمه اسلام و نابودی آثار آن می کوشید از جمله نمونه های این عداوت، گفتار مغیره بن شعبه است.

مطرف فرزند مغیره می گوید، من بیشتر اوقات به همراه پدرم بدیدار معاویه می رفتیم و پدرم با او گفتگو میکرد و پس از بازگشت، از درایت و عقل شگفت انگیز معاویه سخنها می گفت، شبی پدرم

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۹۲

اندوهگین بخانه آمد و از شدت اندوه دست به غذا نبرد و همچنان در غمی بزرگ فرو رفته بود ما ساعتی همچنان منتظر ماندیم و گمان بردیم که شاید خاطرش از ما رنجیده است، به او گفتم:

«چرا امشب ترا غمگین می بینم؟»

«پسرم، من از نزد پلیدترین مردم می آیم»

«جریان چیست؟»

(۱) «با معاویه خلوت کرده بودم و به او گفتم ای امیر المؤمنین اکنون که بهمه آرزوهایت رسیده ای بهتر است که جانب عدالت و نیکی را بگیری، اکنون پیر شده ای و باید به برادرانت که بنی هاشمند توجه کنی و به پیوند این خویشاوندی پردازی، بخدا قسم من از طرف آنها برای تو خطری احساس نمی کنم»

معاویه بمن گفت:

«هیئات، هیئات، برادر قبیله تیم (ابو بکر) به خلافت رسید و با مردم به عدالت رفتار کرد و آنچه بایست بکند انجام داد ولی تا مرد یادش هم از دلها برفت، و فقط مردم گفتند ابو بکر مرد، پس از او برادر قبیله عدی (عمر) خلافت یافت و ده سال تمام کوشید و کمر بخدمت مردم بست ولی بخدا قسم تا مرد نامش هم از یادها برفت و فقط مردم گفتند عمر مرد، پس از او برادر ما عثمان به

خلافت رسید مردی که در نسب همانند نداشت، کرد آنچه کرد و سرانجام با او چنان رفتار کردند و بخدا قسم تا مرد نامش نیز بمرد و کسی دیگر بیاد او و آنچه با او کردند نیفتاد اما برادر هاشمیان (پیامبر) هر روز پنج بار بنامش فریاد میزنند و میگویند (اشهد ان محمدا رسول الله) پس ای بی مادر، پس از این برای من چه باقی میماند مگر آنکه نام او را دفن کنم!! «۱»

---

(۱) - ابن ابی الحدید ج ۲ ص ۳۵۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۹۳

این رویداد، بروشنی از کفر و بی دینی معاویه حکایت میکند و حسادت و کینه شدید او را نسبت به پیامبر، نمودار می سازد، او از نام بردن پیامبر بهنگام اذان رنج میبرد و بخشم می آید و اگر میتوانست از شدت عداوتی که نسبت به پیغمبر و خاندان او داشت این شعار بزرگ اسلامی را محو میکرد و کما اینکه در روزگار خلافتش در چهل روز جمعه بهنگام نماز، صلاه بر پیامبر را ترک کرد و وقتی علتش را پرسیدند گفت:

«نام پیغمبر را نمی برم تا اطرافیانم بزرگ نشوند!!» «۱»

(۱)

۲- تعطیل حدود

معاویه به اجرای حدود اسلامی اعتنائی نداشت و با آنکه گناه مجرمین ثابت می شد به آنها کیفر نمی داد، چنانکه گروهی از دزدان را بحضورش آوردند و فرمان داد تا دستهای آنها را بریدند ولی آخرین دزدی که هنوز دستش را نبریده بودند خطاب بمعاویه این شعر را سرود:

دست راستم را به پناه امیر المؤمنین می آورم تا به عفو تو دچار سرنوشت شومی نشود

مرا دستی نیکوکار بود اگر عیب آن را بپوشی و هرگز یک عیب نمیتواند خوبیهها را از بین ببرد

اگر چه دنیا دوست داشتنی است ولی

خیری در آن نیست وقتی که دست چپ من همراه دست راست نباشد قلب معاویه از این اشعار بمهر آمد و گفت:

«با تو چه کار کنم مگر نمی بینی که دستهای یارانت را بریدم؟»

مادر دزد گفت:

«ای امیر المؤمنین آن را کفاره گناهانت قرار بده»

---

(۱) - النصائح الکافیة ص ۹۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۹۴

معاویه دستور داد دست از او بردارند و آزادش کنند و این نخستین حدی بود که در اسلام اجرا نشد. (۱)

(۱)

۳- تجویز ربا

اسلام رباخواری را شدیداً تحریم کرده و آن را از بزرگترین گناهان و جرائم دانسته است و رباخوار و ربادهنده و واسطه و شاهد آن در منطق اسلام ملعونند، ولی معاویه اعتنائی بحرمت ربا نداشت چنانکه عطاء بن یسار می گوید. معاویه جامی زرین یا لوحه ای طلائی را در برابر وزن بیشتری از طلا فروخت، ابو درداء گفت «۲» از پیامبر شنیدم که از اینگونه معامله نهی میکرد مگر آنکه وزن آنها برابر باشد، معاویه بدون اعتنا بنهی پیامبر و تحریم این معامله گفت:

«من اشکالی در این کار نمی بینم».

ابو درداء از این گستاخی بهم برآمد و خشمگین از پیش معاویه رفت و گفت:

«من دیگر بهانه ای برای همکاری با معاویه ندارم زیرا او در برابر

---

(۱) - البدایه و النهایه ۸ / ۱۳۶

(۲) - در نام ابو درداء اختلاف است و بعضی آن را عامر یا عویمر دانسته اند نام پدرش را نیز عامر یا مالک یا عبد الله گفته اند، نسب او به کعب بن خزرج انصاری میرسد، او در روز بدر مسلمان شد و در جنگ احد شرکت کرد، پیامبر درباره اش فرمود (ابو درداء حکیم امت من است) او قبل از مسلمان شدن تجارت میکرد و بعد آن را ترک کرد، معاویه

در زمان خلافت عمر، قضاوت دمشق را به او سپرد، دو سال قبل از قتل عثمان وفات کرد و بعضی مرگ او را در سال ۳۲ و بعضی پس از جنگ صفین نوشته اند (الاصابه، الکنی و الاسماء) ابو درداء از پیامبر نقل میکند که آن حضرت فرمود: «ارزنده ترین عمل در میزان مؤمن خوش خوئی است و خداوند، دشنام دهنده ناسزاگو را دشمن میدارد».

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۹۵

فرمان رسول خدا از خودش رأی میدهد بنابراین دیگر در سرزمینی که او فرمانروائی میکند زندگی نمی کنم».

بدین جهت شام را ترک کرد و بمدینه پیامبر رفت و با خشم و نفرت از پست قضاوت شام کناره گرفت. «۱»

(۱)

۴- اذان در نماز عید

طبق دستور شریعت اسلام، اذان و اقامه فقط مخصوص نمازهای واجب شبانه روزی است و در نمازهای دیگر مثل نمازهای نافله و نمازهای عیدین و آیات دستور به ترک آنها داده شده است و پیامبر فرمود در نماز عیدین اذان و اقامه نیست. «۲»

این سنت در زمان خلفاء نیز جریان داشت «۳» ولی معاویه توجهی به این سنت نکرد و در نماز عید هم اذان و اقامه را مقرر داشت و با این عمل، با دستور پیامبر مخالفت کرد و در شریعت اسلام بدعت گذاشت. «۴»

(۲)

۵- خطبه قبل از نماز عید

در سنت اسلامی مقرر است که پس از انجام نماز عید، خطبه بخوانند و پیامبر پس از انجام نماز عید فطر به خطابت ایستاد و در حضور مسلمانان سخن گفت و مسلم است که عمل پیامبر بمانند دستورش لازم الاجرا است، پس از پیغمبر هم خلفاء همین روش را ادامه دادند «۵»، ولی معاویه به این سنت هم توجه نکرد و پیش از نماز عید خطبه خواند و بنی امیه هم از او پیروی کردند و سنت پیامبر

---

(۱)- النصائح ص ۹۴

(۲)- کشف الغمه شعرانی ۱/ ۱۲۳

(۳)- سنن ابو داود ۱/ ۷۹

(۴)- شرح ابن ابی الحدید ۱/ ۴۷۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۹۶

را کنار گذاشتند. «۱»

(۱)

۶- زکاه بر عطایا

اسلام زکات را بر درآمدهای مخصوص وضع کرده و فقها موارد آن را بیان داشته اند و بر موارد دیگر زکات واجب نیست ولی معاویه از این دستور اعراض کرد و بر عطایا نیز زکات وضع کرد در صورتی که به اجماع مسلمین، چنین کاری جایز نیست «۲». حال این کار را بر اثر ندانستن حکم شرعی کرده یا تعمد به مخالفت با سنت داشته معلوم نیست، ولی مخالفت او با شریعت اسلامی به روش او نزدیکتر است.

(۲)

۷- استعمال عطر در حال احرام

بر کسی که به حج می رود و احرام می بندد واجب است مادامی که در این حال است از استعمال عطر خودداری کند و پس از خروج از احرام استعمال عطر برایش جایز است، ولی معاویه بر خلاف این دستور، در حال احرام، بخود عطر میزد «۳» و در این کار یا به اسلام عناد میورزید و یا از دستورات آن آگاهی نداشت.

(۳)

۸- استعمال ظروف طلا و نقره

در اسلام بکار بردن ظروف طلا و نقره حرام است ولی معاویه آشکارا با این حرمت مخالفت می کرد و در خوردن و آشامیدنش از آن ظروف استفاده می کرد وقتی که دستور پیغمبر را درباره حرمت این کار به او گوشزد کردند گفت:

«من مانعی در این کار نمی بینم». «۴»

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۳ / ۴۷۰

(۲) - تاریخ یعقوبی

(۳) - النصائح ص ۱۰۰ و دیگر کتب

(۴) - النصائح ص ۱۰۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۹۷

(۱)

۹- پوشیدن لباس ابریشمی

اسلام پوشیدن لباس حریر و ابریشمین را برای مردان جز در موقع جنگ حرام کرده است ولی معاویه عملاً- لباس حریر می پوشید و اعتنائی بحرمت آن نداشت. «۱»

(۲)

۱۰- تجاوز بمال مردم

اسلام، تجاوز بمال مردم را تحریم کرده و کسی حق ندارد بدون جهت چیزی از کسی بگیرد ولی معاویه با بی پروائی و بی اعتنائی بچنین دستوری، اموال مردم را می گرفت و به ثروتهای عمومی تجاوز میکرد. «۲»

(۳)

۱۱- خریداری دین مردم

بدترین و پست ترین معامله در بازار تجارت، خریداری دل و دین مردم است که حکایت از بدسرشتی خریدار و مشتری میکند.

معاویه در این کار مهارت داشت و بدون ترس و پروا بچنین معامله ای دست میزد بطوری که مورخان می نویسند چند نفر بنامهای، احنف بن قیس، جاریه بن قدامه، جون بن قتاده و حنات بن یزید بحضور معاویه آمدند و معاویه بهر کدام صد هزار درم بخشید ولی به حنات بن یزید هفتاد هزار درم داد، وقتی که از حضور معاویه بازگشتند هر کدام از مقدار جایزه خود سخن می گفتند و حنات که فهمید به او کمتر رسیده است، خشمگین به نزد معاویه بازگشت معاویه گفت:

«چرا برگشتی؟»

«تو مرا در میان قبیله بنی تمیم رسوا کردی، نسب من صحیح است و عمرم دراز آیا من فرمانروای قبیله ام نیستم؟»

(۱) - النصائح ص ۱۰۱

(۲) - تاریخ یعقوبی ۲/۲۰۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۹۸

«چرا»

«پس چرا درباره من پستی بخرج دادی و به کسانی که مخالف تو بودند بیشتر از من بخشیدی؟» مقصودش احنف و جاریه بود که در جنگ جمل همراه علی (ع) بودند ولی حنات در آن جنگ شرکت نکرده بود.

معاویه بدون هیچ شرم و پروائی گفت:

«من دین آنها را خریدم ولی دین ترا بخودت واگذاشتم»

حنات گفت «منهم دینم را میفروشم»

معاویه دستور داد که تمام جایزه را به او بپردازند. «۱»

(۱)

۱۲- هرزگی و بی شرمی

بروزگار بنی امیه، در تمدن اسلامی، هرزگی و بیشرمی گسترش یافت و پرده دری و بی عفتی همه جا رواج یافت و شاعران درباره عشق بازی با زنان شعرها می گفتند و غزلها میسرودند و نخستین کسی که درباره فحشاء و زشتکاری شعر سرود و رسوائیهای دستگاه معاویه را برملا کرد عبد

الرحمن بن حسان بن ثابت بود که درباره دختر معاویه اشعاری سرود و به عشقبازیش پرداخت. «۲»

---

(۱) - الکامل ۳ / ۱۸۵

(۲) - عبد الرحمن بن حسان بن ثابت خزرجی انصاری در زمان پیامبر بدنيا آمد و شاعری کم سخن بود، ابن معین او را از تابعین اهل مدینه و ابن حبان او را از ثقات آنها میدانند. وی در سال ۱۰۴ هجری درگذشت لکن ابن عساکر این تاریخ را درست نمیدانند و میگویند او چهل و هشت سال زندگی کرده است در این صورت او باید پدرش را درک نکرده باشد زیرا او در سال پنجاه و چهار درگذشته است ولی ثابت شده که وی در زمان پدرش مردی بوده و پدرش درباره اش گفته است:

کیست که شاعری کند پس از حسان و پسرش و کیست که قرآن را تفسیر کند پس از زید بن ثابت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۱۹۹

(۱) چون این خبر به یزید رسید خشمناک شد و به پیش پدرش معاویه رفت و با اندوه و خشم فریاد کشید و گفت:

- پدرم، عبد الرحمن بن حسان را بکش

- چرا؟

- درباره خواهرم شعر عاشقانه گفته

- چه گفته؟

- گفته است که:

شب درازم را به اندوه گذراندم و از ماندن در جیرون بستوه آمدم معاویه با خنده و مسخره به یزید گفت:

«پسرم، شب دراز و اندوه او چه ربطی بما دارد؟، خدایش از رحمت دور گرداند».

یزید به پدرش گفت، او در ادامه شعرش چنین می گوید:

بعقیده مؤلف اگر ثابت شده باشد که او در زمان پیامبر بدنيا آمده و تا سال ۱۰۴ می زیسته است بنابراین باید ۹۸ سال عمر

کرده باشد و ۴۸ سال اشتباه است (الاصابه ۳ / ۶۷)

آورده است که عبد الرحمن قصیده ای درباره معاویه گفته که بعضی از اشعار آن چنین است:

هان به معاویه بن حرب برسانید همان پیشوای ستمگران سخن اعتراض آمیزم را

معاویه پسر هند و فرزند صخر که نفرین خدا بر این مرد حرام زاده باد

تو در زمان حکومت مرگ را بما چشاندی و بزرگ زادگان را به بزرگان ملحق ساختی

امیر المؤمنین پدر حسین (ع) در جنگ سر جدت را با شمشیر در هم شکافت

ما شکیبائیم و انتظار می بریم پاداش شما را در روز دادخواهی قیامت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۰۰

(۱) بهمین روی بشام سفر کردم و دوستانم درباره ام خیالهای خوشی داشتند

- خوش گمانی خاندانش بما چه مربوط است؟

- پدرم او در شعرش چنین میگوید:

آن دختر همان زهر است که چون مروارید غلطان بر همه گوهرها برتری دارد - پسر واقعا هم خواهرت چنین است، او راست

گفته - او باز هم چنین گفته است:

اگر بخواهیم نژاد او را بستائیم در بزرگی و مقام نظیری ندارد - راست گفته است، پسرم!

- او گفته است:

من آن دختر را در کاخ سبز به آغوش گرفتم و او در روی سنگهای تراشیده مرمر راه میرفت - پسر جان، اینطور که شاعر گفته

نبوده است

یزید مرتبا از اشعار رسواگر عبد الرحمن برای پدرش میخواند ولی معاویه از شاعر دفاع میکرد و میگفت گناهی ندارد و

مستحق پیگرد و کیفر نیست، اشعار عاشقانه عبد الرحمن همه جا انتشار یافت و دختر معاویه رسوا شد و عده ای بنزد معاویه

آمدند و گفتند این مرد بدختر تو گستاخی کرده و باید مجازاتش کنی ولی معاویه از تعقیب شاعر خودداری کرد و گفت

چاره دیگری برایش میکنم، تا اینکه روزی عبد الرحمن به پیش معاویه رفت و معاویه از او

به گرمی استقبال کرد و او را روبروی خود بر تخت نشانید و به شاعر گفت:

- دختر دیگرم از تو شکایت دارد

- برای چه؟

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۰۱

(۱)- چون درباره خواهرش شعر گفته ای و از او یادی نکرده ای- او حق دارد شکایت کند، من درباره او هم شعر خواهم گفت:

عبد الرحمن غزلی هم درباره دختر دیگر معاویه سرود و مردم که آن را شنیدند گفتند ما گمان می کردیم که عبد الرحمن روی غرضی برای دختران معاویه شعر می گفته حالا فهمیدیم که بدستور خود معاویه بوده است. «۱»

این داستان به آشکارائی از تباهی اخلاق معاویه و بی تفاوتی او در برابر رسواییهای خانوادگیش پرده برمی دارد و بهمین جهت فساد اخلاق در همه جا گسترش یافت و هرزگان و هوسرانان بنوامیس مسلمانان تعرض میکردند و شهوترانی و لذت یابی در روزگار بنی امیه بنهایت درجه رسید، ابو دهبل حجمی هم درباره دختر معاویه شعری عاشقانه گفت «۲» ولی معاویه با او به نرمی رفتار کرد و جایزه اش داد «۳» بنی امیه هم راه معاویه را پیش گرفتند و دنیا را میدان وسیعی برای

---

(۱)- آغانی ۱۳ / ۱۴۹

(۲)- ابو دهبل وهب بن زمعه بن اسید حجمی شاعری ستایشگر و نیکو سخن بود که این شعر از اوست:

ای کاش با بخیلان هم به بخل رفتار می کردند تا آنها نتیجه کردارشان را می چشیدند

ای کاش روزی مردم به اندازه بخشندگیشان بود توشه ای به اندازه توشه شان و فراخی بقدر فراخی آنها

ای کاش در چهره مردم نشانه ای بود که نشانگر اخلاقشان بود وقتی که بهم میرسیدند

ای کاش بدکار همیشه با بدی همراه بود و جاهلان بردبار می شدند و از جهل بازمی ایستادند (معجم الشعراء ۱ / ۱۱۷). اشعار زیادی از این شاعر

در مجله آسیائی بریتانیا چاپ شده است.

(۳) - اغانی ۶ / ۳۹، ۱۵۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۰۲

هرزگی و هوسرانی خود قرار دادند و مردم را به فسق و تباهی کشانیدند و بسوی گمراهی و گناه و زشتی حرکت دادند.

(۱) در بی شرمی و رسوائی معاویه گفته اند که کنیز سپید روی و زیبا خرید و غلامش خدیج را بخوابگاه آن کنیز که عریان خوابیده بود برد و عصای کوچکی را که در دست داشت به شرمگاه کنیز نواخت و گفت اینجا محل کامیابی من است «۱» بعد آن کنیز را به یزید بخشید و باز نظرش برگشت و او را به عبد الله بن مسعده فزاری داد «۲» و به او گفت:

این کنیز سپید روی رومی برای تو باشد تا برایت فرزند سفید بیاورد «۳».

مورخان داستانهای بسیاری از هرزگی و ناپاکی معاویه آورده اند که نشانگر بی اعتنائی او به ارزشهای عالی انسانی است.

---

(۱) - البدایه و النهایه ۸ / ۱۴۰

(۲) - عبد الله بن مسعده بن حکمه فزاری را در کودکی جزء اسیران فزاره بحضور پیامبر آوردند و آن حضرت او را بدخترش فاطمه بخشید و فاطمه (ع) او را آزاد کرد و مدتی در خدمت علی (ع) بود ولی بعد بمعاویه پیوست و در و در شمار بزرگترین دشمنان امام درآمد و پس از واقعه حره (حمله بمدینه) فرمانده سپاه دمشق شد و تا زمان خلافت مروان در آن سمت باقی ماند و گفته شده است که او در سال ۴۹ هجری با سپاه عبد الرحمن بن خالد بن ولید بجننگ رومیان رفت و چون فرمانده سپاه در سرزمین روم از دنیا رفت عبد الله فزاری بجای او بفرماندهی سپاه برگزیده شد

و این اولین مقامی بود که به آن دست یافت و شاعری درباره اش گفت:

ای پسر مسعود نیزه ات را به استواری برپای دارهمچنانکه سفیان بن عوف آن را برپای کرد و چون عبد الله بحضور معاویه رفت معاویه از او درباره این شعر پرسید، عبد الله گفت شاعر میخواست مرا در ردیف سفیان بن عوف بستاید در صورتی که من همتای او نیستم (الاصابه ۲ / ۳۵۹)

(۳) - البدایه و النهایه ۸ / ۱۴۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۰۳

(۱)

۱۳- حدیث سازی

اشاره

خداوند در کتاب کریمش فرموده است (کسانی بتهمت و دروغ دست میزنند که به آیات خدا ایمان ندارند و آنان دروغگویند) «۱» معاویه کسانی را که بخدا و پیامبرش دروغ می بستند بخود نزدیک میکرد و چنین نامردمانی را که ایمان به خدا و قیامت نداشتند بدستگاهش راه میداد و پولهای کلانی به آنها می بخشید و بدروغ دروغ پردازی و حدیث سازی تشویقشان میکرد تا احادیثی دروغین در فضیلت او و بنی امیه و اهانت به خاندان پاک پیامبر مخصوصا امیر المؤمنین بسازند و پردازند و نشر دهند و بهمین جهت بخشنامه ای برای همه فرمانداران و کارگزارانش باین شرح فرستاد:

«در میان مردم بررسی کنید و راویانی را که شیعیان عثمانند و از فضائل و بزرگواریهای او سخن میگویند پیدا کنید و آنها را گرامی دارید و تشریف بخشید و روایتهایی را که درباره عثمان و پدرش نقل می کنند برای من بفرستید».

کارگزاران معاویه هم طبق این دستورها رفتار میکردند و حدیث سازان و دروغ پردازان مزدور را قرب و منزلتی خاص می بخشیدند و پولهای فراوانشان میدادند و حدیثهای دروغی را که در فضیلت عثمان ساخته می شد برای معاویه میفرستادند. مردم هم که میدیدند حکومت وقت، جاعلین حدیث

را بدروغگوئی برمی انگیزد و مقام و مرتبه شان می‌دهد و پولهای کلان در اختیارشان میگذارد آنها که فریب دنیا را خورده بودند به جعل احادیث می پرداختند و مزد خود را از بودجه مخصوص می‌گرفتند و گروهی زیاد در فضیلت معاویه حدیث می ساختند و دینشان را بدینا می فروختند از جمله احادیث مجعول این بود که پیامبر فرمود:

---

(۱) - سوره نحل آیه ۱۰۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۰۴

«خداوندا! بمعاویه، حقایق قرآن و حساب آخرت را بیاموز و او را از عذاب ننگه دار و به بهشتش داخل کن!!»

(۱) و ترمذی در کتابش آورده است که پیامبر فرمود: «خداوندا! معاویه را رهنما و رهیافته قرار ده»

و حارث بن اسامه نقل کرد که پیغمبر فرمود:

«ابو بکر ناز کدلتین و مهربانتین افراد امت من است و آنگاه بذکر فضائل دیگر خلفاء و جمعی از صحابه پرداخت و درباره

معاویه فرمود: «معاویه بن ابی سفیان، بردبارترین و بخشنده ترین پیروان من است». «۱»

و روایت کردند که پیامبر اشاره به فضیلت یارانش کرده و درباره معاویه فرموده است:

«معاویه بن ابی سفیان رازدار من است!!» «۲»

المقدسی حکایت می کند که در مسجد جامع شهر واسط دیدم گروهی دور مردی را گرفته اند و او از قول پیامبر حدیثی نقل

می کند و میگوید که آن حضرت فرمود، روز قیامت خداوند معاویه را بخود نزدیک می سازد و او را در کنار خود می نشاند

و دستش را بدست میگیرد و او را بر اهل محشر مانند عروسی جلوه میدهد!!

المقدسی به مرد حدیث ساز گفت، چرا خداوند معاویه را باین

---

(۱) - تطهیر الجنان و اللسان، چاپ شده در حاشیه صواعق المحرقة ص ۲۴

(۲) - تطهیر الجنان و اللسان ص ۲۶، ابن حجر به چنین روایات دروغینی که

در فضیلت معاویه و تبرئه او از جنایتش نقل شده استناد کرده و او را در شمار یاران راستین و مجاهد پیامبر آورده است، خداوند ابن حجر را با این نارواییهایش از نعمت بصیرت محروم ساخته و از راه راست بیرونش برده است که این چنین دشمنان خدا و اسلام را در کتاب خود بزرگ شمرده و به ستایش کسانی که موجب ننگ اجتماع مسلمانان پرداخته است، متأسفانه مسلمانان گرفتار چنین مورخان خیانتکاری شده اند که بدیده تاریک بواقعیتها نگاه میکنند و با تهمت‌ها و دروغ‌هاشان به اسلام و مسلمانان جنایت می‌ورزند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۰۵

مقام میرساند؟ جواب داد برای آنکه با علی (ع) جنگید.

المقدسی گفت: ای گمراه دروغ می‌گوئی.

(۱) خطیب دروغگو فریاد زد ای مردم این رافضی را بگیرید، مردم بر سر او ریختند تا دستگیرش کنند ولی شخصی که او را می‌شناخت از دست مردم نجاتش داد. «۱»

المقدسی همچنین می‌نویسد که مردی میگفت معاویه پیامبر مرسل است و وقتی که به او اعتراض کردم میخواستند مرا بکشند «۲» و دروغگوی دیگری روایت کرد که من در حضور پیامبر بودم و ابو بکر و عمر و عثمان و علی (ع) و معاویه نیز حاضر بودند در این وقت مردی وارد شد و عمر گفت یا رسول الله این مرد میخواهد از ما بدگوئی کند و پیغمبر از او روی در هم کشید آن مرد گفت من چنین قصدی ندارم فقط میخواهم از معاویه بدگوئی کنم پیامبر گفت وای بر تو مگر نمیدانی که معاویه از یاران من است و این سخن را سه بار تکرار کرد و بعد پیامبر حربه ای برگرفت و بمعاویه داد و

گفت این حربه را بر گردن این مرد بگذار معاویه حربه را گرفت و آهسته بر حلقومش بمالید، من بخانه رفتم و چون شب فرا رسید آن مرد که نامش راشد کندی بود در بستر خوابش سرش از تنش جدا شد و بمرد. «۳»

ساده دلان و نابخردان که تحت تأثیر چنین احادیث دروغین و تبلیغات ننگینی قرار گرفته بودند، نسبت بمعاویه تعصبی شدید داشتند، چنانکه مورخین نوشته اند، عبد الرحمن نسائی وارد دمشق شد، مردم دمشق درباره معاویه و فضیلت‌هایش از او پرسیدند پاسخ داد:

آیا معاویه حاضر است که صفاتش یکان یکان شمرده شود تا فضیلتش بر دیگران معلوم شود؟

---

(۱) - المقدسی ص ۱۲۶

(۲) - المنتظم ص ۶۰

(۳) - الغدير ۱۰ / ۱۳۸

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۰۶

(۱) و بدیگر روایت، گفت من فضیلتی برای معاویه نمی شناسم مگر آنکه خداوند هرگز شکم او را سیر نکرد، مردم شام بر او هجوم آوردند و دستگیرش کردند و آن قدر بر روی سنگلاخ‌هایش کشیدند که جان سپرد. «۱»

معاویه میخواست با جعل چنین احادیثی، بر پیکر خود جامه قداست و ایمان پوشد و اعتماد مردم را بخود جلب کند و از راه عقیده بر مردم حکومت کند، لکن همه کوشش‌هایش بیاد میرفت زیرا مردم به او و بمسلمانیش با نگاه شک و تردید مینگریستند زیرا او از شاخه های همان درخت ناپاکی بود که قرآن از آن یاد میکرد و در تمام روزگار رسالت با پیامبر مخالفت میورزید و سپاهها بر سر پیغمبر بسیج میکرد، بعلاوه خود معاویه جرائمی بزرگ مرتکب می شد، چنانکه بر ضد وصی رسول خدا و باب علم پیامبر بجنگ برخاست و مردان نیکوکار را بیرحمانه کشت و مسلمانان نامی شایسته را طرد کرد

و در شریعت اسلام بدعتها گذاشت و دیگر تبه‌کاریهائی را مرتکب شد که چهره تاریخ را سیاه کرد و طبیعی است که اینهمه سیه کاری و جنایت و جرم بوسیله احادیثی ساختگی و دروغین هرگز محو نمی شود.

(۲) بهر حال، احادیث جعلی درباره فضائل عثمان و معاویه افزونی یافت و معاویه ترسید که دروغ پردازیهای دجالهای حدیث رسوایش کند و از هدف بازش دارد و نتواند ضربه ای را که میخواهد بخاندان پیامبر وارد کند، از این روی به کار گزارانش طی نامه هائی فرمان داد که دیگر دست از این کار بردارند و در برابر، احادیثی بسود شیخین وضع کنند زیرا چنین کاری برای مبارزه با خاندان رسول و تحقیر مقامشان، سودمندتر و آسانتر است، اینک متن بخشنامه: «حدیث درباره عثمان

---

(۱) - طبقات السبکی ۸۴/۲، وفيات الاعیان ۳۷/۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۰۷

فراوان شد و در همه شهرها پخش گردید، اکنون که نامه من بشما میرسد، به راویان بگوئید روایاتی درباره ابو بکر و عمر سازند زیرا من فضائل و سوابق آنها را بیشتر دوست میدارم و چنین روایاتی چشم مرا روشن می کند و برهان آن خاندان (خاندان پیامبر) را بهتر باطل می سازد و از ستایش عثمان برای آنها سخت تر و گرانتر است».

(۱) فرمانداران و قاضیان معاویه این نامه را برای مردم خواندند و حدیث سازان، دست بکار جعل روایت در ستایش ابو بکر و عمر شدند و معاویه فرمان داد که آن احادیث را جمع آوری و نسخه برداری کنند و رونوشتی برای همه کار گزارانش در شهرها فرستاد و دستور داد آنها را روی منبرها بخوانند و در مجامع عمومی نشر دهند و بمعلمین بدهند تا جزء برنامه دروس محصلین قرار دهند

و کودکان را وادار بحفظ آنها کنند.

حکومت‌های دست‌نشانده محلی هم در اجرای این دستور، کوششی فراوان بکار بردند و همه طبقات مردم بحفظ این روایات ساختگی پرداختند، حتی کودکان و زنان و خدمتکاران و سپاهیان، چنین احادیث دروغین را از بر کردند. «۱»

برخی از این احادیث را بر حضرت باقر (ع)، عرضه داشتند و مورد تکذیب آن حضرت قرار گرفت، چنانکه ابان می‌گوید درباره این روایات به امام باقر ع گفتم:

«اصلحك الله، درباره این روایات اظهار نظر فرما».

روایت‌ها باین شرح در حضور امام خوانده شد:

«پیشوای پیر مردان اهل بهشت ابو بکر و عمرند» «۲».

---

(۱) - سلیم بن قیس ص ۲۹، شرح ابن ابی الحدید ۱۵/۳

(۲) - مزدوران حدیث پرداز این حدیث را در برابر سخن پیامبر ساخته‌اند که فرمود حسن و حسین پیشوای جوانان اهل بهشتند، درباره این حدیث از امام جواد پرسیدند فرمود بخدا قسم در بهشت پیرمردی وجود ندارد بلکه همه جوانان نو رسیده‌اند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۰۸

(۱) «فرشتگان به عمر الهام می‌کنند و عمر ملائکه را ملاقات می‌کند».

«وقار و آرامش گویای زبان عمر است»

«فرشتگان از عثمان شرم دارند» «۱»

و این روایات را تا صد حدیث به امام عرضه داشتند که مردم آنها را درست می‌پنداشتند «۲» و امام فرمود بخدا قسم همه اینها دروغ و بهتان است. «۳»

محدث معروف ابن عرفه که به نطفویه «۴» مشهور است می‌گوید:

بیشتر احادیث مجعول که در فضیلت صحابه روایت شده در روزگار بنی امیه ساخته شده است تا حدیث سازان به آنها تقرب جویند و بنی امیه گمان میکردند با وضع چنین روایتی بینی بنی هاشم را بخاک

---

(۱) - بی پایگی این حدیث کاملاً آشکار است زیرا معلوم نیست که آیا

عثمان از فرشتگان کار زشتی را دیده که آنها از او شرم دارند یا فرشتگان عثمان را در حال زشتکاری دارند که عثمان از آنها شرمسار است و بر ما معلوم نیست که این شرم چه معنی دارد.

(۲) - به روایتی این احادیث مجعول به دویست روایت میرسید.

(۳) - سلیم بن قیس ص ۲۹، شرح ابن ابی الحدید ۱۵/۳.

(۴) - ابراهیم بن محمد بن عرفه ازدی در سال ۲۴۴ هجری در واسط بدنیا آمد و صاحب تألیفاتی نیکوست ولی بعلت سیاه چردگی و بدقوارگی او را به نفت تشبیه میکردند از اشعار اوست که گفته است:

قلب من در عشق تو نرمتر از دو گونه تو است و نیرویم از پلکهای چشمت سست تر است

چرا رقت نیاورم بر کسی که خود را رنج می دهد از ستمی که بر او می رود و بتو عشق میورزد ابو عبد الله واسطی او را هجو کرده و میگوید:

اگر کسی خوش حال میشود که فاسقی را نبیند.

باید بکوشد که نبطویه را نبیند.

خداوند او را به نیمی از نامش سوزانیده.

و به نیم دیگرش بر او وای باد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۰۹

میمالند «۱»

(۱) معاویه بجعل چنین احادیثی که در مناقب شیخین ساخته می شد قناعت نکرد بلکه دروغ پردازان را وادار کرد تا روایاتی از قول پیغمبر بر ضد اهل بیت جعل کنند و پولهای فراوانی در این راه خرج میکرد، چنانکه به جلاد معروف سمره بن جندب چهار صد هزار درم بخشید تا آیه ای از قرآن را بر ضد امیر المؤمنین تفسیر کند و او هم گفت که آیه (در میان مردم کسی هست که سخنش ترا بشگفتی می آورد ولی خداوند به آنچه در دل دارد آگاهست و او بزرگترین دشمن

است که چون حکومت یابد می کوشد تا در زمین فساد راه بیندازد و مردم را بکشد و کشاورزی ها را نابود کند و خداوند فساد را دوست ندارد) «۲» درباره علی (ع) نازل شده است!! و این تفسیر ننگین را برای مردم شام بر روی منبر خواند و مزدی کلان از بیت المال مسلمین بجیب زد، اموال همان بیت المال که بدستور اسلام بایستی در راه مصالح امت و کمک به ناتوانان و مستمندان مصرف شود و پسر هند این ثروت عمومی را در راه مبارزه با اسلام و تضييع شخصيتهاي بزرگ دین مصرف میکرد، همان شخصیت های بزرگ و مقدسی که در همه جنگها از جان پیامبر دفاع میکردند و معاویه و پدرش برای بدست آوردن موقعیتی با آنها می جنگیدند. در چنین هنگامه ای بود که آزمندان و منحرفین از اسلام دست بجعل احادیثی درباره اهانت بخاندان پیامبر می زدند تا پولهای کلان و سرمایه هائی فراوان بچنگ آورند، چنانکه عمرو عاص بمردم شام گفت که پیامبر درباره آل ابی طالب فرمود:

---

(۱) - النصائح الکافیة ص ۷۴ و کتابهای دیگر

(۲) - سوره بقره آیه های ۲۰۳ و ۲۰۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۱۰

«آل ابی طالب، دوستان من نیستند بلکه دوست من خدا و مؤمنان شایسته کارند» «۱»

(۱) بهمین ترتیب، احادیثی بر ضد خاندان رسالت از طرف جاعلین روایت نقل می شد، همان خاندان که خداوند پلیدی را از آنها دور کرده و پاکیزه شان ساخته است و بنی امیه میخواستند از این راه، نور خدا را خاموش کنند و مسلمین را از پیشوایان واقعیشان دور سازند، پیشوایانی که پیامبر به امامت آنها تصریح کرده و بجانشینی خود پس از مرگش در امت مسلمان معرفی فرموده

است.

امام باقر درباره کذب و فساد این احادیث سخن می گفت و میفرمود:

«روایات زشت و ننگینی درباره علی (ع) و حسنین (ع) جعل کرده اند و خدا میداند که همه آنها باطل و دروغ و بهتان است»
«۲».

ابن ابی الحدید می نویسد: «استاد ما ابو جعفر اسکافی گفته است که معاویه جمعی از صحابه و تابعین را وادار کرد تا روایاتی زشت و دروغ درباره علی (ع) جعل کنند تا موجب طعن و تنفر از آن حضرت باشد و در برابر جوایزی برای آنها مقرر داشت و عده ای مانند ابو هریره و عمرو عاص و مغیره بن شعبه و از تابعین عروه بن زبیر با جعل چنین احادیثی رضایت خاطر معاویه را بدست آوردند» «۳».

این اقدامات معاویه که بر ضد خاندان پیامبر صورت می گرفت در جامعه اسلامی ایجاد پراکندگی میکرد و دروغ بستن بر خدا و رسول را همه جا شیوع میداد و یاران راستین پیغمبر، باین اخبار گوش نمیدادند و روایانش را معتمد نمیدانستند چنانکه میگویند،

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۱۵ / ۳

(۲) - سلیم بن قیس ص ۴۵

(۳) - شرح ابن ابی الحدید ۶۳ / ۴ چاپ احیاء کتب عربی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۱۱

بشیر عدوی «۱» به پیش ابن عباس آمد و خواست حدیثی از پیامبر نقل کند ولی ابن عباس بسخنش گوش نداد و به او نگاه نکرد و با تحقیر و توهین روبرویش کرد، بشیر گفت:

«چرا نمیخواهی حدیثی از من بشنوی؟ من از پیامبر برایت حدیث میگویم تو بآن گوش نمی دهی؟»

(۱) ابن عباس با ابراز تنفر گفت:

«ما وقتی که می شنیدیم کسی از پیغمبر حدیثی میگوید، گوشها و چشمهایمان متوجه او می شد و گفتارش را می شنیدیم ولی از وقتی

که مسلمانها دچار خواری و دشواری شده اند تا کسی را شناسیم بسخنش گوش نمی دهیم» (۲)».

مسلمانان بنا بگفته ابن عباس دچار خواری و دشواری شدند و براهائی رفتند که از راه راست ایمان جدا بود آنها پروائی از دروغ بستن بخدا نداشتند و تهمت به پیامبر را گناه نمی دانستند و در این صورت تردید در اینگونه روایات، ضروری بود. فاجعه بزرگی که مسلمانان به آن گرفتار شدند و در معرض آزمایشی سخت قرار گرفتند این بود که حدیث های ساختگی بدست نویسندگان و راویان مورد اعتماد رسید و آنها همچنین روایاتی را در کتابهای خود آوردند و بدون شک اگر بواقعیت آنها آگاه بودند مسلماً آنها را می انداختند و تبری می جستند و در کتاب خود نمی آوردند چنانکه مدائنی از جاعلین حدیث در روزگار بنی امیه سخن میگوید و ما عین کلام او را در اینجا می آوریم:

«احادیث ساختگی فراوان و بهتانهای شایع، در همه جا

---

(۱) - بشیر بن کعب بن ابی الحمیری عدوی که عامری هم گفته می شود طبق گفته ابن سعد از مردم بصره است و بقول او ان شاء الله مورد اعتماد است و نسائی هم او را معتمد دانسته است (تهذیب التهذیب ۱ / ۴۷۱) و ما نمیدانیم چگونه مورد اعتماد است که ابن عباس از او روی گردانیده است.

(۲) - فجر الاسلام ص ۲۵۸ و کتابهای دیگر

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۱۲

گسترش یافت (۱) و گروهی از فقها و قضات و حکمرانان باین طریق رفتند و خطری بزرگ از سوی قراء ریاکار و مستضعفان انجام میگرفت کسانی که به عبادت و پارسائی تظاهر میکردند ولی به جعل احادیث می پرداختند تا به حکومتهای وقت نزدیک شوند و بهره کافی

ببرند و به پولهای زیاد و املاک فراوان دست یابند، این احادیث بالا-خره بدست راویان متدینی که دروغ و بهتان را جایز میدانستند رسید و آنها چنین احادیثی را گرفتند و پذیرفتند و در کتابهای خود نوشتند و آنها را درست و حق دانستند و اگر بطلان این روایات آگهی داشتند مسلماً بنقل آنها نمی پرداختند» (۱).

کتابها از این احادیث مجعول پر شد و با اسرائیلیات (۲) و خرافه های ابی هریره در آمیخت و زیانهای فراوان برای اسلام ببار آورد و شریعت متعالی اسلام را آلوده کرد و موجب تباهی معتقدات مسلمانان و پراکندگی اجتماع آنها شد.

بدون شک اگر خلفا بجمع آوری و نگارش احادیث پیامبر، اهتمام میورزیدند، امت مسلمان از چنین اختلافها و فتنه هائی بر کنار میماند ولی آنها این کار را نکردند بلکه ابو بکر بعضی احادیث پیغمبر را جمع کرد و آتش زد (۳).

عمر هم که بعد روی کار آمد درباره جمع آوری احادیث پیغمبر، با صحابه به مشورت پرداخت و همگی آن را لازم دانستند عمر مدتی در این باره اندیشید ولی بعداً تغییر عقیده داد و گفت «چنانکه میدانید درباره تدوین کتابی از سنتها و سخنان پیغمبر با شما گفتگو کردم ولی

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۱۶/۳

(۲) - اسرائیلیات خرافاتی است که منافقان یهودی که بظاهر اسلام آورده بودند جعل کردند و در رأس آنها کعب الاحبار قرار داشت.

(۳) - تذکره الحفاظ ۵/۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۱۳

بعد متوجه شدم که پیش از شما اهل کتاب، کتابهایی در ردیف کتاب آسمانی خود نوشتند و پس از چندی بهمان کتابها روی آوردند و کتاب خدا را کنار گذاشتند و من بخدا قسم نمی گذارم کتاب دیگری

با کتاب خدا مشتبه شود بهمین جهت از این کار خودداری میکنم» (۱).

(۱) ولی این سخن را نمیتوان مستدل شمرد، زیرا سخنان پیامبر به هیچ وجه مخالف کتاب خدا نیست و تدوین احادیث رسول موجب دوری مردم از قرآن نمی شود و مستلزم روی گردانی از آن نیست و در این مورد، بیشتر گمان بر این است که خلفا از آن جهت حاضر بجمع آوری گفتار پیامبر نشدند که بخشی بزرگ از آن درباره فضیلت خاندان رسول و لزوم دوستی آنها بود و مراجعه به آنها را در همه احوال واجب می شمرد و از طرفی آنها نمیتوانستند بخشی از احادیث را جمع کنند و بخشی را که مربوط به اهل بیت است کنار بگذارند و اگر آن روایات را هم که در شأن اهل بیت بود، جمع میکردند با روش خلفاء مباین بود روشی که موجب پایمال کردن حق اهل بیت و شکست آنها و دوری آن خاندان از پایگاهی بود که خداوند به آنها عنایت فرموده بود و این اقدام نشان دهنده شدت حسادت و کینه نسبت بخاندان پیامبر بود حتی وقتی که فهمیدند، پیغمبر میخواست جانشینی خود را به اهل بیت بسپارد، و در این باره فرمانی بنویسد، جلوی او را گرفتند و در آخرین ساعات عمر پیامبر قلب پاکش را رنجه دادند و گفتند (کتاب خدا ما را بس است) و پس از آن گفتند (نبوت و خلافت در یک خاندان فراهم نمی آید) در این صورت چگونه حاضر می شدند که احادیث پیامبر درباره فضیلت خاندانش ثبت و تدوین شود.

---

(۱) - تقييد العلم ص ۵۰ و نزديك به اين خبر در طبقات ابن سعد ۱/۳ ص ۲۰۶

آمده است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۱۴

بهر حال، بزرگترین خطر و مصیبتی که در روزگار معاویه بمسلمانان وارد آمد، جعل احادیث و روایاتی بود که بفرمان او ساخته و منتشر شد و پراکندگیها و اختلافاتی فراوان برای مسلمانان فراهم آورد و بدون شک چنین اقدامی، از بزرگترین جرائم و جنایات معاویه بحساب می آید.

(۱)

۱۳- استلحاق زیاد

پیامبر فرمود، (فرزند، متعلق به بستر همخوابگی است و زناکار را باید سنگسار کرد) ولی معاویه سخن پیامبر را بدون هیچ بیم و پروائی بدیوار زد و برای استواری بنیان حکومت و پایداری قدرتش، گفته رسول خدا را وارونه کرد و به آشکار حکم پیامبر را رد کرد و طبق رسم ننگین جاهلیت، زیاد بن ابیه را به برادری خود ملحق ساخت.

خداوند در قرآن میفرماید (آیا بدنبال رسم جاهلیت میروید؟

چه کسی فرمانش از حکم پروردگار برای یقین آوران نیکوتر است؟) «۱»

ولی معاویه، رسم و حکم جاهلیت را پذیرفت و سنت مردود و مرده آن دوران سیاه را زنده کرد و زیاد بن ابیه را که فرزند زنی بدکاره بود به برادری خود ملحق ساخت، سمیه زنی روسپی بود که در طائف پرچم فاحشگی بر بالای خانه اش برافراشته بود و به حارث ابن کلداه از درآمدش مالیات می پرداخت «۲».

---

(۱)- سوره مائده آیه / ۵۰

(۲)- حارث بن کلداه بن عمر ثقفی از پزشکان و شاعران مشهور عرب بود، این شعر از اوست:

من که تو را برگزیدم از آگاهی قبلی نبودو نه به امیدی و از اشتباه نگاهی

چون غریقی بودم که در موج سیل می پنداشت در آب کمی فرو رفته وقتی که باران بر او می بارید

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۱۵

او در محله روسپیان که در خارج شهر طائف

بود سکونت داشت که آنجا را دهکده فاحشگان می گفتند (۱)».

(۱) مادر زیاد، چنین زن پلید و بدکاره ای بود ولی معاویه پرورانی نداشت که فرزندان روسپی را بخود با نسبت برادری پیوند دهد. علت این استلحاق ننگین را مورخین چنین می نویسند که زیاد بن أبیه از طرف امیر المؤمنین، بر بخشی از فارس حکومت میکرد و پس از شهادت امام (ع)، همچنان زیاد در حکومت خود باقی ماند و معاویه از موقعیت و سرسختی او می ترسید و بیم آن را داشت که بر جانبداری امام حسن بماند و برای حکومت شام خطری جدی پیش آورد، از این روی باو چنین نوشت:

نامه معاویه به زیاد

(۲) «از امیر المؤمنین معاویه بن ابی سفیان به زیاد فرزند بندگان، اما بعد تو بنده ای هستی که بناسپاسی نعمت پرداختی و خود را سزاوار رنج و گرفتاری کردی، در صورتی که سپاس از ناسپاسی بهتر است.

درخت از رگ و ریشه اش شناخته می شود و شاخه از اصلش برمی خیزد و تو نه مادری داری و نه پدری و در این گاه بنابودی میگرایی، گمان می کنی که از چنگال قدرت من بیرونی و نیروی حکومت من بتو نمی رسد، دور است که هر اندیشمندی، رأیش درست درآید و ممکن

_____ من برای بنده خدا اندرز گوئی را دیدم که هر بردباری را از

خودپسندی باز میداشت

خوشبخت آنکه پندی در غیر خویش بیابدو در تجربه ها استواری و عبرت آموزد

اگر شعری برایت بفرستم بتو میفهمانم که پوزشها را کنار بگذاری وقتی که سودی بتو نمیرساند (معجم الشعراء ص ۱۷۳)

(۱) - مروج الذهب ۳ / ۳۱۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۱۶

نیست که هر خردمندی در مشورتش نصیحت گوید، تو دیروز بنده ای بودی و امروز فرمانروای سرزمینی هستی که هر

کس ای فرزند سمیه باین مقام نمیرسد.

(۱) اکنون که نامه من بتو میرسد، از مردم برای من بیعت بگیر و آنها را بفرمان من در آور و در اجرای این فرمان شتاب کن در این صورت خونت محفوظ و جانت در امان است و گرنه به آسانی بر تو دست می یابم و با کوششی اندک بحسابت میرسم و سوگند برآستی یاد میکنم که ترا پا برهنه بر روی خارها از فارس تا شام میکشانم و در بازار شام همچون بنده ای میفروشم و به همانجایت میفرستم که پیشتر در آنجا بودی و بعد بیرون آمدی و السلام.»

معاویه در این نامه، زیاد را بنده میخواند و به بردگی او اعتراف میکند و میگوید چون بر تو دست یابم در بازار شام ترا میفروشم تا بجای نخستینت بازگردی.

چون این نامه به زیاد رسید از شدت خشم بینی او باد کرد و فرمان داد تا مردم جمع شوند و پس از ستایش خداوند چنین گفت:

خطبه زیاد

(۲) «پسر هند جگرخواره و کشنده شیر خدا حمزه که خلفها پدید آورده و در بین مردم نفاق افکنده است همان سرپرست دار و دسته ها که پولش را در راه خاموش کردن نور خدا خرج می کند نامه ای برای من نوشته و رعد و برقی براه انداخته از ابرهائی بی باران و پراکنده که با نسیمی اندک از هم می پاشد و دلیل ناتوانی او این است که پیش از توانائی بتهدید میپردازد، آیا از چنین کسی که بی جهت میترساند باید ترسید؟ هرگز، معاویه براهی دیگر می رود و برای کسی سر و صدا راه می اندازد که در میان طوفانها و صاعقه ها پرورش یافته است

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۱۷

من چرا

از معاویه بترسم درحالی که بین من و او فرزند دختر پیامبر و پسر عمویش به همراه صد هزار سپاهی از مهاجرین و انصار قرار دارند.

بخدا قسم اگر امام بمن فرمان دهد بلائی بسر معاویه بیاورم که در روز روشن ستاره های آسمان را ببیند و بوی تند خشونت را همچون بوی شدید خردل در دماغش احساس کند، امروز دیگر سخنی با شما ندارم، فردا همه جمع شوید تا ان شاء الله با هم مشورت کنیم.»

(۱) زیاد که چنین رعد و برقی براه انداخت و بتهدید و توییخ معاویه پرداخت بدان جهت بود که از گرفتاری و خواری و پراکندگی سپاه امام خبر نداشت و گمان میکرد که سپاه عراق بهمان نیرو و نشاط پیشین خود باقی است و از صد هزار نفر جنگجویان مهاجر و انصار موج میزند و نمیدانست که این سپاه چگونه دچار بدبختی و از هم پاشیدگی شده و نشاط و نیرویش را از دست داده است و بزرگان و سرشناسان مهاجر و انصار در جنگ صفین و واقعه نهروان کشته و نابود شده اند و در سپاه فعلی عراق از آن سرداران نامور جز گروهی انگشت شمار باقی نمانده اند و در چنین موقعیتی اگر امام از زیاد درخواست کمک میکرد هرگز فرمانش را نمی پذیرفت و به نیرنگ می پرداخت چنانکه به مجرد آگهی یافتن از ناتوانی سپاه عراق بلافاصله به معاویه پیوست و نسبت به امام خیانت کرد، می بایست همچنین کاری کند، زیرا زیاد هم از همان سست پیمانهای متزلزلی بود که پلیدی سرشتش انجام هر گونه خیانتی را ایجاب میکرد و بهر حال پرده از چهره سیاهش برداشته می شد چنانکه دیدیم پس از

ماجرای ننگین استلحاق، بصورت خطرناکترین دشمنان امیر المؤمنین و شیعیان و فرزندان او درآمد.

چیزی نگذشت که زیاد بن ابیه بنامه معاویه چنین پاسخ داد:

نامه زیاد بمعاویه

(۲) «اما بعد، ای معاویه نامه ات بمن رسید بگفتارت آگهی یافتم،

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۱۸

اکنون ترا بمانند غریقی می بینم که بریشه های سست گیاهان چنگ زده و بپای قورباغه ها چسبیده است به امیدی که زنده بماند، ناسپاس و مستوجب عذاب کسی است که با خدا و پیامبرش بجنگ پردازد، اگر بردباریم جلوم را نمی گرفت و نمی ترسیدم که مردم مرا نادان بنامند آن قدر از ننگها و تبهکاریهایت برمی شمردم که به هیچ آبی شسته نشود، و اما اینکه مرا فرزند سمیه نامیدی اگر من فرزند سمیه هستم تو پسر ابن جماعه هستی «۱».

(۱) گمان می کنی که به آسانی بر من دست می یابی و با کوششی اندک گرفتارم می کنی؟ آیا گنجشکی کوچک میتواند باز شکاری را بترساند و یا گوسفند میتواند گرگی را بخورد، بهر راهی که اراده داری برو و هر کاری که میخواهی بکن، ولی بدان بجائی که نمی خواهی فرود می آیم و بطریقی که ترا خوشایند نیست می کوشم و بزودی میدانی که کدامین ما، در برابر حریفش بزانو در می آید و کدامیک بر دشمنش می تازد؟ والسلام»

معاویه که این نامه را خواند هراسی شدید بدش افتاد و وحشتی بزرگ سرپایش را فرا گرفت و بلافاصله مغیره بن شعبه دیپلمات بزرگ عرب را فرا خواند و به او گفت:

«ای مغیره می خواهم در کار بزرگی با تو مشورت کنم، مرا در کار راهنمایی کن و با اندیشه کوشایت بمشورت من پاسخ گوی، برای من باش تا من هم برای تو باشم، تو رازدار من

مغیره گفت:

«جریان چیست؟ بخدا قسم من بمانند آبی که در جویبار برود

(۱) - زیاد اشاره به روایت تاریخ کرد که بگفته مورخین، هند قبل از ازدواج با ابو سفیان، بمعایه آبستن بوده و بهمین جهت هند را شوهر داده اند که رازش فاش نشود، متهمین به همخوابگی با هند جماعتی از اعراب بوده اند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۱۹

بفرمان تو میروم و مثل شمشیری که در دست دلاوری نیرومند باشد در اختیار تو هستم»

(۱) معاویه که به فرمانبرداری و وفاداری مغیره اطمینان یافت از راز مهمش پرده برداشت و گفت:

«ای مغیره، زیاد در فارس بحکومت نشست و در برابر ما چون افعی صدا میدهد، او مردی با اراده و متفکر است که اندیشه ای نافذ دارد و رأیش بخطا نمی رود، من از او بیم دارم و آنگاه هم که صاحبش زنده بود از او می ترسیدم و از تیزهوشی او هراسی سخت بدل دارم، چگونه میتوان به او دست یافت و چاره برای تغییر رأی او چیست؟

مغیره زیرک و فریبکار که از گرفتاری بزرگ معاویه آگاه شد گفت:

باید او را فریب داد و بطمع انداخت و نامه ای به چرب زبانی برایش نوشت.

مغیره بخصائص روانی زیاد آگاهی داشت و از خواستها و آرمانهای هوسبارش باخبر بود و او را برای معاویه چنین تعریف کرد:

«زیاد مردی است که خواهان مقام و بزرگی است و دلش میخواهد که بر منبرها بالا رود و سخن بگوید، بنابراین اگر نسبت باو مهر بورزی و نامه نرمی برایش بنویسی بتو میل می کند و اعتماد میورزد، پس برایش نامه ای بنویس تا خودم برایش ببرم».

معاویه نصیحت مغیره را پذیرفت و نامه ای سراپا دروغ و نیرنگ و

فریب برایش باین شرح نگاشت.

نامه معاویه به زیاد

(۲) «از امیر المؤمنین معاویه بن ابی سفیان به زیاد بن ابی سفیان.

اما بعد، گاهی میشود که اشتباه و هوس، مرد را بمیدان مرگ می اندازد، ترا طبق ضرب المثل معروف بایستی قاطع رحم و رفیق

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۲۰

دشمن نامید، بجهت سوء ظنی که بمن داری و کینه ای که در دل می پروری، خویشاوندیت را با من از یاد بردی و بستگی خانوادگی من را بریدی و حرمت نسبی خود را با من در هم شکستی، چنانکه گوئی تو برادر من نیستی و صخر بن حرب (ابو سفیان) پدر من و تو نیست و بین من و تو قرابتی وجود ندارد، من خونخواهی پسر ابی العاص را می کنم و تو با من مبارزه می کنی، و این بی رگی تو از جانب زنان است تو مانند مرغی هستی که یک تخم خود را به بیابان بیندازد و تخم دیگر را بزیر بالش نگه دارد، اکنون می بینم که باید نسبت بتو مهر بورزم و از بدیهایت در گذرم و پیوند خویشاوندیت را استوار دارم و در کار تو طریق احسان را پیمایم، بدان ای ابو مغیره هر چند در اطاعت این گروه بکوشی و بحمایت آنها شمشیر بزنی بازهم از آنها دورتر خواهی شد زیرا دشمنی بنی شمس با بنی هاشم شدیدتر از خطر کارد تیزی است بر گاو افتاده ای که برای کشتن، دست و پایش را بسته باشند.

پس خدایت رحمت آرد، بخاندان خودت بازگرد و بخویشاوندانت بیبوند و مانند مرغی نباش که با پروبال دیگران پرواز کند. تو اکنون مردی مجهول النسبی و بجان خودم علت آن لجبازی تو است در صورتی که من

از نسب تو و درخشندگی پیوندت بخوبی آگهی دارم، پس اگر میخواهی که به من پیوندی و بسختم اعتماد داری در امر حکومت من شریک هستی و اگر نمیخواهی با من باشی و اطمینانی بگفته من نداری پس بهتر است که لااقل نه دوست من باشی و نه با من دشمنی کنی و السلام».

حرکت به دمشق

(۱) مغیره این نامه را که بصلاحدید او نوشته شده بود گرفت، نامه ای سراپا نیرنگ و دروغ و دور از هر گونه فروغ صدق و حقیقت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۲۱

و فوراً از دمشق راهی فارس شد و به پیش زیاد رفت، زیاد او را به احترام پذیرفت و بکنار خودش نشانید مغیره نیرنگ باز و دسیسه ساز، از هر در سخنی گفت و روشهای فریبکارانه مختلف را چنان بکار برد که دلش را بدست آورد و بر افکار و مشاعر زیاد غلبه یافت و بالاخره فرزند سمیه بخواست مغیره پاسخ مثبت داد.

زیاد که در شبکه نیرنگ مغیره افتاده بود، مقرر حکومت خود را در فارس ترک گفت و راهی دمشق شد و بارگاه معاویه درآمد، امیر شام او را خوش آمد گفت و پهلویش نشانید و بخواهرش جویریة دختر ابی سفیان دستور داد تا زیاد را بخانه خود دعوت کند و تا زیاد بحضور خواهر معاویه رسید، جویریة سر و موی و صورتش را در برابر زیاد برهنه کرد و گفت تو برادر و محرم من هستی و ابو مریم بمن چنین خبری را داده است.

رسوائی استلحاق

(۱) معاویه زیاد را بجامع دمشق برد تا برادری او را بمردم اعلام کند در این وقت ابو مریم سلولی شراب فروش برای دادن شهادت در برابر انبوه مردم شام برخاست و گواهی داد که ابو سفیان با سمیه مادر زیاد زنا کرده است، شهادتی که ابو سفیان و معاویه را به ننگ زد و زیاد را رسوا کرد، متن شهادت این بود:

«گواهی میدهم که ابو سفیان در زمان جاهلیت شبی به میخانه من در طائف درآمد و گفت فاحشه ای برای هم خوابگی

میخواهم من گفتم چنین زنی پیدا نمی شود مگر سمیه کنیز حرث بن کلدۀ، ابو سفیان گفت اگر چه زنی بوی ناک و کثیف است او را بیاور، زیاد در این وقت بشدت خشمگین شد و سخن ابو مریم را برید و گفت:

«خاموش شو، ابو مریم بتو گفتند شهادت بده و نگفتند که ناسزا بگویی».

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۲۲

(۱) ابو مریم گفت:

«اگر دست از من بردارید بهتر است، من آنچه را که با چشمهایم دیده ام می گویم» و بسخانش چنین ادامه داد:

«بخدا قسم، پیراهن آن زن را گرفتم و در را بروی آنها بستم و متحیر نشستم، دیری نپائید که ابو سفیان بیرون آمد و عرق از پیشانی پاک میکرد گفتم، ای ابو سفیان چطور بود، گفت اگر پستانهایش افتاده نبود و بوی متعفن نداشت تا بحال مثل او را گیر نیاورده بودم».

این شهادت ابو مریم بود درباره بدکارگی و رسوائی سمیه که چهره انسانیت را سیاه میکرد ولی معاویه از چنین فضیحتی، شرم نداشت و به غیرتش بر نخورد و حیا نکرد و چرا پسر هند از اینهمه ننگ و رسوائی و پستی و خواری خجالت بکشد که دامانش باین گونه پستی ها و زشتی ها و نیرنگ ها آنچنان آلوده شده که رذیلت جزء وجودش گردیده و از عناصر شکل دهنده شخصیتش شده است «۱».

معاویه، زیاد بن ابیه را به خودش ملحق کرد تا از دشمنیش آسوده شود و از وجود او برای رسیدن به آرمانها و تقویت بنیان حکومتش بهره برداری کند.

ابراز تنفر همگانی

اشاره

(۲) استلحاق زیاد، تنفر شدیدی در میان مسلمانان برانگیخت و همه می گفتند که معاویه به مخالفت پیامبر برخاسته و سنت آن حضرت را کنار گذاشته است و

همگی بوضع اسلام بیمناک شدند و گروهی از آزاد مردان مسلمان، خشم و تنفر خود را نسبت بمعاویه و زیاد اعلام داشتند که ما به اشاره برخی از این ناقدین می پردازیم:

---

(۱) - التاج جاحظ ص ۱۰۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۲۳

(۱)

۱- امام حسن (ع)

امام حسن (ع) نامه ای برای زیاد نوشت و زشتی این کار ننگین را برای او بیان داشت و اعلام کرد که اسلام به هیچ وجه چنین کاری را نمی پذیرد، متن نامه چنین است:

«از حسن ع فرزند فاطمه (ع) به زیاد پسر سمیه، اما بعد، پیامبر فرمود، فرزند به فراش زناشوئی وابسته است و زناکار باید سنگسار شود و السلام» (۱).

همچنین، امام در حضور معاویه و عمرو عاص و مروان بن حکم به زیاد گفت: زندگانی حسن بن علی (ع) ج ۲ ۲۲۳ ۱ - امام حسن (ع) ..... ص : ۲۲۳

«ای زیاد ترا با قریش چه نسبت است؟ من برای تو موقعیت درستی نمی شناسم، نه شاخه رویائی داری، نه پیشینه ثابتی و نه خانواده بزرگواری، بلکه مادرت زنی روسپی بود که مردان قریش و بدکاران عرب با او رابطه داشتند و وقتی که بدنیا آمدی عرب برای تو پدری نمی شناخت تا اینکه این معاویه پس از مرگ پدرش ادعای برادریت را کرد، تو چه افتخاری داری؟ برای تو بدکاری سمیه بس است و برای ما افتخار پیوند پیامبر کافی است.» (۲)

(۲)

۲- امام حسین (ع)

حضرت سید الشهداء، امام حسین (ع) وقتی که دید معاویه دارد بنیانهای اسلامی را در هم می کوبد چهره اش از شدت خشم برافروخت و برای معاویه نامه ای نوشت و تبهکاریهایش را برشمرد و به استلحاق زیاد اعتراض فرمود. متن نامه در این باره چنین است:

«آیا تو نیستی که مدعی برادری با زیادی، زیاد پسر سمیه که

---

(۱) - شرح ابی الحدید ۷۳ / ۴

(۲) - المحاسن و المساوی بیهقی ۵۸ / ۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۲۴

بر فراش بندگان ثقیف دنیا آمد و تو گمان میکنی که او پسر پدر تو است در صورتی که

پیامبر فرمود، فرزند به بستر زناشوئی متعلق است و زناکار باید سنگسار شود، تو سنت پیامبر را کنار گذاشتی و از هوس خودت پیروی کردی و راه هدایت خدا را نیمودی.» (۱)

(۱)

۳- یونس بن عبید

یونس بن عبید از جمله کسانی بود که در آن هنگامه زشت حضور داشت و همه بخشهای این نمایشنامه سیاه را دید و به اعتراض معاویه برخاست و اقدام او را زشت شمرد و گفت:

«ای معاویه، پیامبر فرمود که فرزند به بستر ازدواج وابسته است و زناکار باید سنگسار شود و تو فرمان دادی که فرزند به زناکار متعلق است و با کتاب خدا مخالفت کردی و از سنت پیامبر کنار رفتی و شهادت ابو مریم را در مورد زناکاری ابو سفیان پذیرفتی.»

معاویه خشمگین شد و او را بمرگ تهدید کرد و گفت:

«ای یونس خاموش باش و گرنه بخدا قسم چنانت پرواز آورم که بازگشتت آسان نباشد.

یونس گفت مگر نه این است که سیر ما بسوی خداست، در این صورت آنچه میخواهی بکن.

معاویه گفت، آری (۲).

(۲)

۴- عبد الرحمن بن حکم

این ناخشنودی و تنفر حتی بنی امیه را هم در بر گرفت و به معاویه شدیداً اعتراض کردند، چنانکه عبد الرحمن بن حکم به همراه گروهی از بنی امیه به نزد معاویه آمد و به او گفت:

«تو در راه خود خواهی خودت ما دودمان بنی عاص را خوار

---

(۱)- رجال کشی ص ۳۳

(۲)- مروج الذهب ۲ / ۱۳۱۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۲۵

و رسوا ساختی».

(۱) معاویه روی به مروان کرد و گفت:

«این دیوانه بی پدر و مادر را بیرون کن» مروان گفت «بله بخدا این مرد دیوانه و ناتوان است».

معاویه گفت: بخدا اگر بردباری و گذشت من نمی بود بتو ثابت میکردم که ناتوان نیست مگر شعری که درباره من و زیاد گفته است نشنیده ای، مروان گفت چه گفته است؟ معاویه گفت چنین سروده است:

آیا بمعاویه پسر حرب نباید بگویم

که روزگار چگونه با این کار

به تنگی افتاد

آیا بخشم می آئی اگر گفته شود که پدرت پاک بود

و راضی میشوی که بگویند پدرت زناکار بود

گواهی میدهم که خویشاوندی تو با زیاد

مانند خویشاوندی فیل با کره خراست

و گواهی میدهم که سمیه زیاد را بزاید

و سنگی را، این کار، درست در نمی آید

معاویه در وقت خواندن این اشعار، اندوهناک شد و گفت بخدا، از او راضی نمی شوم مگر اینکه به پیش زیاد برود و از او پوزش بخواهد و خشنودش کند.

عبد الرحمن که معاویه از او خشمگین بود بکوفه رفت تا به پیش زیاد برود و از او پوزش بخواهد و از زیاد اجازه ورود خواست ولی زیاد به او اجازه نداد، عبد الرحمن گروهی از سرشناسان قریش را واسطه قرار داد و بالاخره بحضور زیاد رسید، زیاد از او روی گردانید و بعد متوجه او شد و گفت:

- تو آن حرف ها را زده ای؟

- چه گفته ام؟

- همان حرفهائی که نباید بگوئی.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۲۶

- خدایت شایسته گرداند، گناهی بر عتابگر نیست و از گناهکار باید در گذشت، (۱) اکنون اشعارم را بشنو:

- بگو آنچه داری

بسوی تو ای ابا مغیره توبه می کنم از آنچه در شام از لغزش زبانم جاری شد

خلیفه چنان در این باره خشمگین شد که مرا خواند تا ناسزایم بگوید

و من پوزش از او خواستم و گفتم بجانب تو می آیم، پس شأن تو غیر شأن من است

من حقیقت را پس از اشتباه رأی خود شناختم و بعد از گمراهی که از انحراف قلبم بود

زیاد شاخه ای از ابو سفیان است که بخرمی در بهشت سر می کشد

من ترا برادر و عمو و پسر عمویم می بینم ولی نمیدانم تو مرا با چه عیبی می بینی

همانا زیاده در دودمان ابو سفیان از انگشت

میانی من عزیزتر است

آیا بمعایه پسر حرب می رسد که تو به آنچه که میخواستی رسیدی؟ زیاد گفت:

تو مرد احمقی هستی که فقط شعر میگوئی و با زبانت سخن می سازی، آب دهانت بخشم و رضا میریزد ما شعرت را شنیدیم و پوزشت را پذیرفتیم، اکنون نیازت چیست؟

- نامه ای به امیر المؤمنین بنویس که از من راضی شده ای؟

زیاد به منشی خود دستور داد رضایت نامه ای برایش بنویسد،

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۲۷

(۱) عبد الرحمن نامه را گرفت و به پیش معاویه برد و وقتی که اشعارش را خواند، معاویه گفت خدا بفریاد زیاد برسد، مگر نفهمید که تو در شعرت گفתי (زیاد در خاندان حرب زیادی است؟) معاویه هم از عبد الرحمن در گذشت و او را بموقعیت نخستین بازگردانید «۱».

(۲)

۵- ابو عریان

ابو عریان پیرمردی نابینا ولی زبان آور بود، روزی زیاد با همراهانش سواره از برابر او گذشتند، ابو عریان گفت: اینهمه سر و صدا چیست؟ گفتند موکب زیاد بن ابو سفیان است.

ابو عریان گفت: بخدا قسم، ابو سفیان، غیر از یزید و معاویه و عتبه و عنبسه و حنظله و محمد، از خود فرزندی باقی نگذاشت، پس زیاد از کجا آمده است؟

بعضی از نزدیکان زیاد، ماجرا را برای او گفتند و زیاد دستور داد مقداری پول به او بدهند تا زبانش را نگاه دارد. فرستاده زیاد به پیش او آمد و گفت ای ابا عریان، پسر عمویت زیاد امیر عراق دویت درم برای تو فرستاده تا بمصرف زندگانیت برسانی.

ابو عریان از شدت شادمانی قلبش بیرواز آمد و گفت:

(او صله رحم کرد الحق که پسر عموی من است) روز دیگر که موکب زیاد از برابر او گذاشت زیاد سلامش داد و

ابو عریان بگریه افتاد، زیاد گفت چرا گریه میکنی ابو عریان گفت صدای ابو سفیان را در صدای زیاد می شنوم.

بلی، پول این چنین در دلهای تباه که اعتقادی در آن راه نیافته اثر میگذارد، ابو عریان هم مردی بی ایمان بود که با این جایزه ناچیز تغییر عقیده داد، معاویه که این خبر را شنید این اشعار

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۴ / ۷۱، الاستیعاب ۱ / ۵۵۲ - ۵۵۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۲۸

را برایش نوشت:

(۱)

چگونه پولهایی که برایت فرستادند ترا ای ابو عریان رنگ کرد

تو دیروز زیاد را نمی شناختی و امروز آنچه را که نمی شناختی می شناسی

خدا زیاد را توفیق دهد که با پول آنچه را که از آن می ترسید بخود نزدیک ساخت ابو عریان که این اشعار را خواند در پاسخ معاویه چنین گفت:

از جایزه ای که دلها را زنده میکند سخن گفتم ولی تو ای پسر ابو سفیان ما را فراموش کردی

اما زیاد، مقامهایش نیکو است در نزد ما و ما بحق او بهتان نمی زنیم

کسی که راه خیر را ببندد نتیجه اش به او میرسد یا اگر راه بدی را ببندد جزایش را در هر جا که باشد می یابد «۱».

(۲)

۶- ابو بکره

از دیگر کسانی که در ماجرای استلحاق زیاد بر معاویه خشمگین شد و زیاد را سرزنش کرد ابو بکره برادر زیاد بود که بسختی روش برادرش را زشت شمرد و با او قطع رابطه کرد و بدیدارش نرفت و وقتی که زیاد بسفر حج میرفت ابو بکره بدار الحکومه رفت و یکی از نگهبانان که او را دید با شتاب به نزد زیاد رفت و گفت:

- ای امیر، برادرت ابو بکره وارد قصر شد «۲».

---

(١) - شرح ابن ابي الحديد ٧١ / ٤

(٢) - ابو بكره، نفيح بن

حارث بن کلدۀ است و گفته میشود نام پدرش مسروح و بنده حارث بوده که حارث او را بفرزندی خود ملحق ساخته و او برادر زیاد بوده است و از آن جهت ابو بکره لقب یافته که از باروی طائف به بکره رفته و بحضور پیامبر راهنمایی شده است او با جمعی از یارانش در زمان عمر مرتکب

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۲۹

- وای بر تو آیا او را دیدی؟

- این اوست که دارد می آید.

ابو بکره پیش آمد تا ببالای سر زیاد رسید و زیاد پسرش را در دامان نشانده بود، ابو بکره بدون آنکه توجهی به زیاد کند به منظور تحقیر او به پسر زیاد گفت:

«ای پسر، پدرت مرتکب گناهی بزرگ شد، مادرش زنا کرد و زیاد از پدر اصلیش کناره گرفت نه بخدا قسم، من نمیدانم که هرگز سمیه ابو سفیان را دیده باشد و اکنون پدرت میخواهد گناهی بزرگتر مرتکب شود فردا میخواهد به حج برود و در این سفر ناگزیر بدیدار ام حبیبه دختر ابو سفیان که ام المؤمنین و همسر پیغمبر است خواهد رفت در این صورت اگر همسر پیغمبر به او اجازه ورود داد، مصیبت بزرگی بر پیامبر وارد می شود و اگر به او اجازه ورود نداد رسوائی بزرگی به پدرت خواهد رسید، ابو بکره این سخن را گفت و رفت و زیاد جواب داد «ای برادر، خداوند در برابر نصیحتی که کردی بتو پاداش نیکو بدهد چه خشمگین باشی و چه بر تو خشم گیرند» (۱)».

(۱)

۷- یزید بن مفرغ

این شاعر با استعداد و نابغه با دو فرد شعر زیاد را چنان هجو کرد که برای همیشه در برابر نسلهای آینده او

گناهی شد و عمر آنها را تازیانه زد و بعد توبه کردند و شهادتشان پذیرفته می شد اما ابو بکره شهادتش حایز نماند، بگفته ابن سعد، در زمان فرمانروائی زیاد در بصره مرده است و بگفته مدائنی در سال ۵۰ هجری در گذشته است و بعضی میگویند در سال شهادت امام حسن (ع) از دنیا رفته است (تهذیب التهذیب ۱۰ / ۴۶۹، استیعاب چاپ شده در حاشیه الاصابه ۳ / ۵۳۷) ابو بکره بهنگام مرگ بفرزندانش وصیت کرد که پدر او ابو مسروح حبشی بوده است.

(۱) - ابن ابی الحدید ۴ / ۷۰، الاستیعاب ۱ / ۵۵۰ با اختلاف کم.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۳۰

اندیشه کن که در تفکر برای تو عبرتی باشد

آیا در این کار به فضیلتی غیر از فرمانروائی رسیدی؟

سمیه در دوران زندگانش نفهمید که پسرش فرزند گروهی از مردان قریش بود.

زیاد از این شعر بسختی اندوهگین شد و گفت: هرگز بمانند این دو شعر هجو نشده ام «۱».

(۱) شاعر به این دو بیت هم اکتفا نکرد بلکه اشعاری سخت تر و کوبنده تر در هجای معاویه و زیاد سرود و آنها را به ارتکاب این گناه بزرگ که حرمت اسلام را در هم شکست مورد اعتراض و انتقاد قرار داد، که اینک برخی از اشعارش را می آوریم که نمودار قریحه نیکوی اوست:

گواهی میدهم که مادرت در نیامیخت با ابو سفیان به آشکارائی و روائی

بلکه رابطه اش پنهانی بود از ترس و حذر شدید

پس هنگامی که معاویه بمیرد مردم را به پراکندگی بشارت ده و همچنین سرود:

همانا زیاد و نافع و ابا بکره در نزد من داستانی شگفت انگیز دارند

اینها سه مردند که آفریده شده اند در شکم یک زن و همه یک پدر دارند

یکی از آنها چنانکه

(۱) - نهایت الارب فی فنون الادب ۳ / ۲۸۱ و در روایت دیگر زیاد گفت هیچ چیز مثل شعر ابن مفرغ مرا اندوهناک نکرد.

(۲) - الاصابه ۱ / ۵۶۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۳۱

(۱) مسعودی در مروج الذهب نوشته است که این اشعار را از خالد بخاری آورده که در هجو زیاد موقعی که عباد را به برادری خود استلحاق کرد سروده است:

ای عباد هرگز بدنامی از تو دور نمی شود زیرا تو مادر و پدری از قریش نداری

به عبید الله بگو، تو پدری نداری که معلوم باشد و کسی نسب ترا نمی داند استلحاق عباد هم به زیاد مثل استلحاق زیاد بمعاویه انجام گرفت و این کار بر خلاف سنت پیامبر بود که فرمود (هر کس پدر دیگری غیر از پدر اصلیش برای خود ادعا کند بهشت بر او حرام است).

زیاد در انجام این جرم بزرگ از معاویه سرمشق گرفت و این معاویه بود که باب فساد را گشود و با اسلام و تعالیم و دستورات آن بدون هیچ گونه ترس و پروائی مخالفت ورزید.

(۲)

۸ - حسن بصری

و از جمله عتابگران بر معاویه، که عمل او را زشت شمرد حسن بصری است «۱» که استلحاق زیاد را از تبهکاریها و گناهان معاویه دانست و گفت:

---

(۱) - حسن بصری پدرش ابو یسار غلام زید بن ثابت انصاری بود و مادرش زن خوبی بود که کنیزی ام السلمه همسر پیغمبر را بعهدہ داشت، حسن دو سال به پایان خلافت عمر بدنیا آمد و گفته میشود که در حال بردگی در مدینه بدنیا آمد. او از بزرگان و پیشوایان تابعین بود و در آغاز ماه رجب سال

۱۱۰ هجری در بصره وفات کرد و در تشییع جنازه اش گروه انبوهی شرکت کردند، حمید طویل میگوید حسن در شامگاه پنجشنبه مرد و صبح روز جمعه بمرگ او گریستیم و بعد از نماز جمعه او را بخاک سپردیم و همه مردم جنازه او را تشییع کردند بطوری که نماز عصر در مسجد خوانده نشد و تا آن روز سابقه نداشت که نماز جماعت عصر در اسلام ترک شده باشد، زیرا همه مردم در کار دفن او بودند و کسی در مسجد نماند، ولی ابن سیرین بعلت اختلافی که با حسن داشت در تشییع جنازه اش شرکت نکرد (وفیات الاعیان ۴/۱۲۴) حسن از همکاران بنی مروان بود چنانکه درباره اش گفته اند (اگر زبان حسن و شمشیر حجاج نبود، دولت مروانیان از لانه اش بقعر گور سرنگون می شد) راویان اخبار، گفته اند حسن در حدیث تدلیس می کرد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۳۲

«معاویه مرتکب چهار گناه شد که اگر هیچ کدام از آنها نبود فقط یکی از آنها برای مجرمیتش کافی بود، امت را بوسیله نابخردان به پراکندگی انداخت، و خلافت را بازیچه قرار داد، و با یاران شایسته - کار پیامبر در این کار بمشورت نپرداخت، پسرش یزید مست و شراب خوار را که لباس حریر می پوشید و طنبور می نواخت بجانشینی خود برگزید، زیاد را به ادعای برادری بخود ملحق ساخت در صورتی که پیامبر فرموده بود (فرزند وابسته به بستر زناشوئی است و زناکار را باید سنگسار کرد) و وای بر او از کشتن حجر و یاران حجر، دو بار» (۱).

این چهار گناه بزرگ معاویه که برخی از تبهکاریهای او را تشکیل میداد در شمار زشتترین کارهای اوست و بزودی خداوند او

را بحسابی سخت خواهد کشید و این جرائم از جمله گناهان فراوانی است که معاویه مسلمانان را به آنها گرفتار کرد.

(۱)

۹- سکتواری

علامه سکتواری گفت «نخستین سنتی که از سنتهای پیامبر به آشکارا رد شد ادعای معاویه به برادری زیاد است در صورتی که ابو سفیان از زیاد بیزاری می جست و می گفت زیاد پسر من نیست و بقطع نسبش فرمان داد، ولی وقتی که معاویه بفرمانروائی رسید زیاد را بخود پیوست و بفرمانداریش برگزید و زیاد بن ابیه (پسر زن زناکار) آنچه توانست از سرکشی و اهانت نسبت بخاندان پیامبر انجام داد» (۲).

این نه نفر عده ای از گروه عتابگران بمعاویه بودند که استلحاق زیاد را زشت شمردند و اکثرشان بدون شک در طریق عقیده و به اقتضای غیرتی که درباره اسلام داشتند بمعارضه با معاویه برخاستند.

آنها می دیدند که معاویه با چنین کاری روش جاهلیت را زنده

---

(۱)- تاریخ طبری ۱۵۷/۶، تاریخ ابی الفداء ۱/۱۹۶

(۲)- محاضره الاوائل ص ۱۳۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۳۳

می کند و در دین بدعت می گذارد و فرمانهای اسلام را نابود میسازد تا به خواست نابجایش که حکومت بر مسلمانان است برسد و نیروهای مخالف را بهر وسیله که هست در هم کوبد.

(۱) در هر حال، زیاد می کوشید تا همه وسائل را برای اثبات نسب جدیدش و پیوند به دودمان اموی برانگیزد چنانکه نامه ای برای عایشه نوشت و در آغاز کلام، خود را زیاد بن ابی سفیان نامید تا به این وسیله نسب جدیدش تثبیت شود و این نامه را دلیلی بر درستی ادعایش قرار دهد و در این مکاتبه ترس از عایشه بخود راه نداد ولی عایشه به او چنین پاسخ داد (از

عایشه ام المؤمنین به فرزندش زیاد) «۱» و چون عایشه او را زیاد بن ابوسفیان نخواند، تلاش زیاد بی نتیجه ماند و به پستی و خواری کشیده شد و وقتی که حکومت کوفه یافت بمردم گفت:

- اکنون که به کوفه آمده ام فقط از شما درخواستی دارم.

- آنچه میخواهی تقاضا کن.

- برادری من را با معاویه تأیید کنید.

مؤمنین و آزادمردان کوفه مخالفت خود را با این درخواست اعلام داشتند و گفتند:

«ما شهادت بدروغ نمی دهیم» «۲».

اعراب هرگز حاضر نشدند که این زنازاده را به برادری معاویه بخوانند اما زور و فشار معاویه موجب شد که شناسنامه او در دفتر قریش ثبت شود و تا پایان دوران بنی امیه او و فرزندانش از چنین امتیازی استفاده میکردند ولی وقتی که بنی امیه انقراض یافتند و خلافت به بنی عباس رسید، مهدی خلیفه عباسی این استلحاق را نپذیرفت و دستور داد که نام خاندان زیاد را از دیوان قریش و عرب خارج کنند

---

(۱) - النصائح ص ۵۸

(۲) - طبری ۶ / ۱۲۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۳۴

و این واقعه بسال ۱۹۵ هجری اتفاق افتاد و در نتیجه خاندان زیاد بهمان نسبت نخستینشان که انتساب به یکی از بردگان رومی بود بازگشتند.

(۱)

۱۵- کارگزاران و فرمانداران معاویه

اشاره

امت اسلامی در زمان معاویه رنگهائی گونه گونه از ستمها و رنجهای سیاه را مشاهده می کرد، زیرا حکومت ستمکار وقت، با زور و عنف بدوش مردم سوار بود و با گرفت و گیر و ترور و وحشت بر مسلمانان حکم میراند و ثروتها را بزور می گرفت و ارزشهای عالی انسانی را بحساب نمی آورد بطوری که فریاد مردم از آن همه تجاوز و ستم بلند شده و اجتماع اسلامی را ترس

بود و همه جا شیخ خوفناک هراس و سراسیمگی بچشم می خورد.

از جمله مظاهر این ستمگری همه جایی، تسلط گروهی فرومایه و خون ریز و جلادهای بی باک بود که بفرمان معاویه در سرزمینهای اسلامی حکومت میکردند و همه جا به غارت و ویرانگری می پرداختند و با هوس و شهوت بر مردم حکم میراندند و هیچ اعتنائی به اجرای عدالت نداشتند چنانکه خوارج از قساوت این حکومت و ستم و تجاوز آن بحقوق مردم می گفتند:

«بنی امیه گروهی هستند که همچون جباران با مردم رفتار می کنند و بهر کس بدگمان شدند او را می گیرند و به میل خود قضاوت میکنند و با خشم خود مردم را میکشند» (۱)

این یک معرفی دقیق از سیاست بنی امیه بود که با ستمکاری راه سخت گیری و جنایت را در همه جا می پیمودند و ایمانی بحقوق انسانیت و کرامت آن نداشتند و حق زندگی برای کسی قائل نبودند و مردم را به کشتارگاهها و زندانها می کشاندند و قضاوتشان از روی

---

(۱) - البیان ۱ / ۹۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۳۵

هوس و شهوت بود و در فرمانهایشان اعتنائی به کتاب خدا نداشتند و از روی خشم و غضب و در راه اغراض و هدفهای خودشان هر کس را که میخواستند می کشتند.

(۱) چنانکه عمرو عاص وزیر معاویه و حاکم مصر آنچه در نهاد شریش جا داشت در موارد ناچیز شمردن حقوق مسلمانان بیان میکرد و می گفت (سواد بستان از قریش است) در صورتی که مال مسلمانان بود و همچنین دیگر منابع اقتصادی که بخيال عمرو عاص تعلق به قریش داشت، او چه حقی در این باره داشت که اموال مسلمانان را بچاپد و با دستور پیامبر مبارزه کند و

آشکارا با هدفها و مبادی اسلامی اعلام جنگ کند؟

حکومت بنی امیه می کوشید تا جاهلیت را زنده گرداند و از بت های شکسته اش دفاع کند، و اموال مسلمانان را بر باید و با ظلم و زور بر شئون اسلامیان چیرگی یابد.

در این گاه، کسرای عرب (چنانکه می گفتند) مجرمین و خونریزها را بر گردن مسلمانان سوار میکرد و به آنها حکومتی مطلق و خودکامه می بخشید تا بمال و جان مردم هر گونه که میخواهند تجاوز کنند و ستم آنها را تأیید میکرد و حکومت جائزانه شان را مستحکمتر میساخت و به جانبداریشان می پرداخت، آنها هم در دوران حکومت سیاهشان، مردم را به بندگی می گرفتند و به ترس و خواریشان میکشاندند.

ما در اینجا مختصری از شرح حال برخی از این فرمانروایان سیه کار را می نگاریم و بعضی اعمال زشت آنها را نشان میدهم.

(۲)

۱- سمره بن جندب

یکی از همکاران تبه کار معاویه که همه جا در گسترش ستم و سیاهی، معاویه را یاری میکرد سمره بن جندب آن مرد شقی زشتکار بود که گناهان او چهره تاریخ و صفحات کتب اخلاق و سیر را سیاه کرد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۳۶

و ما پیش از آنکه بشرح جنایات او در زمان حکمرانیش پردازیم اشاره ای به روشهای ناپسند او در زمان پیامبر می کنیم.

این مرد نابکار در زمان پیغمبر به نفاق و سرکشی معروف بود و چنانکه راویان می نویسند، سمره یک درخت خرما در بوستان مردی انصاری داشت و برای این درخت همیشه مزاحم آن مرد بود، انصاری بحضور پیامبر آمد و از مزاحمت سمره شکایت کرد، رسول خدا سمره را خواست و به او فرمود:

- درختت را به این مرد بفروش و پولش را بگیر

- نمی فروشم

- یک درخت دیگر

در برابر درخت بگیر

- چنین کاری را نمی‌کنم

- نخلستانش را از او خریداری کن

- این کار را هم نمی‌کنم

- درخت را بمن ببخش و در مقابل بهشت را برایت ضمانت می‌کنم.

- چنین کاری نمی‌کنم

پیغمبر که تا این حد عناد سمره و پلیدی و شر او را دید درحالی که بشدت ناراحت بود بمرد انصاری فرمود:

برو درختش را ببنداز، او حقی در این باره ندارد «۱».

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۱/ ۳۶۳، زمخشری در الفائق آورده است که پیامبر بسمره فرمود تو مردی زیان رسانی، و در اسلام زیان و زیان رسانی نیست و در روایت زراره حضرت باقر (ع) میفرماید که پیامبر به مرد انصاری فرمود برو درختش را از بیخ برکن و به پیشش ببنداز زیرا در اسلام زیان و زیان رسانی نیست و فخر المحققین در تشریح باب رهن، تواتر این حدیث را بیان کرده است ولی تواتری که او ادعا کرده است یا اجمالی است یا معنوی، اما تواتر لفظی که غیر حاصل است زیرا در نقل حدیث اختلاف لفظی دیده میشود و درباره این قاعده ما بطور مبسوط در جزء سوم کتاب ایضاح الکفایه سخن گفته ایم.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۳۷

(۱) این داستان دلیل بزرگی بر شقاوت و گنهکاری سمره و ادامه تباهی اوست که انسانیت و بزرگواری را در وجودش کشته و به بدبختیش کشانده است تا بدانجا که آقای پیامبران و شریفترین مخلوقات جهان برای رفع نزاع و دشمنی به او پیشنهادهایی عادلانه می‌کند و حتی در عوض این درخت کم ارزش، به او وعده کاخی در بهشت که جایگاه مؤمنان و صالحان است میدهد ولی او سخن رسول خدا را نمی‌پذیرد و بر

عناد و سرکشی اش باقی میماند و سعادت را از خود میراند و بشقاوت می گراید.

از دیگر گناهانش اینکه پس از تحریم شراب در اسلام، سمره شراب می فروخت و این خبر که بعمر رسید گفت:

«خداوند سمره را بکشد، پیامبر فرمود خدا یهود را لعنت کند که پیه بر آنها حرام شد و آن را میفروختند» (۱)

سمره چنین وضعی در سرکشی و تبهکاری و خشونتش داشت و چون معاویه بخلافت رسید زیاد او را به نیابت خود بحکومت بصره گماشت و این مرد جنایتکار در کشتن مردان نیکوکار و نابودی بی باکانه مردم زیاد رویهائی بی رحمانه کرد چنانکه محمد بن سلیم می گوید از انس بن سیرین پرسیدم «۲»:

«آیا سمره کسی را هم کشته است؟»

---

(۱) - مسند ابن حنبل ۱/ ۲۵ و در روایت زمخشری در کتاب الفائق آمده است که عمر گفت خدا لعنت کند یهود را که پیه بر آنها حرام شد ولی یهود آن را آب کردند و فروختند.

(۲) - انس بن سیرین انصاری در یک سال یا دو سال باقیمانده از خلافت عثمان دنیا آمد. او روایاتی از بعضی اصحاب پیامبر نقل کرده و جمعی هم این روایات را از او بیان داشته اند. ابن معین و دیگران میگویند او محدثی مورد اعتماد بوده است و ابن سعد میگوید او محدثی معتمد بوده ولی احادیث اندکی نقل کرده است و عجللی او را از تابعین موثق میدانند که در سال ۱۱۸ یا ۱۲۰ هجری وفات کرده است (تهذیب التهذیب ۱/ ۳۷۴).

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۳۸

(۱) انس با خشم و اندوه گفت:

آیا میتوان کشته های ثمره را به آمار آورد؟ زیاد او را در حکومت بصره بجای خود گذاشت و بکوفه آمد

و وقتی که بازگشت دید، سمره هجده هزار نفر از مردم را کشته است، زیاد به سمره گفت:

«آیا نترسیدی که از این گروه لااقل یک نفرشان بی گناه باشد؟»

سمره جلاد آدمکش با کمال پروائی و بی پروائی به آشکارا گفت:

«اگر همین اندازه دیگر هم میکشتم ترسی نداشتم» (۱)

ابو سوار عدوی (۲) می گوید، سمره در یک سحرگاه از بستگان من هفتاد نفر را که بجمع آوری قرآن پرداخته بودند کشت (۳).

عوف درباره کشتارها و بی رحمی های سمره میگوید، بهنگامی که سمره به همراهی سوارانش از مدینه می آمد نزدیک خانه های بنی اسد که رسید، یک نفر از خانه اش بیرون آمد، ناگهان یکی از سواران سمره باو حمله برد و بدون جهت حربه ای بر او نواخت و بخاکش انداخت، سواران که گذشتند و سمره فرا رسید آن مرد را آغشته بخون دید، پرسید:

«این کیست؟»

گفتند، پیشتازان سپاه امیر به او حمله برده اند.

سمره در نهایت غرور و سرکشی گفت: «هرگاه شنیدید که سپاهیان ما می آیند از برابر آنها باید فرار کنید» (۴).

---

(۱) - الکامل ۳/ ۱۸۳، طبری ۶/ ۱۳۲

(۲) - ابو سوار عدوی نامش حسان بن حرث یا حرث بن حسان و یا منقذ است، او احادیثی از امیر المؤمنین و امام حسن (ع) روایت کرده و دیگران آن احادیث را از او روایت کرده اند بگفته ابن سعد و ابی داود از راویان موثق بوده است و نسائی در الکنی می نویسد ابو سوار حسان بن حرث عدوی از راویان ثقه بوده است (تهذیب التهذیب ۱۲/ ۱۲۳)

(۳) - تاریخ طبری ۶/ ۱۳۲ و کتابهای دیگر

(۴) - الکامل ۳/ ۱۸۳ و امام شرف الدین هم در کتاب فصول المهمه ص ۱۲۲ این خبر را آورده است.

زندگانی حسن بن علی (ع)

(۱) این مرد سرکش آدمکش هیچ پروائی از کشتن مردم نداشت و بهر کس بدگمان می شد او را می کشت بدین جهت به او گفتند:

«ای سمره، فردا پاسخ خدایت را چه میدهی؟ مردی را به پیش تو می آورند و می گویند از خوارج است تو هم دستور میدهی که او را بکشند، بعد نفر دومی را می آورند و میگویند آن مردی را که کشتی خارجی نبود، بلکه برای انجام کاری از خانه اش بیرون آمده بود و ما به اشتباه او را آوردیم و گفتیم خارجی است تو هم دستور قتل او را دادی، حال این نفر دوم از خوارج است، تو فرمان قتل نفر دوم را هم دادی!»

سمره که نهاد ناپاکش را سرکشی و گمراهی فرا گرفته بود بدون هیچ پروائی گفت:

«چه اشکالی دارد؟ اگر اهل بهشت بود که به بهشت می رود و گرنه بدوزخ می افتد» (۱)

حسن بصری می گوید: مردی از خراسان به بصره آمد و اموالی را که زکاه مالش بود به بیت المال تحویل داد و براثت نامه ای هم گرفت که او از خوارج نیست و بعد بمسجد آمد و دو رکعت نماز خواند که ناگاه مأمورین سمره او را گرفتند و باتهام خارجی بودن به پیش سمره آوردند و او هم دستور داد تا گردنش را زدند ولی بعد آن براثت نامه را نزد مقتول یافتند، که بخط متصدی بیت المال نوشته شده بود، ابو بکره که این ماجرا را شنید با نهایت خشم به پیش سمره آمد و گفت:

«ای سمره آیا سخن خداوند را نشنیدی که فرمود (رستگار شد آن کس که زکاه مالش را بخشید و بیاد خدا بود و نماز خواند؟)»

سمره گفت برادرت

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۱/ ۳۶۳

(۲) - شرح ابن ابی الحدید

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۴۰

(۱) سمره همچنان تحت فرمان زیاد، بکشتار می پرداخت و چون زیاد درگذشت بخدمت پسر تبهکار و ستمگرش عبیدالله درآمد و رئیس پلیس او شد و در ارتکاب بزرگترین جریمه های سیاهی که تاریخ ثبت کرده یعنی قتل پیشوای جوانان اهل بهشت و فرزند پیامبر، حضرت امام حسین (ع) با ابن زیاد شرکت جست و مردم را بجنگ با آن حضرت برانگیخت «۱».

از تبهکاری سمره نقل می کنند که گروهی از مسلمانان را بحضورش آوردند و سمره از یک نفرشان پرسید، چه دین داری؟ گفت شهادت میدهم که خدائی جز الله نیست و محمد (ص) رسول خداست و من از خوارج بیزاری می جویم، سمره دستور داد تا گردن آن مرد بی گناه را زدند و در همان جلسه بیش از بیست نفر مسلمان بدستور او کشته شدند «۲».

سمره این جنایتهای سیاه را برای خشنودی معاویه انجام میداد و وقتی که معاویه او را از فرمانروائی بصره برکنار کرد گفت:

«خدا لعنت کند معاویه را، بخدا قسم اگر آنچنان که فرمان معاویه را می بردم خدا را اطاعت میکردم هیچ گاه مرا عذاب نمی کرد» «۳»

این جنایتهای زشت و سیاه که از سمره سر میزد زائیده نهاد ناپاک و سرشت زشت او بود که از انسانیت و مهربانی بهره ای نداشت و همه وجودش را جنایت و شر و آدم کشی فرا گرفته بود.

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید

(۲) - النصائح ص ۵۴

(۳) - نفس المصدور، و عجب از بخاری است که گفته های سمره را گرفته و مورد اطمینان دانسته و در کتابش آورده است (۱۳۸ / ۸) در

صورتی که با چنین جنایات بزرگی که راویان از سمره نقل کرده اند می بایست او را جزء از دین برگشتگان بحساب آورد و روایتی از او نقل نکند، خدا بکشد تعصب را که مردم را در خطرهای بزرگ می اندازد و از راه راست منحرفشان می سازد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۴۱

(۱)

۲- بسر بن ارطاه

از جمله سرداران و همکاران معاویه در ایجاد ترور و وحشت و تهدید و جنایت، بسر بن ارطاه، همان عنصر پست و تبهکاری است که سیاه ترین جنایتهای تاریخی را مرتکب شد و پیرمردان نمازگزار را کشت و کودکان شیرخوار را سر برید تا بنیان حکومت ستمگرانه معاویه را مستحکم سازد.

بسر بن ارطاه که بفرمان معاویه به همراه گروهی سپاهیان سفاک به یمن حمله برد، مرتکب جنایتهای زشتکاریهای سیاهی شد که تاریخ نظیر آن را بیاد ندارد.

معاویه پیش از حرکت بسر بجانب یمن او را احضار کرد و فرمان خشن و آتشی بنامش صادر نمود که دستور کشتارها و تهدیدها و غارتهای فراوانی را متضمن بود. اینک متن فرمان:

«بسوی مدینه راه بیفت و در بین راه مردم را بران و بترسان و اموال هر کس را که بفرمان ما نیست غارت کن و چون بمدینه رسیدی چنین وانمود کن که میخواهی همه را بکشی و بگو که عذر هیچ کس را نمی پذیری و کسی از مرگ در امان نیست و چنانشان بترسان که همه آماده مرگ شوند، بعد دست از آنها بردار و به مکه برو ولی در آنجا مزاحم کسی نشو ولی در بین راه مردم را بترسان و متفرق کن تا بصنعاء برسی که در آنجا شیعیان علی سکونت دارند و گزارش آنها بمن رسیده است

بسر جنایتکار هم فرمان پسر هند را انجام داد و مسلمانان را سراسیمه ساخت و همه را به هراس و ترس افکند و کشتار و فساد و غارت را در همه سرزمینها براه انداخت و زنان قبیله همدان را به اسارت گرفت و برای فروش بازارها برد و آنها نخستین زنانی بودند

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۱/۱۱۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۴۲

که در اسلام اسیر شدند «۱» (۱) و در بین راه جمعی از مسلمانان را که در کنار چاهی فرود آمده بودند گرفت و با فرزندانشان بچاه انداخت «۲» بعد بمدینه حمله برد و بدون هیچ مقاومتی وارد شد و بمنبر رفت و کفر و سرکشیش را اعلام کرد و گفت اگر معاویه مرا از قتل شما باز نداشته بود حتی یک پسر تازه بالغ را هم زنده نمی گذاشتم. او یک ماه در مدینه ماند و خانه ها را خراب کرد و مردم را به زحمت و وحشت انداخت و هر کس را که متهم به شرکت در قتل عثمان میکردند می کشت بعد با سپاهیانش به یمن حمله کرد و گروه فراوانی از شیعیان بی گناه را کشت و دستور داد دو کودک عیبید الله بن عباس فرماندار فراری یمن را آوردند و فرمان داد آنها را بکشند، مردی از قبیله کنانه به او گفت:

چرا این دو کودک بی گناه را می کشی؟ آنها که گناهی ندارند اگر میخواهی آنها را بکشی من را بکش، بسر دستور داد آن مرد را بکشند و بعد هم آن دو کودک را کشتند، زنی از قبیله کنانه در برابر این جنایت شوم و سیاه، مغزش بجوش آمد و با فریاد و ناله ای

دردناک گفت:

(ای بسر تو که مردها را می کشی، چرا این دو بچه را کشتی؟)

بخدا قسم چنین کودکانی نه در اسلام و نه در جاهلیت هرگز کشته نمی شدند. بخدا قسم ای پسر ارطاه، حکومتی که بکشتن کودکان و پیرمردان و بیرحمی و قطع پیوندهای انسانی روی کار باشد بدترین حکومتهاست) «۳».

---

(۱) - الاستیعاب ۱/ ۱۶۵، العلم الشامخ ص ۵۷۰

(۲) - النصائح ص ۵۴

(۳) - الکامل ۳/ ۱۹۴، طبری ۶/ ۸۰ ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه (۱/ ۱۲۰) می نویسد بسر به قبیله بنی کنانه رفت و بزنان آنها گفت بخدا قسم قصد داشتم بروی شما شمشیر بکشم، یکی از زنان دلیر قبیله با اعتراض گفت (بخدا قسم دلم میخواهد که این کار را بکنی) بسر پس از آن به صنعاء حمله کرد و یکصد تن از بزرگان و ریش سفیدان ایرانی را در آنجا کشت، زیرا یکی از زنان ایرانی بنام دختر بزرج، کودکان عبید الله بن عباس را در خانه اش پنهان کرده بود.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۴۳

(۱) بلی بخدا قسم حکومت معاویه حکومتی بد و سیاه بود که بر بنیان ستم و جور قوام داشت و خونریزی و ایجاد ترور و وحشت در دلهای مردم نیکوکار مسلمان برنامه دولتش را شکل میداد.

مورخین می نویسند که بسر بن ارطاه بیش از سی هزار نفر مسلمان بی گناه را کشت غیر از گروهی که آنها را آتش سوزانید «۱».

(۲)

۳- ابو هریره

ابو هریره دوسی که شیخ زیانکارش می گفتند مرد پست و بی شخصیت و گمنامی بود که در کودکی شیفته گربه بود و این حیوان را خیلی دوست میداشت و بهمین جهت ابو هریره (پدر گربه بچه) لقب یافت «۲» بخشی از عمرش را

به فقر و فلاکت گذرانید و بسختی میزیست و گاهی که چیزی گیرش نمی آمد در خانه ها خدمتکار می شد تا شکمش را سیر کند «۳» و بهمین وضع ننگ آور راضی بود و وقتی که فروغ اسلام درخشید او هم مثل دیگران اسلام آورد ولی همچنان در بیچارگی و ناداری بسر میبرد و ناچار خودش را در شمار فقرای صغه جا زد «۴».

او خودش را به پیغمبر می چسباند تا مگر شکمش سیر شود و معده خالیش پر گردد «۵» و مدتی به این وضع گذرانید و با شکمی گرسنه

---

(۱) - ابن ابی الحدید ۱ / ۱۲۰.

(۲) - در کتاب المعارف ۱ / ۹۳ آمده است که ابو هریره می گفت چون در کودکی با گربه بازی میکردم این لقب را بمن دادند، بخاری در صحیح خود ۲ / ۱۴۹ می نویسد ابو هریره بدان جهت گربه را دوست میداشت که پیامبر فرمود، خداوند زنی را بجرم آنکه گربه ای را در خانه محبوس کرده و به او آب و غذا نمی داد بجهنم برد.

(۳) - الاصابه ۴ / ۲۰۷، این خبر را ابو نعیم در الحلیه و ابن سعد در طبقات نیز آورده اند.

(۴) - صغه سایبانی در مسجد پیغمبر بود که مهمانهای مسلمانان در آنجا بسر میبردند (قاموس، فیروزآبادی).

(۵) - صحیح بخاری ۲ / ۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۴۴

و بدنی برهنه بدون خانه و خانمان بسر میبرد (۱) ولی چون خلافت به عمر رسید مورد مرحمت خلیفه قرار گرفت و عمر او را از سیاهی فقر و پستی بیچارگی نجات داد و حکومت بحرین را در سال بیست و یکم هجری به او سپرد و پس از دو سال که از خیانتهایش آگهی یافت نه تنها از حکومت برکنارش کرد بلکه

اموالی را که از مسلمانان گرفته بود مصادره کرد و به او گفت:

وقتی که ترا به حکومت بحرین فرستادم کفشی در پایت نداشتی و حالا بمن گزارش داده اند که اسبهای بیهای هزار و ششصد دینار خریده ای.

ابو هریره که از شدت ترس میلرزید گفت:

«ای امیر المؤمنین، این اسبها زاد و ولد اسبهای است که بمن بخشیده اند».

عمر با خشم و فریاد گفت، هر چه خورده و بهره برده ای برایت بس است این اضافه درآمدها را پس بده.

ابو هریره گفت اینها مال تو نیست.

عمر فریاد زد چرا بخدا قسم، اکنون پشتت را در هم می شکنم.

خلیفه آن قدر تازیانه بر او نواخت که خون جاری شد و درحالی که از شدت درد بخود می پیچید، موافقت کرد که اموالش را تحویل دهد و بناچار گفت:

آنها را بردار، من بحساب خدا میگذارم، عمر برای اینکه گفتار ناحقش را پاسخ دهد گفت:

«این در صورتی است که اموالت را از راه حلال بدست آورده باشی و با رضایت ببخشی، آیا تو از سرزمین دور بحرین آمده ای و این اموال را مردم برای تو جمع کرده اند نه برای خدا و مسلمانان، مادرت امیمه یک گوسفندچران بود.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۴۵

(۱) عمر همه سرمایه های ابو هریره را که در روزگار حکومتش دزدیده بود از او گرفت «۱» و او دوباره در گوشه گمنامی و بدبختی خزید و داغ خیانت و دزدی به پیشانیش خورد ولی چون خلافت به عثمان رسید او را بخود نزدیک ساخت و در شماره یارانش شمرد و او هم به جعل حدیث در فضیلت عثمان پرداخت و گفت که پیامبر فرموده است:

(هر پیامبری در میان پیروانش دوستی دارد و دوست من عثمان

است) «۲».

(هر پیامبری رفیقی در بهشت دارد و رفیق من عثمان است) «۳».

و احادیث دیگری که بر پیغمبر خدا بدروغ بست و از قول رسول خدا احادیثی در فضیلت عثمان و معاویه جعل کرد، وقتی که مسلمانان بر اثر انحراف و تصرفات نابجای عثمان بحقوق مسلمین بر او شوریدند و او را کشتند و خلافت به امیر المؤمنین (ع) رسید دیگر بار ابو هریره بگوشه بدنامی و فلاکت افتاد و چون دید مدینه دیگر جای او نیست راهی دمشق شد و بمعاویه پناه برد و خود را به امیر شام نزدیک ساخت و برای تقرب بدستگاه او به هر خیانتی دست زد و بجعل احادیث در فضیلت معاویه پرداخت و بمردم شام گفت:

پیامبر فرمود «خداوند سه نفر را امین وحی خود شمرد، من و جبرئیل و معاویه!!»

و نیز به مردم شام گفت که روزی پیامبر سهمی بمعاویه بخشید و فرمود «این سهم ترا باشد تا در بهشت مرا دیدار کنی!!» «۴»

ابو هریره همچنان حدیث پشت سر حدیث در فضیلت معاویه

---

(۱) - العقد الفرید ۱ / ۲۵

(۲) - این خبر را ذهبی در میزان الاعتدال ضمن شرح حال اسحاق بن نجیح آورده و بطلان آن را قطعی دانسته است.

(۳) - ذهبی این خبر را در میزان الاعتدال ضمن شرح حال عثمان بن خالد آورده و آن را از منکرات وی شمرده است.

(۴) - خطیب بغدادی این دو روایت را در تاریخش آورده و امام شرف الدین آنها را دروغ دانسته است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۴۶

و بنی امیه و بعضی صحابه می ساخت تا خود را بمعاویه نزدیک کند و از دنیای او بهره گیرد، (۱) معاویه هم به او پول های کلانی می بخشید

و مقامش را بالا میبرد و بر او لباسهای گرانبها از خز و کتان می پوشید «۱» و در سالی که معاویه به عراق رفت ابو هریره هم به همراه او بود و وقتی که ازدحام شدید مردم را در استقبال معاویه دید دستش را بر دوش معاویه نهاد و گفت:

«ای مردم عراق، آیا گمان می کنید که من برسول خدا دروغ می بندم و خود را به آتش دوزخ می اندازم؟»

بخدا قسم که از پیامبر خدا شنیدم که میفرمود (هر پیامبری حرمی دارد و حرم من مدینه است و هر کس که در حرم من حادثه ای پدید آورد لعنت خدا و فرشتگان و مردمان بر او باد و من اکنون گواهی میدهم که علی (ع) در مدینه حادثه می ساخت).

معاویه در برابر این حدیث دروغین و ننگین، ابو هریره را نواخت و به او جایزه ای بزرگ پرداخت و حاکم مدینه اش کرد «۲» ابو هریره مستحق چنین پاداش بزرگی هم بود زیرا حدیثی بر ضد امیر المؤمنین جعل کرد تا بمعاویه نزدیک شود و به سودجوئیها و طمع ورزیهای ننگینش برسد.

این پیرمرد زیانکار با احادیث مجعولش ضرباتی شدید بر اسلام وارد ساخت و شریعت اسلامی را لکه دار کرد و خرافات و اوهامی سیاه به آن چسباند و آنچه را که پیوندی با دیانت نداشت ضمیمه دین کرد و مسلمانان را به پراکندگی کشانید و آنها را در اصول اعتقادی و فروع آن و در همه چیز، دچار دسته ها و گروههای مختلف و مخاصم گردانید.

(۲) دانشمند و پیشوای بزرگ و فقیه اسلامی جناب شرف الدین در

---

(۱) - صحیح بخاری ۱/ ۱۷۵

(۲) - ابن ابی الحدید ۱/ ۳۵۸

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۴۷

کتاب جاویدانش بنام (ابو

هریره) درباره احادیث موضوعه ابو هریره بتفصیل سخن گفته و همچنین علامه کبیر شیخ محمود ابو ریه در کتاب (شیخ المضره) آن احادیث مجعوله را نقد و ثابت کرده که همگی ساختگی و دروغ است و ابو هریره در رأس حدیث سازان و- دروغ پردازان قرار دارد و اکنون مسلمانان نیاز مبرمی به چنین مباحث آزادی دارند که پرده از چهره این دجالهای ضد اسلامی بردارد و از خیانت‌های این جعالان که نسبت به اسلام و مسلمین روا داشته و چنین احادیث دروغی را ساخته اند سخن گوید.

(۱)

۴- زیاد بن ابیه

اشاره

خطرناکترین و ستمکارترین فرمانداران معاویه، زیاد بن ابیه بود، بطوری که مورخان مینگارند، او نخستین کسی بود که سلطه جائزانه اش را بسختی تحکیم کرد و برای استحکام حکومت معاویه شمشیر کشید، او مردم را به مجرد سوء ظن می کشت و با کمترین شبهه ای مجازات میکرد «۱».

او نخستین کسی بود که گارد مخصوص پیشاپیشش با گرزهای آهنین حرکت میکردند و عمالش در برابرش روی کرسی ها می نشستند و اولین کسی بود که نگهبانان و پاسبانان را بدرگاه خود گماشت «۲» و معاویه هم بر اقتدارش افزود و فرمانفرمائی بصره و کوفه و سجستان و سند و هند را به او سپرد «۳».

این سرزمینهای اسلامی در چنگال قدرت او دچار هزاران گرفتاری و سیه روزی و بدبختی شد و هرج و مرج همه جا را فرا گرفت و همه آزادیها از بین رفت و افکار مردم از چنین اقتدار جائزانه ای دچار اضطراب و آشفتگی گردید، حکومتی که چیزی از مهر و عاطفه

---

(۱)- الکامل ۱۰/۱۸۳

(۲)- صبح الاعشی ۱/۴۱۶

(۳)- طبری ۶/۱۳۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۴۸

سرش نمی شد و با تهمت و بدگمانی هر کسی را

میگرفت و دست و پاها را میبیرید و چشمها را درمی آورد بطوری که سایه مرگ بر سر بزرگان و آزادمردان سنگینی میکرد و میزان سخت گیری و وحشت به اندازه ای رسید که بتصور در نمی آمد، (۱) چنانکه خود زیاد در خطبه ای که بدون نام و ستایش خدا ایراد کرد از این سیاست کدر و سیاه و نقشه های خطرناک خود پرده برداشت و گفت:

«من بخدا قسم، رفیق را بجای رفیق میگیرم و ساکن را بجای مسافر و آمده را بجای رفته و سالم را بجای مریض، تا بجائی که یک نفر از شما به برادرش بگوید سعد را نجات بده که سعید کشته شد» و بخطبه اش چنین افزود:

«ما برای هر جرمی، مجازاتی قائل شده ایم، هر کس گروهی را غرق کند غرقش می کنیم و هر کس آتشی بر مردمی بیفروزد او را می سوزانیم و هر کس خانه ای را سوراخ کند قلبش را سوراخ می کنیم و هر کس قبری را بشکافد، زنده مدفونش می کنیم، بخدا قسم که در میان شما گروه فراوانی هستند که بدست من بخاک خواهند افتاد، پس پروا کنید که از آنها نباشید»
(۱)

منظور از چنین گفتاری این است که حدود و قصاصی که خداوند و پیامبرش برای مجرمان وضع کرده اند بعقیده زیاد برای مردم بصره و کوفه کافی نیست و آنها را براه مستقیم نمی آورد، زیرا در احکام اسلامی نیامده که هر کس را که غرق کند غرقش کنند و اگر بسوزاند، بسوزانندش و اگر کسی خانه ای را سوراخ کند قلبش را سوراخ کنند و هرگز اسلام فرمان نداده است که اگر کسی قبر مرده ای را نبش کند او را زنده بگور کنند و اسلام هرگز

در اثر سوء ظن کسی را کیفر نمی دهد.

دستورات اسلامی چنین است ولی زیاد، مجازاتهای سنگین خود را

---

(۱) - الکامل ۳/ ۲۲۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۴۹

بنوعی دیگر انجام میداد و تازه این کیفربخشی ها، جزئی کوچک از جنایتهای بزرگش بود.

(۱) چنین سیاست زشت و سیاهی را که زیاد اعلام میکرد، بر مسلمانان ناشناخته بود و به آن عادت نداشتند و دلیل آن بود که مجری چنین سیاستی مردی سرکش و ستمگر است که میخواهد بزور بر مردم حکومت کند و دلهاشان را از ترس و هراس لبریز سازد و غاصبانه آنها را بفرمان خود درآورد.

سیاست غلط زیاد که بموجب آن سالم بجای مریض و آمده بجای رفته مجازات می شد بهر جهت از عدالت و مهربانی بدور بود و وقتی که زیاد چنین سیاستی را اعلام میداشت، ابو بلال مرداس بن ادیه برخاست و به آرامی گفت:

«خداوند بر خلاف گفتار تو فرمان داده و فرموده است (بار گناه کسی را بدوش دیگری نباید نهاد «۱») و هر کس نتیجه کار خود را می بیند «۲» بنابراین وعده های خداوندی از وعده های تو بهتر است».

زیاد با خشم و فریاد به او چنین پاسخ داد:

«ما برای تو و یارانت راهی نمی بینیم مگر اینکه در موج خون شنا کنی «۳»»

زیاد چنین برنامه هراس انگیز و ستمگرانه ای را اجرا میکرد و همه آزاد مردان و اندیشمندان را بکام مرگ کشید تا قدرت ستمگرانه اش استحکام یابد و کار آدمکشی را بجائی رسانید که گروهی را که به بی گناهی آنها آگاه بود و میدانست هیچ گونه دخالتی در کارهای سیاسی ندارند بیرحمانه می کشت، چنانکه روزی نگهبانان او مردی عرب را

---

(۱) - سوره نجم آیه ۳۸

(۲) - سوره نجم آیه ۳۹

(۳) - طبری ۱۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۵۰

دست بسته بحضورش آوردند، زیاد به او گفت:

- مگر صدای جارچی ها را نشنیدی؟

- نه بخدا من از پیش گوسفندانم می آمدم که شب فرا رسید و ناچار بگوشه ای پناه بردم تا صبح شد و فرمان امیر را نشنیدم.

- بخدا قسم میدانم که راست میگوئی ولی مصالح اجتماعی ایجاب می کند که ترا بکشم «۱»

(۱) سپس دستور داد او را بدون هیچ گناهی گردن بزنند، زیاد این چنین بیرحمانه خون مسلمین را می ریخت و حرمتی برای جان مسلمانان قائل نبود و مسئولیتی در این باره احساس نمیکرد، مخصوصاً این جنایتکار پست در ریختن خون شیعیان علی (ع) بی پروائی میکرد و آنها را زیر هر ستاره ولای هر سنگ و کلوخی که می یافت میگرفت و دست و پاهایشان را می برید و بر شاخه های درخت خرما بدارشان می آویخت و چشمهایشان را بیرون می آورد و بخاک و خونشان می کشید «۲» و این بر عهده خداست که از او انتقام بگیرد در برابر خونهایی که ریخته شد و جانهای با ارزشی که بهراس افتاد و زنانی که بیوه شدند و کودکانی که مردند.

اینان گروهی از فرمانداران معاویه و جلادان خونخواری بودند که بر امت مسلمان مسلط شدند و فرزندان آنها را کشتند و زنان را باقی گذاشتند و اموال را بغارت بردند و به گسترش فساد و گناه تعمد ورزیدند.

(۲)

ستمی همه جانی

کارگزاران پسر هند در همه سرزمین های اسلامی در گسترش ستم و تجاوز تلاشی پی گیر داشتند و ادارات آنها، مرکز هراس و سراسیمگی بود و در گاهشان دروازه گرفتاریها و ستمکاریها بشمار میرفت

(۱)- طبری ۱۳۵ / ۶

(۲)- ابن ابی الحدید ۱۵ / ۳

می آورد به آتش ستم می سوخت چنانکه عبد الملک در این باره می گوید، مردم بزندگان اندکی قناعت میکردند و با همسری موافق میزیستند و هرگز بدستگاه ناپاک ما راه نمی یافتند که آزاری ببینند «۱».

(۱) فرمانروایان اموی، ستمگری و تجاوز به حقوق مردم را به آخرین اندازه رسانیده بودند و اموال آنها را بناحق میربودند و مالیاتهای سنگین به مسلمانها تحمیل میکردند و به پرداخت آن با نهایت سنگدلی وادارشان میکردند چنانکه فان فلوتن می نویسد:

بجای آنکه خلفاء (حاکمان اموی) از مأمورین خود مسئولیت و حساب و کتابی بخواهند و آنها را از ستم گستری و جنایت بازدارند برعکس در دزدی و غارتگری با آنها شریک می شدند و پولهای را که با رسوائی از مردم گرفته می شد بالا می کشیدند و به هرگونه تجاوزی که از طرف کارگزارانشان نسبت به اموال مردم صورت می گرفت رضایت میدادند و این گونه شرکت در غارت اموال عمومی دلیل آن بود که بیش از هر چیز به پر کردن خزانه مرکزی توجه داشتند «۲».

معاویه و دیگر حاکمان بنی امیه هرگز بحساب کارگزارانشان نمی رسیدند و آنها را از ستم و تجاوز بحقوق مسلمین باز نمی داشتند چنانکه عقبه بن هبیره اسدی ضمن اشعاری خطاب بمعاویه از ستمگری عمال و غارتگری اموال مردم مینالد و میگوید:

ای معاویه ما انسانیم کمی با ما نرمی کن آخر ما کوه و آهن که نیستیم

زمین های ما را خوردید و از کشاورزی خالی کردید دیگر کشاورزی و دروگری اینجا پیدا نمی شود

ما مردمی شدیم که همه چیزمان از دست رفت

(۱) - الکامل ۱۰ / ۱۸۳ (۲) - السیاده العربیه ص ۲۸ زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۵۲ ولی یزید و پدر یزید بر ما حکومت می کنند وقتی که ما نابود شدیم باز هم

بخلافت طمع دارید

نه ما و نه شما هیچ کدام همیشه زنده نخواهیم ماند

از منافع خلافت دست بردارید و درستکار باشید و فرومایگان و بردگان را بر ما فرمانروا نکنید

حقوق ما را به برابری پردازید و نمیخواهیم ببینیم که سربازهایی پشت سر یکدیگر بسر ما می آیند.

(۱) راعی نمیری شاعر هم خطاب به عبد الملک مروان شعری سروده و از جور و ستم کار گزاران خلیفه نالیده است که چگونه مردم فقیر و بیچاره شده و سر به بیابانها نهاده اند و جز یک شتر برای فرار خود چیزی برایشان نمانده است، او چنین می سراید:

ای خلیفه خدا ما گروهی هستیم مسلمان که صبح و شام سجده می کنیم

این ستمگران روزی که فرمانشان دادی نافرمانی کردند و اگر بدانی، گرفتاریهایی برای مردم پدید آوردند

شیر مردان را گرفتند و پشتشان را شکستند با تازیانه و ایستاده بزنجیرشان کشیدند

تا آنجا که بر استخوانشان باقی نگذاشتند گوشتی و در دلهایشان فهم و ادراکی نماند

بر آنها سیلی ها نواختند و سرنگونشان کردند و آنها را در ترس و هراس باقی گذاشتند

توشه او را بردند و زمینگیرش کردند چنانکه نتوانست بجای دیگر برود

او امیر المؤمنین را میخواند و در برابرش بیابانی بود که بادهای بدامنش می وزید

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۵۳ مثل هددهایی که تیراندازان بال او را بشکنند و سرنگون شده از رهروان کمک بخواهد

ای خلیفه خدا همانا بستگان من همگی چون پرندگان شدند که توانایی پرواز ندارند

اینها گروهی هستند در اسلام که ترک نکردند زکاه را و تباه ساختند نمازشان را

آنها مردم مرتد یمامه را نابود کردند همچنانکه ستمکاران کشته میشوند

در فصل بهار شیرها را نوشیدند مگر ترش و تلخ و اندک

یحیی بر آنها تاخت و مستحکم ساخت بندی را که مسلمانان آن را سنگین دیدند

فرمانهایی داد که بی نیازان را

نیازمند کرد بعد از بی نیازی و فقیرها را بیچاره ساخت

اکنون بستگان من کارشان را وا گذاشتند بتو، یا منتظرند مدت کمی را «۱».

(۱) این شعر که اسف و اندوهی بزرگ را در بر دارد نشانگر حقیقت تلخی است که شاعر در مضامین آن بتصویر ستمکاریهای والیان بنی امیه پرداخته و از تجاوزات آنها بحقوق مسلمانان سخن گفته است.

این تبهکاریها همچنان ادامه داشت و حتی در روزگار عمر بن عبد العزیز هم که میگویند دادگرتترین پادشاهان بنی امیه بوده است چنین ستمگریهای سیاهی استمرار داشت و کارگزاران او هم از هیچ کاری در غارت اموال مردم و ربودن ثروت‌های عمومی فروگذار نمی کردند چنانکه کعب اشعری خطاب به او چنین می سراید:

---

(۱) - طبقات فحول الشعراء ص ۴۳۹. جمهره اشعار العرب ص ۳۴۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۵۴ اگر تو فرمانروایان را مراقبت میکنی همانا کار گزاران در زمین همچون گر گهایند

آنها فرمات را هرگز نمی پذیرند مگر آنکه گردنهایشان را با شمشیر بزنی

شمشیرهایی که در چنگک پیشتازان بینا باشدو در فرود آمدنش زجرها و عذابها پدید آید «۱».

مردی به عمر بن عبد العزیز که روی منبر بود چنین خطاب کرد و گفت:

کسانی که در سرزمینها مأموریت دادی فرمات را انداختند و حرامها را حلال دانستند آلوده دامنان بر منبرها بالا رفتند و همگی به ستمکاری و تجاوز پرداختند میخواستم امانتداری در آنها بیابم به عدالت ولی هیئات که مسلمان امینی پیدا نمیشود «۲».

(۱) مسلمانان در آن روزگار آزمایشی سخت را می گذرانیدند و ستم بزرگی را از حکومت اموی که برای نابودی حق تعمدی وافر داشت تحمل میکردند، روزگاری سیاه که سایه امویان بر آن سنگینی میکرد و می کوشیدند که با عدالت مبارزه کنند و فقر و

بیچارگی را در همه سرزمینهای اسلامی رواج دهند.

این جنایتها که از معاویه و دیگر ملوک بنی امیه برشمردیم موجب شد که مردم بر آنها بشورند و خشم گیرند و اجتماع اسلامی در همه مراحل تاریخ به این دودمان سیاه نفرین فرستد و با آنها دشمنی ورزد، زیرا آنها در دوران حکومتشان واقعیت کفر و جاهلی خود را نشان دادند، واقعیتی که هیچ گونه پیوستی با حقایق اسلامی نداشت.

---

(۱) - البیان و التبیان

(۲) - البیان و التبیان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۵۵

(۱) ظهور این واقعیت و نمایش این چهره سیاه بوسیله صلح امام حسن (ع) پدید آمد و این صلح میدانی بود که بنی امیه را پروای تاخت و تاز داد تا ماهیت خود را بمردم نشان دهند و زنده و مرده معاویه در معرض لعن و دشنام قرار گیرد و حکومت بنی امیه بصورت نمونه سیاهی از سلطه جابرانه ضد مردمی در آید.

ما بهمین شرح مختصر از جنایات بنی امیه که چهره تاریخ را سیاه کرد قناعت می کنیم جنایاتی که فقط با صلح امام حسن (ع) چهره از زیر نقاب فریب و تدلیس بیرون کشید و طغیان امویان و شایستگی خاندان پیامبر را اثبات کرد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۵۷

(۱)

سیاست اهل بیت

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۵۹

(۱) شایسته است که در بیان اسباب و علل صلح امام حسن ع، شمه ای از سیاست اهل بیت را بیان داریم تا اصالت سیاست مبنائی آنها روشن شود و به هدفهای متعالی آنها که در سایه حکومت راستین اسلامی تحقق می پذیرد آگهی یابیم.

تشریح این سیاست پاک و روشن بما امکان میدهد تا بهتر به علل صلح امام با حکومت سرکش روزگارش پی ببریم و بدانیم چرا و چگونه، نیروهای

سیاست مبنائی

سیاست راستینی که بایستی بر همه سرزمینهای اسلامی پرتو افکند در نظر اهل بیت سیاستی مبنائی است که متضمن مصالح عمومی است و باید وسائلی برانگیخته شود تا جامعه به پیشرفتهای مادی و معنوی نائل گردد و به آرمانها و هدفهای متعالیش برسد و در برابر عوامل جور و جنایت حمایت شود و برابری در همه سامانها تحقق یابد و فرصتها و موقعیتهائی کافی بوجود آید تا مجتمع اسلامی از هر گونه فقر و نابسامانی در امان ماند.

سیاست اهل بیت بر بنیان دادگری کامل و حقیقت محض استوار است تا همه هدفها و آرمانهای روشن اسلامی در سایه حکومتی راستین، شکل پذیرد و این پیشروترین و متعالی ترین سیاستی است که

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۶۰

همه مردم مشتاق و خواهان آنند و عدالت سیاسی و عدالت اجتماعی هم در سایه چنین وضعی پدید می آید و در همه مراحل آن اطمینانی دور از اضطراب و امنیتی بیرون از هراس و عدالتی منزله از ستم تحقق می یابد و این درست بر خلاف سیاست سیاه و جابرانه بنی امیه است که شعار و تجاوز را برافراشتند و بهمه فریب ها و نیرنگها دست میزدند تا مصالح مردم را پایمال منافع شخصی خود سازند و بناحق و ناروا بر مجتمع مسلمانان حکومت کنند

(۱) سیاست اهل بیت هرگز بر مبنای نیرنگ و فریب و ریا و آشوب و گمراهی و روشهای غیر واقعی قرار نداشت بلکه سیاستی بود صریح و روشن در همه هدفها و برنامه هایش تا عدالت در همه جا گسترش یابد و همین سیاست صریح که در اقامه

عدل و حق با نهایت وضوح پافشاری داشت موجب شد که سودجویان و آزمندان بر ضد آن برخیزند و خواهان روشی و حکومتی باشند که منافع شخصی آنها را بهدر ندهد و اگر خاندان پیامبر به خواسته‌های نامشروع آنها پاسخ مثبت میدادند، هرگز خلافت آنها بدیگران منتقل نمی شد ولی خاندان پیامبر، خشنودی خدا را می جستند و راه روشن حقیقت را می پیمودند و از اجرای نقشه های مخالف دین برکنار بودند.

(۲)

خلافت در نظر اهل بیت

خلافت در نظر خاندان پیامبر، سایه عدالت پروردگار در روی زمین بود که در پرتو آن بایستی عدالتی همگانی پدید آید و امن و رفاه همه جا را فراگیرد و همه مردم در آسایش و مصونیت بسربرند و چنانچه خلافت از چنین امتیازاتی برکنار باشد برای خاندان پیامبر حائز ارزشی نخواهد بود، چنانکه امیر المؤمنین درحالی که کفش خود را پینه می زد در ناحیه ذی قار به ابن عباس فرمود:

- ای ابن عباس، این کفش بچند می ارزد؟

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۶۱

- ای امیر المؤمنین، این کفش ارزشی ندارد.

- بخدا قسم این کفش در نزد من از حکومت بر شما ارزنده تر است مگر آنکه بتوانم حقی را برپای دارم و باطلی را نابود کنم کفش علی که از لیف خرما بود برای او از حکومتی که در آن عدالت استقرار نیابد و باطل نابود نگردد بیشتر ارزش داشت تا چه رسد به حکومتی که جابرانه، عدالت را تباه سازد و حق را بمیراند و باطل را زنده سازد.

(۱) امیر المؤمنین (ع) در یکی از گفتارش علت مخالفت با بیعت ابو بکر را چنین بیان میدارد:

«خداوندا تو میدانی که ما برای رسیدن به قدرت و حکومت و یا بچنگ

آوردن مال بی ارزش دنیا نمی‌کوشیم بلکه می‌خواهیم که دین تو را استقرار بخشیم و در زمین تو صلح و شایستگی پدید آوریم تا بندگان ستم‌دیده ات در امان مانند و حدود تعطیل شده ات اجرا گردد» (۱).

و بهمین دلایل استوار بود که علی (ع) علنا بر ابو بکر خشم گرفت و از پذیرش خلافت او خودداری کرد و دلایلی فراوان بر شایستگی خود بر احراز مقام خلافت بیان داشت ولی با او به جنگ برخاست تا وحدت و اجتماع امت از هم نپاشد و در این امر از فرمان پیامبر پیروی کرد که به او فرمود:

«ای علی تو مانند کعبه ای که مردم باید بسوی تو بیایند و تو نباید بسوی آنها بروی، پس اگر به نزد آمدند و خلافت را بتو عرضه داشتند از آنها بپذیر و اگر نیامدند تو هم به پیش آنها نرو تا اینکه خودشان بسویت بیایند» (۲) در این صورت بر مسلمانان واجب

---

(۱) - نهج البلاغه محمد عبده ۱۸ / ۲

(۲) - اسد الغابه / ۳۱۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۶۲

است که از خاندان پیامبرشان پیروی کنند و بسوی آنها روی آورند، تا عترت رسول بین آنها بر طبق فرمان خدا حکم کنند و بحقیقت روشن و راه راست هدایتشان کنند.

ولی مردم آن روزگار فریب دنیا را خوردند و حکومت‌های وقت گولشان زدند و از آنها بسود هوسها و آرزویشان بهره بردند و در نتیجه خلافت از خاندان پیامبر به ناهلان منتقل شد و هزاران بدبختی و سیه روزی برای مسلمانها پدید آمد و وضع نابسامانی پیش آمد که مسلمانها در طول تاریخ هنوز هم گرفتار نتایج شوم آن هستند.

(۱)

هدفهای برتر

اشاره

مقاصد عالی و نمونه های برتری که خاندان پیامبر، پرچمدار

آن بودند و سیاست خود را بر بنیان آن استوار کردند، چنین است:

(۲)

الف- عدالت

سیاست اسلامی با همه مفاهیم و جوانبش بر بنیان دادگری استوار است که به آن گرایشی مطلق دارد و همه برنامه هایش را در پرتو آن متمرکز و اجرا میکند و به کارگزارانش فرمان میدهد که عدالت را در همه پهنه های زندگی نمایان سازند و نبایستی فرمانی از روی هوس و غرضهایی که مخالف اصول عدالت است صادر کنند چنانکه خداوند در قرآن میفرماید:

(وقتی که بین مردم حکم می کنید به دادگری فرمان دهید) «۱» و نیز میفرماید:

«ای داوود ما ترا در روی زمین بجانشینی خود برگزیدیم پس در میان مردم بحق فرمان ده و از هوس پیروی مکن که از راه خدا دور خواهی ماند» «۲».

---

(۱)- سوره نساء آیه ۵۶

(۲)- سوره ص آیه ۲۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۶۳

(۱) و همه مسلمانان اقرار دارند که اگر فرمانروایی از عدالت انحراف جست باید از حکومت برکنار شود چنانکه امیر المؤمنین یکی از فرماندارانش را که بنا بشکایت زنی بنام سوده دختر عماره همدانی در حکومتش بی قانونی کرده بود از کار برکنار ساخت و درحالی که می گریست گفت:

«خداوندا، تو بر من و آنها گواهی که هرگز به آنها نگفته ام که بر بندگانت ستم کنند و حق ترا ترک گویند» و فوری فرمان عزل او را صادر کرد «۱» و امام صادق ع میفرمود: (از خدا بترسید و دادگری را پیشه کنید چنانکه خودتان به ستمکاران اعتراض می کنید) «۲».

خوشبختی هر ملت و پیشرفت آن وابسته به عدالت فرمانروایان اوست و اگر حکمرانان بساحت عدالت تجاوز کنند و در حکومت خود ستم ورزند، سرزمینها دچار سیاه روزی و واژگونی میشود

و اختلافها و برخوردها همه جا را فرا میگیرد و از این روی اسلام، توجهی فراوان به این حقیقت دارد که قضاوت و حکومت بمردان شایسته و معتمد واگذار شود زیرا فرمانروائی و قضاوت همراه با اشتباهات و لغزشهایی است که فقط شایسته کاران و بزرگان از آن در امان میمانند و متأسفانه تعداد آنها هم کم است و ما درباره گسترش عدالت بطور مشروح در کتاب نظام سیاسی در اسلام سخن گفته ایم و در اینجا نیازی به تفصیل بیشتر نداریم بلکه منظورمان این است که درباره سیاست اهل بیت شمه ای بنگاریم و بیان داریم که سیاست آنها بر مبنای عدالت همگانی استقرار یافته و همه هدفهایشان بر چنین حقیقتی استوار است.

(۲)

ب- برابری

اسلام نعمت برابری را چنان بر اجتماع اسلامی بمانند باران

---

(۱)- عقد الفرید ۱ / ۲۱۱

(۲)- اصول کافی ۲ / ۱۴۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۶۴

بمساوات باریده که هرگز در تاریخ انسانی نظیری نداشته است و به آشکارائی لزوم برابری و دادگری را بین همه افراد انسانی و نژادها و طبقات اعلام داشته و برای سفیدپوستان بر سیاه پوستان و عرب بر غیر عرب هیچ گونه امتیازی قائل نشده و همه را مانند دندانهای شانه مساوی دانسته و برای هیچ یک بر دیگری فضیلتی جز به تقوی و عمل نیکو بحساب نیاورده است چنانکه استاد جیب میگوید:

«اسلام تنها دیانتی است که همیشه میکوشد همه انسانها را با نژادها و ملیتهای گوناگونی که دارند در یکجا فراهم آورد و از پراکندگیها و دشمنیهای آنان جلوگیری کند و بنیانش بر مساوات استوار است و اکنون که شاهد اینهمه برخوردها و اختلافها در دولت ها و ملت های شرق و غرب هستیم چاره ای جز گرایش به

اسلام نداریم» (۱).

(۱) امیر المؤمنین ع در روزگار حکومتش اجرای چنین برابری و دادگری را بحد کامل رعایت می کرد و به فرمانداران و کارگزارانش فرمان میداد که در بین مردم حقیقت مساوات را حتی در نگاه کردن بچهره آنها معمول دارند چنانکه در یکی از فرمانهایش می نویسد:

«پروبال مهر و عنایت خود را بر مردمان بگستران و چهره خود را به آنها گشاده گردان و با همگان به نرمی رفتار کن و حتی در نگاه کردن به آنها مساوات را رعایت نما» (۲) و در اشاره و سلام به همه یکسان باش تا ستمگران به ستم تو طمع نورزند و ناتوانان از عدالت تو نومید نگردند» (۳).

اجرای همین سیاست دادگرانه موجب شد که آتش کینه ها و حسادتها زبانه گیرد و نیروهای اهریمنانه سرکشان قدرت یابد

---

(۱) - النظام السیاسی فی الاسلام ص ۳۱۹

(۲) - منظور این است که در کارهای بسیار ساده هم رعایت عدالت لازم است.

(۳) - شرح نهج البلاغه محمد عبده ۸۵ / ۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۶۵

و در مبارزه با حکومت عادلانه او پیروز شوند (۱) چنانکه مدائنی می نویسد:

از مهمترین عواملی که موجب پیروزی عرب بر علی بن ابی طالب ع گردید رعایت مساواتی بود که بین همه مردمان اجرا می شد بطوری که برای اشراف نسبت به تهیدستان و عرب بر غیر عرب امتیازی قائل نبود و رؤسای قبایل را بر افراد عادی برتری نمیداد

سرکشان قریش و جباران عرب که در التزام آنان بودند به هیچ روی هدفهای عالی اسلامی را که متضمن اجرای برابری همگانی و گسترش عدالت و مبارزه با ستم بود نمی پذیرفتند و خواهان امتیازهای جاهلی و تجاوز به اموال مسلمانان بودند و میخواستند که

همچنان بر مستمندان و ناتوانان چیره باشند و این خواسته‌های نادرست با روش فرزند ابو طالب که پیشوای عدالت بزرگ اجتماعی در روی زمین بود مغایرت داشت، امام حسن ع هم از روش و نقشه پدرش پیروی میکرد و از آن راه روشن، هرگز انحراف نمی جست و بهمین سبب در برابر امواج دشمنی ها و کینه توزیها قرار گرفت.

(۲)

ج- آزادی

اسلام آزادی را برای همه پیروانش مقرر داشته و حکومت اسلامی را به حمایت آزادی و اجرای آن در پهنه زندگی فرمان داده است. آزادی همه جانبه ای که در همه شئون حیاتی مردم جریان داشته باشد، یعنی آزادی عقیده، آزادی اندیشه، آزادی ابراز رأی و آزادی در همه مراتب سیاسی و اجتماعی و اسلام همه این آزادیها را معتبر شمرده و از حقوق طبیعی انسانها در همه احوال دانسته است.

چنانکه امیر المؤمنین ع بروزگار خلافتش آزادی را با همه مفاهیمش بمردم بخشید و آنها را بقبول خلافت خود مجبور ساخت و جبرا بزیر فرمان خود نیاورد بلکه مخالفان حکومت خود را آزاد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۶۶

گذاشت تا هرگونه که بخواهند از آزادی خود بهره بگیرند و هیچ گاه متعرض آنها نشد و آزاری به آنها نرسانید، (۱) چنانکه با خوارج هم، چنین روشی را معمول داشت و ابتدا با آنها بجنگید، بلکه آنها را از طغیانشان ترسانید و با استدلال به اشتباهکاریهای آنها پاسخ داد.

ولی چون دید که دست از اندیشه سیاهشان بر نمی دارند و بر تمرد و نفاقشان باقی هستند بناگزیر آنها را از سر راه مسلمانان برداشت و میدانشان را خالی کرد اما این کار بهنگامی صورت گرفت که آنها در میهن اسلامی به تباکاری پرداختند و امنیت

مسلمانان را به مخاطره انداختند و آنگاه بر طبق فرمان خداوند، با آنها مبارزه کرد که خداوند میفرماید: (با کسانی که سرکشی می کنند جنگ کنید تا فرمان خدا را بپذیرند).

پس از نبرد با خوارج، بازهم گروهی زیاد بین مردم عراق بودند که از روش نادرستشان پیروی میکردند ولی امام متعرض آنها نشد و سهم آنها را از بیت المال قطع نکرد و مانع خروجشان از کوفه نگردید، بلکه به آنها آزادی داد و مراقبتی از جانب حکومت بر کارهایشان انجام نداد و به زندان و زنجیرشان نکشید و همین آزادی وسیع را به دار و دسته بنی امیه هم داد و هرگز به آنها تعرضی نکرد و آزاری باین عده که از بزرگترین دشمنانش بودند نرساند. چنین آزادی همه جایی و همگانی که از طرف امام به دار و دسته های مخالف حکومتش داده شد هرگز در تاریخ انسانی نظیر ندارد و نشان میدهد که سیاست سازنده اسلامی بر مبنای آزادی و عدم زور و جبر و تحمیل بر مردم استوار است و اجتماع را به آنچه نمیخواهند وادار نمی کند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۶۷

(۱)

د- صراحت و راستی

سیاست راستین و روشنی که خاندان پیامبر شعار آن را برافراشتند در پرتو واقعیت و راستی میدرخشد و از هر گونه نفاق و نیرنگ بدور است، و سیاستی که مردم را به وعده های دروغ نمی فریبد و به آرزوهای دروغین نمی کشاند بلکه در همه نقشه ها و برنامه هایش، صراحت و صدق نمایانست.

خاندان پیامبر در همه هنگامه های حیات چنین سیاستی را ابراز میداشتند و در منطق آنها هرگز نیرنگ و دروغی وجود نداشت چنانکه امام حسین ع فرزند پیامبر و نمونه روش اسلام راستین، بمردم

مکه و کسانی که در بین راه به او پیوستند وقتی که خبر قتل نماینده اش در عراق، شهید عظیم مسلم بن عقیل به او رسید با صراحت از شهادت خود سخن گفت و بخیانت مردم کوفه و پیمان شکنی آنها تصریح کرد و فرمود پایان این سفر مرگ و شهادت است و در نتیجه گروهی از دنیاپرستان و آزمندان که به همراهش آمده بودند از دورش پراکنده شدند و امام در چنان موقعیت خطرناکی با نهایت صراحت، به بیان حقیقت پرداخت و پرده از چهره هدف و نقشه اش برداشت تا آنها که با اویند با بینش کامل بمیدان جهاد آیند و بدستور اسلام که متضمن راستی و صراحت و میرا از هر گونه دغل کاری و فریب است عمل کنند.

اگر نیرنگ و فریب بهر شکلی از اشکالش در اسلام جایز بود هنگامی که معاویه دشمن بزرگ اسلام بر امیر المؤمنین ع شورید، علی ع میتواندست پس از قتل عثمان با او کمی مدارا و سازش کند و او را در حکومت شام باقی گذارد و پس از آنکه خلافتش استقرار یافت او را از کار برکنار کند و از شر و تمردش خلاص شود ولی اسلام به او اجازه چنین سازش ناروایی را نمی داد بهمین جهت امام

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۶۸

حتی برای مدتی کوتاه بمعاضه اجازه حکومت نداد و این اثربخش ترین نمونه سیاست راستین امام بود.

(۱) از این روشنتر، مسئله صراحت امام در ماجرای شورای شش نفری است که امام دعوت عبد الرحمن بن عوف را که یکی از اعضای شورای برگزیده عمر بود نپذیرفت، عبد الرحمن با نهایت التماس می گفت حاضر است با امام بیعت کند

و او را بمقام عظیم خلافت اسلامی برگزیند بشرطی که امام از روش شیخین (ابو بکر و عمر) پیروی کند و سیاست آنها را ادامه دهد ولی امام چنین شرطی را نپذیرفت و اعلام داشت که جز به کتاب خدا و سنت پیامبرش در رهبری مردم و شئون لازمه آن رفتار نخواهد کرد در صورتی که می توانست با این شرط در ابتدا موافقت کند و بعد از آن سرپیچد و سیاستش را بر طبق هدفهای اسلامی اجرا کند و مخالفان حکومت خود را بگیرد و ببندد ولی او از دروغ و نیرنگ پرهیز کرد و در قول و عمل جز بصدق و صراحت نگرائید.

اسلام همواره به راستی و صراحت فرمان می دهد و پیروان خود را از هر نیرنگی که بواقعیت نمی پیوندد و حکومتی راستین پدید نمی آورد باز میدارد چنانکه پیامبر فرمود:

«راستگو باشید که راستی شما را به نیکوئی و نیکوئی شما را به بهشت هدایت می کند و مادام که انسان راست میگوید و در جستجوی راستی است خداوند نامش را در شماره راستان مینگارد، از دروغ پرهیزید که دروغ انسان را به گناه و گناه آدمی را به آتش می افکند و مادام که انسان دروغ بگوید و به نادرستی گراید در نزد خداوند نامش در شمار دروغگویان نوشته میشود» (۱).

خاندان پیامبر هم سیاست خود را بر اساس راستی و روشنی

---

(۱) - روایت مسلم

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۶۹

بنیان می نهادند و از مکر و فریب بدور بودند (۱) چنانکه امیر المؤمنین ع میفرمود:

«اگر نیرنگ و فریب روشی جهنمی نمی بود من فریبکارترین مردم بودم».

و بیشتر اوقات آه هائی دردناک می کشید و درحالی که از خیانتهای دشمنش دلی اندوهناک داشت میفرمود:

«ای وای، آنها

بمن نیرنگ میزنند و میدانند که من از فریشان آگاهم و از آنها بهتر راه مکر را می دانم ولی چون نیرنگ روشی جهنمی است در برابر خدعه آنها شکیبائی میورزم و کاری را که آنها می کنند نمی کنم» (۱).

و درباره غدر و نیرنگ میفرمود:

«هر نیرنگبازی در قیامت پرچمی دارد که بوسیله آن شناخته میشود» (۲).

مکر و فریب از جانهای برمی خیزد که ایمانی به ارزشهای انسانی و حقایق دینی ندارند و امیر المؤمنین ع فریبکاران را از ایمان بخدا دور میداند و میفرماید:

«کسی که بداند چه سرنوشتی در قیامت دارد هرگز به نیرنگ نمی پردازد و ما اکنون در روزگاری هستیم که بیشتر مردمش حيله باز و تزویرکارند و نادانان، آنها را سیاستمدار و چاره جو میدانند، چه میشود آنها را؟، خدایشان بکشد! آنها میدانند که دگرگونی دل و نیرنگبازی مانع رعایت امر و نهی خداست ولی توجهی به آن ندارند و در پی بدست آوردن قدرت و فرصت هستند و پروائی در کار دین ندارند».

---

(۱) - جامع السعادات ۱/ ۲۰۲

(۲) - نهج البلاغه

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۷۰

(۱) و در پاسخ یکی از بندگان و شهوت و مقام که گفته بود امام آگاهی به شئون سیاست ندارد و معاویه از او آگاه تر و به اداره حکومت شایسته تر است، فرمود:

«بخدا قسم معاویه از من آگاه تر و زیرک تر نیست بلکه او نیرنگ می بازد و نافرمانی میکند و اگر فریبکاری ناشایسته نبود من زیرک ترین مردم بودم» (۱).

سیاست امیر المؤمنین و ائمه اهل بیت در همه شئون حیاتی نمایانگر ارزشهای سیاسی نیکوئی بود که اسلام آن را اعلام میداشت و اسلام هرگز فریب و نیرنگ و دروغ را نمی پذیرد و هرگونه نفاقهای اجتماعی را هر چند

پیروزیهای سیاسی موقتی را در برداشته باشد امضاء نمی کند زیرا خلافت اسلامی مهمترین مرکز حیاتی مسلمانان است و باید اعتماد همگانی را برانگیزد و بحقوق اجتماع و امت ایمان داشته باشد.

امام حسن ع هم از روش راستین و برنامه متعالی پدرش پیروی میکرد و به هیچ وسیله ای که مورد تصویب دین نباشد دست نمیزد و از راههایی که بواقعیت نمی پیوست برکنار بود و اگر بعضی روشهای معاویه را اتخاذ میکرد هرگز معاویه بر او پیروز نمی شد چنانکه در این باره به سلیمان صرد فرمود:

«اگر برای دنیا می اندیشیدم و بخاطر آن کار میکردم و میکوشیدم معاویه از من تواناتر و نیرومندتر نبود ولی من مثل شما فکر نمی کنم».

امام در ضمن این گفتار، نشان می دهد که اگر فقط بخاطر دنیا کار میکرد بر دشمنش پیروز می شد ولی برای بدست آوردن حکومت در چنان موقعیتی باید دست بکار اقداماتی شد که با دستورات اسلامی، همساز نیست و او از همه مسلمانان برعایت و نگهداری فرمانهای اسلامی بیشتر عشق میورزد.

---

(۱) - نهج البلاغه ۲/۲۰۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۷۱

(۱)

ه- فرمانداران و کارگزاران

سیاست اهل بیت بر این است که کارگزاران دستگاه حکومت اسلامی بایستی در شایستگی و پاکی و کفایت و قدرت در شئون مملکت از بهترین افراد اجتماع باشند تا مصالح همگانی را در برابر دیدگان خود قرار دهند و در روش خود دادگری ناب و سزاواری محض را بین مردم رواج دهند و امین مردمان باشند و بودجه حکومت را در راه آسایش اجتماع بمصرف رسانند و قبل از هر چیز از رشوه خواری برکنار مانند و چشم بدست مردم نباشند زیرا رشوه خواری موجب سقوط اخلاق و گسترش تباهی و باطل در

کشور اسلامی میگردد، چنانکه امیر المؤمنین ع بفرماندهان سپاهش چنین نوشت:

«اما بعد، پیشینیان شما از آن جهت نبود شدند که حق را از مردم بازداشتند و باطل را فرایش خود نهادند» (۱). از مهمترین عواملی که حکومت را واژگون می سازد و بنابودی می اندازد بازندان حق مردم است که مجبور میشوند حق خود را بوسیله رشوه بگیرند و طبیعی است که چنین کاری امنیت عمومی را بنخطر می اندازد و اجتماع را آشفته می سازد و موجب گسترش ستم و تباهی می گردد.

خاندان پیامبر به این مسأله دقیق تر می نگریستند و ژرف تر به بررسی آن می پرداختند تا آنجا که به فرمانداران خود دستور می دادند که با مردم هیچ گونه رابطه ای حتی ارتباط دوستی و عاطفی نداشته باشند و بهمین جهت وقتی که به امیر المؤمنین خبر دادند، سهل بن حنیف حاکم بصره به ضیافتی دعوت شده و آن را پذیرفته است، عملش را زشت شمرد و نامه ای سرزنش آمیز به او نوشت و فرمود:

«اما بعد، بمن خبر رسید که یکی از جوانان بصره ترا به

---

(۱) - نهج البلاغه ۱ / ۱۵۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۷۲

ضیافتی دعوت کرده و تو با شتاب دعوتش را پذیرفته ای و بر سفره ای رنگین از غذاهای گوناگون و ظرفهای پر نشسته ای، هرگز گمان نمی کردم به ضیافتی بروی که توانگران به آن راه یابند و گرسنگان از آن برکنار باشند، درست بیندیش که این خوراکیها از کجا آمده و نخست نگاه کن که آیا این غذاهای رنگارنگ از راه حلال بدست آمده یا حرام و آنگاه دست بسفره دراز کن» (۱).

(۱) اشعث بن قیس که میخواست خود را به امیر المؤمنین نزدیک سازد و به خلافتش تقرب جوید، روزی ظرفی

از حلواى شیرین و مطبوع به پیش امام فرستاد و امام در برابر چنین ارمغانى فرمود:

«در شگفتم از کار مردى که در خانه مرا کوبید و ظرفى سربسته از غذا برآیم آورد، از این هدیه نابجا چنان بهم برآمدم که گویا آب دهن افعى یا زهر آن را برآیم در کاسه ریخته اند به او گفتم این جایزه است یا زکاه یا صدقه که اینها بر ما اهل بیت حرام است گفت نه هدیه اى است که بحضور آورده ام به او گفتم زنان سوگوار بر تو بگریند، آیا ادراک خود را از دست داده اى یا دیوانه اى یا از خرد بدورى، بخدا قسم اگر هفت اقلیم و آنچه را در آنهاست بمن ببخشند تا در برابر خداوند را نافرمانى کنم بگرفتن پوست جوى از دهان مورچه اى هرگز چنین نخواهم کرد، دنیای شما در برابر من از برگى که در دهان ملخى باشد و آن را بچود بى ارزش تر است.

على ع را به لذت هاى ناپایدار و نعمت هاى گذران چه کار، بدرگاه خدا از تاریكى خرد و زشتى لغزش پناه مى برم و از او در همه گاه یارى میجویم» (۲).

با اجرای چنین سیاست سازنده اى عدالت اجتماعى تحقق مى یابد

---

(۱) - نهج البلاغه محمد عبده ۷۸ / ۳

(۲) - نهج البلاغه محمد عبده ۲۴۴ / ۲

زندگانی حسن بن على (ع)، ج ۲، ص: ۲۷۳

و امنیت و آسایش همه جا دامن میگستراند و ستم و تجاوز نابود مى گردد.

(۱)

و- خدمات سپاهى

سیاست اهل بیت، هرگز مردم را بزور بخدمت سپاهى در- نمى آورد و به جبر و نارضاىى بجهه جنگ نمى فرستاد، بلکه آنها را بجهاد میخواند و جهاد یکى از فرائض الهى است. در این صورت اگر کسى بجهاد رفت فرمان خدا را بجا آورده و اگر

در خانه نشست از فرمان خدا سرپیچیده است و لازم نیست که مردم مورد تهدید و خشم قرار گیرند بلکه در اتخاذ تصمیم بجهاد آزاد هستند، امام حسن (ع) هم در نبرد با معاویه همین اصل را اجرا کرد و مردم را به زور وادار بجنگ نکرد بلکه آنها را بجهاد دعوت فرمود چنانکه پدرش امیر المؤمنین هم در جنگهای جمل و صفین و نهروان همین رفتار را با سپاهیان خود داشت، آنها میخواستند که مردم بعنوان دفاع از عقیده و ایمان خویش و اجرای فرمان خدا جهاد کنند ولی بنی امیه برعکس، مردم را به عنف و زور بسیج میکردند و متخلفین را به سخت ترین کیفرها میرسانیدند، چنانکه بگفته مورخان، وقتی که عیید الله بن زیاد مردم را به جنگ حضرت سید الشهداء بسیج میکرد مردی شامی را که از رفتن بجنگ خودداری کرد کشت و حجاج هم عمرو بن ضامی برجمی را که به سپاهیان مهلب بن ابی صفره نپیوست بقتل رسانید و شاعری در این باره گفت:

یکی از دو راه را انتخاب کن یا چون ابن ضابی مرگ را و یا پیوستن به لشکر مهلب را و همین نقشه تهدیدآمیز بنی امیه بود که مردم را بپذیرش جنگ وادار می ساخت و اگر امام حسن (ع) هم سپاهیانش را بزور بزیر فرمان می آورد و متمردان را کیفر می داد و به هر کس بدگمان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۷۴

می شد او را عقوبت می کرد، لشکرش این چنین دچار ورشکستی و از هم پاشیدگی نمی شد، ولی امام راه راست و روشنی را می پیمود که در آن هیچ انحراف و نیرنگی نبود و خشنودی خدا را بر هر چیز

ز - سیاست مالی

سیاست مالی اهل بیت متضمن مصرف بودجه مرکزی در راه مصالح عمومی مانند ایجاد تأسیسات خیریه و تنظیم منافع حیاتی مردم بود تا برای همیشه شبح سیاه فقر و درماندگی از بین برود، آنها حتی یک درهم را در راهی غیر از منافع مردم مصرف نمیکردند و در این مورد احتیاطی شدید معمول میداشتند چنانکه امیر المؤمنین (ع) وقتی که طلحه و زبیر برای گفتگوهای شخصی بحضورش آمدند فرمود چراغ بیت المال را خاموش کنند زیرا چراغی که با روغن بیت المال بسوزد نباید در استفاده های شخصی و خصوصی بکار آید.

همین روش حاد و سختگیرانه در حفظ اموال مردم بود که حسودان عرب و کینه توزان قریش را بر ضد او برانگیخت و گروهی بحضورش آمدند و درخواست کردند که سیاست خود را تغییر دهد و به او گفتند:

«ای امیر المؤمنین، این اموال را ببخش و اشراف و بزرگان عرب و قریش را بر بندگان و غیر عرب برتری ده و مخالفین خود را استمالت کن و بخود نزدیک گردان.»

امام از این سخن سست و پست بخشم آمد و فرمود:

«شما بمن دستور میدهید که پیروزی را با ستمکاری بدست آورم؟» (۱) -

امتیاز عرب بر بردگان و بخشیدن اموال عمومی به اشراف و

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۱ / ۱۸۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۷۵

سرشناسان، در نظر فرزند ابی طالب جرمی بزرگ و تجاوز بحقوق مسلمانان بشمار میرفت، و علی (ع) که پیشوای عدالت و برابری انسانی بود هرگز بزیر بار چنین گناهی نمی رفت.

(۱) اموال مسلمانان باید در راه مصالح آنها و تأمین زندگی محرومان و مستمندان صرف شود و رئیس دولت حق ندارد که آنها را بخود

اختصاص دهد یا بکس و کارش ببخشد زیرا چنین کاری خیانت بخدا و مردم است و امیر المؤمنین بروزگار زمامداریش این سیاست مالی عادلانه را اجرا کرد و هرگز خانه و ملکی نگرفت و به آسایش و رفاه پرداخت و جز جامه کهنه خویش لباسی نپوشید و خوراک لذیذی نخورد و از کامیابیهای زندگی بهره ای نبرد و زندگانش برابر با زندگانی بیچارگان و محرومان اجتماع بود، چنانکه هارون از پدرش عنتره نقل می کند که روزی بدیدار علی (ع) در بنای خورنق کوفه رفتم و دیدم قطیفه ای کهنه بر دوش دارد و هوا بشدت سرد است به او گفتم:

«ای امیر المؤمنین خداوند برای تو و خاندانت از بیت المال بهره ای مقرر داشته، چرا با جانت چنین می کنی؟ فرمود (بخدا قسم، من جامه ای از مال مردم نپوشیده ام و این قطیفه را با خود از مدینه آورده ام) «۱».

او برای پرهیز از سرما لباسی جز همان قطیفه که از مدینه آورده بود بر تن نداشت در صورتی که می توانست جامه های حریر گرانبها بپوشد ولی او هرگز نمی خواست از اموال عمومی بنفع خود استفاده کند و حتی چیزی بخاندان و پسرانش اختصاص دهد، چنانکه ابو رافع متصدی بیت المال می گوید «۲»:

---

(۱) - الکامل ۸ / ۱۷۳

(۲) - نام ابو رافع ابراهیم بود، میگویند او مردی قبطی بود که مسلمان شد و بعضی نوشته اند که غلام عباس عموی پیغمبر بود و چون عباس مسلمان شد ابو رافع پیامبر را به مسلمان شدن او بشارت داد و از بندگی آزاد شد مرگ او بگفته بعضی در زمان عثمان و بقول دیگر در زمان علی (ع) بود (استیعاب ۴ / ۷۰)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۷۶

(۱) علی امیر

المؤمنین (ع) وقتی بخانه رفت گردن بند مرواریدی بگردن دخترش دید و دانست که از بیت المال است رنگش دگرگون شد و درحالی که بند بندش می لرزید پیش من آمد و گفت:

این گردن بند را از کجا آورده؟ بخدا قسم دستش را می برم.

من که این خشونت و سختی را دیدم گفتم:

بخدا قسم ای امیر المؤمنین، من او را در برابر ضمانت به او عاریه دادم.

امام آرام شد و خشمش نشست و فرمود:

وقتی که با فاطمه (ع) ازدواج کردم فرشی نداشتم و فقط پوست گوسفندی در خانه بود که شبها بر روی آن میخوابیدیم و روزها بروی دیگرش گوسفندها را علوفه میدادیم و غیر از فاطمه کسی در خانه خدمت نمیکرد «۱». و این بهترین نمونه یک دادگری متعالی است که امام امتیازی برای دخترش نسبت بدختران مسلمانان قائل نمی شد، و این آخرین و بالاترین درجه عدالتی است که هیچ کس پایه آن نرسیده است.

نمونه دیگر از مساوات حکومت علی (ع) و احتیاط کامل در رعایت عدالت آن حضرت روایتی است که عاصم بن کلیب «۲» از پدرش نقل میکند و میگوید:

اموالی از اصفهان برای علی (ع) رسید و حضرت آن را به هفت

---

(۱) - الکامل ۸ / ۱۷۳

(۲) - عاصم بن کلیب بن شهاب جرمی کوفی روایاتی از صحابه بزرگ پیامبر نقل کرده و گروهی دیگر آن روایات را از او نقل کرده اند و بگفته ابن معین و نسائی از ثقات محدثین بوده و ابن شهاب او را از عابدان و بهترین مردمان کوفه دانسته است او متهم بپذیرش مذهب مرجئه گردید ولی از آن براءت جست، ابن حیان او را از ثقات شمرده و میگوید او مورد اعتماد و امین بود

بخش تقسیم کرد و قرص نانی را هم که روی بارها یافت هفت تکه کرد و هر تکه را روی یکی از بخشها گذاشت و رؤسای هفت قبیله را فرا خواند که این سهمیه ها را بردارند و بین افراد خود تقسیم کنند و خودش بمیان آنها رفت و با قرعه سهام را به آنها داد.

(۱) این همان عدالت متعالی و برتری است که در هیچ یک از دوران تاریخ تحقق نیافته است عدالتی که زائیده بینش و تجربت است و به آخرین پایگاه اعلای برابری در زمینه زمامداری اسلامی رسیده است و ما هرگز نمیتوانیم به هیچ روی نظام سیاسی راستینی بوجود آوریم که عدالت بزرگ اسلامی چنانکه در روزگار فرزند ابی طالب تحقق یافت و فرزندانش نیز بهمان راه رفتند صورت پذیرد. در اینجا سخن خود را درباره تشریح سیاست والای اهل بیت پایان میدهیم. در این صورت اگر امام حسن (ع) از این رویه عالی انحراف می جست و راه سرکشان را می پیمود و به مداهنه و سازش می پرداخت و اموال مسلمانان را به مصرفی دیگر میرسانید هرگز حکومت به پسر هند نمی رسید تا برای رسیدن بحکومت و حفظ آن بهمه راه های ناروا برود ولی امام نگهبانی اسلام و حفظ ارزشها و معنویت و آینده اسلام را برگزید و روش پیامبر و پدرش را پیمود همان روشی که با هیچ طریقی جز صراط اسلام سازگار نبود.

اکنون باید بیاسخ ناقدین صلح امام توجه کرد که می گویند چرا امام شهادت را اختیار نکرد و شایسته بود که او هم مانند برادرش سید الشهداء (ع)

در راه مبارزه با بنی امیه پیکار کند تا کشته شود و ما بهنگام بحث درباره موقعیت امام حسین (ع) در مسئله صلح، پاسخی مفصل و گسترده بچنین انتقادهائی خواهیم داد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۷۹

(۱)

مقررات صلح

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۸۱

(۱) مورخان در شناخت نخستین کسی که به پیشنهاد صلح مبادرت کرد اختلافی فراوان دارند، ابن خلدون و جمعی از مورخان عقیده دارند که امام حسن (ع) پس از پراکندگی سپاهیان پیشنهاد صلح کرد «۱» و گروهی دیگر می گویند پس از آنکه سرداران سپاه امام، نامه هائی بمعایه نوشتند و آمادگی خود را برای تسلیم شدن بحکومت شام اعلام کردند معاویه نامه ای به امام نوشت و خواهان صلح گردید «۲».

سبط جوزی می گوید: معاویه نامه ای محرمانه به امام نوشت و تقاضای صلح کرد و امام نپذیرفت ولی بالاخره ناگزیر شد آن را بپذیرد «۳».

ولی گمان غالب این است که معاویه پیشنهاد صلح کرد،

---

(۱) - تاریخ ابن خلدون ۱۸۶ / ۲ و در اصابه آمده است که چون امام بوسیله خنجر مجروح گردید عمرو بن سلمه ارحبی را به پیش معاویه فرستاد و شرایط صلح را به او اعلام فرمود و در کتاب الکامل ۳ / ۲۰۵ آمده است که چون سپاهیان امام پراکنده شدند امام طی نامه ای بمعایه، از او تقاضای صلح کرد، ابن ابی الحدید هم در ۴ / ۸ همین خبر را آورده است.

(۲) - ارشاد ص ۱۷۰، کشف الغمه ص ۲۰۶ و مقاتل الطالبیین ص ۲۶

(۳) - تذکره الخواص ص ۲۰۶ و حاج احمد افندی در کتاب فضائل الاصحاب ص ۱۵۷ می نویسد: ممکن است هر دو خبر را باین طریق درست دانست که اول معاویه نامه ای در این باره به امام

نوشته و بعد امام شرایط صلح را بیان فرموده است. وی نام بعضی مآخذ تاریخی را هم در کتاب خود آورده است. یعقوبی در ۱۹۲/۲ تاریخ خود می نویسد: وقتی که امام دید سپاهیان پراکنده شدند و توانائی جنگ ندارد با معاویه صلح کرد و دیگران همچنین نوشته اند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۸۲

زیرا ترسید مردم عراق دوباره به افکار خود بازگردند و بیدار شوند و میدانست که آنها زود تغییر رأی میدهند و ممکن است دوباره آماده جنگ شوند و دلیل دیگری که ثابت می کند معاویه تقاضای صلح کرده است سخنان امام است که ضمن خطبه خود در مدائن فرمود:

«آگاه باشید که معاویه بما پیشنهادی داده که در آن عزت و انصاف وجود ندارد».

(۱) در هر صورت بررسی این مسأله ضرورتی ندارد زیرا اگر امام تقاضای صلح کرده باشد گناهی بر او نیست، چون پراکندگی و خیانت سپاه و گرفتاریهای فراوانی که امام را در بر گرفته بود حضرتش را برای چنین پیشنهادی ناگزیر می ساخت و اگر معاویه در پیشنهاد صلح پیشدستی کرده باشد باز هم بدون اشکال است زیرا علل و عوامل صلح را بطور کلی بیان داشتیم و نقطه ابهامی باقی نگذاشتیم، آنچه اکنون مهم است بیان مقررات صلح است که از طرف امام پیشنهاد گردید.

مورخین در بیان شرایط صلح اختلافاتی فراوان دارند و گفتار آنها در این باره مختلف است و ما بعضی گفته های آنها را در زیر مینگاریم:

۱- بعضی مورخین نوشته اند که امام، عمرو بن سلمه همدانی و محمد اشعث کندی را برسالت نزد معاویه فرستاد تا از نظرات معاویه آگهی یابند و معاویه نامه ای به این شرح بوسیله آنها برای امام فرستاد:

«بسم

اللّٰهُ الرَّحْمٰنُ الرَّحِیْمُ، این نامه به حسن بن علی از طرف معاویه بن ابی سفیان نوشته می شود:

من با تو صلح می کنم که حکومت مسلمانان پس از من بتو برسد و در این پیمان خدا و رسولش را به استوارترین پیمانها گواه می گیرم، عهدی که خداوند به محکم ترین روی از بندگانش بگیرد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۸۳

و تعهد می کنم که هرگز دشمنی و مخالفتی با تو نکنم و زیانی نرسانم و هر سال یک میلیون درهم از بیت المال بتو پردازم و مالیات ناحیه پسا و دارابگرد را بتو واگذارم که کارگزاران آن را وصول و بدستور تو مصرف کنند».

(۱) این عهدنامه را، عبد الله بن عامر و عمرو بن سلمه کندی و عبد الرحمن بن سمره و محمد اشعث کندی گواهی کردند و در ماه ربیع الآخر سال چهل و یک هجری نوشته شد.

طبق این نامه، معاویه در برابر امام، در سه مورد تعهد کرده است:

(۱) خلافت پس از او به امام واگذار شود.

(۲) هر سال مبلغ یک میلیون درهم به امام پرداخت گردد.

(۳) مالیات دو بخش از نواحی فارس به امام واگذار شود تا کارگزاران امام آنها را دریافت کنند.

امام این نامه را دریافت داشت و یکی از مردان بنی عبد المطلب را بنام عبد الله بن حارث بن نوفل که خواهرزاده معاویه بود، به نزد معاویه فرستاد و به او فرمود به پیش دایم برو و به او بگو اگر مسلمانان در امان خواهند بود با تو صلح می کنم.

عبد الله به پیش معاویه رفت و پیغام امام را رسانید و گفت امام، خواستار در امان بودن همه مسلمانان است، معاویه این شرط را پذیرفت

و نامه سفیدی را امضاء کرد و گفت امام هر شرطی را که میخواهد در این نامه بنویسد. عبد الله این نامه را که متضمن اختیارات تام امام در بیان شرایط صلح بود با خود آورد و امام شرایط صلح را در آن نوشت و ما شرایط پیشنهادی امام را با بررسی روایات مختلفی که در این باره شده است بیان می‌داریم زیرا اختلافی در اصل این جریان وجود ندارد و فقط دکتر طه حسین درباره آن اشکال

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۸۴

کرده است «۱».

(۱) ۲- گروهی از جمله طبری و ابن اثیر، جریان را به گونه ای دیگر آورده اند که خلاصه آن چنین است:

امام نامه ای بمعایه نوشت و شرایطی برای صلح پیشنهاد کرد که چنانچه آنها را بپذیرد و اجرا کند صلح برقرار شود و گرنه پذیرفته نشود، معاویه نامه امام را گرفت و پیش خود نگه داشت.

پیش از رسیدن این نامه، معاویه نامه سفید امضائی برای امام نوشته بود تا هرگونه شرایطی را که برای صلح میخواهد در آن بنویسد و امام در این نامه سفید شرایط بیشتری مرقوم داشت و آن را نزد خود نگه داشت و چون خلافت به معاویه رسید امام از او خواست که به شرایط اخیر صلح رفتار کند ولی معاویه گفت، من همان شرایطی را می‌پذیرم که طی نامه پیشین مقرر داشته بودی و امام حسن (ع) فرمود باید طبق پیمانی که بستی و تعهدی که کردی همه شرایطی را که پذیرفته ای اجرا کنی، در این مورد اختلافی پدید آمد ولی معاویه به هیچ کدام از شرایط صلح وفا نکرد «۲».

در این روایت هیچ گونه اشاره ای بشرایط امام در مرحله نخستین و

شرایط دیگر آن حضرت در نامه سفید امضاء، نشده است فقط ابو الفداء در تاریخ خود به شرایط نخستین امام اشاره میکند و میگوید:

«حسن (ع) نامه ای به معاویه نوشت و برای صلح شرایطی قائل شد و گفت اگر این شرایط را بپذیری من سختت را می شنوم و فرمان میبرم!! معاویه هم اجابت کرد. پیشنهاد حسن (ع) این بود که موجودی بیت المال کوفه به او واگذار شود و مالیات دارابگرد از نواحی فارس متعلق به او باشد و هرگز معاویه علی (ع) را دشنام ندهد. معاویه حاضر نشد که از دشنام علی (ع) دست بردارد، امام از او خواست

---

(۱) - الفتنه الکبری ۲ / ۲۰۰

(۲) - الکامل ۳ / ۲۰۵، طبری ۶ / ۹۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۸۵

که لااقل در حضور او به پدرش ناسزا نگویند، معاویه این شرط را پذیرفت ولی به آن هم وفا نکرد (۱).

(۱) ولی گفته ابن اثیر و طبری درست بنظر نمی آید زیرا اگر شرایط اخیر امام دارای اهمیت بوده است، چرا به آنها اشاره ای نشده و در تاریخ ذکر نگردیده است و اگر از آن شرایط باید چشم پوشیم با وجود بی خبری معاویه و عدم اقرار او به چنین مقرراتی، چه لزومی به تثبیت آنها بود، علاوه بر این، معاویه در چنان موقعیتی آماده بود که هرگونه پیشنهاد امام را بپذیرد.

(۲) ۳- ابن عبد البر چنین نقل می کند که «امام نامه ای به معاویه نوشت و گفت بشرطی خلافت را به او وامی گذارد که هیچ یک از مردم مدینه و حجاز و عراق را که در زمان پدرش بر ضد معاویه اقدامی کرده اند مورد تعقیب قرار ندهد. معاویه از این پیشنهاد بشدت شادمان شد ولی گفت

ده نفر را از این گروه هرگز امان نخواهم داد و ضمن نامه ای به امام اظهار داشت که من عهد کرده ام هرگاه بر قیس بن سعد دست یابم زبان و دست او را ببرم، امام در پاسخ او نوشت چنانچه بخواهی قیس یا دیگری را بمیزانی کم یا زیاد آزار برسانی هرگز با تو بیعت نخواهم کرد، معاویه هم نامه سفید امضائی برای حسن (ع) فرستاد و گفت آنچه میخواهی در این نامه بنویس که من خواهم پذیرفت و با این وضع صلح برقرار شد و امام شرط کرد که خلافت پس از معاویه به او برسد و معاویه همه این مقررات را قبول کرد» (۲).

بر طبق این روایت معلوم می شود که مهمترین شرط امام در قبول صلح، امنیت همه یاران او و پدرش بوده و چنین شرطی در صدر

---

(۱) - تاریخ ابی الفداء ۱ / ۱۹۲

(۲) - الاستیعاب ۱ / ۳۷۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۸۶

مهمترین مقررات صلح بیان شده است و اما اینکه صلح بدین گونه برقرار شده است درباره اش باید تردید داشت.

(۱) ۴- گروهی از مورخین عقیده دارند که امام و معاویه طبق پیمان نامه ای بشرح زیر با یکدیگر صلح کردند:

بسم الله الرحمن الرحيم «این صلح نامه ای است که بموجب آن حسن بن علی بن ابی طالب با معاویه بن ابی سفیان صلح می کند و مقرر میدارد که بشرطی حکومت مسلمانان را به او وامی گذارد که طبق فرمان خدا و سنت پیامبر و روش خلفای شایسته اش عمل کند و پس از خود کسی را بخلافت مسلمین انتخاب نکند و تعیین خلیفه را بشورای مسلمانان واگذارد و همه مسلمانان در سرزمین خدا در شام و عراق و حجاز

و یمن امنیت یابند و یاران و شیعیان علی و مالها و زنان و فرزندانشان در امان باشند.

و معاویه بن ابی سفیان باید در این پیمان در گرو عهد و میثاق الهی باشد پیمانی که خداوند هر یک از بندگان را به اجرای آن ملزم میدارد و هرگز نباید نسبت به حسن (ع) و برادرش حسین (ع) و هیچ کدام از فرزندان پیامبر در پنهان و آشکارا آزاری روا دارد و توطئه ای بچیند و هیچ کس را در میهن اسلامی به وحشت و هراس بکشاند و جمعی بر این پیمان گواهی دادند و خداوند بهترین گواهیست» (۱).

این صلح نامه با بهترین صورتی چگونگی صلح را که متضمن مقرراتی مهم در حفظ مصالح مسلمانان است بیان میدارد ولی ما تردید داریم که همه مقرراتی که امام تعیین کرده است در این نامه ذکر شده باشد. بنابراین ما همه شرایطی را که مورخان یاد کرده اند بیان میداریم، اگر چه همه آنها تمام مقررات صلح را بیان نکرده و فقط

---

(۱) - فصول المهمه ابن صباغ ص ۱۵۴، کشف الغمه اربلی ص ۱۷۰، البحار ۱۰/۱۱۵، فضائل الاصحاح ص ۱۵۷، الصواعق المحرقة ص ۸۱.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۸۷

بذکر بعضی از آنها پرداخته اند و دیگر شرایط را مورخین دیگر نوشته اند ولی همگی اقرار دارند که تمام مقررات صلح را نقل نکرده اند.

(۱) اینک مجموعه شرایط:

۱- واگذاری خلافت بمعاویه بشرطی که بکتاب خدا و سنت پیامبر «۱» و روش خلفای شایسته عمل کند «۲».

۲- معاویه حق ندارد برای خود جانشینی برگزیند و پس از او خلافت به حسن «۳» و بعد از او به حسین باید برسد «۴».

۳- همه مردم در هر رنگ و نژادی که

هستند از امنیت کامل برخوردار باشند و معاویه باید از آنچه پیشتر کرده اند درگذرد و هیچ کس را بیهانه دشمنی های گذشته کیفر ندهد و با مردم عراق بخشونت رفتار نکند «۵».

۴- معاویه حق ندارد خود را امیر المؤمنین بنامد «۶».

۵- در حضور معاویه اقامه شهادت نشود «۷».

۶- به امیر المؤمنین دشنام ندهد «۸» و از حضرتش جز به نیکی یاد نکند «۹».

---

(۱)- این ماده در پیمان نامه ای که بیان کردیم یاد شده و ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه ۸/۴ آن را آورده است.

(۲)- البحار ۱۰/۱۱۵، النصائح الکافیة چاپ دوم ص ۱۵۹ که از کتاب فتح الباری و صحیح بخاری نقل شده است.

(۳)- الاصابه ۱/۳۲۹، طبقات الکبریٰ شعرانی ص ۲۳، حیات الحیوان دمیری ۱/۵۷، تهذیب التهذیب ۲/۲۲۹، تهذیب الاسماء و اللغات ۱/۱۹۹، ذخائر العقبیٰ ص ۱۳۹، الامامه و السیاسه ۱/۱۷۱، ینابیع الموده ص ۲۹۳ و در این کتاب آمده است که خلافت بعد از معاویه به آراء شورای مسلمین باشد.

(۴)- عمدہ الطالب جمال حسنی ص ۵۲

(۵)- دینوری ص ۲۰۰، مقاتل الطالبیین ص ۲۶

(۶)- تذکره الخواص ابن جوزی ص ۲۰۶

(۷)- اعیان الشیعه ۴/۴۳

(۸)- نفس المصدر

(۹)- مقاتل الطالبیین ص ۲۶، شرح نهج البلاغه ۴/۱۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۸۸

(۱) ۷- حق هر ذیحقی را به او برساند «۱».

۸- شیعیان علی (ع) در هر کجا که هستند در امان باشند و متعرض آنها نگردد «۲».

۹- بین فرزندان مقتولینی که در جنگ های جمل و صفین جزء سپاهیان علی (ع) بوده اند یک میلیون درهم تقسیم کند و این

مبلغ را از مالیات دارا بجرد پردازد «۳».

۱۰- موجودی بیت المال کوفه را به امام پردازد

«۴» و وامهای او را ادا کند و هر سال صد هزار درم به امام بدهد «۵».

۱۱- هرگز به امام حسن (ع) و برادرش حسین (ع) و هیچ یک از خاندان پیامبر در آشکارا و نهان ستمی و آزاری نرساند و هیچ کس را در سرزمین های اسلامی به وحشت نیندازد «۶».

این ها مقررات و مواد صلحی بود که مورخان یاد کرده اند اما اینکه آیا امام همه این مواد یا برخی از آنها را یاد کرده است بحثی است که باید مورد بررسی قرار گیرد و ما قبل از آنکه به تحلیل و تحقیق این مقررات پردازیم باید بدانیم که این صلح در کجا برقرار شد و چه وقت مقررات آن اجرا گردید.

(۲)

مکان صلح

بنوشته مورخان موثق، مراسم صلح در ناحیه مسکن انجام یافت و در این سرزمین با حضور گروهی عظیم از مردم شام، مقررات

---

(۱)- فصول المهمه ص ۱۴۴ و مناقب ابن شهر آشوب ۱۶۷ / ۲

(۲)- اعیان الشیعه ۴ / ۴۳، طبری ۶ / ۹۷، علل الشرایع ص ۸۱

(۳)- البحار ۱۰ / ۱۰۱، تاریخ دول الاسلام ۱ / ۵۲، الامامه و السیاسه ص ۲۰۰، تاریخ ابن عساکر ۴ / ۲۲۱ در این کتاب آمده که مالیات پسا و دارابگرد ...

(۴)- تاریخ دول الاسلام ۱ / ۵۳

(۵)- جوهره الکلام ص ۱۱۲

(۶)- البحار ۱۰ / ۱۱۵، النصائح الکافیه ص ۱۶۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۸۹

صلح اعلام و اجرا شد ولی بعضی مورخین عقیده دارند که صلح در بیت المقدس برقرار شد «۱». و برخی محل صلح را ناحیه ای بنام اذرح در سرزمین شام میدانند «۲»، ولی این دو قول اخیر، درست بنظر نمیرسد و نمیتوان به آن اعتماد کرد.

(۱)

زندگانی حسن بن علی (ع) ج ۲ ۲۸۹ زمان صلح ..... ص : ۲۸۹

همچنانکه در مورد مکان صلح بین مورخان اختلاف است در زمان صلح همچنین اختلافی وجود دارد، چنانکه موقع عقد و اجرای صلح، ربیع الاول سال چهل و یک هجری، ربیع الآخر و جمادی الاولی ذکر شده است بنابراین مدت خلافت امام به ترتیب پنج ماه و نیم، شش ماه و چند روز و هفت ماه و چند روز بحساب می آید «۳». و بعضی صلح را در ربیع الاول سال چهل هجری میدانند «۴»، ولی صحیح ترین روایت بقول بیشتر مورخان مدت خلافت آن حضرت را شش ماه بیان میدارد.

بعضی مورخین این سال را که صلح در آن برقرار شد (اندوه همیشگی) و برخی (سال اتحاد همگانی) نامیده اند و

منظور گروه اخیر این بوده که در این سال مسلمانان پس از تفرقه و پراکندگی به اتحاد گرائیده اند ولی بنظر ما این نامگذاری کاملاً بر خلاف حقیقت است زیرا در این سال بود که مسلمانان گرفتار بزرگترین شر تاریخ شدند و فتنه ها همچون پاره ابرهای سیاه بر آنها سایه افکند و حقایق دین دگرگون

---

(۱) - تاریخ الخميس ۲/ ۳۲۳، دائرة المعارف بستانی ۷/ ۳۸

(۲) - تذکره الخواص ص ۲۰۶

(۳) - تاریخ ابی الفداء ۱/ ۱۹۳

(۴) - تهذیب التهذیب ۲/ ۲۲۹ و در کتاب استیعاب آمده است که امام در جمادی الاول سال ۴۱ هجری خلافت را بمعاضه واگذار کرد و کسانی که میگویند صلح در سال چهارم هجری اتفاق افتاد اشتباه کرده اند، در تاریخ سینا آمده است که امام در ۲۶ ربیع الثانی سال چهارم و یک هجری از خلافت کناره گیری کرد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۹۰

گردید و سنت های اسلامی عوض شد و خلافت اسلامی به مسیر دردناکی منتقل شد و از ستمکاری به ستمکار دیگری به وراثت رسید تا بدانجا که میهن اسلامی در موجی از خون و ستم و جنایت فرو رفت (۱) چنانکه جاحظ میگوید: «در این سال معاویه بر مسند پادشاهی تکیه زد و قدرت خود را بر باقیمانده اعضای شوری و انبوه مسلمانان مهاجر و انصار تحمیل کرد، پس این سال را نباید (سال اتحاد همگانی) (عام الجماعه) نامید بلکه باید آن را سال پراکندگی و قهر و زور نامید، سالی که امامت اسلامی به پادشاهی کسری و مقام قیصر تبدیل یافت «۱».

در این سال دروازه خلافت بر هر دو پاشنه اش بروی معاویه کسرای عرب باز شد و همه گونه ستم و جنایت بمردم رو آورد

و مسلمانان مخصوصاً شیعیان علی (ع) به چنان رنج و گرفتاری و اندوه و جنایتی گرفتار آمدند که تاریخ نظیر آن را بیاد ندارد.

ابن ابی الحدید درباره جریانات پس از صلح می نویسد «هیچ کس از مؤمنان باقی نماند مگر آنکه از مرگش می هراسید و در سرزمینها فراری بود و پناهگاهی پیدا نمی کرد» آیا با وجود چنین ستم همه جانی و همگانی سزاوار است که چنین سالی را سال یگانگی و دوستی بنامیم؟

(۲)

بررسی و تحقیق

اشاره

در اینجا ناگزیریم نظری هر چند کوتاه بشرایطی که امام درباره صلح ارائه فرمود بیندازیم و به اختصار درباره آنها تحقیق و بررسی کنیم زیرا چنین مقرراتی حائز اهمیت فراوانی بود و موجب شد که پیروزی ظاهری معاویه را بشکستی مفتضحانه بکشاند و خوار و رسوایش کند و از عنوان حاکم عادل به واپسین مقام زمامداران ستمگر سرنگونش سازد.

---

(۱) - الغدیر ۱۰ / ۲۲۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۹۱

(۱) اما شرایطی که شرحش گذشت همگی جز دو شرط مورد قبول ماست یکی اینکه امام درخواست کرده باشد که موجودی بیت المال کوفه به او واگذار شود دیگر آنکه بخواهد تا هر ساله برای او و برادرش حسین «ع» حقوقی سالیانه قائل شوند.

درباره شرط اول باید گفت که چنین پیشنهادی کاملاً از واقعیت بدور است زیرا بیت المال کوفه و موجودی آن در اختیار شخص امام بود و بهر نحو که میخواست در آن تصرف میکرد و مانعی در برابر نداشت در این صورت لزومی نداشت که از معاویه بخواهد که این اموال در اختیار او قرار گیرد، دیگر آنکه بیت المال کوفه موجودی فراوانی نداشت زیرا سیاست اهل بیت همیشه ایجاب میکرد که موجودی بیت المال فوراً

بمصرف مصالح مسلمین برسد.

شرط دیگر هم بعید بنظر میرسد زیرا امام هرگز نیاز و احتیاجی بمال معاویه نداشت و اگر هم چنین شرطی از طرف امام پیشنهاد شده باشد مانعی برای امام ندارد، زیرا گرفتن حق مسلمانان از فرمانروایان ستمکار کاری لازم است چنانکه در این باره بتفصیل در پاسخ به اعتراض بمسئله سفر امام بدمشق سخن خواهیم گفت و بگفته بعضی مورخان، این دو شرط را معاویه در مراحل نخستین صلح تعهد کرده و دیگر مورخین، چنین شرایطی را از جانب امام دانسته اند.

بهر حال هدف از شرایطی که امام در قبول صلح ارائه فرمود، ایجاد امنیت همگانی برای مسلمانان و دعوت آنها به بیداری و رهائی از استبداد بنی امیه بود و همچنین نشان میداد که امام همچنان حق شرعی خود را که خلافت اسلامی است برای خود ثابت می داند و معاویه را مردی غاصب می شمارد و هیچ گاه از حق مسلم امامت خود چشم نمی پوشد. اینک شرایط صلح را بدین شرح بررسی می کنیم:

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۹۲

(۱)

۱- عمل بکتاب خدا

امام با ارائه چنین شرطی، میدان را برای معاویه خالی نگذارد تا هر گونه که بخواهد بر مسلمانان حکومت کند بلکه او را ملزم ساخت که باید در سیاست خود و کارگزارانش فرمان خدا و سنت پیامبر را رعایت کند و چنانچه می دانست که معاویه در پرتو تعلیمات قرآن و در مسیر فرامین اسلامی حرکت می کند هرگز چنین شرطی را مقرر نمی داشت و آن را از مهمترین شرایط صلح بشمار نمی آورد.

(۲)

۲- مسأله جانشینی

امام در پیمان صلح، مسئله بسیار مهمی را مطرح فرمود و به انتقال خلافت اسلامی پس از مرگ معاویه توجهی دقیق کرد و معاویه را ملزم ساخت که جانشینی برای خود انتخاب نکند و خلافت را پس از خود به امام و برادرش حسین (ع) واگذارد. و به گفته بعضی مصادر تاریخی، خلافت را پس از خود بتعیین شورای مسلمانان بسپارد در هر دو صورت امام خواست است که خلافت به پایگاه والای حقیقی خود بازگردد و پیشنهاد چنین شرطی بدان جهت بود که امام از روش سیاه معاویه بخوبی آگاهی داشت و می دانست که معاویه خلافت را بصورت پادشاهی جابرانه ای در می آورد و آن را در خاندان تبهکار خود موروثی می سازد و هدف امام این بود که مردم را بچنین واقعیت تلخی آگاه سازد و بیدارشان گرداند تا در صورت اجرای چنین تصمیم شومی بر ضد او بشورند.

(۳)

۳- امنیت همگانی

از شرایط مهمی که امام به اجرای آن اهتمامی خاص داشت گسترش امنیت و ایجاد آسایش و رفاه بین همه مسلمانان در هر نژاد و قومیت بود و از مهرورزی گرم و روشن امام نسبت بجامعه اسلامی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۹۳

حکایت میکرد، چنانکه در این ماده مقرر فرمود که معاویه حق ندارد هیچ کس را به بهانه حوادث گذشته تعقیب کند و یا مردم عراق را دچار سختی و انتقامجویی سازد، زیرا امام می دانست که معاویه به محض روی کار آمدن دست بکشتار و کیفر خواهد زد و مؤمنان را بانتقام جنگ صفین بنابودی خواهد کشانید.

(۱)

۴- نفی عنوان امیر المؤمنین

طبق شرط پیشنهادی امام، نباید معاویه خود را امیر المؤمنین بنامد، بمفهوم چنین شرطی، معاویه حق سلطه دینی و معنوی بر امام و سایر مسلمانان ندارد بلکه حاکم زورگوی و غاصبی است که بچیرگی و عنف بر مسلمانان تسلط یافته و حکومت او غیر شرعی و غاصبانه است و در این صورت خلافت و امامت اسلامی برای امام محفوظ می ماند.

(۲)

۵- منع اقامه شهادت

ارائه چنین شرطی، معاویه را بخواری و رسوائی میکشانند و ثابت می کند که او حاکمی ستمکار و متجاوز است، زیرا بنا بگفته فقها، اقامه شهادت باید در حضور حاکم عادل شرعی انجام یابد و این از وظایف خاصه حاکم شرع است و وقتی که اقامه شهادت در حضور معاویه درست نباشد، حکومت او صلاحیت شرعی ندارد و چنین حاکمی، غاصب و زورگوی و ستمگر است و فرمانش قابل اجرا نیست و حق ندارد در شئون مردم دخالت کند و در این صورت بر مسلمانان واجب است که بر او بشورند و این مقام را از او بازگیرند و به کسی سپارند که عدالت ورزد و خون مسلمانان را حفظ کند و مال و جان و ناموس اجتماع اسلامی را نگهبانی نماید و این شرط نشان میدهد که خلیفه حقیقی اسلامی امام است و معاویه

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۹۴

مردی غاصب و زورگو است.

(۱)

۶- ترک دشنام به امیر المؤمنین (ع)

امام در شرایط صلح، مقرر داشت که معاویه باید دشنام به امیر المؤمنین (ع) را ترک گوید و باین وسیله خواست کینه توزی صریح و همیشگی پسر هند را نسبت به علی (ع) نشان دهد و بمردم بگوید که معاویه با اهانت بمقام امیر المؤمنین (ع) تعالیم و شئون اسلامی را زیر پا میگذارد زیرا اسلام اهانت و دشنام دادن به هر مرد مسلمان را تحریم کرده و معاویه با چنین زشتکاری رسوای خود اهمیتی بدستورات اسلامی نمی دهد، و چنانکه با وجود قبول این شرط، بازهم در برابر اجتماع مسلمانان بساحت امیر مؤمنان گستاخی میکرد، شرایط پیمان را به هیچ می انگاشت و امام با ارائه چنین شرطی معاویه را رسوا کرد و ماسک فریبی

را که بنام دین بر چهره زشت و سیاهش انداخته بود پاره کرد.

(۲)

۷- امنیت عمومی شیعیان

امام به یاران خود و شیعیان راستین پدرش مهری شدید میورزید و در مقررات صلح، شرط کرد که معاویه بایستی خون آنها را نریزد و متعرض و مزاحم آنها نگردد و آزارشان نرساند و این شرط از مهمترین مقررات صلح بود چنانکه مرحوم آل یاسین می گوید «امام در پیمان صلح شرط کرد، که شیعیان او و پدرش بایستی در امان بمانند و بازماندگان نشان نگهداری شوند و باین وسیله میخواست پاداش ارادت و استقامت آنها را بدهد و همچنانشان در نگهبانی حقیقت و یاری مخلصانه مقام ولایت نگهدارد و برای احقاق حق و حمایت از خاندان پیامبر آماده شان سازد» (۱). و بیشتر شرایط این پیمان نامه

---

(۱)- صلح الحسن ص ۲۵۸

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۹۵

متضمن مصالح شیعیان و حفظ حقوق آنها بود تا از هر گونه تعرض و گزند در امان باشند.

(۱)

۸- خراج دارابگرد

امام ضمن شرایط صلح، معاویه را ملزم ساخت که در آمدی را به شیعیان او و پدرش اختصاص دهد و در این زمینه خراج ناحیه دارابگرد را تعیین فرمود (۱).

باید دانست که درآمدهای حکومت اسلامی چند گونه است:

برخی از این عواید به اصطلاح فقهی، فیء نام دارد که شامل مالیات زمینهای است که مسلمانان ضمن فتوحات بدست آورده اند و این درآمد بایستی در راه مصالح عمومی مصرف شود و شئون اجتماعی به نیروی آن قوام گیرد و صرف بودجه ارتش شود و ایجاد بهره مندیهای همگانی را در بر گیرد.

نوعی دیگر از درآمدهای حکومت اسلامی صدقه است که بر سرمایه های مخصوص و واردات بازار تجارت وضع میگردد و بایستی از سرمایه داران گرفته شود و بمستمندان پرداخت گردد تا ریشه نیازمندی قطع شود و مبارزه ای شدید بر ضد فقر

و مسکنت بوجود آید چنانکه پیامبر فرمود:

«من مأمورم که صدقات را از توانگران شما بازگیرم و بمستمندان پردازم».

در این زمینه امام حسن (ع) نمی خواست که صدقات را بگیرد زیرا صدقه بر خاندان پیامبر حرام بود و از طرفی چون صدقه، اختصاص به مستمندان و گرسنگان و سیه روزان داشت، امام حاضر نبود از چنین بودجه ای برای شیعیان خود استفاده کند و بهتر آن دید از خراج

---

(۱) - دارابگرد سرزمین وسیعی در حدود اهواز است که بوسیله مسلمانان گشوده شد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۹۶

دارابگرد که زمینهای آن از اراضی مفتوح العنوه است بهره گیرد و بدون منع شرعی درآمد این اراضی را به شیعیان اختصاص دهد و مسلم است که امام حق چنین تصرفی را بنفع مصالح اسلامی دارد.

(۱)

۹- امان بخاندان پیامبر

امام از معاویه طبق چنین شرطی، پیمان گرفت که نباید نسبت به او و برادرش حسین ع و دیگر افراد خاندان رسول گستاخی و جسارتی ورزد و علیه آنها توطئه بچیند و فریبی و دسیسه ای بکار برد و امنیت آنها را به مخاطره اندازد، زیرا می دانست که معاویه با سرشت پست و تباهی که دارد بالاخره بچنین کاری دست خواهد زد و از هیچ جنایتی نسبت بخاندان پیامبر، پرهیز نخواهد کرد و چنانکه دیدیم آن حضرت را با زهر مسموم ساخت و امام با ارائه چنین شرطی و دیگر مقرراتی که برای صلح تعیین فرمود خواست تا پرده از روی فریبکاریهای معاویه بردارد و عار و عیار این عنصر زشتکار را نشان دهد و بمسلمانان بفهماند که این مرد تبهکار هیچ گونه تعهد و مسئولیتی را در برابر دین و جامعه مسلمین نمیفهمد و نمی پذیرد.

(۲) اینها برخی از مقررات پیشنهادی

صلح بود که از طرف امام ارائه شد و بررسی آنها از کمال عقل و اندیشه نافذ آن حضرت حکایت می کند که توانست بدین وسیله بر دشمن فریبکاری چیرگی یابد و ماهیت واقعی او را بمردم بشناساند، چنانکه مرحوم آل یاسین درباره این پیمان نامه می نویسد:

«بررسی مواد پیمان نامه صلح و مقرراتی که از طرف امام تعیین شد، بشایستگی ما را از احاطه علمی امام و آگاهی دقیق آن جناب باخبر می سازد و بخوبی نشان می دهد که چگونه امام بشرایط دقیق سیاسی راستین توجه داشته و دیپلماسی آگاهانه ای را رعایت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۹۷

فرموده است، و اگر اجرای چنین سیاستی را کسی دیگر در بین ملت و مملکت خود با شرایطی هم نظیر متعهد می شد بدون شک در رأس سیاستمداران بزرگ و اندیشمندان دقیق النظر قرار می گرفت و هرگز به سستی رأی و شکست اجتماعی متهم نمی گردید و بلکه بر هر گونه تردید و اشتباهی در ترسیم نقشه های اجتماعی فائق می آمد و بدرستی نشان میداد که با شایستگی فکری هیچ گونه موقعیتی را در زمینه عملی از دست نداده و از سرگردانیها و سستی ها بکنار رفته است و تعیین همین شرایط بزرگترین دلیل اندیشه رسای امام است که برای نگهبانی مردمش در حال آینده، تدبیری راستین و عمیق و نیکو بکار برده و مقررات پیمان صلح را در برابر دشمن نابکاری بدرستی ارائه فرموده است «۱».

---

(۱) - صلح الحسن ص ۲۵۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۲۹۹

(۱)

موقعیت امام حسین (ع)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۰۱

(۱) وضع و موقعیت حضرت سید الشهداء امام حسین (ع) هم در جریان صلح بمانند نظر و عقیده برادرش امام حسن (ع) بود و او هم در چنان شرایطی،

رعایت صلح و مسالمت را ضروری میدانست و عقیده داشت که در موقعیت نابسامان و از هم پاشیدگی سپاه عراق، وقوع جنگ با معاویه بسود مسلمانان نیست و معاویه میدان بیشتری برای زشتکاری های خود می یابد و ضربه های هولناکتری و پیکره مجتمع مسلمین وارد می سازد.

و ما طی فصلهای گذشته از خیانت های رسوای سران سپاه عراق سخن گفتیم و بیان داشتیم که چگونه به سپاهیان معاویه می پیوستند و یا در نهان با معاویه پیوند و پیوستی خائنه داشتند و حاضر بودند که امام را ترور کنند و یا دست بسته تسلیم معاویه نمایند و با چنین وضع سیاه و دردناکی چگونه امام میتوانست به پشت گرمی این سپاهیان خیانتکار و فرصت طلب بجنگ با معاویه اقدام کند.

امام حسین (ع) که شخصاً این صحنه اندوه بار را بمعاینه میدید و حوادث تلخی را که برادرش به آن گرفتار بود از نظر میگذرانید بخوبی میدانست که به امید این سپاهیان از هم پاشیده و خائن و تبهکار هرگز نمیتوان با معاویه جنگید و بر او پیروز شد و بهمین سبب اقدام برادرش را در پذیرش صلح تأیید می کرد و هرگز با نظر امام مخالفت نمی نمود.

ولی برخی از مورخین گمان میبرند که امام حسین (ع) از اقدام

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۰۲

برادرش ناخشنود بوده و به امام گفته است:

«ترا بخدا پیشنهاد معاویه را میپذیر و روش پدرت را ترک مکن».

(۱) و امام حسن (ع) در جوابش گفت: «من در این کار از تو داناترم» (۱).

و همچنین گفته اند که امام حسن (ع) به پسر عمویش عبد الله ابن جعفر فرمود:

«من فکری بنظرم رسیده و دوست دارم که تو هم از آن پیروی کنی».

عبد الله گفت چه بنظرت رسیده؟ امام فرمود «میخواهم بمدینه بروم و در آنجا اقامت گزینم و خلافت را بمعاضه واگذارم، زیرا فتنه ها بدرازا کشید و خونها ریخته شد و پیوندها گسسته شد و مرزها ناآرامی یافت» (۲).

پسر جعفر، سخن امام را پذیرفت و گفت:

«خداوند ترا از امت محمد پاداش نیکو دهد، منم با تو هستم».

بعد امام بدنبال حسین (ع) فرستاد و وقتی که آمد به او گفت:

«من اراده ای دارم و دوست دارم که تو هم آن را بپذیری».

حسین (ع) گفت چه اراده ای دارید؟

امام نظر خود را همچنانکه به عبد الله بن جعفر بیان داشته بود به برادرش نیز اظهار کرد:

حسین (ع) خشمگین شد و گفت:

«پناه بخدا، اگر پدرت را در آرامگاهش تکذیب کنی و سخن معاویه را بپذیری».

امام حسن (ع) از سخن برادرش ناراحت شد و گفت:

---

(۱) - اسد الغابه و غیره

(۲) - تاریخ ابن عساکر ۴ / ۲۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۰۳

«بخدا قسم هر چه گفتم با آن مخالفت کردی، بخدا قسم میخواهم که ترا در خانه ای بیندازم و درش را گل کنم، تا این کار تمام شود».

وقتی که حسین (ع) دید برادرش خشمگین شد و در اجرای صلح پافشاری میکند، بناچار تغییر عقیده داد و بنرمی گفت:

«تو بزرگترین پسران علی (ع) و جانشین او هستی و ما پیرو اندیشه تو هستیم، آنچه میخواهی بکن» (۱).

(۱) بدون شک این روایت تاریخی نادرست و ساختگی است زیرا امام حسین (ع) به عواملی که برادرش را بقبول صلح وادار کرد آگاه بود و رأیش کاملاً با نظریه امام موافق بود و هرگز مخالفت و اختلافی در این باره نداشت، چنانکه وقتی امام حسن

(ع) بقبول صلح تن درداد،

گروهی از سرداران و سرشناسان سپاه بحضور امام حسین (ع) آمدند و از او خواستند که صلح با معاویه را نقض کند و با او بجنگ پردازد ولی امام حسین (ع) پیشنهاد آنها را نپذیرفت و چنانچه نظرش مخالف رأی امام بود، پیشنهاد آنها را قبول نکرد.

وقتی هم که امام حسن (ع) از دنیا رفت، عده ای از بزرگان عراق نامه هائی برای امام حسین (ع) نوشتند و از آن حضرت خواستند که بر ضد معاویه انقلاب کند ولی امام در پاسخ آنها فرمود:

«تا معاویه زنده است هیچ اقدامی نمی کنم و هنگامی که مرد در این باره می اندیشم» (۲).

خودداری حسین (ع) از جنگ تا وقتی که معاویه زنده بود بروشنی نشان میدهد که امام، برقراری صلح موقت با او را ضروری

---

(۱) - تاریخ ابن عساکر

(۲) - ارشاد مفید و دیگر کتب.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۰۴

میدانسته است زیرا قیام بر ضد معاویه و قربانی شدن در جنگ با او هیچ گونه سودی نداشت چون معاویه با فریبکاریهای خود چنانکه پیشتر گفتیم مسیر انقلاب را منحرف میکرد و حتی از آن بنفع خود بهره میبرد.

(۱) ولی در این هم شکی نیست که امام حسین از صلح با معاویه غمی بزرگ در دل داشت چنانکه برادرش حسن (ع) هم از این ماجرا بسختی رنج میبرد ولی آنها با چنان شرایطی جز قبول صلح چاره ای نمی یافتند و توان جنگ با معاویه را نداشتند.

دلیل نادرستی خبری که مورخان درباره مخالفت امام حسین با صلح برادرش آورده اند این است که میگویند امام حسن به برادرش گفت «به هر کاری که دست زدم تو مخالفت کردی».

سستی و نادرستی این سخن کاملاً روشن است زیرا این گفته بیانگر

مخالفت صریح امام حسین با نظرات برادرش امام حسن است در صورتی که این دو برادر هر دو در دامان پیامبر تربیت یافته اند و شارع اسلام چنان مکارم اخلاق و روش راستین حیات را به آنها آموخته بود که نمونه کاملی از اخلاق عظیم پیامبر بودند و در این صورت چگونه حسین (ع) با برادرش در امری که متضمن مصالح عالیّه مسلمانان بود مخالفت میکرد.

امام حسین (ع) همیشه مقام برادرش را بزرگ می شمرد و بتجلیل مقامش می پرداخت و هرگز بر خلاف نظرش رفتار نمی کرد چنانکه امام باقر (ع) در این باره میفرماید:

«حسین بمنظور احترام برادرش حسن هرگز در برابر او سخن نمی گفت» (۱).

با چنین احترامی که حسین (ع) درباره برادرش رعایت میکرد

---

(۱) - مناقب ابن شهر آشوب ۲/ ۱۴۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۰۵

آیا سزاوار است که بگوئیم حسن (ع) به برادرش گفت، به هر کاری که دست زدم تو با آن مخالفت کردی!!

(۱) دکتر طه حسین هم، این خبر دروغین را در کتابش آورده و میگوید «حسین (ع) از صلح برادرش ناخشنود بود و با آن مخالفت میکرد تا آنجا که امام حسن میخواست او را بزنجیری آهنین بکشد و تا انجام صلح او را همچنان مقید نگه دارد!!» و می افزاید که «حسین از اقدام به صلح عیجوئی میکرد زیرا آن را مخالف روش پدرش میدانست» و بالاخره میگوید «امام حسین دید ناچار است که از نظر برادرش پیروی کند و بدین جهت اطاعت نمود ولی در مدینه پس از چند سال که از صلح گذشت، امام حسین (ع) بشدت مشتاق جنگ بود و بدنبال فرصتی می گشت که جنگ را دوباره آغاز کند» (۱).

و اینکه گفته

است «امام حسین با صلح برادرش مخالفت می کرد تا بدانجا که امام حسن او را تهدید کرد که بزنجیر آهنینش خواهد کشانید و علت مخالفت حسین (ع) این بود که صلح را با روش پدرش مغایر میدید» سخنی نادرست است زیرا اگر امام حسین از صلح برادرش ناراضی بود، دعوت مردم کوفه را پس از اجرای صلح می پذیرفت و بجنگ با معاویه برمی خاست و یا پس از شهادت برادرش بر ضد معاویه انقلاب میکرد، علاوه بر این اگر صلح امام مخالف روش امیر المؤمنین بود، حسین (ع) حتی یک لحظه سکوت نمی کرد، زیرا خاموشی در اجرای حق نمودار ترس و معصیت است و خود امام حسن هم بر خلاف روش پدرش که همان سنت رسول الله است اقدامی نمیکرد و صلح را نمی پذیرفت.

البته حسین (ع) شوقی فراوان بجهاد داشت چنانکه تشنه ای

---

(۱) - الفتنه الکبری ۲/ ۲۱۳ و این روایات را استاد محمود عقاد در کتاب ابی الشهداء نادرست دانسته است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۰۶

به آب نیازمند باشد و غمی بزرگ بر دلش سنگینی میکرد ولی در این اندوه جانکاه تنها نبود و برادرش هم در همه این دردها و ناکامیها با او همراه بود و هر دو با هم بسختی و تلخی، شکیبائی میورزیدند و منتظر فرصتی بودند که بر حکومت بنی امیه برشورند ولی فرصتی که پیروزی حتمی در بر داشته باشد مادامی که معاویه زنده بود بدست نمی آمد و جنگ معاویه زیانهای فراوانی را برای اسلام و مسلمین بیار می آورد.

(۱) در اینجا یک مسئله دیگر باقی می ماند که ما اشاره ای بآن در علل صلح نکردیم، مسئله ای که ناقدین صلح روی آن پافشاری می کنند و میگویند

چرا امام حسن با وجود نداشتن یاران فراوان بجنگ با معاویه نپرداخت، زیرا در این صورت او هم مانند برادرش حسین بمقام شهادت نائل می آمد و ما پاسخ این شبهه را به پیشوای بزرگ علمی اسلامی جناب آیه الله فقید سید عبد الحسین شرف الدین وامیگذاریم زیرا آن مرحوم در مقاله ای تحت عنوان (انقلاب حسین دست آورد صلح حسن) پرده از این راز برداشته است و این مقاله که در جراید محلی عربی نشر یافت پاسخگوی این مسأله است که در زیر بشرح آن میپردازیم:

«از مدتی پیش در نظر داشتم به بررسی صلح امام حسن پردازم و شبهه ای را که در دل بعضی افراد کم مطالعه و ناآگاه از مسائل تاریخی پدید آمده برطرف کنم زیرا بیشتر مردمان بمصادر اصیل علمی درباره شناخت خاندان پیامبر مراجعه نمی کنند و خضوع آنها را در حال سختی و آسودگی در برابر مبدأ اعلای آفرینش در نمی یابند همان مبدأ مقدس و متعالی که خاندان پیامبر به اطاعت او اهتمامی تمام داشتند و جان خود را در راه او فدا می کردند و سراپا مطیع فرمان خداوند بودند و آنجا که خدا میخواست دست بر هم

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۰۷

می نهادند و بخواست او در موقعیتی دیگر دست بمبارزه می گشادند.

(۱) من در پی فرصتی بودم که این شبهه را از اقدام حضرت ابی محمد الحسن فرزند پیامبر در مورد صلح برطرف سازم و با دلایل علمی، حقیقت را بیان سازم و پرده از چهره این واقعیت بردارم ولی گرفتاریهای سنگینی که بر دوش میکشیدم مرا از انجام این وظیفه باز میداشت ولی اکنون بطور اختصار به این مسئله حساس اشاره میکنم و بدفع این

شبهه میپردازم امید آنکه سخن من بصورت دانه ای درآید که درختی بارور از آن برخیزد و فرصتی پیش آید که نگارندگان آزاد با قلمهای تیز و پرتوان خود به همراه اندیشمندان بزرگ به روشنگری حقایق بپردازند.

اتفاقاً این شبهه پیشینه دار است و در زمان امام هم گروهی افراد کوتاه اندیش از یاران حضرت حسن بصلح امام اعتراض داشتند و امام را بخاطر ننگیدن با معاویه سرزنش میکردند تا بدانجا که خطر قتل امام پیش آمد و عده ای از یاران امام بحضورش آمدند و خشن ترین سلامها را به او دادند و گفتند «سلام بر تو ای خوار کننده مؤمنان».

البته میتوانیم عذر آنها را در شدت احساسات و حرارت نیروی حماسی آنها بدانیم که بر نیروی خردشان غلبه کرده بود و بسختی طرفدار جنگ بودند و مصالح عمومی را در استقرار صلح درک نمی کردند.

ممکن هم هست چنین باشد ولی ما نمیخواهیم عذر آنها را بپذیریم بلکه مقصودمان بررسی و بیان شبهه است و میخواهیم آن را از زبان دوست و دشمن در گاههای مختلف مورد مطالعه قرار دهیم و ثابت کنیم که ایراد چنین شبهه ای زائیده ناآگاهی و عدم احاطه بمسائل اساسی است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۰۸

(۱) ما بهنگامی که صلح و جنگ امام را در میزان یک بررسی درست اندازه می گیریم می بینیم کفه صلح کاملاً بر جنگ برتری دارد و معیارهای دقیق علمی به آن اعتبار می بخشد و چنانچه مسأله را از نظر مادی و یا از نظر روانی بسنجیم لزوم صلح از هر جهت ضروری مینماید.

از نظر مادی که نگاه کنیم می بینیم که امام حسن به همراهی سپاهیان سست عنصر و بیچاره ای می جنگد که قبل از نبرد آماده

فرارند و چگونه امام میتواند به امید چنین نیروی از هم پاشیده ای با معاویه بجنگد، معاویه فریبکاری که حتی توانست بر ارتش امیر المؤمنین پیروز شود در صورتی که سپاهیان علی (ع) دارای چنان معنویتی بودند که زمین در زیر پایشان میلرزید و امتیازات دیگری نیز داشتند که سپاهیان امام حسن فاقد چنان معنویت ها و مزایائی بودند.

در اینجا میتوان گفت که شایسته بود امام حسن با وجود همین شرایط نبرد کند تا شهید شود و با افتخار جان سپارد ولی در اینجا دقت نظری در شناخت موقعیت آن زمان لازم است و با یک بررسی کامل در می یابیم که در آن روزگار با فریب کاریهای معاویه چهره شهادت مسخ می شد و معاویه به آن رنگ خروج بر ضد مسلمانان و اخلال گری در نظم اجتماعی مسلمین می داد زیرا در آن وقت یک ملاک راستین حقیقی برای شناخت واقعیتها وجود نداشت تا قربانی شدن و فداکاری کردن اثر عمیق خود را در افکار و اذهان باقی بگذارد و در نتیجه خون شهید بهدر میرفت و نه تنها بی جهت میمرد بلکه نام و اعتبارش هم بعنوان مرگی دیگر لوٹ می شد.

در آن روزگار حیات اجتماعی اسلامی دیگرگون شده و بسود یک حکومت ستمکار تغییر جهت داده و نفع پرستی یک پادشاهی شکل گرفته از کناره خلافت اسلامی بهمه سوی چنگ انداخته بود،

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۰۹

اما معاویه با زیرکی و فریبکاری خائنه اش توانسته بود چهره شوم حکومت خود را در پرده فریبی از تظاهرات اسلامی و مظاهر مسلمانی چنان بپوشاند که اکثریت مردم بواقعیت ننگین او پی نبرند.

در چنین وضعی امام حسن (ع) به دو علت چاره ای جز قبول صلح نداشت:

۱- دنیا آنچنان بمعاضه روی آورده بود که با کمک پول و فریب توانست پسر عموی امام را که سردار سپاهش بود بفریبد و بسوی خود بکشاند.

۲- اگر امام خود را بدامان مرگ می انداخت و بشهادت میرسید معاضه چهره شهادت را منع میکرد و حتی از آن بنفع خود بهره میبرد.

در این صورت چه نفعی مادی در کشته شدن امام حاصل می شد جز اینکه معاضه از مرگ و حیات امام در صورت جنگ سود میبرد. همین سیاست اثربخش و نافذ امام بعقیده من بزرگترین دلیل عظمت آن حضرت بود که در خطرناکترین هنگامه ای که اسلام بنابودی تهدید می شد با اجرای آن توانست پرده سالوس از چهره زشت معاضه سرکش و طاغوت خیانتکار تاریخ بردارد و اگر صلح امام نمی بود مردم از نهاد سیاه معاضه و دودمانش آگاه نمی شدند و در آن صورت شهادت حسین (ع) همچنین اثر جاودانه ای پدید نمی آورد.

و اگر بخواهیم از جنبه معنوی مسئله صلح امام را بررسی کنیم باز هم می بینیم که مسلما کفه آن بر جنگ برتری دارد، زیرا حسن (ع) حکومت را بخاطر حکم روائی نمیخواست بلکه هدفش از حکومت اصلاح حال امت و گسترش عدالت و آسایش در بین مسلمانان بود و گمان نمی کنم که این عقیده معنوی مخالفتی با دلیل مادی صلح داشته باشد زیرا پدر و جد امام همچنین روشی را

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۱۰

داشتند و حسن (ع) که میراث بر حقایق اسلام بود از کانون روشنی الهام میگرفت که نفوذ و قدرت را بدون اجرای عدالت و خیر به هیچ می انگاشت.

(۱) بهمین جهت برای حسن (ع) فرود از مقام خلافت بسیار آسان بود زیرا با شرایط موجود نمی توانست

به ایجاد خیر و عدالت پردازد و در سایه همراهی گروهی که در گودال شهوات سرنگون شده بودند و خود را به پول معاویه میفروختند امکان اجرای دادگری برای امام نبود بلکه بر او واجب بود که از خلافت دست بردارد و میدان را برای بنی امیه خالی بگذارد، واقعیت انحرافی خود را نشان دهند و بدین ترتیب نقشه سیاسی راستین امام اجرا شود و حق و باطل بدرستی و روشنی نمایان گردد.

پس آنها که اجرای صلح را بر امام خرده میگیرند هرگز احساس بیشتری از شخص امام نسبت بدردهائی که او را فرا گرفته بود نداشتند.

بنابراین قربانی شدن و فداکاری مهم امام این بود که دردهای فراوانی را در زمینه برکناری از مقام خلافت تحمل نماید و اعتراضهای فراوانی را در راه وصول به هدفهای مقدس و متعالیش بجان خریداری کنند، پس فداکاری حسن (ع) از شهادت حسین (ع) اگر زیادتر نباشد کمتر نیست.

پس اگر از جنبه مادی و یا معنوی به بررسی این مسأله پردازیم در هر حال باین نتیجه میرسیم که صلح حسن (ع) از اساسی ترین مبانی قیام آزادی بخش حسین (ع) است و در نزد گروه امامیه هر دو فداکاری یکی است اگر چه مظاهر آنها مختلف و یا بظاهر مخالف باشد و بحق باید گفت که روز عاشورا دست آورد و نتیجه روز مدائن است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۱۱

(۱) درود خداوند بر دو پیشوای جوانان اهل بهشت باد، خداوند بیاد فداکاریهای آنها به هر روز و هر گاه و در آینده مسلمانان را بهره مند سازد و اعراب و همه مسلمانها را تحت رهبری و راهنمائیهای آنان توفیق بخشد و در موقعیت دشوار کنونی

براه راستین آنها را هدایت فرماید» (۱)».

با توجه به این گفتار عالم بزرگ اسلامی مرحوم شرف الدین که بدلائیل محکم علمی استوار است بر ما مشخص می شود که اگر امام حسن (ع) در آن موقعیت سیاه و خطرناک، جان خود را می باخت و قربانی می شد، شهادتش بدون نتیجه می ماند و حقی پایدار نمیشد و باطلی نبود نمی گردید، زیرا معاویه با فریبکاری و نیرنگ بازیش مسئولیت را بگردن امام می انداخت و خودش را در ارتکاب جرم تبرئه میکرد و بمردم می گفت (من حسن را بصلح دعوت کردم ولی او نپذیرفت و خواهان جنگ بود من میخواستم که او زنده بماند ولی او اراده قتل مرا داشت، نظر من این بود که خون مسلمانان ریخته نشود اما او میخواست که مردم در نبرد بین ما کشته شوند).

با ظاهرسازی و ریاکاری شگفت انگیزی که معاویه تا آن روز از خود نشان میداد میتوانست بدین گونه حقایق را وارونه نشان دهد در آن صورت شهادت امام بدون اثر و بی فایده میماند.

اما شهادت جاودانه حسین (ع) با موقعیت زمان و مقتضیات آن روز کاملاً موافق بود زیرا یزید تبهکار همچون پدرش مشاوران نیرنگ باز و دیپلماتی مثل عمرو عاص و مغیره بن شعبه و مانند آنها را در حاشیه دستگاه خود نداشت تا امور خلافتش را اداره کنند و از جهل و غرورش بکاهند و بدوران یزید، این دغلبازان مرده بودند و کسی از آنها باقی نمانده بود و در این موقعیت مناسب بود که

---

(۱) - روزنامه الساعه شماره مخصوص سید الشهداء سال چهارم شماره ۹۰۸ و مجله الغری شماره مخصوص امام حسین سال نهم شماره ۱۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۱۲

حسین (ع) نهضت

خود را آغاز کرد و قیام مقدس و خونینش عمیق ترین و حتمی ترین نتایج را در سقوط حکومت بنی امیه بیار آورد.

پس صلح حسن (ع) و شهادت حسین (ع) بر اصول اندیشه ای راستین استوار بود و از تعلیمات آسمانی پیامبر الهام میگرفت و اگر صلح حسن و انقلاب حسین نمی بود امروز از اسلام اسمی و از قرآن نامی و رسمی باقی نمی ماند، چنانکه کشف الغطاء طی مقدمه ای که بر جلد اول این کتاب نوشته اند به این حقیقت اشاره کرده و چنین گفته اند:

(۱) «همچنانکه بر حسین (ع) واجب بود و چاره ای جز این نداشت که با طاغوت زمانش بجنگ برخیزد و در این راه آنچنان بکوشد که خود و یارانش کشته شوند و خاندانش که یادگار پیامبر بودند به اسارت روند، همچنان از لحاظ فن سیاست و لزوم پیروزی از جنبه درست اندیشی صرفنظر از فرمان خداوندی و مشیت الهی بر امام حسن (ع) هم واجب بود و چاره ای جز این نداشت که با فرعون زمانش صلح کند و اگر صلح حسن و شهادت حسین نبود از اسلام اسم و رسمی باقی نمی ماند و همه کوششهای پیامبر تباه می شد و خیرها و برکتها و رحمتهایی که برای مردم از آسمان آورده بود به نابودی میگرائید». بلی، اگر حسن (ع) صلح نمیکرد و حسین (ع) به انقلاب نمی پرداخت، اسلام از بین میرفت و پرچمش در هم پیچیده می شد زیرا حسن (ع) با صلح خود معاویه را رسوا کرد و دشمنی پیشینه دار او را نسبت به اسلام و مسلمین نمایان ساخت و حسین با قربانی شدن جانگدازش حکومت بنی امیه را ساقط کرد و برای همیشه هر ستمگر مستبدی را

شکست داد و به هر مصلحی که بخواهد بر ضد خود کامگی و ستمگری قیام کند درس فداکاری آموخت.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۱۳

(۱)

معاویه در برابر امام

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۱۵

(۱) شاید، سخت ترین درد و اندوهی که بر انسانی وارد آید تأسفی باشد که بهنگام دیدار معاویه به امام حسن «ع» دست داد و این ملاقات درد آور غمی بزرگ و تلخ بر جان امام وارد آورد زیرا بمعاینه میدید که باطل معاویه پیروز شد، و ستمکاری حکومت سیاه او استقرار یافته است و آنچه بر اندوه امام می افزود پیش بینی آینده تاریک مسلمانان بود که در زیر سایه سنگین حکومت ننگین بنی امیه به هزاران سختی و سیه روزی گرفتار می آمدند و چنین آینده شومی جان امام را به تأسفی سخت می کشانید.

امام با نهایت اکراه در نخيله «۱» و یا کوفه «۲» با معاویه روبرو شد و گروهی انبوه از مسلمانان در این هنگامه سیاه حضور داشتند و با بی صبری تمام انتظار می کشیدند که این پادشاه پیروز چگونه به آنها امنیت و آسایش خواهد بخشید و مقررات عدالت را خواهد گسترانید؟

ولی تا معاویه به منبر رفت پلیدی ذات زشتش را نمودار ساخت و ستمگری و بدکاریش را که در طول نبرد با امیر المؤمنین «ع» و امام حسن «ع» پنهان داشته بود با کمال بی پروائی بر مسلمانان آشکار کرد و گفت:

---

(۱) - ابن ابی الحدید ۱۶ / ۴ و گفته است که معاویه این خطبه را در نخيله خوانده است.

(۲) - تاریخ یعقوبی ۱۹۲ / ۲، ارشاد مفید ۱۷۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۱۶

(۱) «ای مردم، پیروان هر پیامبری که به اختلاف افتادند سرانجام باطل آنها بر اهل حق چیره شد» معاویه که این سخن واقعی

را در آغاز بیانش ایراد کرد متوجه شد که بزبان خود سخن گفته و برای تصحیح بیانش گفت «مگر این امت»

سپس گفتار ناروایش را متوجه مردم عراق کرد و منظورش را از مبارزه بیان داشت و بصراحت گفت که هدفش از جنگ، بچنگ آوردن حکومت بوده نه خونخواهی عثمان و با نهایت بی پروائی گفت:

«بخدا قسم، با شما جنگ نکردم برای آنکه نماز بخوانید و روزه بگیرید و به حج بروید و زکاه بدهید، زیرا شما خودتان این کارها را می کنید، بلکه بدان جهت با شما جنگیدم که بر شما حکومت کنم و خداوند هم این مقام را اگر چه شما ناراضی هستید بمن بخشید».

سپس با کمال صراحت از پیمان شکنی و عدم اجرای مقررات صلح سخن گفت و چنین ادامه داد:

«بدانید هر خونی که در این فتنه ریخته شده بهدر رفته است و هر گونه شرطی را که در این پیمان پذیرفته ام اکنون در زیر پاهایم می گذارم» (۱) و کار شما مردم در صورتی سامان می یابد که سه موضوع را مورد توجه قرار دهید:

۱- اگر بودجه ای باشد بشما پرداخت خواهد شد ۲- سپاهیان در موقع خود بخانه هاشان بازمیگردند ۳- باید با دشمنان در خانه هاشان بجنگید و چنانچه با آنها نجنگید آنها با شما خواهند جنگید».

واقعا ادامه جنایتکاری جز این مفهومی ندارد.

---

(۱) - طبق روایت ابی اسحاق سبعی معاویه گفت (بدانید هر شرطی که با حسن (ع) بستم اکنون زیر پاهایم می گذارم و به آن رفتار نمی کنم) و ابن ابی الحدید و شیخ مفید هم آن را تأیید کرده اند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۱۷

(۱) عبد الرحمن بن شریک «۱» که این سخنان را برایش نقل کردند می گفت (بخدا قسم

این سخن نمودار بی پروائی و پرده دری است) و ابو اسحاق سیعی که از راویان این خطبه است میگوید (بخدا قسم، معاویه مردی فریبکار و حيله باز است) بعد معاویه با گستاخی فراوان بدشنام امیر المؤمنین (ع) و امام حسن «ع» زبان گشود و بدون هیچ پروا و هراسی به آنها ناسزا گفت و باین ترتیب در اولین فرصت شرایط صلح را نقض کرد.

(۲)

سخنان امام حسن (ع)

اشاره

معاویه از امام درخواست کرد که بر منبر بالا رود و کناره گیری خود را از خلافت اعلام دارد و گفته اند که عمرو عاص چنین تقاضائی کرد زیرا گمان میبرد که امام، توانائی سخنوری ندارد و بالنتیجه در برابر مردم خجل میشود، در صورتی که به کرات در زمان پدرش و پس از شهادت آن حضرت گفتاری بلیغ ایراد کرده بود و کسی او را در سخنوری ناتوان نمیدانست بعلاوه امام حسن «ع» از خاندانی بود که در سخنوری و رسائی کلام و فصاحت و استدلال شهرتی خاص را حائز بودند.

امام بر منبر بالا رفت و مردم سراپا گوش شدند چه آنها که به امام عشق میورزیدند و چه آنها که دشمنش بودند و امام سخنی فصیح و رسا در آخرین مرحله بلاغت بیان داشت و بمردم اندرز داد و آنها را به یگانگی و برادری فرا خواند و از ستمهایی که پس از مرگ پیامبر بخاندان او رفته است سخن گفت و گرفتاریها و اندوه های بزرگی را که بر اثر غضب خلافت به آن دچار شده اند بیان داشت و در پایان بیانش معاویه را در هم کوبید.

---

(۱) - عبد الرحمن بن شریک نخعی کوفی از پدرش روایت می کرد و بخاری در کتاب الادب از

او روایت کرده است، ابن حبان او را از ثقات دانسته و میگوید گاهی خطا میکرده است او در سال ۲۲۷ هجری درگذشت (تهذیب التهذیب ۶/ ۱۹۴).

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۱۸

متن گفتار امام

(۱) «ستایش خدای راست، آنچنان که هر ستایشگری او را بستاید و گواهی میدهم که خدائی جز او نیست همچنانکه هر گواهی به یگانگی او شهادت میدهد و گواهی میدهم که محمد (ص) بنده و فرستاده اوست که خدایش برای هدایت مردم فرستاد و او را بر وحی خویش امین دانست، درود خدا بر او و خاندانش باد.

اما بعد، بخدا قسم امیدوارم که بلطف و منت خداوندی نسبت به بندگان خدا از هر کس در نصیحت و اندرز صادق تر باشم و کینه مسلمانی را بدل نگیرم و اندیشه بدی بر زبان مردم در سر نپرورانم، بدانید که اتحاد و هم آهنگی اگر چه آن را ناخوش دارید برای شما از پراکندگی و تفرقه هر چند که خواهان آن باشید بهتر است.

بدانید که من بمصالح شما از خود شما آگاه ترم پس با رأی من مخالفت نکنید، خداوند من و شما را بیامرزد و به آنچه محبت و رضایتش در آن است راهنمایی فرماید «۱». آنگاه رو به انبوه مردم کرد و گفت:

ای مردم، دقیق ترین زیرکی تقوی است و نابخردانه ترین بی خردی، گناه و نافرمانی است، بخدا قسم اگر در بین جابلق «۲» و جابرس «۳» (منظور شرق و غرب جهان است، م) بدنبال مردی

---

(۱) - ارشاد مفید ص ۱۶۹

(۲) - جابلق بر وزن با درد به روایت ابن عباس ناحیه ای دور در مغرب است و مردم آن از فرزندان عادند (المعجم ۳/ ۳۲)

(۳) - جابرس شهری در دورترین ناحیه مشرق

است و یهودیان عقیده دارند که فرزندان پیامبرشان حضرت موسی در جنگ طالوت و یا حمله بخت النصر، از برابر دشمن فرار کردند و خداوند که وضع آنها را چنین دید در این سرزمین آنها را فرود آورد بطوری که دست هیچ کس به آنها نمی رسید و زمین در زیر پایشان گردید تا به جابرس رسیدند که طول شب و روزشان مساوی بود و در همانجا اقامت گزیدند و کسی تعداد آنها را جز خداوند نمی دانست و اگر یک نفر از یهودیان میخواست به پیش آنها برود او را می کشتند و می گفتند به نزد ما نیامدی مگر اینکه سنت فاسد شده باشد و بهمین جهت خون او را حلال می دانستند (المعجم ۳/۳۳)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۱۹

بگردید که جدش پیامبر خدا باشد جز من و برادرم حسین کسی را نمی یابید، (۱) این را می دانید که خداوند شما را بوسیله جدم هدایت فرمود و از گمراهی رهائی بخشید و از نادانی بدانائی برکشید و پس از خواری عزیزتان ساخت و بعد از کمی به فراوانی تان رسانید. معاویه با من درباره خلافت که حق من بود نه او بمبارزه برخاست و من در باره صلاح مردم و پایان جنگ اندیشیدم شما هم که با من بیعت کرده اید که با هر کس صلح کنم صلح کنید و با هر کس که بجنگم بجنگید و اکنون صلاح در این دیدم که با معاویه صلح کنم و از جنگ دست بردارم زیرا میدانم نگهداری خون مسلمانان بهتر از ریختن آن است و در این کار جز صلاح و بقاء شما نظری ندارم و نمیدانم شاید اینهم آزمایشی برای شما باشد و

سودی تا بهنگامی که فرمان خدا فرا رسد «۱». آنگاه به ستمهایی که بخاندان پیامبر رسیده اشاره کرد و فرمود:

«معاویه گمان می کند که من او را سزاوار خلافت میدانم و خود را شایسته چنین مقامی نمی شمارم، معاویه دروغ می گوید و این مائیم که از هر کس بزمامداری مسلمانان بر طبق آیات قرآن و سنت پیامبر شایسته تریم ولی پس از مرگ پیغمبر تا کنون بر ما ستمها رفت و بین ما و آنها که بر ما ستم کردند و بر گردنهای ما جهیدند و مردم را بر ما بشورانیدند و سهم ما را از بیت المال گرفتند و مادرم فاطمه را از میراث پدرش برکنار داشتند، خداوند داوری خواهد کرد.»

بخدا قسم اگر مردم پس از مرگ پیامبر با پدرم بخلافت بیعت میکردند و آسمان باران رحمتش را بر آنها فرو می بارید و زمین برکتشان میداد و معاویه نمی توانست بمقام خلافت اسلامی طمع بندد.

---

(۱) - کشف الغمه ص ۱۷۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۲۰

(۱) ولی بهنگامی که پایگاه زمامداری مسلمین از جایگاه اصلیش برکنار ماند، قریش بر سر تصاحب آن به اختلاف افتادند و کار بجائی رسید که رهاسدگان و فرزندانشان یعنی توای معاویه و یارانت بحرص خلافت افتادید و پیامبر فرمود مردمی که در آن نادانان بفرمانروائی رسند به پستی و خواری می افتند مگر آنکه دانایان و شایستگان را بروی کار آورند چنانکه بنی اسرائیل هارون را با آنکه خلیفه پیامبرش میدانستند کنار زدند و از سامری پیروی کردند و این مردم مسلمان هم پدرم علی (ع) را رها کردند و دیگران را به خلافت پیامبر برگزیدند در صورتی که پیامبر به علی فرموده بود که تو

نسبت بمن همچون هارون نسبت بموسی هستی ولی پس از من پیامبری نخواهد آمد و همه مسلمانان دیدند که پیغمبر در روز غدیر، پدرم را بجانشینی خود برگزید و بحاضران فرمان داد که این انتصاب را بدیگران برسانند.

همین قریش بودند که پیامبر از دست آنها به غار گریخت و اگر یآوری میداشت هرگز از مکه فرار نمیکرد و این پدرم بود که بهنگام دعوت پیامبر دستش را به بیعت پیامبر گشود ولی دیگران پاسخش ندادند، و بوقتی که هیچ کس بیاریش برنخواست پدرم از رسول الله حمایت کرد.

خداوند هارون را بهنگامی که بنی اسرائیل بناتوانیش کشاندند و میخواستند او را بکشند در فراخی حمایتش جای داد و همچنین خداوند پیامبر را به وقتی که از ترس به غار پناه برده بود بکنف مرحمتش کشانید و همچنین من و پدرم بروزگاری که شما مردم بشکست و انزوایمان انداختید در دامان گسترده لطف الهی قرار گرفتیم و این سنتهای الهی است که در طول تاریخ از پی هم می آید. «۱»

آنگاه امام، خطاب بگروه مردم چنین فرمود:

---

(۱) - البحار ۱۰/ ۱۱۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۲۱

(۱) سوگند بخدائی که محمد (ص) را به حق برانگیخت هر کس در حق ما خاندان پیامبری کوتاهی کند خداوند از میزان عملش میکاهد و دولت معنوی و حقیقی شایسته ای که بما بخشیده است سرانجامی پرفیض و سعادت را همراه دارد و شما مردم در آتیه ای نزدیک بچنین حقیقتی آگاه خواهید شد.

سپس، امام بمعاولیه رو کرد و به او در برابر ناسزاگوئی به علی (ع) چنین پاسخ داد:

ای کسی که به پدرم علی دشنام میدهی، من حسنم و پدرم علی (ع) است و تو معاویه ای و

پدرت صخر است. مادر من فاطمه ع و مادر تو هند است و نیای من پیامبر خدا و جد تو عتبه بن ربیعہ است و مادر بزرگ من خدیجه و مادر بزرگ تو فتیله است

لعنت خدای بر آن کس که شهرتش از ما کمتر و نژادش از ما پست تر است و شرش در گذشته و حال فراوانتر و کفر و نفاقش پیشینه دارتر است.

ناگهان از همه سوی جمعیت فریاد برآمد آمین، آمین

و هر کس این سخن را شنید گفت آمین، آمین و ما هم اکنون می گوئیم آمین، آمین»

این رساترین سخنانی است که تاریخ بیاد دارد زیرا امام روشن ترین حقایق را در قالب فصیح ترین الفاظ بیان فرمود و موقعیت خود را در آن هنگامه سیاه با دقت ترین وضعی نشان داد و پیوست این حادثه را با ستمی که بر پدرش علی (ع) رفت تشریح کرد و همه این گناهان را بعهده کسی انداخت که پس از پیامبر، بناحق جامه خلافت را پوشید و کار را بجائی رسانید که اکنون معاویه چنین پایگاه شامخی را به ستم بچنگ آورد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۲۲

(۱)

موقعیت قیس فرمانده

وقتی که قیس فرمانده آهنین سپاه امام، خبر صلح را شنید خونش منجمد شد و موجی از اندوه سراپایش را فرا گرفت و چنان ابرهای حسرت بر او سایه افکند که آرزوی مرگ کرد و با خود می گفت چگونه پیشوای حق با امیر باطل صلح کرد؟!

او همچنان سرگردان و ناتوان و حیرت زده بود و نمی توانست قدم از قدم بردارد و بند بندش میلرزید و موج اندوه وجودش را فرا گرفته بود و ناگهان بغضش ترکید و بلند بلند گریست و این شعر را با قلبی گداخته

زمزمه کرد:

در سرزمین عال بمن از مسکن خبر رسید که امام بر حق بصلح گرائیده است

من همیشه با دشمنی که می شناختم در جنگ بودم و اینک با اندوه و ترس ستاره می شمارم بعد رو به سپاهیانم کرد و درحالی که اندوه و جزع بر جانم سایه افکنده بود با آهنگی آهسته و دردناک گفت:

«یکی از دو راه را انتخاب کنید، یا بدون امام بجنگید و یا بیعت گمراهی را بپذیرید.»

سپاهیانم که در زیر سایه سنگین اندوه و خواری نفس میکشیدند گفتند:

«بدون امام می جنگیم.»

و با خشمی فراوان بسپاهیان شام حمله بردند و آنها را بسختی عقب راندند، معاویه از این ماجرا سراسیمه شد و قیس را به تطمیع و تهدید کشانید ولی قیس در پاسخش گفت:

«نه بخدا قسم مرا نمی بینی مگر آنکه بینمان شمشیر و نیزه باشد.»

معاویه که این سرسختی را دید، نامه ای سرزنش آمیز بدین شرح برایش نوشت:

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۲۳

(۱) «اما بعد، تو مردی یهودی هستی که بی جهت خود را بیدبختی می کشانی و بجنگی که سودی برایت ندارد دست میزنی. در این جنگ اگر دوستانت پیروز شوند فریبت میدهند و بیرون می اندازند و اگر دشمنانت پیروزی یابند ترا میگیرند و می کشند. پدرت هم با کمان بدون زه تیراندازی میکرد و تیرش هدفی نداشت و در میان مردم تفرقه انداخت و جدائیها پدید آورد تا اینکه قوم و قبیله اش خوارش ساختند و سرانجام در ناحیه حوران با غربت و تنهائی جان سپرد و السلام.»

قیس هم به معاویه چنین پاسخ داد:

«اما بعد، تو، بت پسر بت هستی که بناخوشی اسلام را پذیرفتی و در بین مسلمانان تفرقه انداختی و با میل و رغبت از دین بیرون رفتی و خداوند

دینت را نپذیرفت و از اسلام بهره ای بتو نبخشید، نفاق افکنیت چیز تازه ای نیست تو تا توانستی با پیامبر اسلام جنگیدی و جزء دار و دسته مشرکین بودی و با خدا و پیامبر و مؤمنان همیشه بمبارزه برخاستی، تو از پدرم به بدی یادی کردی، بجان خودم قسم او تیر را از کمان زهدارش بسوی دشمنان دین پرتاب میکرد و کسانی بمبارزه اش برخاستند که جایگاهش را نمی شناختند و بگردش نمیرسیدند، تو من را یهودی پسر یهودی دانستی ولی خودت میدانی و همه مردم میدانند که من و پدرم دشمن دینی بودیم که تو آن را ترک کردی و از یاران دینی بودیم که تو آن را پذیرفتی و به آن گرائیدی و السلام»

این نامه، بدرستی واقعیت معاویه را نشان میدهد و وقتی که معاویه نامه را خواند رگهایش باد و بینی او ورم کرد و میخواست به آن جوابی سخت بدهد ولی وزیر فریبکار و دیپلماتش عمرو عاص او را از آن کار بازداشت و باو گفت:

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۲۴

(۱) اگر نامه ای برایش بنویسی پاسخی سخت تر بتو خواهد داد و اگر رهایش کنی، سرانجام او هم مانند دیگر مردم تسلیم خواهد شد.

معاویه سخن عمرو را پذیرفت «۱» و نامه نرمی به او نوشت و گفت:

«بفرمان چه کسی می جنگی؟ مگر نمی بینی که امام تو با من صلح کرد؟»

ولی قیس به این سخن قانع نشد و همچنان بر آهنگش پافشاری میکرد ولی معاویه می ترسید که آتش فتنه بالا گیرد و اوضاع دیگرگون شود بهمین جهت نامه ای سفید امضاء برای قیس فرستاد و به او پیغام داد که در این نامه هر چه میخواهی بنویس ولی عمرو عاص

از این ماجرا خشمگین شد زیرا نمیتوانست تکریم و بزرگداشتی چنین را نسبت به قیس تحمل کند و بمعایه گفت:

«این نامه را برایش نفرست و با او جنگ کن.»

ولی معاویه، شدت حسادت عمرو عاص را احساس کرد و دانست بمصلحت او سخن نمی گوید و به او گفت:

«در هر صورت، ما اگر بخواهیم با او جنگ کنیم گروهی از لشکر شام کشته می شوند و پس از مرگ آنها چیزی برای من نیست، بخدا قسم من با او هرگز نمی جنگم مگر اینکه ناچار شوم»

فرستاده معاویه نامه سفید امضاء را به قیس رسانید و پیغام معاویه را ابلاغ کرد، قیس بمدتی به اندیشه فرو رفت و سرانجام دید که چاره ای جز پذیرفتن روش سایر مردم ندارد زیرا با نیروی اندکش نمیتواند با معاویه جنگ کند و قدرت پرتوانی هم سراغ ندارد که به آن پناه برد تا از بیعت با معاویه خلاص شود ناچار با پیشنهاد فرستاده معاویه موافقت کرد و در نامه فقط برای خود و یارانش امان خواست

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۴/ ۱۵ و مسعودی در مروج الذهب ۲/ ۳۱۹ گفته است که این نامه ها وقتی بین قیس و معاویه مبادله شد که قیس در زمان خلافت امیر المؤمنین فرماندار مصر بود.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۲۵

و چیز دیگری درخواست نکرد «۱».

(۱) ولی حاضر نشد که بدیدار معاویه برود زیرا سوگند خورده بود که جز با شمشیر و نیزه با معاویه دیدار نکند. معاویه که از سوگند قیس خبر یافت دستور داد تا شمشیر و نیزه ای بیاورند و بین آنها قرار دهند تا قیس سوگندش را نشکند، بناچار قیس بدیدار معاویه رفت و انبوه سپاهیان دورش

را گرفتند و به او دیده دوختند.

قیس با گامهائی سنگین درحالی که سرش را پائین انداخته و نفسش از شدت خشم و اندوه شماره افتاده بود پیش آمد و وقتی که در برابر جمعیت قرار گرفت چنین گفت:

«ای گروه مردم، شما شر را بجای خیر پذیرفتید و خواری را بجای عزت و کفر را بجای ایمان برگزیدید تا اینکه پس از امیر المؤمنین و پیشوای مسلمین و پسر عموی پیامبر، اکنون آزادشده پسر آزاد شده بر شما حکومت میکند. مردی که داغ بدبختی بر چهره تان میزند و با شمشیر بر شما فرمان میراند، پس چگونه خود را باخته اید و وضع خود را در نمی یابید، بلکه خداوند بر دل‌های شما مهر نهاده و شما حقایق را درک نمی کنید.» (۲)

آنگاه روی به امام کرد و بحالت شکستگی و خواری و با سخنی آهسته و لرزان گفت:

«آیا از بیعت شما آزادم؟»

امام از سخن قیس، بشدت برافروخت و فقط با یک کلمه باو چنین پاسخ داد:

«آری.»

ولی معاویه به این قناعت نکرد و بیشرمی و پرروئی و کم-

---

(۱) - الکامل ۳/ ۲۰۷، طبری ۶/ ۹۴

(۲) - تاریخ یعقوبی ۲/ ۱۹۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۲۶

ظرفیتی را بنهایت رسانید و گفت:

«ای قیس، آیا با من بیعت می کنی؟»

قیس با آهنگی آهسته و اندوهناک گفت:

«آری.»

پس سرش را پائین انداخت و دستهایش را بروی رانش نهاد و بسوی معاویه دراز نکرد، ولی معاویه از تختش برخاست و خودش را بروی قیس انداخت و دستش را بدست قیس کشید ولی قیس دستش را بلند نکرد.

(۱) در اینجا سخن ما، درباره دیدار امام با معاویه پایان می یابد، دیداری که بزرگترین دردها و غمهای جانکاه را برای امام در بر داشت.

امام پس

از این ماجرا آماده عزیمت بمدینه شد تا عراق را ترک گوید، همان عراق که مردمش به او و پدرش علی (ع) خیانت کردند و عهد و پیمانشان را شکستند و اکنون امام، این عراق و مردمش را به معاویه و بنی امیه می سپارد تا بدلخواه خود هر چه بخواهند بسرشان بیاورند و آسایش و امنیت و عدالت را از آنها بازگیرند و با جسارت و قساوتی هولناک با عراقیها رفتار کنند.

مردم عراق پس از بازگشت امام، به اشتباه سیاه خود پی بردند و از آسایشی که در سایه حکومت بنی هاشم داشتند با درد و حسرت یاد میکردند و از ناسپاسیها و بی حرمتی ها و پیمان شکنیهایی که نسبت به امیر المؤمنین و فرزندش امام حسن (ع) روا داشتند بشدت پشیمان بودند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۲۷

(۱)

مخالفان صلح

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۲۹

(۱) اندوه و گرفتاری شدید و همیشگی امام، تنها به تأثرات سخت او از صلح با معاویه پایان نیافت بلکه بصورت دردی سخت تر و غمی بزرگتر که تا ژرفای جانش نفوذ میکرد ادامه یافت و این درد بزرگ اعتراضات شدید مخالفان صلح از سوی دوستان و دشمنانش بود که از ضربه شمشیر برایش کاری تر و کشنده تر بود و امام از سوی این گروه، گفتاری ناروا و حملاتی توان فرسا را تحمل میکرد و آنچه از دوستانش در این باره باو میرسید از طعن دشمنان، اثری دردناکتر داشت، زیرا دوستانش بهتر از هر کس به حوادث و خیمی که او را بقبول صلح ناگزیر ساخت آگهی داشتند و بازهم دست از حمله و اعتراض برنمی داشتند، اینک به ذکر پاره ای از سخنان ناروای آنها و پاسخ امام به اعتراضاتشان

۱- حجر بن عدی

قهرمان عقیده و نمونه ایمان، حجر بن عدی با اعصابی متشنج و دلی اندوهگین به پیش امام آمد و گفت:

«اما بخدا قسم، دوست داشتم که می مردم و همگی با تو امروز جان می دادیم و چنین ماجرائی را نمی دیدیم، اکنون ما شکست خورده و حسرت زده بخانه هامان باز میگردیم و دشمنان ما شادمان و پیروز بشام میروند».

معلوم نیست چگونه دهان حجر بن عدی بچنین سخن تند و سختی باز شد در صورتی که او از هر کس بوضع دردناک امام آگاه تر

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۳۰

بود و میدانست که سختی ها و فشارهای فراوانی که امام را در بر گرفته بود ناچارش بپذیرش صلح کرد مگر اینکه بگوئیم شدت احساسات تند و اندوه فراوان موجب شد که حجر چنین سخنی را بگوید.

(۱) امام دست حجر را گرفت و او را بگوشه ای خلوت برد و در بیان علت صلح به او چنین فرمود:

«ای حجر، سختت را در مجلس معاویه شنیدم ولی هر انسانی مجبور نیست که آنچه را تو دوست میداری او هم دوست بدارد و رأی و نظرش بمانند طرز فکر تو باشد، بخدا قسم من این کار را برای بقاء شما انجام دادم و اراده خداوند هر روز به گونه ای است» (۱).

و به حجر فهماند که سپاهیانش گروهی نابکار و خائن بودند و اگر در عقیده ایمان نشانی از حجر داشتند هرگز صلح را نمی پذیرفت.

و فلسفه صلح این بود که افرادی همچون حجر و همانند او از مؤمنان برای اجرای افکار خود در موقعی مساعدتر باقی بمانند.

۲- عدی بن حاتم

عدی، همان مرد نامی و نمونه ای که در عقیده و ایمان و جهاد در راه خدا زبانزد همگان بود، از انعقاد صلح، انقلابی

تند در نهادش زبانه کشید ولی با سخنی نرم و کلامی مؤدبانه درحالی که اندرونش از شدت درد و اندوه می گداخت به امام چنین گفت:

«ای پسر پیامبر، دوست داشتم پیش از آنکه چنین ماجرائی را بینم میمردم، تو ما را از پهنه عدالت خود بمحیط جور کشاندی و از حق بازداشتی و به باطلی که از آن میگریختیم دچار ساختی، اکنون دچار خواری و پستی شدیم و بدبختی بزرگی ما را فرا گرفت.»

امام از سخن عدی، بسختی اندوهناک شد و برای بیان علت صلح به او فرمود:

---

(۱) - مناقب ابن شهر آشوب ۲ / ۱۶۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۳۱

«ای عدی، من دیدم مردم اشتیاقی فراوان بصلح دارند و از جنگ بسختی بیزارند و هرگز نخواستم جنگ را به آنها تحمیل کنم و بهتر دانستم که جنگ را بروزی که موعد آنست موکول کنم (زیرا اراده خداوند هر روز به گونه ای است).» (۱)

(۱) امام در پاسخ خود از ناآمادگی سپاهیان‌ش برای جنگ سخن گفت و علت صلح را بیان داشت و مهمتر آنکه اعلام داشت که هرگز نبرد با معاویه را از یاد نمی برد بلکه منتظر فرصتی است که دوباره بجنگ با معاویه برخیزد ولی عدی، پاسخ امام قناعت نکرد و با گامهائی سنگین و دلی پرشور و لبریز از حماسه به همراهی عبیده بن عمر بحضور امام حسین (ع) رفت و با گفتاری که از آن آشوب و انقلاب می بارید چنین گفت:

«ای ابا عبد الله، خواری را بجای پیروزی خریدید و اندک را گرفتید و بیشتری را از دست دادید، ما به اطاعت سر نهادیم و روزگار با ما دشمنی کرد، حسن را با صلحش واگذار و خود

شیعیان را از کوفه و دیگر جاها فراهم آر و من و رفیقم را بفرماندهی مقدمه سپاه بگمار تا هنوز پسر هند از جای نجیبیده بضرب شمشیر از پایش درآوریم».

حسین (ع) به عدی چنین پاسخ داد:

«ما صلح را پذیرفته ایم و راهی برای شکستن آن نداریم» (۲).

(۲)

۳- مسیب بن نجبه

«۳» مسیب، از مؤمنان مشهور و شایستگان نیکوکاری بود که

---

(۱) - سوره رحمن

(۲) - دینوری ص ۲۰۳

(۳) - مسیب بن نجبه کوفی از امیر المؤمنین و حذیفه احادیثی نقل کرده و گروهی احادیث او را روایت کرده اند، او به همراه سلیمان بن صرد بخونخواهی امام حسین قیام کرد و در سال ۶۵ هجری کشته شد، ابن سعد در کتابش می نویسد مسیب ابن نجبه بن ربیع بن ریاح در جنگ قادسیه و جنگهای امیر المؤمنین شرکت داشت و عسکری می گوید مسیب از پیامبر احادیث مرسله ای نقل کرده ولی حضور پیغمبر را درک نکرده است (تهذیب التهذیب ۱۰/۱۵۴)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۳۲

به دوستی و اخلاص اهل بیت شهرتی خاص داشت، او هم از انعقاد صلح، بسختی متأسف شد و اندوهی سخت بدل گرفت و با قلبی غمین و دردمند بحضور امام آمد و گفت:

(۱) «شگفتی من از کار تو پایان ناپذیر است، تو با آنکه چهل هزار سپاهی به همراه داشتی با معاویه صلح کردی و برای جانت تضمینی نگرفتی و پیمانی درست نبستی او هم به تو وعده ای فیما بین داد، آنگاه گفت فقط بشخص تو پیشنهادی دارم. امام فرمود: نظرت چیست؟

مسیب پاسخ داد:

«نظرم این است که بوضع پیشین جنگ بازگردی زیرا معاویه پیمان خود را شکسته است»

امام در بیان مصلح، به او فرمود:

«ای مسیب اگر من خواهان دنیا باشم هرگز معاویه از

من در نبرد پایدارتر نیست ولی من صلاح شما را در این کار دیدم تا دست از کشتن یکدیگر بردارید.» (۱)

امام در سخن خود بیان داشت که اگر خواهان دنیا باشد و بمقام و قدرت و حکومت عشق بورزد، از معاویه پایدارتر و بهنگام جنگ استوارتر است ولی پیروزی بر معاویه مستلزم فریبکاری و دروغ و نیرنگهایی است که با دین مغایرت دارد و او هرگز بچنین کارهای خلافی دست نمی زند بلکه از روش پدرش که بر میزان حق و عدالت و شریعت اسلام است پیروی می کند.

---

(۱) - تاریخ ابن عساکر ۲/ ۲۲۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۳۳

(۱)

۴- مالک بن ضمره

«۱» مالک بن ضمره نیز برای اعتراض بحضور امام آمد «۲» و با نهایت خشونت با امام سخن گفت امام در جوابش فرمود:

«من ترسیدم که ریشه مسلمانان از زمین کنده شود و تو میخواهی که این دین نابود شود.» (۲)

امام برای او درباره لزوم صلح دلیل آورد و فرمود اگر جنگ برقرار می شد مسلمانان در روی زمین باقی نمی ماند و او برای حفظ جان مسلمانان و بقای آنها بصلح تن در داده است.

(۲)

۵- سفیان بن ابی لیلی

سفیان که مذهب خوارج را داشت به نزد امام آمد و با گفتاری که زائیده روح پلیدش بود، به امام چنین گفت:

«سلام بر تو ای خوارکننده مؤمنان!!».

امام به او فرمود:

«وای بر تو، ای خارجی، با من به خشونت سخن مگوی، آنچه ما را بقبول صلح وادار کرد رفتار ناهنجار شما بود که پدرم را کشتید و بمن خنجر زدید و اردوگاهم را غارت کردید، شما وقتی که

---

(۱) - مالک بن ضمره ضمری بدانشمندی و فضیلت معروف و از ملازمان صحابی بزرگ پیغمبر جناب ابو ذر بود و حضور

پیامبر را دریافت، او بهنگام مرگ وصیت کرد که سلاحهایش را به مجاهدان بنی ضمیره بسپارند و تأکید کرد که این سلاحها نباید در جنگ با خاندان پیغمبر بکار برده شود، برادرش گفت آیا در وقت مرگ هم چنین سخنانی بر زبان می آوری جواب داد، بلی چنین است، وقتی که سید الشهداء «ع» به عراق آمد و مردم کوفه بجنگ امام رفتند یکی از یاران پسر زیاد به پیش موسی پسر مالک آمد و نیزه اش را به عاریت خواست تا با فرزند پیامبر جنگ کند و موسی نیزه را به او داد وقتی که رفت

یکی از زنان خانواده مالک گفت آیا وصیت پدرت را فراموش کردی؟ موسی بدنبال آن مرد رفت و نیزه را از او گرفت و شکست (الاصابه ۳/ ۴۶۰)

(۲) - البحار

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۳۴

بجنگ صفین می رفتید دینتان پیشاپیش دنیاتان بود و امروز دنیاتان فرایش دین شماست، من دیدم که بمردم کوفه نمیتوان اعتماد کرد و هر کس بخواهد بکمک آنها پیروز شود، شکست میخورد و آراء آنها هماهنگ نیست، پدرم از آنها سختی ها کشید و زجرهای تلخی تحمل کرد، کوفه شهری است که بزودی خراب میشود و مردمش کسانی هستند که در دین تفرقه انداختند و گروه هائی پراکنده شدند «۱».

(۱)

۶- بشیر همدانی

بشیر در مدینه به ملاقات امام رفت و گفت:

- سلام بر تو ای خوار کننده مؤمنان!!

- علیک السلام، بنشین

وقتی که بشیر نشست امام به او فرمود:

- من مؤمنان را خوار نکردم بلکه به آنها عزت بخشیدم، قصدم از صلح این بود که شما را از مرگ برهانم زیرا دیدم یارانم آماده جنگ نیستند. «۲»

(۲)

۷- سلیمان بن سرد

سلیمان در عقیده و ایمان و دوستی خاندان پیامبر از یاران برگزیده امیر المؤمنین بود و در ماجرای صلح در مدائن حضور نداشت وقتی که خبر دردناک صلح را شنید بمدینه آمد و بحضور امام رسید و گفت:

- درود بر تو ای خوار کننده مؤمنان

- علیک السلام، بنشین

---

(۱) - تذکره الخواص ص ۲۰۷، ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه و کشی در کتاب رجال خود این خبر را بصورتی دیگر آورده اند.

(۲) - دینوری ص ۲۰۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۳۵

سلیمان نشست و به امام چنین گفت:

(۱) «ما از صلح تو با معاویه سخت بشگفتی افتادیم و نمی دانیم چرا خلافت را بمعاویه وا گذاشتی در صورتی که صد هزار مرد جنگی از مردم عراق با تو بودند که همگی از بیت المال حقوق میگرفتند و بهمین تعداد از فرزندان و غلامشان نیز بتومی پیوستند و علاوه بر اینها شیعیان تو در بصره و حجاز همراهیت میکردند و تو بدون آنکه برای حفظ جان خودت تضمین بگیری و از این قرارداد سودی بیری این کار را کردی و بین شما مقرراتی برای صلح انجام گرفت و گواهانی از شرق و غرب گواهی دادند که پس از معاویه خلافت بتو برسد، البته این برای ما آسان است ولی شنیدی که معاویه در برابر همه مردم پس از

صلح گفت، من با اینها شرطهائی بستم و وعده هائی دادم و به آرزوهائی سرگرمشان ساختم تا آتش جنگ خاموش شود و فتنه ها بخوابد و تفرقه ها پایان پذیرد ولی اکنون همه آن قراردادها و پیمانها را زیر پایم میگذارم.

بخدا قسم منظور معاویه از گفتارش نقض همه پیمانها و قراردادهاست، پس تو هم با او به خدعه پرداز و جنگ را دوباره بیاغاز و بمن اجازه بده تا بکوفه بازگردم و کارگزار معاویه را از آنجا بیرون کنم و خلع معاویه را اعلام دارم پس تو هم با او چنین رفتار کن که خداوند فریب خائنان را بشمر نمی رساند».

سخنان سلیمان، دلیل روشنی بر دوستی و اخلاص نسبت به امام است که میخواهد حسن (ع) را بجنگ با معاویه برانگیزاند و او را به شکستن پیمانش وادار کند، زیرا معاویه به عهدش وفا نکرده و مقررات صلح را با سخنانش در حضور همه مردم زیر پا گذاشته است.

سخنان سلیمان مردمی را که در حضور امام بودند برانگیخت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۳۶

و همگی پیشنهاد او را در مورد تجدید جنگ تأیید کردند و با فریاد گفتند «سلیمان را به کوفه بفرست و ما را با او همراه کن و وقتی که شنیدی عامل معاویه را بیرون کرده و خلع او را اعلام کرده ایم تو هم خودت را بما برسان».

(۱) ولی مصلحت همگانی مسلمانان خلع معاویه و شکستن پیمان را ایجاب نمی کرد، زیرا این کار بعلت جو نامساعد آن وقت و ظهور فتنه ها و جنجالها و کمی یاران و خواری دوستان و فراوانی دشمن غیر ممکن بود، بدین جهت امام، آنها را بسکوت واداشت و احساساتشان را، تسکین داد و

بعد از ستایش و سپاس پیروندگان به آنها چنین فرمود:

«اما بعد، شما یاوران و دوستان مائید و شما را به اخلاص و یآوری و پایداری درباره خاندان پیغمبر می شناسیم، سخنانتان را فهمیدم، اگر میخواستم برای دنیا فکر کنم و برای بدست آوردن مقام بکوشم، هرگز معاویه از من کوشاتر و داناتر نبود، ولی من رأی دیگری دارم و خود شما را گواه میگیرم که برای حفظ جان شما و صلاح کارتان، بقبول صلح تن در دادم، از خدا بترسید و فرمان او را بپذیرید و در خانه هایتان بنشینید و دست از معارضه بردارید تا نیکوکاران آرامش یابند و از شر بدکاران برهند، زیرا پدرم بمن می گفت، معاویه بزودی روی کار خواهد آمد و حکومت را بدست خواهد گرفت، بخدا قسم اگر با همه کوهها و درختها بجنگ او برویم، باز هم این کار خواهد شد، زیرا فرمان خداوندی تغییر نمی پذیرد و قضای الهی دیگرگون نمی شود.

و اینکه گفتید، من مسلمانان را خوار کرده ام، بخدا قسم اگر خوار شوید و آرامش یابید برای من بهتر است که عزت یابید و کشته شوید، اگر خداوند حق ما را بسلامت بما بازپس دهد می پذیریم و از او کمک و یاری می خواهیم و اگر این حق را از ما بگیرد باز هم

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۳۷

خشنودیم و از او می خواهیم که رحمت و برکتش را بر ما فرو بارد.

(۱) اکنون شما باید تا معاویه زنده است در خانه های خود بمانید و همچون پلاس خانه تان بی حرکت باشید ولی وقتی که معاویه مرد، از خدا می خواهیم که بما در راه هدفمان اراده و استقامت عنایت کند و در کار مبارزه یاریمان بخشد و ما

را بخود وانگذارد زیرا خداوند یاور پرهیزکاران و نیکوکاران است» (۱)

امام طی سخنانش یاران خود را تا معاویه زنده است بشکیبائی و آرامی دعوت کرد و علل صلح را چنانکه بتفصیل از آن سخن گفتیم برای آنها بیان داشت.

(۲)

۸- عبد الله بن زبیر

عبد الله زبیر همان مرد فرومایه و پلیدی است که بدشمنی اهل بیت معروف است، چنین فردی به صلح امام اعتراض کرد و حضرتش را به ترس و زبونی متهم ساخت، امام به او فرمود:

«گمان می کنی من به علت ترس و زبونی با معاویه صلح کردم؟ وای بر تو، چه می گوئی؟، من ترسیدم که پسر دلیرترین مردان عربم و فاطمه پیشوای زنان جهان مرا بدنیا آورده است؟! وای بر تو هرگز ناتوانی و ترس بمن راه ندارد ولی علت صلح من، داشتن یارانی چون تو بود که ادعای دوستی من را می کنی و در دل نابودی من را میخواهید، پس چگونه می توانم باشخاصی مثل تو اطمینان داشته باشم».

پسر زبیر امام را به ترس و ناتوانی متهم کرد ولی هرگز چنین نیست و ترس از کجا به حسن (ع) راه یافته است؟ از سوی پدرش که شیر خدا و رسول اوست یا از نیاکانش که یکی پیامبر است و دیگری ابی طالب پیشوای مکه، یا از دو عموی بزرگوار شهیدش، حمزه

---

(۱)- محاسن و مساوی بیهقی ۱/ ۶۰-۶۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۳۸

و جعفر یا از سوی برادرش حسین (ع) که پدر شهیدان است و یا خودش ترسو است که در میدانهای جنگها دلیرها کرده و در یوم الدار و جنگ جمل و مظلم ساباط، شجاعتها از خود نشان داده است؟ حسن (ع) همان شیری است که هر

جا حمله برد مرگ را به پیش میراند و این سخنی است که دشمنش درباره اش گفته است.

(۱)

۹- ابو سعید

ابو سعید هم مانند دیگران به پیش امام رفت و بحضرت در مورد پذیرش صلح اعتراض کرد و با سرزنش گفت:

«ای پسر رسول خدا، چرا در برابر معاویه سستی کردی و صلح او را پذیرفتی، تو خود میدانی که حق با تو است و معاویه مردی گمراه و سرکش است.»

- ای ابو سعید مگر من حجت خدا بر بندگانش نیستم و پس از پدرم پیشوای مسلمانان نمی باشم؟

- چرا

- ای ابو سعید، من بهمان جهت با معاویه صلح کردم که پیامبر با بنی ضمیره و بنی اشجع و مردم مکه در حدیبیه صلح کرد آنها کافران به تنزیل قرآن بودند و معاویه و یارانش کافران بتأویل.

«ای ابو سعید، وقتی که من از جانب خدای تعالی امام مسلمانان باشم دیگر نباید مرا در جنگ یا صلح متهم بنادانی کنید اگر چه علت و حکمت آن را ندانید مگر در قرآن نخواندی وقتی که خضر کشتی را سوراخ کرد و پسری را کشت و دیواری را تعمیر کرد، حضرت موسی که علت این کارها را نمی دانست خشمگین شد و چون خضر حکمت آن را بیان داشت راضی و آرام گردید و اکنون هم شما در مورد کاری که حکمت آن را نمی دانید بر من خشم میگیرید من اگر این کار را نمی کردم حتی یک نفر از یارانم در روی زمین زنده

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۳۹

نمی ماند.»

(۱) امام هم بمانند پیامبر هر کار میکنند بر وفق مصالح بزرگی است که از مردم پوشیده است و پس از مدتی به فلسفه آن

آگهی می یابند،

امام در این مورد صلح خود را تشبیه بکارهای خضر کرد وقتی که خضر، کشتی را سوراخ کرد و پسری را کشت و دیواری را برپای داشت و چون موسی علت این کارها را نمی دانست به او اعتراض میکرد و بسختی با او بمعارضه می پرداخت ولی چون حکمت آن کارها را دریافت به حقیقت امر اقرار کرد و اطاعت خضر را پذیرفت.

همچنین یاران امام هم چون حکمت صلح را نمی دانستند به آن حضرت اعتراض میکردند و خشمگین می شدند.

(۲)

۱۰- یکی از یاران

یکی دیگر از یاران امام هم که آتش خشمش زبانه کشیده بود با اندوهی فراوان به امام گفت:

«ای پسر پیامبر، با این کار که کردی، گردنهای ما را در برابر این سرکش بخواری افکندی»

امام فرمود:

«بخدا قسم، بدان جهت، خلافت را بمعایه واگذاشتم که یار و یآوری نداشتم و اگر میداشتم، شب و روز با معاویه می جنگیدم تا خدا بین من و معاویه داوری کند، ولی من مردم کوفه و دغلبازی آنها را می شناختم و آن افراد تبهکار هرگز نمیتوانستند بسود من مبارزه کنند زیرا آنها وفائی نداشتند و بقول و عملشان هرگز اطمینانی نبود آنها مردمی پراکنده و از هم پاشیده بودند و چنانکه می گویند، دلهایشان با ما ولی شمشیرهایشان بروی ما آخته بود».

امام بخوبی نشان میداد که در نبرد با معاویه، یار و یاور وفادار

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۴۰

و راستینی نداشت و مردم کوفه وفائی نداشتند و بسخن و کردارشان اعتمادی نبود و در این صورت چگونه میتوانست با معاویه بجنگد؟

امام بصورت‌های مختلف، پاسخ ناقدین و اعتراض گران صلح را میداد و شبهاتشان را رفع میکرد و علت و حکمت صلح را بیان میداشت و دلایلی

استوار برای هر کس بگونه ای می آورد تا اصالت کار و درستی نظر و اندیشه اش بر همگان آشکار شود.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۴۱

(۱)

بسوی مدینه

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۴۳

(۱) امام چند روزی در کوفه با دلی اندوهناک باقی ماند و اندوهی فراوان از نابکاری شیعیانش بجان داشت، که او را با گفتاری سخت و زشت آزار میدادند و از دیگر سوی دست یافتن معاویه و دار و دسته اش بمقام والای خلافت، او را به غمی بزرگ گرفتار کرده بود ولی همچنان شکیبیا و خویشتن دار بود و خشمش را فرو میخورد و کارش را بخدا وامی گذاشت.

بالاخره تصمیم گرفت که عراق را ترک گوید و از شهری که به او و پدرش خیانت کرد بیرون شود و راهی مدینه گردد از این روی آهنگ خود را بیارانش اعلام داشت و چون همه خبر یافتند، مسیب بن نجبه فزاری و ظبیان بن عماره تمیمی «۱» بحضورش آمدند تا امام را وداع گویند، امام که اندوهی فراوان از انحراف زمامداری مسلمانان بدل داشت به آنها فرمود:

«سپاس خدای را که بر فرمانش چیره است و اگر همه مردم بخواهند قضای او را دگرگونه کنند نمیتوانند».

از سخنان امام، تسلیم به قضا و حکمت الهی لمس می شد و اندوه و درد فراوانش از تزییع حق شرعیش نمودار بود.

---

(۱) - ظبیان بن عماره تمیمی از امیر المؤمنین روایاتی آورده است، بخاری در الصحابه از او نام میبرد و ابن حاتم و ابن حبان او را از تابعین می دانند (الاصابه ۲ / ۲۳۲) ابن حبان او را از ثقات میدانند و ابن حاتم درباره او خطائی نقل نمیکند (لسان المیزان ۳ / ۲۱۵)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۴۴

(۱) مسیب که

دید سایه اندوه بر شاخسارهای نبوت سنگینی می کند و دو شاخه درخت نبوت در زیر بار غمی بزرگ خم شده اند و می ترسند که شیعیان‌شان مورد تهاجم حکومت بنی امیه قرار گیرند به حسنین (ع) عرضه داشت:

«بخدا قسم برای ما پروائی از بنی امیه نیست که بخواهند ستمی روا دارند و انتقامی بگیرند، اکنون آنها با تمام توانشان میکوشند که دوستی ما را بخود جلب کنند».

امام حسین (ع) از اخلاص و وفاداری مسیب سپاسگزاری کرد و فرمود:

«ای مسیب. ما می دانیم که تو دوستدار ما هستی»

امام حسن (ع) هم او را بپاداش دوستی اهل بیت بشارت داد و فرمود:

«از پدرم شنیدم که می گفت پیامبر فرمود هر کس دوستدار گروهی باشد، همراه آنها خواهد بود».

مسیب و ظبیان از امام خواستند که در کوفه بماند ولی امام دعوت آنها را نپذیرفت و فرمود:

«راهی جز رفتن نداریم»^۱

امام آماده سفر شد و به همراهی خاندانش راهی مدینه گردید، همگی مردم کوفه به وداع امام آمدند و با آه و اندوه میگریستند^۲ و بدبختانه می نالند که چگونه کاخ آمالشان واژگون شد و سعادت همیشگی خود را بدست خویش از دست دادند آنها می دیدند که قرارگاه خلافت و ثروت بیت المال از شهر آنها بدمشق انتقال یافته، اکنون سایه شمشیری تیز بر سرشان سنگینی می کند و خواب آرامشان

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۶ / ۴

(۲) - تحفه الانام با خوری ص ۶۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۴۵

از دست رفته است، تا دیروز کوفه مرکز خلافت و پایگاه توانایان و دولت مداران بود ولی اکنون پس از خیانتی که به امام کردند از یاریش روی گردانیدند کوفه هم شهری چون شهرهای دیگر است و بهره و

امتیازی خاص ندارد.

(۱) کوفیان می بینند که انبوه سواران شام بشهرشان سرازیر میشوند و بر آنها چیرگی می یابند و حکومتی سخت و خشن و هراس آور که بوئی از مهر و دوستی ندیده در کوفه استقرار می یابد.

امام به همراهی خاندانش و ابو رافع متصدی بیت المال از کوفه کوچ کردند و کوفه بی امام در موجی از ناگواری فرو رفت و خیمه اندوهی سیاه بر آن سایه انداخت و از هر سوی بدبختی و ویرانی و سیه روزی فرایش گرفت.

خداوند بیماری طاعون را در بین کوفیان شیوع داد و گروهی فراوان باین بیماری گرفتار شدند و جان سپردند و مغیره بن شعبه فرماندار کوفه از ترس مرگ متواری شد و پس از چندی که بکوفه بازگشت طاعون بسراغش آمد و هنوز لذت حکومت را نچشیده بود که بگودال گور سرنگون شد. «۱»

کاروان امام راهی مدینه شد و بیابان را در هم نوشت تا به دیر هند رسید «۲» و امام از آنجا نگاهی غمگنازه بکوفه کرد و شعری را که نمودار شدت اندوه و اسف او بود چنین بزبان آورد:

من خانه دوستانم را از روی دشمنی ترک نمی گویم زیرا آنها از پایگاه و پیمان من دفاع میکردند «۳».

امام کوفه را با حسرت و اندوه وداع کرد ولی از فریب ها

---

(۱) - مسعودی در حاشیه کتاب ابن اثیر ۹۷ / ۶

(۲) - دیر هند ناحیه ای است در حیره که هند دختر نعمان بن منذر بن آنجا رفت و به نام او معروف گردید.

(۳) - شرح ابن ابی الحدید ۶ / ۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۴۶

و خیانتهایی که بر او رفته بود سخنی بزبان نیاورد. (۱) کدام نفس ملکوتی است که از شهری چنین که به او خیانتها

کرده و دشمنی‌ها ورزیده شکایتی نکند و شعری را در وداع آن بخواند که بیانگر امتنان از وفاداری وفاداران آن باشد؟! کسانی که از موقعیت و میثاق امام حمایت کردند، آنها که در مدائن از جان امام نگهداری کردند و در روزهای سخت ماجرای مسکن بیاری او گامی استوار داشتند، برادرانی راستین و یارانی نیکوکار که شمارشان اندک بود. کاروان امام بحرکت خود ادامه داد و هنوز راه دوری نپیموده بود که فرستاده معاویه فرا رسید و از امام خواست که بکوفه بازگردد و با گروه خوارج که سر برداشته بودند بجنگد، ولی امام نپذیرفت و طی نامه‌ای بمعاویه چنین نوشت:

«اگر بخواهم با کسی از اهل قبله بجنگم با تو خواهم جنگید ولی برای صلاح مسلمانان و حفظ جانشان از تو دست برداشتم»
«۱».

امام بدون اعتنا به درخواست معاویه بحرکت خود ادامه داد و به هر شهر و ناحیه‌ای که میرسید مردم به استقبالش می‌شتافتند و بحضورش تشریف می‌یافتند و نخستین پرسش آنها درباره صلح و واگذاری خلافت بمعاویه بود و امام جریان حال را به آنها باز میگفت و مردم ابراز ناخشنودی و تأسف می‌کردند زیرا از حکومت و تسلط معاویه بیم داشتند ولی امام چاره‌ای جز صلح نمیداشت زیرا خیانت و پراکنندگی سپاهیان او را بپذیرش چنین صلحی ناچار کرده بود. کاروان امام بمدینه رسید و مردم شهر که از ورود حسن (ع) آگهی یافتند همگی به پیشوازش رفتند زیرا خیر و احسان بسویشان روی می‌آورد و سعادت و رحمت در شهرشان فرود می‌آمد و نیکی‌هایی که از زمان عزیمت امیر المؤمنین به آنها پشت کرده بود اینک به آنها بازمی‌گشت.

امام بمدینه آمد و ده سال در آن اقامت گزید، مدینه از فیض و عنایتش سرشار شد و همگان از مهربانی و لطف امام بهره بردند و ما باختصار شرحی درباره شئون و کردار امام بمدت اقامتش در مدینه بیان میداریم:

(۱)

مکتب امام

امام، مکتب بزرگ خود را در مدینه برپای داشت و به نشر فرهنگ اسلامی و رهبری اجتماع بسوی دین اقدام کرد و تعلیمات اسلامی را به مردم آموخت و دانشمندان بزرگ و محدثان و راویان مشهور برای درک فیض بمکتبش شتافتند و امام برای ادای رسالت اصلاحی جاودانه اش میدانی تازه یافت و به روشنی افکار و بیداری مردم خفته و بی خبر پرداخت.

مورخان اسلامی نام شاگردان بزرگ مکتب امام را چنین بیان کرده اند:

پسرش حسن مثنی، مسیب بن نجبه، سوید بن غفله، علاء بن - عبد الرحمن، شعبی، هبیره بن برکم، اصبع بن نباته، جابر بن خلد، ابو الجوزاء، عیسی بن مأمون بن زراره، نفاله بن مأموم، ابو یحیی، عمیر بن سعید نخعی، ابو مریم قیس ثقفی، طحرب العجلی، اسحاق ابن یسار، محمد بن اسحاق، عبد الرحمن بن عوف، سفین بن اللیل و عمرو بن قیس «۱».

مدینه به فروغ چنین ستارگان علم و روایت میدرخشید و در علم و ادب و فرهنگ، بارورترین نواحی اسلامی بود. امام همچنانکه به گسترش فرهنگ و دانش میپرداخت مردم را نیز به مکارم عالی اخلاقی و کردار نیکو و پیروی از روش پیامبر دعوت میکرد و مشعل فروزان اخلاق عالی پیامبر را در اصلاح اجتماع و پاکسازی جان مسلمانان،

---

(۱) - تاریخ ابن عساکر ج - ۱۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۴۸

روشن نگه میداشت و اخلاق متعالیش چنان اوج داشت که نیکی

و گذشت و احسانش حتی بدشمنانش میرسید، چنانکه وقتی خبر یافت ولید بن عقبه بیمار شده با اینکه از شدت دشمنی او بخاندان رسول آگاه بود به عیادتش رفت و چون بیالینش نشست ولید گفت:

«از آنچه نسبت بهمه مردم کرده ام بدرگاه خدا توبه میکنم اما از آنچه نسبت پدیرت علی (ع) کرده ام هرگز توبه نمیکنم!!»
امام برخاست و هیچ گونه معارضه ای با او نکرد بلکه هدایائی نیز برایش فرستاد.

(۱)

مهربانی به مستمندان

باران مهر و عنایت امام بر بیچارگان و دردمندان می بارید و آنچه داشت به آنها انفاق میکرد و دلهایشان را به خیر و احسان خود مالا مال می ساخت، از نمونه های بزرگواریش اینکه مردی بحضورش نیاز برد، امام فرمود آنچه میخواهی در نامه ای بنویس و بیاور، آن مرد احتیاجات خود را در نامه ای نوشت و تقدیم کرد، امام دستور داد تا چندین برابر نیازش به او پردازند. حاضران گفتند:

«ای پسر پیغمبر، این نامه برای این مرد چه قدر پربرکت بود.»

امام فرمود:

«برکتش برای ما بیشتر بود، زیرا او ما را شایسته احسان شمرد، آیا نمی دانید که احسان در صورتی ارزنده است که پیش از درخواست انجام گیرد؟ و اگر بخشندگی پس از نیاز بردن باشد ببهای آبروی نیازمند تمام میشود و شاید که نیازمند، شب را به اضطراب بین امیدواری و نومیدی بسر برد و نداند که آیا نیازش برآورده میشود یا نومید باز میگردد و وقتی که برای درخواست می آید اندامش میلرزد و دلش ترسان است و اگر نیازش برآورده شود در برابر، آبرویش

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۴۹

را ریخته است و این آبروریزی او از احسانی که دریافته است گرانتز تمام میشود.»

امام، حمایت کار محرومان و درماندگان و پناهگاه زنان بی سرپرست و

یتیمان بود، چنانکه در جلد اول این کتاب برخی از بخشندگیهایش را که نمونه برتری در احسان و نیکوکاری بود یاد کردیم.

(۱)

پناه دهنده

امام در مدینه جدش پناهگاه بلندی برای پناه خواهان و دژ استواری برای فراریان از مظالم ستمگران بود، وقت خود را به برآوردن نیاز مردمان و دفع ستم از ستمدیدگان مصروف میداشت.

چنانکه مورخان می نویسند، سعید بن سرح که بخاندان پیامبر اراداتی خاص داشت مورد خشم زیاد بن ابیه قرار گرفت و زیاد او را احضار کرد، سعید که احساس خطر کرد از کوفه فراری شد و بمدینه رفت و به امام پناه برد، زیاد هم برادر و فرزندان و زن سعید را بزندان انداخت و خانه اش را خراب و اموالش را مصادره کرد.

امام از این خبر بشدت ناراحت شد و نامه ای به زیاد نوشت و از او خواست که به سعید امان بدهد و بستگانش را آزاد سازد و خانه اش را تعمیر کند و اموالش را پس بدهد. متن نامه چنین است:

«اما بعد، تو یکی از مسلمانان را مورد خشم قرار داده ای» در صورتی که سود او سود مسلمانان و زیانش زیان آنهاست خانه اش را ویران کرده ای، مالش را گرفته ای و خاندانش را بزندان انداخته ای، تا نامه بتو میرسد خانه اش را بساز و مالش را بپرداز و شفاعت من را درباره اش بپذیر تا اجر یابی و السلام»

امام در این نامه، زیاد را به نیکی واداشت و از بدکاری بازداشت و به او فرمود که اموال سعید را پس دهد و به او و خاندانش آزار نرساند زیرا او مرتکب گناهی نشده که مستحق چنین کیفری

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۵۰

باشد ولی زیاد از خواندن

این نامه از شدت خشم بینیش باد کرد، چون امام او را پسر ابی سفیان نخوانده بود و از شدت خشم جواب جسارت آمیزی به امام داد که نمودار نهاد پلید و پستی ذات او بود متن پاسخ زیاد چنین است:

(۱) «از زیاد بن ابی سفیان به حسن پسر فاطمه

اما بعد نامه ات رسید، نامت را پیش از نام من نوشته بودی در صورتی که تو نیازمندی و من سلطانم. تو یکی از رعایائی چگونه مانند یک فرمانروای مسلط فرمان می‌دهی؟ تو درباره مرد فاسقی برای من نامه می نویسی که از بداندیشی بتو پناه آورده است و تو هم با خشنودی به او پناه داده ای، بخدا قسم هرگز نمیتوانی او را نگهداری اگر چه او را بین پوست و گوشت پنهان کنی، اگر بتو دست یابم هرگز به نرمی رفتار نمی کنم و مراعات حالت را نمی نمایم و بهترین گوشتی را که دوست دارم بخورم گوشت تو است، پس این مرد گناهکار را به کسی که از تو شایسته تر است تسلیم کن، اگر او را بخشیدم برای شفاعت تو نیست و اگر او را کشتم بجرم محبت او پیدر فاسق تو است!! و السلام».

زیاد در این نامه، بی پروائی و بی شرمی و زشتخوئی خود را نشان داد و لطف و عنایت امیر المؤمنین و امام حسن را به ناسپاسی و تباهی پاسخ داد و فراموش کرد که حکومت فارس را بتفویض آنها بدست آورده است

اف بر تو ای روزگار، واژگون شوی ای دنیا که زنازاده ای مثل پسر سمیه به فرزند و ریحانه رسول جسارت ورزد و به کرامتش اهانت کند.

آنچه چنین غروری را به زیاد می دهد و دماغش را

پرباد میکند، تسلط جابرانه ای است که به آن دست یافته و گرنه دارای چه فضیلت و مزیتی است که بخواهد به آن افتخار کند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۵۱

(۱) امام از خواندن نامه زیاد تبسمی فرمود زیرا علت خشم او را میدانست، چون امام او را پسر ابی سفیان نخوانده بود.

امام جریان را به معاویه نوشت و نامه زیاد را به همراه آن فرستاد و نامه دیگر به زیاد نوشت و شخصیت پوشالیش را در هم شکست و بالندگیش را فروکوفت و نسبت ننگینش را به ابی سفیان مردود شناخت، چنانکه قبلا به این نامه اشاره کردیم.

نامه امام که بمعاویه رسید و از اهانت زیاد نسبت بمقام والای امام آگهی یافت فوراً نامه ای به این شرح برای زیاد نوشت:

اما بعد، حسن بن علی نامه ترا که در جواب نامه اش درباره فرزند سرخ نوشته بودی برای من فرستاد و از کار تو بشدت در شگفت ماندم و دانستم که تو دو گونه فکر میکنی، یکی به وراثت ابو سفیان و دیگری از جانب مادرت سمیه، آنچه از ابو سفیان به ارث میبری بردباری و درست اندیشی است ولی از سوی مادرت به گونه ای دیگر می اندیشی و از همین جهت نامه ای به حسن می نویسی و پدرش را دشنام میدهی و علی را فاسق مینامی در صورتی که بجان خودم تو به فسق سزاوارتر از پدر اوئی.

اما اینکه نامش را پیش از تو نوشته است حق دارد زیرا مقامی بس بلند دارد و اگر عقلت را بکار اندازی می بینی که از مقام تو نمی کاهد و اینکه او بتو فرمان داده است، حسن چنین حقی را دارد و اینکه شفاعت او را

نپذیرفتی، افتخاری را از دست داده ای زیرا و بهر جهت از تو برتر و والاتر است.

پس تا نامه من بتو میرسد دست از خاندان سعید بن ابی سرح بردار و خانه اش را بساز و اموالش را پرداز و متعرض و مزاحم او نباش، من نامه ای به حسن (ع) نوشتم که سعید مختار است که در مدینه بماند یا بشهرش بازگردد و تو حق نداری که او را با دست

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۵۲

یا زبانت بیازاری.

(۱) و اما اینکه در نامه ات حسن را به مادرش نسبت دادی و از پدرش نام نبردی، وای بر تو، حسن (ع) کسی نیست که بتواند کسی بسویش تیر جسارت پرتاب کند، ای بی مادر، تو حسن را به کدام مادری نسبت میدهی؟ مگر نمی دانی که مادرش فاطمه دختر رسول خداست و اگر علم و عقل میداشتی میدانستی که این افتخار برای او بزرگتر است.

و بعد معاویه در آخر نامه اش اشعاری در ستایش امام به این شرح نوشت:

اما حسن پسر همان کسی است که پیش از او بهر کجا حمله میبرد مرگ هم به همراهش بود

آیا شیر جز بمانند خود شیری می زاید؟ حسن هم نظیر و همانند همان پدر است

و اگر بخواهیم بردباری و خرد او را بسنجیم باید با وزن کوههای بلند اندازه بگیریم. «۱»

معاویه در این نامه به ارزندگیها و شرافت و بلندپایگی و مقام والای امام اعتراف کرد و گفت اگر بردباری امام را با کوه اندازه بگیریم، باز هم سنگین تر خواهد بود، پس واژگون باد روزگاری که به عنصری مثل زیاد میدان میدهد که به کرامت امام جسارت ورزد و بحضرتش ستم کند.

(۲)

با حبیب بن مسلمه

حبیب بن مسلمه فهری که از فرومایگان قریش و

کاسه لیسان دستگاه معاویه بود «۲» و نسبت بخاندان پیامبر کینه و حسادت میورزید

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۷۲ / ۴

(۲) - حیب بن مسلمه بن مالک قرشی فهری که او را حیب الروم می گفتند زیرا با رومیان سروسری و رفت و آمدی داشت، او از یاران مخلص معاویه بود و در جنگ صفین و دیگر معرکه ها در رکاب معاویه بود معاویه او را بفرمانداری ارمنستان فرستاد و او بسال ۴۲ هجری در همانجا بمرد (الاستیعاب ۱ / ۳۲۷)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۵۳

روزی در حال طواف کعبه با امام حسن (ع) برخورد کرد امام به او فرمود:

«ای حیب، مسیر تو در راه طاعت خدا نیست.»

حیب به مسخرگی به امام گفت:

«ولی روشی که درباره پدرت داشتم در مسیر طاعت خدا بود!!»

امام بگفتار نادرست حیب چنین پاسخ داد:

«بخدا قسم، تو برای بدست آوردن منافع اندک و ناپایدار دنیا، فرمان معاویه را گردن نهادی، اگر او دنیای تو را تأمین کرد، در برابر آخرت را از تو باز گرفت، تو اگر کار خیری هم انجام دهی خود را مشمول این آیه میدانی که خداوند فرمود:

«گروهی دیگر که بگناهان خود اقرار کردند و نیکوکاری و بدکاری را بهم درآمیختند» (۱)

در صورتی که اشتباه میکنی و تو مشمول این آیه از قرآنی که خداوند فرمود:

«نه چنین است بلکه دلهای آنها بر اثر تبهکاریشان سیاه و تیره شده است» (۲) بعد او را ترک فرمود و روی گردانید. (۳)

(۱)

جلوگیری از پیوند با امویان

معاویه علاقه داشت تا با بنی هاشم پیوند خویشاوندی برقرار کند تا بدین وسیله شرف و عزتی یابد بهمین جهت نامه ای به مروان حکم، فرماندار مدینه نوشت تا زینب دختر عبد الله جعفر را برای یزید خواستگاری

کند و مهریه زینب را به هر قیمتی که پدرش خواست تعیین کند و همه وامهای عبد الله جعفر را بپردازد و بدین وسیله بین

(۱) - سوره توبه آیه ۱۰۲

(۲) - سوره مطفین آیه ۱۳

(۳) - احکام القرآن رازی ۳ / ۱۸۱ و زهر الآداب ابی اسحاق ۱ / ۵۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۵۴

بنی هاشم و بنی امیه صلح و پیوندی پایدار برقرار کند.

(۱) مروان بدنبال عبد الله فرستاد و دخترش زینب را برای یزید خواستگاری کرد، عبد الله گفت:

«اختیار زنان ما بدست امام حسن (ع) است، از او خواستگاری کنید».

مروان بحضور امام آمد و زینب را برای یزید خواستگاری کرد، امام فرمود:

هر کس را که میخواهی دعوت کن، مروان رفت و گروهی زیاد از بنی هاشم و بنی امیه را در یک مجلس فراهم آورد و بعد بسخرانی ایستاد و گفت:

«اما بعد، امیر المؤمنین فرمان داده است که زینب دختر عبد الله جعفر را برای یزید بهر مهریه ای که پدرش تعیین کند خواستگاری کنم و همه قروض عبد الله را بپردازم و بین بنی هاشم و بنی امیه صلحی پایدار برقرار سازم و یزید جوانی است که هرگز همتائی ندارد و بجان خودم افتخار شما به پیوند یزید بیشتر از افتخار او بانتساب شماست و یزید کسی است که ابرها ببرکت او باران می بارند!!»

مروان گمان میکرد که ارزش افراد به قدرت و حکومت آنها وابسته است و نابخردی و نادانی خود را با چنین گفتاری بیان داشت ولی امام، بیهوده گوئیهایش را پاسخ داد و بهر جمله از سخنانش جوابی محکم داد و بعد از ستایش و سپاس خداوند چنین فرمود:

«اما اینکه گفتم مهریه زینب را هر مبلغی که پدرش

بخواهد می پذیریم، باید بدانی که ما از سنت پیامبر درباره خاندان و دخترانش سر نمی پیچیم» (۱).

---

(۱) - سنت رسول خدا در مورد میزان مهریه دخترانش چهارصد درهم بود.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۵۵

(۱) «و اینکه گفתי قرض پدرش را می پردازیم، هرگز سابقه نداشته که زنان ما با مهریه خود قرض پدرهاشان را پردازند».

«و اینکه گفתי بین بنی هاشم و بنی امیه صلح برقرار میشود ما برای خدا و در راه خدا با شما دشمنی می کنیم و هرگز بخاطر دنیا آشتی نمی کنیم».

«اینکه گفתי یزید همتائی ندارد، همتایان او همان همتایان گذشته در جاهلیتند و مقامی بر او افزوده نشده است».

«و گفתי که افتخار ما به خویشاوندی یزید بیشتر از افتخار او نسبت بماست، در این مورد باید گفت که اگر خلافت از نبوت برتر باشد افتخار با شماست ولی چون نبوت زمامدار خلافت است شما باید بما افتخار کنید».

«و اینکه گفתי ابرها از برکت یزید باران می بارند، این سخنی است که فقط و فقط درباره پیامبر و خاندان او گفته شده است».

امام، با گفتار استوارش، سخن مروان را از هم گسیخت و به بی پروائیش پاسخ گفت و برای اینکه همه تلاشهای مروان را از هم بپاشد و کاخ آرزویش را در هم کوبد فرمود:

«ما بهتر دانستیم که زینب را به پسر عمویش قاسم پسر محمد بن جعفر نامزد کنیم و اکنون زینب را به او میدهم و مهریه اش را یکی از املاک خودم در مدینه قرار میدهم. این مزرعه را معاویه به ده هزار دینار از من میخرید و من نفروختم».

مروان در برابر این گفتار و اقدام امام، عقل از سرش پرید و بدون اختیار فریاد زد:

«ای بنی

هاشم، مرا فریب دادید؟»

ولی مروان خودش به فریبکاری سزاوارتر بود، زیرا امام کار خیری انجام داد و حاضر نشد که دوشیزه پاک علوی به ازدواج یزید تبه‌کار و ناپاک درآید.

مروان گزارش امر را برای معاویه فرستاد و معاویه که گزارش

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۵۶

را خواند با تأثر گفت!!

«از آنها تقاضای خویشاوندی می‌کنیم ولی نمی‌پذیرند در صورتی که اگر آنها از ما چنین درخواستی کنند آن را می‌پذیریم» (۱).

(۱) امام از نقشه‌های خائنانه معاویه آگهی داشت و می‌دانست که مقصود معاویه از پیوند خویشاوندی با بنی هاشم تقویت موقعیت خانوادگی و تحصیل آبرو و حیثیت است و امام با مخالفت خود نقشه‌های معاویه را بهم زد و تلاشهایش را خنثی کرد. به امام خبر دادند که معاویه گفته است:

«بنی هاشم بخشنده‌اند و بنی امیه بردبارند و بنی زبیر دلاورند و بنی مخزوم بلندپروازند».

امام مقصود معاویه را از این گفتار دانست و فهمید که معاویه این سخن را برای تقویت خاندان خود و تضعیف دیگران گفته است باین جهت فرمود:

«خدا معاویه را بکشد، می‌خواهد که بنی هاشم این قدر ببخشند که تهیدست شوند و بنی امیه با بردباری خود مردم را جلب کنند و آل زبیر با دلاوریهای خود هلاک شوند و بنی مخزوم با تکبر و بلند-

---

(۱) - مقتل الحسین خوارزمی ۱/ ۱۲۴ و در مجمع الزوائد ۴/ ۲۷۸ از قول معاویه ابن خدیج آمده است که گفت معاویه مرا به نزد امام حسن فرستاد تا یکی از دختران و یا خواهرانش را برای یزید خواستگاری کنم، من بحضور امام آمدم و پیغام معاویه را رسانیدم امام فرمود ما دختران خود را در انتخاب شوهر آزاد می‌گذاریم،

خودت برو و از دخترم خواستگاری کن من به پیش دختر رفتم و از او برای یزید خواستگاری کردم، دختر گفت بخدا قسم این کار انجام پذیر نیست زیرا معاویه از فرعون پیروی میکند و مردان را می کشد و زنان را وامی گذارد، من بحضور امام آمدم و گفتم دخترم امیر المؤمنین را به فرعون تشبیه میکند فرمود ای معاویه از دشمنی ما پرهیز زیرا پیامبر فرمود هر کس نسبت بخاندان من کینه و حسادت ورزد خداوند او را به گودال آتش می اندازد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۵۷

پروازی، مردم را از خود برانند» (۱).

امام همچنان، نقشه های پلید معاویه را بهم میزد و پرده از چهره زشت او برمی داشت و قدرتش را درهم می شکست و هرگز از سلطنت و حکومتش نمی ترسید.

(۱)

معاویه در مدینه

بگفته خوارزمی، معاویه سفری بمدینه کرد و تجلیل و احترام و بزرگداشت مردم را نسبت به امام حسن (ع) مشاهده کرد و بسختی ناراحت شد و ناگزیر با ابو الاسود دؤلی و ضحاک بن قیس فهری بمشاوره پرداخت و گفت برای حسن چه تدبیری بیندیشم تا او را از چشم مردم بیندازم و از میزان اهمیت و احترامش در نزد مردم بکاهم، ابو الاسود در پاسخش گفت:

«البتة امیر المؤمنین بهتر میدانند، ولی عقیده من این است که امیر المؤمنین چنین کاری نکنند، زیرا هر چه بگویند مردم، آن را بحساب حسادت شما میگذارند و برای او احترام و عظمتی بیشتر قائل میشوند.

ای امیر المؤمنین، حسن (ع) جوانی راستگوی و حاضر جوابست و پاسخ گفتارت را به استواری میدهد و استخوان پایت را در هم میکوبد و ناروایی هایت را آشکار میکند، در این صورت سخنان تو بسود او تمام

میشود و زیانهائی فراوان برایت بیار می آورد مگر اینکه در ادب او عیبی بیابی و یا در نژادش انحرافی پیدا کنی اما او از چنین نقصهائی مبرا است، او به درست اندیشی و صراحت و رسائی سخن در میان عرب مشهور است و نژادش بزرگ و عنصری پاک است، پس ای امیر المؤمنین چنین کاری را مکن».

ابو الاسود در این مشورت بدرستی سخن گفت و او را براستی

---

(۱) - عیون الاخبار ابن قتیبه ۱/ ۱۹۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۵۸

اندرز داد، زیرا در امام، انحراف و منقصتی نبود که شرمسارش سازد، و امام بگفته خداوند در قرآن مجید از هر پلیدی و انحرافی برکنار بود.

(۱) اما ضحاک بن قیس، برعکس معاویه را به این جسارت برانگیخت و او را به این کار تحریک کرد و گفت:

«ای امیر المؤمنین، آنچه میخواهی درباره او انجام داده و حمله ات را از او بازمدار زیرا اگر او را آماج تیرهای گفتارت قرار دهی و به استواری پاسخش دهی همچون شتران پیر و فرتوت، خوار و نگویند».

معاویه رأی ضحاک را پذیرفت و روز جمعه بمنبر رفت و خدای را سپاس گفت و بر پیامبر درود فرستاد و بعد به پیشوای مسلمانان علی بن ابی طالب جسارت کرد و سپس گفت:

«گروهی از قریش هستند که کودکانه می اندیشند و نابخرد و نادانند، زندگانی سیاهی دارند و تنگنای روزگار آزارشان میدهد، شیطان بر سرهاشان نشسته و زبانهایشان را بکار گرفته است، در سینه هاشان شیطان لانه کرده و تخم گذارده و در گلوگاهشان جا گرفته است، آنها را بخطاکاری واداشته و بدکاری را در برابرشان زینت داده و در مسیر هدایت کورشان کرده و به تجاوز

و گناه و دشمنی و دروغ و بهتان راهنمائیشان کرده است، آنها با شیطان شریک و رفیقند (و کسی که با شیطان انباز و همراه باشد، رفیقی بد برای خود برگزیده است) شیطان برای تربیت آنها بس است، و خداوند بهترین کمک کار است».

امام حسن (ع) با شنیدن این سخن از جا جهید و همچون سیلی بنیان کن بمعاویه هجوم برد و سخنان ناروایش را چنین پاسخ داد:

«ای مردم، هر کس مرا می شناسد که می شناسد و آن کس که نمی شناسد- بداند که من حسن پسر علی بن ابی طالبم، من پسر پیامبر خدایم، پسر آن کس که خداوند زمین را برایش پاک و سجده گاه قرار داد، من

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۵۹

پسر چراغ فروزان و فرزند پیامبر بشارت بخش و بیم رسانم، پسر آخرین پیامبران و پیشوای فرستادگان و رهبر پرهیزگاران و برگزیده پروردگار جهانیان، من پسر آن کس که بر جن و انس برانگیخته شد و برای جهانیان رحمه پروردگار بود.

(۱) معاویه از سخن امام بسختی افتاد و برای اینکه سخن امام را قطع کند گفت:

«ای حسن، درباره خرما هم سخنی بگوی».

امام فرمود: بوسیله باد بارور میشود و حرارت خورشید آن را می پزد و خنکی شب خوشبوی و تازه اش میکند. اینهم برای اینکه پوزه ات بخاک مالیده شود ای معاویه و سپس در شناخت خویش چنین ادامه داد:

من پسر آن کس که خواستش بدرگاه خدا پذیرفته میشد، من پسر شفیع فرمانروایم، من فرزند نخستین کسی هستم که سر بخاک می نهاد و چهره بخاک می آلود (ابو تراب)، من فرزند آنم که در بهشت را می کوبد و من فرزند آن دلاور رزمنده ام که فرشتگان در التزامش می جنگیدند و با

هیچ پیامبری در نبرد همراه نبودند، من پسر آن مجاهد بزرگم که بر دار و دسته عرب پیروز شد و بینی اشراف قریش را بخاک مالید».

معاویه خشمناک شد و فریاد زد:

«تو خود را شایسته خلافت میدانی».

امام در پاسخ او شرایط خلافت را چنین بیان داشت:

«کسی شایسته خلافت است که بکتاب خدا و روش پیامبر رفتار کند و آن کس که با کتاب خدا مخالفت کند و سنت پیامبر را بیکسو نهد، شایسته خلافت نیست، او کسی است که بزور حکومتی را بچنگ آورده و از آن بهره میبرد و بزودی دورانش پایان می یابد و سنگینی جرمش بدوشش میماند».

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۶۰

(۱) معاویه از غرور و کبرپائیش بیائین افتاد و به فریبکاری پرداخت و گفت:

«حتی یک نفر در قریش نیست که از نعمت ها و بخشندگیهای ما بهره مند نباشد».

امام در جوابش گفت:

- «بلی کسی که پس از خواری بوسيله او عزت یافتی و کمی خود را بفراوانی رسانیدی».

- ای حسن آنها کیستند؟

- کسانی که نمی خواهی آنها را بشناسی.

و باز هم امام در معرفی خویش بگفتارش چنین ادامه داد:

من فرزند آن کسم که بر پیر و جوان قریش پیشوا بود و در کرامت بر همه مردمان آقائی داشت، آن کس که بر مردم جهان در راستی و بخشندگی برتری داشت، شاخه ای بارور بود و در برتریها پیشگام بود، من پسر آن کسی هستم که خشنودیش خشنودی خدا و خشمش، خشم خداست، پس ای معاویه آیا حق داری به چنین کسی جسارت کنی، معاویه گفت نه، گفتارت را درست میدانم، امام فرمود:

«حقیقت روشن است و باطل تاریک، آن کس که بحق گرائید پشیمان نشد و باطل کار، بزبان افتاد

و حقیقت را درست اندیشان می شناسند».

معاویه بهمان عادت فریبکاریش ناچار گفت (آن کس که بتو بدی کند از آفرین دور باد).

(۲)

حزب سیاسی

دکتر طه حسین، عقیده دارد که امام حسن در مدت اقامتش در مدینه حزبی سیاسی تشکیل داد و رهبری حزب را شخصاً بعهده

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۶۱

گرفت، او در این باره چنین میگوید:

«نظر ما این است، در روزی که گروهی از مردم کوفه در مدینه بیدار امام آمدند و امام سخن آنها را شنید و دستوراتی به آنها داد و نقشه هائی طرح کرد همان روز حزب سیاسی منظمی از شیعیان علی (ع) و فرزندان او وجود آورد و رهبری آن را خود بعهده گرفت.

بزرگان کوفه در بازگشت از مدینه تشکیل این احزاب و برنامه های آن را بمردم خبر دادند و گفتند: «این صلح موقتی است و باید آماده قیام باشیم تا فرمان از سوی امام که در مدینه است صادر شود».

(۱) برنامه این حزب کاملاً روشن و صریح بود و هیچ گونه پیچیدگی و ابهامی نداشت و عبارت بود از پیروی امامی که از خاندان علی (ع) باشد و در این صلح موقت انتظار فرمان جنگ داشتن و بهنگام صدور دستور به جنگ پرداختن.

نظر طه حسین در این مورد، درست است و بهمین دلیل امام به دمشق سفر کرد تا زشتکاریهای معاویه را بنماید و او را با پستی ها و ننگها و تبهکاریهای که دارد در پایتخت حکومتش و در دستگاه و دربارش برسوائی کشاند و از دیگر هدفهای این سفر تأیید موفقیت حزب سیاسی ضد اموی بود تا خلافت را از بنی امیه بازستانند و بدولت عادل و اصیل اسلامی منتقل سازند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۶۳

(۱)

بسوی دمشق

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۶۵

(۱) بروایت همه مورخان، امام حسن (ع) به دمشق مسافرت و با معاویه ملاقات کرده است

و اختلاف بر این است که این مسافرت یک بار یا چند بار انجام گرفته است ولی تحقیق درباره کرات مسافرت امام، برای ما چندان مهم نیست بلکه ضرورت مربوط به علت این مسافرت است، عقیده ما این است که مقصود امام از این مسافرت، نشان دادن شایستگی اهل بیت برای رهبری مسلمانان و بیان تبهکاریهای رژیم اموی بود که مردم شام را بزیر سایه سنگین خود انداخته و آنها را از شناخت حقایق منحرف ساخته بود و دلیل این نظریه، بحثهای صریح و مستدل امام در حضور معاویه است که بزودی به آن اشاره خواهیم کرد تا بخوبی روشن شود که چگونه امام با نهایت شجاعت و صراحت، پرده از چهره زشت حکومت معاویه بر گرفته و عار و عیار او را بر همه مردم، آشکار ساخته است بحدی که پایه های قدرت او بلرزه درآمده و خلافتش بخطر بزرگ گرفتار آمده است.

ولی گروهی میگویند که امام برای دریافت عطایای معاویه به دمشق مسافرت میکرد و اضافه میکنند که چگونه امام چنین بخششهایی را که از اموال مغضوبه بدست معاویه می آمده دریافت میداشته است؟

در پاسخ این اعتراض باید گفت که نظریه فقهای اسلامی در این زمینه جوابگوی چنین اعتراضات است، فقها عقیده دارند در صورتی که

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۶۶

مسلم باشد اموالی غصب نیست دریافت بخششها و هدایای حاکم ستمکار جائز است ولی اموال غصب شده باید بصاحبانش مسترد گردد. «۱»

(۱) ولی اکثر اموالی که در دست معاویه بود از طریق زکات و خراج بوسیله عمال او فراهم آمده بود و این وجوه اگر چه نامشروع باشد ولی مسلمانان راستین و نیکوکار میتوانند بعنوان احقاق حق

مسلمین چنین وجوهی را دریافت کنند و به اهلش برسانند و مهمتر اینکه امام با داشتن حق ولایت و تصرف میتواند چنین اموالی را اخذ کند و بمصرف نیازمندیهای عامه مسلمانان برساند.

کسانی که می گویند امام برای دریافت عطایای معاویه بشام سفر کرده است به روایت یک خبر دروغین و ساختگی استدلال می کنند و میگویند که امام همه ساله بدیدار معاویه میرفت و صد هزار دینار از او دریافت میداشت ولی یک سال که امام به دمشق رفت معاویه او را فراموش کرد و جایزه همه ساله را نپرداخت و امام تصمیم گرفت که نامه ای بمعاویه بنویسد و این مبلغ را از او درخواست کند ولی پیامبر را در خواب دید که به او فرمود: زندگانی حسن بن علی(ع) ج ۲ ۳۶۶ بسوی دمشق ..... ص : ۳۶۳

«ای حسن، میخواهی به پیش مخلوق خدا نیازت را ابراز داری و پروردگارت را از یاد ببری؟».

حسن گفت ای رسول خدا، پس چه کار کنم؟

پیامبر این دعا را به او آموخت که بگوید:

«خدایا، در هر کاری که چاره ام از دست رفت و بمنظورم نرسیدم و از اندیشه ام نگذشت و بر زبانم نیامد، از تو میخواهم، همچنانکه بندگان را از مهاجرین و انصار مشمول بخشایش ساختی بمن از کرم بهره ای برسانی».

---

(۱) - مکاسب شیخ انصاری

زندگانی حسن بن علی(ع)، ج ۲، ص: ۳۶۷

(۱) امام از خواب بیدار شد و این دعا را مداومت کرد، دیری نگذشت که معاویه بر اثر یادآوری بعضی از یارانش مستمری امام را بمدینه فرستاد «۱».

ولی این روایت، هرگز مورد اعتماد نیست، زیرا ما امام را به بلندهمتی و بزرگواری و عزت نفس می شناسیم و هرگز، امام از مرتبه والایش بزیر نمی آید که بخواهد نامه ای

به معاویه بنویسد و از او درخواست کمک کند و پیغمبر او را از این کار بازدارد. بعلاوه امام دارای املاک و درآمدهای فراوانی بود و مسلمانان هم وجوه فراوانی برای پخش بین مستمندان در اختیارش می گذاشتند و نیازی به عطایای معاویه نداشت و اگر هم از جانب معاویه پولی برای امام فرستاده می شد، حضرتش همه را به نیازمندان می بخشید و هرگز بمصرف شخصی و خانوادگیش نمی رسانید چنانکه در تاریخ آمده است که امام از اموال شام حتی بمیزانی که یک حیوان بدهانش بگیرد، دریافت نمی کرد «۲» بنابراین چگونه میتوان گفت که امام برای دریافت عطایای معاویه بشام مسافرت میکرده است؟

(۲)

مناظرات امام

معاویه در مدت اقامت امام بدمشق، عرصه برایش تنگ می شد و بسختی دچار سراسیمگی میگشت. او میدید که مردم شام با اشتیاقی فراوان بحضور امام میرسند و مقدمش را گرامی میدارند و از دانش سرشار آسمانیش بهره میگیرند و چنین استقبالی معاویه و یارانش را به هراس می انداخت.

بمنظور چاره جوئی در برابر این خطر بزرگ، تنی چند از اطرافیان سیه کار معاویه که دشمنی پایداری با خاندان پیامبر داشتند

---

(۱)- تاریخ ابن عساکر، مشارق الانوار، نور الابصار

(۲)- نسخه خطی کتاب جامع اسرار العلماء در کتابخانه عمومی کاشف الغطاء

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۶۸

از جمله، عمرو عاص، مغیره بن شعبه، مروان حکم، ولید بن عقبه، زیاد بن ابیه و عبد الله زبیر در حضور معاویه جلسه ای تشکیل دادند و او را بر ضد فرزند پیامبر برانگیختند تا با دشنام و بهتان بر امام بتازند و او را از چشم مردم بیندازند و دردی که از فرزند فاتح مکه و قهرمان بت شکن اسلام بدل دارند بدین وسیله تسکین بخشند.

(۱) آنها

از امام دلی پردرد داشتند زیرا هر چه بساحت معصومش جسارت میورزیدند و سخنانی ناروا و تلخ درباره اش می گفتند و به اهانتش می پرداختند، امام با منطق محکم و بیان رسایش به آنها پاسخ میداد و همگان را منکوب و رسوا می ساخت و پستی ها و کج رویه‌شان را آشکار میکرد ولی این معارضه را خوش نمی داشت و ناگزیر بدفاع میپرداخت و میفرمود: «اگر بنی امیه مرا بناتوانی در سخن گوئی متهم نمی کردند، زبان بسخن نمی گشودم» در رسائی سخن و استحکام کلام امام همین بس که ابن عباس بین دو چشمان حضرتش را بوسید و گفت فدایت شوم ای پسر عمو، تو همیشه بر امواج متلاطم دشمن حمله میبری و با پیروزی خود جانم را شفا می بخشی.

امام همیشه در مناظراتش پیروز می شد و دشمنانش را به سستی و ناتوانی میکشاند و معاویه که شاهد شکست مخالفان امام در مباحثات و مناظرات مختلف بود و آنها را در برابر ضربات کوبنده منطق امام، مغلوب و مفتضح میدید به آنها سفارش میکرد که از گفتگو با امام پرهیزند «۱».

شایسته است که متن مناظرات، امام با همان رسائی کلام و ارزشهای ادبیش بصورت یک میراث اصیل فرهنگی با اسلوب و روش ارزنده اش بنام ادب مشاجرات بر دوستداران منطق و ادب عرضه شود.

مناظرات امام در همه مجالس ادبی دمشق بازگو می شد

---

(۱) - اعلام زرکلی ۲/ ۲۱۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۶۹

و مردم به تجلیل و بزرگداشت امام و تحقیر مخالفانش میپرداختند و ما برخی از این گفتگوها را برای نمونه می آوریم:

(۱) ۱- روزی معاویه بحضور امام آمد و گفت:

- ای حسن، من از تو بهترم.

- چه طور، ای پسر هند؟

- مردم زمامداری من را پذیرفتند

و تو را کنار زدند.

با توجه باینکه در اسلام، هرگز حکومت و فرمانروائی موجب امتیاز نیست و ملاک برتری تقوی و نیکوکاری است، امام در رد ادعای معاویه فرمود:

«هیئات، ای پسر هند جگرخوار، از بد راهی برای خودت مقام و امتیاز تراشیدی، کسانی که حکومت ترا پذیرفته اند یا با علاقه اطاعت تو را قبول کرده اند یا به اجبار، آن کس که مطیع تو است، خدا را نافرمانست و آنکه مجبور است بدستور کتاب خدا معذور است و من هرگز نمیگویم که از تو بهترم زیرا در تو خیری نیست که من از آن فراتر باشم و خداوند همچنانکه مرا از پستی ها دور نگهداشته ترا هم از فضیلتها بر کنار ساخته است (۱)».

(۲) ۲- روزی امام بر معاویه وارد شد و شکوه و مرتبت عظیمش، عمرو عاص را گران آمد و از شدت کینه و حسد، به مقام امام گستاخی کرد و گفت:

«مرد خطاکار و ناتوانی وارد شد که عقلش بین چانه های اوست!!».

عبدالله جعفر که در مجلس حضور داشت بسختی از این گستاخی برآشفته و به پسر عاص گفت:

«خاموش باش، تو بقبله بلند کوهستانی، تیر می اندازی که

---

(۱) - روضه الواعظین ابو علی نيسابوری

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۷۰

سیلها از دامانش سرازیر میشوند و بلندیهای زمین به ارتفاع والایش نمی رسند و هیچ پیکانی به اوج بزرگیش بالا نمی رود، از جسارت بمقام حسن (ع) بر حذر باش. تو هر روز دندان بگوشه یکی از مردان قریش فرو میبری، ولی تیرت به هدف نمیرسد و دروغ و نیرنگت پنهان نمی ماند».

(۱) امام این گفتار را شنید و چون مجلس معاویه از مردم خالی شد بمعاویه پرخاش کرد و گناه عمرو عاص را بگردن

او انداخت و تهدید کرد، چنانچه دست از فریب و سرکشیش بردارد به او اعلام جنگ خواهد کرد و بعد از صفات ارزنده و شخصیت والایش شمه ای بمعایه ابراز داشت و فرمود:

«ای معاویه همیشه در نزد تو بندگانی هستند که دندان بگوشت مردم فرو میبرند، بخدا قسم اگر بخواهم کاری میکنم که ناگواریهائی شدید برایت پیش آید و نفسهاتان به تنگی گراید».

و سپس امام به بیان این اشعار پرداخت:

ای معاویه آیا عبد سهم را فرمان میدهی که مرا در حضور مردم ناسزا بگوید

هنگامی که قریش مجالس فراهم می آورند تو میدانی که آنها چه منظوری دارند

تو از روی نادانی بمن ناسزا میگوئی با کینه ای که همیشه از ما بدل داری

آیا تو هم بمانند من پدری داری که به آن افتخار کنی، یا نیرنگ می بازی

ای پسر حرب، تو جدی مانند جد من نداری که فرستاده خداست اگر بخواهی جداها را بیاد آوری

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۷۱ مانند مادر من مادری در قریش نیست که فرزندان با حسبی از آن زاده شود

ای پسر حرب، کیست که مثل من بسرایدو کسی همچون من شایسته سرزنش نیست

خاموش باش، و دست بکاری مزن که از ترس آن کودکان پیر شوند «۱».

(۱) امام در این اشعار از برتریها و امتیازات خود سخن گفت و بدیها و پستی های معاویه را نمودار ساخت. با چنین سخنانی که به آخرین مرز بلاغت و اعجاز میرسد و بیانگر رسائی و بدیهه گوئی و قدرت حجت است و معاویه را از اوج ناز و گزافه اش بزیر می آورد و ارزندگی خاندان و حسب امام را بیان میدارد، بنابراین باید گفت، ناتوانی و اشتباه سخن امام در کجاست؟

۳- کار امام در شام همچنان بالا

میگرفت و مردم بسویش روی می آوردند و از گفتار و راهنمائیش بهره می بردند چنانکه دلها و اندیشه ها و عواطف عمومی به اختیار امام درآمد و فضائل و ارزندگیهای امام همه مجالس را فرا میگرفت و همه جا سخن از تجلیل و بزرگداشتش یزبان می آمد.

حاشیه نشینان و دست نشانندگان معاویه همچون عمرو عاص و ولید بن عقبه و عتبه بن ابی سفیان و مغیره بن شعبه از این جریان به هراس افتادند و ترسیدند که بسرنوشتی شوم گرفتار آیند و کار از دستشان برود و تخت قدرت و حکومت بنی امیه واژگون شود، بدین جهت اجتماعی در دربار معاویه تشکیل دادند و به معاویه وجود خطر را گوشزد کردند و از توجه مردم به امام و تجلیل و بزرگداشت مردم نسبت بمقام او و اجتماع عموم بمحضرش سخن گفتند و اعلام

---

(۱) - المحاسن و الاضداد جاحظ، المحاسن و المساوی بیهقی، شرح ابن ابی الحدید، جمهره الخطب.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۷۲

داشتند که وجود امام در دمشق برای دولت بنی امیه خطری بزرگ است و بهمه گفتند که برای در هم شکستن قدرت معنوی امام بایستی در مجلسی از او دعوت بعمل آورند و پدرش را بکشتن عثمان متهم سازند و او را از چشم مردم بیندازند و در این باره چنین گفتند «حسن، نام پدرش را زنده می کند و هر چه میگوید مردم می پذیرند و فرمان میبرند و صدای کفشهای انبوهی که بسراغش میروند بلند است و کم کم دارد بمقامی که سزاوار آن نیست بالا میرود و در این باره خیرهای بدی بما میرسد».

(۱) معاویه گفت، میخواهید چه کار کنید؟

گفتند «بدنبالش بفرست تا بیاید و ما به او و پدرش

دشنام دهیم و به عیجوتی و سرزنشش پردازیم و بگوئیم پدرش عثمان را کشته است و این تهمت را به او ثابت کنیم و او هم جوابی ندارد که بما بدهد».

اما سستی رأی آنها بر معاویه پوشیده نبود و میدانست که آنها درست نمی اندیشند و بخوبی آگاه بود که امام در این مباحثه بر آنها پیروز میشود و بخواریشان میکشاند از این جهت به آنها گفت:

- من این رأی را نمی پذیرم و چنین کاری را نمی کنم

- ای امیر المؤمنین، ما میخواهیم این کار را انجام دهیم.

- وای بر شما این کار را نکنید، بخدا قسم هر وقت او به پیش من آمد مرا خفیف کرد و عیبهایم را آشکار ساخت.

- به هر حال بدنبالش بفرست.

- اگر بدنبالش بفرستم درباره او و شما با انصاف رفتار می کنم.

پسر عاص گفت، آیا میترسی باطل او بر حق ما غلبه کند و گفتارش بر سخن ما فزونی یابد؟

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۷۳

(۱) معاویه که پافشاری آنها را دید گفت، اگر بدنبالش بفرستم میگویم هر چه میخواهد بشما بگوید گفتند، باشد، بدنبالش بفرست تا بیاید.

بالاخره معاویه پیشنهادشان را پذیرفت ولی دستور داد که فقط در یک مسأله با امام بحث کنند و به آنها گفت:

«حالا که حرف من را گوش نمی کنید و میخواهید این کار را بکنید، حرف ناروا نزنید و بدانید که اینها از خاندان پیامبرند و کسی نمیتواند عیبی به اینها بگیرد و ننگی بمقامشان بچسباند، پس همان تهمتی را که ممکن است به او بزنید و بگوئید که پدرش عثمان را کشته و خلافت خلفای پیشین را قبول نداشته است».

پس بدنبال امام فرستاد، امام برخاست و جامه هایش را

پوشید و منظور معاویه را دانست و بهنگام خروج از خانه این دعا را زمزمه کرد:

«خدا یا از شر آنها بتو پناه میبرم و بیاری تو بخاکشان می افکنم و از تو در این مبارزه کمک میخواهم، پس بهر گونه و بهر گاه که میخواهی شر آنها را برطرف فرما، به نیرو و خواست تو ای مهربانترین مهربانان».

(۲) آنگاه به نزد معاویه رفت و مورد تجلیل و احترام فراوان قرار گرفت و معاویه گفت:

«ای ابا محمد، اینها بدنبال تو فرستادند و فرمان مرا نبردند».

امام به پوزش معاویه و نادرستی سخنش پاسخ داد و گفت:

«سبحان الله، خانه، خانه تست و اجازه آن در اختیار تو، بخدا قسم اگر تو سخن آنها را پذیرفته ای و به نیت درویشان آگاهی، من شرم دارم که بتو ناسزا بگویم و اگر آنها نظرشان را بر تو تحمیل کرده اند، چه مرد ناتوانی هستی، نمیدانم کدامین را بپذیرم و کدام را نپذیرم، اگر میدانستم که این گروه چنین قصدی دارند،

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۷۴

منهم عده ای از بنی عبدالمطلب را با خودم می آوردم ولی من هرگز از تو و آنها باکی ندارم، دوست من خداست و خدا دوست شایسته کارانست».

(۱) معاویه گفت: من هرگز نمیخواستم ترا به این مجلس بخوانم، ولی اینها نظرشان را بر من تحمیل کردند و من بین تو و آنها به انصاف رفتار خواهم کرد، اینها ترا دعوت کردند که ثابت کنند عثمان، به ستم کشته شد و پدرت او را کشت، تو سخن آنها را بشنو و به آن جواب بده و تنهایی تو در برابر آنها مانع آن نیست که همه سخنانت را بیان نداری.

وقتی که معاویه خاموش

شد، عمرو عاص سخن آغاز کرد و امیر المؤمنین را دشنام داد و او را متهم کرد که ابو بکر را دشنام داده و خلافتش را ناخوش دانسته و در خون عمر بن خطاب دست داشته و عثمان را بمظلومیت کشته است و بعد هر رفتار ناپسندی را به امیر المؤمنین (ع) نسبت داد و بعد روی به حسن (ع) کرد و گفت:

«شما پسران عبدالمطلب، خدایتان حکومت نبخشیده، زیرا خلفا را کشتید و خونهای حرام خدائی را حلال شمردید و حرصی فراوان بحکومت ورزیدید و آنچه را که روا نبود انجام دادید.

و اما تو ای حسن، چنان گمان میبری که خلافت بتو میرسد در صورتی که تو عقل و مغزی نداری و می بینی که خداوند خرد را از تو گرفته و حتی احمقهای قریش ترا مسخره و استهزاء می کنند و این بر اثر بدکاریهای پدر تو است، ما تو را دعوت کردیم تا بتو و پدرت دشنام دهیم، پدرت را خداوند کشت و ما را از دستش آسوده کرد، تو هم اکنون در چنگال ما هستی که هر کار بخواهیم درباره ات می کنیم، اگر تو را بکشیم گناهی در نزد خدا نکرده ایم و مردم هم عیبی بمان نمی گیرند. در این صورت آیا میتوانی جواب ما را بدهی و

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۷۵

گفتارمان را دروغ وانمود کنی؟ اگر جوابی برای ما داری بگوی و گرنه بدان که تو و پدرت هر دو ستمکارید.»

(۱) در این سخنان جز ناسزاگوئی و دشنام که از جان پلید عمرو عاص برخاست و نمودار دشمنی او با خاندان پیامبر بود چیزی دستگیر نمی شود و بعد ولید بن عقبه آن مرد تبهکار، روی به

امام کرد و چنین گفت:

«شما دایه‌های عثمان بودید و عثمان برای شما فرزندی خوب بود و حق شما را شناخت و بهترین داماد شما بود که بزرگواریها درباره تان کرد ولی شما نخستین کسی بودید که به او رشک بردید و پدرت بدون هیچ عذر و دلیلی او را کشت، اکنون می بینید که چگونه خداوند از شما انتقام میگیرد و مقامتان را پائین می آورد، بخدا قسم بنی امیه نسبت به بنی هاشم بهتر از بنی هاشم نسبت به بنی امیه اند و معاویه برای تو از خودت خیرخواه تر است».

بعد خاموش شد و رشته کلام را به عتبه بن ابی سفیان سپرد و او هم پلیدی درونی و دشمنی همیشگی خود را نسبت به اهل - بیت نمایان کرد و چنین گفت:

«ای حسن، پدرت برای قریش بدترین مردمان بود، که خونشان را ریخت و پیوندهاشان را از هم گسست، شمشیر و زبانش هر دو دراز بود، زنده ها را می کشت و بمردگان بد می گفت و تو از کشندگان عثمانی و ما بخونخواهی او با تو می جنگیم، و اینکه بخلافت امید بسته ای نه حق داری که از زشتیش انتقاد کنی و نه در میراث بری آن بر دیگران برتری داری و شما بنی هاشم، کشندگان عثمانید و شایسته است که ما تو و برادرت را به این جرم بکشیم، پدرت را خدا کشت و از میان ما برد و از شرش راحت شدیم و بخدا قسم اگر تو را بکشیم هیچ گناهی بر ما نیست».

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۷۶

بعد مغیره بن شعبه، بسخن ایستاد و بناسزاگوئی امیر المؤمنین (ع) پرداخت و بعد گفت:

«بخدا قسم ما بر او در برابر خیانتی عیب

نمی گیریم، اما او عثمان را کشته است».

(۱) چون از سخن بازایستادند، امام به آنها رو کرد و بتفصیل پاسخشان پرداخت و سیه کاریها و زشتخوئیهایشان را برشمرد و از فضائل پدرش امیر المؤمنین سخن گفت و نخست بمعاویده توجه نمود و فرمود:

«ای معاویه، اینها بمن ناسزا نمی گویند، این توئی که بمن دشنام میدهی، زیرا به فحش خو گرفته ای و ترا به بداندیشی و بدخوئی از دیرباز می شناسم و میدانم که علت دشمنی تو با ما عداوتی است که با رسول خدا داری. پس ای معاویه بشنو و شما هم ای گروه بشنوید ولی بدانید که من خیلی کمتر از آنچه می باید، درباره شما سخن میگویم. شما را بخدا ای گروه آیا آن کس که به او امروز دشنام دادید همان کس نیست که بسوی دو قبله نماز گزارد و تو ای معاویه به این دو قبله کافر بودی و آنها را نشانه گمراهی می شمردی و در برابر لات و عزى بضاللت سجده میبردی؟ و شما را بخدا آیا این پدرم نبود که دو بار در بیعت فتح و رضوان با پیامبر بیعت کرد و تو ای معاویه در یکی از این بیعت ها کافر بودی و در دیگری پیمان شکن؟ و شما را بخدا قسم میدهم آیا میدانید که او نخستین کسی بود که ایمان آورد و تو ای معاویه با پدرت جزء گروه مؤلفه قلوبهم بودید که کفر خود را پنهان میداشتید و به اسلام تظاهر میکردید و بجمع آوری پول می پرداختید؟

(۲) شما را بخدا قسم میدهم، آیا نمی دانید که او در جنگ بدر پرچم پیامبر را بدوش می کشید و پرچم کفر در آن روز بدست معاویه و

زندگانی

پدرش بود و در جنگ احد و غزوه احزاب هم لوای ایمان بدست علی (ع) و پرچم کفر بدوش معاویه و پدرش بود تا اینکه خداوند بدست پدرم مسلمانان را پیروز و حجتش را آشکار ساخت و به دینش یاری داد و سخنش را بتصدیق آورد و در همه این پهنه های جنگ، پیامبر از علی (ع)، راضی بود و بر تو و پدرت خشم داشت. ترا بخدا سوگند ای معاویه، آیا بیاد می آوری که روزی پدرت بر شتر سرخی سوار بود و تو آن را می راندی و برادرت مهارش را می کشید و پیامبر که شما را دید فرمود: «خداوندا، سواره و راننده و مهارگیرنده را لعنت کن».

(۱) ای معاویه آیا آن شعر را از یاد برده ای که بهنگام اسلام آوردن پدرت سرودی و برایش فرستادی و گفتی:

ای صخر امروز اسلام میاور که ما را رسوا کنی پس از آنکه بستگان مادر بدر پاره پاره شدند

دائیم و عمویم و عموی مادرم که سومی آنها بودو حنظله نیکوکار که با مرگشان خواب از چشم ما ربوندند

بکاری روی می آور که ما را وادار کنی در شهر مکه از زنان رقاصه جدا شویم

مرگ برای ما بهتر از آنست که دشمنان بگویند پسر حرب ترسید و از بت عزی دست برداشت بخدا قسم آنچه درباره شما پوشیده داشتم بیشتر از آن است که گفتم، ای گروه شما را بخدا قسم آیا نمی دانید که علی (ع) در بین یاران پیامبر، لذایذ دنیا را بر خود حرام شمرد و خداوند درباره اش این آیه را نازل کرد و فرمود «ای ایمان آورندگان، چیزهایی را که خداوند بر شما حلال ساخته بر خود حرام نکنید»

و روزی پیامبر یاران بزرگش را بجنگ بنی قریظه فرستاد و چون آنها از دژهایشان سرازیر شدند، آن صحابه از ترس فرار

(۱) - سوره مائده آیه / ۸۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۷۸

کردند و بعد علی (ع) را با پرچمی فرستاد و علی (ع) آنها را پذیرش فرمان خدا و رسولش تسلیم کرد و در جنگ خیبر هم چنین پیروزی و رشادتی را از خود نشان داد.

(۱) ای معاویه، گمان میبرم که تو نمیدانی که من از سخن پیامبر درباره تو بخوبی آگاهم که وقتی میخواست نامه ای برای بنی خزیمه بفرستد و بدنبال تو فرستاد و تو نیامدی و پیامبر با صدای بلند ترا نفرین کرد که بمیری و زنده نمایی، ای گروه، شما را بخدا قسم، آیا نمیدانید که پیامبر در هفت نوبت به ابو سفیان لعنت فرستاد و شما هرگز نمیتوانید انکار کنید:

اول، روزی که پیامبر از مکه بسوی طائف رفت تا قبیله ثقیف را به اسلام دعوت کند و ابو سفیان سررسید و به پیغمبر ناسزا گفت و بناپردی و دروغ متهمش ساخت و میخواست پیامبر را دستگیر کند و در آن روز خدا و پیامبرش به ابو سفیان لعنت فرستادند.

(۲) دوم، روزی که کاروان مشرکین قریش از شام می آمد و پیامبر میخواست آن کاروان را در برابر اموالی که از مسلمانان گرفته بودند توقیف کند ولی ابو سفیان، کاروان را از بیراهه بمکه برد و جنگ بدر را راه انداخت و پیغمبر او را لعنت کرد.

سوم، در جنگ احد، که پیامبر در بالای کوه بود و ابو سفیان در دامن کوه فریاد میزد زنده باد هبل و پیامبر و مسلمانان ده بار به او

لعنت فرستادند.

چهارم، در جنگ خندق (احزاب) که ابو سفیان دار و دسته های عرب و غطفان یهود را بر ضد پیغمبر بسیج کرده بود و رسول خدا در آن روز بر او لعنت فرستاد.

(۳) پنجم، روزی که ابو سفیان به همراه قریش راه را بر پیامبر بستند و نگذاشتند برای گذاردن حج بمسجد الحرام بیایند و در منی قربانی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۷۹

کنند و در حدیبیه پیامبر را از حرکت بازداشتند، پیامبر ابو سفیان را لعنت کرد و درباره آنها گفت رهبر مشرکین و پیروانش همگی ملعونند و کسی از آنها هرگز ایمان نمی آورد، به پیامبر گفتند آیا ممکن نیست حتی یک نفر از اینها مسلمان شود؟ فرمود، لعنت به پیروانشان نمی رسد ولی از زمامدارانشان هیچ کدام بسعادت و رستگاری نخواهند رسید.

ششم، روزی که بر شتر سرخ سوار بود.

(۱) هفتم، روزی که نسبت به پیامبر سوء قصد کردند و دوازده نفر که یکیشان ابو سفیان بود بر سر راه پیغمبر ایستادند تا شتر او را رم دهند و پیامبر را بزمین اندازند و پیغمبر آنها را لعنت کرد.

این جواب تو بود، ای معاویه».

(۲) امام با چنین سخنان صریحی، معاویه را از قصرش بقبرش انداخت و از تخت غرورش بزیر افکند و اندوهی سخت بجانش کشید و بعد متوجه عمرو عاص شد و فرمود:

«اما تو، ای پسر عاص، نسب تو بین چند نفر مشترک است، مادرت ترا بزناکاری زائید و پدرت معلوم نبود و چهار مرد ادعای پدری ترا داشتند بالاخره پست ترین و پلیدترینشان که عاص باشد به پدری تو برگزیده شد و همین پدرت بود که می گفت «من دشمن محمد بی دودمانم» و خداوند درباره اش آیه نازل کرد

و فرمود «دشمن تو خودش بی دودمان است».

و تو در همه معرکه های نبرد با پیامبر جنگیدی و پیامبر را در مکه هجو کردی و آزردی و هر نیرنگی که داشتی، بکار بردی و از همه بیشتر به رسول خدا دشمنی کردی و به تکذیبش پرداختی و بعد با گروهی با کشتی به حبشه رفتی تا جعفر بن ابی طالب و دیگر مسلمانان مهاجر را از نجاشی بگیری و بدژخیمان مکه بسپاری ولی در این سفر

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۸۰

بخطا رفتی و نومید بازگشتی و خدایت حسرت زده و زیانکار بازگردانید و دروغت را آشکار کرد. (۱) در آن سفر از رفیقت عماره بن ولید در مورد روابطی که با کنیز نجاشی داشت از روی حسد به نزد نجاشی بدگوئی کردی و خداوند تو و رفیقت را رسوا کرد و تو از دیرباز در جاهلیت و اسلام با بنی هاشم عداوت میورزی، تو خود میدانی و این گروه نیز آگهی دارند که هفتاد بیت شعر در هجو رسول خدا گفتی و پیامبر فرمود:

«خدایا من شعر نمیدانم و شاعری شایسته من نیست، خدایا در برابر هر حرف از این اشعارش هزار لعنت بر او بفرست» پس لعنتی که بشمار نمی آید بر تو فرستاده میشود و آنچه درباره عثمان گفتی، این تو بودی که آتش انقلاب را بر ضد او برافروختی و به فلسطین رفتی و چون خبر مرگش بتو رسید گفتی من ابو عبد اللهم که هر جراحی را بیابم با انگشتم آن را می شکافم و بخون می آورم، بعد خود را در اختیار معاویه قرار دادی و دینت را بدنیایش فروختی پس ما نه ترا درباره دشمنیت سرزنش

میکنیم و نه درباره دوستیت مؤاخذه مینمائیم.

بخدا قسم تو نه عثمان را در زنده بودنش یاری کردی و نه از مرگش خشمگین شدی.

(۲) وای بر تو، ای پسر عاص، این تو نبودی که بهنگام رفتن بنزد نجاشی، بنی هاشم را به این اشعار هجو کردی و گفتی:

دخترم می گوید بکجا میروی و چرا مقصدت بر ما معلوم نیست

گفتم مرا واگذار که من مردی هستم که میخواهم درباره جعفر پیش نجاشی بروم

تا ناسزا بگویم در حضور او به گروهی که با خودخواهی در نزدش جمع شده اند

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۸۱ منظورم، احمد پیغمبر آنهاست که میخواهم از او در پیش آنها بدگوئی کنم

من بسوی درباری با کوشش بمبارزه میروم هر چند آستانش از طلای سرخ باشد

من از بنی هاشم دست بر نمی دارم و تا بتوانم در پنهان و آشکار با آنها میستیزم

اگر دشمنی هایم در این سفر پذیرفته شد که خوب و گرنه با نهایت سرسختی باز میگردم اینهم جواب تو، آیا شنیدی؟!

(۱) امام در گفتارش از پستی ها و بدسرشتی های پسر عاص و دشمنی همیشگی نسبت به اسلام و مسلمین سخن گفت و ثابت کرد که او خودش در قتل عثمان دست داشته و اکنون بطمع دنیا بمعاونیه پیوسته است. بعد به ولید بن عقبه رو کرد و فرمود:

«اما تو، ای ولید، بخدا قسم ترا در دشمنی با علی (ع) سرزنش نمی کنم زیرا پدرم ترا بجرم شراب خواری، هشتاد تازیانه زد و پدرت را در برابر پیامبر خدا کشت، تو همان کسی هستی که خدا فاسقت نامید و علی (ع) را مؤمن گفت وقتی که تو به علی (ع) فخر میفروختی و میگفتی من از تو دلیرتر و زبان دارترم و پدرم فرمود خاموش باش که من مؤمنم و

تو فاسقی و خداوند در تأیید سخن پدرم این آیه را نازل کرد و فرمود «آیا آن کس که مؤمن است مانند کسی است که فاسق است؟ آنها هرگز برابر نیستند» (۱).

و آیه دیگر در این باره نازل کرد و فرمود «اگر فاسقی برای شما خبری آورد درباره آن بررسی کنید» (۲). وای بر تو، ای ولید،

---

(۱) - سوره سجده آیه ۱۸

(۲) - سوره حجرات آیه ۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۸۲

چگونه فراموش می کنی، (۱) آیا شعر آن شاعر را که درباره تو و پدرم سروده بود فراموش کردی که گفت:

هرگز مؤمنی که خدایش یاری کردبمانند فاسق خیانتکار نیست

بزودی ولید احضار میشود پس از مدت کمی و همچنین علی (ع) برای حساب آخرت به آشکاری

به علی (ع) بهشت پاداش داده میشود و ولید پاداش کردارش خوار میشود.

ترا به قریش چه کار؟ تو مرد شکم گنده ای از اهل صفوریه ای و بخدا قسم که عمرت از پدرت بیشتر است یعنی سن تو از آنکه میگویند پدر تو است زیادتر است».

(۲) علت دشمنی سخت ولید با امیر المؤمنین آن بود که علی (ع) نمونه ایمان بود و ولید مجسمه کفر، معلوم است که تضاد بین ایمان و کفر، اختلافی ذاتی و نفرتی طبیعی است، علاوه بر این، امیر المؤمنین به ولید بجرم شراب خواری هشتاد تازیانه زده بود و بهمین جهت عداوتی شدید از علی (ع) در دل ولید خلجان داشت. امام پس از آنکه ولید را بخواری کشید روی به عتبه بن ابی سفیان کرد و به او چنین گفت:

«اما تو، ای عتبه، نه خردی داری که پاسخت گویم و نه فهمی داری که با تو گفتگو کنم، نه خیری نزد تو است که

به آن امید باشد، و نه شری داری که از آن پرهیز باید کرد، عقل تو و کنیزت به یک اندازه است، اگر علی (ع) را در برابر همگان دشنام دهی زبانی به او نمیرسد و اینکه مرا بکشتن ترسانیدی اگر خیلی دلیری چرا آن مرد لحيانی را که در بستر همسرت خوابیده بود نکشتی؟

آیا از شعر نصر بن حجاج شرم نمیداری که درباره ات گفت:

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۸۳ ای وای بر این مردان و این روزگار و ماجرائی که ابو سفیان را رسوا کرد

شنیدم که به عروس عتبه خیانت کرده است مرد پست فطرتی از قبیله لحيان.

(۱) در این صورت ناسزاگوئی تو چه ارزشی برای من دارد و چگونه از کسی میتوان ترسید که فاسق زنش را نتوانست بکشد؟ و چرا باید ترا بدشمنی علی (ع) سرزنش کنم که داییت ولید را در جنگ بدر کشت و در قتل جدت عتبه با حمزه همکاری کرد و برادرت حنظله را هم از پای در آورد؟»

امام از نابخردی و حماقت و بی شرافتی ولید سخن گفت و خاطر نشان کرد که امر المؤمنین، سرهای برادر و دائی و جد او را در جنگ بدر درو کرده است و بهمین جهت ولید نسبت بحضرتش جسارت میورزد، بعد از این، امام به مغیره بن شعبه رو کرد و به او گفت:

(۲) «ترا چه میشود ای مغیره، تو شایستگی حضور و سخن گفتن در چنین جاهائی نداری، تو بمانند پشه ای هستی که چون میخواست از شاخه درخت خرما برخیزد به نخل گفت مواظب باش که میخواهم از رویت پرواز کنم، درخت خرما گفت، مگر من بودنت را احساس کردم که حالا از

پروازت با خبر شوم؟! بخدا از دشمنیت با ما خبری نداشتم که حالا از آگهی به آن تأسف یابم، ناسزاگوئیت برای ما ارزشی ندارد زیرا حد زناکاری هنوز بر تو باقی است زیرا عمر ترا حد نزد و فرمان خدا را درباره ات اجرا نکرد، و این تو بودی که از پیامبر پرسیدی آیا مردی به زنی که میخواهد با او ازدواج کند میتواند نگاه کند؟ پیامبر فرمود مانعی ندارد بشرطی که قصدش زنا نباشد و پیامبر بدین جهت این شرط را بیان فرمود که ترا زناکار میدانست.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۸۴

(۱) و اینکه بافتخار حکومت بر ما فخر میفروشی باین آیه از قرآن باید توجه کنی که خداوند فرمود «چون بخواهیم مردم سرزمینی را نابود کنیم، تبهکاران را بر آنها میگماریم و آنها فسق میورزند و شایسته عذاب میشوند و آنگاه سرنگونشان میسازیم» (۱) در اینجا سخن امام با دشمنانش پایان پذیرفت و آنها را بزشتی کردار و پستی نسبشان آگاه کرد و پرده از چهره سیاهشان برداشت و مفاخرشان را واژگونه نشان داد و همه را در اندوه و شرمساری سختی فرو برد و چون خواست برخیزد و برود، عمرو عاص بدامان امام چسبید و بمعایه گفت:

«ای امیر المؤمنین، تو شاهد بودی که حسن بمادرم نسبت زنا داد از تو میخواهم که او را حد بزنی».

معایه با خشم فریاد زد:

«رهاش کن، خدا جزای خیرت ندهد».

(۲) بعد به اطرافیانش با نگاه سرزنش باری بعلت مخالفت و نافرمانیشان رو کرد و گفت:

«من بشما گفتم که توان جدل با او را ندارید و شما را از دشنام به او بازداشتن ولی سختم را نپذیرفتید و اکنون خانه ام

را در برابرم تاریک کردید. از پیش من برخیزید و بروید و خداوند شما را بعثت بداندیشی تان خوار و رسوا کرد و چون رأی اندر زگوی مهربانی چون مرا نپذیرفتید بیچاره شدید، از خدا باید کمک خواست «۲»

(۳) ۴- معاویه روزی با اطرافیان رازدارش نشسته بود و آنها بیکدیگر فخر میفروختند و بهم می تاختند، معاویه خواست قدری بچانه های آنها بخندد و گفت اگر حسن بن علی و عبد الله بن عباس اینجا بودند در این نازشها و بالندگیها کوتاه می آمدید. زیاد بن سمیه گفت:

---

(۱) - سوره بنی اسرائیل آیه ۱۶

(۲) - ابن الحدید ۱۰۱ / ۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۸۵

«گمان نمی کنم چنین باشد، ای امیر المؤمنین، مگر مروان بن حکم با منطق بی نظیرش در میان ما نیست و مگر ما شایسته افتخار و سرافرازی نیستیم؟ فردا بدنبال آنها بفرست تا سخنان ما را بشنوند.

(۱) معاویه با وزیرش عمرو عاص مشورت کرد و گفت «تو چه میگوئی؟»

عمرو گفت «فردا بدنبالشان بفرست».

معاویه، پسرش یزید را بدنبال آنها فرستاد و وقتی که آمدند گفت:

«من داشتم در تجلیل و بلندپایگی شما سخن می گفتم و شب زنده داریهاتان را میستودم، مخصوصاً تو ای ابا محمد که فرزند پیامبر و سید جوانان اهل بهشتی».

امام و ابن عباس از معاویه تشکر کردند ولی پسر عاص بسخن آمد و گفت:

(۲) «ای حسن، ما با هم می گفتیم که بنی امیه در نبرد پایدارتر و در معرکه جنگ پرتوان تر و در پیمانها وفادارتر و در خوی و سرشت بزرگوارتر و در نژاد از بنی عبد المطلب والاترند» و بعد خاموش شد و مروان بسخن آمد و گفت «چرا چنین نباشد، ما با شما مبارزه کردیم و پیروز شدیم و در جنگ

بر شما دست یافتیم، اکنون اگر بخواهیم از شما میگذریم و اگر بخواهیم شما را بچنگ بگیریم». مروان ساکت شد و زیاد بسخن آمد و گفت:

«شایسته نیست که امتیازات ما را انکار کنند و خیر و برتری ما را نادیده انگارند، ما حمله وران میدان کارزاریم و چنین امتیازی را بر همه مردم در گذشته و حال بدست آورده ایم».

امام بر آنها بمانند شیری حمله برد و قدرت پوشالی شان را در هم کوفت و افتخاراتشان را بفضیحت کشید و فرمود «اگر کسی در

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۸۶

مباحثه خاموش ماند، خاموشیش دلیل ناتوانیش نیست ولی آن کس که بدروغ سخن بگوید و بخواهد باطل را بصورت حق جلوه دهد، خیانتکار است، آنگاه به عمرو عاص توجه کرد و فرمود:

(۱) «ای عمرو، بدروغ افتخار میورزی و در خیانت گستاخی میکنی، من از تبهکاریهایت همیشه آگاه بودم و برخی از آنها را برمی شمرده و از برخی دیگر چشم می پوشیده ام زیرا ترا در گمراهی فرو رفته میدانم.

این توئی که میخواهی درباره ما سخن بزشتی برانی؟ درباره ما که چراغهای روشن در تاریکستان جهالتیم، و پرچمهای راهنمایی و سواران دلاور و حمله وری که دشمنان را بمرگ میکشانیم و در دامان جنگ پرورش یافته ایم و برای دوستان همچون نوبهاران خرمیم، ما معاون نبوت و فراگیرنده دانش آسمانی هستیم و شما گمان میبرید که نژادتان از ما نیرومندتر است ولی در نبرد بدر ضرب شست ما را خوردید، در آن روز که دلاوران بزمین طپیدند و هماوردان بسختی افتادند و شیرمردان از پای درآمدند و مرگ معرکه دار میدان شد و بر پاشنه اش چرخید و دندان نشان داد و آتش جنگ زبانه کشید، در چنان

هنگامه ای بود که مردانتان را کشتیم و پیامبر بر فرزندانان منت گذاشت و در آن روز بجان خودم که شما هرگز از بنی عبد
المطلب برتر و والاتر نبودید».

(۲) سپس امام روی بمروان کرد و گفت:

«ترا چه میشود ای مروان؟ تو حق نداری که در قریش زیاده گوئی و افتخار کنی، تو مردی رهاشده ای و پدرت طردشده پیامبر
است، و تو هر روز از پستی به بدی میگرایی و در این هر دو گرفتاری، آیا فراموش کردی آن روز را که دست بسته ترا
بمحضور امیر المؤمنین (ع) آوردند و با چشم خود شیری را دیدی که از چنگالش

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۸۷

خون میچکد و دندانهایش را بهم میفشارد و مفهوم این شعر را بمعاینه می دیدی:

شیری که چون شیران فریادش را بشنوند سراسیمه فرار کنند و پشکل بیندازند.

(۱) ولی امیر المؤمنین (ع) ترا بخشید و از خفقان مرگ رها شدی و نفس تنگت که نمی گذاشت آب دهانت را فرو دهی
بازشد و بحال آمدی اما بجای آنکه از ما سیاسی بگزاری بیدگوئی ما پرداختی و جسارت ورزیدی در صورتی که میدانی ما
هرگز ننگی بر دامانمان ننشسته و خواری و خسران بسراغمان نیامده است.

سپس امام (ع) روی به زیاد کرد و گفت:

«ترا ای زیاد به قریش چه کار؟ کسی برای تو نسب درستی و شاخه برومندی و پیشینه استواری و رویشگاه کریمی نمی شناسد،
بلکه مادرت زنی روسپی بود که مردهای قریش و بدکاران عرب با او رابطه داشتند و وقتی که بدنی آمدی پدرت معلوم نبود تا
اینکه این مرد (معاویه) پس از مرگ پدرش ترا به برادری گرفت، در این صورت به چه چیزی افتخار می کنی؟

ترا همان رسوائی مادرت بس است و در افتخار ما همین کافی است که جد ما رسول خداست و پدرم علی بن ابی طالب (ع) پیشوای مسلمانانست که هرگز بجاهلیت بازنگشت و عموهایم یکی حمزه سید الشهداء و دیگری جعفر طیار است و من و برادرم هر دو پیشوای جوانان اهل بهشتیم».

(۲) و پس از آنکه امام دهان دشمنانش را با سنگ برهان در هم شکست به ابن عباس گفت:

«پسر عمویم، اینها مرغهای ناتوانی هستند که میتوان با مجادله پرهایشان را در هم شکست».

چون ابن عباس خواست سخن بگوید، معاویه از قدرت بیان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۸۸

او ترسید و سوگندش داد که خاموش بماند و عبد الله ناچار ساکت شد و به همراه امام از پیش معاویه بیرون آمد.

(۱) معاویه به اطرافیانش به تمسخر گفت:

«عمرو با او سخن گفت ولی نتوانست حجت او را باطل کند و مروان بزبان آمد و نتوانست بر او چیره شود» و بعد رو به زیاد کرد و به مداخله او اعتراض نمود و گفت:

«تو چرا با او بحث کردی؟ مگر نمی دانی که در برابر او بمانند کلاغی در چنگال بازی؟»

عمرو عاص به معاویه گفت:

«تو چرا برای کمک ما به او حمله نکردی؟».

(۲) معاویه گفت «آن وقت در نادانی شما شریک میشدم، آیا من میتوانستم با مردی بتفاخر پردازم که جدش رسول خدا، پیشوای گذشتگان و آیندگانست و مادرش فاطمه (ع) پیشوای زنان جهانست؟»

و بعد به عمرو عاص رو کرد و گفت:

اگر این سخنان را مردم شام بشنوند رسوائی بزرگی برپا میشود.

عمرو عاص گفت:

«حسن بتو کاری نداشت ولی مروان و زیاد را مثل سنگ آسیا در هم کوفت و بینی

آنها را مثل بوزینگان سوراخ کرد».

زیاد در تأیید سخنان پسر عاص در مخالفت امام گفت:

«بخدا قسم، هر چه دلش خواست کرد، معاویه هم همیشه میخواست ما را بهم بیندازد، بخدا قسم در هر مجلسی که حسن و ابن عباس بودند، معاویه طرف آنها را گرفت».

(۳) ابن عباس که به خلوت رسید بین چشمهای امام را بوسید و از پاسخهای محکم امام در جواب آن فرومایگان شگفتیها کرد و گفت:

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۸۹

«فدایت شوم، ای پسر عمو که همیشه بمانند دریائی موج میزنی و بدشمن چنان حمله میکنی که دل من را از این سرکشان یاغی شفا می بخشی».

(۱) ۵- امام چند روزی از دمشق بیرون رفت و پس از بازگشت به نزد معاویه آمد و عبد الله زبیر در حضور معاویه بود، معاویه به استقبال امام برخاست و امام را به احترام نشانید و گفت:

«ای ابا محمد، گمان می کنم که از رنج سفر خسته شده اید بهتر است بمنزل بروید و استراحت کنید». بعد عبد الله زبیر را تحریک کرد و گفت:

«بهتر است که بر حسن تفاخرورزی، چون پدرت از یاران نزدیک پیغمبر و پسر عموی تو است و در اسلام امتیازات و بهره های بزرگی دارد».

پسر زبیر فریب معاویه را خورد و آماده شد تا بر امام بتازد و بر حضرتش فخر بفروشد و بمعاویه گفت «من میدانم و او»

عبد الله بخانه رفت و شب را تا سپیده دم بیدار ماند و به اندیشه فرو رفت که چه گناهی برای امام بتراشد؟ صبح که شد با شتاب پیش معاویه رفت تا به امام حمله برد و بمقامش تجاوز کند و خشنودی معاویه را بدست آورد، امام

وارد شد و معاویه به احترامش برخاست و با تجلیلش نشانید و چون مجلس آرام گرفت پسر زبیر بسخن آمد و گفت «اگر در جنگ سستی نمیورزیدی و در مبارزه پیشی می گرفتی، خلافت بمعاویه نمیرسید و امروز ناچار نمی شدی که بیابانها را درنوردی و از صحراها بگذری تا بدرگاهش راه یابی و از او کمک بخواهی.

(۲) اگر تسلیم معاویه نمی شدی امروز آزاد بودی و تو پسر علی (ع) هستی که در مبارزه سخت کوش و نیرومند بود و من میدانم چرا چنین کردی، آیا اراده ات سست بود یا سرشتی ناتوان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۹۰

داشتی؟ گمان میبرم یکی از این دو عیب در تو وجود داشت، بخدا قسم اگر نیروئی که تو در اختیار داشتی در دسترس من میبود، میفهمیدی که من پسر زبیرم و از دلاوران شکست نمیخورم و نباید شکست بخورم زیرا مادرزاد گم صفیه دختر عبدالمطلب است و پدرم زبیر که از یاران نزدیک پیامبر و تواناترین مردمان و بزرگوارترینشان از حیث نژاد و حسب در جاهلیت و فرمانبردارترین صحابی رسول در اسلام است».

(۱) امام به یاوه گوییهای پسر زبیر و بهتانهای ناروایش پاسخ داد و چنین فرمود:

«بخدا قسم اگر بنی امیه مرا در سخن گفتن ناتوان نمی شمردند، برای پست شمردن تو زبان از گفتار باز میداشتم ولی اکنون برایت آشکار می کنم که من نابخرد و بی زبان نیستم.

آیا تو بر من عیب میگیری و بر من فخر میفروشی؟ جدت در جاهلیت خانواده و معروفیتی نداشت تا اینکه با جده ام صفیه دختر عبدالمطلب ازدواج کرد و در میان عرب سرافراز شد و بشرف او افتخار ورزید.

پس چگونه فخر میکنی بر کسی که دانه درشت و گرانبهای

گردن بند است و پیشوای اشراف و گرامیترین مردم روی زمین؟

(۲) این مائیم که شرفی پرنفوذ و کرامتی چیره و پیروز داریم، گمان میبری که من تسلیم معاویه شدم، چگونه چنین کاری ممکن است، وای بر تو، من پسر دلاورترین مردان عربم و در دامان فاطمه (ع) چشم گشوده ام که پیشوای زنان جهان و بهترین کنیزان خداست، وای بر تو من این کار را از روی ترس و ناتوانی انجام ندادم، علت آن بود که طرفدارانی چون تو داشتم که به بیهوده طرفدار من بودند و بدروغ ادعای دوستی میکردند و من به آنها

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۹۱

اعتمادی نداشتم چون شما خاندانی فریبکارید و چرا چنین نباشد که پدرت با امیر المؤمنین (ع) بیعت کرد و بزودی پیمانش را شکست و بجاهلیت بازگشت و علی (ع) را که پاره پیکر پیامبر بود فریب داد و مردم را گمراه کرد و چون در معرکه جنگ با یورش پیشتازان لشکر روبرو شد و دندان تیز جنگاوران پیکرش را در هم فشرد، جانش را بیجهت از دست داد و بدون هیچ یآوری بخاک افتاد و تو به اسیری گرفتار آمدی، خسته و مجروح و کوفته، پایمال سم ستوران و ناتوان از یورش سواران، و چون مالک اشتر ترا بحضور امام آورد، آب دهانت خشکیده بود و بر پاشنه می چرخیدی همچون سگی که از شیران هراسیده و فراری باشد.

(۱) وای بر تو، این مائیم که روشنی بخش جهانیم و امت مسلمان بما فخر میکند و کلیدهای اراده و ایمان بدست ماست، اکنون تو بما حمله می کنی؟ همین تو که زنان را میفریبی میخواهی بر فرزندان پیامبران فخر بفروشی؟ سخنان ما

را که مردم همیشه می پذیرند تو و پدرت رد می کنید.

مردم گروهی به اشتیاق و برخی بناخوشی دین جدم را پذیرفتند و بعد که با امیر المؤمنین (ع) بیعت کردند طلحه و زبیر از بین آنها پیمان را شکستند و همسر پیغمبر را فریب دادند و بجنگ با پدرم برخاستند و کشته شدند و ترا باسارت بحضور علی (ع) آوردند و او از گناهت درگذشت و خویشاوندیت را رعایت کرد و ترا نکشت و بخشید، بنابراین، تو آزادشده پدر منی و من آقای تو و پدرت هستم، اکنون سنگینی گناهت را احساس کن».

(۲) پسر زبیر، بشدت شرمسار شد و از بی پروائیش پشیمان گشت و بحضور امام آمد و با التماس و نرمی درخواست بخشش و رضایت کرد و اعلام داشت که معاویه او را فریب داده و در این مورد گفت: «ای ابا محمد، معذرت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۹۲

میخواهم، این مرد (معاویه) مرا بجداال تو برانگیخت، حال مرا بر نادانیم ببخش چون شما از خاندانی هستید که گذشت و بردباری بسرشت شما آمیخته است» (۱) امام بمعاویه رو کرد و فرمود:

«می بینی که از پاسخگوئی هیچ کس باز نمی مانم، وای بر تو آیا میدانی که من از کدام درخت باروری جوانه زده ام، دست از این کارها بردار و گرنه داغی بر چهره ات بزنم که همه رهروان شهرها و سرزمین ها از آن سخن بگویند».

ابن زبیر گفت «معاویه شایسته چنین پاداشی است».

معاویه به پسر زبیر رو کرد و گفت:

«چه خوب شد که حسن (ع) دلم را که از تو دردها داشت شفا بخشید و تیر را بکشتن گاهت انداخت و تو همچون کلاغی در چنگال باز گرفتار شدی که هر طور میخواست با

تو بازی کرد و دیگر نمیتوانی به هیچ کس تفاخر ورزی» (۱)

(۲) ۶- از دیگر مناظرات ارزنده امام و مشاجراتی که موقعیت دشمنانش را در هم شکست داستانی است که روزی امام به پیش معاویه آمد و دربان بسرعت حضور امام را بمعاویه اعلام کرد، معاویه به اطرافیانش گفت:

«اگر بیاید بازهم وضع ما را تباه خواهد ساخت».

مروان گفت «بگذار بیاید تا از او چیزی بپرسم که هرگز نتواند به آن جواب بدهد».

معاویه او را از این کار بازداشت و گفت:

«چنین کاری را مکن، زیرا سخن گفتن به اینها الهام میشود».

امام وارد شد و معاویه به احترامش برخاست و به او تهنیت گفت ولی مروان با مسخره به امام گفت:

---

(۱) - محاسن و مساوی بیهقی ۱/ ۵۸ و محاسن و اضداد جاحظ ۹۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۹۳

«پیری خیلی زود موهای سیبلیت را سفید کرده و میگویند این نشانه احمقی است!!».

(۱) امام در پاسخش فرمود:

«این طور که میگویند نیست ولی ما بنی هاشم دهانی خوشبو داریم که چون نفسها زیاد به آن میرسد موهای اطراف دهانمان سفید میشود ولی شما بنی امیه دهانی بدبو دارید و زنانتان از دهان شما روی میگردانند و بناگوشتان را می بوسند و در نتیجه موهای آن قسمت از چهره تان سفید میشود».

معاویه خشمگین شد و بیارانش فریاد زد و گفت:

«بشما گفتم با او بحث نکنید، حالا دیدید که روزگارتان را سیاه و حالتان را تباه کرد؟»

(۲) امام از مجلس برخاست و آنها را در اندوهی بزرگ فرو برد و در حال خروج این اشعار را میخواند:

تجربه کردم در این روزگار پنجاه سال و پنج سال و لب از سخن فرو بستم

من در این دنیا بهره ای

نبردم و برای رسیدن بهوس هرگز نکوشیدم

آرزوهای دنیا همگی به پیش می آیند و من یقین دارم که در گرو مرگی شتابانم «۱».

(۳) ۷- امام در مجلس معاویه از شایستگی و برتری عظیم و امتیاز خانوادگیش سخن میراند و می گفت:

«قریش همگان میدانند که من عزیز و بزرگووارم و هرگز بناتوانی نگرانیده ام و به تیرگی نیفتاده ام که شناختی روشن و پدری بزرگووار دارم».

پسر عاص از این سخن ناراحت شد و روی به امام کرد و گفت:

---

(۱) - المحاسن و المساوی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۹۴

(۱) «قریش میدانند که تو در این خاندان از همه کم عقل تر و نادان تر و خوبیهای ناپسندی داری که یکی از آنها کافی است که ترا بخواری کشاند و همچون سپیدی چشم بر سیاهیش چیرگی یابد، بخدا قسم اگر دست از این کارها برنداری جامه ای همچون پوست شتر بر خود میکشم و از خلال آن سنگهای گداخته ای بسویت پرتاب میکنم آنچنان که دیگر برای تو کالائی از مفاخرت باقی نماند.

مدتهاست که بسختی بر ما می تازی و ما را بدشواری می اندازی تا اجتماع را پراکنده سازی و فتنه ها برانگیزی ولی خداوند بر رسوائیت می افزاید!!»

امام بجسارت پسر عاص چنین پاسخ داد:

«اما بخدا قسم اگر نسب خودت را بیاد آوری و برای ناصوابت عمل کنی هرگز بمقصدی نیکو نمی رسی و به عزت و پیروزی دست نمی یابی، بخدا قسم اگر معاویه سخن مرا بپذیرد، ترا دشمن فریبکار خود می شمارد زیرا روزگار درازی است که بخل میورزی و کینه خود را پنهان میداری و طمع به آرزوی بلندی می بندی که شاخه تو شایستگی چنان برگ و باری ندارد و چراگاه وجودت چنان سبزی و خرمی را سزاوار نیست.

اما بخدا قسم، خیلی نزدیک

است که در بین دندانهای تیز شیران قریش جا بگیری، آنها که دلاورانی نیرومند و سوارانی توانایند و ترا همچون دانه ای در آسیاب خورد می کنند و چون با تو رویاروی شوند فریبکاریت سودی نمی بخشد» (۱)».

(۲) پسر عاص همیشه بدنبال فرصتی بود تا از خاندان پیامبر انتقام بگیرد و دشمنیش را آشکار سازد و این عداوت و کینه توزی نشانه پلیدی ذات و ناپاکی درونش بود چنانکه روزی امام را در

---

(۱) -المحاسن و المساوی ۱/ ۶۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۹۵

حال طواف دید و بجانبش شتافت و خبث ذاتش را نمایان کرد و گفت:

«ای حسن، گمان میبری که دین بوجود تو و پدرت برپاست در صورتی که دیدی خداوند، دینش را بدست معاویه برپا کرد و بهمت او این دین را که در حال کجی بود راست گردانید و پس از سستی و پنهانی آشکارش ساخت. آیا خداوند از کشتن عثمان راضی بود و آیا شایسته است که تو امروز خانه اش را طواف کنی مثل شتری که دور آسیاب میچرخد؟ تو اکنون جامه ای بسیار سپید پوشیده ای ولی دامانت بخون عثمان رنگین است، بخدا اگر از ترس پراکندگی مردم و دشواری کار امت نبود، معاویه ترا هم بسرنوشت پدرت گرفتار می ساخت».

(۱) امام تیرهای سخنش را بسوی پسر عاص پرتاب کرد و چنین فرمود:

«آگاه باش که جهنمیان نشانه هائی دارند که با آن شناخته میشوند و آن نشانه ها دشمنی با دوستان خدا و دوستی با دشمنان اوست، بخدا قسم که خودت میدانی، پدر من هرگز در کاری شک نکرد و یک چشم بر هم زدن درباره خدا تردید نفرمود، بخدا سوگند ای پسر عاص اگر از تبهکاریت بازناستی چنان داغ سیاهی

بچهره ات بگویم که تا زنده ای شرمنده باشی، بترس از اینکه با من در افتی چون خودت میدانی که من مردی کم خرد و سست اندیش نیستم و چنان ناتوان نیستم تا کسی بخواهد دندان در من فرو برد، من در خاندان قریش بماند گوهر درخشانی در میانه گردن بندم، همه مرا و پدرم و نسب پاکم را می شناسند و این توئی که چندین نفر ادعای پدریت را کردند و بالاخره فرومایه ترین نفرین شده ها، ترا بخود منسوب داشت پس با چنین پلیدی با من بمبارزه برمی خیزی، بر حذر

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۹۶

باش که ما خاندان پاک پیامبریم که خداوند پلیدی را از ما دور داشته و پاکیزه مان ساخته است «۱».

(۱) ۸- از دیگر وقایعی که در دمشق برای امام روی داد، آنکه امام روزی بر معاویه وارد شد و معاویه به احترام امام برخاست و به احترامش نشانید، مروان از این جریان بخشم آمد و کینه اش بروز کرد و گفت:

«ای حسن، اگر شکیبائی معاویه که میراث پدران بزرگوار اوست نمی بود، تو هرگز چنین موقعیتی نداشتی و ترا می کشت که شایسته کشتنی تو گروهی را برای جنگ بسیج کردی ولی چون قدرت ما را دریافتی و دانستی که توانائی جنگ با سواران و لشکریان شام و بزرگان بنی امیه را نداری ناچار تسلیم شدی و بیعت کردی و امان خواستی و بخدا اگر چنین نمی کردی، خونت را میریختم و حق شمشیرم را در کشتن یک سرکش ادا می کردم پس شکر خدا را که ترا بقدرت معاویه گرفتار کرد و او با بردباریش ترا بخشید و اکنون می بینی که چگونه با تو رفتار می کند».

(۲) امام سخن مروان را چنین پاسخ

«وای بر تو، ای مروان، تو همیشه در میدانهای جنگ و بهنگام رویارویی با دشمن، ریسمان خواری و ننگ بگردن داشتی، زنان بر تو بگریند، این مائیم که برهانهای روشن را به همراه داریم و اگر سپاسگزار باشید ما بر شما نعمت هدایت را فرو باریدیم، ما شما را به نجات میخوانیم و شما ما را به آتش دعوت می کنید و چقدر این دو مقام از یکدیگر دور است، تو به بنی امیه افتخار میکنی و می پنداری که آنها در جنگ پایدارند و همچون شیر، دلاورند، مادرت به عزایت بنشیند، مگر نمیدانی که تبار عبد المطلب پهلوانان بزرگوار و یاران

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۴ / ۱۰، المحاسن و المساوی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۹۷

و نگهبانان و بزرگمردانند؟ (۱) بخدا قسم که تو آنها را و هر کسی که از این خاندانند دیده ای که هرگز سختی ها و خطرها بهراشان نینداخته و از میدان دلیران نگریخته اند و آنان همچون شیران خشمگین و حمله ورنند و این تو بودی که از میدانشان گریختی و ترا به اسارت گرفتند و به همراه خویشانت بخواری و ننگ افتادی، گمان میبری که میتوانی خون مرا بریزی؟ اگر خیلی دلاوری چرا نتوانستی خون آن کس را که بر عثمان حمله برد بریزی؟ که عثمان را همچون شتری ذبح کرد و تو آن وقت همچون گوسفندان نفیر میکشیدی و مثل زنان فرومایه آه و ناله سر میدادی، چرا از او دفاع نکردی و تیری بجانب قاتلش پرتاب نکردی، بلکه بندهایت میلرزید و چشمانت را از شدت وحشت فرو می بستی و از ترس جانت از من پناه می خواستی چون بنده ای که بدامان آقایش درآویزد و من

ترا از مرگ رهانیدم و اکنون معاویه را بقتل من برمی انگیزی و اگر آن روز معاویه با تو بود او هم با عثمان کشته می شد، حالا- هم تو و معاویه کمتر و ناتوان تر از آنید که بتوانید بمن گستاخی کنید و اکنون گمان میبری که من بر بردباری معاویه زنده مانده ام، بخدا قسم که معاویه خودش را بهتر از هر کس می شناسد و از اینکه حکومت را به او واگذارده ایم سپاسگزارتر است و اکنون وجود تو همچون خاری در چشمش خلیده که نمیتواند دیده بر هم نهد و اگر بخواهم میتوانم سپاهی بر اهل شام برانگیزم که جهان بر او تنگ شود و از حمله سواران بستوه آید و در آن وقت فرار کردن و نیرنگ و پرگوئی ترا سودی نخواهد بخشید و ما کسی نیستیم که پدران بزرگوار و فرزندان نیکو- کارمان ناشناخته باشند، حال اگر راست میگوئی آزادی».

(۲) پسر عاص با مسخره به مروان گفت:

آیا او دروغ میگوید و تو راست میگوئی؟ و آن وقت این شعر را خواند:

زندگانی حسن بن علی(ع)، ج ۲، ص: ۳۹۸ وقتی که شتر را داغ میکنند تیز میدهدولی وقتی که آهن در آتش است بی صداست .

و گفت ای مروان نتیجه کارت را بچش.

(۱) معاویه به مروان فریاد زد و گفت:

«من گفتم که به این مرد گستاخی مکن و تو نپذیرفتی و بچنین خواری و تحقیری گرفتار شدی، آخر تو مانند او نیستی و پدرت بمقام پدر او نمی رسد، تو پسر مردی رانده شده و دور افتاده ای اما پدر او پیامبر بزرگوار خداست، و چه بسا کسانی که با پای خود به قبرستان میروند و گور خود را می کنند».

رگهای گردن مروان

از شدت خشم باد کرد و بمعاولیه روی آورد و گفت:

«از غیر تخمه ات سنگ پیران و از خاندانت حجت بیاور».

و بعد به پسر عاص رو کرد و گفت:

«از آن روز که پدرش علی (ع) بر تو حمله کرد و تو عورتت را برای نجات برهنه کردی از او میترسی».

و بعد با شرمساری و ذلت برخاست و معاویه گفت:

«به نزدیک دریا مرو که غرق میشوی و از همسایگی کوه بترس که ترا در هم می شکنند» (۱).

(۲) ۹- روزی دیگر امام به نزد معاویه رفت و مجلس معاویه از اطرافیانش پر بود و امام از جای او پائین تر نشست. معاویه از هر در سخن می راند و بعد گفت: از عایشه عجب دارم که مرا شایسته خلافت نمی داند و میگوید من بناحق به این مقام رسیده ام، او را چه میشود خدایش بیامرزد، در صورتی که پدر این مرد (امام حسن، ع) با من در امر خلافت بجنگ پرداخت و خدا او را از بین برد.

---

(۱)- المحاسن و المساوی ۱/ ۶۳- ۶۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۳۹۹

امام فرمود: آیا از این کار خیلی تعجب میکنی؟

- بلی به بخدا.

- میخواهی از این عجیب تر برایت بگویم؟

- بگو، کدام است:

- اینکه من در چنین جایی بنشینم!

معاویه خندید و به عادت همیشگی به نیرنگ افتاد و گفت:

- پسر برادرم شنیده ام قرضی بعهده داری، مبلغ آن چقدر است؟

- صد هزار دینار.

سیصد هزار دینار تقدیم میدارم، صد هزار برای وام، صد هزار برای خاندانت و صد هزار دینار دیگر مخصوص خودت با نهایت اکرام این جایزه را بپذیر.

(۱) امام از نزد معاویه بیرون آمد و یزید که در مجلس حضور داشت از احترام معاویه نسبت به

آن حضرت ناراحت شد و گفت:

«ای پدر، من مثل تو کسی را ندیده ام که حسن (ع) با تو چنین رفتار کند و تو در برابر به او سیصد هزار دینار بدهی». معاویه گفت: این حق از خود آنهاست تو هم باید نسبت به آنها چنین کنی» (۱).

و در اینجا معاویه بصراحت اقرار کرد که حق خلافت اسلامی با خاندان پیامبر است و او چنین حقی را از آنها غصب کرده است.

(۲) اینها مشروح برخی مناظرات امام با دشمنانش بود که اکثر آنها را بیهقی و جاحظ نقل کرده اند و دیگر مورخین نیز آنها را در کتب خود آورده اند و امام با چنین سخنانی معاویه و پیروانش را رسوا کرد و عار و عیارشان را پدیدار کرد و فرومایگی و پستی بنی امیه را برای مردم شام بیان فرمود و بحق چنین سخنانی، بنوبه خود

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۴/۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۰۰

انقلابی بر ضد حکومت معاویه بود که موقعیتش را در هم شکست و او را از پایگاه خلافت غاصبانه اش بگور بدنامی سرنگون ساخت.

(۱) بعضی از پژوهشگران در صحت این گفتگوها تردید کرده و آنها را ساختگی دانسته اند زیرا چنین گفتاری را از امام بعید میدانند و میگویند هرگز سخن ناروایی از امام شنیده نشده است و فقط سخن امام را خطاب بمروان نقل می کنند که به او فرمود (پیشینه ای از تو در نزد من است که اگر بگویم بینی تو بخاک مالیده میشود) بنابراین چگونه میتوان باور داشت که امام چنان سخنان درشتی بدشمنانش گفته باشد؟

ولی چنین اظهار نظر درست نیست زیرا دشمن های امام کلمات جسارت آمیزی نسبت بحضرتش بزبان می آوردند و گفتاری

زشت و ناروا بیان می داشتند و امام هم ناچار به آنها پاسخ می گفت ولی هرگز به آنها دروغ نمی بست و بمانند آنها بناروائی سخن نمی گفت.

بهر حال معاویه با آنکه از جانب امام تحقیر و خوار می شد باز رعایت شخصیت امام را میکرد و بشدت از شکوه و موقعیت حضرتش می ترسید و محبوبیت امام را در نزد مردم لمس و احساس میکرد و میدید که همگان حضرتش را محترم می شمارند و حتی در برابر او از فضیلت و عظمت آن جناب سخن میگویند، (۲) چنانکه راویان میگویند معاویه روزی در مجلس خود گفت:

«بمن بگوئید چه کسی از لحاظ پدر و مادر و عمو و عمه و دایی و خاله و جد و جده از دیگران والاتر است؟» و منظورش این بود که از میزان علاقه و ارادت مردم نسبت به امام آگاه شود، در این وقت مالک بن عجلان از جای برخاست و اشاره به حسن (ع) کرد و گفت این مرد است که پدرش بهترین مردم یعنی علی بن -أبی طالب (ع) است و مادرش فاطمه دختر پیامبر خداست و عمویش

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۰۱

جعفر است که در بهشت پرواز می کند و عمه اش ام هانی دختر اُبی طالب است و دایش قاسم پسر پیغمبر و خاله اش زینب دختر رسول خداست و جدش پیامبر خدا و جده اش خدیجه دختر خویلد است.

(۱) معاویه خاموش ماند و سخنی نگفت و چون امام بیرون آمد، عمرو عاص با ناراحتی روی بمالک کرد و گفت:

«دوستی بنی هاشم موجب شد که بناحق سخن بزبان آوری؟»

مالک در جواب پسر عاص گفت:

«من بحق سخن گفتم و هر کس که برای خشنودی مخلوق خدا

معصیت خدا را کند در دنیا به آرزوهایش نمی رسد و در آخرت بشقاوت می افتد، بنی هاشم درختهایی بارور و خرمند و از دروغ و ناپاکی برکنارند» و بعد بمعاویده رو کرد و گفت آیا چنین نیست؟

معاویه هم چاره ای جز تصدیق نداشت (۱)».

معاویه از امام می ترسید و از شورش و قیام او هراسی سخت بدل داشت، زیرا نبرد سهمگین صفین همیشه در برابر چشمانش شکل میگرفت و بوحشت می افتاد و میترسید که مبادا چنین معرکه ای دوباره در برابرش پدید آید و بهمین جهت مراعات حال امام را میکرد و به احترامش میکوشید.

(۲) چنانکه مورخین آورده اند، روزی عمرو پسر عثمان خلیفه مقتول و اسامه پسر زید غلام پیامبر درباره زمینی به نزد معاویه شکایت بردند.

پسر عثمان به اسامه گفت مثل اینکه مرا نمی شناسی؟ اسامه هم جواب او را داد و بین آنها مشاجره ای درگرفت، اسامه او را بیاری بنی هاشم تهدید کرد و برخاست و در کنار امام حسن (ع)

---

(۱) - المحاسن و المساوی ۱ / ۶۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۰۲

نشست و بنی هاشم به او پیوستند و بنی امیه که این وضع را دیدند آنها هم در کنار پسر عثمان قرار گرفتند، معاویه ترسید که آتش فتنه زبانه کشد و برای رفع اختلاف گفت:

«شتاب نکنید، من خودم دیدم که پیامبر خدا این زمین را به اسامه بخشید».

(۱) و به این ترتیب بنفع اسامه رأی داد و او را بر پسر عثمان حاکم ساخت وقتی که امام بیرون آمد بنی امیه بمعاویده هجوم بردند و او را سرزنش کردند و گفتند عجب بین ما حکم دادی.

معاویه در پاسخ آنها از ترس و اضطراب پنهانی خود پرده برداشت و گفت:

«دست

از من بردارید، بخدا قسم چشمهای آنها را که در زیر کلاه خودها در جنگ صفین میدرخشید و هوش را از سرم میربود هرگز فراموش نمی کنم، نخستین مرحله جنگ بگومگو است و بعدش شکایت است و سرانجامش فتنه است و بعد اشعار امرء القیس را شاهد آورد و چنین خواند:

جنگ در مرحله نخستین دوشیزه ای است که نادانان فریب زینت آن را میخورند ولی چون داغ شد و دندان نشان داد بصورت پیره زنی نامحرم در می آید که گیس سفید دارد و زشت روی است که بوئیدن و بوسیدنش ناخوشایند است.

(۲) سپس گفت، کینه هائی که در دلهاست جنگها را پدید می آورد و بتأیید سخنش این شعر را خواند:

کار کوچک به کار بزرگ پیوسته است و شتر نیرومند از بچه شتر پدید می آید

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۰۳

و درخت تنومند خرما از شاخه ای میروید «۱».

در اینجا سخن ما درباره سفر امام و مناظراتش در دستگاه معاویه پایان می یابد.

---

(۱) - مروج الذهب ۲ / ۳۰۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۰۵

(۱)

پیمان شکنی معاویه

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۰۷

(۱) ملتها و توده ها در نژادها و دینهای گونه گون همگی خود را با اجرای شروط و معاهدات ملزم میدانند و از پیمان شکنی خودداری می کنند، زیرا به پیوندهای اجتماعی و نظامات همگانی علاقه دارند و مخصوصاً اسلام در این مورد اهمیتی خاص دارد و رعایت پیمانها را به استواری تأکید میکند چنانکه خداوند میفرماید: «به پیمانهای خود وفا کنید که به اجرای آن مسئولید» (۱) و نیز میفرماید: «و اگر در راه دین از شما کمک خواستند بر شماست که به آنها کمک کنید مگر بر ضد کسانی باشند که با آنها پیمان بسته اند» (۲). در این آیه خداوند دستور میدهد که

مسلمانان باید بیاری برادران دینی خود بشتابند و با آنها در جنگ با دشمنان شرکت جویند مگر مسلمانانی که با کافران پیمان بسته اند که در این صورت شکستن پیمانشان جایز نیست و این آیات نشانگر ارزش رعایت پیمانهاست و پیامبر هم در این باره میفرماید «مؤمنان بشروط خود پای بندند» و باز میفرماید «مؤمن وقتی که پیمانی می بندد به آن وفا میکند» و امیر المؤمنین هم در نامه ای که بمالک اشتر می نویسد میفرماید:

(۲) «اگر با دشمن پیمانی بستی و عهده را بعهدہ گرفتی به پیمان وفادار باش و ذمه ات را به امانت رعایت کن و جان را سپری برای

---

(۱) - بنی اسرائیل آیه ۳۴

(۲) - انفال آیه ۷۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۰۸

قولی که داده ای قرار بده زیرا از واجبات خداوندی هیچ چیز برای اجتماع انسانها با وجود پراکنندگی اندیشه و آرائشان از وفای به میثاق، مهمتر و اساسی تر نیست و مشرکین هم به قراردادهائی که با یکدیگر داشتند احترام میگذاشتند و فقط بمسلمانان خیانت میورزیدند پس در پیمان فریبکار مباش و عهده را سست مشمار و با دشمن فریبکار مباش زیرا این بدبختهای نادانند که بخدا جسارت میورزند و پیمان می شکنند و خداوند پیمان و عهده را موجب امنیت بندگانش قرار داده است تا در سایه آن آرامش یابند و جوار رحمتش را دریابند».

(۱) اسلام در مورد رعایت پیمانها و اجرای شرایط و لزوم وفای به آنها و خودداری از پیمان شکنی چنین فرمانهایی میدهد و اکنون بشرایط صلحی که بین امام و معاویه بسته شد نگاه می کنیم تا ببینیم دو طرف درباره آن چه کردند؟ اما شرطی که بعهد امام بود و می بایست آن را رعایت کند فقط

این بود که بر ضد معاویه برنخیزد و امام هم تا آخر عمر به این شرط وفا کرده در صورتی که پس از آنکه معاویه به آشکار، پیمان شکنیش را اعلام داشت گروهی از شیعیان بحضور امام آمدند و پیشنهاد کردند که اکنون بایستی بر ضد معاویه قیام کنیم ولی امام هرگز حاضر نشد پیمان خود را با وجود خیانت معاویه بشکند و پس از آنکه امام از کوفه بمدینه رفت بزرگان شیعه از حضرتش خواستند که بجنگ معاویه برنخیزد و قول دادند که شهر کوفه را تصرف کنند و فرماندار معاویه را بیرون برانند ولی امام پیشنهادشان را نپذیرفت و چنانکه پیش از این گفتیم آنها را بشکیبائی دعوت فرمود.

ولی معاویه بر عکس به پیمانش خیانت ورزید و سوگندهایش را زیر پا گذاشت و وعده هایش را تکذیب کرد، با آنکه سوگندهای بزرگی یاد کرده و قولهای صریح و قطعی داده بود که به معاهداتش

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۰۹

رفتار کند و در پایان پیمان نامه اش چنین نوشته بود «عهد و میثاق خداوندی بر عهده معاویه بن ابی سفیانست چنان عهدی که از خدا بر عهده بنده اش باشد و در برابر خداوند به اجرای آن ملزم گردد».

(۱) ولی هنوز چند روز از امضای عهدنامه نگذشته بود که معاویه در برابر مسلمانان نقض پیمان را اعلام داشت و گفت: «آگاه باشید که هر قراردادی که با حسن بن علی بسته ام اکنون آن را زیر پایم میگذارم» و حصین بن نمیر در این باره می گوید:

«معاویه به هیچ کدام از قراردادهائی که با حسن (ع) بسته بود وفا نکرد، حجر و یارانش را کشت، پسرش را بخلافت برگزید و امام

را مسموم کرد» (۱)».

همه مواد قرارداد صلح را معاویه این کسر ای عرب زیر پا نهاد و به هیچ کدام وفا نکرد و همان سیاست فریبکارانه اش را در پیمان شکنی و بی وفائی اجرا کرد که شرح آن را در زیر مینگاریم:

(۲)

۱- دشنام به امیر المؤمنین (ع)

اشاره

وقتی که انسانی از دنیا می‌رود لازم است که همه دشمنی‌ها و کینه‌هایی هم که نسبت به او ابراز می‌شد متروک گردد و از ابتدای تاریخ بشر چنین قاعده‌ای بین همه مردم مرسوم بوده است ولی پسر هند چنین رسمی را بر هم زد و پس از برقراری صلح، امیر المؤمنین ع را به آشکار ناسزا گفت و به انتقامجویی پرداخت و قرارداد صلح را به هیچ انگاشت و احترام حضرتش را پس از مرگ هم رعایت نکرد با آنکه گفته اند:

احترام مردگان لازم است اگر چه

---

(۱) - شرح ابن الحدید ۱۶/۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۱۰

دور باشند تا چه رسد به نزدیکان (۱)».

(۱) معاویه تمام نیروهایش را برای ناسزاگویی و توهین بمقام امیر المؤمنین (ع) برانگیخت و با تمام قوا کوشید تا دشنام به آن حضرت و خاندان پیامبر را جزء سنتهای مسلمانان قرار دهد و همگی را به اجرای این گناه بزرگ وادارد.

و بدون شبهه دشنام به امیر المؤمنین اهانت به مقام پیغمبر است زیرا رسول خدا فرمود «هر کس به علی (ع) دشنام دهد مرا ناسزا گفته است». و نیز فرمود «هر کس علی (ع) را بیازارد مرا آزرده است». و همچنین گفت: «خدایا دوستان علی را دوست بدار و دشمنانش را دشمن بدار و یارانش را یاری کن و هر آن کس خوارش بدارد خوارش بدار» (۲)».

و اخبار فراوان از پیامبر رسیده که فرموده

است: علی (ع) برادر او و جانشین و خلیل و دروازه شهر علم اوست و اگر جهاد علی (ع) و دفاعش از دین خدا نبود، اسلام بر پای نمی‌خاست و کسی خدا را نمی‌پرستید و یکتایش نمی‌دانست و از پیش گفته‌اند:

بر فراز منابر به او دشنام میدهند

در صورتی که بشمشیر او چوبهای منبر نصب شد.

---

(۱) - دیوان الرصافی

(۲) - مسند احمد بن حنبل ۳/۴۸۳، اسد الغابه ۴/۱۱۳ و در مجمع هیشمی ۹/۱۲۹ از سعد وقاص نقل شده که گفته است من و دو نفر در مسجد نشسته بودیم و از علی (ع) بدگوئی میکردیم که پیامبر با خشم نزد ما آمد و آثار خشم از چهره اش نمایان بود و فرمود شما را با من چه کار؟ هر کس علی را بیازارد مرا آزرده است. و در کتاب ذخائر العقبی ص ۶۵ از عمرو بن شاس اسلمی آمده است که گفت پیامبر فرمود هر کس علی را دوست بدارد مرا دوست داشته و هر کس به او کینه ورزد بمن دشمنی کرده و هر کس علی را بیازارد مرا آزرده و هر کس من را بیازارد خدا را آزار داده است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۱۱

(۱) علت این دشنام هم این بود که معاویه میدانست که حکومتش فقط به ناسزاگوئی و انتقامجوئی نسبت به امام استوار می‌شود چنانکه مروان حکم به این موضوع تصریح کرد و گفت:

«جز بدشنام علی (ع) حکومت ما استقرار نمی‌یابد» «۱».

بهر حال معاویه پس از بازگشت بدمشق فرمان داد تا مردم فراهم آیند و آنگاه بسخن ایستاد و گفت:

«ای مردم، رسول خدا بمن گفت تو بزودی بخلافت میرسی پس سرزمین مقدسی را که

دلاوران در آن زندگی میکنند برگزین، من هم شما را برگزیدم پس ابو تراب را لعنت کنید!!» مردم هم بدشنام و انتقام علی میپرداختند و این ناسزاگوئی بصورت سنتی همیشگی درآمد و در خطبه های جمعه و اعیاد تکرار می شد «۲» و معاویه در آخر خطبه هایش می گفت:

«خدایا ابو تراب را لعنت کن که از دین تو برگشت و راه ترا بست پس به او لعنتی بسیار بفرست و بسختی عذابش کن!!؟» و این لعن ناروا بر منابر تکرار می شد «۳» و بعد بهمه کار گزارانش در شهرها نوشت که برادر پیامبر و پیشوای امت را لعنت کنند و خطیبان دست نشانده اش در هر شهر و ناحیه ای بر منابر امام را لعنت میکردند و از او بیزاری می جستند «۴» و کار گزارانش هم در همه جا

---

(۱) - صواعق المحرقة ص ۳۳

(۲) - شرح ابن ابی الحدید ۳ / ۳۶۱

(۳) - نصائح الکافیة ص ۷۲ این خبر را از جاحظ در کتاب الرد علی الامامیه نقل کرده است.

(۴) - شرح ابن ابی الحدید ۳ / ۱۵ و بهتر است روش امیر المؤمنین و امام حسن (ع) را در مورد دشنام بمعاویه نقل کنیم چنانکه در شرح نهج البلاغه ۱ / ۴۲۰ آمده است که امیر المؤمنین شنید برخی از یارانش در جنگ صفین بمعاویه دشنام میدهند حضرت آنها را از این کار بازداشت و فرمود (دوست نمی داریم

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۱۲

به این گناه بزرگ زبان میگشادند (۱) و هر کس از این کار خودداری میکرد از مقامش برکنار می شد چنانکه سعید بن عاص را بهمین جهت از فرمانداری مدینه معزول کرد و مروان حکم را بجایش گذاشت و این مرد پلید و فرومایه آن قدر نسبت به امیر

المؤمنین جسارت میورزید که امام حسن دیگر بمسجد نمی آمد «۱». و مغیره بن شعبه باندازه ای در ناسزاگوئی به امام بی پروا بود که بحساب نمی آمد «۲» و زیاد مردم را بدشنام امام وادار میکرد و هر کس از لعن علی (ع) خودداری میکرد جزایش شمشیر بود «۳».

کارگزاران معاویه بحدی در دشنام امام پافشاری داشتند که آن را از اجزاء نماز جمعه میدانستند چنانکه یکی از آنها که در حال مسافرت بود، دشنام به علی (ع) را در نماز جمعه فراموش کرده بود نماز را دوباره بجا آورد و به کفاره آن مسجدی ساخت و نامش را مسجد الذکر نامید «۴». و هشام بن عبد الملک که در روز عرفه خطبه

که شما مردمی ناسزاگو باشید ولی اگر اعمال و رفتارشان را برای مردم شرح دهید بهتر و عذر شما پذیرفته تر است و بجای دشنام به آنها بگوئید خداوندا خون ما و آنها را نگهدار و بین ما را اصلاح کن و آنها را از گمراهی بحقیقت هدایت فرما تا حق را بشناسند و از گمراهی و نادانی رهائی یابند» درباره امام حسن هم نقل شده که فرستاده معاویه بحضور امام آمد و چون عظمت و هیبت امام را دید گفت از خدا میخواهم که ترا حفظ کند و دشمنانت را نابود سازد امام به او فرمود به کسی که ترا امین دانسته خیانت مکن برای تو کافی است که مرا برای پیامبر خدا و پدر و مادرم دوست بداری و این خیانت است که تو به کسی که مورد اعتماد او هستی دشمنی و نفرین کنی (الملاحم و الفتن ص ۱۴۳)

(۱) - تطهیر الجنان و اللسان

(۲) - شرح ابن

(۳) - مسعودی در حاشیه ابن اثیر

(۴) - مقتل الحسین مقرر

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۱۳

میخواند چون به علی (ع) دشنام نداد عبد الملک بن ولید به او یادآوری کرد و گفت:

«ای امیر المؤمنین امروز روزی است که خلفاء دشنام به ابو تراب را مستحب میدانستند!!»

هشام گفت: ما برای چنین کاری به اینجا نیامده ایم «۱».

(۱) و چون عبد الملک مروان بخلافت رسید، دشنام به امام را سرآمد اقدامات خود قرار داد و این تبهکاری را در همه نواحی اسلام رواج داد و علناً در مجالس خود به ارتکاب گناهان مبادرت ورزید.

خالد بن عبد الله قسری «۲» که یکی از فرمانداران بنی امیه در مکه و عراق بود در لعن امام و حسنین (ع) به آشکارائی اهتمام داشت چنانکه روزی بمنبر رفت و گفت:

«خدایا علی بن ابی طالب بن عبد المطلب بن هاشم داماد پیغمبر و پدر حسن و حسین را لعنت کن!!»

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۳ / ۴۷۶

(۲) - خالد بن عبد الله از طرف هشام بن عبد الملک فرماندار عراقین بود و مادرش زنی نصرانی بود که خالد برای او کلیسائی ساخت و فرزدق در هجو او گفت:

خدا زشت کند چهره آن کس را که در روی زمین خالد را از دمشق بحکومت ما فرستاد چگونه میتواند پیشوای مردم باشد کسی که مادرش عقیده دارد که خداوند، یکتا نیست برای مادرش معبدی با صلیب ساخت و از کینه ای که داشت مناره های مساجد را خراب کرد.

هشام خالد را بجرم آنکه با زور با زنی زنا کرده است از حکومت برکنار کرد و در ایام ولید کشته شد (وفیات الاعیان ۵ /

۱۵۲-۱۶۲) و ابن کثیر هم روایتی نزدیک

بهمین خبر ذکر کرده است و تعجب از ابن حبان است که چنین مرد تبهکاری را از جمله ثقات دانسته و ابن حجر هم آن را در کتابش آورده است خداوند تعصب را نابود کند که چگونه باطل را لباس حق می پوشد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۱۴

و بعد رو بمردم کرد و گفت: آیا خوب کنایه زدم؟ «۱».

(۱) حافظ سیوطی میگوید: در روزگار بنی امیه بر هفتاد هزار منبر، علی (ع) را لعن میکردند زیرا معاویه این کار را سنت قرار داده بود. در این باره علامه احمد حفظی مصطفی شافعی در اشعارش میگوید:

شیخ سیوطی حکایت می کند که دشنام به علی را سنت قرار داده بودند

و بر هفتاد هزار و ده منبر به علی (ع) دشنام میدادند

و مردان بزرگی در برابر این ناسزاگوئی دشنام دهندگان را تحقیر و سرزنش میکردند «۲».

مردم نادان و عامی هم که میدیدند بنی امیه به این کار علاقه ای فراوان دارند و بهترین وسیله برای نزدیکی بدرگاه آنها دشنام و انتقامجوئی امام است بدین وسیله راه تقریبی بدستگاه بنی امیه می جستند چنانکه مردی فرومایه به نزد حجاج آمد و گفت:

«ای امیر، پدر و مادرم بمن ستم کردند و نام مرا علی گذاشتند و من مردی مستمند و بیچاره ام و بجایزه امیر نیازمندم». حجاج از این سخن خوشش آمد و خندید و به او گفت:

بوسیله خوبی متوسل شدی، اکنون فرمانروائی فلان ناحیه را بتو می بخشم «۳».

دشنام به امیر المؤمنین در همه سرزمینهای اسلامی رواج یافت ولی مردم سجستان از این کار سر پیچیدند و جز یک بار بر منبر آنجا این کار صورت نپذیرفت و هر چه بنی امیه پافشاری کردند آنها نپذیرفتند

---

(۱) - النصائح ص ۸۰

(۲) - النصائح

(۳) - النصائح و شرح ابن ابی الحدید ۱ / ۳۵۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۱۵

و بالاخره بنی امیه از موافقت آنها ناامید شدند «۱» و بهمین جهت مردم سجستان شرف و افتخاری فراوان یافتند و نامشان در تاریخ به عظمت و احترام باقی ماند.

(۱) بنی امیه در ناسزاگوئی نسبت به علی (ع) قهرمان و حامی اسلام در طول خلافت خود پافشاری داشتند تا اینکه خلافت به عمر بن عبد العزیز رسید و او طی بخشنامه ای که بهمه سوی کشورهای اسلامی فرستاد، دشنام به امام را منع کرد و دستور داد که بجای آن در خطبه های جمعه و اعیاد این آیه را بخوانند:

«خدایا ما را و آنان را که در ایمان بر ما پیشی گرفتند بیامرز و در دل ما نسبت به مؤمنان کینه ای قرار مده همانا تو خدائی دوستدار و مهربانی» «۲».

و گفته اند که دستور داد این آیه را بخوانند:

«خداوند به دادگری و نیکوکاری و کمک بخویشاوندان فرمان میدهد و از گناه و زشتکاری و ستم بازمی دارد و شما را پند میدهد باشد که بیاد آورید» «۳».

و گفته اند که دستور داد هر دو آیه را بجای دشنام به امام بخوانند «۴».

(۱) - معجم البلدان

(۲) - سوره حشر آیه ۱۰

(۳) - سوره نحل آیه ۹۰

(۴) - الغدیر ۱۰ / ۲۶۶، ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه ۱ / ۳۵۶ می نویسد که عمر بن عبد العزیز درباره منع دشنام به امام گفت، من در نزد یکی از فرزندان عتبه بن مسعود، در زمان کودکی قرآن میخواندم، روزی با بچه ها به علی (ع) دشنام میدادیم و استاد من که این وضع را دید خشمگین شد و بمسجد رفت، من از کودکان جدا شدم و

بمسجد رفتم، معلم که مرا دید بنماز ایستاد و نمازش را طول داد و من احساس کردم که از من ناراضی است

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۱۶

(۱) عمر بن عبد العزیز با چنین اقدامی برای خود شرف و کرامتی کسب کرد که در طول روزگاران باقی ماند، چنانکه شاعر پرنبوغ و استعداد سید شریف رضی رحمه الله علیه از او در شعری سپاس گفته و از این اقدام بزرگی که همه مسلمانان از آن خوشنود شدند ستایش کرده و گفته است:

«ای پسر عبد العزیز اگر قرار باشد بگرید چشمی بر جوانمردی از بنی امیه من بر تو می گریم

غیر از آنکه بگویم که تو پاکیزه ای هر چند خاندانت پاک و پاکیزه نباشد

وقتی که نمازش تمام شد چهره اش را در هم کشید علتش را که پرسیدم گفت تو بودی که امروز علی را لعنت میکردی گفتم آری، گفت تو از کجا میدانی که خداوند بعد از رضایت کاملی که از اهل بدر دارد بر آنها خشم بگیرد؟ گفتم پدر جان، مگر علی از اهل بدر بود؟ گفت وای بر تو همه پیروزیهای جنگ بدر بدست علی انجام گرفت، گفتم دیگر این کار را نمی کنم، گفت ترا بخدا قسم دیگر چنین کاری را نکن و همچنین عمر بن عبد العزیز گفت من در مسجد مدینه پای منبر پدرم که امیر مدینه بود نشسته بودم و او در نهایت فصاحت خطبه میخواند ولی چون خواست علی را دشنام دهد زبانش به لکنت افتاد، روزی به او گفتم ای پدر چطور شد که وقتی خواستی علی را دشنام دهی زبانت بلکنت افتاد گفت آنچه من از فضائل علی (ع) میدانم اگر مردم

بدانند یک نفر آنها از ما پیروی نمی کنند و من از آن روز با خدا عهد بستم که اگر بخلافت برسم از این کار جلوگیری کنم و چون خداوند بر من منت نهاد و مرا بخلافت رسانید، به منع آن اقدام کردم. و در کتاب اسلام بین سنت و شیعه ص ۲۵ آمده است که چون عمر بن عبد العزیز این دستور را صادر کرد یکی از خطبا که در مسجد حران خطبه میخواند، چون به علی (ع) لعنت نفرستاد مردم فریاد زدند وای بر تو چرا سنت را بجا نمی آوری؟ و در تواریخ آمده است که مردم همه شهرها دشنام به امام را ترک کردند ولی بعد از تحریم عمر بن عبد العزیز فقط مردم شهر حمص این دستور را نپذیرفتند و همچنان به اهانت امام ادامه دادند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۱۷ تو ما را پاکیزه ساختی از دشنام و بدگوئی و اگر میتوانستم ترا پاداش میدادم

و اگر من قبرت را میدیدم شرم می داشتم که ترا مرده و خود را زنده بینم

و اندک است خونی که از چشم بریزم در ماتم تو و بخوادم سیرابت سازم

ای دیر سمعان، ابو حفص (عمر) در تو آرام گرفته و نیکو پیدا است اگر من بسوی تو آیم

ای دیر سمعان، بارانت هرگز بند نیاید زیرا بهترین مردگان آل مروان در سینه تو است «۱».

سید شریف با چنین اشعار شیرین و آبداری مراتب سپاس خود را از عمر بن عبد العزیز بیان داشت که این خلیفه اموی بدعتی را که معاویه به عادت جاهلی و دشمنی با دین گذاشته بود از بین برداشت.

(۱)

مخالفان دشنام به علی (ع)

اشاره

دشنام به امام، خشم و نفرتی بزرگ در دل مؤمنان و

نیکوکاران برانگیخت زیرا علی (ع) جان پیامبر و برادرش و پدر نوادگانش بود و در راه گسترش اسلامی رنجهایی فراوان برده بود و دشنام بمسلمانان از بزرگترین و زشت ترین محرماتست. به مسلمانان از پیامبر رسیده بود که میفرمود: «دشنام به مسلمان فسق است» (۲).

و نیز میفرمود: «مؤمن هرگز لعن نمی کند» (۳). و احادیثی دیگر که از پیامبر درباره منع لعن و اتهام مؤمن رسیده و در بین مسلمانان شایع شده بود.

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۱/ ۳۵۷

(۲) - الترغیب و الترهیب ۳/ ۳۹۴، فیض القدیر ۴/ ۸۴

(۳) - صحیح ترمذی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۱۸

از این روی مسلمانان راستین با خشم و تنفر نسبت بمعاویه و فرماندارانش در برابر دشنام به علی (ع) ابراز انزجار میکردند و ما اینک برخی از گفتار آنها را در اینجا می آوریم:

(۱)

۱- سعد بن ابی وقاص

برای سعد شنیدن دشنام به علی (ع) گران می آمد و نمیتوانست چنین ناسزائی را بشنود و به آن اعتراض نکند. چنانکه مورخان می گویند معاویه پس از صلح با امام حسن به مکه رفت و پس از طواف خانه خدا در دار الندوه که محل شورای قریش بود حضور یافت و چون مجلس تشکیل شد در حضور همگان بدشنام امام پرداخت، سعد که در آنجا حضور داشت خشمگین شد و بمعاویه رو کرد و گفت:

«ای معاویه مرا در جایگاه خودت می نشانی و آنگاه بدشنام علی میپردازی؟ بخدا قسم یکی از امتیازات علی (ع) را اگر میداشتم از آنچه خورشید بر آن میتابد برایم بهتر بود. بخدا اگر داماد پیامبر بودم و فرزندان او چون فرزندان علی میداشتم برایم از آنچه خورشید بر آن میتابد بهتر بود، بخدا قسم اگر پیغمبر درباره من سخنی

می گفت که درباره علی در روز خیبر گفت و فرمود: «فردا پرچم را به مردی میدهم که خدا و پیامبرش او را دوست میدارند و او خدا و پیامبر را دوست دارد و هرگز از جنگ نمی گریزد و خدا بدست او این دژها را می گشاید» چنین سخنی برایم از آنچه آفتاب بر آن میتابد بهتر بود، بخدا قسم اگر پیامبر درباره من آنچه درباره علی در جنگ تبوک گفت که فرمود: «آیا نمیخواهی که پایگاهت در نزد من بماند مقام هارون در نزد موسی باشد مگر آنکه پس از من پیامبری نمی آید» این سخن برایم از آنچه آفتاب بر آن بتابد بهتر بود.

بخدا قسم ای معاویه دیگر تا زنده باشم بخانه ای که تو در آن باشی پای نمی گذارم.» آنگاه برخاست و خشمگین و ناراحت از

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۱۹

مجلس بیرون رفت «۱».

(۱)

۲- جناب ام السلمه

ام السلمه همسر راستین و با ایمان پیامبر بمقام والای امیر- المؤمنین آگاهی کامل داشت و پایگاه بلند او را در نزد پیامبر بخوبی می شناخت و چون دید معاویه به آشکارائی و بی پروائی به امام دشنام میدهد نامه اعتراض آمیزی به او نوشت و گفت: «شما خدا و پیامبرش را بر روی منبرهایتان دشنام میدهید زیرا علی بن ابی طالب را لعنت می کنید و من خود شهادت میدهم که خدا و پیامبرش او را دوست میدارند».

ولی اعتراض این بانوی بزرگوار اثری نبخشید و معاویه همچنان در کار ناروایش پافشاری داشت و به سرکشی و گناهِش ادامه میداد «۲».

(۲)

۳- عبد الله بن عباس

دانشمند بزرگ اسلامی عبد الله بن عباس به گروهی که علی (ع) را دشنام میدادند تاخت و بجلودار مرکبش گفت مرا پیش آنان ببر و با خشمی داغ که از قلبی دردمند زبانه می کشید فریاد زد و گفت:

---

(۱)- مروج الذهب ۳۱۷/۲ و ابن کثیر در تاریخ خود و مسلم در صحیح و ترمذی نیز در صحیحش این خبر را با اختلاف کمی

آورده اند و مسعودی پاسخ معاویه را به سعد آورده که گفت چقدر زشت بود پاسخ صریحی که بمن دادی و شایسته بود که در برابر رأی ما سخنی نمی گفتی.

(۲) - عقد الفرید ۱۲۷/۳ و در مستدرک صحیحین ۱/ ۱۲۱ از قول اَبی عبد الله جدلی آمده است که گفت بحضور ام السلمه رفتم، بمن گفت آیا در میان شما به پیامبر دشنام میدهند گفتم پناه بر خدا یا سبحان الله یا سخنی به این گونه، ام السلمه گفت از پیامبر شنیدم که می گفت هر کس علی (ع) را ناسزا بگوید مرا دشنام داده است.

زندگانی حسن بن

- کدامین شما به پیامبر ناسزا می گوئید؟

- پناه بخدا اگر به پیغمبر دشنام دهیم.

- کدام یک به علی بن ابی طالب دشنام میدهید؟

- به علی البته ما دشنام میدهیم.

(۱)- گواهی میدهم که از پیامبر شنیدم که میفرمود کسی که به من دشنام دهد بخدا گستاخی کرده و کسی که به علی (ع) ناسزا بگوید بمن دشنام داده است

آنها از شدت شرمساری سرهاشان را بپائین انداختند و نتوانستند پاسخی بگویند، ابن عباس از آنها دور شد و اندوهی تلخ بجانشان انداخت و بعد به جلودارش گفت:

- آنها را چگونه دیدی؟

او شادمانه از حمله عباس به آن تبهکاران این شعر را خواند:

آنها بتو با چشمهای سرخ نگاه می کردند مثل آهوانی که به کارد قصاب نگاه میکنند.

ابن عباس خوشش آمد و گفت بازهم بگو، پدر و مادرم فدایت باد، و او چنین سرود:

آنها با چشمانی تنگ و چانه هائی افتاده بخواری به چیره دستی توانا نگاه میکردند.

- بازهم بگو، پدر و مادرم فدایت باد.

- چیزی دیگری ندارم که بگویم ولی این شعر را میخوانم:

زنده هاشان بر مرده هاشان جنایت میورزندو برای مردگانشان رسوائی بجای میماند.

(۲) بین ابن عباس و معاویه گفتگوهای تند در این باره بمیان می آمد و پسر عباس از نقشه های هولناک معاویه که برای محو شخصیت امام و انکار برتریهای او طرح می شد پرده برمی داشت که ما

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۲۱

بعضی از آن مناقشات مهم را بیان میداریم چنانکه مورخان آورده اند که معاویه پس از سال صلح بقصد حج به مکه آمد و بر

گروهی از قریش وارد شد، همگی به احترامش برپای خاستند مگر ابن عباس که همچنان در جای خودش نشست. معاویه به او گفت: ای پسر

عباس چرا تو مانند دیگر یاران بر پای نخواستی گویا هنوز جنگ صفین را بیاد می آوری، ای پسر عباس تو میدانی که پسر عمویم عثمان، بستم کشته شد.

(۱) - عمر بن خطاب هم بستم کشته شد پس خلافت را به پسرش واگذار و اشاره به عبد الله بن عمر کرد که آنجا بود.

- عمر بن خطاب را مردی مشرک کشت.

- عثمان را کی کشت؟

- مسلمانان او را کشتند.

- پس ادعای تو بیهوده است، اگر مسلمانان او را کشته و خوار کرده اند پس کارشان بحق بوده است.

- ما بهمه سرزمینها بخشنامه کرده ایم که مردم را از بیان فضائل اهل بیت بازدارند پس تو هم زبانت را نگهدار.

- پس ما را از خواندن قرآن باز میداری؟

- نه

- پس ما را از تأویل و تفسیر قرآن باز میداری؟

- آری

- پس قرآن را بخوانیم و از مفهوم آن که خداوند اراده کرده چیزی نپرسیم؟

- آری

- پس کدام بر ما واجب است خواندن قرآن یا عمل کردن به آن؟

- عمل کردن به آن

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۲۲

(۱) - پس اگر مقصود خدا را از نزول قرآن ندانیم چگونه به آن عمل کنیم؟

- از کسانی پرس که قرآن را مثل تو و اهل بیت تو تفسیر نمی کنند.

- قرآن بر اهل بیت ما نازل شده و تو میخواهی که تفسیر آن را از آل ابو سفیان و ابو معیط بپرسی؟

- قرآن را بخوانید ولی از آیاتی که خداوند درباره شما نازل کرده چیزی نگویید و سخنان پیامبر را درباره خودتان یزبان نیاورید بعد هر چه میخواهید بگوئید.

- خداوند در قرآن فرمود «آنها میخواهند نور خدا را با دهانشان خاموش کنند ولی خداوند نمی گذارد و نور خودش

را کمال می بخشد هر چند کافران را خوش نیاید».

- ای پسر عباس، دست از من بردار و زبانت را نگهدار و اگر میخواهی کاری بکنی به پنهانی انجام بده و در آشکارا سخنی مگوی.

این گفتگوی از برنامه های عمیق معاویه که برای جنگ با خاندان رسول و محور فضائل آنها و دور نگهداشتن مردم از شناخت آنها طرح و اجرا می شد بخوبی حکایت میکند.

(۲)

۴) احنف بن قیس

روزی احنف بن قیس بحضور معاویه رفت و چون مجلس برقرار شد یکی از فرومایگان تبهکار شامی بسخرانی ایستاد و خطابه اش را با دشنام به علی (ع) آغاز کرد، احنف از گفتار ناهنجار خطیب برآشفته و دنیا در برابرش تاریک شد و بمعاویه رو کرد و گفت:

«این مرد خطیب اگر بداند که تو از دشنام به پیامبران شادمان میشوی به آنها ناسزا خواهد گفت، پس ای معاویه از خدا بترس و علی را رها کن که او بیدار خدایش رفته و در آرامگاهش به-

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۲۳

تنهایی خفته است او را به عملش واگذار، بخدا قسم او نیک مردی بود که پیش از همه به اسلام گرائید، دامانش پاک بود و پیشوائی خجسته بود که ناگواریهائی فراوان را تحمل کرد».

معاویه از این سخن کوبنده بشدت خشمگین شد و از ستایش علی (ع) در برابر مردم شام بهم برآمد و به احنف روی کرد و گفت:

(۱) «ای احنف، چشمهایت را بر خار نهادی و آنچه خواستی گفتی اکنون بخدا قسم باید بمنبر بروی و علی (ع) را لعنت کنی چه بخواهی و چه نخواهی».

احنف گفت اگر دست از من برداری برایت بهتر است و اگر بخواهی مرا به این کار مجبور کنی

بخدا قسم که هر گز لبهای من بچنین سخنانی نخواهد جنید.

معاویه اعتنائی بگفتار او نکرد و بسختی فریاد زد:

- برخیز و بر منبر بالا برو.

- بخدا قسم که در گفتار و کردارم انصاف خواهم ورزید.

- اگر بخواهی انصاف کنی چه خواهی گفت؟

- بمنبر میروم و خداوند را سپاس می گویم و می ستایم و بر پیامبرش محمد (ص) درود میفرستم بعد می گویم ای مردم، معاویه بمن دستور داد تا علی (ع) را دشنام دهم و بر او لعنت فرستم، علی و معاویه با هم مخالفت کردند و بجنگ پرداختند و هر کدام ادعا کردند که دیگری و یارانش ستمکار و سرکشند.

ای مردم وقتی که من دعا کردم شما همگی آمین بگوئید، خدایتان رحمت کند.

آنگاه میگویم، خداوندا تو و فرشتگان و پیامبران و همه بندگان لعنت کنید بر هر کدام از آنها که ستمکار بودند و لعنت کنید بر گروه سرکشان و نافرمانان، خدایا بر آنها نفرینی فراوان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۲۴

بفرست. ای مردم شما هم آمین بگوئید، ای معاویه من این سخنان را بر روی منبر می گویم و چیزی کم و زیاد نمی کنم.

معاویه بشگفتی افتاد و گفت در این صورت ای ابو بحر از تو درمی گذریم «۱».

(۱)

۵) کثیر بن کثیر

از دیگر کسانی که به دشنام و ناسزاگویی بساحت امیر المؤمنین اعتراض کردند شاعر نابغه و مشهور کثیر بن کثیر سهمی بود که از عقیده دینی و آگاهی زنده و راستینش در برابر این ناهنجاری دفاع کرد و با اشعاری که روانی و تازگی از آن میتراوید، خشم و نفرتش را به ناسزاگویان علی بدین گونه ابراز داشت «۲»:

خدا لعنت کند آن را که به علی دشنام دهد و حسین را که

آیا دشنام می‌دهد آنان را که نیاکانشان پاکند و دائیها و عموهایشان بزرگوارند

(۱) - عقد الفرید ۲/ ۱۴۴، مستطرف ۱/ ۵۴، ثمرات الاوراق ص ۵۹

(۲) - کثیر بن کثیر بن مطلب بن ابی وداعه قرشی سهمی از پدرش و از سعید بن جبیر و گروهی دیگر نقل روایت کرده و گروهی دیگر هم از او احادیثی نقل کرده اند، ابن سعد می گوید کثیر شاعری اندک سخن بود، احمد و ابن معین او را از ثقات دانسته اند و ابن حیان نیز او را از راویان قابل اعتماد میدانند (تهذیب التهذیب ۸/ ۴۲۶، مرزبانی در معجم الشعراء ۲/ ۳۴۸) مرزبانی می گوید این اشعار را کثیر از آن جهت سرود که شنید عبد الله زبیر بخاندان پیامبر دشنام می‌دهد و گفته شده است که سبب سرودن اشعار این بود که عبد الملک مروان بفرماندار مدینه نوشت که مردم را به اجبار بدشنام اهل بیت وادار کند.

ابن ابی الحدید این اشعار را در کتابش آورده و آنها را به عبد الله بن کثیر سهمی نسبت داده است ولی این اشتباه است چون این نام در شرح حال شاعران نیامده است و فقط نام از کثیر بن کثیر برده شده که این اشعار از اوست.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۲۵ مرغان و کبوتران آسایش دارند ولی خاندان پیامبر در امان نیستند

پاکیزه است خانه شان و پاکند اهل آن همانها که خاندان پیامبر و اسلامند

رحمت خدا و درودش بر آنان باد مادام که سلام کننده ای بسلام بایستد «۱».

(۱)

۶) انیس انصاری

بهنگامی که معاویه خطیبان را وادار میکرد که آشکارا به امیر المؤمنین دشنام دهند و مقام والایش را کوچک شمارند، انیس انصاری که از یاران پاکیزه خوی

پیامبر بود بدفاع برخاست و اقدام معاویه را زشت شمرد و در خطبه ای پس از ستایش و سپاس خداوند چنین گفت:

«شما این روزها دشنام به علی (ع) را از حد گذرانیده اید و به او ناسزا میگوئید و من بخدا سوگند میخورم که از پیامبر شنیدم که میفرمود «من در روز قیامت مردمان را که شمارشان از ریگها و درختهای بیابان هم بیشتر باشد شفاعت می کنم» و بخدا قسم که من کسی را از علی (ع) به پیامبر نزدیکتر و خویشاوندتر نمی بینم آیا شما بشفاعت پیامبر امید می بندید در صورتی که نمی توانید از خاندانش حمایت کنید «۲».

(۲)

۷) زید بن ارقم

صحابی بزرگ زید بن ارقم وقتی که دید مغیره بن شعبه آشکارا به امیر المؤمنین دشنام میدهد با ابراز تنفر به او روی کرد و گفت:

ای مغیره مگر نمی دانی که پیامبر خدا ناسزاگوئی به مردگان را نهی

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۳ / ۴۷۵

(۲) - الاصابه ۱ / ۸۹، اسد الغابه ۱ / ۱۳۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۲۶

فرمود پس چرا علی را که از دنیا رفته است ناسزا می گوئی؟ «۱».

(۱)

۸) ابو بکره

بسر بن ارطاه همان جنایتگر تبهکار که کشتار بی باکانه اش صفحات تاریخ را سیاه کرده است روزی در بصره بر روی منبر، امیر المؤمنین را دشنام داد و بعد روی بمردم کرد و گفت:

«شما را بخدا قسم هر کس میداند که من راست می گویم تصدیقم کند و گرنه به تکذیبم پردازد».

ابو بکره فریاد زد بخدا قسم ترا جز مردی دروغگوی نمیشناسیم.

عقل از سر بسر بن ارطاه پرید و دستور داد که ابو بکره را بگیرند ولی مردم او را نجات دادند «۲».

این پرخاشگران شجاع که بر معاویه می تاختند و او را از دشنام به امام بازمیداشتند برای دفاع از کرامت اسلام که در وجود علی (ع) تجلی داشت مردانه برمی خاستند و میدانستند که معاویه میخوهد فضائل امام را محو کند و بدین جهت بدفعا از حقیقت می پرداختند.

معاویه و دار و دسته اش می کوشیدند که شخصیت علی را در هم کوبند و فضائلش را از یادها ببرند لکن اراده خداوند نام علی (ع) را جاویدان ساخت زیرا مشیت الهی بر این است که حق پایدار بماند و باطل نابود گردد اگر هم در زمان اندکی باطل بر حق بظاهر چیره گردد ولی بناچار و بزودی از هم می پاشد و چون دودی در هوا

محو میگردد.

(۲) اکنون امیر المؤمنین نام بزرگ و جاوید و صفات ستوده اش همه جهان را فرا گرفته و در همه انجمنها از بزرگواریها و ارزندگیهایش

---

(۱) - آغانی ۲/۶ شرح ابن ابی الحدید ۱/ ۳۶۰

(۲) - تاریخ طبری ۹۶/۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۲۷

سخن می‌رود و همه به ارادتمندی و بزرگ شماری او افتخار می‌ورزند و این آرامگاه مقدس اوست که کعبه آرزوی زائران و پناهگاه نیازمندانست و ملیونها مسلمان همچنانکه زیارت خانه خدا را قصد می‌کنند زیارت مزار او هم تبرک می‌ورزند و زیارت او بخداوند تقرب می‌جویند و این مفهوم پیروزی حق است و پرهیزگاران همیشه پیروزند و این معاویه است که از او جز به پستی و کوچکی نام نمی‌برند و از سرنوشت شوم و ضمیر ناپاکش حکایتها دارند و آن هم گور ویران اوست در یکی از مزبله های کثیف شام که خواری و پستی بر آن سایه افکنده است و این خواری، حق چنین مرده بدنامی است.

(۱) شاعر بزرگ محمد مجذوب سوری وقتی که قبر معاویه را در آن نکبت و کثافت مشاهده کرد و انبوه مگسها را دید که بر روی گورش صدا درمی دهند قصیده ای در این باره گفت که بعضی اشعارش این است:

این گور تو است اگر زشتی او را می بینی و من می پرسم که چرا قبرت این چنین سیاه است

انباشته ای از خاکهای پست و خراب که مگسها بر روی آن مستانه عربده میکشند

نشانه هایش برای مردم، مخفی شده گویا فراموشخانه ای است که شناخته نمی شود

پوسیدگی و ویرانی بر دیوارهایش راه یافته و نزدیک است از سستی درو بامش واژگون شود

آن قبه بلند پایه هایش از هم شکافته مثل اینکه دستهایی برای ویرایش در کار است

از شکافهای سقفش ابرها

نمودار است زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۲۸ و بادها از سوراخهایش عبور میکنند حتی نمازگاهش آنچنان تاریک است

که گوئی هرگز عابدی به آنجا نرفته است.

روزگاران گذشت و اکنون امیر المؤمنین (ع) پیشوای انسانیت و رهبر بزرگ عدالت اجتماعی در روی زمین است و در برابر او معاویه هم در چهره زشت یک سرکش تبهکار شناخته میشود که رسوائی و بدنامی همیشه همراه اوست.

(۱)

۲- مالیات دارابگرد

از شرایط دیگر پیمان صلح معاویه با امام حسن (ع) آن بود مالیات دارابگرد به امام واگذار شود تا درآمد آن بمصرف نیازمندان و مستمندان شیعه برسد ولی معاویه باین قرارداد هم وفا نکرد و چنانکه ابو الفداء می نویسد این شرط را نیز زیر پا گذاشت و بنا بگفته طبری مردم بصره این درآمد را از امام بازداشتند و ابن اثیر می نویسد که اقدام آنها بدستور معاویه صورت گرفت و معاویه میخواست از این راه از تقویت قدرت اقتصادی امام جلوگیری کند و نگذارد که طرفداران امام نیرومند شوند.

(۲)

۳- دشمنی با شیعیان علی (ع)

از مهمترین شرایطی که امام حسن با دشمنش در مورد صلح مقرر داشت امنیت همگانی شیعیان علی (ع) بود و معاویه میبایست هرگز به آنها تعرضی نکند و با آنها بدرفتاری ننماید ولی پسر ابو سفیان این پیمان را هم در هم شکست و به آن وفا نکرد و قصدش نابودی این گروه از مردان با ایمانی بود که بخاندان پیامبر محبت میورزیدند، معاویه در ایجاد هراس و مرگ بین این دسته زیاده روی میکرد و بعضی را شربت مرگ می چشاند و گروهی دیگر را در سیه چالهای

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۲۹

زندان می انداخت و شیعیان امام چنان بار سنگینی از رنج و سختی را تحمل میکردند که حتی کوهها توانائی برداشت آن را نداشتند و ما هیچ امت و گروهی را در تاریخ سراغ نداریم که به اندازه گروه شیعه متحمل اینهمه گرفتاری و خطر شده باشد. در این میان مردم کوفه بیش از همه با سختی ها و دردها روبرو بودند، زیرا معاویه پس از مرگ مغیره، فرمانداری کوفه را به زیاد وا گذاشت و او شیعیان را

بخوبی می شناخت و بیرحمانه دست بکشتار آنان میزد و هر کجا شیعه ای را در زیر سنگی و پناهگاهی می یافت خونش را بی باکانه می ریخت، دست و پای شیعیان را می برید و چشمهایشان را درمی آورد و آنها را بر شاخه های نخل بدار می آویخت و یا از خانه و شهرشان آواره میکرد «۱». معاویه بخشنامه ای بهمه کارگزاران و فرماندارانش در شهرهای اسلامی فرستاد و ضمن آن چنین نوشت:

(۱) «متوجه باشید که هر کس ثابت شد که علی (ع) را دوست دارد نامش را از دفتر حقوق بگیران حذف و مستمری و روزی او را قطع کنید». و بعد نامه دیگری به آن بخشنامه پیوست کرد و در آن چنین دستور داد:

«هر کس متهم بدوستی این گروه شد او را بزندان بیفکنید و خانه اش را ویران کنید».

امام باقر (ع) درباره ستمهایی که به شیعیان علی (ع) میرفت فرمود «شیعیان ما را در هر شهری می کشتند و هر کس را که گمان می بردند از طرفداران ماست دست و پایش را می بریدند یا بزندانش می انداختند و اموالش را غارت میکردند و خانه اش را ویران می ساختند» «۲».

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۱۵/۳

(۲) - همان مصدر

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۳۰

(۱) از همان روز که پسر هند زمام خلافت را بدست گرفت درهای ستمگری و جنایت را بروی شیعیان گشود و طرفداران اهل بیت با مشکلات بزرگ سیاسی و اجتماعی روبرو شدند و چنان دچار خواری و رنج و گرفتاری گردیدند که اندازه ای نداشت چنانکه دوستی خاندان پیامبر ننگ و عیب و گناهی بزرگ شمرده می شد حتی بعضی محبت اهل بیت را کفر و الحاد و خروج از دین می دانستند چنانکه جناب کمیت شاعر بزرگ عقیده

و تشیع در این باره چنین می سرود:

آنها با دستهایشان بمن اشاره میکردند و میگفتند این مرد زیانکاری است ولی خودشان زیانکارتر بودند

گروهی مرا بدوستی شما تکفیر میکردند و برخی می گفتند او بدکار و گناهکار است

از فریبکاری و گمراهی شان بر من عیب میگرفتند بجهت دوستی شما بلکه مسخره و تعجب میکردند

آنها مرا در عشق و عقیده، ترابی میخواندند و بچنین نام و لقبی من را معروف میدانستند «۱».

ابو الاسود دؤلی هم عقیده خود را به این اشعار ابراز میداشت:

من محمد (ص) را بسیار فراوان دوست میدارم و عباس را و حمزه را و جانشین پیامبر را

از آن روز این محبت بمن داده شد که میچرخید گردونه اسلام بر محور عدالت و ماندنی نداشت

عموزادگان پیامبر و خویشاوندانش گرامیترین مردم نزد من هستند

اگر دوستی آنها حق است که به آن میرسم

(۱) - هاشمیات زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۳۱ و اگر بگویند حق نیست، من خطا کار نیستم «۱». (۱) عبد الله بن

کثیر هم در پاسخ کسی که او را بدوستی علی (ع) سرزنش میکرد چنین سرود:

اگر عیب مردی این باشد که پیغمبر را دوست دارد گناهی ندارد

پسران ابو الحسن و پدرشان در نژاد و رحم پاکیزه هستند

آیا شما دوستی آنها را گناه میدانید؟ بلکه دوستی آنها گناهان را میزداید.

خلفای بنی امیه هم در کینه توزی و جنایت نسبت بشیعیان، راه معاویه را رفتند و خلفای بنی عباس هم این روش ستمگرانه را

پیروی کردند و اگر ما بخواهیم اندوهها و گرفتاریهای سیاهی را که بر شیعیان علی رفته بنگاریم نیاز بکتابهای مفصلی داریم.

ولی این آزارها هیچ گونه تأثیری در اراده استوار شیعیان نداشت و آنها به تهدیدها و قتلها و حبسهای معاویه اعتنائی نداشتند و

جان خود را در

راه ایمان و عقیده پاکشان قربانی می‌کردند و ما اینک برخی از آن شهیدان بزرگ و راستین را که در راه عقیده استوار و دوستی خاندان پیامبر مردانه جان دادند یاد می‌کنیم، قربانیان بزرگی که بدست معاویه شهید شدند و جز عشق به اهل بیت پاک رسول گناهی نداشتند.

---

(۱) - کامل مبرد ص ۵۴۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۳۳

شهیدان عقیده و ایمان

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۳۵

(۱)

حجر بن عدی

اشاره

حجر بن عدی از شخصیت‌های مهم و والای اسلامی بود که در طلیعه یاران پیامبر، با دانش و پاکی و پارسائی و عبادت ممتازش چهره مینمود. در میزان طاعت و تقوای او گفته اند که هیچ گاه بدون وضو و طهارت نبود و هرگاه که وضویش را تجدید میکرد نماز میخواند و شبانه روزی هزار رکعت نماز می گذاشت و مردم او را مستجاب-الدعوه میدانستند.

وقتی که حجر را به اسارت بشام میبردند در بین راه لازم شد که غسل کند و بنگهبانش گفت آبی را که برای آشامیدنم به همراه داری بده تا غسل کنم. نگهبان به او آب نداد و گفت در این صورت از تشنگی میمیری و معاویه مرا مجازات میکند، حجر نتوانست بدون طهارت بسر برد و بدرگاه خدا دعا کرد تا آبی برایش فراهم شود، خداوند دعای حجر را پذیرفت و ابری پدید آمد و بارانی فراوان بارید و گودالها پر شد و حجر غسل کرد «۱».

بزرگواریه‌ها و برتریهای این صحابی شریف بیشتر از آن است که بحساب و نگارش آید و ما اکنون سبب شهادتش را بیان میداریم:

حجر پس از صلح امام حسن، با تاروپود اندوه فراوانش پرچم انقلاب را می بافت تا قیام تاریخیش را پدید آورد و کوبه ای کوبنده

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۳۶

بر سیاست کور معاویه که حیات توده اسلام را تهدید میکرد وارد سازد، (۱) معاویه زندگی اجتماع مسلمان را بمخاطره افکنده بود و می کوشید که برای نابودی اسلام، دوباره آئین سیاه دوران جاهلی را زنده کند و بنای کفایت و عظمت اسلامی را در هم کوبد و به احتکار منابع مادی

و غارت روزی مردم بپردازد و جامعه را دچار وحشت و ترور و پراکندگی سازد و پس از بی نیازی نیازمندان کند و بعد از عزت اسلامی خوارشان نماید و آزادی همه جانبه اسلامی را از آنها بگیرد و به بردگیشان کشاند و بی پروا به ارتکاب زشتیها و تبهکاریهای ضد انسانیش بپردازد.

حجر و یاران برگزیده با ایمانش دیدند سکوت در برابر این نارواییها و پرخاش نکردن بر ضد این سیاست تبهکارانه موجب پیروزی باطل و گسترش زشتکاریها و نابودی حق و ایمان میشود و بر هر مسلمانی که حقیقت اسلام را فهمیده واجب است که روش پیامبر را پیروی کند و با ستمکاران و خودکامگان و دشمنان مردم بستیز برخیزد.

حجر از جمله کسانی بود که حقایق اسلام را فهمیده بود و هدفهای والایش را می شناخت و به ارزندگیهای اسلام احاطه ای کامل داشت زیرا او شاگردی راستین در مدرسه تعلیمات پیامبر بود و از مکتب آموزشهای علی (ع) درس ایمان و جهاد آموخته بود در این صورت چگونه میتواند نارواییهای معاویه را تحمل کند و با ستمگریهای معاویه و یارانش بستیز برنخیزد و با بدعت ها و - هوس رانیهای آنها نجنبند؟

حجر دید که مغیره در مسجد کوفه بمنبر رفته و در ضمن گفتارش امیر المؤمنین (ع) را دشنام میدهد، دیگر خاموشی را جایز ندانست و روی به حاکم کوفه کرد و گفت «خداوند میفرماید همگی عدالت را

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۳۷

برپای دارید و در پیشگاه خدا بحقیقت گواهی دهید، ای مغیره من گواهی میدهم که آنها که شما به آنها دشنام میدهید، به برتری و حقیقت شایسته ترند و آن کس که خود را بدروغ پاک می شمارد سزاوار ناسزا است».

(۱) یاران

حجر هم برخاستند و با فریاد گفتار او را تأیید کردند مغیره به حجر رو کرد و گفت:

«ای حجر بدست خودت بسوی خویش تیر می افکنی زیرا من بر تو فرمانروایم، ای حجر از خشم پادشاه بترس و از قدرت و انتقام او پروا کن مگر نمی بینی که همانندان فراوان تو بخشم سلطان کشته شده اند؟» ولی حجر از پرخاش و اعتراض خود هرگز باز نمی ایستاد و سیاست سیاه بنی امیه را همه جا و همه گاه محکوم میکرد تا اینکه گروهی از دار و دسته چاپلوس حکومت کوفه، مغیره را به قتل حجر تحریک کردند ولی مغیره پیشنهادشان را نپذیرفت و گفت «هرگز نمیخواهم نخستین کسی باشم که نیکمردان این شهر را بکشم و خونشان را بریزم و آنها به سعادت شهادت نائل آیند و من بشقاوت اتم و معاویه در دنیا عزیز شود و مغیره در آخرت خوار گردد». ولی رازداران و جاسوسان مغیره در قتل حجر پافشاری میکردند و مغیره را باین کار وامیداشتند تا اینکه مغیره بصورت یک منافق زیرک و آگاه به آنها گفت:

- من او را حتماً می کشم.

زندگانی حسن بن علی (ع) ج ۲ ۴۳۷ حجر بن عدی ..... ص : ۴۳۵

- چگونه او را میکشی.

- پس از من حاکم دیگری به کوفه می آید و حجر او را هم مانند من می پندارد و بهمین پرخاشگریهایش ادامه میدهد ولی آن امیر سختگیر در اولین وهله او را میگیرد و بدترین وضعی او را می کشد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۳۸

(۱) پس از چندی مغیره مرد و زیاد بن سمیه بجایش بحکومت کوفه نشست و حجر همچنان نقشه های سیاه بنی امیه را برملا میکرد و سیاست تهدید و

ارباب آنها را زشت می‌شمرد.

روزی زیاد روز جمعه بر منبر رفت و خطبه اش را آن قدر طول داد که وقت نماز تنگ شد.

حجر به او اعتراض کرد و در برابر همگان فریاد زد «الصلاه».

پسر سمیه اعتنائی بسخن حجر نکرد و ارزشی برای نماز قائل نشد و همچنان بگفتارش ادامه داد، دوباره حجر به او رو کرد و با صدای بلند گفت «الصلاه».

باز هم زیاد ارزشی برای اخطار حجر قائل نشد و گفتارش را ادامه داد، حجر ترسید که وقت نماز بگذرد مثنی ریگ برداشت و بجانب زیاد پاشید مردم هم بیاری حجر، همگی برخاستند و زیاد که این ماجرا را دید از منبر پائین آمد و با مردم نماز خواند ولی از شدت خشم رگهای گردنش باد کرده بود و تصمیم گرفت که حجر را بگیرد و به بند کشد و ضمن خطبه ای که در مسجد ایراد کرد تصمیم زشت خود را بهمگان اعلام کرد و گفت: «باک و پروائی ندارم که شهر کوفه را از وجود حجر خالی کنم و سرنوشت او را برای آیندگان عبرت قرار دهم، وای بر مادرت ای حجر، تیرگی شب فرا رسید و گرگان بچراگاه آمدند».

و به قول شاعری مثل زد و گفت:

به شترچران از راه اندرز بگوی شب فرا رسید و گرگ بچراگاه آمد زیاد گروهی از سرشناسان کوفه را به نزد حجر فرستاد تا او را از اینهمه پرخاش و اعتراض بازدارند ولی حجر نپذیرفت، ناچار رئیس پلیس را فرستاد تا حجر را بگیرد و بیاورد ولی بین او و یاران حجر برخوردی روی داد و نتوانست حجر را دستگیر کند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۳۹

(۱) گروهی از مؤمنان در

این گیراگیر نزاع جمع شدند و نگذاشتند که سربازان زیاد حجر را دستگیر کنند، قیس بن فهدان کندی که سخنوری زبردست بود و همه جا با سخنان شورانگیزش از حجر حمایت میکرد در آن معرکه بسخن ایستاد و آتش انقلاب و حماسه را در جان مردم کوفه برانگیخت و حجر و یارانش را به ایمان و مردانگی ستود و این اشعار را در حمایت و یاری حجر بگونه رجز بر مردم خواند:

ای یاران حجر حمله کنید و دفاع کنید اکنون از برادرتان و بجنگید

نگذارید خوار کننده ای حجر را بگیرد آیا در میان شما تیرانداز و نیزه داری نیست

و سواره نقابدار و پیاده ای و شمشیر زنی که از معرکه بیرون نرود؟ حجر و یارانش سنگر گرفتند و زیاد که نتوانست بر آنها دست یابد بوحشت افتاد و ناگزیر بزرگان کوفه و اشراف و سرشناسهائی را که همیشه برای رسیدن به هدف خود از آنها کمک میگرفت جمع کرد و به آنها گفت: «ای مردم کوفه آیا شما با دستی پیش میکشید و با دست دیگر پس میزنید پیکرهاتان با من است و دلهااتان با حجر پرخاشجوی نادان رانده شده، شما با من هستید ولی برادران و پسران و قبیله تان از حجر حمایت می کنند. بخدا قسم این دلیل فریب و نفاق شماست، بخدا قسم یا براث خود را باید ثابت کنید یا گروهی را بسر شما می آورم تا کجی های شما را راست کنند».

بزرگان فرومایه کوفه در برابر زیاد ابراز اطاعت کردند و به او گفتند «پناه بخدای پاک اگر ما جز فرمانبرداری تو و امیر المؤمنین معاویه اندیشه ای در سر داشته باشیم ما چیزی جز خشنودی تو نمیخواهیم و اگر میخواهی اطاعت

مخالفت ما را با حجر یقین کنی ما را بجنگ او بفرست».

(۱) زیاد به آنها گفت «همگی تان بجانب اطرافیان حجر بروید و هر کدامتان برادر و پسر و بستگانتان را از دور حجر پراکنده سازید تا کسی در اطراف حجر باقی نماند».

بزرگان پست نهاد کوفه برای شکست دادن حجر و پراکنده ساختن اطرافیان او حرکت کردند و زیاد به رئیس کل پلیس کوفه شداد بن هیثم هلالی فرمان داد تا حجر و یارانش را دستگیر کند و چون فهمید که شداد به تنهایی نمیتواند از عهده این کار برآید، محمد بن اشعث کندی «۱» را احضار کرد و به او گفت:

«ای ابا میثاء، بخدا قسم یا باید حجر را بیاوری و یا همه درختهای خرمایت را قطع می کنم و خانه هایت را ویران می سازم و بالآخره پیکرت را پاره پاره می کنم» پسر اشعث گفت سه روز مهلت بده تا او را دستگیر کنم زیاد گفت بتو مهلت میدهم که او را بیاوری وگرنه خود را برای مرگ آماده کن.

پسر اشعث و رئیس پلیس کوفه بمبارزه برخاستند و حجر یارانش مردانه از خود دفاع کردند و پس از جنگ سختی که بین آنها در گرفت بالآخره جلادان حکومت زیاد پیروز شدند و حجر و یارانش را گرفتند و به نزد زیاد آوردند و زیاد دستور داد آنها را بزنند انداختند.

زیاد گروهی از مردم کوفه را خواست تا گواهی نامه ای بر ضد حجر و یارانش امضاء کنند و آنها شهادت دادند که اینها علی (ع) را دوست میدارند و بر عثمان خورده میگیرند و با معاویه دشمنی

قیس کندی کوفی مادرش ام فروه خواهر ابو بکر بود گفته شده که در زمان پیامبر بدنيا آمده است ولی این سخن درست نیست زیرا او در زمان ابو بکر با فروه ازدواج کرده است، عبد الله زبیر او را حاکم موصل گردانید و مختار او را در سال ۶۶ یا ۷۰ هجری بقتل رسانید (تهذیب التهذیب ۹/ ۶۴)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۴۱

میکنند ولی زیاد به این گواهی نامه راضی نشد و گفت این نوشته قاطع نیست در این وقت ابو برده بن ابو موسی اشعری آن مرد فرومایه شهادتنامه ای به این شرح نوشت:

(۱) «ابو برده پسر ابو موسی شهادت میدهد و خداوند جهانیان را بگواهی میگیرد که حجر بن عدی از فرمان خداوند بیرون آمده و بین مسلمانان تفرقه انداخته و خلیفه را لعنت کرده و مردم را بر او شورانیده و گروهی بر او فراهم آمده و پیمان شکسته اند و حجر همچون فرومایگان بخداوند توانا کافر شده است!!»

زیاد از این شهادتنامه راضی شد و مردم را وادار کرد تا آن را امضاء کنند و گروه فراوانی که بگفته مورخان به هفتاد نفر میرسیدند آن نامه را امضاء کردند و زیاد گواهی نامه را برای معاویه فرستاد و دستور داد تا حجر را به زنجیر آهنین بستند و او را با یارانش بدمشق بحضور معاویه فرستادند.

فریاد ناله و اندوه دردناکی از خانه حجر بلند شد و دخترش که تنها فرزند او بود به روی بام رفت و کاروان اسیران را دید که بجانب مرگ رهسپارند و با گریه و اندوه به آنها نگاه وداع کرد و شکایت و درد خود را به ماه آسمان بیان کرد

و از شدت درد و رنج مصیبت که از قلب گذاخته اش حکایت میکرد این اشعار را سرود:

ای ماه تابنده بالاتر برو شاید حجر را در حال رفتن ببینی

او بسوی معاویه پسر حرب میرودتا آن کس که خود را امیر میدانند او را بکشد

و او را بر دروازه دمشق بدار زندو مرغان چانه او را بخورند

بعد از حجر امیر شام ستم میکند زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۴۲ و در کاخهای خورنق و سدیر کامروائی میکند

«۱» ای حجر، ای حجر بنی عدی

ترا سلامت و شادمانی همراه باد

ولی میترسم که تو هم مانند علی کشته شوی و آن پیرمردی که در شام چون شیر مینالید

ای کاش حجر هم همچون دیگران میمردو او را چون شتر نحر نمی کردند

اگر هم کشته شوی، پیشوایان هر قومی کشته میشوند و از این دنیا میروند «۲».

(۱) کاروان شهیدان به مرج عذراء رسید و حجر در آنجا گفت:

بخدا قسم من نخستین مسلمانی بودم که در اینجا سگهایش بر من پارس کردند و اولین کسی هستم که در این ناحیه تکبیر

گفتم «۳».

بیک زیاد خبر اسیران را بمعاویه رسانید و او از این خبر شادمان شد و معاویه مرد یک چشمی را به آنجا فرستاد و دستور داد

اگر حجر و یارانش از امیر المؤمنین بیزاری نجستند و بحضرتش دشنام ندادند آنها را بکشد. چون جلاد یک چشم به مرج

عذرا رسید یاران حجر گفتند اگر اشتباه نکنیم این مرد نیمی از ما را میکشد و نیمی دیگر را باقی میگذارد و حدس ما از این

جهت است که این مرد یکی از چشمانش را از دست داده است.

جلاد پیش آمد و به حجر چنین گفت:

خورنق و سدیر دو کاخ است که آنها را نعمان بن امری القیس در نزدیک حیره ساخته و گفته میشود که از بناهای شاپور است که برای بهرام گور بدست سنمار بنا شده.

(۲) - مروج الذهب و میگویند این اشعار را هند دختر زید انصاری در رثاء حجر سروده است.

(۳) - الکامل ۱۹۲/۳ و ابن حجر در اصابه آورده است که حجر مرچ عذراء را فتح کرد و بالأخره در همان سرزمین بشهادت رسید.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۴۳

(۱) «امیر المؤمنین بمن فرمان داده که ترا بکشم، ای پیشوای گمراهی و معدن کفر و سرکشی و دوستدار ابو تراب و همچنین یارانت را خواهم کشت مگر اینکه از کفر خود باز گردید و علی (ع) را لعنت کنید و از او بیزاری جوئید».

حجر و بعضی از یارانش که نمونه های زنده و روشن ایمان و عقیده و جهاد در راه خدا بودند یک صدا به او گفتند: «تحمل شمشیر تیز برای ما گواراتر است از آنچه تو ما را به آن میخوانی و ورود بر خدا و پیامبرش و جانشین او را از افتادن در آتش بهتر می دانیم».

نیمی از یاران حجر که ایمانشان در برابر مرگ بنا توانی افتاد از عقیده خویش باز گشتند تا جان بسلامت برند و نیمی دیگر بر دوستی علی (ع) باقی ماندند و پیش بینی آنها درست درآمد.

گورها کنده شد و جلادها برای کشتار آماده شدند و حجر از آنها پیش از کشته شدن مهلتی خواست و گفت: «بمن مهلت دهید تا وضو بگیرم و نماز بخوانم، زیرا من هرگاه وضو گرفته ام نماز خوانده ام».

آنها به حجر مهلت دادند و حجر به نماز ایستاد و نمازی طولانی و

مخلصانه بجا آورد و پس از پایان نماز گفت:

«بخدا قسم تا کنون نمازی چنین سبک و کوتاه نخوانده ام و اگر میدانستم که مرا بفرار از مرگ متهم نمی کنید نمازم را طولانی تر بجا می آوردم».

آنگاه با خدایش به مناجات پرداخت و از مردمی که او را تسلیم دشمنی فریبکار ساخته اند بخداوند شکایت کرد و گفت:

«بار خدایا از پیشگاه تو برای امت خود خواستار سعادت هستیم، مردم کوفه بر ضد ما گواهی دادند و مردم شام ما را می کشند، بخدا قسم اگر مرا بکشید من نخستین کسی هستم از سواران اسلامی که در

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۴۴

سرزمین مفتوحه خود کشته می شوم و من اولین مردی هستم که سگان این ناحیه بمن پارس کردند».

(۱) جلاّد یک چشم که هدبه بن فیاض قضاعی نام داشت با شمشیر آخته بر جناب حجر تاخت و اندام حجر بهیجان آمد و نیرویش بسستی گرائید، دژخیم گفت:

«گمان نمی بردم که از مرگ بهیجان آئی پس از مولایت بیزاری جوی تا ترا واگذارم».

حجر به آنها گفت:

«چرا چنین نشوم که می بینم گورم حفر شده و کفن من گسترده است و شمشیر برهنه بر بالای سرم آماده است بخدا قسم بازهم در این حال سخنی که خشم خدا را برانگیزد نمی گویم» (۱).

شمشیر بر گردن حجر فرود آمد و آخرین سخنی که از حلقوم حجر برآمد این بود که گفت:

«زنجیر آهنین را از من برندارید و خونهایم را نشوئید که میخواهم معاویه را با همین حال در صراط دیدار کنم» (۲).

پیکر خونین حجر به همراه شش تن از یارانش بخاک افتاد، ای حجر تو و یارانت در پناه عنایت خدا باشید شما بجهان جاوید شتافتید، شما شهیدان عقیده و

انسانیت کامل و نمونه های روشنی از شجاعت و دلیری هستید که بر ضد ستم و سرکشی انقلاب کردید و با ستمگری حکام مستبد و سرکش و ظالم به مقاومت پرداختید.

(۲)

یاران شهید حجر

اشاره

این تنها حجر نبود که جام شهادت را مردانه سرکشید بلکه با او و پس از او هم مردانی از یاران فداکارش قربانی شدند. کسانی که حیات ارزنده خود را در برابر عقیده استوار خود فدا کردند و

---

(۱) - کامل ۱۹۲ / ۳

(۲) - استیعاب ۲۵۶ / ۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۴۵

بدون پروای مرگ قربانی اعتقاد بمبدا هستی شدند و در اثر فداکاری این دلیران جاویدان و بزرگمردان جهان بود که عقائد راستین اسلامی قوام یافت و حق استوار شد و عدالت همگانی گردید و ستمگری بنابودی گزائید و ما اینک نام آنها را با ستمهایی که از سوی معاویه و کارگزارانش بر آنان رفت ذیلا مینگاریم:

(۱)

الف - عبد الرحمن

عبد الرحمن بن حسان عنزی از پیشتازان یاران حجر بود که به همراه او در بند آهنین بمرج عذراء رفت و در آنجا از درخیمان شام خواست که او را نکشند و به نزد معاویه برند شاید از مرگش درگذرد، آنها درخواستش را پذیرفتند و او را بنزد معاویه بردند، چون عبد الرحمن در برابر او قرار گرفت معاویه گفت:

- بیا ببینم، برادر ربیعه درباره علی (ع) چه میگوئی؟

- مرا واگذار و از من میپرس، او از تو بهتر بود.

- بخدا قسم ترا وانمی گذارم.

- گواهی میدهم که او خدا را بفرآوانی یاد میکرد و بحق امر میکرد و عدالت را برپای میداشت و مردم را می بخشید.

معاویه بهانه ای نیافت که خون او را بریزد ناچار ماجرای قتل عثمان را که مسلمانان به زنده و مرده او گرفتار شده بودند پیش کشید و گفت:

- درباره عثمان چه میگوئی؟

- او نخستین کسی بود که باب ستم را گشود و درهای حق را بروی مردم فرو

بست.

- با این سخن خودت را بکشتن دادی.

- نه، بلکه ترا کشتم و قبیله ربیعہ اکنون در بیابانند.

عبد الرحمن گمان میکرد که قبیله او به حمایتش برخوانند خاست و از قتلش جلو خواهند گرفت و از او رفع ستم خواهند کرد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۴۶

ولی هیچ کس بحمایتش برنخواست، معاویه از او روی بگردانید و نامه ای به زیاد نوشت و به او گفت:

«اما بعد، این عزیزی بدترین مردی است که بسوی من فرستاده ای پس او را به بدترین کیفری که سزاوار آن است برسان و بوضع دردناکی او را بکش».

وقتی که نامه معاویه به زیاد رسید عبد الرحمن را به ناحیه قس الناطف «۱» فرستاد و دستور داد او را زنده بگور کردند و آن شهید بزرگ زنده بزیر خاک رفت «۲».

(۱)

ب- صیفی بن فسیل

صیفی بن فسیل شیبانی از مسلمانان دلاور و بزرگمرد و فداکار و از یاران وفادار حجر بود که از او به نزد زیاد سعایت کردند و آن فرزند زنا بدنبال صیفی فرستاد و هنگامی که روپرویش ایستاد، زیاد از او درباره امیر المؤمنین سؤال کرد تا بهانه ای برای قتلش بدست آورد، پس با آهنگی که از آن خشم و قساوت میجوئید گفت:

- ای دشمن خدا درباره ابو تراب چه میگوئی؟

- من ابو تراب را نمی شناسم.

- تو او را نمی شناسی!؟

- نه نمی شناسم.

- تو علی بن ابی طالب را نمی شناسی.

- چرا.

- هم او ابو تراب است.

- نه، او ابو الحسن و ابو الحسين است.

رئیس پلیس برای آنکه تقرب بیشتری به زیاد پیدا کند با خشم به صیفی رو کرد و گفت:

---

(۱)- ناحیه ای است در نزدیک کوفه

(۲)- تاریخ طبری ۱۵۵ / ۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۴۷

«امیر می گوید او

ابو تراب است و تو میگوئی نه».

(۱) صیفی بدون اینکه اعتنائی بقدرت و حکومت زیاد بکند، در پاسخ با نهایت شدت گفت:

«اگر هم امیر دروغ بگوید تو میخواهی که من هم دروغ بگویم و باطلی که او ادعا میکند گواهی دهم؟»

زیاد از شدت خشم برافروخت و رگهای گردنش ورم کرد و گفت:

«این هم یک گناه دیگر».

بعد به نگهبانانش با خشم رو کرد و گفت: عصایم را بیاورید وقتی که آوردند بصیفی رو کرد و گفت:

«چه میگوئی، حرف حسابت چیست؟»

صیفی با کمال شجاعت و ایمان گفت:

«سخن من بهترین سخنی است که درباره بنده ای از بندگان مؤمن خدا میگویم».

زیاد به مأموران فرومایه خود گفت: شانه اش را چنان در هم کوبند که بزمین بیفتد و آنها بصیفی حمله بردند و بسختی او را در هم کوفتند و بزمینش انداختند، زیاد گفت دست از او بردارند و به او گفت:

«خوب، حالا درباره علی چه میگوئی؟»

قهرمان عقیده و ایمان همچنان در گفتارش پافشاری کرد و گفت:

- بخدا قسم اگر مرا با تیغها و دشنه ها پاره پاره کنی چیزی جز این از من نخواهی شنید:

- یا او را لعنت کن یا گردنت را میزنم.

- در این صورت گویا پیش از این مرا کشته ای، اکنون اگر بخواهی مرا بجهت خودداری از دشنام به علی (ع) بکشی بچنین شهادتی خشنودم ولی تو هم بشقاوتی بزرگ خواهی رسید.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۴۸

- همچنان در اسارتش نگه دارید.

و بعد دستور داد او را بزنجیر آهنین بستند و بسیاهچال زندان انداختند «۱» و بعد او را به همراه حجر به مرج عذراء فرستاد و در آنجا با حجر و یارانش بشهادت رسید.

ج- فیصه بن ربیعہ

از یاران دیگر حجر

که دچار فتنه زیاد شد قبیصه بن ربیعہ عبسی بود که شداد بن هیشم رئیس پلیس کوفه بفرمان زیاد مخفیانه بخانه اش تاخت، قبیصه برای دفاع از خود شمشیر کشید و گروهی از بستگانش بیاری او برخاستند شداد از روی فریب گفت:

«تو در مال و جانت در امان هستی، چرا بیهوده خودت را بکشتن میدهی؟»

یاران قبیصه که این سخن را شنیدند فریب خوردند و از یاری و رهائیش دست برداشتند زیرا از قدرت حکومت زیاد بشدت میترسیدند و از بیم جان گفتند:

«حالا که بتو امان داد چرا خودت و ما را بکشتن میدهی؟»

قبیصه پیشنهاد یارانش را نپذیرفت زیرا از فریبکاری دار و دسته بنی امیه آگهی داشت و میدانست که آنها به پیمان خود وفا نمی کنند و یارانش گفت:

- وای بر شما، این مرد زنازاده دروغ میگوید و بخدا قسم اگر بر من دست یابد یا همیشه بزندانم می اندازد و یا مرا می کشد.

- چنین که تو میگوئی نیست.

وقتی که دید چاره ای ندارد بناگزیر تسلیم شد و او را دستگیر کردند و به پیش زیاد بردند وقتی که در برابر او ایستاد زیاد گفت:

---

(۱)- تاریخ طبری ۴/ ۱۹۸، الکامل ۳/ ۱۳۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۴۹

- بخدا قسم، اکنون بحسابت میرسم و کاری بدستت میدهم چون تو در بین مردم نطفه فتنه برمی انگیزی و مردم را بر حکومت می شورانی.

- ولی من را امان داده اند و به اینجا آورده اند.

- او را بزندان بیندازید «۱».

(۱) زیاد با این دستور، امانش را نقض کرد و پیمانش را شکست و بعد فرمان داد قبیصه را به همراه حجر به مرج عذراء بردند چون کاروان شهیدان به ناحیه جبانه (عرزم) که خانه قبیصه

در آنجا بود رسید، نگاهی بخانه اش کرد و دخترانش را دید که بروی بام آمده اند و لطمه بچهره شان میزنند و فریاد و اشکشان بهم آمیخته و درد و اندوه دلهاشان را پاره می کند، چون فرزندان خود را به آن حال دردناک دید از رئیس نگهبانان درخواست کرد تا اجازه دهد به پیش آنها برود و وداع و وصیتی بجای آورد، رئیس اجازه داد و قیصه بخانه رفت و فریاد خاندانش بلند شد او فرزندان را به خاموشی و آرامش و شکیبائی سفارش کرد تا نمونه ای کامل از ایمان و رضا بقضای الهی باشند و بآنها گفت:

«از خدای بزرگ و پرشکوه بترسید و شکیبائی پیش گیرید و من از خدایم میخواهم که مرا بیکی از سرنوشتهای نیکو برساند یا شهادت، یا سعادت که بازگشت بسوی شماست و مطمئن باشید که خداوند شما را روزی میدهد و نیازتان را برمی آورد زیرا او زنده ای است که هرگز نمی میرد، امیدوارم که ایمان خود را تباه نکنید و آبروی من را نگهدارید».

پس با آنها وداع کرد و بازگشت و چون دید دخترانش مویه و ناله می کنند و سراسیمه فریاد می کشند و دست بدعا برداشته اند و از خداوند سلامت و بازگشت او را میخواهند به آنها رو کرد و گفت:

---

(۱) - تاریخ طبری ۱۴۹ / ۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۵۰

«همچنانکه من اکنون گرفتار خطر شده ام بستگانم نیز کشته خواهند شد زیرا از یاریم دست برداشتند» (۱).

(۱) او از عدم همکاری قومش شکایت کرد که تنهایش گذاشته و بدست دژخیمش سپرده بودند و این ناجوانمردی برایش از ضربت شمشیر، دردناکتر بود.

قیصه را به همراه حجر و یارانش به مرج عذراء بردند و در آنجا

شهیدش کردند.

از دیگر یاران حجر که به همراه او بشهادت رسیدند اطلاعات کافی در اختیار نداریم و فقط نامهای آنها را به این شرح می آوریم:

شریک بن شداد خضرمی، کدام بن حیان عنزی و محرز بن شهاب تمیمی.

اینها یاران راستین دین و قربانیان عقیده و ایمان و حامیان حق و نیکوکاران شایسته مسلمانان بودند که نیروهای سیاه بنی امیه شان بمصرع خونین شهادت کشانید و خونشان را بناحق ریخت. اینها گناهی جز این نداشتند که خاندان پیامبر را دوست داشتند خاندانی که همطراز قرآن بودند و دوستی و پیرویشان بر هر مسلمانی واجب بود.

(۲)

انعکاس فاجعه

اشاره

مسلمانان از این فاجعه دردناک و خونین بهیجان و خشم آمدند و غضب و اندوه سراسر جهان اسلامی را فرا گرفت زیرا حجر از مسلمانان نامور و یاران برگزیده پیامبر بود و با قتل او حرمت اسلام در هم شکسته شد. او هرگز مرتکب تباهی و گناهی نشده بود و با زشتکاریها و ستمگریها بمبارزه برمی خاست، گناه او در برابر دستگاه معاویه این بود که به زیاد برای تأخیر نماز اعتراض کرده و از دشنام-

---

(۱)- تاریخ طبری

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۵۱

گوئی به علی (ع) بازش داشته بود و بهمین جهت بدست جلادان بنی امیه کشته شد.

شخصیت های بلند پایه اسلامی با نهایت خشم، معاویه را بجرم ارتکاب این جنایت بزرگ محکوم کردند و اقدام ناروایش را زشت شمردند و ما اکنون نام برخی از آنها را به همراه متن اعتراضشان بیان میداریم.

(۱)

الف، امام حسین (ع)

امام حسین (ع) نامه ای از مدینه به معاویه نوشت و بسختی باو درباره قتل حجر و یارانش اعتراض کرد، بدین شرح «آیا تو حجر کندی و یارانش را که نمازگزاران و عابدان بودند نکشتی؟ آنها با ستم مبارزه میکردند و بدعت های ناروای ترا بزرگ و خطرناک میدانستند و در راه خدا از شماتت هیچ سرزنشگری نمی ترسیدند، تو آنها را با وجود پیمانهای محکمی که برای حفظ جانشان بسته بودی، بستم و ناحق کشتی و این کشتار را بخاطر خشمی که از آنها در دل داشتی انجام دادی» «۱».

امام در این نامه اعتراض آمیزش به معاویه حمله کرد که چرا حجر و یارانش را که نمونه های برتری در مبارزه با ستم و مخالفت با بدعت بودند بستم و دشمنی کشته است در صورتی که بآنها

با پیمانهای محکمی امان داده بود که هرگز ستمی به آنها نکنند و کینه های پیشین را بکار نبرد ولی فرزند هند به این قولها و پیمانها وفا نکرده و آنها را ناجوانمردانه کشته بود.

(۲)

ب- عایشه

از جمله معترضین به قتل حجر، عایشه بود که معاویه را در این

---

(۱) - بحار ۱۰ / ۱۴۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۵۲

باره بسختی سرزنش کرد، وقتی که معاویه پس از مراسم حج بخانه عایشه رفت عایشه به او گفت:

- آیا نمی ترسی که بناگهانی کسی اینجا بر تو حمله برد و ترا بکشد.

معاویه با فریبکاری جواب داد:

- من وارد خانه امینی شده ام.

- آیا از خدا نترسیدی که حجر و یارانش را کشتی؟ «۱»

عایشه همیشه از مصیبت حجر سخن میگفت و گفتار پیامبر را درباره فضیلت او بزبان می آورد و می گفت: از پیغمبر شنیدم که میفرمود:

«بزودی در عذراء کسانی کشته میشوند که خدا و اهل آسمانها از قتل آنها خشمگین میشوند» «۲».

عایشه مردم کوفه را در این باره سرزنش میکرد و می گفت:

«بخدا سوگند اگر معاویه میدانست که مردم کوفه از حجر و یارانش دفاع میکنند هرگز جرئت نمیکرد که آنها را در کوفه دستگیر کند و در شام بکشد ولی پسر هند جگرخوار میدانست که غیرت مردم کوفه از بین رفته است بخدا قسم دیگر در جمجمه عرب عزت و دلاوری و فقه باقی نمانده است، خداوند لبید شاعر را پاداش خیر دهد که میگفت:

رفتند کسانی که مردم در پرتوشان زندگی میکردند و باقی ماندند آنها که چون پوست سگ جرب هستند

نه سودی دارند و نه امید خیری به آنهاست و بر آنها عیب میگیرد گوینده شان اگر کینه نوزد «۳»

---

(۱) - طبری ۵۶ / ۶

(۲) - البدایه و النهایه ۸ /

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۵۳

(۱)

ج- ربیع بن زیاد

دیگر از کسانی که بمعاضه در این باره حمله بردند ربیع بن زیاد بصری بود «۱» که از طرف معاویه بر خراسان حکومت میکرد وقتی که این خبر دردناک را شنید مغزش بجوش آمد و جانش به حسرت افتاد و با اندوهی فراوان گفت:

«پس از این همیشه مرگ بسراغ عرب خواهد آمد، اگر مردم بحمايت حجر برمی خاستند او هرگز کشته نمی شد ولی مردم بر جای خود ماندند و خوار شدند».

اگر مردم کوفه در برابر قوای بنی امیه ایستادگی میکردند و حجر و یارانش را یاری مینمودند هرگز آنها نمی توانستند این راد مردان آزاد و نیکوکار را بکشند ولی آنها به پستی و خواری گرائیدند و از جهاد در راه خدا بازایستادند و خوار و بیچاره شدند و بنی امیه هر چه خواستند با آنها کردند و بخواری و بدبختی شان کشانیدند.

ربیع همچنان دردمند و اندوهناک بود و غمی بزرگ دلش را پاره میکرد تا روز جمعه رسید و با مردم نماز جمعه را خواند و بعد بخطبه ایستاد و بمردم گفت:

«ای مردم، من از این زندگی خسته شدم اکنون دعا می کنم و شما هم آمین بگوئید» بعد دست بدعا برداشت و گفت:

(۱) - ربیع بن زیاد بن انس حارثی بصری از طرف معاویه حاکم خراسان بود و حسن بصری منشیگری او را بعهدده داشت. او از ابی بن کعب روایت میکرد و گروهی از او روایت میکردند و در سال ۵۱ هجری در گذشت (تهذیب التهذیب ۳/ ۴۳ و الاصابه ۱/ ۴۹۱) روزی ربیع بحضور عمر بن خطاب آمد و گفت ای امیر المؤمنین بخدا قسم فرمان

این مردم را که بعهده گرفتی مسئول همه گرفتاریهای آنها هستی و اگر گوسفندی در کنار فرات گم شود در روز قیامت از تو بازخواست میشود عمر از شنیدن این سخن بگریه افتاد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۵۴

«بار خدایا اگر ربیع در پیشگاه تو خیری دارد جانش را بگیر و در مرگش شتاب فرما».

خداوند هم دعایش را پذیرفت و هنوز مجلس پایان نیافته بود که از دنیا رفت «۱».

(۱)

د- حسن بصری

حسن بصری قتل حجر را یکی از چهار جنایت بزرگ معاویه شمرد و درباره حجر دو بار گفت:

«وای بر معاویه که حجر و یارانش را کشت» «۲».

(۲)

ه- عبد الله بن عمر

وقتی که عبد الله بن عمر خبر قتل حجر را شنید بسختی سراسیمه شد، این خبر را به او در بازار مدینه دادند و او مشغول خرید بود تا این خبر دردناک را شنید دست از معامله برداشت، بخانه آمد و بسختی و تلخی در مرگ حجر گریست «۳».

(۳)

و- معاویه بن خدیج «۴»

خبر دردناک قتل حجر هنگامی به معاویه بن خدیج رسید که در آفریقا به همراه سپاهیان سرگرم فتوحات بود و با شنیدن این خبر به افراد قبیله کنده که در سپاهش بودند گفت:

«مگر نمی بینید که ما بسود قریش می جنگیم و آنها در برابر

(۲) - جریان کار او و شرح حالش در فصلهای گذشته این کتاب بیان شد.

(۳) - اصابه ۱ / ۳۱۴.

(۴) - معاویه بن خدیج جفنه سکونی یا کندی، او همان کسی است که بنده شایسته پاکدامن خدا، محمد بن ابی بکر را بفرمان عمرو عاص در مصر شهید کرد و سه بار در افریقا جنگید (استیعاب ۳ / ۳۸۹)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۵۵

ما را می کشند تا حکومتشان پایدار بماند و آنها بر پسر عموهای ما میتازند و آنها را می کشند.»

قتل حجر یکی از حوادث بزرگی بود که به اسلام ضربتی بزرگ نواخت و عموم عرب را سوگوار و داغدار ساخت. معاویه خودش هم در عظمت این جنایت شکی نداشت و همیشه شیخ حجر در برابر دیدگانش بهنگام تنهائی ظاهر می شد و ترسی شدید او را فرا میگرفت و هنگامی که در بستر مرگ افتاده بود او را بیاد می آورد و میگفت:

«وای بر من از قتل حجر» و همچنین می گفت: «روز محاکمه من درباره قتل ابن الادبر (حجر) بسیار دراز خواهد بود» و این سخن را سه

بار تکرار میکرد «۱».

باید هم روز محاکمه معاویه در پیشگاه خداوند درباره قتل حجر و یارانش دراز و هولناک باشد همان شهیدان ارجمندی که بندگان با ایمان و شایسته خدا بودند و معاویه خونشان را ریخته بود بدون اینکه گناهی کرده باشند و تنها جرمشان بعقیده دستگاه بنی امیه دوستی خاندان پیامبر بود.

در اینجا داستان دردناک شهادت حجر و یارانش پایان می یابد و اکنون بشرح حال دیگر شهیدان میپردازیم.

(۱)

رشید هجری

رشید هجری از پیشگامان و چهره های روشن رجال اسلام بود و در پارسائی و دانش و برتری شهرتی عظیم داشت. او در مدرسه امیر المؤمنین تربیت یافته و دانش فراوانی از آن حضرت کسب کرده بود و امام او را (رشید البلیا) می نامید، دخترش قنوی می گفت: از پدرم شنیدم که گفت:

---

(۱) - تاریخ طبری ۱۵۶ / ۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۵۶

امیر المؤمنین بمن فرمود، ای رشید شکیبائی چگونه خواهد بود وقتی که زنازاده بنی امیه بدنالت بفرستد و دستها و پاها و زیانت را ببرد؟

- یا امیر المؤمنین سرانجام کارم بهشت خواهد بود؟

- ای رشید تو در دنیا و آخرت همراه من خواهی بود.

(۱) روزی رشید به همراه امیر المؤمنین به یکی از نخلستانهای کوفه رفت و زیر سایه نخلی نشستند و صاحب نخلستان از آن نخل بالا رفت و خرماهای تازه ای چید و بحضور آورد و امام و رشید از آن خرماها تناول کردند رشید گفت:

- چه قدر خرمای تازه و پاکیزه ای است.

- اما تو بزودی بر شاخه این درخت بدار آویخته خواهی شد.

رشید پس از آن به درخت خرما انس گرفت و آن را آب میداد و در زیر سایه اش نماز میخواند. روزی دید که یکی

از شاخه هایش خشک شده و آن را بریده اند دانست که هنگام مرگش نزدیک شده است و دیگر بار که بسراغ درخت رفت دید نیمی از تنه درخت افتاده و نهری از آن برای آبیاری گذرانیده اند و یقین کرد که مرگ حتمی اش فرا رسیده است، در همین اوقات هولناک بود که فرزند سمیه بدنالش فرستاد و وقتی حضور یافت به او گفت:

- دوستت از آینده ات چه خبر داد و گفت ما با تو چه می کنیم؟

- گفت شما دست و پایم را می برید و بدارم میکشید.

- اما من بخدا قسم بر خلاف پیش بینی او عمل می کنم و گفت او را رها کنید.

نگهبانان او را رها کردند تا برود وقتی که رشید رفت زیاد گفت او را برگردانید و به رشید گفت:

راهی بهتر از آنچه رفیقت گفت برایت نمی یابم چون تو همیشه

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۵۷

بر ما میتازی و اگر زنده بمانی مردم را بر ما میثورانی و دستور داد دست و پایش را قطع کنند.

(۱) مأموران بی سر و پا بفرمان زیاد دست و پای رشید را بردند ولی او همچنان بحق سخن می گفت، زیاد از سخنان رشید بخشم آمد و دستور داد او را حلق آویز کنند، رشید گفت یک کار دیگر مانده که انجام دهید و من آن را بشما یاد میدهم و منظورش بریدن زبانش بود، پسر سمیه فرمان داد تا زبانش را هم قطع کنند و وقتی که خواستند چنین کنند رشید گفت بگذارید حرفی بزنم، به او اجازه دادند، رشید گفت «مولایم امیر المؤمنین براستی درباره ام خبر داد و فرمود که زبانت را می برند» و بعد زبانش بدست جلادان فرومایه بریده شد «۱».

این

عابد بزرگوار چه گناهی مرتکب شده بود که سزاوار چنین عقوبت سختی باشد و چنین جنایت زشتی درباره اش انجام یابد؟

معاویه و پسر سمیه میخواستند با شیعیان علی تصفیه حساب کنند و روح تشیع را از بین ببرند.

(۲)

عمرو بن حمق خزاعی

عمرو بن حمق مردی آگاه و دین باور و نیرومند و زنده بود و در پارسائی و پرهیزگاری از یاران بزرگ پیامبر بشمار میرفت روزی پیامبر را به کاسه شیری سیراب کرد و پیغمبر درباره اش دعا فرمود و گفت: خداوند، بجوانیت برکت دهد، در اثر این دعا، عمرو هشتاد سال زندگی کرد و موی سفیدی در سر و محاسنش پیدا نشد «۲».

---

(۱) - سفینه البحار ۱/ ۵۲۲، حافظ ذهبی در تذکره اش می نویسد که زیاد رشید هجری را برای شیعه بودنش کشت و دستور داد زبانش را بریدند و بدارش آویختند.

(۲) - الاصابه ۲/ ۵۲۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۵۸

او همچنین از یاران برگزیده امیر المؤمنین و اصحاب وفادار و راستینش بود و امام درباره اش چنین دعا کرد «خدایا دلش را به نور تقوی روشن گردان و راه راست را به او بنما» «۱».

امام همیشه به تجلیل و بزرگداشت عمرو میپرداخت و او را بر دیگر یارانش مقدم میداشت و روزی به او فرمود: «ای کاش در سپاه من صد نفر مانند تو بودند».

(۱) رشید در بیان وفاداریش نسبت به امام چنین عرضه داشت:

«ای امیر المؤمنین، بخدا قسم ترا برای دنیا و مقامی که در پیشگاهت دارم دوست نمیدارم بلکه بجهت پنج امتیاز بزرگی که داری بتو مهر میورزم، تو نخستین کسی هستی که ایمان آوردی و پسر عموی پیامبر خدائی و در میان مهاجر و انصار از همه برتر و بزرگتری،

تو همسر فاطمه دخت پیامبر و پدر ذریه باقیمانده از رسول خدائی، اگر من از کوههای بلند و استوار بالا روم و از دریاهاى موج و پهناور بگذرم، تا دشمنت را خوار سازم و حجت تو را بیان دارم، از حق فراوانی که تو بر عهده من نداری فقط اندکی را بجا آورده ام» (۲)

سخنان عمرو، گویای ایمان راستین و اعتقاد استوار و دوستی خالصانه اش نسبت به امیر المؤمنین بود، محبت بی شائبه ای که خشنودی خدا و سعادت آخرت را در آن میجست.

چون زیاد بحکومت کوفه رسید و بتعقیب و کشتار بزرگان شیعه پرداخت، عمرو از هراس کشتار بیرحمانه زیاد به همراهی رفاعه بن شداد بمدائن گریخت و چندی در آنجا بسر برد و بعد هر دو بجانب موصل فرار کردند و پیش از آنکه بموصل برسند در کوهستانی فرود آمدند تا اندکی بیاسایند، خبر به بلتعه بن ابی عبد الله که عامل معاویه بود رسید و فهمید

---

(۱) - سفینه البحار ۲ / ۳۶۰

(۲) - تعلیقات ص ۲۴۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۵۹

که دو مرد در یکی از کوههای موصل پناه گرفته اند ولی آنها را نمی شناخت و با گروهی از سپاهیانش بسراغ آنها رفت، عمرو در آن وقت بر اثر سمی که خورده بود بیمار بود و نمی توانست خود را نجات دهد ناگزیر همانجا ایستاد و فرار نکرد اما رفاعه که جوانی نیرومند بود اسبش را جهانید و به عمرو گفت «میخواهی که از تو دفاع کنم؟»

(۱) عمرو او را از این کار بازداشت و گفت:

«دفاع تو سودی برای من ندارد، اگر میتوانی خودت را نجات بده».

رفاعه بر سپاهیان تاخت آورد و آنها ناچار راه را برایش باز کردند و بعد

بدنبالش شتافتند ولی چون رفاعه تیرانداز ماهری بود به او دست نیافتند ولی عمرو را به اسارت گرفتند و نام و نشان را پرسیدند، عمرو از معرفی خود امتناع کرد و به آنها گفت:

«من کسی هستم که اگر رهایم کنید برای شما سودمند است و اگر مرا بکشید زیان می بینید».

آنها هر چه پافشاری کردند نتوانستند عمرو را بشناسند و ناچار او را به بند کشیدند و به پیش عبد الرحمن بن عبد الله ثقفی حاکم موصل فرستادند، حاکم او را شناخت و فوراً نامه ای بمعاولیه نوشت و او را در جریان گذاشت معاویه در پاسخش نوشت:

«عمرو خودش میداند که با نیزه ای که در دست داشته نه ضربه بر عثمان بن عفان نواخته است ما هم نمیخواهیم بیش از این به او تجاوز کنیم، شما هم نه ضربه نیزه همچنانکه بر عثمان نواخته است به او وارد آورید».

عبد الرحمن، او را بیرون آورد و دستور داد نه ضربه نیزه به او بزنند و عمرو در ضربت نخستین یا دوم جان داد «۱» بعد سرش را

---

(۱) - تاریخ طبری

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۶۰

بریدند و برای معاویه بشام فرستادند و معاویه دستور داد تا سر عمرو را در شام و نواحی آن بگردانند و این نخستین سری بود که در اسلام گردانیده شد «۱».

(۱) معاویه دستور داد تا سر عمرو را برای همسرش که در زندان بسر میبرد بفرستند، آنها هم سر بریده را بدامان آمنه دختر شریده، همسر عمرو شهید انداختند و او از جریان امر تا آن وقت بی خبر بود و چون چشمش بسر بریده شوهرش افتاد چنان سراسیمه شد که نزدیک بود بمیرد و با چشمهایی

اشکبار گفت:

«ای وای و اندوه از مظلومیت تو در این دنیای پست و این تنگنای دردناکی که جباران فراهم ساخته اند، شما شوهرم را مدتی دراز از من دور ساختید و اکنون سر بریده اش را برایم به ارمغان می آورید، درود و سلام بر همسری که مرا همیشه دوست میداشت و امروز هم بیدار من آمده تا هرگز از یادش نبرم».

بعد به نگهبانی که سر را آورده بود گفت: این سر را بمعایه بازگردان و پیغام مرا بی کم و کاست به او برسان و بگو خداوند فرزندان را یتیم کند و زن و بچه ات را از تو دور گرداند و هیچ گاه ترا نیامرزد.

نگهبان به نزد معاویه رفت و گفته های آن زن داغیده را برایش بازگو کرد، معاویه خشمگین شد و دستور به احضارش داد وقتی که او را بحضورش آوردند معاویه به او گفت:

«ای دشمن خدا، تو این حرفها را درباره من گفته ای؟»

آمنه بدون هیچ ترس و پروائی گفت:

«آری من گفته ام و هیچ پشیمان نیستم و پوزشی نمی خواهم

---

(۱) - استیعاب ۲/ ۵۱۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۶۱

و انکار نمی کنم، بجانم سوگند که من در دعا کوشیدم و این کوشش سودی برایم خواهد داشت و خداوند که حق محض است بندگانش را مراقب است و هرگز کیفر تو بمن زیانی نمیرساند ولی عقوبت و خشم خداوند در انتظار تو است».

(۱) ایاس بن حسل برای تقرب بمعایه گفت:

«یا امیر المؤمنین این زن را بکش زیرا شوهرش از او سزاوارتر بکشتن نبود».

بانوی مبارز در پاسخ آن مرد چاپلوس گفت:

«مرگ بر تو باد که لبهایت بین ریش و سبیل مثل قورباغه ای می جنبد، تو میگوئی که مرا مثل همسرم بکشند تو با این سخن که میگوئی

مرد جباری و نمی توانی فرد شایسته کاری باشی».

معاویه خندید و به نرمی خاصی که مخصوص فریبکاریش بود گفت:

«ای زن، خدایت خیر دهد برو که آزادی، ولی نشنوم که چیزی درباره شام بگوئی».

آمنه گفت: (من نمیتوانم از اینجا بروم و درباره شام و مظالمی که در اینجا بر من رفته است سخنی نگویم من هرگز شام را دوست نمیدارم و دوستی در اینجا نیافته ام، اینجا وطن من نیست و هرگز نمیخواهم که در اینجا بمانم در اینجا کار دین دشوار است و چشمم هرگز روشن نشد و نمیخواهم هیچ گاه بشام بازگردم و هرگز بتعریف این سامان نخواهم پرداخت.

سخن آمنه بر معاویه گران آمد و با دست اشاره کرد که از حضورش بیرون برود، آمنه بیرون رفت و گفت، از معاویه در شگفتم که زبانش را از سخن باز میدارد و با انگشتش اشاره میکند که بیرون بروم ولی بخدا قسم که همسر عمر و با او با سخن استواری که از ضربه های

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۶۲

آهنین دردناکتر بود معارضا میکرد و اکنون هم من مگر دختر شریک نیستم» و بعد از این بیان کوبنده از دستگاه معاویه بیرون رفت. «۱»

(۱) قتل عمرو برای اسلام از حوادث بزرگ و دردناکی بود زیرا او از یاران راستین پیغمبر بود و معاویه بریختن خون او تعمد داشت تا با فرمان خداوند مخالفت ورزد و حرمت خون مسلمانان را رعایت نکند کینه سوزان و پرجوش معاویه به قتل عمرو فرو نشست بلکه دستور داد تا سرش را در شهرهای اسلامی بگردانند و بعد بدامان همسر داغدیده اش بیندازند، بحدی که نزدیک بود آن بانوی مبارز از شدت اضطراب جان دهد. امام حسین (ع)

از قتل عمرو بشدت اندوهگین شد و نامه ای از مدینه بمعایه نوشت و این جنایت بزرگ را زشت شمرد و طی آن فرمود:

«آیا تو قاتل عمرو بن حمق صحابی پیامبر نیستی آن بنده شایسته ای که در عبادت خداوند، پیکرش ناتوان و لاغر و چهره اش زرد شده بود تو او را پس از امانی که به او دادی کشتی، و چنان از طرف خدا به او وعده امان دادی که اگر بمرغان هوا میدادی از کوهستانها بسویت می آمدند و بعد ناجوانمردانه خونش را ریختی و بخداوند گستاخی کردی و پیمانت را در هم شکستی» (۲).

امام طی این نامه بفضائل عمرو اشاره کرد و فرمود که او از یاران پیامبر بوده و پیکرش در عبادت خدا لاغر و ناتوان شده است و همچنین یادآوری فرمود که معاویه به او امان داد و پیمانهای محکمی بست که هرگز به عمرو جسارتی نرزد و حیاتش را محترم شمارد ولی پس از آنکه بر او دست یافت به عهدش وفا نکرد و فرمان داد تا او را شهید کنند.

---

(۱) - اعلام النساء ۴/۱

(۲) - تعلیقات ص ۲۴۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۶۳

(۱)

اوفی بن حصن

اوفی بن حصن از مخالفان سرسخت سیاست بنی امیه بود که بی پروا به اعمال ناشایست آنها اعتراض میکرد و در اجتماعات مردم کوفه به آشکارائی سخن میگفت و مردم را بر ضد امویان برمی انگیزت.

وقتی گزارش کار او به زیاد رسید فرمان داد تا او را بیاورند، اوفی پنهان شد و زیاد گروهی را برای دستگیریش اعزام داشت ولی اوفی شخصاً به پیش زیاد رفت، زیاد باور نکرد که اوفی بپای خود آمده باشد و از اطرافیانش پرسید:

- این مرد کیست؟

-

اوفی بن حصن.

- او را پیش بیاورید.

اوفی را بحضورش آوردند زیاد بخشم آمد و گفت «خائنی با پاهای خودش به پیش ما آمد» و بعد به او گفت:

- نظرت درباره عثمان چیست؟

- پیامبر دو دختر خود را به همسری او داد.

- درباره معاویه چه میگوئی؟

- پول میدهد و بردباری میکند.

- درباره من چه میگوئی؟

- شنیدم که در بصره گفته ای تندرست را بجای بیمار و آمده را بجای رفته میگیری.

- بله من این حرف را گفته ام.

- بخطا رفته ای و اشتباه کور و جاهلانه ای را مرتکب شده ای.

زیاد دستور داد تا او را کشتند، اعتراضات شدید اوفی به سیاست سیاه زیاد در چنان هنگامه خطرناکی از وظایف بزرگی بود که آن مرد شجاع به اجرای آن پرداخت و از مجاهدات ارزنده ای

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۶۴

بود که پیامبر به آن توجه داشت و میفرمود: «بزرگترین جهاد، سخن حق گفتن در برابر حاکم ستمکار است و برترین شهیدان حمزه بن عبدالمطلب است و کسی که در برابر حکومت ستمگری سخن بحق گوید و بفرمان او کشته شود» (۱).

(۱)

جویریة بن مسهر عبدی

او از یاران وفادار امیر المؤمنین بود که از حضرتش نقل حدیث میکرد و در نزد امام از نزدیکان و برگزیدگان بود چنانکه روزی امام به او فرمود: ای جویریة بنزد من آی که هرگاه ترا می بینم شیفته ات می شوم و بعد بعضی اسرار امامت را به او آموخت و فرمود:

«ای جویریة مادام که دوست ما بما مهر میورزد او را دوست بدار و چون بما کینه ورزید او را دشمن بدار و هر کس با ما

دشمن است دشمنش باش و چون ما را دوست داشت با او دوستی کن» «۲».

روزی

جویر بخانه علی (ع) آمد و آن حضرت را خفته یافت، بشوخی گفت:

ای خفته بیدار شو و گرنه ضربتی بر سرت فرود آورم که محاسنت رنگین شود.

امیر المؤمنین تبسم کرد و جویریه را از سرنوشتی که بدست فرمانروایان ستمکار بسراغش خواهد آمد آگاهش کرد و فرمود:

«ای جویریه ترا از سرانجام کارت آگاه میکنم، بخدائی که جانم در دست اوست مردی زشتخوی و زناکار ترا دستگیر می کند و دست و پایت را میبرد و بر شاخه کوتاه نخلی بدارت می آویزد».

روزگاری نگذشت که زیاد جویریه را جلب کرد و دستور داد

---

(۱) - نصایح ص ۶۰

(۲) - ابن ابی الحدید و نزدیک بهمین مضمون در تعلیقات ص ۳۶۶ آمده است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۶۵

دست و پایش را بردند و بر شاخه درختی بدارش آویختند «۱» و هشام بن محمد سائب کتابی درباره فاجعه شهادت جویریه و میثم تمار نوشته است «۲».

(۱)

عبد الله بن یحییٰ حضرمی

عبد الله حضرمی از دوستان امیر المؤمنین و اصحاب خاص آن حضرت و جزء نگهبانان خمیس بود «۳» که امام در جنگ جمل به او فرمود: «ای عبد الله ترا بشارت میدهم که تو و پدرت جزء سربازان خمیس هستید و رسول خدا بمن خبر داد که عبد الله و پدرش بحق جزء سپاهیان خمیس هستند». «۴»

وقتی که امیر المؤمنین (ع) شهادت یافت، اندوهی سخت بر جان عبد الله چنگ انداخت و از کوفه بیرون رفت و صومعه ای برای عبادت بنا کرد که خودش و یارانش در آن به پرستش خدا می پرداختند.

وقتی که معاویه به اندوه و گریه آنها از شهادت علی (ع) آگهی یافت آنها را احضار کرد و چون آنها را بحضورش آوردند فرمان داد تا همگی را

کشتند.

این مردان نیک و شایسته در پناه خدایند، مردانی که خونشان ریخته و پیکرشان پاره پاره شد، آنها گناهی نکرده و جرمی در اسلام مرتکب نشده بودند بلکه بدستور پیامبر خدا که اجرایش بر همه مسلمانان واجب است، امیر المؤمنین را دوست میداشتند.

معاویه در کین خواهی شیعیان علی (ع) بکشتار بزرگانشان اکتفا نکرد بلکه جنایات بزرگ دیگری نیز مرتکب شد که اینک بشرح آن میپردازیم:

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید.

(۲) - تعلیقات ص ۳۶۶

(۳) - خمیس یکی از نامهای سپاه است زیرا سپاه به پنج قسمت مقدمه، میمنه، میسره، قلب و ساقه تقسیم می شد و گفته اند چون خمس غنائم به آنها میرسید به این نام معروف شدند، بعضی مورخین نوشته اند که اصحاب خمیس معروف به عدالت و اعتماد بودند چنانکه شهادت یکی از آنها شهادت دو نفر حساب می شد.

(۴) - تعلیقات ص ۲۱۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۶۷

جنایات دیگر

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۶۹

(۱)

ویرانی خانه شیعیان

معاویه بسختی میکوشید تا شیعیان علی (ع) را در هم کوبد و بدین جهت بکارگزارانش در همه جا دستور داد که خانه های شیعیان را ویران کنند و مأموران فرومایه او هم خانه شیعیان را همه جا ویران میکردند و آنها را بدون هیچ پناهگاهی بهمه جا پراکنده و آواره می ساختند و همه این کوششها برای آن بود که شاید بتواند تشیع را نابود کند و مهر و ولای خاندان پیامبر را از دلها بردارد «۱».

پذیرفتن شهادت شیعیان

معاویه آنچه در امکان داشت برای شکست و خواری شیعیان و منکوب کردن آنها بکار میبرد چنانکه طی بخشنامه ای بهمه فرمانداران و کارگزارانش اعلام داشت که هیچ یک از شیعیان امیر المؤمنین (ع) و خاندانش نبایستی برای شهادت در محاکم قضائی حاضر شوند، عمال معاویه فرمانش را اجرا کردند و شهادت شیعیان را با آنکه مردانی راستگو و قابل اعتماد بودند نمی پذیرفتند «۲».

وحشت و زندان

اشاره

معاویه ترس و تهدید را در نفوس شیعه گسترش میداد و بعضی

(۱) - اعیان الشیعه ۴ / ۴۶

(۲) - شرح ابن ابی الحدید ۳ / ۱۵، ذخیره الدارین ص ۱۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۷۰

را برای همیشه در زندانها جای میداد تا بالاخره جان میدادند و گروهی را چنان بهراس می انداخت که وطن خود را ترک می گفتند و در بیابانها از شدت وحشت و خوف متواری می شدند و اکثر آنها بدست مأمورین گرفتار می شدند و آنها را بزننجیر می کشیدند و به پیش معاویه میبردند و معاویه به تحقیر و اهانت آنها میپرداخت و شخصیت آنان را در هم می شکست و ما نام بعضی از رادمردان اسیر را که گرفتار ستم و نابکاری معاویه شدند در اینجا می آوریم:

۱ - محمد بن ابی حذیفه

او در پیشاپیش مسلمانان معتمد و مردان نیک و شایسته اسلامی قرار داشت که مردم را به نیکی وامیداشت و از بدی و زشتی نهی میکرد چنانکه امیر المؤمنین فرمود (محمدها از عصیان خداوند بدورند) و او را هم در عداد آنها بشمار آورد. وقتی که علی (ع) بشهادت رسید و معاویه حکومت یافت تصمیم به قتل محمد گرفت ولی بعد نظرش برگشت و دستور داد او را بزندندان اندازند.

محمد مدتی دراز در سیاهچال زندان باقی ماند تا این که معاویه روزی بیاد او افتاد و به یارانش گفت «بهتر نیست که بدنبال محمد بن ابی حذیفه بفرستیم و خوارش شماریم و بگمراهیش آگهی دهیم و بگوئیم که به علی (ع) دشنام دهد؟» گفتند چرا، معاویه دستور داد تا او را آوردند و وقتی که در برابرش ایستاد معاویه به او گفت:

«ای محمد آیا هنوز آن وقت فرا نرسیده که چشمانت را باز

کنی و بفهمی که در دوستی علی بن ابی طالب بگمراهی افتاده ای و عثمان به ستم کشته شد و عائشه و طلحه و زبیر بخونخواهی عثمان برخاستند و علی در قتل عثمان مردم را تحریک میکرد و ما بخونخواهی او برخاستیم؟»

محمد گفت تو خودت میدانی که من از خویشان نزدیک

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۷۱

تو هستم و ترا خوب می شناسم.

(۱) معاویه گفت چرا، محمد بگفتارش چنین ادامه داد:

«سوگند بخدائی که جز او خدائی نیست من کسی را جز تو و آن کس که ترا حکومت داد در قتل عثمان و تحریک مردم بر ضد او شریک نمی دانم، مهاجرین و انصار همیشه از او میخواستند که ترا از حکومت شام برکنار کند ولی او چنین کاری را نکرد بالاخره همانطور که میدانی با او رفتار کردند، بخدا قسم از آغاز تا سرانجام کسی در قتل عثمان جز عائشه و طلحه و زبیر شرکت نداشت و آنها کسانی بودند که نخست عثمان را بزرگ می شمردند و بعد مردم را بکشتن او برانگیختند و در آن کار، عبد الرحمن بن عوف و ابن مسعود و عمار یاسر و همه انصار شرکت داشتند» معاویه بشدت برافروخته شد و با خشم گفت:

«که میگوئی چنین بوده؟»

محمد گفت:

«بلی بخدا قسم و من گواهی میدهم از هنگامی که ترا در جاهلیت می شناختم و بعد که اسلام آوردی خوی و عقیده و عملت تغییر نکرد و اسلام نه کم و نه زیاد چیزی بر تو نیفزود و دلیلش این است که مرا بدوستی علی (ع) سرزنش می کنی کسانی در التزام علی (ع) به جنگ آمدند که شب زنده دار و روزه گیر بودند و از مهاجرین و انصار

راستین و با ایمان بودند ولی همراهیان و سپاهیان ترا فرزندان منافقان و رانده شدگان و بندگان تشکیل میدادند، کسانی که تو آنها را در دینشان فریب دادی و آنها هم ترا بدنیایت فریفتند. بخدا قسم ای معاویه بر تو پنهان نیست که چه کرده ای و آنها هم میدانند که چه کرده اند، آنها خشم خدا را در راه اطاعت تو بجان خریدند، بخدا قسم من همیشه علی (ع) را برای خدا و پیامبرش دوست میدارم و در

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۷۲

راه خدا و رسولش تا زنده هستم با تو دشمنی میکنم».

(۱) معاویه سراسیمه شد و گفت بازهم با وجود زندانی شدن در گمراهیت باقی هستی و فرمان داد تا او را بزندان بازگردانند و محمد مدتی دراز در زندان ماند و بالاخره از دنیا رفت «۱».

محمد فرشته مرگ را در تاریکی زندان دیدار کرد زیرا به کردار ناشایست معاویه رضایت نداد و اعمال ناروایش را نپذیرفت و سرنوشت دیگر آزاد مردان و پرخاشگران عظیم القدر اسلامی هم که حکومت معاویه را محکوم میکردند نیز چنین بود و آنها هم شدیدترین سختی ها را در ظلمت زندان تحمل میکردند.

(۲)

۲- عبد الله بن هاشم مرقال

یکی از بزرگان و نامداران شیعه که مورد تعقیب معاویه قرار گرفت، سردار جوانمرد و نمونه عبد الله بن هاشم بود که معاویه خشمی شدید از او بدل داشت زیرا دوستی و اخلاص او را نسبت به امیر المؤمنین میدانست و همچنین از پدرش هاشم در جریان جنگ صفین کینه ای فراوان بدل داشت، صفین همان نبرد جاودانه ای که معاویه را چنان به وحشت و هراس افکند که تصمیم بفرار داشت.

معاویه برای انتقامجویی و شفای دل زخم خورده اش نامه ای به

زیاد حاکم کوفه نوشت و از او خواست که عبد الله را بگیرد و دست بسته بسویش بفرستد. متن نامه چنین بود:

«اما بعد، عبد الله بن هاشم را دستگیر کن و دستش را محکم بر گردنش ببند و بحضور من روانه اش کن» نامه که به زیاد رسید دستور داد عبد الله را دستگیر کنند ولی او فرار کرده و پنهان شده بود.

مرد فرومایه ای برای تقرب معاویه بشام رفت و به او خبر داد

---

(۱) - رجال کشی ص ۴۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۷۳

که عبد الله در خانه زنی مخزومی پناهنده شده است و معاویه به زیاد چنین نوشت:

(۱) «اما بعد نامه ام که بتو رسید به قبیله بنی مخزوم یورش آور و آنجا را خانه بخانه تفتیش کن تا بخانه آن زن مخزومی برسی و عبد الله بن هاشم را از آنجا بیرون بیاور و سرش را تراش و جامه ای خشن به او بپوشان و بر شتری بدون جهاز و سایه بان سوارش کن و به پیش من بفرست».

زیاد قبیله بنی مخزوم را بازرسی کرد و عبد الله را دستگیر ساخت و همچنانکه معاویه دستور داده بود او را با خواری و سختی به شام فرستاد، وقتی که عبد الله به دمشق رسید روز جمعه بود و در آن روز معاویه به بزرگان قریش و عراق بار داده بود، چون عبد الله را آوردند معاویه او را شناخت ولی عمرو عاص او را شناخت معاویه متوجه پسر عاص شد و گفت:

«ای ابا عبد لله، آیا این جوان را می شناسی؟» عمرو گفت نه.

معاویه گفت این کسی است که پدرش در صفین این شعر را می سرود:

من جان بیمارم را بفروختم که مرا

بسیار نه کم سرزنش میکرد

مرد یک چشم برای قومش احترام میجویدچندان زنده مانده که خسته شده

ناچار یا میکشد یا کشته میشودمن با نیزه خونش را می ریزم

نعمت رفته بنزد من بی ارزش است

پسر عاص از جا پرید و این شعر را بمناسبت خواند:

گاه بر زباله ها سبزه می رویداما کینه دلها همچنان پایدار است

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۷۴

(۱) عمرو و عاص، پایمردیهای پدر عبد الله را در جنگ صفین بیاد معاویه آورد و گفت:

«ای امیر المؤمنین، این مرد فریبکار و خطرناک را رها مکن، پس رگهای گردنش را قطع کن و بر شانه اش بینداز و نگذار به عراق باز گردد زیرا او دست از نفاق بر نمی دارد، اینها از گروه فریبکاران و تفرقه اندازان و از حزب شیطان در موقع هیجانند، او هنوز آرزوهائی دارد که میخواهد به آن برسد و نقشه ای دارد که باز سرکشی کند و دار و دسته اش یاریش می کنند و پادش بدی را باید با بدی داد».

عبد الله چون شیر خشمگین به او روی آورد و بدون واژه او را آماج تیر سخن ساخت و گفت:

«ای عمرو، اگر کشته شوم مردی هستم که قومش او را تسلیم کرده اند و روز مرگش فرا رسیده است، آیا چنین کسی مثل تو است که از جنگ می گریختی و ما ترا به مبارزه میخواندیم و تو از ترس بگودالها و جویها و سنگ پاره ها پناه میبردی و همچون کنیزان سیاه و گوسفندان ناتوان از خود قدرت دفاع نداشتی؟»

پسر عاص بشدت برافروخت و دید چاره ای جز تهدید ندارد بناچار گفت:

«اما بخدا قسم اکنون در میان دندانهای شیر جا گرفته ای و گروهی فراوان فرایت گرفته اند و گمان نمی کنم که از چنگال امیر المؤمنین رهائی یابی».

عبد

الله بدون آنکه اعتنائی باین تهدید کند در پاسخش گفت:

«اما بخدا قسم، ای پسر عاص، تو بهنگام آسایش و امنیت، شادمان و بازیگری ولی در روز جنگ از هر کس ترسوتری، چون بمقامی بررسی ستمکاری و در رویارویی با دشمن بسختی میترسی، تو همچون چوب واژگونه ای هستی که در بین خارهای تیز وارونه میروئی نه رشدی داری و نه امیدی بتو میتوان داشت آیا وضع و حالت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۷۵

اینگونه نیست وقتی که دلاورانی با ایمان ترا فراگیرند که هرگز بر کودکان ستم نکنند و بر بزرگان نتازند، بازوانی نیرومند و زبانهای تیز دارند، کجی ها را راست می کنند و دشواریها را می برند و کمی ها را بسیار می کنند و دردمندان را شفا می بخشند و خوارها را عزیز می کنند؟»

(۱) پس عاص توانائی پاسخ به عبد الله را نداشت و ناگزیر به گذشته او نظری انداخت شاید بتواند عیبی بر او بگیرد و ننگی بر او بنشانند و چون چنین چیزی نیافت ناچار بدروغ و بهتان پرداخت و گفت:

«اما بخدا قسم که من پدرت را در روز صفین دیدم که از شدت ترس اندامش میلرزید و نهادش میگداخت و پشتش بلرزه افتاده بود».

عبد الله دروغ و بهتان او را تکذیب کرد و گفت:

«ای عمرو، ما ترا و سخنانت را از دیرباز آزموده و دانسته ایم که زبانی دروغ پرداز و حيله ساز داری، تو در شام با گروهی همدمی که ترا نمی شناسند و با سپاهیان همراهی که از ناتوانیت آگهی ندارند، اگر بخواهی با غیر مردم شام سخن بگوئی نابخردیت آشکار میشود و زبانت بلکنت می افتد و پاهایت چنان میلرزد که گوئی باری سنگین بر دوش داری».

معاویه گفتارشان را قطع

کرد و گفت خاموش شوید و بعد دستور داد تا عبد الله را آزاد کنند، پسر عاص از عفو عبد الله ناراحت شد و معاویه را بکشتن عبد الله تحریک کرد و جنگاوری پدر عبد الله را در جنگ صفین بیاد معاویه آورد و این اشعار را برایش خواند:

من از روی دوراندیشی پیشنهادی کردم و نپذیرفتی کشتن پسر هاشم برای تو موفقیت است

ای معاویه، آیا پدرش کسی نیست که علی را در روز بریدن سرها یاری میکرد

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۷۶ از جنگ با زنیستاد تا از خونهای ما روان کرد در جنگ صفین همچون دریاها
پرموج

اینهم پسر اوست و فرزند مانند پدر است و نزدیک است که دندان پشیمان را بشکنی (۱) عبد الله هم در پاسخ او این شعر را سرود:

ای معاویه، عمر و مردی است که نمیخواهد کینه ای که در سینه دارد بخواب رود

ای پسر هند او کشتن مرا میخواهد و هماناندیشه او همچون روش پادشاهان عجم است

ولی آنها اسیران خود را نمی کشتند وقتی که پیمانهایشان بسلامت بسته می شد

در صفین از سوی ما ضربه کوبنده ای بر تو از هاشم و پسر هاشم وارد شد

هر چه بود گذشت و آنچه که گذشت و جریان یافت بمانند خوابهای گذشته است

اگر اکنون بیخشی از نزدیکان خود گذشته ای و اگر بکشی خونم را حلال دانسته ای معاویه هم در پاسخ این شعر را خواند:

من عفو را از بزرگان قریش می بینم وسیله ای برای تقرب بخدا در روز سخت قیامت است

و من نمیخواهم قتل دشمنانه پسر هاشم را برای خونخواهی نیاکانم تلافی کنم

بلکه وقتی که گناهش آشکار شد عفو لازم است در برابر لغزشهایی که پدرانش نشان داده اند

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۷۷ پدرش در جنگ صفین شعله آتشی بود که بر ما

زیانه زد ما هم نیزه های تیز را بر او افکنندیم «۱» معاویه، عبد الله را در ترس و هراس نگه داشت در صورتی که او گناهی جز دوستی امیر المؤمنین (ع) نداشت و چنین محبتی را پسر هند از بزرگترین گناهان میدانست و بعضی تواریخ تصریح کرده اند که معاویه عبد الله را نبخشید و او را در تاریکی زندان بحبس انداخت.

(۱)

۳- عبد الله بن خلیفه طائی

عبد الله به دوستی و اخلاص نسبت به امیر المؤمنین (ع) شهرت داشت، او وقتی که امام عازم بصره بود بحضورش رسید و به امام عرضه داشت:

«سپاس خدائی را که حق را به اهلش بازگردانید و در جایگاهش قرار داد و اگر گروهی از این پیروزی ناراحتند بخدا قسم که با محمد (ص) به ستیز پرداخته و بجنگ پیامبر برخاسته اند، خداوند هم فریشان را بخودشان بازمیگرداند و به گرفتاریهای سوء دچارشان می سازد، بخدا قسم که همراهت همه جا می جنگم تا حق پیامبر را نگهداری کنم» «۲».

سخنان عبد الله، دلیل روشنی بر آگاهی دینی و پاکی روح او بود که درست می اندیشید و ایمانی استوار و عقلی سلیم داشت و در نزد امام منزلتی خاص را حائز بود و امام در کارهای بزرگ با او مشورت میفرمود «۳».

در فاجعه قتل حجر، عبد الله از یاران وفادار او و مخالفان سیاست بنی امیه و همگام انقلاب بر ضد آنها بود، پس از آنکه زیاد، حجر و یارانش را دستگیر کرد بمأمورینش دستور داد تا عبد الله را نیز

---

(۱)- مروج الذهب ۲/ ۳۱۲-۳۱۴ و شرح ابن ابی الحدید

(۲)- فوائد، چاپ شده در حاشیه تعلیقات ص ۲۰۲

(۳)- همان مأخذ

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۷۸

بگیرند و بیاورند، آنها بدنبال

عبد الله رفتند و جایش را پیدا کردند ولی عبد الله با آنها بمبارزه برخاست و پس از درگیری طرفین، عبد الله نتوانست از چنگ آنها نجات یابد و مأمورین او را گرفتند، خواهر عبد الله بسوی خویشان و بستگانش شتافت و آنها را به نجات برادرش برانگیخت و گفت:

«ای گروه طی آیا نیزه نیرومند و زبان گویاتان عبد الله را تسلیم دشمن می کند؟»

(۱) قبیله طی بهیجان آمدند و با مأمورین زیاد بمبارزه برخاستند و با حمله ای سخت عبد الله را از چنگشان ربودند. مأمورین به پیش زیاد آمدند و ماجرا را برایش گفتند، زیاد بدنبال پیشوای قبیله طی، عدی بن حاتم فرستاد و به او گفت «عبد الله خلیفه را به نزد من بیاور».

پس از گفتگوئی که بین آنها درگرفت، عدی بزبان آزادگان به زیاد گفت:

«نه بخدا قسم، هرگز او را نمی آورم، میخواهی پسر عمویم را بیاورم که او را بکشی؟ بخدا قسم اگر او زیر پاهایم باشد، هرگز پاهایم را بر نمی دارم».

زیاد خشمگین شد و دستور داد پسر حاتم را بزندان انداختند، ولی هر چه یمانی و ربعی در کوفه بودند به پیش زیاد آمدند و امتیازات و فضائل عدی را برایش گفتند و او را از شأن و شرف آن بزرگمرد آگهی دادند، زیاد بناچار دستور داد تا عدی را آزاد ساختند ولی با او شرط کرد که پسر عمویش از کوفه خارج شود و عدی این شرط را پذیرفت و به عبد الله دستور داد که از کوفه بیرون برود و در جبلین اقامت کند، عبد الله از کوفه بیرون رفت ولی آوارگی و دوری از خاندانش غمی بزرگ بجانش ریخت و

پس از تبعیدش قصیده پرشوری در سوک حجر و یارانش برای عدی فرستاد که اندوه بزرگش را در آن مصیبت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۷۹

جانکاه بازگو میکند:

حجر در آن سرزمین رحمت خدا را یافت و خداوند از او خشنود و پوزش پذیر بود

همیشه بارانی نرم و پیوسته می بارد بر قبر حجر و ندا می شود که برخیزد

پس ای حجر ای آنکه خون سپاه دشمن را میریختی و بر حاکم جنگنده که ستم میکرد می تاختی

بعد از تو کیست که حق گوید و آن را بگسترده با پرهیزگاری، و سخن باطل را تغییر دهد

تو برادر اسلامی خوبی بودی و من میخواهم که همیشه در بهشت جاودان بمانی

تو در جنگ، حق شمشیر را ادا میکردی و نیکی را می شناختی و بدی را زشت می شمردی (۱) در اینجا عبد الله ضمن اشعاری دیگر از ماتم حجر سخن می گوید و امتیازات و ارزندگیهایش را بیان میدارد و بر شهادت دردناکش میگرید و در پایان قصیده اش از سختی تبعید و دوری یاران و اندوه بزرگی که جانش را در هم می کوبد چنین حکایت میکند:

من اکنون بکوههای طی پناه برده ام آواره ام و اگر خدای بخواهد باز میگردم

دشمنم ستمگرانه مرا تبعید و دور کردن خشنودم به آنچه خدا میخواهد و تقدیر میکند

قوم من مرا بدون هیچ گناهی تسلیم کردند گویا من هیچ قبیله و خویشاوندی نداشتم طبری و ابن اثیر بقیه قصیده را در کتابهای خود آورده اند که گویای اندوه سخت و تأثر عمیق اوست.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۸۰

عبد الله همچنان آواره بسر میرد تا اینکه پیش از مرگ زیاد در جبلین که تبعیدگاهش بود در گذشت «۱».

(۱)

۴- صعصعه بن صوحان

صعصعه از بزرگان و سخنوران نامی عرب و خطیبان و گویندگان دیندار و پرفضیلت روزگارش بود. او در

سنین کودکی بزمان پیامبر اسلام آورد و بحقائق و معارف اسلامی آگهی کامل داشت، چنانکه در خلافت عمر، روزی بر او وارد شد، عمر غنائمی را که بمدینه رسیده بود و به یک میلیون درهم بالغ می شد بین مسلمانان تقسیم کرد و مقداری از آن باقی ماند و درباره اموال باقی مانده بین اصحاب اختلاف شد، عمر بسخن ایستاد و گفت:

«ای مردم، پس از پرداخت حقوق همگان مقداری از این اموال باقی مانده است درباره آن چه میگوئید؟»

صعصعه از اینکه چنین مسأله ساده ای را خلیفه نمی داند تعجب کرد و گفت:

«ای خلیفه، تو درباره چیزی که قرآن تکلیف آن را تعیین کرده با مردم مشورت می کنی؟ قرآن در این باره بصراحت سخن گفته و مورد مصرف غنائم را تعیین کرده تو هم این اموال را در همان راه مصرف کن.»

عمر رأی صعصعه را تحسین کرد و به او گفت راست گفتی، تو از منی و من از تو و بقیه اموال را در راهش مصرف کرد «۲».

صعصعه از یاران برگزیده امیر المؤمنین و همراهان همیشگی بود چنانکه امام صادق درباره اش فرمود «در بین یاران امیر المؤمنین (ع) هیچ کس به اندازه صعصعه و یارانش حق علی (ع) را نمی شناخت» «۳».

---

(۱) - تاریخ طبری ۵۷/۶، کامل ۳/۳۱۴

(۲) - استیعاب ۱۸۹/۲

(۳) - تعلیقات ص ۱۸۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۸۱

(۱) وقتی صعصعه بیمار شد علی (ع) به عیادتش رفت و به او فرمود:

- ای صعصعه مبدا عیادت من را وسیله ای برای تفاخر بر قومت قرار دهی.

- درست است ولی من بخدا قسم چنین توفیقی را منت و فضل خداوند برای خود میدانم.

- بطوری که می دانم تو مردی کم هزینه و مردم دوستی.

و تو بخدا قسم ای امیر المؤمنین، خدا را بخوبی می شناسی و به بندگانش مهر میورزی «۱».

درست اندیشی و زبان آوری صعصعه موجب شد که امام او را در کارهای مهم خلافت به رسالت میفرستاد چنانکه او را به همراه نامه ای به نزد معاویه اعزام داشت، وقتی که او به پیش معاویه رفت، معاویه برای نشان دادن شخصیت و قدرت عمل خود به صعصعه گفت:

«زمین از خداست و من جانشین خدا در روی زمینم پس هر چه از مال خدا بردارم مال خود من است و هر چه را که واگذارم اختیار دارم.»

صعصعه از این سخن ناهنجار برآشفت و در پاسخش این شعر را خواند:

ای معاویه خواستار چیزی باش که از روی نادانی و گناه نباشد معاویه ناراحت شد و با اعتراض گفت:

- سخن گفتن را از کسی آموخته ای؟

- دانش از آموزش بدست می آید و کسی که نیاموزد نداند.

- اگر تلخی مرگ را بتو بچشانم چه میکنی؟

- این کار بدست تو نیست بلکه بدست کسی است که چون

---

(۱)- تعلیقات

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۸۲

اجلی فرارسد آن را به تأخیر نمی اندازد.

(۱)- چه کسی میتواند بین من و تو قرار گیرد و مرا از کشتن تو بازدارد.

- همان کس که بین مردم و دل‌هایشان قرار میگیرد.

- درونت از سخن پر شده مثل شکم شتری که پر از جو باشد.

- شکم کسی گشاد است که هر چه میخورد سیر نمی شود و هرگز خواهش‌هایش پایان نمی یابد «۱».

این گفتار تند و صریح، گواه روشنی بر قوت قلب صعصعه است که هرگز هراسی بدل نداشت و بحق سخن می گفت و گفتار

معاویه را مردانه رد میکرد و بدون اینکه از نیروی جابرانه اش بترسد، بخواری

و تحقیرش می کشید.

وقتی که معاویه بحکومت رسید، روزی بخطبه ایستاد ولی صعصعه هم در برابرش بیای خاست و به هر جمله از گفتارش پاسخی صریح داد که به این شرح آمده است:

معاویه گفت:

- اگر همه مردم فرزندان ابو سفیان بودند همگی شان زیرکی و درایت داشتند.

- همه مردم فرزند آدمند که از ابو سفیان بهتر بود ولی در میان آنها هم احمق پیدا میشود و هم زیرک.

- سرزمین ما به محشر نزدیک است.

- قیامت از مؤمن دور و به کافر نزدیک نیست.

- سرزمین ما ناحیه ای مقدس است.

- زمین را چیزی پاکیزه یا آلوده نمی کند بلکه اعمال است که بسر زمینها تقدس می بخشد.

---

(۱)- مروج الذهب ۲/ ۳۴۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۸۳

(۱)- ای بندگان خدا، پروردگارتان را دوست بدارید و به خلفاء او پناه ببرید.

- چگونه بتو پناه ببرند، تو سنت خدا را تعطیل کردی و پیمانها را شکستی، چنانکه اکنون جامعه در گودالی سیاه و بویناک فرو افتاده و ناگواریها بر آن میتازد و میثاقها در هم شکسته میشود.

معاویه بخشم آمد و فریاد زد:

- ای صعصعه اگر بر زمین بیفتی بهتر است که اندیشه سست و ناتوانیت را ابراز کنی، اگر میتوانی حسن بن علی (ع) را متعرض شو که قصد دارم بدنالش بفرستم.

- بخدا قسم، نیاکان آنها از شما بزرگوارترند و آنها حدود خدا را بهتر از شما زنده میدارند و به پیمان خود وفادارترند و اگر بدنالش بفرستی او را در اندیشه اش استوار و در کارش محکم و در بزرگواریش نجیب می یابی او به تیزی زبانش ترا میگذرد و چنانست می کوبد که توانائی انکار نخواهی داشت.

سخن صعصعه، معاويه را بى تاب كرد و با تهديدى شديد گفت:

-

ترا از جایگاه آسایش برمی کنم و در سرزمینها آواره ات می کنم.

- بخدا قسم زمین خدا وسیع است و دوری از تو موجب آرامش است.

- بخدا قسم، حقوق تو را قطع می کنم.

- اگر این کار از دستت می آید کوتاهی مکن، بخشش ها و بزرگواریها و عنایت نعمت ها در ملکوت آسمانها بدست خداوندی است که هرگز گنجینه هایش پایان نمی یابد و بخشندگیش نابود نمی شود و در داوریش ستم نمی کند.

- تو داری خودت را بکشتن میدهی.

زندگانی حسن بن علی(ع)، ج ۲، ص: ۴۸۴

(۱)- آرام باش، من از روی نادانی سخنی نگفته ام که خونم حلال شود، کسی را که خداوند خورش را حرام کرده جز بحق نباید کشت و هر کس که بستم کشته شود خداوند از قاتلش خونخواهی میکند و او را به عذابی دردناک گرفتار می کند و آب جوشان بگلویش میریزد و بدوزخش می اندازد «۱».

صعصعه از پیش معاویه بیرون رفت و او را در خشم و اندوهی شدید باقی گذاشت و بعد معاویه، او و گروهی از یارانش را بزندان انداخت و آنها زمانی دراز در زندان ماندند و روزی معاویه بسراغشان رفت و بآنها گفت:

«شما را بخدا قسم میدهم که برآستی بگوئید مرا چگونه خلیفه ای می بینید؟»

ابن کواء در پاسخش گفت، اگر ما را قسم نمی دادی چیزی نمی گفتیم زیرا تو مردی سرکش و ستمگری و در کشتن نیکمردان از خداوند نمی ترسی، اکنون در پاسخ تو میگوئیم، ما ترا مردی می شناسیم که دنیائی فراخ و آخرتی تنگ و سیاه داری در سرایشی گور قدم برمی داری و از حقیقت بدوری، تاریکی ها را بجای روشنی گرفته ای و نور را بظلمت ستم کشیده ای.

معاویه گفت، خداوند مردم شام را به خلافت من کرامت بخشید زیرا از اجتماع اسلامی

نگهبانی میکنند و از گناهان بدورند و مانند مردم عراق نیستند که پرده حرمت فرمان خدا را می درند و حرامش را حلال و حلالش را حرام میدانند.

ابن کواء در جوابش گفت، ای پسر ابو سفیان هر سخنی پاسخی دارد و ما اکنون از غرور و قدرت تو می هراسیم و اگر زبانمان را باز گزاری از مردم عراق دفاع می کنیم و زبانهای تیزمان را بکار میبریم و هرگز در راه خدا از شماتت سرزنشگران باک نمی داریم و اگر نتوانیم

---

(۱) - تاریخ ابن عساکر ۴۲۵/۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۸۵

شکیبا هستیم تا خداوند بین ما داوری کند و گشایشی بر ایمان پدید آورد.

معاویه گفت، نه بخدا قسم نمیگذارم زبان درازی کنید.

(۱) عبد الله خاموش شد و صعصعه بسخن آمد و گفت، سخن برسائی گفتمی و از آنچه خواستی کوتاهی نکردی ولی حقیقت در آنچه میگوئی نیست، چگونه کسی که بزور بر مردم حکومت میکند میتواند خلیفه باشد، کسی که دچار کبر و غرور شده و مردم را می گیرد و با دروغ و فریب و نیرنگ بر مسلمانان تسلط می یابد، بخدا قسم که تو در جنگ بدر شمشیری نزدی و تیری نینداختی و چنانکه مشهور است امر و نهی و دخالتی نداشتی بلکه تو و پدرت جزء گروه و دار و دسته ای بودید که مردم را بر ضد رسول خدا برمی انگیختید، شما همان آزادشدگان دست پیامبرید و آزاد شده چگونه میتواند جانشین پیامبر باشد.

قلب معاویه از خشم و غیظ سرشار شد و گفت شعر ابو طالب بیادم آمد که گفت:

من جهل آنها را بر بردباری و بخشش پاسخ میدهم و عفو در حال قدرت نشانه بزرگواری است اگر نه این

بود همه شما را می کشتم «۱».

صعصعه از جمله کسانی بود که امام حسن از معاویه خواسته بود که در امان باشند و به آنها تعرض و اسائه ادبی نشود «۲».

ولی معاویه به این تعهد رفتار نکرد و او را به ترس و هراس انداخت و بزندانش افکند همچنانکه بزرگان شیعه از چنین سرنوشتی برکنار نماندند.

---

(۱) - مروج الذهب ۲ / ۳۴۱

(۲) - رجال کشی ص ۴۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۸۶

(۱) بعضی کتب تاریخ نوشته اند که مغیره، صعصعه را بفرمان معاویه از کوفه به جزیره یا بحرین یا جزیره ابن کافان تبعید کرد و صعصعه در آنجا دور از خانه و خانمانش جان سپرد و مرزبانی «۱»، در سوک او چنین سرود:

آیا از بنی جارود نمی پرسی که کدام جوانمرد بهنگام شفاعت و بزرگواری همچون پسر صوحان است
ما و آنها همچون مادری بودیم که پسری را شیر دادیم و بیازردیم و نیکی را به نیکی پاداش ندادیم «۲».

(۲)

۵- عدی بن حاتم

عدی از شخصیت های نامور و ممتاز عراق بود و پیش از اسلام از بزرگواری و نسب شریف و شهیری بهره داشت، او پسر حاتم، سخاوتمند و بخشنده مشهور عرب بود و بعلاوه این نسب ممتاز از مجاهدان بزرگ عقیده و ایمان بشمار میرفت و در صف مقدم مؤمنان حقیقی و رجال بزرگ اسلام قرار داشت و ما برخی از شرح حال او را در بخش پیشین کتاب آوردیم، او بخاطر دوستی و اخلاصی که نسبت به امیر المؤمنین داشت مورد خشم و اهانت شدید معاویه قرار گرفت چنانکه روزی معاویه بسرزنش به او گفت:

- چه بسر طرفه فرزندان آمد؟ «۳».

- همه در رکاب علی (ع) کشته شدند.

- علی با تو انصاف نکرد که

(۱) - یکی از بزرگان ایران است (باب ۳/ ۱۲۴ و وفیات الاعیان ۳/ ۴۴۳)

(۲) - اصابه ۲/ ۱۹۲

(۳) - نام فرزندان عدی طریف و طارف و طرفه بود.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۸۷

- تو هم با علی انصاف نکردی که او کشته شد و تو زنده ماندی.

(۱) معاویه از سخن عدی بخشم آمد و از روی تهدید گفت، هنوز قطره ای از خون عثمان باقی مانده که بایستی با خون یکی از بزرگان یمن یعنی عدی محو شود.

عدی بدون پروا از تهدید معاویه گفت:

«بخدا قسم دل‌های ما که از کینه تو سرشار است هنوز در سینه هامان جا دارد و همان شمشیرهایی که بجنگ تو می کشیدیم اکنون بر دوش ماست اگر با فریبکاریت باندازه دو انگشت بسوی ما بیائی ما باندازه یک دست شر را بسوی تو میرانیم، اگر حلقوم ما بریده شود و ستون فقراتمان در هم بشکند برای ما آسانتر است که سخن ناروایی درباره علی (ع) بشنویم، پس ای معاویه شمشیر را به شمشیر - زنان بسپار.

معاویه به عادت همیشگی خود از در فریب آمد و گفت این کلمات حکیمانه را بنویس و بعد بدون توجه به آنچه گذشته است گفت: «۱» - علی را برای من تعریف کن

- بهتر است از این پیشنهاد بگذری

- هرگز بازت نمی دارم

عدی زبان بستایش امیر مؤمنان گشود و چنین گفت:

«بخدا قسم او مردی بلند نظر و نیرومند بود، به عدالت سخن میگفت و بحق داوری میکرد، چشمه های حکمت از جوانبش می جوشید و دریای علم در وجودش موج میزد، از دنیا و زیورهایش می هراسید و به تاریکی و وحشت شب انسی تمام داشت، بخدا قسم که اشک‌هایی

(۱) - مروج الذهب ۲ / ۳۰۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۸۸

می رفت (۱) بهنگام تنهائی بحساب اعمالش میرسید و بر گذشته ها حسرت میخورد، لباسی کوتاه و زندگانیی سخت داشت او در میان ما همچون یکی از ما بود که پرسش ما را پاسخ میداد و نیازمان را برمی آورد و ما را بخویش نزدیک می ساخت ولی با آنکه به او نزدیک و در کنارش بودیم از شکوه آسمانیش پروای سخن گفتن نداشتیم و از بزرگی و جلالش جرئت نگاه کردن به او در ما نبود و چون می خندید دندانهایش چون رشته مروارید میدرخشید، دین داران را بزرگ می شمرد و مستمندان را دوست می داشت، نیرومند از ستمش نمی ترسید و ناتوان از دادگشیش نومید نبود.

بخدا قسم شبی او را دیدم که در محرابش به عبادت ایستاده و پرده سیاه شب بر او سایه افکنده بود و ستارگان پدیدار نبودند اشکهای علی (ع) بر محاسنش فرو می بارید و همچون مارگزیدگان بخود می پیچید و بمانند دردمندان مینالید، گویا سخنان او هم اکنون در گوشم طنین می افکند که می گفت ای دنیا آیا بسوی من می آئی و مرا میجوئی برو دیگری را بفریب که اینجا جای تو نیست من ترا سه بار طلاق دادم و دیگر جای بازگشتی نیست، زندگی تو کوتاه و خطرهایت فراوان است، ای وای از کمی توشه و راه دراز آخرت و همدمان اندک».

چشمهای معاویه پراشک شد و با آستینش آنها را پاک کرد و گفت:

«خدا رحمت کند ابو الحسن را او واقعاً چنین بود اکنون چگونه در فراق او صبر میکنی؟».

- شکیبائیم همچون کسی است که فرزندش را در دامنش سر

بریده باشند که هرگز اشکش نمی خشکد و گریه اش پایان نمی یابد.

- اکنون چگونه بیاد اوئی؟

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۸۹

- مگر روزگار میگذارد که او را فراموش کنم «۱».

(۱) این گفتار عدی نشان دهنده شدت دوستی و اخلاص او بساحت امیر المؤمنین (ع) است و بهمین جهت بود که معاویه او را آزار میداد و بهراس می انداخت و چنانکه قبلاً نوشتیم زیاد بن ابیه او را بجهت حمایت از عبد الله بن خلیفه طائی مدتی بزندان انداخت و رعایت شخصیت عالی و موقعیت اجتماعی و مقام معنوی او را نکرد زیرا میخواست بدین وسیله شیعیان علی (ع) را در هم کوبد و نابود کند.

(۲)

۶- جاریه بن قدامه

جاریه بن قدامه سعدی به پیش معاویه رفت و معاویه به او گفت:

- این تو بودی که به همراه علی (ع) بسختی میکوشیدی و آتش جنگ را بر می افروختی و در روستاهای عرب به پنهانی میرفتی و خونشان را میریختی؟

- ای معاویه علی را واگذار، بخدا قسم، ما که او را دوست میداریم دشمن نخواهیم داشت و در یاری و دوستیش بخطا نخواهیم رفت.

- وای بر تو ای جاریه که خاندانت ترا خوار شمردند و نامت را جاریه نهادند.

- تو ای معاویه در نزد خاندانت خوارتری که معاویه ات نام گزاردند «۲».

- ای بی مادر.

- مادرم مرا برای شمشیر زدن زائید و همان شمشیرها که

---

(۱)- محاسن و مساوی ۱/ ۳۲

(۲)- کلمه معاویه مؤنث کلاب (سگان) است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۹۰

در صفین برویت کشیدیم اکنون در دست ماست.

- تو مرا تهدید میکنی؟

(۱) - تو ما را به اسارت جنگی نگرفته ای و سرزمین ما را نگشوده ای، بلکه پیمانی با ما بسته ای که اگر به آنها وفا کنی ما

نیز وفا می‌کنیم و اگر بخواهی راه دیگری پیش‌گیری پشت سر ما مردان نیرومند و سخت‌کوشی را با دندان‌هایی تیز خواهی یافت. اگر بخواهی دو انگشت با فریب بسوی ما بیائی ما هم با نیرنگی شدیدتر بسویت خواهیم آمد.

- خداوند امثال ترا در بین مردم زیاد نگرداند.

جاریه با ترس و اندوه از پیش معاویه رفت و این تحقیر و خواری را بخاطر دوستی خاندان پیامبر تحمل کرد، خاندانی که خداوند دوستی آنها را بر مردم واجب گردانیده بود «۱».

(۲)

تعقیب زنان شیعه

اشاره

معاویه تنها به تعقیب و آزار مردان و بزرگان شیعه اکتفا نکرد بلکه بجستجوی زنان شیعه نیز پرداخت و هر زن بلند مرتبه‌ای را که شناخت بدنالش فرستاد و به آزار و تحقیرش پرداخت و ترس و اندوهی فراوان بجانش ریخت و هرگاه یکی از زنان شیعه به نزدش میرفت خوارش میکرد و کینه‌شدید را که از امیر المؤمنین و شیعیانش بدل داشت بی‌پروا ظاهر میکرد و ما نام بعضی از این بانوان نامور را که مورد تعقیب معاویه قرار گرفتند به همراه گفتارشان در اینجا می‌آوریم:

(۳)

۱- زرقاء دخت عدی

زرقاء دختر عدی بن غالب بدوستی مخلصانه علی (ع) شهرتی

(۱)- تاریخ خلفاء ص ۱۹۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۹۱

خاص داشت زنی بود سخنور و بلیغ و درست‌اندیش که در جنگ صفین مردم را بیاری امیر المؤمنین میخواند و بجنگ با دشمنانش برمی‌انگیخت وقتی که فاجعه قتل علی (ع) در اسلام رخ داد و پسر هند بحکومت رسید به فرماندار کوفه نوشت تا زرقاء را بشام بفرستد (۱) وقتی که آن زن نامور به پیش معاویه رفت معاویه به او خیر مقدم گفت و از او پرسید:

- آیا میدانی چرا بدنالت فرستادم؟

- سبحان الله که من چیزی را که نمی‌دانم بدانم، آیا جز خداوند کسی از دلها آگاهست؟

- بدنالت فرستادم تا بپرسم آیا تو همان زنی نبودی که در جنگ صفین بین دو صف سپاه بر شتر سرخ موئی سوار بودی و مردم را بجنگ من برمی انگیختی، منظورت از این کار چه بود؟

- ای خلیفه، اکنون سر مرده است و دم بریده شده است و دنیا دستخوش دگرگونی است و کسی که بیندیشد بصیرت می یابد و حوادث پشت سر

هم روی می‌دهد.

- راست گفتی، آیا بیاد داری که آن روز چه می‌گفتی؟

- چیزی بیاد نمی‌آورم.

- اما من سخنانت را بیاد دارم خداوند جزای پدرت را بدهد من شنیدم که آن روز می‌گفتی، ای مردم شما در فتنه سیاهی فرو رفته اید که پرده تاریکی بر آن افتاده است و خون قلبها بر زمین جاری است، فتنه کور و گنگی که صدای فریاد را می‌شنود و تسلیم پیشوایش نمی‌شود، چراغ در پرتو خورشید نور نمیدهد و ستارگان در برابر ماه نمیدرخشند و قاطر بر اسب پیشی نمیگیرد و پر مرغ وزن سنگ را ندارد و آهن را جز آهن قطع نمی‌کند آگاه باشید هر کس راه راست را میجوید ما به او نشان می‌دهیم و هر کس آگاهی میخواهد آگاهش می‌کنیم حق بدنبال گمگشته اش می‌رود و آن را پیدا می‌کنم، ای

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۹۲

گروه مهاجر و انصار پایدار باشید، اکنون زخم پراکندگیها بهبود یافته و حق بر باطل پیروز شده، پس کسی شتاب نکند و نپرسد که عدالت کجاست و چگونه است تا اینکه فرمان خداوند برسد و بدانید که امر الهی بوقوع می‌پیوندد، آگاه باشید که خضاب زنان حناست و خضاب مردان خون است و پایداری بهترین سرانجام نیک کارها را بدنبال دارد بسوی جنگ بشتابید و پیمان خدا را نشکنید و پراکنده و ناتوان نباشید که امروز را روز پیروزی در پی خواهد بود.

(۱) معاویه پس از بیان سخنان زرقاء بشدت خشمگین شد و با غضب و غیظی گلوگیر به زرقاء گفت:

- بخدا قسم ای زرقاء در همه خونهایی که علی ریخت تو هم شریکی.

- خدا بشارتت را نیکو و سلامتت را ادامه

دهد و هر کس را که مثل تو بشارت بخیر دهد و همنشینش را شادمان سازد. زندگانی حسن بن علی (ع) ج ۲ ۴۹۲ - زرقاء
دخت عدی ..... ص : ۴۹۰

- تو از این سخن خوش حال شدی؟

- بلی بخدا قسم، سخت مرا شادمان کرد، چگونه میتوانم از تصدیق کردارم شادمان نباشم؟

معاویه از وفای آن بانو نسبت بمولایش بشگفت آمد و گفت:

- بخدا قسم وفای شما را نسبت به علی پس از مرگش از دوستیش در زمان حیاتش بهتر میدانم، اکنون حاجت را بگو.

- من خودم را وادار کرده ام که چیزی از امیر که بر او دشوار باشد نخواهم، ولی بدان که علی پیش از درخواست می بخشید
و بدون نیاز بردن بخشش میکرد.

- راست گفتی.

سپس دستور داد قطعه زمینی به او ببخشند و جایزه ای به او بدهند و بخاندانش بازش گردانند «۱».

---

(۱) - بلاغات النساء طیفور چاپ نجف ص ۳۲، صبح الاعشی، مستطرف

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۹۳

اگر چه معاویه به او جایزه داد ولی قبلا او را به وحشت انداخت و پیروزی و قدرتش را برخش کشید و بهراسش انداخت.

(۱)

۲- ام الخیر بارقی

ام الخیر دخت جریش بارقی از زنان نامور و سخنوران پارسائی بود که به محبت امیر المؤمنین شهرتی خاص داشت. او در
جنگ صفین مردم را بجنگ با پسر هند برمی انگیخت و بدفاع و یاری امیر المؤمنین دعوت میکرد و معاویه از سخنان او دلی
پرورد داشت و کینه او را در سینه پنهان میکرد وقتی که اسلام به فاجعه حکومت او گرفتار آمد، نامه ای بفرماندار کوفه نوشت
و فرمان داد تا او را بشام بفرستند تا از آن بانو انتقام بگیرد.

نامه معاویه که بفرماندار کوفه رسید

ام الخیر را بدمشق فرستاد، وقتی که بانو بر معاویه وارد شد گفت:

- سلام علیک ای امیر المؤمنین.

- علیک السلام، بخدا قسم بمسخره مرا به این نام میخوانی.

- آرام باش ای مرد، صراحت سلطان، آگاهی او را باطل می سازد.

- راست گفتمی، ای خاله این راه دراز را چگونه پیمودی؟

- همواره در عافیت و سلامت بسر میبردیم تا به حضور پادشاه بخشنده راه یابیم و در حضور او از مدارا و زندگانی شادمانه ای برخوردار شوم.

- من با حسن نیتی که داشتم بر شما پیروز شدم و شما را بسختی انداختم.

- خاموش باش، از تو بخدا پناه میبرم که مبادا گفتارم بی نتیجه ماند و سرانجام کارم به تباهی کشد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۹۴

- چنین منظوری درباره تو نداشتم.

(۱)- در حضور تو آنچه میخواهی بجا می آورم اکنون هر چه میخواهی بپرس.

- روزی که عمار بن یاسر کشته شد چه می گفتمی؟

- من درباره او سخنی در زندگی و مرگش نگفتمه ام و سخنانم در آن روز فریادی بود که از هیجان جنگ برمی خاست اکنون اگر سخنی دیگر میخواهی می گویم.

- نه، این را نمیخواهم.

بعد معاویه بیارانش رو کرد و گفت کدام یک از شما سخنان این زن را در روز جنگ صفین بیاد دارید؟ یکی از آنها برخاست و گفت ای امیر المؤمنین من سخنان او را مانند سوره حمد از بر دارم، اکنون گویا او را در آن روز می بینم که پارچه ای زبیدی پوشیده و اطرافش بروی هم افتاده بود و بر شتری خاکستری رنگ سوار بود و گروهی او را در بر گرفته بودند و او تازیانه ای تابیده در دست داشت و مانند شتر نری فریاد میزد و می گفت:

«ای مردم

از پروردگارتان بترسید که زلزله روز قیامت بزرگ و ترس آور است، همانا خداوند، حق را آشکار ساخته و برهان را پدیدار کرده و راه را بروشنی نمایانده و پرچم حقیقت را برافراشته، من شما را به کوری و نادانی و تاریکی نمیخوانم، پس میخواهید چه کار کنید، خدایتان بیامرزد. آیا میخواهید از جهاد در رکاب امیر المؤمنین فرار کنید، یا از اسلام روی برگردانید و بحق پشت کنید؟ مگر سخن خدای بزرگ را نشنیده اید که فرمود «ما شما را می آزمائیم تا مجاهدان و پایداران و نیکانتان را بشناسیم» پس سرش را به آسمان برداشت و گفت، خدایا پایداریها پایان یافته

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۹۵

و یقین ها کم شده و ترس همه جا را فرا گرفته، پروردگارا زمام دلها بدست تست پس کلمه تقوی را فراهم آور و دلها را هدایت کن و حق را به اهلش بازگردان.

(۱) ای مردم خدایتان پیروزی دهد، بشتابید بیاری امام عادل و جانشین وفادار پیامبر و راستگوی بزرگوار، بدانید که این جنگ از کینه کشی غزوه بدر و تعصب جاهلی و انتقام گیری غزوه احد مایه میگیرد و معاویه در بی خبری برای خونخواهی کشتگان بنی عبد شمس به نبرد ما آمده است.

بعد گفت «با پیشوایان کافر بجنگید که آنها به پیمان خود وفادار نیستند شاید از فسادشان بازایستند».

ای گروه مهاجر و انصار، پایداری کنید و با بینشی که خدا بشما داده با آنها بجنگید، شما اکنون رویاروی مردم شام هستید که همچون خران فراری از میدان شیران میگریزند و نمیدانند که بکدام یک از شکافهای زمین پناه ببرند، آنها آخرت را دنیا فروخته اند و گمراهی را بر هدایت برتری داده و کوری را

بجای بینائی برگزیده اند، آنها بزودی از کارهای خود پشیمان میشوند و از ما درخواست عفو می کنند. بخدا قسم هر کس که از حق روی گرداند بیاطل می افتد و کسی که بهشت را انتخاب نکند در جهنم سرنگون میشود. ای مردم، آنان که آگاهند زندگی دنیا را کوتاه میدانند و از آن درمی گذرند و حیات آخرت را دراز میدانند و بسوی آن می شتابند.

ای مردم، اگر این نمی بود که حق بنابودی می گراید و حدود خدائی تعطیل میشود و ستمکاران روی کار می آیند ما هرگز مرگ را انتخاب نمی کردیم، و از زندگانی شیرین و پاکیزه دنیا دست نمی شستیم، بنابراین میخواهید چه کنید خدایتان بیامزد.

(۲) بیائید و از پسر عموی پیامبر و همسر دختر و پسرانش حمایت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۹۶

کنید، همان کس که از سرشت پیغمبر آفریده شده و از تنه او شاخه زده، رازدار اوست و دروازه شهر دانشش، دوستیش را نسبت بمسلمانان و دشمنیش را به منافقین اعلام داشته، اسلام را یاری کرده و بر طبق سنت آن گام برداشته، از کامیابهای جهان گذشته و هوسها را در هم شکسته، بتها را در هم کوفته و بهنگامی که همه مردم مشرک بوده اند خدا را به یگانگی پرستیده و به وقت شک مردم، خدا را فرمان برده و همیشه در میدان جنگ پافشاری کرده تا آنکه جنگاوران بدر را کشته و سپاهیان احد را نابود کرده و مهاجمان هوازن را از هم پاشیده است بهمین روی تخم کینه در کشتزار جان بنی امیه روئیده و به نفاق و شقاق گرائیده اند.

من سخنان خود را گفتم و در اندرز گوئی بشما کوشیدم، توفیق از خداوند است، سلام و درود خدا

(۱) رگهای گردن معاویه از شدت خشم باد کرد و با گفتاری که آتش غضب از آن برمی خاست گفت:

بخدا قسم، ای ام الخیر، تو با این گفتارت آهنگ کشتن مرا داشتی اکنون اگر ترا بکشم گناهی نکرده ام.

ام الخیر بدون هیچ پروائی در پاسخش گفت:

«ای پسر هند بخدا قسم، از این کار تو هرگز ناراضی نیستم زیرا خداوند بدست مردی شقی مرا بسعادت میرساند.

معاویه گفت هیئات ای زن پرحرف، حالا بگو نظرت درباره عثمان چیست؟

ام الخیر جواب داد باکی ندارم که بگویم او با ناخشنودی مردم روی کار آمد و با رضایت عمومی کشته شد.

بعد از سخنان دیگری که رد و بدل شد معاویه از او درگذشت و آزادش کرد «۱».

---

(۱) - اعلام النساء ۱ / ۳۳۲، بلاغات النساء ص ۳۶، صبح الاعشی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۹۷

(۱)

۳- سوده دخت عماره

سوده دختر عماره بن اشتر همدانی از زنان نامی عراق بود که در دامان ایمان و سخنوری پرورش یافته و دوستی علی (ع) را از پدران بزرگوارش که بحب علی شهرت داشتند بمیراث برده بود.

سوده به پیش معاویه رفت تا از ستمهای کارگزارش شکایت کند وقتی که وارد شد و معاویه او را شناخت گفت:

تو همان زنی هستی که در جنگ صفین این اشعار را میخواندی:

ای پسر عماره چون پدرت دامان بر میان بینددر روز جنگ و رویارویی سپاهیان

علی و حسین و یارانشان را یاری کن و هند و پسرش را بخواری بینداز

همانا امام برادر محمد (ص) رسول خداست که پرچم هدایت و مناره ایمان است

در پیشاپیش سپاه در پشت پرچم او بتازو در پرتو شمشیرها و نیزه ها بحرکت درآی.

- بلی بخدا قسم این اشعار را من میخواندم و همچو

منی از حق روی برنمی گرداند و دروغ نمی گوید.

- چه چیز ترا به این کار واداشت؟

- دوستی علی و پیروی حق.

- بخدا قسم من اثری از علی در تو نمی بینم.

- ای خلیفه، سر نابود شد و دنباله بریده شد اکنون آنچه را که گذشته فراموش کن و بیاد نیاور.

- هیئات که کارهای برادرت را فراموش کنم، من هرگز کسی مثل برادر و بستگانت را در دشمنی خویش نیافتم.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۹۸

(۱)- راست گفتمی، برادرم بی منزلت و ناشناخته نبود بلکه بخدا قسم شعر خنساء درباره او صدق داشت که می گفت:

او همچون کوهی بود که راهنمایان به او راه می یافتند

بمانند قله ای که بر فرازش آتش زبانه زند.

- راست گفتمی او چنین کسی بود.

- اکنون سر نابود شده و دنباله بریده ترا بخدا قسم از آنچه گذشته است درگذر.

- چنین می کنم، حال از من چه میخواهی؟

- تو اکنون حاکم مردم شده ای و کار همه در دست تو است و خداوند درباره ما و حقی که از ما بعهده تو است بازپرسی خواهد کرد. اکنون کسی را بر ما مسلط کرده ای که تو را میفریبد و به پشتیبانی تو بر ما سخت میگیرد و ما را همچون خوشه گندم درو می کند و مثل گاو بما شاخ میزند، ما را به پستی میکشاند و حرمت و شکوهمان را در هم می شکند، این مرد ستمگر بسر بن ارطاه است که از سوی تو فرمان میراند، مردهای مرا کشت و اموالم را ربود، اگر نه این بود که متعهد طاعتیم شر او را دفع میکردیم، اکنون اگر او را از کار برکنار کنی سپاسگزاریم و گرنه بتو نشان میدهیم.

معاویه از سخن سوده برآشفست

و گفت:

داری مرا به نیروی بستگان تهدید میکنی؟ اکنون دستور میدهم ترا بر شتر چموشی سوار کنند و بسوی او بفرستند تا هر کار که میخواهد درباره ات بکند.

سوده سرش را پائین انداخت و با دلی دردمند گریست و این اشعار را خواند:

درد خدا بر پیکری که او را در بر گرفته قبری که در آن عدالت مدفون است

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۴۹۹ او با حق همراه بود و راه دیگری نمی جست و همیشه با حقیقت و ایمان همساز بود.

(۱) - این مرد که بود؟

- علی بن ابی طالب (ع).

- با تو چه کرده که چنین او را می ستائی؟

- بین ما و کار گزار او اختلافی رخ داد، اختلافی بین مردی نیرومند و زنی ناتوان، من بحضور علی (ع) رفتم تا از فرماندارش شکایت کنم، علی نماز میخواند و مرا که دید نمازش را سبک کرد و پایان داد.

بعد، از روی مهربانی و نرمی فرمود: آیا حاجتی داری؟ من او را از ستم کار گزارش آگاه کردم، علی (ع) بگریه آمد و گفت:

«خداوندا تو بر من و آنها گواهی که من هرگز آنها را به ستمکاری بر بندگان و ترک حقت دستور نداده ام».

پس پاره ای پوست از جیش درآورد و بر آن چنین نوشت:

«بسم الله الرحمن الرحيم، فرمانهای روشن خدا برای شما آمده است پس پیمانها و میزان را بدرستی ایفا کنید و مال مردم را نابود نکنید و در روی زمین فساد نوزید، آنچه خداوند برای شما باقی گذارده است برای شما بهتر است و من هرگز نمیتوانم در برابر کیفر خدا نگهدارتان باشم. (آیات قران از قول حضرت شعیب) تا نامه من بتو رسد آنچه در دست داری

نگه دار و بر جای بمان تا نماینده من برسد و از تو تحویل بگیرد و برکنارت کند و السلام».

من نامه را از او گرفتم بخدا قسم نه آن نامه را مهری زد و نه در هم پیچید.

معاویه از این عدالت ممتاز بشگفت آمد و به کاتبش گفت:

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۰۰

نامه ای برایش بنویسید که با او به عدالت رفتار شود.

(۱) سوده گفت این نامه سفارش درباره من تنهاست یا همه مردم.

معاویه گفت تو و دیگران یعنی چه؟ سوده گفت اگر این نامه فقط مخصوص من باشد، چنین سفارشی زشتی و پستی است که عدالت همگانی نباشد در این صورت منم فردی چون دیگرانم.

معاویه گفت این علی بن ابی طالب بود که دشمنی شما را برانگیخت و بشما جرئت و گستاخی داد وقتی که گفت:

اگر بر درهای بهشت دربان باشم به قبیله همدان میگویم که سلامت داخل شوید.

بعد گفت بنویسید تا نیاز خودش و مردمش را برآورند «۱».

(۲)

۴- ام البراء دخت صفوان

ام البراء دختر صفوان بن هلال از بانوان بزرگ و پاکدامنی بود که به محبت و اخلاص امیر المؤمنین شهرتی خاص داشت. او در جنگ صفین مردم جنگجوی مبارز را بجنگ با معاویه برمی انگیخت و چون معاویه روی کار آمد و بشام احضار شد معاویه به او گفت:

- چگونه ای، ای دختر صفوان؟

- خوبم، ای حاکم مؤمنان

- حالت چطور است؟

- پس از چالاکی، اکنون ناتوان شده ام و نشاطم به کسالت گرائیده است.

- بیاد می آوریم که در جنگ صفین این اشعار را میخواندی:

ای عمرو شمشیر رونق دار را بگیرو با خشم بحرکت آور و سست مباش

---

(۱) - اعلام النساء ۲ / ۶۶۳، عقد الفرید ۱ / ۲۱۱، بلاغات النساء ص ۳۰

زندگانی حسن بن

علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۰۱ اسبت را زین کن و چالاک و تند بتاز برای جنگ و به اندیشه فرار مباش

امام را پاسخ گوی و در زیر پرچمش حمله کن و بر دشمن بتاز و شمشیر را بنواز

ای کاش که من زن نبودم و سپاهیان تبهکار را از امام دور میکردم.

(۱) - بلی چنین بود ولی باید از گذشته ها گذشت که خداوند میفرماید:

خدا از گذشته ها می گذرد.

- هیئات، اگر بازهم چنان موقعیتی پیش آید بازهم بهمان راه میروی، ولی اکنون کاری نمی کنم، دیگر در آن روز جنگ چه میگفتی؟

- فراموش کرده ام.

یکی از حاضرین اشعار او را چنین خواند:

ای مردان مصیبت بزرگی پیش آمده که بسیار گران است و شوخی نیست

خورشید، تاریک از نبودن امام ماست همان بهترین مردمان و پیشوای دادگر

ای آنکه بهترین سوارگان و پیادگانی بر روی زمین برای مردن یا حمله بردن

حاشا که پیامبر راضی شود که سست شویم و حق در برابر باطل ناتوان ماند.

پسر هند از شنیدن این اشعار ناراحت شد و گفت: خدا ترا بکشد ای دختر صفوان که سخنی را ناگفته نگذاشتی. اکنون نیازت را بگو، دخت صفوان که اینهمه اهانت و گستاخی معاویه را دید، ننگش آمد که از او چیزی بخواهد و در جوابش گفت:

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۰۲

هیئات، پس از این اهانت بخدا قسم چیزی از تو نمیخواهم.

وقتی که از پیش معاویه برخاست که برود پایش لغزید و بزمین افتاد و در آن حال گفت (سرنگون باد دشمن علی) «۱».

این زن بزرگ منش و مبارز و پاکدامن بخاطر محبتی که به امیر المؤمنین داشت چنین گستاخی هائی را تحمل کرد.

(۱)

بکاره از بانوان بزرگواری بود که در شجاعت و سخنوری شهرتی خاص داشت او هم در جنگ صفین

سخنان پرشوری ایراد کرد و سپاهیان حق را بحمايت پيشواى مسلمين و امير المؤمنين و جنگ با دشمنانش دعوت کرد.

پس از آنکه معاويه بخلافت رسيد بكاره به نزدش رفت و در آن وقت پير و فرتوت شده و استخوانش ناتوان مانده بود، او بدو نفر خادم تكيه کرده بود و عصائی بدست داشت و بمعاويه سلام کرد، معاويه او را خوش آمد گفت و اجازه نشستن داد، عمرو عاص و مروان که در آنجا حضور داشتند بكاره را شناختند و مروان بمعاويه گفت:

ای امير المؤمنين، اين زن را می شناسی؟

- اين زن کیست؟

- اين همان زنی است که در صفين مردم را بجنگ ما برمی انگيخت و اين اشعار را ميخواند:

ای زید برخيز و از خانه ما بردار شمشير برائی را که در زمين دفن است

آن شمشير برای پيش آمدهای بزرگ ذخيره شده و برای چنين روزی روزگار او را نگهداشته است

---

(۱) - بلاغات النساء ص ۷۵ و صبح الاعشى

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۰۳

(۱) پسر عاص هم گفت، ای امير المؤمنين، اين زن چنين اشعاری را آن روز ميخواند:

آيا گمان می کنی که معاويه خلافت را بدست آورد چنين چیزی دور است و آرزوی او بعید است

هوست به آرزویت انداخت و گمراه شدی و عمرو و سعید ترا ببدبختی فریب دادند

بازگرد، بمرغ شوم و زندگانی ناخجسته ای ولی علی (ع) سعادت و کامیابی را دیدار کرد و پس از آنها سعید بسخن آمد و گفت ای امير المؤمنين، بكاره اين اشعار را نیز گفته است:

آرزو داشتم که بميرم و نبينم بر روی منبرها خطيب بنی اميه را

خداوند، عمرم را بتأخير انداخت و دراز کرد تا اينکه از روزگار شگفتی هائی دیدم

همه روز پيوسته خطيب آنها در میان مردم از

آل محمد بدگوئی میکند.

آنها که خاموش شدند، بکاره روی بمعاویه کرد و گفت:

ای خلیفه، سگهایت را بروی من تازاندی که پارس کنند و حمله نمایند، چنانکه از سخن بازماندم و شگفتیم زیاد شد و چشمانم بسته ماند، بلی این من بودم که این حرف را زدم و هرگز انکار نمی کنم، هر کار دلت میخواید بکن، زندگی پس از امیر المؤمنین برای من خیری ندارد. «۱»

بکاره شجاعانه این سخنان را گفت و رفت و از حمله و پارس

---

(۱) - بلاغات النساء ص ۳۴، عقد الفرید

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۰۴

سگان معاویه و حاشیه نشینان درد و اندوهی جانکاه بدل گرفت.

(۱)

۶- اروی دخت حارث

اروی دختر حارث بن عبدالمطلب در شجاعت و ایمان و سخنوری در ردیف پیشوایان زنان مسلمان قرار داشت و بدوستی و مهر امیر المؤمنین مشهور بود. وقتی که به پیش معاویه رفت او را آماج تیرهای سخن خود قرار داد و رنجها و گرفتاریهای خاندان پیامبر را پس از مرگ آن حضرت بیان داشت و چنین گفت:

«تو، ای پسر برادرم، نعمت خدا را سپاس نگفتی و نسبت به پسر عمویت علی (ع) گستاخی کردی و مقامی را که شایسته آن نبودی بدست آوردی و نامی که سزاوارش نبودی بخود گرفتی، بدون اینکه خودت و پدران در راه اسلام، رنجی برده باشید، شما بدین محمد (ص) کفر ورزیدید و خداوند نیاکانتان را سرنگون ساخت و چهره شان را بر خاک مالید، تا اینکه حق در مقامش جای گرفت و کلمه خدا در استوای برتریش تجلی کرد و محمد (ص) بر مخالفانش پیروز شد، اگر چه مشرکان را ناخوش آمد، و ما خاندان پیامبر در میان مردمان از همه بیشتر

و برتر در بهره مندیهای معنوی و مکانت اسلامی قرار داشتیم تا آنکه خداوند پیامبرش را با دامانی پاک بسوی خود فرا خواند و مقام والایش را برکشید و از او خشنود بود، پس از آن حادثه. ما خاندان رسول در برابر شما مثل قوم موسی در برابر فرعون بودیم که پسرانشان را میکشند و زنانشان را بخدمت میگرفتند و پسر عموی پیامبر هم سرنوشتی همچون هارون برادر موسی داشت که می گفت (ای پسر مادرم این مردم مرا ناتوان کردند و نزدیک بود مرا بکشند) پس از پیامبر خدا دیگر گروهی بسود ما شکل نیافت و برفع گرفتاریهایمان پرداخت ولی سرانجام

زندگانی حسن بن علی(ع)، ج ۲، ص: ۵۰۵

کار ما ورود به بهشت است و جایگاه شما دوزخ خواهد بود».

(۱) پسر عاص در مجلس حاضر بود و این سخنان برایش ناگوار آمد و در پاسخش گفت:

- ای پیر زن گمراه، سخت را کوتاه کن و چشمهایت را بهم بگذار.

- تو کیستی ای بی مادر؟

- من عمرو عاص هستم.

- ای پسر نابغه گندیده، تو با من حرف میزنی، بجای خودت بنشین و خودت را بشناس، بخدا قسم تو هرگز از شرافت قریش بهره ای نداری و از مقام بزرگ آنها بدوری، شش نفر ادعای پدری ترا میکردند و هر کدام تو را فرزند خودش میدانست من مادرت را در ایام منی در مکه دیدم که مردان زناکاری را نگاه میکرد تا ببینند تو بکدامشان شبیه تری.

مروان به آن بانو رو کرد و گفت:

ای عجوزه گمراه، چشم تو هم مثل عقلت ناتوان است و گواهی تو قبول نیست، بانو در پاسخ مروان گفت:

«ای پسر میخواهی برای تو هم بگویم؟ بخدا قسم تو به سفیان بن

حارث کلدۀ شبیه تری تا به پدرت مروان، تو با چشمهای زاغ و موهای سرخ و قد کوتاه و چهره خون رنگت درست مثل سفیانی ولی حکم را دیده بودم که بلند قد و معیوب بود و موهای افشاندۀ داشت و بین تو و او هیچ گونه تشابهی نیست مگر تشابه یک اسب لاغر میان با یک مادۀ خر چاق، اگر باور نداری از مادرت پیرس تا چنانچه راست بگویند پدر واقعی تو را معرفی کند. (۲) و بعد رو بمعاویۀ کرد و گفت بخدا قسم این تویی که اینها را بر من میثورانی تو پسر هندی که در جنگ احد پس از قتل حمزه این اشعار را میخواند:

ما کیفر روز بدر شما را دادیم

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۰۶

و جنگ در روز جنگ شعله میکشد

از مرگ عتبه برایم صبری نمانده پدرم و عمویم و برادرم و دامادم

وحشی آتش دلم را فرو نشانید دلم شفا یافت و نذرَم را دادم

سپاس وحشی همه عمر بر من است تا اینکه استخوانم در گور پنهان شود.

(۱) و من پاسخ او را چنین دادم:

ای دختر رقاد همان کافر بزرگ تو در بدر و دیگر جنگها خوار شدی

خداوند سحرگاه دین را بر تو نمایان کرد بوسیله بنی هاشم که دلیر و روشن بین بودند

در همه سرزمینها شمشیرها حرکت داشت حمزه شیر من بود و علی شاخسار بارورم

چون شیب افتاد و پدرت نیرنگ زد کینه دلت را به وحشی سپردی

وحشی پرده پوشش را در هم درید و دیگر برای بدنامان افتخاری نماند.

معاویۀ بر آشفته و به مروان و عمرو عاص گفت:

- این شما بودید که این زن را وادار کردید که این سخنان ناروا را بگوید.

بعد به آن بانو رو کرد و

گفت:

- ای عمه نیازت را بگویی و داستانهای زنان را بزبان میاور.

- بگو بمن دو هزار دینار و دو هزار دینار و دو هزار دینار بدهند.

- دو هزار دینار را میخواهی چه کنی؟

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۰۷

(۱)- میخواهم چشمه آب روانی در ناحیه ای حاصلخیز برای فرزندان حارث بن عبدالمطلب خریداری کنم.

- خوب فکری کرده ای، با دو هزار دینار دیگر چه میکنی؟

- پسران جوان دودمان عبدالمطلب را داماد می کنم.

- اینهم کار خوبی است، با دو هزار دینار دیگر چه میکنی؟

- بدرماندگان مدینه کمک میکنم و صرف زیارت خانه خدا مینمایم.

- مصرف بسیار خوبی است، این برای تو نعمت و کرامت است.

پس از پرداخت این مبلغ برای اینکه میزان دوستیش را نسبت به امیرالمؤمنین بدانند به او گفت:

- ولی بخدا قسم علی (ع) چنین پولی بتو نمی داد.

- راست میگوئی، علی رعایت امانت میکرد و فرمان خدا را بکار می بست ولی تو امانت را تباه می کنی و بخدا و مال خدا خیانت میورزی و مال خدا را بکسانی که استحقاق ندارند می بخشی با آنکه خداوند در کتابش فرمان داده که حق را به اهلش برسانند، علی (ع) ما را دعوت میکرد که حق خود را که خداوند بر ما واجب ساخته بازگیریم و بهمین جهت با تو جنگید که حق را در مقامش استقرار بخشد، آنچه من از تو خواستم حق ماست که در نزد تو مانده است و غیر از آن چیزی از تو نمیخواهم، آیا از علی (ع) نام میبری خدا دهانت را بشکند و بر گرفتاریت بیفزاید.

بعد شروع بگریستن کرد و در سوک علی (ع) این اشعار را خواند:

ای دیده بمن کمک

کن وای بر توتا بر مرگ امیر المؤمنین گریه کنم

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۰۸ سوگواریم بر مرگ بهترین سواره ای که بر اسب سوار شود و بکشی بنشیند

و آن کس که نعلین ساده ای می پوشید و آیات قرآنی را تلاوت میکرد

هنگامی که در برابر پدر حسین قرار بگیری ماه درخشانی را می بینی که نور می پاشد

نه بخدا قسم، علی را فراموش نمی کنم و نمازش را که نیکو بود در میانه رکوع کنندگان

آیا در ماه حرام بر ما گرد آمدید و آهنگ جنگ با بهترین مردم را کردید.

(۱) معاویه دستور داد شش هزار دینار به آن بانو پردازند و او این مبلغ را گرفت و بیرون رفت «۱».

معاویه می خواست با چنین بخششی او را بسوی خود کشاند و از دوستی امیر المؤمنین برگرداند ولی کوشش او بی نتیجه ماند.

زیرا کسی که دلش بدوستی علی (ع) نقش یافته چگونه میتوان با پول محبتش را تغییر داد و یا وسائل مادی از عقیده اش برگردانید چنانکه دختر ارزنده ابو اسود دؤلی این آگاهی مقدس را بدرستی از خود نشان داد، که روزی معاویه ظرفی حلوا برای پدرش فرستاد تا او را از دوستی علی (ع) بازدارد، دخترک قدری از آن حلوا برداشت و در دهانش گذاشت پدرش به او گفت:

دخترم، لقمه را بینداز که زهر آگین است، این حلوا را معاویه برای ما فرستاده است تا ما را بفریبد و از دوستی امیر المؤمنین و اهل بیت بازدارد.

دخترک که این سخن را شنید آگاهی و شناخت حقیقی خود

---

(۱) - بلاغات النساء ص ۲۷، عقد الفرید ۱ / ۲۱۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۰۹

را ابراز کرد و درباره دوستی جاودانه اش نسبت به امیر المؤمنین گفت:

(۱) خدایش زشت گرداند که میخواهد ما

را از دوستی پیشوای پاکدامن با حلوائی زعفرانی بازدارد، مرگ بر آن کس که آن را فرستاد و بر کسی که چنین حلوائی را بخورد، لقمه را از دهان انداخت و این شعر را خواند:

آیا با حلوائی زعفرانی ای پسر هندی و شخصیت خود را بتو بفروشیم

پناه بخدا که چنین کاری انجام دهیم که پیشوای ما امیر المؤمنین است «۱».

(۲)

۷- عکرشه دخت اطرش

عکرشه بانوی گرانقدری بود که در شجاعت و قدرت سخن از زنان نامور عرب بود و در جنگ صفین مردم را بیاری امام و نبرد با دشمنانش برمی انگيخت. وقتی که معاویه حکومت یافت، پیش او رفت و به خلافت به او سلام داد، معاویه سخنان او را در صفین بیاد آورد و گفت ای عکرشه، حالا امیر المؤمنین شده ام؟ جواب داد بلی چون علی (ع) زنده نیست، معاویه به این سخن قناعت نکرد و موقعیت و سخنان آن بانو را بیاد آورد و گفت تو همان زن نیستی که در کجاوه ای پرده دار و در جایگاهی استوار نشسته و شمشیری بر میان بسته بودی و در برابر دو لشکر می گفتی:

«ای مردم، در اندیشه سعادت خود باشید که گمراهان به راه یافتگان نمیتوانند زیانی برسانند، بهشت جایگاهی است که هر کس به آن راه یافت دیگر بیرون نمی رود و هر کس در آنجا می گزیند اندوهگین نمی شود پس این بهشت را در برابر دنیائی خریداری کنید

---

(۱)- الکنی و الالقاب ۸/۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۱۰

که نعمتهایش پایدار و گرفتاریهایش بی پایان نیست، (۱) بیدار و آگاه باشید و بدانید معاویه گروهی از فرومایگان عرب را بجنگ شما آورده است که دلهاشان بسته و سیاه است، ایمان را نمی فهمند و نمیدانند

معنی حکمت چیست، معاویه آنها را بدنیا خوانده و آنها هم دعوتش را پذیرفته اند و بسوی باطل کشانیده و آنها هم تسلیم شده اند، شما را بخدا، شما را بخدا، ای بندگان خدا، حرمت دین خدا را نگهدارید و از سستی بپرهیزید تا دستاویز مستحکم اسلام از هم نگسلد و نور ایمان خاموش نشود و سنت پیامبر از دست نرود و باطل آشکار نگردد.

این جنگ بدر کوچک است و آخرین نبرد است، ای گروه مهاجر و انصار با آگاهی و بینش دینی پیکار کنید و بر اراده خود پابرجا بمانید، من می بینم که شما فردا با مردم شام روبرو میشوید آنها همچون خران فریادگر و قاطرهای پرصدا هستند که همچون گاوھائی که تیز میدهند بانگ برمی دارند و چون اسبھائی که سرگین می اندازند حرف میزنند».

معاویه که این خطابه را شنید با آهنگی که خشم از آن شعله می کشید گفت:

بخدا قسم اگر قضا و قدر الهی نبود و خدا نمیخواست که خلافت بما برسد، هر دو سپاه را بر من برمی انگیختی و بعد گفت ای زن چرا چنین کاری کردی و چنین سخنانی گفتی؟

عکرشه بنرمی گفت، شخص عاقل چیزی را که خوشش نمی آید تکرار نمی کند.

- راست گفتی نیازت را بگو.

- خداوند، صدقاتمان را بما بازگردانید و اموالی را که شایسته بودیم بما عنایت کرد ولی اکنون آن حقوق از ما گرفته شده و فقیر ما،

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۱۱

از نعمت و آسایش محروم است و دل شکسته ما را کسی تیمار نمی دارد، اگر چنین وضعی را دوست می داری هرگز از چون توئی شایسته نیست که خائنان را کمک کنی و ستمکاران را بخدمت گیری.

(۱) معاویه اعتنائی به استرحام

آن بانو نکرد و گفت:

- ای زن، ما خودمان گرفتار کارهای بزرگی در مرزهای گسترده و دریا‌های بیکران هستیم و فرصتی که بشما برسیم نداریم.
- سبحان الله، خداوند هرگز حقی برای ما تعیین نکرده که موجب زیان دیگران باشد و او علام الغیوب است.
- هیئات ای مردم عراق، پسر ابو طالب شما را آگاهی بخشیده ولی شما نتوانستید در برابر من پایداری کنید و بعد دستور داد تا نیازش را برآورند و بخاندانش بازگردانند «۱».

(۲)

۸- دارمیه حجونی

- او از زنان نامدار و نیکوی عرب بود که به شایستگی و عبادت و قدرت برهان و بحث همه جا شهرت داشت و نسبت به امیر المؤمنین محبتی خاص میورزید، وقتی که معاویه بخلافت رسید در سفری که به حجاز کرد بدنبال او فرستاد و گفت:
- حالت چطور است ای دختر حام (سیاهپوست)
- خوبم ولی من از اولاد حام نیستم و زنی قریشی از بنی کنانه ام که با خاندان تو خویشی دارند.
- راست گفتی، آیا میدانی چرا بدنبال فرستادم؟
- سبحان الله، چیزی را که آگاه نیستم چگونه میدانم.
- بدنبال فرستادم تا از تو پرسم چرا علی را دوست میداری و با من دشمنی و به او محبت و به من عداوت میورزی؟

---

(۱)- بلاغات النساء ص ۷۰، عقد الفرید ۱/ ۲۱۵، صبح الاعشی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۱۲

- بهتر است مرا از پاسخ معاف بداری.

- هرگز معاف نمیدارم و برای همین بدنبال فرستاده ام.

(۱)- حالا- که دست برنمی داری میگویم، من علی (ع) را برای دادگریش در بین مردم و مساواتش در تقسیم اموال دوست دارم و با تو دشمن هستم که با او بجنگ برخاستی و مقامی را که شایسته آن نبود میخواستی.

علی (ع) را دوست میدارم که پیامبر او را بولایت برگزید و مستمندان را دوست میداشت و دینداران را بزرگ می شمرد و تو را دشمن میدارم که خون مسلمانان را میریزی و گروهشان را پراکنده می سازی.

پسر هند خشمگین شد و بناسزاگوئی و مسخره پرداخت و گفت:

- راست میگوئی بهمین جهت است که شکمت گنده شده و پستانهایت بزرگ و سرین تو چاق شده است.

- ای معاویه، این مثل ها را برای مادرت هند میزنند.

- عصبانی نشود من از تو ستایش کردم زیرا وقتی شکم زنی بزرگ باشد بچه را در رحمش خوب میپرورد و با پستانهای بزرگش به او شیر زیاد میدهد و سرین عظیم هم به او مهابت می دهد.

دارمیه خشمش فرو نشست و معاویه به او گفت:

- تو علی را دیده ای؟

- بلی، بخدا او را دیده ام.

- او را چگونه دیدی؟

- حکومت او را به تکبر و غرور نینداخته بود و از نعمت به نشاط نیامده بود «۱».

- سخنش را شنیده بودی؟

---

(۱)- در عقد الفرید آمده که گفت، من علی را دیدم که مانند تو مفتون حکومت و گرفتار و اسیر نعمت نبود.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۱۳

(۱)- بخدا قسم سخنانش دلهای نابینا را روشن می ساخت و همچون روغن زیت پلیدی را از ظرف جانها میزدود.

- راست گفتم، حالا اگر نیازی داری بگو.

- هر چه بخواهم میدهی؟

- بله، میدهم.

- صد شتر ماده سرخ موی را با نرها و چوپانهایش بمن بده

- با آنها چه می‌کنی؟

- کودکان را با شیرهایشان سیراب می‌کنم و از منافع آنها بزرگها را نگهداری مینمایم و بزرگواریهائی کسب می‌کنم و بین قبایل عرب صلح و سازش برقرار می‌سازم.

- اگر این شترها را بتو

بیخشم، جای علی را در دلت می گیرم؟

- سبحان الله، پست ترین جانی را هم در برابر او نمیتوانی داشته باشی.

معاویه بشگفت آمد و این شعر را خواند:

اگر من درباره شما شکیبائی نورزم پس بعد از من به که امید حلم دارید

شترها را بگیر، گوارایت باد و از بخشنده اش یاد کن که در جنگ بعوض دشمنی بتو جزای دوستی داد.

و بعد گفت، بخدا اگر علی (ع) زنده بود یکی از این شترها را هم بتو میداد، دارمیه گفت، نه بخدا قسم حتی یک موی آنها را هم از مال مسلمانان بمن نمی بخشید «۱».

در اینجا سخن ما، درباره ستمهای معاویه نسبت به شیعیان علی (ع) پایان می یابد و زجر و رنجها و اعدامها و ستمگریها

---

(۱)- بلاغات النساء، عقد الفرید و صبح الاعشی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۱۴

و تهدیدها و خوارگریهایی که از جانب معاویه و عامل جنایتکارش زیاد نسبت به دوستان علی (ع) بیرحمانه اجرا شد نشان گر این واقعیت تلخ و سیاه است که معاویه یکی از شرایط مهم صلح با امام حسن (ع) را که عدم تعرض بشیعیان اهل بیت بود نقض کرد و پیمان شکنی رسوای خود را نشان داد.

(۱)

کنگره حسینی

حضرت سید الشهداء حسین بن علی علیه السلام در برابر اینهمه جنایتها و گستاخی هائی که معاویه بر ضد خاندان پیامبر معمول می داشت برای آگاهی مسلمانان در ایام حج کنگره ای در مکه تشکیل داد و گروهی انبوه از مهاجران و انصار و تابعین و دیگر کسانی را که برای انجام مراسم حج بمکه آمده بودند بشرکت در آن کنگره بزرگ دعوت فرمود و طی خطابه ای مردم را از جنایاتی که معاویه و کارگزارانش نسبت بخاندان رسول و شیعیان آنها ابراز

میدارند آگاه کرد و از نقشه های سیاه معاویه که برای پوشانیدن و پامال کردن حق اهل بیت و دستوره های پیامبر در مورد تجلیل و تفضیل خاندانش طرح می شد پرده برداشت و حاضرین را ملزم فرمود که هر یک در بازگشت به وطن، این حقایق را به آگهی مسلمانان آن سامان برسانند، اکنون جریان این کنگره را از قول سلیم بن قیس بیان می کنیم:

«یک سال پیش از مرگ معاویه با فرا رسیدن موسم حج، حضرت حسین بن علی (ع) بمکه رفت و عبد الله عباس و عبد الله جعفر همراهش بودند، حضرت در مکه همه مردان و زنان بنی هاشم و خدمتکارانشان را به همراه مهاجرین و انصاری که به حج آمده بودند فرا خواند و دیگر کسانی را که نیز می شناخت احضار کرد و همگی را دستور

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۱۵

داد که بمیان حجاج بروند و یاران پیامبر و افراد شایسته و سرشناس را بحضور در مجمعی که به تصمیم امام برپا میشود دعوت کنند.

(۱) در این کنگره که در اردوگاه منی تشکیل شد بیش از هفتصد نفر از تابعین و دویست نفر از اصحاب پیغمبر فراهم آمدند. در این وقت امام بسخن ایستاد و پس از ستایش و سپاس خدا فرمود:

اما بعد، این مرد سرکش ستمکار چنانکه می بینید و میدانید و گواهد نسبت بما و شیعیان ما بزرگترین جنایتها را انجام میدهد، اکنون میخواهم از شما درباره مسئله مهمی سؤال کنم اگر راست گفتم مرا تصدیق کنید و اگر دروغ گفتم تکذیب نمائید، سخنانم را بشنوید و بنویسید و بعد که بشهرها و قبیله های خود بازگشتید، کسانی را که مورد اعتماد شما هستند دعوت

کنید و سخنان مرا به آنها برسانید، زیرا می ترسم بتدریج حقیقت کار ما کهنه و فراموش شود و ستمکاران بر آن پیروزی یابند.

آنگاه امام آیاتی را که از قرآن در شأن خاندان رسول آمده بود تلاوت و تفسیر فرمود و بعد احادیثی را که پیغمبر درباره پدر و برادر و مادرش و خودش و خاندانش بیان فرموده بود نقل کرد، صحابه همه سخنان امام را تصدیق کردند و گفتند راست میگوئی ما خودمان از پیامبر شنیدیم و گواهی میدهیم و تابعین هم گفتند ما این احادیث را از یاران معتمد پیغمبر شنیده ایم، امام فرمود شما را بخدا قسم این گفتار را بمسلمانان مورد اعتماد خود برسانید «۱». این نخستین کنگره ای بود که در اسلام تشکیل شد و امام در آن مجمع، سیاست سیاه معاویه را محکوم کرد و مسلمانان را بقیام و مبارزه با حکومت و واژگونی قدرت او برانگیخت.

---

(۱) - سلیم بن قیس

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۱۷

(۱)

بیعت یزید

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۱۹

(۱) از مهمترین مواد قرارداد صلحی که بین امام حسن و معاویه بسته شده بود این بود که پس از معاویه خلافت اسلامی به امام حسن و بعد از او به برادرش امام حسین واگذار شود ولی وقتی که معاویه بر مقام خلافت استوار شد و حکومتش بی رقیب گردید تصمیم گرفت این پیمان را بشکند و به آن وفا نکند بلکه خلافت را در خاندانش موروثی سازد و این اقدام ناروا بگفته استاد سید قطب کاری بود که اسلام آن را برسمیت نمی شناخت و زائیده تعصب های خانوادگی و قبیله ای عرب جاهلی بود ولی این کار برای معاویه مانعی نداشت زیرا معاویه که پسر ابو

سفیان و فرزند هند دختر عتبه بود دوری از روح و حقیقت اسلام را از آنها بمیراث میبرد «۱».

این اقدام نابجای معاویه از جاهلیت کور و تعصب قبیلگی او مایه میگرفت در صورتی که اسلام هر گونه افتخار نژادی و اشرافی و خانوادگی را محکوم کرده بود و برای احراز مقام حکومت، شایستگی و علم و کفایت را شرط میدانست و هر گونه امتیازی را که مغایر این شرایط بود ناچیز می شمرد چنانکه پیامبر فرمود کسی که یکی از کارهای مسلمانان را بعهده گیرد و در انجام آن بی پروائی کند لعنت خدا بر او است و از او هیچ عذری و شفاعتی پذیرفته نمی شود تا بجهنم درآید «۲».

---

(۱) - عدالت اجتماعی

(۲) - النصائح ص ۳۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۲۰

(۱) ولی معاویه که از حقیقت اسلام بدور بود با الهام گیری از تعصب کور جاهلی بمنظور انتقام گرفتن از اسلام و از هم گسستن رشته اتحاد مسلمانان بچنین کار ناروایی دست زد و تصمیم گرفت که خلافت اسلامی را بفرزند تبهکار و زشتخوی و پلیدش یزید واگذار کند، یزیدی که هرزگی و نابکاری او را شاعر بزرگ و نابغه، بولس سلامه با این اشعار مجسم می سازد:

توجه کن به دارنده تختی که خدا را از یاد برده و سرگرم زنان خنیاگر نمکین است

هزار الله اکبر برابر نیست برای یزید با یک مشت شراب

زبانش را به عشق دوشیزگان میچرخاند و نمیتواند لبهایش را به بوسه های آبدار بیالاید. «۱»

عبد الله بن حنظله صحابی بزرگ پیغمبر که راهب لقب یافته بود و در واقعه حره بقتل رسید درباره یزید گفت هرگاه بسوی یزید میرفتیم می ترسیدیم که سنگی از آسمان بر ما فرود آید زیرا او با مادران

و خواهران و دخترانش همخوابگی میکرد و شراب میخورد و نماز نمی خواند و بخدا قسم اگر کسی هم از مردم با من همراهی نکند من در راه خدا با او مبارزه می کنم و خود را بخطری که پاداش آن خیر است می اندازم «۲».

منذر بن زبیر هم درباره یزید بهنگام مسافرتش بمدینه گفت:

یزید صد هزار دینار بمن جایزه داد و مرا از افشای این بخشش منع نکرد، بخدا قسم او شراب میخورد و بخدا قسم آن قدر مست میماند که نمازش از بین میرفت. «۳»

---

(۱) - ملحمه الغدیر ص ۲۲۷

(۲) - تاریخ ابن عساکر ۷ / ۳۷۲، تاریخ خلفاء سیوطی ص ۸۱

(۳) - البدایه و النهایه ۸ / ۲۱۶، کامل ابن اثیر ۴ / ۴۵

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۲۱

(۱) بگفته ابن فلیح، ابا عمرو بن حفص به پیش یزید رفت و مورد احترام یزید قرار گرفت و جایزه ای بزرگ از او دریافت داشت ولی چون بمدینه بازگشت در کنار منبر پیغمبر ایستاد او مردی سرشناس و شایسته بود و در برابر مردم از مفاسد یزید سخنها گفت و بصراحت اقرار کرد که یزید همیشه مست است و نمازش را نمی خواند «۱».

معاویه خودش هم از تبهکاری پسرش آگهی داشت و میدانست که او مرتکب همه گونه زشتیها میشود و همیشه شراب میخورد و نماز نمیخواند و دلیل آگاهی او به کردار یزید نامه ای است که به او می نویسد و بسرزنش فرزندش میپردازد.

متن نامه: بمن گزارش داده اند که تو بزهای شراب و لهو و گناه برپا میکنی چنانکه خداوند در قرآن فرمود (آیا بر فراز هر تپه ای خانه ای برای هوسرانی برپا می کنید و گمان می برید همیشه در این خانه ها میمانید) و کار را بجائی

کشانیده ای که گناهان را به آشکارائی مرتکب میشوی و زشتی هایت را از پرده به بیرون انداخته ای، ای یزید بدان که مستی ترا از سپاس نعمت خدا و عنایتهاش بازمی دارد و این گناهی عظیم و فاجعه ای بزرگ است و ترک نمازهای واجب در وقتهاش بزرگترین بلاها را بیار می آورد دیگر آنکه عیب ها را نیکو می شماری و گناهان را بی پرده انجام میدهی و شرم و حیا را کنار گذارده و پرده ها را دریده ای، پس از این تبهکاریها خود را در امان مینداز و بکردار سیاهت معتقد باش. «۲»

پس چگونه معاویه با آگهی کاملی که از ارتداد پسرش از دین داشت و میدانست که او حرام خدا را حلال میدانند و در منجلا ب

---

(۱) - تاریخ ابن عساکر ۲۸ / ۷

(۲) - صبح الاعشی ۲۸۸ / ۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۲۲

شهوآت غرق شده او را بر دوش مسلمانان سوار کرد و حکومتش را بر مردم واجب شمرد؟ شک نیست که این اقدام نابجای معاویه پدیده کینه ای بود که از اسلام بدل داشت و بحکم تعصب جاهلی که همچنان در جانش سر میکشید به این خیانت مبادرت کرد.

(۱) معاویه نهایت کوشش را بکار میبرد تا نقشه سیاهش را اجرا کند و یزید را بجانشینی خودش برگزیند و بمدت هفت سال به راضی کردن مردم و بخشندگیها و بریز و پاشها و نزدیک ساختن اذهان دور مردم به این مسئله شوم پرداخت «۱» و چون زیاد بن ابیه که مخالف جانشینی یزید بود هلاک شد معاویه با کوششی بیشتر برای استقرار خلافت یزید بدست و پا افتاد «۲».

او بهمه وسائل ناروا و نادرستی که مسلمانان به آنها عادت نداشتند و اسلام بنفی آنها پرداخته بود

چنگ زد تا حکومت را در خاندان امیه استقرار و استمرار دهد و خلافت راستین اسلامی را بحکومتی سیاه و ستمگرانه تبدیل سازد، همه این اقدامات بروزگار حیات امام حسن انجام می شد ولی از بیم مخالفت امام آن را آشکار نمی کرد ولی پس از آنکه امام را بشهادت رسانید به آشکارائی خلافت یزید را بطور رسمی اعلام داشت و اکنون برخی اقدامات معاویه را که در این مورد صورت گرفت بیان می کنیم.

(۲)

دعوت مغیره

نخستین کسی که پیشنهاد این بیعت ناخجسته را کرد مغیره بن شعبه همان تبهکار یک چشم ثقیف بود که در اسلام کارهای زشتی

---

(۱) - عقد الفرید ۲ / ۲۰۲

(۲) - تاریخ طبری ۶ / ۲۷۰، عقد الفرید ۲ / ۲۰۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۲۳

از او سرزده بود «۱» چنانکه مورخین می نویسند بدان جهت مغیره به این کار دست زد که شنید معاویه میخواهد او را از فرمانداری کوفه برکنار کند، بهتر دید که خودش بدمشق برود و از حکومت استعفا دهد تا مردم بگویند خودش به ادامه حکومت علاقه ای نداشت، وقتی که بدمشق رسید تصمیم گرفت پیش از دیدار معاویه بملاقات یزید برود و او را به خلافت بعد از پدرش تهنیت گوید و از این جهت برای ادامه حکومتش راهی پیدا کند وقتی که به پیش یزید رفت به او گفت:

«یاران محمد که دارای شخصیت و اعتباری بودند از دنیا رفتند و بزرگان قریش و سالمندان آنها چشم از جهان پوشیدند و در میانه فرزندانسان که باقی مانده اند تو از همه برتر و در اندیشه و آگاهی به سنت و سیاست از همگان بهتر هستی با اینهمه نمیدانم چرا امیر المؤمنین برای خلافت تو از مردم بیعت

یزید سبک مغز مغرور از شنیدن این مژده بهیجان آمد و شادمانی فراوانی سراپایش را فرا گرفت و به مغیره گفت:

تو عقیده داری که این کار انجام می یابد؟ مغیره گفت آری.

یزید با شتاب پیش پدرش معاویه رفت و پیشنهاد مغیره را به آگهی او رسانید، معاویه خوش حال شد و بدنبال مغیره فرستاد و سخنان یزید را برایش بازگو کرد. مغیره جریان را تصدیق نمود و برای اینکه معاویه را تحریک کند و او را به انجام چنین کاری بازدارد بزبان منافقی که خیر را نمی شناسد و به آن هرگز نمی اندیشد بمعاویه چنین گفت:

---

(۱) - از کج رویهای مغیره یکی این بود که او برای نخستین بار در اسلام رشوه گرفت و دیگر اینکه در جریان استلحاق زیاد واسطه بود و بالاخره مسئله بیعت یزید به پیشنهاد او انجام یافت.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۲۴

(۱) «ای امیر المؤمنین تو خودت دیدی که پس از قتل عثمان چه اختلافی پدید آمد و چه خونهای ریخته شد، اکنون که فرزندی چون یزید داری او را بجانشینی خود برگزین تا چنانچه حادثه ای برای تو رخ دهد پسرت پناه مردم و جانشین تو باشد و دیگر خونی ریخته نشود و فتنه ای برنخیزد».

این سخنان همان آرزویی بود که معاویه از دیرباز در دل داشت بدین جهت با همان نیرنگ همیشگی از راه مشورت گفت: در این باره چه اشخاصی بما کمک می کنند؟

مغیره گفت «راضی کردن مردم کوفه بعهد من، زیاد هم مردم بصره را وادار بقبول می کند و وقتی که این دو شهر تسلیم شد دیگر کسی نمیتواند مخالفت کند» معاویه رأی او را پسندید و او را در حکومتش ابقا کرد و دستور داد

که به کوفه بازگردد و برای انجام این کار تلاش کند، مغیره از حضور معاویه بیرون آمد و به نزد قوم و قبیله اش رفت، بستگانش درباره کارش از او پرسیدند، مغیره گفت:

«پایه معاویه را در منجلابی فرو بردم که برای امت محمد (ص) سرنوشت درازی خواهد داشت و چنان کارشان را گره زدم که هرگز باز نخواهد شد» و به این شعر استشهاد کرد:

بمانند من که از رازها آگاهم آیا دشمنان به عداوت برمی خیزند مغیره راهی کوفه شد و تا به آنجا رسید گروهی از دار و دسته خود را که بخاندان معاویه مهر میورزیدند فراهم آورد و جریان را با آنها در میان گذاشت آنها رأیش را پذیرفتند و اعلام همکاری کردند، مغیره ده نفر را انتخاب کرد و بهر کدام سی هزار درم رشوه داد و آنها را به پیش معاویه فرستاد و ریاست این هیئت را به پسرش موسی وا گذاشت.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۲۵

(۱) آنها بحضور معاویه رفتند و بمعاویه درباره یزید مبارکباد گفتند و از او خواستند که این اقدام را بزودی انجام دهد، معاویه از آنها تشکر کرد و گفت این راز را همچنان پنهان نگه دارید، بعد به پسر مغیره رو کرد و گفت:

- پدرت دین اینها را بچند خرید.

- به سی هزار درهم

معاویه خندید و گفت چه دین کم ارزشی داشتند.

معاویه برای رسیدن بمقصود خود بخیرداری دین مردم پرداخت و بهر وسیله ای که او را بهدش برساند دست زد، وسیله های ننگینی که مسلمانها به آنها عادت نداشتند و اسلام چنان اقداماتی را محکوم می ساخت.

(۲)

نمایندگان شهرستانها

معاویه دعوتنامه هائی رسمی برای شخصیتهای سرشناس کشور اسلامی فرستاد و آنها را بدمشق فرا خواند

تا درباره ولیعهدی یزید با آنها گفتگو کند و چون همگی حضور یافتند به پنهانی ضحاک بن قیس فهری را احضار کرد و به او گفت:

«وقتی که در حضور نمایندگان شهرستانها بمنبر رفتم و سخنانی درباره پند و موعظه ایراد کردم تو از من اجازه سخنرانی بگیری و چون اجازه یافتی حمد و سپاس خداوند را بجای آور و بعد درباره یزید آنچه شایسته است بگو و از برتریها و نیکوییهای او آنچه میتوانی بزبان آور و از من بخواه تا او را بجانشینی خود انتخاب کنم تا منم حاضرین را بقبول چنین اقدامی دعوت کنم و از خداوند میخواهم که این کار با خیر و خوشی انجام یابد».

و بعد چند نفر از دار و دسته فرومایه خود را که بوئی از دین

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۲۶

نبرده بودند و آن را به ارزش اندک میفروختند احضار کرد، آنها عبارت بودند از عبد الرحمن پسر عثمان ثقفی و عبد الله پسر مسعده فزاری و ثور پسر معن سلمی و عبد الله پسر عصام اشعری که دعوت معاویه را در انجام مأموریت خائنانه خود پذیرفتند.

(۱) معاویه در حضور هیئت های وارده بمنبر رفت و پاره ای سخنان فریبکارانه که میخواست گفت در این وقت ضحاک پسر قیس اجازه سخن خواست و پس از کسب اجازه به ستایش خدا پرداخت و بعد چنین گفت:

«خداوند امیر المؤمنین را شایسته بدارد و ما را از حکومتش بهره مند سازد. ما، در روزگار خود به اتحاد و دوستی و اختلاف و پراکندگی دچار بوده ایم و دریافتیم که آنچه پراکندگیها را فراهم می آورد و امنیت را پدید می سازد و خونها را نگه میدارد و امیدهایی

را که داریم بما باز میگرداند و به آرزوهایمان میرساند همان است که امیر المؤمنین هم به آن امید می بندد یعنی اتحاد همگانی و یکپارچگی مردم، و اگر ما چنین نعمتی را از دست بدهیم خیری نمی بینیم، روزگار هم کج رفتار است و تغییر پذیر چنانکه خداوند میفرماید:

(خداوند را هر روز اراده و شأنی است) و ما نمی دانیم که روزگار چه بازی هائی می کند.

تو هم ای امیر المؤمنین سرانجام خواهی مرد چنانکه پیش از تو پیامبران خدا و خلفاء او از دنیا رفتند، از خدا میخواهیم که بتو توفیق عنایت فرماید، اکنون یزید پسر امیر المؤمنین را می بینیم که روشی نیکو و خوئی خوش دارد و پیشوائی خجسته است و خداوند محبت او را در دلهای مسلمانان جای داده و در عقل و سیاست و روش پسندیده اش شبیه امیر المؤمنین است که تا کنون بخوبی بر ما

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۲۷

حکومت رانده و ما را از هر جهت خشنود ساخته است اکنون شایسته است که امیر المؤمنین که خدایش گرامی داشته فرزند خود یزید را بخلافت برگزیند و او را پس از خویش پناهگاه و پیشوای ما قرار دهد تا به پناه او در آئیم زیرا هیچ کس از او باین مقام شایسته تر نیست پس اراده خود را بر این کار استوار دار خداوند ترا تأیید کند و ترا در اداره امور ما موفق فرماید»

(۱) سخنان ضحاک گویای نهاد ناپاک اوست که برای رسیدن به منافع پلید خود همه ارزشهای انسانی را زیر پا گذاشت.

پس از سخنان ضحاک، همکاران فرومایه او به تأیید گفتارش پرداختند و فضیلتها و امتیازاتی فراوان برای یزید تراشیدند و از نبوغ و کرامتش سخنها گفتند

و نامها و لقبهای بزرگ و دروغینی باو چسباندند و ستایش های نابجائی که فاقد آنها بود ازو کردند و حاضرین را نیز برانگیختند که به ثناگوئی یزید پردازند و خدا میداند که آنها با چنین گفتار دروغ و فریبنده ای او را به بدبختی و هلاکت و بدنامی و رسوائی و نفی همه سنت ها و مقدسات اسلامی کشانیدند.

وقتی که چرب زبانیهای این گروه فرومایه پایان یافت معاویه متوجه نمایندگان عراق شد تا نظر آنها را در این باره آزمایش کند، رئیس آن هیئت احنف بن قیس مرد بردبار عرب و پیشوای تمیم بود.

معاویه از او خواست تا نظرش را ابراز کند، احنف بسخن ایستاد و خداوند را ستایش کرد و بعد بمعاویه روی کرد و گفت:

«خداوند امیر المؤمنین را شایسته بدارد، مردم روزگار بسیار بد دیروز را گذرانیدند و اکنون زمان خوبی را در پیش دارند، یزید پسر امیر المؤمنین فرزند نیکوئی است که از پستان روزگار شیر سرشاری نوشیده است، ای امیر المؤمنین بیاد آور که پیش از این خلافت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۲۸

را پس از خود به چه کسی واگذارده ای آنگاه پیشنهادی را که بتو می کنند رد کن، متوجه باش که این مستشاران فریبت ندهند و در کارت اظهار نظر نکنند چون خودت از دیگران بیناتر و به پایداری در قبول طاعت داناتری و خوب میدانی که مردم حجاز و عراق بچنین کاری رضایت نمی دهند و مادام که حسن (ع) زنده است با یزید بیعت نمی کنند».

(۱) احنف حق نصیحت را بجا آورد و معاویه را بحقیقت راهنمایی کرد و به او فهمانید که بگفتار جیره خوارانی که منافع خود را بر مصالح مسلمانان ترجیح میدهند گوش

ندهد و به آشکارائی گفت که مردم حجاز و عراق مادام که فرزند و سبط بزرگ پیامبر زنده است بچنین بیعتی تن در نمی دهند.

سخنان احنف، خشم خود فروخته ها و سودپرستهای را که مزدور و مجری نقشه های پلید معاویه بودند برانگیخت و ضحاک قیس همان جلاد نابکاری که خون هزاران مسلمان را در زمان خلافت علی (ع) ریخته بود دوباره بسخن ایستاد و گفت:

«خداوند امیر المؤمنین را بشایستگی هدایت فرماید، مردم منافق عراق جوانمردیشان در نهادشان تفرقه افکنی و پیوندشان در دینشان پراکنده سازی است حق را بدیده هوس می بینند گویا همیشه به پشت سرشان نگاه میکنند و از سرانجام کارشان بیمی ندارند و در نادانی و بازیگری بسر میبرند و خدا را مراقب کارشان نمی دانند ابلیس را برای خود خدا گرفته اند و شیطان هم آنها را بحزب خود پیوسته است، هر کس به آنها نزدیک شود شادمان نمی شود و آن کس که از مردم عراق جدا گردد زیانی به او نمی رسد، پس ای امیر المؤمنین رأی آنها را بگلوگاهشان و سخنانشان را

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۲۹

بسینه شان بازگردان، حسن و اطرافیان او را در سلطنتی که خداوند در زمینش بمعایه عنایت کرده چه حقی است، که دور است خلافت از طریق زنان بکسی برسد و غیر از طریق مردان در محیط قدرتمندان کسی آن را بدست آورد، پس ای مردم عراق دلهاشان را در اختیار پیشواتان قرار دهید همین پیشوائی که کاتب پیامبر و خویشاوند اوست با شما از در دوستی و سازش درمی آید و با دوستی و فرمانبرداری او در آینده بهره مند میشوید».

(۱) بیاد نمی آید که مردم عراق بچنین ناسزا و سرزنشی یاد شوند و

بچنین وضع دردناکی گرفتار گردند ولی این خود عراقیها بودند که برای خودشان چنین سرنوشت شومی را بوجود آوردند و با تنها گذاشتن علی (ع) و فرزندانش وضعی پیش آمد که تبهکاری مثل ضحاک فرومایه به آنها بتازد و حیثیت آنها را در هم کوبد.

با وجود چنین گفتاری بازهم احنف تسلیم نظر معاویه نشد و بسخنان ضحاک اعتنائی نکرد و معاویه را در صورت اقدام بچنین کاری تهدید بجنگ کرد و گفت:

«ای امیر المؤمنین، ما برای شناخت تو در قریش بررسی کردیم و ترا مردی بزرگوار و سخت پیمان و وفادار شناختیم، تو خود میدانی که عراق را به نیروی سپاه نگشودی و بر آن دست نیافتی، بلکه با حسن بن علی پیمان بستنی و طبق یکی از شرایط آن، خلافت بعد از تو باید به حسن برسد، اگر باین پیمان وفا کنی مردی وفاداری و گر بخواهی آن را بشکنی باید بدانی که در پشت سر حسن سپاهییانی ارزنده و نیرومند با شمشیرهایی تیز قرار دارند که اگر بخواهی یک وجب از روی فریب پیش بیائی، آنها را باندازه یک دست از پیروزی در برابر خود می بینی، تو خودت میدانی که مردم عراق پس از دشمنی ترا دوست نخواهند داشت و علی و حسن (ع) را که همیشه

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۳۰

دوست میدارند دشمن نخواهند داشت و این حقیقت همچنان پابرجاست و دگرگونی نیافته است اکنون همان شمشیرهایی که عراقیها در صفین برویت کشیدند بدوش دارند و همان دلهای سرشار از کینه تو در نهاد آنها قرار دارد و بخدا قسم که مردم عراق حسن را از علی بیشتر دوست دارند»

(۱) احنف در نصیحت

معاویه چیزی فروگذار نکرد و از دوستی مردم عراق نسبت بخاندان پیامبر و مهری که به امام حسن (ع) میورزند سخن گفت و بیان داشت که حتی نسبت به او از علی (ع) هم اخلاص بیشتری دارند و چنانچه معاویه بخواهد جانشینی یزید را اعلام کند آماده نبرد با او هستند.

در این وقت عبد الرحمن بن عثمان، سخنان احنف را مردود شمرد و معاویه را به اجرای مقاصدش برانگیخت و چنین گفت:

«خدایت شایسته بدارد ای امیر المؤمنین، آراء مردم مختلف است ولی بیشترشان براه کج میروند، کسی را بحقیقت راهنمائی نمی کنند و دعوت درست اندیشان را هم نمی پذیرند، از رأی خلفاء کناره می گیرند و با سنت و قضای الهی مخالفت میورزند، تو اکنون برای یزید موقعیت خوبی را انتخاب کرده و او را برای خلافت مسلمین برگزیده ای، حالا که خداوند ترا اختیار کامل داده، تصمیم خود را بگیر و اینهمه گفتگو را تمام کن، یزید در دانش و بردباری از همه ما برتر و در بخشندگی بخشنده تر و در دودمان و نژاد بزرگتر است، تجربه ها اندیشه اش را استوار کرده و طریق رهبری را آموخته است مبادا کسی ترا از انتخاب او بازدارد و اراده ات را متوقف سازد، چنین کسی از حقیقت بدور و نافرمان است که بدنبال فرصت میگردد تا فتنه گری آغاز کند، زبانش پیچیده باطل است

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۳۱

(۱) و در دلش دردی بزرگ میدود اگر سخن بگوید بدترین سخن گویانست و اگر خاموش بماند از روی سرگشتگی و بیچارگی است، تو خودت آنها را خوب می شناسی و میدانی که نسبت بتو چگونه اند، آنها از تو بدورند و همیشه در اندیشه نفاق افکنی هستند، پس با

بیعت یزید، اندوه را از ما بردار و پراکندگی مردم را به پیوستگی برسان اکنون که به انتخاب او راهنمایی شده ای از اراده ات دست مدار و از آهنگی که داری بازمان، این رأی ما و تو است و حق هم با ما و تو است از خداوند یاری و حسن عاقبت را برای تو و خودمان درخواست می کنم».

این سخنان نقشی پلید از دل پراضطراب گوینده ای است که جانش را گناه و نافرمانی خدا در بر گرفته و با همه بدیها همراه است و از خیر دوری گزیده است.

در اینجا معاویه بتهدید مخالفان پرداخت تا حاضرین را در برابر اراده اش تسلیم کند و به بیعت با یزید وادارد و در این باره چنین گفت:

«ای مردم، شیطان برادران و دوستانی دارد که او را یاری می کنند و همیشه از کمک آنها بهره مند میشود و بزبان آنها سخن میگوید، اگر به طمعی امید بندند بسویش می شتابند و اگر بی نیاز شوند کنار میروند، همیشه به فتنه انگیزی و بدکاری دست میزنند و آتش بیار نفاق و تفرقه اندازیند، عیب گیر و شکاکند، اگر رشته کاری را بدست آورند سختگیرند و اگر به سرکشی دعوت شوند زیاده روند، هرگز دست از کارهایشان برنمی دارند و تباهی را ریشه کن نمی کنند و پند نمی گیرند تا اینکه صاعقه خواری و بدبختی بر سرشان بیاید و خطرهای بزرگ و دردناک نابودشان کند و ریشه آنها را مثل ریشه سست قارچ از بیخ برکند، و اینها شایسته چنین سرنوشتی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۳۲

هستند البته که شایسته اند، ما پیشنهاد خود را دادیم و آنها را ترساندیم اگر این سخنان سودی داشته باشد».

(۱) معاویه با چنین تهدید هراس انگیزی که

نظیر آن را کسی بیاد نداشت اندیشه سیاه خود را تحمیل کرد و بعد ضحاک قیس را پیاداش این خوش خدمتی بفرمانداری کوفه پس از مرگ مغیره منصوب کرد و عبد الرحمن را نیز حکومت جزیره بخشید، یزید بن مقفع هم در این میان برخاست و فریاد زد:

این امیر المؤمنین است و اشاره به معاویه کرد.

بعد گفت اگر او بمیرد این جانشین اوست و اشاره به یزید کرد.

و بعد گفت هر کس مخالفت کند جزایش این است و اشاره بشمشیر کرد.

معاویه او را تحسین کرد و گفت تو بهترین و گرامی ترین سخنورانی.

معاویه با اینگونه تهدید آشکارش فرزند تبهکار و زشتخوی خود یزید را بجانشینی خود نشانید و اگر شمشیرش نمی بود هرگز در این راه به پیروزی نمی رسید، وقتی که احنف بن قیس دید معاویه دست بردار نیست و اراده اش را بزور عملی میکند به او گفت:

«ای امیر المؤمنین، تو خودت بشب و روز پنهان و آشکار فرزندان آگاهی، اکنون اگر میدانی که وجودش برایت خیر است او را انتخاب کن و اگر میدانی برای تو موجب شر خواهد بود او را از مقام و لذت دنیا برخوردار مکن زیرا خودت بسوی آخرت میروی و برای آخرت تو هرگز توشه ای جز کردار نیک، سودمند نخواهد بود.

و با آن که تو در برابر پروردگار هیچ عذری نداری اگر بخواهی یزید را بر حسن و حسین (ع) پیشی دهی و تو خودت میدانی که آنها

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۳۳

کیستند و چه مسیر مقدسی در پیش دارند اکنون چاره ای ندارم جز اینکه این آیه را بخوانم و بگویم (خداوندا شنیدیم و فرمان بردیم و آمرزش ترا امیدواریم و بازگشت مان بسوی

تو است) «۱».

(۱) معاویه بگفتار اندرزآمیز احنف اعتنائی نداشت و فکر نکرد که مسلمین با خلافت یزید دچار چه نکبتی خواهند شد، یزید همان شراب خواری که همیشه مست است و با میمونها و سگها بازی میکند.

معاویه فرزندش را در کاخ سرخ بر مسندی نشانید و خودش با یزید بعنوان ولایت عهد بیعت کرد و فرمان داد تا مردم هم با او بیعت کنند، یکی از خود فروختگان فرومایه پیش آمد و به پدر و پسر سلام کرد و بعد بمعاویه گفت، ای امیر المؤمنین اگر این را (اشاره به یزید) به خلافت انتخاب نمی کردی کار مسلمانان تباه می شد.

معاویه به احنف رو کرد و گفت: ای ابا بحر چرا چیزی نمی گوئی؟

احنف گفت اگر سخت را تصدیق کنم از خدا میترسم و اگر تکذیب کنم از شما میترسم.

معاویه گفت خداوند ترا در اطاعت پاداش خیر دهد.

وقتی که احنف از قصر سرخ بیرون آمد با آن مرد فرومایه روبرو شد او پاداش فراوانی از معاویه گرفته بود و با معذرت به احنف گفت:

«ای ابا بحر، من میدانم که معاویه و پسرش بدترین مخلوق خدایند، اما اینها پول فراوانی را فراهم کرده و در خانه هائی در بسته نگهداشته اند و برای بیرون کشیدن این پولها چاره ای جز آنچه گفتم و شنیدی نیست» «۲».

---

(۱) - الامامه و السیاسه ۱/ ۱۷۴ - ۱۸۰

(۲) - تاریخ ابن خلکان ۱/ ۲۳۰، تمدن اسلامی ۴/ ۷۶ - ۷۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۳۴

(۱) معاویه با این بیعت ناخجسته شکافی بزرگ در بنیان اسلام پدید آورد که شاعر بزرگ عرب عبد الله بن هشام سلولی در اشعار خود بتصویر این اقدام ناهنجار پرداخته و سراسیمگی خود و مسلمانان را از خلافت

یزید این چنین بیان کرده است:

اگر رمله و هند هم بیایند ما بعنوان ملکه مؤمنان با آنها بیعت می کنیم
اگر خسروی بمیرد خسرو دیگری برپاخیزد از پس سه کس که هماهنگ بودند
ای کاش که ما هزاران مرد داشته باشیم افسوس که چنین نیروئی نداریم
در آن صورت چنان شما را میزدیم که بمکه برسید و در آنجا کاسه لیبی کنید.
چنان خشم ما را فرا گرفته که اگر بیاشامیم خون بنی امیه را سیراب نمی شویم

مردم شما دارند نابود میشوند و شما در بی خبری بشکار خرگوش مشغولید «۱». همه مسلمانان در همه جای میهن اسلامی از چنین حادثه بزرگی به فریاد و نفرت آمدند زیرا مقام خلافت مانند مقام کسری و قیصر نبود که بمیراث رسد، بلکه به عقیده اهل سنت و جماعت بایستی در شورای مسلمانان مطرح شود و هر کس را که نمایندگان مردم انتخاب کردند به خلافت رسد و بعقیده شیعه: مقام خلافت همچنانکه پیامبر فرموده حق شرعی امیر المؤمنین و فرزندان اوست.

(۲) معاویه پس از آنکه در شام برای یزید بیعت گرفت بخشنامه ای

---

(۱) - مروج الذهب ۲ / ۳۳۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۳۵

برای همه کار گزارانش در شهرها فرستاد و از آنها خواست تا از همه مردم برای یزید بیعت بگیرند، (۱) همه کار گزارانش این فرمان را پذیرفتند مگر مروان بن حکم که از شدت خشم باد در دماغش افتاد زیرا او از شیوخ بنی امیه بود و انتظار داشت که پس از معاویه خلافت به او برسد و با شتاب به همراه گروهی از کس و کارش راهی شام شد و به نزد معاویه رفت و با خشمی شدید گفت:

«ای امیر المؤمنین، کار مسلمانان را بدرستی انجام ده و کودکان را بسرپرستی

آنها انتخاب نکن، بدان که در خاندان امیه اشخاصی همانند تو هستند که در کارهای مهم با تو همکاری میکردند».

معاویه از در فریبکاری در آمد و بنرمی گفت، تو مانند امیر المؤمنین هستی که در همه سختی ها یاور و پشتیبان او بوده ای در این صورت پس از یزید، جانشین او خواهی بود.

بعد فرمان ولیعهدی مروان را پس از یزید به او داد و او را از دمشق با احترام روانه مدینه کرد و چون بمدینه رسید او را از کار برکنار کرد «۱» و سعید بن عاص و بگفته دیگر ولید بن عقبه را بجای او فرماندار مدینه ساخت و به او نوشت که از مردم مدینه برای یزید بیعت بگیرد ولی او در انجام مأموریتش دچار سستی و شکست شد زیرا همه مردم مدینه پیشنهاد معاویه را درباره یزید رد کردند و نافرمانی خود را در برابر خلافت یزید اعلام داشتند، بخصوص فرزندان معروف و بزرگوار مهاجرین و انصار که آشکارا به مخالفت برخاستند و خشم و امتناع خود را ابراز داشتند و به تحقیر یزید پرداخته و خود را برای مبارزه با خلافت او آماده کردند.

---

(۱) - مروج الذهب ۲ / ۳۳۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۳۶

(۱)

سفر معاویه بمدینه

با مخالفت شدیدی که مردم مدینه نسبت بخلافت یزید ابراز داشتند و همگی به طرد او پرداختند، معاویه تصمیم گرفت خودش بمدینه برود و با بزرگان این شهر به گفتگو پردازد و با پرداخت پولهای کلان دل و دین مردم را خریداری کند و آنها را هم که دین فروش نیستند با تهدید تسلیم کند و کار خلافت پسرش را روبراه سازد، بهمین جهت راهی مدینه شد و این سفر

در سال پنجاه هجری روی داد.

معاویه بمحض ورود بمدینه بدنبال عبد الله عباس و عبد الله جعفر و عبد الله عمر و عبد الله زبیر فرستاد و وقتی که همگی حاضر شدند بدربانش گفت کسی را بداخل راه ندهد و بعد به آنها رو کرد و گفت:

«ستایش خدائی را که ما را به ستایش خود فرمان داده و پاداش نیکویش وعده فرموده است، او را بفراوانی می ستائیم چنانکه او هم نعمتهای بسیار بما ارزانی داشته و گواهی میدهم که خدائی جز او نیست و یکتا و بدون همتاست و گواهی میدهم که محمد (ص) بنده و فرستاده اوست.

اما بعد، سن من زیاد و استخوانم سست و مرگم نزدیک شده است و بزودی خدا مرا بسوی خود میخواند و منم دعوتش را می پذیرم، اکنون میخواهم پسرم یزید را بجانشینی خود برگزینم و لازم دانستم که رضایت شما را بدست آورم، شما عبد الله های قریش و نیکمردان و فرزندان نیکوکاران آنها هستید، مانعی نداشت که حسن و حسین را هم به اینجا دعوت کنم ولی با حسن رأیی که نسبت به آنها دارم و دوستی فراوانی که به آنها ابراز میکنم در هر صورت

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۳۷

آنها پسران علی هستند، اکنون شما پاسخ خیر و موافق خود را ابراز دارید خدایتان رحمت کند».

(۱) در اینجا سخنان معاویه در نهایت نرمی و همراه با ستایش و چاپلوسی بود ولی این مردان شجاعی که برگزیده گروه عرب و مسلمین و در اندیشه و اقدام مورد توجه عموم بودند پیشنهاد معاویه را نپذیرفتند و سخنش را مردانه برگردانیدند و آن کس را که شایسته خلافت است معرفی کردند، نخستین

کسی که بسخن آمد دانشمند امت، عبد الله عباس بود که در پاسخ معاویه چنین گفت:

«ستایش خدائی را سزااست که بما ستایشگری آموخت و سپاس بر نعمت ها و آزمایشهای نیکویش را بر ما واجب فرمود و گواهی میدهم که خدائی جز او نیست و یکتا و بی همتاست و گواهی میدهم که محمد بنده و فرستاده اوست و درود خدا بر محمد (ص) و خاندانش باد.»

اما بعد تو سخن گفتی و ما خاموش ماندیم و حرفهایت را شنیدیم، خداوند که ثنایش جلیل و نامهایش مقدس است محمد (ص) را به پیامبریش برگزید و وحی آسمانی را بر او فرود آورد و بر همه بندگانش بزرگی و شرف و برتری بخشید پس شریف ترین مردم کسی است که تشریف پیوستگی او را دریابد و سزاوارترین مردم، خاصان خاندان اویند پس مردم باید تسلیم فرمان پیامبر باشند زیرا خداوند او را برگزیده است و به علم خود او را به نبوت رسانیده و او دانا و آگاه است، از خداوند برای خود و شما آمرزش میخواهم».

(۲) پس از او عبد الله جعفر رشته سخن را بدست گرفت و گفت:

«ستایش خدای راست که شایسته حمد و هدف ستایش است، او را به ستایشی که به ما الهام کرده می ستائیم و برای ادای حق او بسویش روی می آوریم، گواهی میدهم که خدائی جز او نیست

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۳۸

و یگانه و بی همتاست و پناه نیازمندان است و زن و فرزندی ندارد و محمد (ص) بنده و فرستاده اوست.

اما بعد، چنانچه در مورد خلافت بقرآن توجه کنیم میفرماید:

(در کتاب خداوندی همبستگان برخی از آنها بر دیگران شایستگی دارند) و اگر به سنت

پیامبر مراجعه کنیم، پیامبر بخاندان خود ولایت داده است و اگر روش شیخین ابو بکر و عمر را در نظر بگیریم که نسبت بخاندان رسول احترامی خاص بودند می بینیم که هیچ یک از مردم برتر و کاملتر و شایسته تر از خاندان پیامبر به احراز خلافت نیستند.

(۱) بخدا قسم اگر آنها بزماداری مسلمانان برسند، حق در جایگاهش قرار میگیرد و خدا اطاعت میشود و فرمان شیطان کنار می رود و حتی دو شمشیر در اختلاف امت کشیده نمی شود، پس ای معاویه از خداوند بترس تو اکنون زمامدار مسلمانانی و ما رعیت تو هستیم، پس بمصالح مردم توجه کن که فردا در پیشگاه خدا مسئول هستی و اینکه نام پسر عموهای من را بردی بخدا قسم هرگز بحقیقت نمیرسی و حق را نمی یابی مگر که حق آنها را بشناسی و تو میدانی که آنها معدن دانش و بزرگواریند اکنون آنچه میخواهی بگویی، از خداوند برای خود و شما آمرزش میخواهم».

(۲) عبد الله در سخنانش شایستگی خاندان پیامبر را برای خلافت اسلامی از همه جهت بیان داشت از قرآن کریم به آیه اولو الارحام استناد کرد و از لحاظ سنت گفت که خاندان پیامبر از هر کس به رهبری پیروان او سزاوارترند و روش شیخین را هم دلیل دیگری در این باره دانست زیرا آنها خاندان پیامبر را بواسطه کمال و مقامی که داشتند بر همگان در دانش و ایمان برتری میدادند و بعد زیانهای را که در اثر عدم اجرای این حقیقت برای مسلمانان بار می آید بیان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۳۹

داشت، پس از او عبد الله زیر برخاست و چنین گفت:

«ستایش خدائی را سزاست که دینش را بما

پیاموخت و ما را به پیامبرش گرامی داشت او را می ستایم که آزمود و شایستگی بخشید و گواهی می‌دهم که خدائی جز او نیست و محمد (ص) بنده و فرستاده اوست.

(۱) اما بعد این خلافت خاص قریش است که با آثار استوار و رفتار ارزنده و پسندیده خود شایسته آن است و شرف پدران و بزرگواری پسران در انحصار اوست، پس ای معاویه از خدا بترس و خودت انصاف بده این عبد الله عباس است پسر عموی رسول خدا و این عبد الله پسر جعفر است که خدایش در بهشت دو بال عنایت فرمود و پسر عموی پیغمبر نیز هست، و منهم عبد الله زبیر پسر عمه پیامبرم، علی (ع) هم حسن و حسین (ع) را از خود برای مردمان بیادگار گذاشته و تو میدانی که حسن و حسین (ع) کیستند و چه مقاصد مقدسی را در پیش دارند پس ای معاویه از خدا بترس و خودت بین ما و خویشتن داوری کن».

عبد الله زبیر ضمن این گفتار، این چند نفر را نامزد خلافت کرد و آنها را به مخالفت با معاویه برانگیخت و نقشه اش را بهم زد.

پس از او عبد الله عمر بسخن ایستاد و گفت:

«سپاس خدائی را شایسته است که ما را به دینش کرامت بخشید و به پیامبرش شرافت داد.

اما بعد، این خلافت، مقام هرقل و قیصر و کسری نیست که آن را پسران از پدران بمیراث برند و اگر چنین بود، خلافت پس از پدرم عمر بمن میرسید ولی او بخدا قسم حتی مرا جزء افراد ششگانه شورا قرار نداد ولی خلافت مشروط بشرطی نیست و مخصوص قریش است که از

این گروه هر کس را که مردم به پرهیزکاری و ایمان

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۴۰

شناختند و بزمامداری خود برگزیدند، با انتخاب آنها بخلافت میرسد و اگر تو بخواهی از تازه جوانان قریش کسی را برای خلافت نامزد کنی یزید هم یکی از آنهاست و این را بدان که هیچ چیز ترا از خداوند بی نیاز نمی سازد».

(۱) پسر عمر در گفتارش خلافت یزید را بظاهر رد کرد ولی در قبول بیعت یزید و اطاعت معاویه درنگی نداشت زیرا معاویه صد هزار دینار به او رشوه داده و دین و دلش را خریده بود. «۱»

سخنان این گروه بر معاویه گران آمد زیرا آنها بصراحت صلاحیت یزید را برای احراز خلافت رد کردند و خود را شایسته آن دانستند و با ناراحتی در پاسخ آنها چنین گفت:

«من گفتم و شما هم گفتید، اکنون پدران رفته و پسران مانده اند و من پسران را از پسران آنها بیشتر دوست دارم و اگر شما با پسران بگفتگو پردازید او را سخنور و شایسته می یابید، زمامداری و خلافت، مخصوص بنی عبد مناف است زیرا آنها از تیره پیامبر خدایند، پس از آنکه پیامبر از دنیا رفت، مردم ابو بکر و عمر را که از این دودمان نبودند بخلافت برگزیدند ولی آنها روش نیکوئی را دنبال کردند، پس از آنها دوباره پادشاهی بدودمان عبد مناف بازگشت و تا روز قیامت در میان آنها باقی خواهد ماند و تو ای پسر زبیر و تو ای پسر عمر، خداوند شما را از این دودمان بیرون رانده است و اما این دو پسر عمویم از نظر ما دور نخواهند ماند ان شاء الله».

در هر صورت معاویه در

این سفر و گفتگو شکست خورد و از مدینه راهی دمشق شد و دیگر سخنی از بیعت یزید بزبان نیاورد «۲» او بدرستی فهمید تا امام حسن زنده است هرگز نمیتواند بمقصودش

---

(۱) - سنن بیهقی ۸ / ۱۵۹، تاریخ ابن کثیر ۸ / ۱۳۷، فتح الباری ۱۳ / ۵۹

(۲) - الامامه و السیاسه ۱ / ۱۸۰-۱۸۳، جمهره الخطب ۲ / ۲۳۳-۲۳۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۴۱

برسد و برای اجرای مقصود شوم خود به اندیشه پرداخت که چگونه امام را از میان بردارد و آنگاه بگزینش یزید دست یابد برای انجام این جنایت بهمه کارها دست زد تا بالاخره امام را بشهادت رسانید و ما بتفصیل در پایان کتاب در این باره سخن خواهیم گفت:

(۱) معاویه پس از توطئه قتل امام حسن (ع) و شهادت آن حضرت همه اندیشه هایش را بکار برد و آنچه وسیله در اختیار داشت بخدمت گرفت تا اینکه مردم را بپذیرش بیعت یزید وادارد و او را بدوش مسلمانان سوار کند از جمله نامه هائی برای شخصیت‌های بزرگ اسلامی که فرزندان مهاجران و انصار بودند نوشت و آنها را به بیعت با یزید دعوت کرد که مورخین متن نامه ها و پاسخ آنها را نوشته اند و نامه ای هم به امام حسین نوشت که متن آن چنین است:

«اما بعد، گزارشی درباره کارهای تو بمن رسیده است که من هرگز چنین گمانی بتو نمی بردم و شایسته ترین کس به وفاداری پیمانش توئی که چنین پیمانی بسته ای زیرا تو دارای شخصیت و شرف و مقامی هستی که خداوند بتو ارزانی داشته است، پس با همبستگانت در نیفت و از خدا بترس و این مردم را بفته مینداز درباره خودت و دینت و امت محمد

(ص) بیندیش، مبادا که مردم بی ایمان ترا از جای بلغزانند».

پدر شهیدان، حسین علیه السلام بنامه او پاسخ گفت و تبهکاریهایی را که معاویه بدوران خلافتش انجام داده برایش بازگو کرد و از ستمها و تجاوزهایی که مسلمانان را بآنها دچار کرده سخن گفت که اینک برخی از فصلهای آن را که امام از تبهکاریهای معاویه سخن گفته و در آخر نامه آمده است بیان میداریم:

«و گفتمی، که من مردم را در فتنه نیندازم، بخدا قسم من فتنه ای برای مردم بزرگتر از حکومت تو نمی بینم.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۴۲

(۱) و گفتمی که درباره خودم و دینم و امت محمد (ص) بیندیشم بخدا قسم، من کاری واجب تر از جنگ با تو نمی بینم که اگر با تو بجنگم بخدا تقرب می یابم و اگر از نبرد تو بازایستم از خدا آمرزش میخواهم و از او درخواست توفیق می کنم که مرا بانجام کاری که مورد خواست اوست موفق فرماید.

و گفتمی که با من نیرنگ خواهی زد، ای معاویه هر نیرنگی که میخواهی با من بزن بجان خودم از دیرباز نیرنگبازان با شایسته کاران چنین میکرده اند و من امیدوارم که زیان آن بخودت برسد و عملت را تباه گرداند، پس هر کاری که میتوانی بکن.

ای معاویه از خدا بترس و بدان که خداوند کتابی دارد که هر عمل بزرگ و کوچکی را در آن آمار برمی دارد و بدان که خداوند هرگز ترا فراموش نمی کند، این توئی که مردم را به بدگمانی میکشی و بتهمت بازداشت می کنی و اکنون هم میخواهی کودکی را بزمامداری مسلمانان انتخاب کنی که شراب میخورد و با سگها بازی میکند، اکنون می بینم که خود را بگناه انداخته و

دینت را تباه کرده ای و مسلمانان را به تباهی می افکنی و السلام» (۱)

ولی پسر هند از این اندرزه‌ها سودی نبرد و از بیم رسانی عقوبت خدا نترسید و با همان اندیشه جاهلی پلیدی که در سر داشت برای نابودی اسلام دست بکار شد و مسلمانان را بزور وادار بپذیرش بیعت یزید کرد، فرزنددی که همه کارهای حرام را بی پروا حلال می شمرد.

(۲)

سفر دوم بمدینه

معاویه که دید بازهم یاران نیکوکار پیامبر و فرزندان مهاجران و انصار پیشنهادش را نمی پذیرند و در طرد خلافت یزید پافشاری میکنند برای بار دوم بمدینه سفر کرد و نیروی نظامی بزرگی با خود

---

(۱) - الامامه و السیاسه ۱/ ۱۸۸ - ۱۹۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۴۳

همراه کرد تا مخالفان بترسند و فرمانش را بپذیرند. در روز دوم ورودش بمدینه بدنبال امام حسین (ع) و عبد الله عباس فرستاد، عبد الله زودتر آمد و معاویه او را در جانب چپش نشانید و با او بگفتگو پرداخت تا اینکه حسین (ع) وارد شد و معاویه حضرتش را در طرف راست خود نشانید و درباره فرزندان امام حسن و سن آنها سؤال کرد و حضرت به او پاسخ فرمود.

بعد معاویه خطبه ای خواند و از برتری یزید سخن ها گفت و از دانش او بقرآن و سنت و حسن سیاستش مهملها بافت و بعد امام و عبد الله عباس را بقبول خلافت یزید دعوت کرد.

(۱)

گفتار امام حسین (ع)

پدر شهیدان مظلوم، پس از گفتار معاویه بسخن ایستاد و خدای را ستایش کرد و ثنا گفت و بعد چنین فرمود:

«اما بعد، ای معاویه هر گوینده ای که درباره شخصیت پیامبر سخن بگوید هر چند گفتارش بدرازا کشد نمیتواند همه برجستگی ها و ارزندگیهای صفات حضرتش را بیان دارد، آنچه را که راجع به پس از مرگ پیامبر گفتی، و حقایقی را فرو پوشانیدی و مسائلی را ناگفته گذاردی دانستم، هیهات، هیهات ای معاویه، سپیدی سحرگاهی تراکم سیاهی شب را اکنون رسوا ساخته و پرتو فروزان خورشید نور کم چراغها را مات کرده، تو در گفتارت طریق افراط پیمودی و در خودخواهی و خودپسندیت بسیار مفاخره کردی و در

منع حقوقی مسلم به بخل افتادی و آن قدر پیش تاختی که به تجاوز پرداختی و بهره ای برای حق داران باقی نگذاشتی تا جائی که شیطان از این کردارت سودی فراوان و بهره ای شایان بدست آورد.

سخنانی را که درباره یزید گفتی و از کمال و حسن سیاستش

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۴۴

در اداره امور امت محمد (ص) بزبان آوردی شنیدم، (۱) تو میخواهی مردم را درباره یزید به اشتباه اندازی مثل اینکه میخواهی درباره فردی ناشناخته سخن گوئی و غائبی را بستائی و از کسی که مردم چیزی درباره او نمیدانند سخن گوئی، در صورتی که یزید خودش را بخوبی شناسانیده اگر میخواهی از تخصص یزید آگهی یابی از او درباره سگهای شکاری و کبوتران پیش پرواز بهنگام تاختن و مسابقه دادن پیرس و در مورد کنیزان نوازنده و بازیگران سؤال کن تا ترا بخوبی آگهی داده و یاری کند.

دست از این گفتگوها بردار و روزی را بیاد آور که خدا را دیدار کنی و خداوند مسئولیت گمراهی این مردم را از تو بازخواست کند، بخدا قسم تو همیشه به باطل و جنایت پرداخته و بظلم و گناه گرائیده ای تا آنجا که کاسه تبهکاریت لبریز شده و اکنون بین تو و مرگ جز یک چشم بهم زدن باقی نمانده است، اکنون بجانب روزی روانی که کردار ناروای ضبط شده ات در برابرت تجسم خواهد یافت و در آن روز هرگز گریزگاهی نخواهی داشت، این تویی که امر مهم خلافت را که از نیاکانمان بمیراث رسیده از ما بازداشتی و دلایل و حجت های ناروایی در ماجراهای پس از رحلت پیامبر ارائه دادی و انصاف روا نداشتی و اراجیفی

سست بهم بافتی و آنچه توانستی کردی و چنین و چنان گفתי تا کنون که خلافت را که شایسته تو نیست و مربوط بدیگران است بچنگ آوردی، پس عبرت بگیرد ای دیده وران.

(۲) تو درباره آن مرد که بزمان پیامبر از سوی آن حضرت امارت و مسئولیتی یافت سخن گفتی، بلی چنین است در آن روز عمرو بن عاص از امتیاز همنشینی پیامبر بهره داشت و فرمانش را گردن نهاده بود و بخدا قسم مردم در آن روز با ناراحتی امارت او را پذیرفتند و برتری او را خوش نداشتند و کردارش را دشمن میداشتند و پیامبر فرمود بناچار ای گروه مهاجرین و انصار از امروز ببعد هیچ کس جز خودم بر شما

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۴۵

فرمان نخواهد راند، پس چگونه بفرمانی که پیامبر آن را نسخ فرمود استناد می کنی با وجود تأکیدهائی که فرمود و اجرای آن را برای مردم سزاوار دانست، تو چگونه با چنین کسی دمساز می شوی مگر نمی بینی که حتی دار و دسته ات به او ایمان ندارند و به ایمان و پیوندش اعتماد نمی کنند و ما او را بسوی زیاده روی و فریبخواری در شتاب می بینیم، تو میخواهی که مردم را به اشتباه اندازی و بگناهی واداری که بازماندگانت در دنیا کامیاب شوند و خودت در آخرت بدبختی افتی، این زیانی آشکار است، از خدا برای خود و تو آمرزش میخواهم.

تو میخواهی که مردم را بشبیه اندازی و برای آنکه بازماندگانت بنوائی برسند خود را در آخرت بدبخت کنی و این یک زیانکاری بزرگ است از خدا برای خودم و شما آمرزش میخواهم».

(۱) معاویه سراسیمه شد و به ابن عباس نگاه کرد و گفت:

این کیست و چه میگوید ای پسر عباس؟

ابن عباس گفت، بخدا قسم او فرزند پیامبر است و یکی از اصحاب کساست و از خاندان پاک و پاکیزه ای برخاسته، او از خواستهای تو پرده برداشت البته کسانی هم هستند که از کردار تو راضی هستند ولی خداوند بالاخره درباره تو حکم خواهد کرد و او بهترین داوران است «۱».

امام از نزد معاویه بیرون رفت و او را در ناراحتی و اندوهی بزرگ باقی گذاشت، و معاویه تصمیم گرفت که در این مورد از تهدید و زور استفاده کند و بگفته مورخان وقتی که معاویه بمکه رفت امام حسین (ع) و عبد الله زبیر و عبد الرحمن بن ابوبکر و پسر عمر را احضار کرد و به آنها گفت من اکنون در برابر شمایم و کسی که میترساند

---

(۱) - الامامه و السیاسه ۱ / ۱۹۵ - ۱۹۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۴۶

معدور است، من با حضور شما و مردم در مسجد الحرام سخن میگویم و ممکن است یکی از شماها در برابر مردم سخنم را تکذیب کند ولی از حالا بشما میگویم بخدا قسم اگر یکی از شما بخواهد یک کلمه در رد من سخن بگوید شمشیرها بر سرش فرود خواهند آمد، پس هر کس مسئول جان خودش خواهد بود.

(۱) بعد رئیس نگهبانانش را احضار کرد و به او گفت بر بالای سر هر کدام از اینها دو نگهبان بگمار که با شمشیر بالای سرشان بایستند و هر کدام خواستند یک کلمه در تصدیق و یا تکذیب من بگویند فوری گردنشان را بزنند.

بعد با آنها بمسجد الحرام رفت و بر منبر جای گرفت و خدای را ستایش و سپاس گزارد

و بعد گفت:

اینها پیشوای مسلمانان و نیکمردان مؤمنانند که بدون خواست آنها کاری نمی‌کنم و بدون مشورتشان تصمیمی نمی‌گیرم اینها به قبول بیعت یزید راضی شدند و بنام خدا با یزید بیعت کردند «۱».

معاویه با این تهدیدهای هراسناک و دروغهای بزرگ مردم را بقبول بیعت یزید وادار کرد و پرده حرمت اسلام را درید و مسلمانان را به فتنه و بلای بزرگی گرفتار کرد.

(۲)

عایشه و بیعت یزید

عایشه با این بیعت ناخجسته هیچ مخالفتی نکرد و اقدامی بر ضد چنین مصیبت بزرگی که مسلمانان را گرفتار کرد بجا نیاورد. بیعتی که پرده حرمت اسلام و مسلمین را در هم درید بلکه معاویه را در انجام این کار راهنمایی کرد و به او سفارش نمود که با مخالفان مدارا کند و به نرمی رفتار نماید تا آنها هم مخالفت خود را کنار گزارند و فرمانش را بپذیرند و بصراحت گفت «با مخالفان مدارا کن

---

(۱) - کامل ابن اثیر و کتابهای دیگر

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۴۷

زیرا آنها ان شاء الله تسلیم اراده تو خواهند شد» «۱».

(۱) عایشه در چنین موقعیت دردناکی که یزید هرزه و بی پروا بخلافت مسلمین انتخاب می‌شد سکوت کرد و رضایت داد با اینکه از فسق یزید آگاهی کامل داشت و از هوسرانی و بازیگری او با سگها و میمونها و ارتکاب حرامها بدرستی باخبر بود. در اینجا اندیشه انسان فرو میماند که چگونه عایشه با خلافت یزید موافقت کرد ولی با خلافت امیر المؤمنین که برادر پیامبر و پدر فرزندان او و باب مدینه علم او بود به مخالفت برخاست؟

وقتی که عایشه از خلافت امیر المؤمنین (ع) آگاهی یافت اعصابش متشنج شد و با خشمی فراوان فریاد

کشید و چشم به آسمان دوخت و بعد بزمین نگاه کرد و گفت:

«بخدا، ای کاش زمین مرا فرو میبرد و خبر خلافت علی را نمی شنیدم»

بعد از بین راه بمکه بازگشت و مردم را بجنگ امیر المؤمنین که پیشوای عدالت اجتماعی در روی زمین بود برانگیخت و فرماندهی سپاهیان را خودش بعهده گرفت و به نبرد امام رفت و زمین را بخون مردم رنگین کرد و مسلمین را عزادار ساخت و برای اجرای مقاصدش مسلمانان را در مصیبت و اندوهی بزرگ فرو برد.

در هر صورت، رضایت عایشه و موافقت پسر عمر به ولایتعهدی یزید و دیگر گروه سودپرستانی که دین را بدنیا فروخته بودند مسلمانان را به بزرگترین فتنه ها و مصیبت ها گرفتار کرد و آنها را به آه و اندوه سختی که تاریخ بیاد ندارد دچار ساخت و مقام خلافت را در مسیر وراثت بگروه رهاشدگانی منتقل کرد که از هیچ کوششی در راه نابودی اسلام و گسترش و تباهی در روی زمین دست بردار نبودند.

---

(۱) - الامامه و السیاسه

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۴۹

(۱)

زنان و فرزندان امام

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۵۱

(۱) درباره زنان فراوان امام پرسشهای زیادی مطرح است و دروغپردازان در این باره سخنهایی بگزارف گفته اند و این تهمت ها زائیده کینه و سوء ظنهایی است که افراد نادان ساخته و گفته اند که امام در اثر هواپرستی و هوسرانی به ازدواجهای زیادی دست زده است و ما میدانیم که چنین افتراهایی از ساحت امام دور است و امام از پیروی غرایز شهوی مبرا است زیرا او پیشوای جوانان اهل بهشت است و قرآن مجید در عصمت و پاکی او سخن گفته است.

ما بزودی ثابت می کنیم که بهتانهای راویان دروغگوی، سراسر

باطل و دروغ و از هر جهت آلوده به تردیدها و نارواییهای کاذبانه است و در اینجا ناگزیریم این گفتار را مورد بررسی و تحلیل و تحقیق قرار دهیم و شرح مختصری درباره آنها بیان داریم.

بعضی از دانشمندان این خبرها را درست میدانند ولی از جنبه اسلامی اشکالی برای آن نمی بینند و برخی دیگر این اخبار را دروغ و مجعول میدانند و بهتر است که ما دلایل هر دو گروه را بررسی کنیم، آنهایی که این خبرها را درست میدانند بدین گونه استدلال می کنند:

۱- از لحاظ شریعت اسلامی مانعی برای تعدد زوجات نیست و اسلام چنین کاری را جایز دانسته است و این سخن از منجی عالم بشریت که مردم را به ازدیاد فرزند تحریض میفرمود مشهور است که گفت (زن بگیرید و فرزند بیاورید تا من بتعداد فراوان شما حتی بکودکان سقط شده بر دیگر امت ها مباحات کنم) و سفیان ثوری

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۵۲

گفت (در تعدد زنها اسراف نیست) (۱) و خلیفه دوم گفت (من زن می گیرم ولی حرصی در زناشوئی ندارم و با آنها می آمیزم ولی شهوتی در این مورد ندارم) به او گفتند پس چرا زن میگیری؟ گفت برای آنکه پیروان فراوانی برای پیامبر بیاورم. بگفته تاریخ مغیره بن شعبه هزار زن گرفت «۱» و امیر المؤمنین (ع) چهار زن و نوزده فرزند داشت «۲». این شیوه مربوط به اسلام بود اما پیش از اسلام، گویند که سلیمان بن داود هفتصد زن آزاد و سیصد کنیز داشت و پدرش داود یکصد زن آزاد و سیصد کنیز گرفته بود در این صورت زیادی زن در شریعت اسلامی مانعی ندارد و نمیتوان امام

را در این باره سرزنش کرد.

۲- امام از آن جهت زنان فراوانی گرفت تا وابستگان زیادی پیدا کند و قدرت و حشمت یابد و در برابر بنی امیه که برای نابودی بنی هاشم و در هم شکستن قدرت آنها تلاش می کنند نیروئی بیابد.

۳- پدرهای دختران، خودشان دختران خود را به امام عرضه می داشتند و اصرار میکردند که امام آنها را بگیرد تا بدین وسیله شرافتی را دریابند و به فرزند پیامبر که سبط اکبر و پیشوای جوانان بهشت است تقرب جویند، آنها می دیدند ابو بکر که از مردم عادی عرب بود وقتی که دخترش عایشه را به پیامبر داد بمقام و شرفی بزرگ رسید و مقام والائی در میان مسلمانان پیدا کرد، آنها هم دخترانشان را به امام پیشنهاد می کردند تا بافتخار خویشاوندی پیامبر نائل شوند. این دلایل کسانی بود که کثرت زنان امام را توجیه میکردند، کسانی هم که این مسأله را نفی میکردند چنین دلیل می آوردند:

(۲)

۱- کراهت شرعی طلاق

طرفداران کثرت زنان امام می گفتند که امام زنانش را پس

---

(۱)- استیعاب ۴ / ۳۷۰

(۲)- شرح الشفای علی قاری ۱ / ۲۰۸

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۵۳

از مدت کوتاهی طلاق میدهد در صورتی که اسلام، طلاق را نمی پسندد و مبعوض میدارد و روایاتی فراوان درباره ناپسندی طلاق آمده است چنانکه وقتی پیامبر فهمید که ابو ایوب میخواهد زنش را رها کند فرمود طلاق ام ایوب گناه است. و امام صادق فرمود خداوند خانه ای را که در آن عروسی شود دوست دارد و از خانه ای که در آن طلاق صورت گیرد بیزار است و چیزی از طلاق در پیش خدا مبعوض تر نیست و آن حضرت فرمود از کارهای حلال هیچ چیز بمانند

طلاق مورد خشم خدا نیست و خداوند مرد طلاق دهنده هوسباز را دوست نمیدارد.

و نیز فرمود زن بگیری و لی طلاق ندهید زیرا طلاق عرش خدا را بلرزه می اندازد «۱». با وجود چنین کراهتی چگونه امام زنانش را رها میکرد و در این باره زیاده روی میکرد؟

(۱)

۲- منافاه با روش امام

بدیهی است که امام، بردبارترین مسلمانان و نمونه برتر اخلاق نیکو است و معلوم است که طلاق با چنین اخلاقی مخالف است زیرا دل زن می شکند و شخصیتش خوار و ناچیز می شود و این کار با روش امام مغایر است زیرا امام اشتیاقی فراوان دارد که مردم را شادمان سازد و از هر گونه بدی و اذیتی نسبت به انسانانی برکنار است.

(۲)

۳- بی توجهی به زن خواهی

اشاره

امام وقت خود را به پرستش پروردگار و تعبد و تهجد می گذراند و همیشه بخدمت مردم و اصلاح کار آنها مشغول بود تا بمردم خیر و سعادت برساند و آنها را از بدبختی و گمراهی برهاند در این صورت برای او وقتی باقی نمی ماند که بمعاشرت زنان زیاد پردازد.

---

(۱)- وسائل الشیعه ۱۵/۲۶۷-۲۶۸

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۵۴

اینها دلایل کسانی است که کثرت زنان امام را نفی می کنند البته استدلال آنها خالی از ضعف هم نیست.

(۱) اما وقتی که بدرستی درباره زندگانی امام تحقیق و بررسی می کنیم به این نتیجه میرسیم که مسأله کثرت زنان امام، سخنی دروغ و ساختگی و از ساحت امام و واقعیت بدور است و برای اثبات این نظر بایستی روایات مربوطه را بیان و سند آنها را واریسی کنیم زیرا قبول هر روایتی بچنین بررسیهایی نیازمند است، روایان در تعداد زنان امام اختلاف فراوانی دارند بعضی تعداد آنها را هفتاد و بعضی نود و عده ای دویست و پنجاه و بالاخره گروهی سیصد نفر میدانند، روایتهای دیگری هم آمده است که اندک و غیر قابل اعتناست. مهم این است که درباره سند این روایات بحث کنیم و نفی و اثبات آنها را مورد بررسی قرار دهیم:

ابن ابی الحدید و دیگران نقل کرده و آن را از علی بن عبد الله بصری مشهور بمدائنی که در سال ۲۲۵ هجری مرده است گرفته اند «۱».

این شخص در نقل روایات ضعیف بوده، چنانکه مسلم در صحیحش از او خبری نیاورده «۲» و ابن عدی هم در کامل او را ضعیف دانسته و درباره اش گفته است (او در نقل حدیث، قوی نبوده و روایاتی که آورده سند درستی نداشته است «۳»).

و اصمعی به او گفته است (تو اسلام را به پشت سرت انداختی) «۴».

او از یاران نزدیک ابو اسحاق موصلی بود و از اموال او بهره می برد چنانکه احمد بن ابی خثیمه میگوید (پدرم و یحیی بن معین و مصعب

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۸ / ۴

(۲) - میزان الاعتدال ۱۳۸ / ۳

(۳) - لسان المیزان ۲۵۲ / ۴

(۴) - میزان الاعتدال ۱۳۹ / ۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۵۵

زبیری بر در خانه مصعب نشسته بودند که در این وقت مردی که بر کره الاغی سوار بود و سلاحی نیکو به همراه داشت از برابر آنها گذشت و سلام کرد، یحیی به او پاسخ داد و گفت ای ابو الحسن کجا میروی؟

بگفت بخانه اسحاق موصلی آن مرد بزرگوار میروم تا جیم را از دینارهای طلا پر کنم. وقتی که گذشت یحیی گفت ثقه، ثقه، ثقه!! پدرم از یحیی پرسید این مرد که بود گفت او مدائنی است «۱» که از عوانه بن حکم متوفای سال ۱۵۸ هجری روایت میکند و او مردی عثمانی بود که بنفع بنی امیه احادیثی می ساخت «۲». مدائنی هم بنی امیه را تأیید و تقویت میکرد و در ستایش آنها مبالغه میورزید بعلاوه او از موالی سمره بن حبیب

اموی بود «۳» و این بردگان بیشترشان مطابق میل اربابهایشان رفتار میکردند و مدائنی هم از آقای امویس پیروی میکرد و سمره از دشمنان اهل بیت بود بنابراین نمیتوانیم به احادیث او اعتنا کنیم.

(۱) روایت دوم را فقط شبلینجی آورده و آن را از احادیث مرسله که سند صحیح ندارد آورده که قابل اعتبار نیست «۴». (۲) اما روایتهای سوم و چهارم که مجلسی «۵» و ابن شهر آشوب «۶» آنها را نقل کرده و گفته اند که این خبرها را از کتاب قوت القلوب ابو طالب مکی که در سال ۳۸۰ هجری در گذشته است گرفته اند. ما باین کتاب مراجعه کردیم و دیدیم که این خبر را آورده است و اصل مطلب این است:

---

(۱) - لسان المیزان ۴/ ۲۵۳، معجم الادباء، ۱۲/ ۱۲۶

(۲) - لسان المیزان ۴/ ۳۸۶

(۳) - معجم الادباء ۱۴/ ۱۲۴ و در کتاب لسان المیزان آمده که او غلام عبد الرحمن بن سمره بود.

(۴) - نور الابصار ص ۱۱۱

(۵) - بحار ۱۰/ ۱۳۷

(۶) - مناقب ۲/ ۲۴۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۵۶

(۱) «حسن بن علی (ع) دوستان و پنجاه زن گرفت و گفته میشود که سیصد زن اختیار کرد، علی (ع) از این کارهای پسرش دلتنگ بود و از پدرهای این زنان که حسن آنها را طلاق میداد شرم میکرد و بارها میگفت: حسن زنهایش را طلاق میدهد به او زن ندهید یکی از مردان قبیله همدان برخاست و گفت ای امیر المؤمنین بخدا قسم هر کس را که بخواهد به او میدهم تا هر کدام را میخواهد نگه دارد و هر یک را که نمیخواهد رها کند، علی (ع) شادمان شد و این شعر را درباره بنی همدان سرود:

اگر

من دربان در بهشت می بودم به همدان می گفتم بسلامت وارد شوید این یکی از مواردی بود که حسن به رسول خدا شباهت داشت و در اخلاق و خلقت حسن نظیر پیامبر بود و پیامبر به او میفرمود تو در اخلاق و آفرینش مانند منی و می گفت حسن از من است و حسین از علی و گاهی بود که حسن چهار زن میگرفت و چهار زن را طلاق میداد» (۱)

ولی ابو طالب مکی کسی است که بگفتارش هرگز نمیتوان اطمینان کرد زیرا او مردی بود که عرقهای گیاهی را میخورد و بحدی در این باره افراط میکرد که رنگ پوستش سبز شده و نیز مبتلا به بیماری هیستری شده بود. روزی برای وعظ به بغداد رفت و مردم برای شنیدن گفتارش ازدحام کردند ولی دیدند هذیان می گوید و گفتارش از روی عقل و فهم نیست و از دورش پراکنده شدند. از پرت و پلاهایی که می گفت یکی این بود (که برای خلق هیچ کس از خالق، زیان آورتر نیست) او موسیقی و آوازه خوانی را حلال میشمرد، عبد الصمد بن علی به او اعتراض کرد و برای سرزنش

---

(۱) - قوت القلوب ۲/ ۲۴۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۵۷

کردن بخانه اش رفت ولی ابو طالب این شعر را برایش خواند:

ای شب چقدر بهره های خوبی داری وای صبح ای کاش که نزدیک نشوی (۱) عبد الصمد با خشم از خانه اش بیرون رفت. از رفتار استثنائی او چنین نقل می کنند که در بستر مرگ به یکی از دوستانش گفت (اگر میخواهید عاقبت بخیر باشم بر جنازه ام خرما و مغز بادام بریزید).

دوستش گفت علامت آمرزش تو چیست؟ گفت اینکه در دامان تو جان بدهم و بهنگام مرگ در دامان دوستش

بسختی فراوان جان سپرد و رفیقش هم بنا بوصیتش بر جنازه او آجیل و بادام پاشید «۱». و گروهی زیاد در شرح حالش نوشته اند که او در کتابش احادیث نادرست فراوانی آورده است.

با چنین وضعی چگونه میتوان بروایت ابو طالب مکی استناد کرد و کسانی که از او روایاتی نقل کرده اند از وضع او آگاهی نداشته اند. در هر صورت خبر کثرت زنان امام حسن مستند بهمین ابو طالب مکی معلوم الحال است که هرگز نمیتوان بگفتارش اطمینان داشت.

(۲) بهر صورت ما هیچ دلیلی در مورد فراوانی زنان امام جز این روایات نادرست نداریم و هیچ اعتمادی هم به این اخبار ساختگی نیست زیرا غرض ورزیهای فراوانی آنها را احاطه کرده است و دلایل زیر بخوبی نادرستی چنین اخباری را آشکار می سازد:

(۳) ۱- اگر کثرت زنان امام درست باشد بایستی آن حضرت فرزندان بسیاری داشته باشد در صورتی که علمای نسب شناس چنین فرزندان فراوانی را برای امام یاد نکرده اند و حد اکثر فرزندان آن حضرت را از پسر و دختر بیست و دو نفر نوشته اند و چنین تعدادی هرگز با آن همه

---

(۱)- البدایه و النهایه، لسان المیزان، الکنی و الالقاب، منتظم ابن جوزی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۵۸

زنانی که برای آن حضرت یاد کرده اند تناسب ندارد.

(۱) ۲- از دلایل روشنی که ساختگی این روایات را ثابت میکند گفتگوها و مجادلاتی است که بین آن حضرت و دشمنانش در دمشق صورت میگرفت زیرا آنها با تمام می کوشیدند تا در زندگی خصوصی امام جستجوئی کنند و نقطه ضعفی برای حضرتش پیدا کنند و امام را در آن مجالس مجادله بکوبند و هرگز نتوانستند عیب و نقصی برای امام بیابند،

چنانکه شرح آن جر و بحثها را در گفتار پیشین بیان داشتیم و چنانکه امام زنان فراوانی میگرفت و طلاق میداد به آن حضرت می گفتند تو زنان فراوانی میگیری و همیشه سر و کارت با آنهاست و بدین جهت شایستگی خلافت را نداری و در این باره جنجالی براه می انداختند و در مجالسی که تشکیل میدادند با این حمله رویاروی می ایستادند، در صورتی که می بینیم هرگز چنین اعتراضی بمیان نیامده و این بهترین دلیل برای نفی این اتهام است.

(۲) ۳- دیگر از مواردی که نادرستی این اخبار را تأیید میکند نوشته ابا جعفر محمد بن حبيب متوفای سال ۲۴۵ هجری است که در کتابش بنام محبر برای امام فقط سه داماد ذکر کرده است که یکی امام علی بن الحسین (ع) است که ام عبد الله دختر آن حضرت را بزنی گرفت و دیگری عبد الله بن زبیر همسر ام الحسن و سومی عمرو بن منذر شوهر ام سلمه است که این سه نفر داماد امام حسن بوده اند «۱» و نام نفر دیگری بمیان نیامده است و اگر امام زنانی زیاد میداشت لازم بود که دامادهای فراوانی داشته باشد و ابا جعفر هم که این خبر را در کتابش آورده از مورخین معروف بوده و کتابش بنام محبر هم از مؤلفات معتبر است و اگر امام زنان زیادی می داشت در این کتاب به آنها اشاره شده بود.

---

(۱)- المحبر ص ۵۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۵۹

(۱) ۴- در نادرستی این خبر ساختگی که گفته اند امیر المؤمنین بمردم میفرمود دخترانتان را به حسن ندهید که او طلاق میدهد باید گفت اگر حضرت علی این سخن را گفته باشد

یا امام قبلا فرزندش را از این کار بازداشته و حسن (ع) بسخن پدر توجه نکرده و امام مجبور شده که این سخن را روی منبر بهممه مردم اعلام دارد و یا امام قبل از این نهی، کراهت طلاق را به پسرش اعلام نداشته و ناراحتی خود را ابراز نکرده است و در هر دو صورت چنین مسئله ای بعید خواهد بود.

در صورت اول از امام حسن (ع) چنین نافرمانی و مخالفتی بعید است زیرا حسن (ع) از خاندان پاک و بی گناه پیامبر است و پیغمبر به وسیله او هم با کفار مباحله کرده و چگونه چنین فردی از دستور پدرش و امامش سر می پیچد؟

در صورت دوم هم این نظر نادرست است که امیر المؤمنین کراهیت طلاق را به فرزندش بیان نداشته باشد و بعد آن را بر روی منبر و با حضور گروهی از مسلمانان ابراز کند و فرزندش را که جانشین او و شریک در امتیاز آیه تطهیر است در برابر دشمنان تحقیر نماید، علاوه بر این اگر طلاق دادن در اسلام جایز است چرا علی آن را نهی کند و اگر جایز نیست چگونه امام حسن آن را مرتکب می شده است؟

ما تردیدی نداریم که این خبر، ساختگی است و دشمنان امام آن را پرداخته اند تا روش روشن امام را بدین وسیله لکه دار سازند در صورتی که سیره امام از روش پیامبر و امیر المؤمنین بخوبی حکایت میکند.

(۲) ۵- یک خبر مجعول دیگر حاکی است که پس از مرگ امام حسن گروهی زیاد از زنان در تشییع جنازه اش با سوگواری و ناله شرکت کردند و می گفتند ما همگی زنان امام بوده ایم «۱»، نادرستی

این خبر هم روشن است، زیرا اگر آنها بواقع زنان امام بوده و از شهادتش سوگوار و دردمند بوده اند چگونه در میان گروه فراوان مردانی که جنازه امام را مشایعت میکرده اند بفریاد و گریه میپرداخته اند در صورتی که آنها وظیفه داشته اند در پرده عفاف بمانند و از خانه هاشان بیرون نیایند، این خبر و امثال آن را دشمنان امام از بنی امیه و بنی عباس ساخته اند تا مقام ارزنده امام را در هم کوبند و شخصیت ممتازش را پائین بیاورند.

(۱) دیگر از اخبار مجعول در این مورد خبری است که محمد بن سیرین آورده و میگوید امام حسن با زنی ازدواج کرد و برای مهریه اش یکصد کنیز فرستاد که هر کدام از کنیزان هزار درهم به همراه داشتند او این بعید است که امام چنین مهریه افسانه ای و سنگینی را برای یک زن پردازد و چنین ولخرجی و اسرافی را مرتکب شود زیرا چنین کاری از طرف اسلام نهی شده و دستور رسیده که بهمان مهر السنه اکتفا شود و از آن بیشتر چیزی بکابین زن نرود چنانکه پیامبر فرمود (بهترین زنان امت من کسانی هستند که مهریه شان کمتر باشد) پیغمبر زنانش را بهمان مهر السنه می گرفته و امیر المؤمنین هم از روش پیغمبر پیروی میکرده است زیرا اسلام میخواست سنت قویم ازدواج باسانی صورت گیرد و مشکلاتی در برابرش پدید نیاید و مسلم است که امام حسن هرگز از سنت پیامبر تجاوز نمیکرد و بر خلاف شریعت اسلام، قدمی بر نمی داشته است، این خبر و دیگر اخباری که در مورد ازدواجهای امام بیان شده به آشکاری نشان میدهد که پرداخته دست و

زبان دشمنان است و در این صورت هیچ گونه دلیلی برای کثرت ازدواج امام جز همین روایات ساختگی نمی بینیم که همگی آلوده به غرض ورزیهای دشمنانه است (- البدایه و النهایه ۸ / ۳۸، مسالک شهید ثانی)

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۶۱

و نمیتواند قابل اعتبار و اعتنا باشد.

(۱)

دروغ پردازی منصور

بگمان قوی نخستین کسی که امام حسن را به داشتن زنان زیاد متهم کرده منصور خلیفه عباسی بوده است و مورخان این خبر را از او آورده اند زیرا منصور از قیامها و انقلابهای بنی حسن دردی فراوان بدل داشت و حکومتش را از انقلاب آنها در خطر میدید و گروهی فراوان از آنان را بدین جهت کشت و بزدان انداخت. وقتی که منصور عبد الله بن حسن را دستگیر کرد در برابر مردم خراسان خطبه ای خواند و بنی هاشم را ناسزا گفت و نسبت به امیر المؤمنین و فرزندانش جسارت ورزید و این تهمت را هم به امام حسن زد.

متن گفته اش این بود:

«ما پسران اُبی طالب را به خلافت واگذاشتیم و بخدائی که جز او خدائی نیست در کار خلافت با آنها نه کم و نه زیاد معارضه نکردیم، علی بن اُبی طالب بخلافت رسید ولی پیروزی نیافت و حکمین را تعیین کرد و آنها بزینانش رأی دادند و در میان مردم اختلاف افتاد و پراکندگی بوجود آمد تا اینکه یاران و شیعیان مورد اعتمادش بر او تاختند و او را کشتند، پس از او حسن بخلافت رسید بخدا قسم او کسی نبود که مالی باو عرضه شود و بپذیرد و معاویه با او دسیسه کرد و گفت خلافت را پس از خود به او واگذار خواهد کرد و او را

از خلافت کنار زد و حسن هم بزنان روی آورد و یک روز زنی میگرفت و روز دیگر زنی را طلاق میداد تا آنکه در بستر بیماری جان سپرد» (۱)».

گفتار منصور دروغها و تهتهای زیادی را در بر داشت به این شرح:

---

(۱) - مروج الذهب ۳ / ۲۲۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۶۲

(۱) ۱- اینکه گفت امیر المؤمنین حکمین را به حکم دادن تعیین کرد، بهتان محض است، زیرا افراد متمرّد سپاه به تعیین حکمین پرداختند و در این کار پافشاری کردند و امام را بقبول آن واداشتند و امام هم بناچار به این مسأله تسلیم شد و ما شرح این جریان را در جلد اول این کتاب آوردیم.

(۲) ۲- منصور در خطبه اش گفت که یاران و شیعیان معتمد امام بر آن حضرت شوریدند و او را کشتند، در صورتی که قاتل امام از گروه خوارج بود و آنها نه تنها از یاران و شیعیان امام نبودند بلکه از سرسخت ترین دشمنانش بحساب می آمدند.

(۳) ۳- و همچنین گفت که امام حسن بزنان روی آورد و هر روز زنی می گرفت و روز دیگر زنی را طلاق میداد و این تهمت از ساحت امام بدور است و هیچ کدام از مورخان چنین سخنی نگفته اند.

منصور، این دروغها را برای استواری بنیان حکومتش میپرداخت و میخواست که خاندان حسن (ع) را تحقیر کند و موقعیت و محبوبیتشان را در هم کوبد در صورتی که خودش از رسیدن بخلافت، دو بار با محمد نفس زکیه بیعت کرده بود و هیچ آرزویی از خلافت در دل نداشت و در جامعه مسلمانان هم فردی گمنام و بی شخصیت بود. او مرد فقیری بود که در روستاها و مزرعه ها

گدائی میکرد و خاندان پیغمبر را می ستود و از مسلمانان صدقه میگرفت و او و خاندانش هرگز باسلام خدمتی نکرده بودند که شایسته خلافت باشند.

از تهمت‌های ناروای این سرکش خونریز بر فرزند پیامبر مطالبی است که در ضمن نامه خود به نفس زکیه نوشته و چنین گفته است:

«خلافت از جدت امیر المؤمنین به حسن رسید و او خلافت را در برابر مقداری جامه و لباس بمعایوه فروخت و به حجاز رفت و شیعیانش را تسلیم او کرد و خلافت را بناهل سپرد و پولهایی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۶۳

ناروا و نامشروع دریافت کرد بنابراین اگر شما حقی در خلافت داشتید پولش را پیش از این گرفته اید «(۱)».

منظور منصور از این یاوه گوییها و مغلظه کاریها این بود که پیراهن خلافت را که بناحق پوشیده بود همچنان نگه دارد زیرا انقلابی که برای واژگونی حکومت اموی برپای شد در راه حمایت از علویان صورت گرفت تا خلافت به آنها بازگردد و بنی عباس هیچ حقی در این باره نداشتند.

(۱)

نادانیهای لامنس

لامنس مستشرق از جمله کسانی است که کرامت اسلام را مورد حمله قرار داده و تهمت‌های ناروایی بآن چسبانده و بمردان بزرگ و یاران اسلام طعن هائی وارد ساخته است که ما برخی از تهمت‌های او را در مورد صلح امام بیان داشتیم، او درباره زنان امام چنین نوشته است:

«وقتی که حسن بسنین جوانی رسید دوران شبابش را به گرفتن و رها کردن زنان گذرانید چنانکه زنان او را تا یکصد نفر نقل کرده اند و بر اثر این اخلاق نادرستش او را طلاق دهنده نام نهادند. او با چنین کارهائی پدرش را دچار گرفتاریهای فراوانی کرد و در این راه اسراف

و ولخرجی زیادی میکرد و به هر یک از زنانش خانه و خدمتکار و دم و دستگاهی اختصاص میداد و در روزگار خلافت پدرش که فقر همه جا را فرا گرفته بود ثروت زیادی در این راه خرج میکرد» (۲).

لامنس این حرفها را از مورخان جیره خواری مثل مدائنی

---

(۱) - صبح الاعشی ۱/ ۲۳۳، جمهره رسائل العرب ۳/ ۹۲

(۲) - دائرة المعارف ۷/ ۴۰۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۶۴

و امثال او نقل کرده که این اخبار را برای جلب رضایت قدرتهای حاکم می نوشتند نه برای تاریخ، و مستشرقین هم در بحث های تاریخی خود بیشتر از گفته های همین مورخین استفاده میکردند، همان تاریخ نویسان خیانتکار که به حکومتهای جائر ضد اهل بیت تکیه داشتند (۱) ولی لامنس از این اندازه هم گذشته و دروغها و تهمتهای زیادتری هم به آنها افزوده و گفته است: زندگانی حسن بن علی (ع) ج ۲ ۵۶۴ نادانیهای لامنس ..... ص: ۵۶۳

۱- حسن به علت ازدواجها و طلاقهای فراوانش علی (ع) را گرفتار دشمنیهای زیادی کرده بود ولی هیچ کس از کسانی که شرح حال امام را نوشته اند به این یاوه های لامنس اشاره ای نکرده اند.

۲- گفته است که امام حسن برای هر یک از زنانش خانه و خدمتکار و دم و دستگاهی روبراه کرده بود در صورتی که هیچ یک از مورخین چنین سخنی نگفته اند و این از دروغهای محض و تهمتهای نابجای خود لامنس است.

گروههای تبشیر مسیحی که با اسلام می جنگند و به آن حمله می کنند چنین قلمهای مزدوری را باسخدام گرفتند تا به اسلام بتازند و ذهن مردم را مشوب کنند و ارزش مردان بزرگ و پیشوایان مقدس را که مشعلهای راهنمایی مردم را برافراشته اند و تمدن بزرگ

جهانی را بوجود آورده اند دستخوش تضعیف و تحقیر سازند.

در اینجا سخن ما درباره مسئله کثرت زنان امام و دروغها و غرضهائی که ساخته و پرداخته اند پایان می یابد و اینک به شرح حال و اسامی زنان آن حضرت که مورخان نقل کرده اند می پردازیم:

[شرح حال و اسامی زنان آن حضرت]

اشاره

(۲)

۱- خوله فزاری

خوله دخت منظور فزاری از زنان نامور و خردمند و کاملی بود که امام با او ازدواج کرد و در نخستین شب همسری که بر روی

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۶۵

بامی خوابیده بودند خوله با روسری پای همسرش را به خلخالش گره زد و برای علت این کار گفت ترسیدم که شب از جا برخیزی و از بام پائین بیفتی و من نامبارکترین کس در میان عرب باشم و بدین وسیله مراتب ارادت و اخلاص خود را ابراز داشت «۱».

امام از دوستی و وفاداری خوله خوش حال شد و هفت روز همانجا بماند و یک سال گذشت و خوله آرایشی نکرد و سرمه ای بچشم نکشید ولی پس از آنکه سید بزرگوار حسن بن حسن را بدنیا آورد، زینت کرد و امام که علت را پرسید جواب داد ترسیدم که خود را بیارایم و زنها بگویند که خود را زینت می کند ولی فرزندی از امام نمی آورد اکنون که پسری آورده ام پروائی ندارم، خوله همچنان در خانه امام بود تا آن حضرت وفات یافت، او در مرگ امام بی تابی و زاری فراوان کرد به اندازه ای که پدرش خطاب به او این شعر را خواند:

خبر یافتم که خوله دیروز را بناله گذرانید که مصیبتهای روزگار به او رسیده بود

ای خوله زاری مکن و شکبیا باش که بزرگواران بصبر تکیه می کنند «۲».

(۱) در شرح حال خوله چنین آمده است که چون بدوران بلوغ رسید گروهی از سرشناسان قریش بخواستگاریش آمدند ولی پدرش رضایت نداد زیرا آنها را همتای دخترش نمی دانست، بعد که پدرش مادر خوله را بنام ملیکه دختر خارجه طلاق داد طلحه بن عبید الله او را بزنی گرفت و

دختر او خوله را هم به ازدواج پسرش محمد درآورد و خوله از محمد، فرزندان بنام ابراهیم و داود و ام قاسم

(۱) - تاریخ ابن عساکر ۴/ ۲۱۶

(۲) - امالی زجاج ص ۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۶۶

بدنیا آورد. محمد در جنگ جمل کشته شد و عده ای بخواستگاری خوله آمدند و اختیار این کار به امام حسن واگذار شد و امام او را بزنی گرفت و با خود بمدینه برد، پدر خوله که این خبر را شنید بمدینه آمد و در مسجد پیغمبر پرچمی برافراشت و تمام بستگانش که از قبیله قیس بودند دور پرچم جمع شدند و پدر خوله از آنها کمک خواست تا دخترش را از امام بگیرد، خبر که به امام رسید، خوله را آزاد گذاشت تا آزادانه تصمیم بگیرد، خوله پدرش را سرزنش کرد و از فضائل امام سخن گفت، پدرش از این کار پشیمان شد و به خوله گفت همین جا بمان تا اگر امام بتو علاقه دارد بدنالت بیاید، امام به همراه برادرش حسین و عبد الله عباس به نزد خوله رفتند و او را با احترام و تجلیل بخانه بازگردانیدند، در این باره جبیر عبسی این اشعار را سرود:

سرزمینها و مردم بنی ذبیان دانستند که بخشندگی در دودمان منظور بن سیار است

و باران آوران بدستهایشان بر آنها باریدند و هر بارانی از جایگاه خودش فرو می بارد

بدیدار کنیزشان رفتند و کمانها راست کردند و هیچ جوانی نماند که به پنهانی او را دیدار کند

قریش راضی شدند که داماد آنها باشند و آنها نیز به خواهرزادگان و دامادها راضی شدند.

(۱) خوله تا سنین پیری با امام بود و پس از مرگ امام دیگر با کسی ازدواج نکرد

و گفته شده که عبد الله زبیر او را بزنی گرفت و وقتی که عبد الله بقدرت رسید نوار همسر فرزدق شاعر به نزد خوله رفت تا درباره فرزدق پیش شوهرش شفاعت کند و خوله در این باره اقدام کرد و عبد الله شفاعتش را پذیرفت و فرزدق در این باره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۶۷

چنین سرود:

اما پسرانش شفاعتشان پذیرفته نیست ولی دختر منظور شفاعت کرد

شفیع کسی نیست که با جامه بنزد تو آید بلکه شفیع کسی است که بتواند برهنه به پیشت آید. «۱»

(۱) ولی این قصه بنظر ما یک داستان خیالی و از واقعیت بدور است، زیرا امام هرگز با خوله بدون اجازه پدرش ازدواج نکرده زیرا چنین کاری از شأن امام بر نمی آید و محال است که بدون رضایت پدر با دختر ازدواج کند و دیگر آنکه بعید است که پدر خوله از مرگ شوهر نخستین او که مدتی از آن گذشته بود بی خبر باشد و همچنین تصور نمیرود که پدر خوله بمدینه برود و از بستگانش کمک بخواهد که دخترش را از امام بگیرد، زیرا او میخواست که دامادی از مردان شریف و بزرگ داشته باشد در این صورت چگونه دامادی امام را نمیخواست امامی که از بزرگترین شخصیت‌های اسلام بود بنابراین شک نداریم که این داستان دروغ و ساختگی است.

(۲)

۲- جعده دخت اشعث

درباره نام او مورخان اختلاف دارند و او را سکینه، شعثاء و عایشه دانسته اند که درست ترینش جعده است و سبب این ازدواج چنین بیان شده است که امیر المؤمنین دختر سعید بن قیس همدانی را بنام ام عران برای فرزندش حسن خواستگاری کرد. سعید گفت بمن مهلت دهید در این باره مشورت کنم

و از حضور امام بیرون آمد در بین راه به اشعث برخورد و جریان را به او گفت، آن مرد منافق از روی نیرنگ به سعید گفت:

---

(۱) - در المنثور ص ۱۸۷، عمده الطالب ص ۷۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۶۸

«چگونه دخترت را به حسن می‌دهی که همیشه به او فخر بفروشد و درباره اش انصاف نوزد و با او بدرفتاری کند و بگوید من فرزند پیامبر خدا و امیر المؤمنینم و او در برابرش چنین فضیلتی نداشته باشد، پس بهتر نیست که او را به پسر عمویش بدهی تا شایسته یکدیگر باشند؟» (۱)

- کدام پسر عمویش؟

- محمد پسر اشعث.

آن بیچاره فریب خورد و گفت دخترم را به پسر ت دادم، (۱) اشعث شتابزده به نزد امیر المؤمنین رفت و گفت:

- تو دختر سعید را برای حسن (ع) خواستگاری کرده ای؟

- بلی

- آیا دختری را نمی خواهی که از او شریف تر و خانواده دارتر و زیباتر و ثروتمندتر باشد؟

- آن دختر کیست؟

- جعده دختر اشعث.

- ما با مرد دیگری در این باره گفتگو کرده ایم

- درباره این گفتگو راهی برای شما وجود ندارد

- او رفته است تا با مادرش مشورت کند

- او دخترش را به محمد بن اشعث داد

- کی چنین کاری کرده؟

- قبل از اینکه به اینجا بیایم

امیر المؤمنین با این پیشنهاد موافقت کرد، وقتی که سعید فهمید فریب اشعث را خورده پیش او شتافت و گفت:

- ای مرد یک چشم با من نیرنگ باختی؟

---

(۱) - مقاتل الطالیین ص ۳۳ و مآخذ دیگر

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۶۹

- کور خبیث تو هستی که خواستی درباره فرزند پیامبر مشورت کنی آیا تو احمق نیستی؟

اشعث شتابان بحضور حسن (ع) رفت و گفت آیا نمی خواهی با همسرت

دیدار کنی؟ او میترسید که فرصت از دست برود و بعد راه بین خانه امام و خانه خودش را فرش کرد و دخترش را به همسری امام بخشید. «۱»

و به این ترتیب جعهده بخانه امام رفت.

(۱)

۳- عایشه خثعمی

از جمله زنان امام، عایشه خثعمی بود که در زمان حیات امیر المؤمنین به ازدواج حسن (ع) درآمد و هنگامی که علی (ع) شهید شد، این زن بحضور حسن (ع) آمد و از قتل امیر المؤمنین ابراز شادمانی کرد و گفت خلافت را بتو تبریک میگویم، امام از این شماتت برافروخت و فرمود:

«بر مرگ علی ابراز شادمانی میکنی؟ برو که ترا طلاق دادم، عایشه رفت و خانه نشین شد تا روزگار عده اش پایان یافت و امام بقیه مهریه او را پرداخت و ده هزار درم به او بخشید تا زندگانش را بگذراند و وقتی که پولها به عایشه رسید گفت (بهره ای اندک است از دوست جدا شده «۲» و تاریخ طلاق از امام جز همین مورد و طلاق ام کلثوم و زنی از قبیله بنی شیبان یاد نکرده است، پس آن طلاقهایی که بعضی از مورخان درباره اش سر و صدا راه انداخته اند کجاست؟

(۲) نام دیگر زنان امام که بشرح حالشان دست نیافتیم بدین شرح است:

---

(۱)- الاذکیاء ابن جوزی ص ۲۷

(۲)- تاریخ ابن عساکر ۴/ ۲۱۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۷۰

۴- ام کلثوم دختر فضل بن عباس که امام او را بزنی گرفت و بعد رهایش کرد و ابو موسی اشعری با او ازدواج کرد. «۱»

۵- ام اسحاق دختر طلحه بن عبید الله تمیمی که فرزندی بنام طلحه بدنیا آورد.

۶- ام بشیر دختر ابی مسعود انصاری که پسری بنام زید از او

بدنیا آمد.

۷- هند دختر عبد الرحمن بن ابو بکر.

۸- زنی از دختران عمرو بن اهِیم منقری.

۹- زنی از قبیله ثقیف که پسری بنام عمر از او متولد شد.

۱۰- زنی از دختران زراره

۱۱- زنی از بنی شیبیان از خاندان همام بن مره که بعد معلوم شد از گروه خوارج است و حضرت او را طلاق داد و گفت نمی خواهم که شعله ای از آتش جهنم را همراه داشته باشم. «۲»

۱۲- ام عبد الله دختر شلیل بن عبد الله از برادران جریر بجلی

۱۳- ام قاسم که کنیزی بود و نام او را نفیله و رمله نوشته اند.

اینها، همه زنان امام بودند و این تعداد محدود چگونه میتواند با مقیاس فراوانی که مورخان دروغ پرداز بیان داشته اند برابری کند؟

[فرزندان پسر و دختر امام]

اشاره

(۱) در اینجا سخن ما، درباره زنان امام پایان می یابد و بحث درباره فرزندان پسر و دختر امام باقی میماند که مورخان در تعداد آنها اختلافی فراوان دارند بدین شرح:

۱- دوازده نفر، هشت پسر و چهار دختر «۳»

---

(۱)- استیعاب ۳ / ۲۰۴

(۲)- شرح ابن ابی الحدید ۴ / ۸ که نام این زنها را نوشته است.

(۳)- ارشاد

۲- پانزده نفر، یازده پسر و چهار دختر «۱»

۳- شانزده نفر، یازده پسر و پنج دختر «۲»

۴- نوزده نفر، سیزده پسر و شش دختر «۳»

۵- بیست نفر، شانزده پسر و چهار دختر «۴»

۶- بیست و دو نفر، چهارده پسر و هشت دختر. «۵»

غیر از این هم گفته شده است و مورخان همگی نوشته اند که از فرزندان امام فقط حسن و زید از خود فرزندان باقی گذاشته اند.

(۱)

۱- قاسم

که در طلیعه فرزندان امام قرار دارد، به همراه عمویش سید الشهداء در واقعه کربلا که اندوه جاودانه اش همچنان باقی است شهادت یافت و بهنگام شهادت در دوران جوانی و خرمی زندگانی بسر میبرد و در زیبایی و روشنی و شادابی جوانی نمونه بود، قاسم هنگامی که عمویش را تنها دید و قتل خاندان پیامبر و فریاد

---

(۱)- نفعه العنبریه

(۲)- زینب و زینبیا عیدلی، اتعاض الحنفاء فی اخبار الخلفاء مقریزی مجدی که نامهای فرزندان امام را چنین نوشته است: پسران باسامی زید، حسن، حسین، اثرم، طلحه، اسماعیل، عبد الله، حمزه، یعقوب، عبد الرحمن، ابو بکر و عمر، و دختران به اسامی ام الخیر، رمله، ام الحسن، ام السلمه، ام عبد الله که زید و ام الخیر و ام الحسن مادرشان خزر جی بوده و مادر حسن خوله فزاری است که امام حسین دخترش

فاطمه را به همین حسن داده، مادران عمر و حسین کنیز بوده اند و مادر طلحه قریشی و از قبیله تیم بود و گفته شده است که عبد الرحمن فرزند امام حسن در ناحیه ابواء در حال احرام وفات کرد و امام حسین او را کفن کرد ولی حنوط نکرد و چهره اش را نبوشانید.

(۳) - سر السلسله العلویه ابو نصر بخاری

(۴) - تذکره الخواص ابن جوزی

(۵) - حدائق الوردیه ص ۱۰۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۷۲

ماتم زنان از قتل یادگارهای رسالت به هیجانش آورد و به نزد عمویش آمد و دست و پایش را بوسید و از او اجازه جهاد خواست و امام به او اجازه داد، چگونگی شهادت قاسم، بسیار درد آورد و جانگداز است که مورخان و ارباب مقاتل بتفصیل بیان داشته اند.

(۱)

۲- ابو بکر

نامش عبد الله و مادرش کنیزی بود «۱» که رمله نام داشت «۲».

او در روز عاشورا بحمايت دين خدا و يارى فرزند پيامبر مبارزه کرد و در آن فاجعه دردناکی که پیامبر خدا عزادار شد شهید گردید.

(۲)

۳- عبد الله

او نیز در فاجعه کربلا- به همراه عمویش سید الشهداء (ع) بشهادت رسید و در آن وقت فقط یازده سال داشت، این کودک چون عمویش را دید که سپاهیان اموی گردش جمع شده و بر او حمله میبرند برای دفاع از حسین (ع) بسوی حضرت شتافت در این وقت ابهر بن کعب با شمشیر به امام حمله کرد، عبد الله فریاد زد (ای فرزند مادر خبیث میخواهی عمویم را بکشی) و دست کوچکش را برای دفاع از امام پیش آورد و شمشیر دستش را به پوست آویزان کرد، عبد الله بعمویش پناه برد و امام او را به سینه چسبانید که ناگهان حرمه بن کاهل تیری رها کرد و کودک را در آغوش عمویش ذبح کرد «۳».

در تاریخ قدیم و جدید انسانی هرگز همچون جوانان خاندان پیامبر کسانی دیده نمیشوند که در راه ایمان خود چنین بزرگی و رشادتی از خود نشان دهند.

---

(۱) - تاریخ طبری ۶ / ۲۵۹

(۲ و ۳) - لهوف ص ۶۸

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۷۳

(۱)

۴- زید

زید که از مادری خزرچی بدنیا آمده بود سیدی شکوهمند و بخشنده بود که احسان و نیکیش بهمه میرسید و مردم از راههای دور برای جلب عنایتش بمدینه میرفتند تا از کمکهای بیدریغش بهره یابند. او متولی صدقات پیغمبر بود و چون سلیمان بن عبد الملک بخلافت رسید او را از این مقام برکنار کرد ولی پس از مرگ سلیمان که خلافت

به عمر بن عبد العزیز رسید دوباره عهده دار این صدقات شد، محمد بن بشیر خارجی او را به این اشعار ثنا گفته است:

هنگامی که پسر مصطفی بسرزمینی درآید خشکی آن را میرباید و چوبهایش را سبز میکند و میرویاند

زید بهار مردم است در هر تابستان سوزانی هنگامی که هسته ها بشکفتد و خوشه ها برآید

همه خونیهاها را بدوش میگیرد گویا او چراغی است در شب تاریک و ناخجسته. «۲»

زید سوار اسب می شد و ببازار معروف (الظهر) می آمد و آنجا می ایستاد و مردم در برابرش ازدحام میکردند و از چهره زیبایش بشگفتی می افتادند و میگفتند زید همانند پیامبر خدا است «۳»

زید در سال صد و بیست هجری درگذشت و نود یا صد سال عمر کرد، گروهی از شعراء در مرگش مرثیه گفتند از جمله قدامه ابن موسی جحمی بود که این اشعار را در سوک زید گفت:

اگر زمین بشخصیت زید مینازد بدان جهت است که از زندگیهای او آشکار شده است

و اگر پیکرش بخاک رفته پس زمین در بر گرفته فقیدی را که همه کارهایش پسندیده بود

---

(۱) - بحار ۱۰ / ۱۸۰

(۲) - بحار ۱۰ / ۲۳۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۷۴ او ندای بیچارگان را می شنید و میدانست که از او کمک میخواهند و کامیاب باز میگرددند

او مرد حرف نبود و شترش را میخوابانید در برابر نیازمند و می گفت چه میخواهی

اگر هم نیازمندی بهمه درخواستهایش نمی رسید ولی بسوی مردی که نیاکانی بزرگوار داشت رفته بود

بسته هائی برای بردگان و گروه هائی برای مهمانی داشت و بهنگام ترس و ناگواریها بردبار بود

وقتی که آقائی از آنها بمیرد آقائی دیگر برمی خیزد بزرگواری که بزرگواری آنها استوار و پابرجاست «۱».

(۱)

حسن سید بزرگوار و گرانقدری بود که بوصیت امام حسن تولیت صدقات را بعهده داشت. او

به همراه عمویش حسین (ع) در معرکه عاشورا شرکت کرد و در رکاب آن حضرت جنگید تا با جراحت زیاد بر زمین افتاد، وقتی که سپاهیان فرومایه کوفه آمدند تا سرهای شهیدان را جدا کنند، در حسن نیمه رمقی یافتند، در این وقت اسماء بن خارجه فزاری که از دائیهای او بود وساطت کرد تا از قتلش دست برداشتند، اسماء حسن را به کوفه برد و درمان کرد و بعد بمدینه فرستاد. حسن، تولیت صدقات جدش امیر المؤمنین را بعهدہ داشت و با دختر عمویش فاطمه دخت حسین (ع) ازدواج کرد. وقتی که حسن از دنیا رفت، فاطمه در مرگش زاری فراوانی کرد و بر قبر او خیمه ای برپا ساخت و یک سال شبها را به عبادت و روزها را به روزه داری گذرانید «۲».

---

(۱) - حدائق الوردیه ص ۱۰۷

(۲) - بحار ۱۰/۱۳۸، تنقیح المقال ۱/۲۷۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۷۵

حسن در سنین سی و پنج سالگی به زهر ولید بن عبد الملک خلیفه مروانی بشهادت رسید «۱».

در اینجا سخن ما درباره فرزندان امام حسن پایان می یابد.

سخنی که بسیار اندک بود و نیازی به بحث گسترده تری داشت که چنانچه توفیق همراهی کند بشرح حال مفصل آنان و انقلاب فرزندانشان در طول تاریخ خواهیم پرداخت، انقلابهای خونینی که بدست فرزندان حسن (ع) بر ضد ستمگران و تجاوزکاران اموی و عباسی انجام گرفت و صفحات تاریخ اسلامی را درخشان ساخت.

---

(۱) - عمده الطالب ص ۷۸

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۷۷

(۱)

پایان دوران

اشاره

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۷۹

(۱) همه آرزوهای معاویه در زندگی رنگین دنیا تحقق یافت و به آنچه در این کامیابی زودگذر میخواست رسید ولی تنها

یک اندیشه همیشه او را بخود

مشغول می‌داشت و بستر خوابش را بنا آرامی میکشید. او میخواست که خلافت غاصبانه و حکومت جابرانه اش بین پسران و خاندانش ادامه یابد و برای رسیدن به این آهنگ نادرست همه کوششهایش را بکار می‌انداخت و دورماندگان را به نزدیک می‌آورد و پولهایی فراوان خرج میکرد و با وجود پیری و ناتوانیش بمدینه سفر میکرد ولی به اجرای طرح نابکارانه اش توفیق نمی‌یافت زیرا امام حسن (ع) زنده بود و مانعی بزرگ در برابرش بشمار میرفت، پس از اندیشه زیاد، دریافت که راهی جز کشتن امام به پنهانی ندارد، چون همه مردم به امام چشم دوخته اند و منتظرند تا دوران خلافت الهیش فرا رسد و در همه جا به گسترش عدالت و تعمیم خیر پردازد و ستمگریها و نابرابریها را براندازد.

معاویه همچنان می‌اندیشید و در فکری ژرف و سیاه فرو میرفت و نیرنگها و نقشه‌هایی فراوان بنظر می‌آورد تا چگونه به آرزویش برسد و امام را از سر راه بردارد، ناگهان سخن ما کرانه اش که نمونه سیاهی از ترور و نامردمی بود بیادش آمد که گفته بود (خداوند سپاهيانی از عسل دارد) زیرا با عسل زهر آلود، سردار بزرگ اسلامی مالک اشتر را کشته و همچنین سعد وقاص را با زهر از بین برده بود، بهمین جهت چندین بار زهرهای کشنده ای به امام بهنگام اقامتش در دمشق

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۸۰

خورانیده ولی بمقصودش نرسیده بود. (۱) این بار نامه ای به امپراطور روم فرستاد و از او زهر مؤثر و مهلکی درخواست کرد ولی امپراطور روم از فرستادن زهر خودداری کرد و گفت «در دین ما شایسته نیست که در کشتن کسی که با ما نمی‌جنگد دخالت کنیم». امپراطور

روم بنا به اعتقاد دینیش حاضر نشد که بی گناهی را بکشد ولی معاویه این قتل را جایز دانست و کفرش را آشکار کرد و در نامه خود به امپراطور روم چنین قتلی را مشروع دانست و نوشت «مردی را که میخواهم بکشم پسر همان کسی است که در سرزمین حجاز قیام کرد (پیغمبر خدا) و اینک این مرد، پادشاهی پدرش را از من میخواهد بگیرد و من میخواهم او را مسموم کنم تا مردم و سرزمینها از شر او راحت شوند.»

معاویه بدان جهت قتل امام را جایز میدانست که او پسر پیامبر خداست، همان پیامبری که بت ها را در هم شکست و بدوران شرک پایان داد.

امپراطور روم برای انتقام از پیامبر اسلام فرصتی یافت و زهری کشنده برای معاویه فرستاد «۱».

چون زهر بمعاویه رسید، بفکر فرو رفت که چگونه آن را بکام امام بریزد، همه بستگان امام را از نظر گذرانید و هیچ کس را آماده ارتکاب چنین جرم بزرگی نیافت. بعد درباره زنان امام تحقیق کرد و جعده دختر اشعث را برای این کار، آماده یافت زیرا اشعث پدر جعده همان مرد نابکاری بود که در جنگ صفین، امیر المؤمنین را به قبول حکمیت وادار کرد و در سپاه امام تفرقه انداخت بنابراین دخترش هم میتواند در قتل امام حسن (ع) همدست معاویه باشد و او را در رسیدن به هدف شومش همراهی کند.

---

(۱) - بحار ۱۰/۱۷۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۸۱

(۱) معاویه بوسیله مروان تبهکار، زهر را برای جعده فرستاد و به او وعده داد که همسر یزیدش کند و صد هزار درم تقدیمش کرد «۱». و این زن تبهکار را به ارتکاب چنان جنایت بزرگی

برانگیخت تا پیشنهاد معاویه را بپذیرد و امام را مسموم سازد. خاندان اشعث، گروه فرصت طلبی بودند که با کردار ناروایشان تاریخ اسلام را سیاه کردند، آزمندی در خونشان جریان داشت و سرشت ناپاکشان به تمایلات مادی آلوده بود، چنانکه امام صادق (ع) درباره شان فرمود (اشعث در قتل امیر المؤمنین شرکت داشت و دخترش امام حسن را مسموم ساخت و پسرش در خون امام حسین شریک بود) «۲» علاوه بر این، جعده نسبت به امام عقده ای روانی داشت زیرا نتوانسته بود از امام فرزندی بیاورد و امام با او رفتاری سرد و عادی داشت.

وقتی که زهر بمروان رسید آن را پیش جعده برد و پولها را بدامنش ریخت و او را به ازدواج با یزید وعده داد. اهریمن بوسوسه پرداخت و آن زن بدخوی فریب خورد و از آن همه پول و بشارت همسری یزید خوش حال شد و با ارتکاب چنان جرم بزرگی موافقت کرد و سم را گرفت تا بکار برد.

امام در روزی بسیار گرم و سوزان، روزه دار بود، جعده افطاری برای امام حاضر کرد و سم را در کاسه شیر ریخت و در سفره گذاشت، امام جرعه ای از شیر تناول کرد و تا زهر بدرونش رسید امعائش پاره شد و با دردی شدید فرمود:

«انا لله و انا الیه راجعون، شکر خدا را که بدیدار محمد پیشوای فرستادگان و پدرم پیشوای جانشینان و مادرم پیشوای زنان جهان

---

(۱) - مروج الذهب ۳۵۳/۲ و گفته شده است که معاویه ده هزار دینار برای جعده فرستاد و املاکی در سواد کوفه به او بخشید (تحف العقول ص ۲۹۱)

(۲) - اعیان الشیعه ۷۸/۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۸۲

جعفر طیار و دیگر عمویم حمزه سید الشهداء نائل میشوم».

(۱) آنگاه به جعهده رو کرد و گفت «ای دشمن خدا، همچنانکه مرا کشتی خدایت بکشد بخدا قسم پس از من بهتر از من کسی نخواهی یافت، او (معاویه) ترا فریب داد و به این کار واداشت، خداوند او و ترا خوار گرداند» (۱). خدا هم به نفرین امام او را خوار کرد و در میان مردم به خیانت و بدکاری و گناه زبانزد شد و این رسوائی در خاندانش برای همیشه بماند و پسرانی که از دیگران بدنیا آورد بنام پسران زنی که همسرش را سم داد معروف شدند (۲).

معاویه هم که از جنایت او بهره برد، به وعده اش وفا نکرد و او را به همسری یزید نیاورد و وقتی که جعهده از او چنین درخواستی کرد با مسخره و سرزنش به او چنین پاسخ داد:

«ما دوست داریم که یزید زنده بماند و اگر او را دوست نمی داشتیم بنا بوعده ای که داده بودیم ترا بعقدش درمی آوردیم» (۳)

بیشتر مورخان عقیده دارند که امام حسن (ع) بوسیله زهر کشته شده و این زهر را معاویه باو داده است. (۴)

---

(۱) - تحف العقول ص ۳۹۱

(۲) - اعیان الشیعه ۷۶ / ۴

(۳) - مروج الذهب ۳۰۳ / ۲

(۴) - شرح ابن ابی الحدید ۱۷ / ۴، تاریخ دول اسلامی ۵۳ / ۱، تذکره الخواص ص ۲۲۲، استیعاب ۱ / ۳۷۴، نصائح الکافیة ص ۶۲، تاریخ ابو الفداء ۱ / ۱۹۴، همه این کتابها را اهل تسنن نوشته و قتل امام را بمعواویه نسبت داده اند و در این صورت فساد مورخینی که این خبر را فقط بشیعه نسبت داده اند معلوم میشود و همچنین اشتباه دکتر فیلیپ حتی معلوم میشود که

در ص ۷۹ کتابش بنام (العرب) می نویسد (و اما شیعه مرگ حسن را بمعایه نسبت می دهند و حسن را شهید بلکه سید همه شهیدان میدانند) این دکتر هم سخنش را از ابن خلدون گرفته و به بقیه مصادر مراجعه نکرده است و اینهم دلیل دیگری است که مستشرقین در نوشته های خود تحقیقات علمی و بررسیهای مستند را بکار نمی برند.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۸۳

(۱) گروهی دیگر میگویند: یزید، امام را مسموم کرده است «۱» اگر هم این خبر را درست پنداریم باز هم باید بگوئیم که بامر پدرش معاویه چنین کاری را کرده است زیرا از عقل بدور است که بگوئیم یزید چنین کار بزرگی را بدون خبر و جلب موافقت پدرش انجام داده باشد، آنچه بواقع موجب شگفتی است نوشته ابن خلدون است که میخواهد معاویه را از این جرم بزرگ تبرئه کند و میگوید (اینکه میگویند معاویه امام حسن را بدست جعده دختر اشعث مسموم کرده است از گفته های شیعه است و چنین کاری از معاویه بدور است). «۲»

ابن خلدون هم دچار تعصبی ناروا شده و همان درد بزرگی که مردم را در شری عظیم انداخته او را هم گرفتار کرده و مطالبی را که در این زمینه و نظائر آن بیان داشته از همین تعصب کور پدید آمده است، ما از او می پرسیم که چه عاملی ممکن بود معاویه را در راه استواری ارکان حکومتش از این کار بازدارد، مگر نه این بود که معاویه بزرگترین جرائم را مرتکب شد، او با خلیفه شرعی اسلامی امیر المؤمنین و امام حسن جنگید و حجر بن عدی صحابی بزرگ پیامبر را با یارانش کشت و مالک

اشتر و سعد وقاص را مسموم کرد و زیاد بن اَبیه را به برادرخواندگی خود گرفت و تبهکاریهای بیشماری ببار آورد در این صورت برای او چه مانعی داشت که امام را مسموم

(۱) - تاریخ ابو الفداء ۱/ ۱۹۳، نور الابصار ص ۱۱۲، تاریخ ابن وردی ۸/ ۴۳، ابن کثیر این خبر را درست نمیداند، و یزید را از این کار بدور میداند ولی مدرکی برای نادرستی خبر نمی آورد و این عقیده زائیده یک تعصب نابجاست زیرا یزید چه فضیلتی داشت که او را از این کار بازدارد، یزید همانست که امام حسین (ع) را کشت و سه روز زنان شهر مدینه را برای سپاهیان حلال دانست و با عمه اش ام الحکم زنا کرد.

(۲) - تاریخ ابن خلدون ۲/ ۱۸۷، عبد المنعم هم در کتابش بنام تاریخ سیاسی اسلام ۲/ ۲۰ بقول ابن خلدون استناد جسته و درباره وفات امام می نویسد (ما بعید میدانیم که معاویه چنین کاری کرده باشد).

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۸۴

کند و بدین وسیله خلافت یزید را تحکیم بخشد؟

(۱)

گفته های نادرست

اشاره

مانعی ندارد گفته های دیگری را هم که در نادرستی با نوشته های ابن خلدون همراه و از واقعیت بدور است در اینجا بیاوریم

(۲)

۱- مرگ در اثر بیماری سل

روایت م، رونلدس، مستشرق نوشته است که امام حسن در سن چهل و پنج سالگی در اثر بیماری سل، در گذشته است «۱». این گفته، بسیار عجیب و دور از واقعیت است زیرا هیچ یک از مورخان چنین سخنی نگفته اند و همگی عقیده دارند که آن حضرت مسموم شده و سخنی از بیماری سل بیان نداشته اند، همه نوشته های این مستشرق مانند این نظریه اش، از تحقیق و بررسی کامل تاریخی بیرون است و آلوده به دروغ و افتراست.

(۳)

۲- مسمومیت از راه عصا

استاد حسین واعظ می نویسد: (امام حسن برای معالجه از مدینه به موصل رفت زیرا پس از آن رویدادها احساس بیماری کرد، در بین راه که حضرت روی زمین نشسته بود فقیر کوری به نزد امام آمد و از او صدقه خواست ولی ناگهان عصایش را پیاپی امام فرو برد و چون عصایش زهرآلود بود امام مسموم شد ولی بعد بوسیله پزشکان معالجه شد و بهبودی یافت «۲».

این سخن هم کاملاً نادرست و از واقعیت دور است و هیچ کدام از مورخین به آن اشاره نکرده اند و دروغ محضی است که هیچ صحتی

---

(۱) - عقیده الشیعه ص ۹۰ - همین سخن را هم لامنس در دائره المعارف اسلامی ۷ / ۴۰۰ آورده است

(۲) - روضه الشهداء ص ۱۰۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۸۵

ندارد.

(۱)

۳- مسمومیت در طواف

مورخ شهیر احمد بن سهل بلخی مشهور به مقدسی می نویسد (امام در حال طواف کعبه بود که شخصی نیزه زهرآلودی را در پایش فرو برد و امام مسموم شد و بر اثر آن شهادت یافت). «۱»

این سخن شگفت آور را فقط همین مورخ گفته و شاید قصد داشته که معاویه را از قتل امام تبرئه کند و او را از مسئولیت چنین جرمی ای برکنار سازد و ما هرگز نشنیده ایم که مورخی این خبر را در کتابش آورده باشد.

(۲)

۴- مرگ عادی

اشاره

دکتر حسن ابراهیم میگوید: بعضی مورخین عقیده دارند که امام به اجل عادی از دنیا رفته و چهل روز پس از بازگشت از عراق بمدینه از دنیا رفته است «۲». نادرستی این سخن هم معلوم است زیرا امام بمرگ عادی از دنیا نرفته و دیگر آنکه پس از بازگشت از عراق سالها در مدینه زیسته و سپس چنانکه همه مورخان نوشته اند شهادت یافته است اکنون بشرح مفصل مسموم شدن امام میپردازیم.

وقتی که امام مسموم شد احساس مرگ کرد و چهل روز «۳» و بگفته ای دو ماه «۴» در بستر بیماری ماند و هر روز حالش بدتر می شد

---

(۱) - البدء و التاريخ ۵/۶ چاپ پاریس

(۲) - تاریخ سیاسی اسلام ۱/۳۹۸، محمد اسعد طلس هم نزدیک بهمین گفته را در کتاب تاریخ امت عربی ص ۹ و ۱۶ آورده و می نویسد حسن پس از صلح بمدینه رفت و بیش از دو ماه نگذشت که از دنیا رفت.

(۳) - دائرة المعارف بستانی ۷/۳۸، شرح ابن ابی الحدید ۴/۴

(۴) - حیات الحيوان دمیری ۱/۵۳ و گفته شده است که امام فقط دو روز پس از مسموم شدن رحلت یافت (تحف العقول

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۸۶

و اثر زهر شدیدتر می گشت، (۱) تا آنجا که قلب پاکش از شدت درد میگداخت، قلبی که دوستی و عاطفت انسانها را در برداشت. روزی برادرش حسین (ع) که به عیادت امام رفته بود، رنگ برادر را پریده یافت که سرش را بسته و در بستر افتاده و از سوزش درونش بهم می پیچد، حسین (ع) با اندوهی سخت و حالی پریشان گفت:

- برادرم، کی بتو زهر داد؟

- میخواهی چه کنی؟

- میخواهم او را بکشم.

- اگر آن کس که به او سوء ظن دارم این کار را کرده باشد، خداوند از او سخت تر انتقام خواهد گرفت و چنانچه او این کار را نکرده باشد دوست ندارم که بی گناهی کشته شود «۱».

امام تا این حد در مورد ریختن خون مردم، احتیاط داشت و هرگز نمیخواست که درباره او خون اندکی ریخته شود در این وقت پزشکی برای امام آوردند و پزشک بمعاینه پرداخت و پس از تشخیص حال امام از حیات حضرتش ناامید شد و بخاندانش گفت (سم امعاء او را از هم گسیخته است) «۲».

امام، از زندگانی قطع امید کرد و آماده مرگ شد، در این وقت صحابی بزرگ پیغمبر جناده بن ابی امیه به عیادت امام آمد و عرض کرد ای پسر پیامبر، مرا موعظه کن، امام با درد جانکاهی که توانش را میفرسود با گفتار ارزنده و هدایت بخشی که گران قدرتر از هر گوهر بود و از اسرار امامت او حکایت میکرد به این شرح موعظه اش فرمود:

(۱)- استیعاب ۱ / ۳۷۴

(۲)- بدایه و النهایه ۸ / ۴۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۸۷

اندرز در بستر مرگ

(۱) ای جناده، آماده سفر آخرت باش و پیش از مرگ

توشه این راه را مهیا کن و بدان که تو دنیا را میجوئی و مرگ در جستجوی تو است، در این روزی که هستی بار فردائی را که می آید بدوش مگیر و بدان هر چه بیش از بهره خود گردآوری برای دیگران فراهم می آوری و بدان که در حلال دنیا حساب است و در حرامش کیفر است و در گردآوریهای شبهه ناکش بازخواست خواهد بود، سرمایه دنیا را لاشه گندیده ای بدان و باندازه نیازت از آن بهره بردار، که اگر حلال باشد بمیزان ضرورت از آن برداشته و پارسائی کرده ای و اگر حرام باشد سنگینی گناهت کمتر خواهد بود و از مرداری بکمی برداشت کرده ای، و کیفیت در آخرت آسان است.

برای دنیایت چنان باش که گوئی همیشه زنده خواهی ماند و برای آخرت چنان دقیق باش که گوئی فردا خواهی مرد. اگر میخواهی بدون کمک بستگان به عزت رسی و بدون قدرت حکومت یابی از خواری نافرمانی خدا به عزت فرمانبری پروردگار بگری، اگر خواهی همنشینی اختیار کنی با کسی دوستی گزین که دمسازیش برایت افتخار باشد و همیشه نگهبانیت کند و اگر از او کمک خواهی یاریت نماید و سختی را تصدیق کند و بر جلالت بیفزاید و دست فضیلت بسویت بگشاید و شکستهایت را جبران کند و نیکبختی را بستاید و آنچه خواهی بتو ببخشد و اگر خاموش مانی بسخن آید و در گرفتاریها یاورت باشد و رنجهایی برایت پدید نیارد و از راههای گوناگون بر تو نتازد و بخواریت نکشاند و ترا در بهره مندیها بر خود مقدم شمارد «۱».

---

(۱) - اعیان الشیعه ۸۵ / ۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۸۸

(۱) حسن (ع) با چنین وصیت

جاودانه و درسهای سودمند و حکمت‌های ارزنده و اندیشه‌های استوار که از جدش پیامبر و پدرش امیر المؤمنین دریافت کرده بود جناده را به بهترین راه‌هایی که پیروزی دنیا و آخرت را در بر دارد راهنمایی کرد.

عمیر بن اسحاق هم برای عیادت ببالین حضرتش آمد «۱» امام فرمود:

پیش از آنکه مرا نیایی آنچه میخواهی بپرس، ولی عمیر که حضرتش را در آن حالت دید نخواست که بزحمتش اندازد و گفت، نه بخدا چیزی نمی‌پرسم تا اینکه خداوند ترا شفا بخشد. امام که از شدت درد بر خود می‌تپید از درد فراوانی که بسختی آزارش میداد ناله‌ای کشید و بخاندانش گفت «پاره‌ای از جگرم بیرون افتاد، مرا بارها سم داده بودند ولی مانند این بار هرگز بهلاکت نیفتادم، اکنون پاره‌ای از جگرم بیرون افتاد و پاره‌های گداخته آن را دیدم» (۲).

---

(۱) - صفوه الصفوه ۱ / ۳۲۰، بدایه و النهایه ۸ / ۴۲

(۲) - روایت چنانچه درست باشد حکایت میکند که زهر در کبد آن حضرت اثر گذاشت چنانکه امام پاره‌ای از آن را قی کرد ولی طب جدید میگوید مسمومیت موجب قی کردن کبد نمی‌شود بلکه در معده ایجاد التهاب میکند و در امعاء مسموم هیجان بوجود می‌آورد و اگر مسمومیت اندک باشد فشار خون را پائین می‌آورد و التهابی در اعصاب ایجاد می‌کند و خیلی کم است که اثری بر روی کبد بگذارد و بعلاوه کبد هرگز از راه حلق بیرون نمی‌افتد در این صورت نظریه پزشکان با نص روایت اختلاف پیدا می‌کند ولی این در صورتی است که ما کبد را فقط یکی از قسمتهای جهاز هاضمه بدانیم که در جانب راست شکم قرار دارد و صفرا پس

میده‌د، ولی در زبان عرب شنیده شده که همه جهاز هاضمه را هم کبد نامیده اند چنانکه در قاموس ۱/ ۳۳۲ و در تاج العروس ۲/ ۴۸۱، چنین آمده است (و گاهی آنچه را که در شکم انسان است کبد میگویند چنانکه در این شعر آمده است:

وقتی که یک فرد ناشی دست دراز می کند بسوی کبد صاف (پهلوی) یا پستانها دست می گشاید. پس از طریق مجاز میتوان پهلوی را کبد نامید چنانکه در حدیث آمده

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۸۹

(۱) در این وقت برادرش سید الشهداء بیالینش آمد و چون امام را در سختی دردناک مسمومیت دید، چشمهایش از اشک پر شد، حسن به برادرش نگاهی کرد و گفت:

- ای ابا عبد الله چرا گریه میکنی؟

- از آن می‌گیرم که با تو چنین کردند.

امام در این حال سرنوشت جانگداز برادرش حسین را بنظر آورد و مصیبت خودش را در برابر فاجعه او اندک شمرد و قطرات درشت اشک بر چهره اش فرو چکید و با آهنگی لرزان گفت:

(برادرم، یک نفر مرا سم داد و بمرگ کشانید، ولی روزی به جانشوزی روز تو نیست که سی هزار سپاهی بجنگت می آیند و خود را مسلمان و امت جدمان محمد (ص) میدانند و همگی آهنگ کشتن و ریختن خونت را می کنند و بخاک و خونت می کشند و احترامت را در هم می شکنند و خاندانت را اسیر می کنند و اردوگاهت را بغارت میکشند) «۱».

بواقع هم چنین بود، زیرا همه دردها و ستمهایی که بخاندان پیامبر پس از رحلت آن حضرت رسید هرگز با مصیبت دردناک شهادت حسین (ع) برابری نمی‌کرد و روزی بسختی روز قتل او نبود که کرامت اسلام و مسلمین را

است که زمین پاره های کبدش را بیرون می دهد) یعنی گنجینه هائی را که در درون دارد به بیرون می اندازد که منظورش گنجها و معدن هاست که به استعاره کبد نامیده شده است این سخن همچنین در لسان العرب ۴/ ۳۷۸ آمده است بنابراین منظور روایت این است که امام قطعه خون لخته شده ای را که شبیه کبد بود قی کرد و در این صورت اختلاف بین روایت و نظریه پزشکان برطرف می شود. (شرح ابن ابی الحدید ۴/ ۱۷)

(۱) - بحار ۱۰/ ۱۲۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۹۰

پیامبری که حرمت او و خاندانش بر همه مسلمانان واجب بود.

(۱) در این وقت درد امام شدت یافت و آن حضرت را اندوه و جزعی فراوان فرا گرفت.

یکی از حاضرین گفت، ای فرزند پیامبر، چرا ناراحت شده اید، مگر جد شما پیامبر و پدرتان علی و مادرتان فاطمه نیست و خودتان پیشوای جوانان بهشت نمی باشید؟

امام با صدائی نرم و آهسته فرمود، از دو چیز می گریم، ترس مرگ و دوری دوستان «۱».

(۲)

وصیت به حسین (ع)

چون درد امام شدت یافت و بیماریش سنگین شد دانست که هنگام سفر آخرت و رحلتش از دنیا نزدیک شده است و برادرش حسین (ع) را فرا خواند تا به او وصیت کند و عهدی با او ببندد، وصیتی را که مورخان شیعه روایت کرده اند با وصیتی که اهل تسنن آورده اند اختلافی فاحش دارد و متن روایت شیعه چنین است:

«این وصیت حسن بن علی به برادرش حسین است که میگوید، گواهی می دهد که خدائی جز خدای یگانه نیست که یکتا و بی همتاست، او را بشایستگی عبادت پرستیده، همتائی برای او در پادشاهیش نیست و بکارگزاری نیاز ندارد، او همه

چیز را به توانائیش آفریده و برای همه چیز اندازه قرار داده است، او از هر کس به عبادت سزاوارتر و به ستایش شایسته تر است، هر کس فرمانش را برد هدایت یافت و آنکه نافرمانیش کرد گمراه شد و هر کس بسوی او بازگشت، راه بسعدت یافت.

من ترا ای حسین بیازماندگان سفارش می کنم و همه فرزندان

---

(۱) - امالی صدوق ص ۱۳۳

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۹۱

و خاندانم را بتو می سپارم، (۱) اگر خطائی کردند بر آنها بیخشای و نیکیهایشان را بپذیر و برای آنها بازمانده و پدری مهربان باش، مرا در کنار قبر پیامبر دفن کن که از هر کس به این امتیاز شایسته ترم ولی اگر مخالفت کردند ترا بخدا و بمقامی که در نزد او داری و بخویشاوندیت با پیامبر خدا سوگند میدهم که نگذاری قطره خونی در این راه بریزد، تا اینکه بدیدار پیامبر بروم و از آنها شکایت کنم و او را از آنچه مردم با ما کردند آگهی دهم «۱».

بخشهای این وصیت شامل بیان توحید پروردگار و پاکی او از داشتن همتا و نفی شریک باری تعالی است همچنین به برادرش وصیت کرده که با خاندانش به نیکی رفتار کند و اگر خطائی کردند از آنها بگذرد و پیکرش را در جوار قبر پیامبر دفن کند و چنانچه گروهی با این کار مخالفت کردند، با آنها نجنگد و خونی نریزد، زیرا امام از دیرباز متوجه حفاظت جان مردم بود و آنچه داشت در راه خدا بخشید و بدیهائی را که درباره اش روا داشتند به نیکی پاسخ گفت و برای حفظ جان مسلمانان از خلافت گذشت.

(۲) اما مورخان سنی متن وصیت امام را چنین

«ای برادر، وقتی که پیامبر خدا از دنیا رفت پدرت متوجه خلافت شد و امید داشت که بآن برسد اما خداوند او را از این مقام بازداشت و ابو بکر به آن رسید، وقتی که ابو بکر از دنیا رفت باز هم پدرت به خلافت تمایل یافت ولی این مقام به عمر رسید، عمر هم بهنگام مرگ امر خلافت را به شورای شش نفری وا گذاشت و علی را هم جزء آنها قرار داد، شک نبود که اعضای شورا او را بحساب نمی آورند و در نتیجه خلافت بعثمان رسید، چون عثمان کشته شد

---

(۱) - اعیان الشیعه ۴ / ۷۹، امالی صدوق، عیون المعجزات سید مرتضی، مرآه - العقول ۱ / ۲۲۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۹۲

با علی بیعت کردند ولی مخالفتها آغاز و شمشیرها کشیده شد و خلافت بر او راست نیامد، اکنون من فهمیده ام که نبوت و خلافت در خاندان ما جمع نمی شود بنابراین مبادا که مردم کوفه ترا به قیام وادار کنند.

(۱) من از عایشه درخواست کرده بودم که اگر بمیرم اجازه دهد که در کنار پیامبر خدا دفن شوم و او هم موافقت کرد ولی درست نمیدانم که به این کار راضی باشد و ممکن است از روی حیا موافقت کرده باشد، چون از دنیا رفتم از او درخواست کن تا اجازه دهد در جوار رسول خدا دفن شوم چنانچه رضایت داد مرا در آنجا بخاک سپار ولی گمان میکنم که آنها از این کار جلوگیری کنند، اگر چنین کردند با آنها هرگز ستیز مکن و مرا در بقیع دفن کن تا سرمشقی از سرنوشت من برای دیگران باقی بماند «۱».

این وصیت به آشکارائی گستاخی بمقام امیر المؤمنین و

انتقامجویی از آن حضرت را میرساند و هرگز با روش امام حسن تطبیق نمی کند و متأسفانه در تاریخ چنین هرزه گوئیهایی که نمایانگر اهانت بمقام پیامبر و خاندان اوست بفرآوانی دیده میشود.

(۲)

وصیت به محمد حنفیه

امام بسوی مرگ میرفت و دروازه های آخرت را در برابر دیدگانش گشوده می یافت. در این وقت به قنبر فرمود، تا برادرش محمد حنفیه را ببالینش بیاورد، قنبر شتابان به پیش محمد رفت، محمد از وضع قنبر سراسیمه شد و با هراسی فراوان گفت امیدوارم خیر باشد قنبر گفت ابا محمد را دریاب.

محمد وحشت زده و سراسیمه از خانه بیرون رفت و از شدت شتاب کفشهایش را درست نپوشید و ببالین برادرش حاضر شد.
امام

---

(۱) - استیعاب ۱/ ۳۷۵، تاریخ خمیس ۲/ ۲۲۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۹۳

را دید که رنگ از چهره اش پریده و اندامش را تکانی سخت در بر گرفته است. (۱) امام، چشم گشود و به برادرش محمد فرمود، بنشین ای محمد، تو نباید اکنون غایب باشی زیرا سخنی باید بشنوی که مردگان از آن زنده شوند و زندگان جان دهند، دانش را در نهاد خویش جای دهید و برای شبهای تاریک چراغی روشن باشید زیرا پرتو روزها بر هم تجلی میکنند، آیا نمی دانی که خدای بزرگ، فرزندان ابراهیم را پیشوای مردم قرار داد و برخی را بر بعضی دیگر برتری بخشید و بر داود، زبور را فرو فرستاد و تو میدانی که خداوند، محمد (ص) را از میانه فرزندان ابراهیم، مخصوص رسالت خویش ساخت، ای محمد می ترسم که دچار حسد شوی، ولی حسادت صفت کافران است که خداوند میفرماید (کافران پس از آنکه حقیقت بر آنها روشن شد، حسادت میورزند) «۱».

خداوند، شیطان را بر

تو مسلط نسازد، ای محمد، میخواهی که آنچه درباره ات از پدرت شنیدم بگویم؟

- بلی

- شنیدم که پدرت در جنگ بصره میفرمود، هر کس که میخواهد در دنیا و آخرت دوست من باشد، محمد را دوست بدارد.

ای محمد اگر بخواهم میتوانم درباره تو آنگاه که در پشت پدر و رحم مادرت بودی خبر دهم.

ای محمد آیا میدانی که حسین بن علی پس از مرگ من که روحم از پیکرم برخیزد امام پس از من است و این مقام را که برای او بمشیت پروردگار و وراثت پیامبر تقدیر شده از میراث پدر و مادرش احراز می کند، خداوند میداند که شما بهترین بندگان او هستید بدین جهت محمد (ص) را از بین شما برگزید و محمد، علی (ع) را اختیار

---

(۱)- بقره، آیه ۱۰۹

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۹۴

کرد و علی هم مرا برای امامت برگزید و من هم حسین (ع) را برای امامت انتخاب میکنم.

(۱) محمد اطاعت خود را در قبول سفارش پیامبر ابراز داشت و در پاسخ امام گفت:

(تو پیشوای منی و تو وسیله تقرب من بمقام نبوت محمد (ص)، بخدا قسم دوست داشتم که پیش از آنکه چنین سخنانی را از تو میشنوم مرده بودم، بدان که در سر من اندیشه ای است که هیچ برهان و حجتی آن را تباه نمی سازد و هیچ طوفانی آن را از جای بر نمی کند همچون نگاشته ای که بر سنگ نقش گیرد، چنانچه بخواهم آن را بیان کنم می بینی که من پذیرش آن بر مبنای کتاب منزل و پیام پیغمبران پیشی جسته ام، سخنی که از گفتن و نوشتنش، سخنوران و نویسندگان بازمانند و بازهم به مقام فضل تو نرسد و خداوند پاداش

نیکوکاران را می دهد و هیچ نیرو و قدرتی نیست مگر آنکه از سوی خدا باشد، همانا حسین (ع) در دانش از همه ما برتر و در بردباری از همه سنگین بارتر و برسول خدا از همه ما نزدیکتر است، او پیش از آنکه بدنیا بیاید امام دانای ما بوده و آیات وحی را پیش از نزول تلاوت می کرده است، اگر خداوند کسی را از ما بهتر میدانست، محمد (ص) را از میان ما بر نمی انگیزت، اکنون که محمد (ص) علی را برگزیده و علی (ع) ترا انتخاب کرده و تو نیز حسین (ع) را به امامت اختیار می کنی، تسلیم تو هستیم و برضای خداوندی راضی هستیم «۱».

دینوری میگوید، امام در ساعات آخر عمرش بدنبال محمد حنفیه فرستاد که آن وقت در مزرعه اش بسر میبرد، وقتی که محمد ببالین حضرتش رسید، امام چشم گشود و بهوش آمد و ابتدا به حسین (ع) رو کرد و باو درباره محمد سفارش کرد و فرمود:

---

(۱) - محمد بن حنفیه ص ۵۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۹۵

«برادرم، ترا درباره برادرت محمد سفارش میکنم که او بمنزله جلوه گاه چهره تو است».

و بعد به محمد توجه کرد و گفت:

«ای محمد، ترا هم درباره حسین سفارش می کنم که همیشه یاور و پشتیبان تو است».

(۱)

بسوی رفیق اعلی

بیماری امام سنگین تر شد و دردی جانکاه سراپای وجودش را فرا گرفت و احساس کرد که حالت احتضارش فرا میرسد و از حیات مقدس و ارزنده اش، تنها دقایقی اندک باقی مانده است، در این حال بخاندانش فرمود:

(مرا به حیاط خانه ببرید تا بملکوت آسمانها نگاه کنم).

امام را بصحن خانه بردند و چون اندکی آرامش یافت سر بآسمان برداشت و با تضرع بمناجات

پروردگار پرداخت و چنین عرضه داشت:

«بار خدایا، جانم را به پیشگاهت عرضه میدارم، جانی که نزد من گرامی و بی مانند بود، بار خدایا بهنگام مرگ همدمم باش و در تنهایی گور تنهایم مگذار.»

سپس فریبکاریهای معاویه را بیاد آورد و فرمود پیمانہ پیرویش را بسر کشید ولی بخدا قسم به پیمانش رفتار نکرد و سخنی براستی نگفت «۲».

امام بتلاوت آیات قرآن پرداخت و خدای را ستایش و سپاس می گفت و با معبود یگانه اش راز و نیاز میکرد تا جان پاکش به بهشت

---

(۱) - اخبار الطوال ص ۲۰۳

(۲) - تذکره الخواص، تاریخ ابن عساکر، حلیه الاولیاء، صفه الصفوه

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۹۶

جاویدان پر کشید و روان مقدسی بسوی رفیق اعلی پرواز کرد که مانند او در گذشته و آینده، کسی در بردباری و بخشندگی و دانش و انسان دوستی و مهربانی بر افق حیات ندرخشیده و نخواهد درخشید.

(۱) و بدین ترتیب بردبارترین مسلمانان و پیشوای جوانان بهشتی و فرزند و نور چشم پیامبر از دنیا رفت و جهان از فقدان او تاریک شد و آخرت بمقدمش روشنی یافت «۱».

فریاد دردناک مصیبت از خاندان بنی هاشم برخاست و ضجه و ناله ای جگرسوز از همه خانه های مدینه به آسمان رفت و ابو هریره، شتابان و ماتم زده و سراسیمه بمسجد پیامبر دوید و با صدای بلند فریاد زد، ای مردم فرزند محبوب پیامبر از دنیا رفت همگی بگریید «۲».

این خبر دردانگیز، دلها را در هم شکافت و اندوهی تلخ بجانها ریخت و هر کس در مدینه بود بخانه امام روی آورد بعضی خاموش بودند و گروهی فریاد میزدند و عده ای حسرت زده و نالان اشک میریختند و اندوهی سخت دلهاشان را

پاره میکرد، زیرا امام بزرگوارشان که پناهگاه و یاور آنان بهنگام نیازها و گرفتاریها بود از دنیا رفته بود.

(۲)

تجهیز امام

حسین (ع) بتجهیز پیکر پاک امام پرداخت و عبد الله بن عباس

(۱)- در سال شهادت امام، مورخان اختلاف دارند، ابن کثیر و ابن حجر، سال ۴۹ هجری نوشته اند و خطیب بغدادی در تاریخش و ابن قتیبه در کتاب امامت و سیاست ۵۱ هجری نوشته اند و در ماه شهادت آن حضرت نیز اختلاف است بعضی بیست و پنجم ربیع الاول و عده ای دو شب باقی مانده از ماه صفر و گروهی دهم محرم سال ۴۵ هجری نوشته اند چنانکه در سامرات ص ۲۶ چنین آمده است.

ولی مشهور در نزد شیعه هفتم صفر است که باین مناسبت مجالس ذکر مصیبت برپا میشود (در ایران بیست و هشتم صفر. م) سید مهدی کاظمی در دوائر المعارف ص ۲۳ تفصیل اختلاف روایات را در مورد موقع شهادت امام ذکر کرده است

(۲)- تهذیب التهذیب ۳۰۱ / ۲، تاریخ ابن عساکر ۴ / ۲۲۷

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۹۷

و عبد الرحمن بن جعفر و علی بن عبد الله عباس بهمکاریش پرداختند، حسین (ع) برادرش را غسل داد و حنوط و کفن کرد و تا چشمهایش توانائی داشت در این فاجعه دردناک گریست و سپس فرمود تا جنازه امام شهید را برای نماز بمسجد پیامبر ببرند. «۱»

(۱)

گروه مشایعین

تشییع جنازه امام با گروهی انبوه انجام یافت که مدینه هرگز چنین اجتماعی بخود ندیده بود و عده ای از بنی هاشم بنو احمی اطراف مدینه رفتند و مردم را خیر دادند و سیل جمعیت بمدینه سرازیر شد تا بتشییع امام تبرک جویند «۲» چنانکه ثعلبه بن مالک درباره کثرت مشایعین می نویسد:

(روزی که امام حسن از دنیا رفت و در بقیع دفن شد چنان گروهی از مردم در تشییع جنازه اش حاضر

شدند که اگر سوزنی انداخته می شد بزمین نمی افتاد) «۳» ازدحام مردم چنان بود که قبرستان وسیع بقیع برای آنها تنگ بود و حق هم چنین بود که مردم به احترام فرزند پیامبرشان قیام کنند، امامی که مصالح مردم را در نظر داشت و بناتوانان و درماندگان کمک میکرد و خود را وقف خدمت مردم فرموده بود.

(۲)

نماز بر جنازه امام

پیکر امام بر روی انگشت مردم بمسجد پیامبر برده شد و بزرگان صحابه و شخصیت‌های نامدار اسلامی همه در این تشییع شرکت داشتند و امام حسین (ع) بر پیکر مطهر برادرش نماز خواند و اصحاب

(۱) - اعیان الشیعه ۴ / ۸۰

(۲) - تاریخ ابن عساکر ۸ / ۲۲۸

(۳) - الاصابه ۱ / ۳۳۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۹۸.

رسول و گروه مختلف مردم از همه طبقات به امام حسین (ع) اقتدا کردند.

ابن ابی الحدید می نویسد که امام حسین (ع) به سعید بن عاص حاکم مدینه فرمود تا بر امام نماز بخواند و فرمود اگر روش معمول چنین نبود ترا بنماز وانمی داشتم «۱» ولی این خبر درست بنظر نمی رسد زیرا با دشمنی فراوانی که بین بنی هاشم و بنی امیه بود، چگونه امام حسین (ع) بزرگتر بنی امیه را بنماز دعوت میکرد و خبر درست این است که جز سعید بن عاص، هیچ یک از بنی امیه در مراسم تشییع شرکت نکردند «۲».

(۱)

فتنه بزرگ

مشایعین، جنازه را به نزدیک قبر پیامبر بردند تا امام با جلدش تجدید عهد کند و پیکرش را در جوار قبر پیغمبر دفن کنند، بنی امیه از این جریان برآشفتنند و آتش حسد و کینه شان زبانه کشید و دور هم جمع شدند و مخالفتی شدید پدید آوردند، زیرا جسد عثمان خلیفه سوم که از بنی امیه بود در حاشیه گورستان یهودیان دفن شده بود و دفن امام را در جوار پیغمبر برای خود ننگی بزرگ میدانستند و بدین جهت فریاد کشیدند و گفتند، در اینجا فریاد و مبارزه از خاموشی و سکوت بهتر است، آیا

عثمان در نقطه دور مدینه مدفون شود و حسن در کنار قبر جدش دفن گردد؟

در این وقت

مروان حکم و سعید بن عاص بنزد عایشه رفتند تا او را فریب دهند و بکمک گیرند زیرا آنها از کینه و حسد عایشه نسبت بفرزندان علی و فاطمه بخوبی آگهی داشتند و به عایشه گفتند:

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۱۸ / ۴

(۲) - تاریخ خمیس ۳۲۳ / ۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۵۹۹

(۱) «ای مادر مؤمنان، حسین میخواهد برادرش حسن را در کنار پیامبر خدا دفن کند، بخدا قسم اگر چنین کاری انجام یابد افتخار پدرت ابو بکر و رفیقش عمر بن خطاب از بین خواهد رفت».

آتش کینه در نهاد عایشه زبانه کشید و بدون اختیار بیاری آنها برخاست چنانکه پیش از این هم بجنگ علی (ع) رفته بود و این اقدام بر مبنای هیچ دلیل و مصلحتی نبود بلکه زائیده همان حسد و کینه زنانه ای بود که همیشه در اندرون او شعله میکشید و بهمین جهت بمروان گفت:

- ای مروان، چه کار کنم؟

- پیش حسین برو و نگذار برادرش را آنجا دفن کند.

قاطری برای عایشه آوردند و او سراسیمه و خشمگین بر زمین نشست و به پیش مشایعین رفت و بدون اختیار فریاد زد:

«کسی را که دوست نمیدارم وارد خانه ام نکنید و بدانید این کار انجام نمی یابد مگر اینکه گیسوهای من پریشان شود و اشاره به پیشانیش کرد.» (۱)

عایشه نمی دانست که سخنش خونهای فراوانی خواهد ریخت و اتحاد مسلمانان را در هم خواهد شکست ولی بدون شک اهمیتی به این کار نمی داد زیرا در جنگ جمل سیل خروشان از خونهای بناحق جاری کرده بود تا آتش کینه و حسدش را فرو نشاند و با خلافت دادگرانه امیر المؤمنین بمبارزه برخیزد.

---

(۱) - گروه زیادی از مورخین، جریان مخالفت عایشه را

با دفن امام حسن در کنار قبر پیغمبر نوشته اند از جمله ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه ۴/ ۱۸ و سبط- جوزی در تذکره الخواص ص ۲۲۳ و یعقوبی در تاریخ خود ۱/ ۲۰۰ و ابو الفداء در تاریخش ۱/ ۱۹۲ و ابو علی نیسابوری در روضه الواعظین ص ۱۴۳ و ابو الفرج در مقاتل الطالبیین ص ۵۲ و همچنین در خرایج و الجرایح ص ۲۳ و روض المناظر و بحار الانوار این خبر آمده است.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۰۰

(۱) اینک ما می پرسیم:

۱- از کجا خانه ای که پیغمبر در آن دفن شده متعلق به عایشه است؟ مگر پدرش ابو بکر ادعا نمیکرد که پیغمبر فرموده ما پیامبران، طلا- و نقره و خانه و مزرعه ای بمیراث نمی گذاریم، آیا این روایت، مخصوص بفاطمه زهرا (ع) بود که از حق مشروعش محروم گردد؟

یا عمومی بود که در این صورت عایشه هم بهره ای نمی برد.

۲- اگر این ارث هم درست باشد عایشه یک نهم از یک هشتم خانه یعنی یک هفتاد و دوم آن را به ارث میبرد زیرا پیغمبر نه نفر زن داشت و زن از شوهرش یک هشتم میبرد چنانکه در این باره به او گفته شد:

تو یک نهم از یک هشتم میبری و میخواهی همه را تصرف کنی.

۳- علاوه بر این، زن از زمین ارث نمی برد و از قیمت عمارت و اموال منقول بهره میبرد، پس نمیتواند مدفن پیغمبر را ملک خود بداند.

۴- چرا عایشه، امام حسن ع را دوست نداشته باشد، در صورتی که حسن، ریحانه پیامبر و میوه دل او بود و پیغمبر درباره اش فرموده بود (خدایا من او را و هر کس که

او را دوست بدارد دوست میدارم) و عایشه که گفت من حسن را دوست نمی دارم به پیامبر جفا کرده و گفتارش را دروغ دانسته است «۱».

پس عایشه بخواست بنی امیه به همراه آنها حرکت کرد و از دفن امام در جوار پیغمبر جلوگیری کرد و احترام خاندان پاک پیامبر را که خداوند در کتاب کریمش آن را واجب دانسته رعایت نکرد. انا لله و انا الیه راجعون.

---

(۱) - اخبار و احادیثی را که درباره امام حسن از زبان پیامبر همه راویان مسلمان آورده اند در جلد اول این کتاب نوشته ایم.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۰۱

(۱)

اجازه دفن عبد الرحمن بن عوف

بطوری که مورخین نوشته اند، عایشه اجازه داد که جسد عبد الرحمن بن عوف (اشرفی و سرمایه دار معروف عرب که در شورا بر ضد امیر المؤمنین ع و بنفیع عثمان رأی داد. م) در خانه پیغمبر دفن شود «۱» و این کار بواقع مایه شگفتی است، آیا عبد الرحمن به پیغمبر نزدیکتر بود یا امام حسن که ریحانه و فرزند پیغمبر است؟

خدایا خودت رحم کن، این چه کاری بود که عایشه کرد و اجازه داد که عبد الرحمن در جوار پیامبر دفن شود و ریحانه رسول و پاره جگر او را از کنار پیامبر دور ساخت و غرضها و کینه های خصوصی و شخصیش را ابراز کرد و عشق سرشار و محبت شدید پیغمبر را نسبت بخاندان پاکنداش رعایت نکرد؟

استاد سید سعید افغانی درباره شدت عداوت عایشه درباره امیر المؤمنین و حسنین (ع) می نویسد که عایشه صورت خود را از حسنین (ع) میپوشانید در صورتی که آنها با عایشه محرم بودند و فرزندان دختر همسرش بودند و بدستور شرع بر او حلال نبودند و او

هم بر آنها حلال نبود و بدیهی است که زن به پسران شوهر و پسران پسر و دختر همسرش محرم است و عایشه هم این مسأله را میدانست ولی در برابر آنها رو میگرفت و به آنها در پشت پرده اجازه ورود میداد و بدین وسیله در دوری فرزندان پیغمبر مبالغه میورزید، چنانکه ابن عباس از این کار دچار تعجب شد و گفت آنها به عایشه محرم بودند (۲).

درخواست امام حسن هم پس از شهادت پدرش و برکناریش از خلافت اسلامی که بدست معاویه انجام شد یک خواست و آرزوی حقی بود که میخواست در کنار جدش دفن شود و عایشه حق نداشت

---

(۱) - الدرر الثمینة فی تاریخ المدینة ص ۴۰۴

(۲) - طبقات ابن سعد ۸ / ۵۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۰۲

که جلو این کار را بگیرد زیرا حسن (ع) از هر کس در آن روز به پیغمبر نزدیکتر بود ولی هوسها و غرضهای سیاسی هرگز نمی گذاشت که عایشه در برابر حق و منطق تسلیم شود (۱).

(۱) عایشه در این کار مرتکب ستمی بزرگ گردید و کینه ای را که از دیرباز نسبت به علی و فرزندانش در دل داشت بروز داد و ما هرگز در اینجا دلیلی برای تبرئه او نمی یابیم، محمد حنفیه که این روش تلخ و ناروای عایشه را دید از شدت خشم و اندوه گویا قلبش پاره شد و با غضبی گدازان فریاد زد:

«ای عایشه، روزی بر شتر سوار میشوی و روزی بر قاطر و نمیتوانی خودت را نگهداری و از شدت عداوتی که با بنی هاشم داری نمیتوانی روی زمین بایستی».

سخنان محمد آتش خشم عایشه را برانگیخت و برای آنکه بین محمد و فرزندان

فاطمه (ع) جدائی بیندازد گفت: «حرف نزن، اینها پسران فاطمه اند».

حسین (ع) منظور عایشه را فهمید که میخواهد بین فرزندان علی تفرقه بیندازد و گروهشان را پراکنده سازد و برای رد تفرقه اندازی عایشه فرمود:

«تو میخواهی محمد را از فاطمه ها جدا کنی، بخدا قسم، او از سه فاطمه بدنیا آمده است، فاطمه دختر عمران بن عابد بن مخزوم، فاطمه دختر اسد بن هاشم و فاطمه دخت زائده»

عایشه با خشم و فریادی شدید، نعره زد:

«بردارید پسران را ببرید که شما گروهی عداوت پیشه اید» «۲».

در این وقت برادرزاده عایشه، قاسم بن محمد، جوان پاک-

---

(۱) - عایشه و السیاسه ص ۲۱۸

(۲) - اعلام الوری ص ۲۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۰۳

نهادی که پدرش نیز پاکیزه دامن بود عایشه را از این روش نابجا بازداشت و به او گفت:

«ای عمه، هنوز خونهایی که در جنگ سرخ جمل ریخته شده نشسته ایم اکنون میخواهی روز خونین دیگری بنام روز قاطر بوجود آوری؟» «۱»

(۱) ابن عباس هم که از شدت خشم، پیش پایش را نمی دید جلو آمد و پیکانهای منطقی سخن ها را به عایشه پرانید و گفت:

«ای وای که چه کارهای بدی انجام میدهی، روزی بر شتر سوار میشوی و روزی بر قاطر، میخواهی نور خدا را خاموش کنی و با اولیاء حق بمبارزه برخیزی؟» آنگاه بمروان رو کرد و گفت:

«ای مروان، از همان راهی که آمده ای باز گرد، ما نمیخواهیم مولایمان را در کنار رسول خدا دفن کنیم آمده ایم تا حسن (ع) با جدش پیامبر، عهدی تازه کند و بعد همانگونه که وصیت کرده، او را در بقیع کنار قبر مادر بزرگش فاطمه بنت اسد دفن میکنیم، اگر او وصیت کرده بود که پیکرش را در اینجا دفن کنیم،

آن وقت بتو می فهماندم که زیان متوجه کیست؟» (۲)

ابو هریره که ناظر جریان بود فریاد زد:

«بمن بگوئید، اگر پسر موسی بن عمران از دنیا میرفت، آیا در کنار پدرش دفن نمی شد، من خودم از پیغمبر شنیدم که میفرمود «حسن و حسین پیشوای جوانان بهشتند» تاریخ جز در این مورد، برای ابو هریره اقدام شایسته ای بیاد ندارد، مروان از سخن ابو هریره

---

(۱) - تاریخ یعقوبی ۲ / ۲۰۰

(۲) - روضه الواعظین ص ۱۴۳، اعیان الشیعه ۴ / ۸۱ ولی این پسر عباس، عبد الله عباس معروف نبوده زیرا او در این وقت در دمشق بسر میبرد و ممکن است عبید الله یا یکی دیگر از پسران عباس باشد.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۰۴

خشمگین شد و فریاد زد حدیث پیامبر را ضایع کردی (۱).

(۱) ابان پسر عثمان هم فریادش را بلند کرد و گفت:

«مایه تعجب است که پسر قاتل عثمان، در کنار پیغمبر و ابو بکر و عمر دفن شود و پدرم، امیر المؤمنین شهید مظلوم در بقیع مدفون باشد» (۲).

بنی هاشم که مقاومت بنی امیه را در جلوگیری از دفن امام حسن در کنار جدش دیدند، آماده جنگ شدند و گروه هائی برای هجوم تشکیل دادند، امام حسین (ع) با مشاهده چنین وضع خطرناکی به آنها فریاد زد و فرمود:

«شما را بخدا، ای بنی هاشم، وصیت برادرم را بهم نزنید و بسوی بقیع حرکت کنید، چون برادرم مرا سوگند داد که اگر نگذاشتند در کنار رسول خدا دفن شود، هرگز جنگی راه نیندازند و او را در بقیع کنار مادرش دفن کنند».

---

(۱) - اعیان الشیعه ۴ / ۸۱ و نزدیک بهمین سخن در مستدرک حاکم آمده است و در تاریخ ابن عساکر نقل شده

که محرز بن جعفر از قول پدرش گفت، از ابو هریره در روز دفن حسن (ع) شنیدم که گفت، خدا مروان را بکشد که می گفت، بخدا نمی گذارم که پسر ابو تراب در کنار رسول خدا دفن شود و عثمان در بقیع مدفون باشد من گفتم ای مروان از خدا بترس، و جز نیکی درباره علی چیزی مگوی، من گواهی میدهم که روز خبیر از پیامبر شنیدم که فرمود، پرچم را بکسی می سپارم که خدا و پیامبرش او را دوست میدارند، قهرمانی که هرگز از جنگ فرار نمی کند و همچنین شنیدم که پیغمبر درباره حسن فرمود «خدایا من او را دوست دارم پس تو هم او را و دوستدارانش را دوست مدار» مروان گفت، بخدا قسم تو بر پیغمبر دروغهای زیادی بسته ای و من حرفی را که میگوئی از دیگری نشنیده ام، آیا کسی دیگر هم گفته ترا تصدیق می کند؟، گفتم بلی، ابو سعید خدری گواهی میدهد، مروان گفت او هم حدیث پیغمبر را ضایع می ساخت، او غلامی بود که پیش از مرگ پیغمبر از کوههای دوس بمدینه آمد و زمانی کم با پیامبر بود، ای ابو هریره از خدا بترس ابو هریره گفت، چنین است و خاموش ماند.

(۲) - تاریخ ابن عساکر جزء دوازدهم نسخه فتوگرافی در کتابخانه امیر المؤمنین.

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۰۵

(۱) بعد رو به بنی امیه کرد و به آنها فرمود:

«بخدا قسم، اگر برادرم از من تعهد نگرفته بود که در پای جنازه اش خونی ریخته نشود بشما نشان میدادم که چگونه شمشیر را در میانتان میگذارم، شما همانهایی که پیمانهایتان را درباره ما شکستید و بشرطهایی که در مورد ما قائل شدید وفا نکردید»

آنگاه دستور داد تا پیکر پاک امام را بسوی بقیع حرکت دهند جنازه مقدس بر روی انگشتان مشایعین قرار گرفت و بنی هاشم و فرزندان ابو طالب در اطراف جنازه سیلاب اشک بدامان میریختند و از شدت اندوه و مصیبت فریاد میکشیدند، دلهاشان را غمی بزرگ گداخته بود و از مرگ پیشوای بزرگ و ستمهای بنی امیه بفریاد آمده بودند.

پیکر مطهر امام در گورستان بقیع بهمین جای که هست در جوار مادر بزرگش فاطمه بنت اسد دفن شد «۲» و آن جثمان پاک چهره در نقاب خاک کشید و همراه پیکرش، بردباری و علم و بخشندگی نیز

(۱) - مورخین شیعه نوشته اند که عایشه به بنی امیه فرمان داد تا جنازه امام را تیرباران کنند، آنها هم تیرها را رها کردند و هفتاد تیر بر جنازه آن حضرت فرود آمد، این خبر در ناسخ التواریخ و کتابهای دیگر آمده است و تاریخ ابن عساکر هم این خبر را در جلد ۱۲ تأیید می کند که می نویسد، حسین (ع) به نزدیک قبر پیغمبر آمد و فرمود قبر حسن (ع) را در اینجا حفر کنید، سعید بن عاص اموی حاکم مدینه در آنجا حاضر بود و اعتراضی نکرد ولی مروان فریاد کشید و بنی امیه را فرمان داد تا مسلح شوند و گفت، این کار هرگز نخواهد شد، حسین (ع) به او فرمود ای پسر زن ازرق چشم، ترا به این کار چه مربوط، مگر کسی از تو سزاوارتر نیست؟ مروان گفت تا من زنده ام این کار، انجام پذیر نیست و هم پیمانهای خود را صدا زد و از دو طرف گروههای مختلف از بنی هاشم و تیم و رهن و اسد

و دیگران فراهم آمدند و مروان پرچمی افراشت و حسین (ع) هم نیز پرچمی برپا کرد و بنی هاشم می گفتند، حسن باید در کنار پیغمبر دفن شود و بین آنها تیرها و نیزه هائی پرتاب شد. الخ

(۲) - کفایت الطالب ص ۲۶۸ و کتابهای دیگر

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۰۶

مدفون گردید.

(۱)

در کنار قبر

سید الشهداء در کنار قبر امام ایستاد و چنان چشم بر او دوخته بود که دیدگانش پلک نمیزد و سوی دیگر را نمی دید و قلبش می گداخت و بمرگ برادر میگریست و سوگمندانه می گفت:

«برحمت خدای در آی ای ابا محمد، این تو بودی که حقیقت را دیدی و شناختی و در برابر گروه باطل گرایان با روشی نیکو و مبارزه ای پنهانی راه خدا را برگزیدی، دنیا و زیباییها و ناگواریهایش را بدیده تحقیر نگریستی و با دستی پاک و خاندانی پاکیزه در دنیا زیستی و از آن گذشتی، و فریبکاریها و خیانت دشمنانت را به آسانی رد کردی و پاسخ گفتی و این مایه شگفتی نیست، زیرا تو از دودمان رسالتی، که از پستان حکمت نوشیده ای و اکنون بسوی روح و ریحان و بهشت نعمت خیز پرواز کردی، خدای پاداش تو و ما را در این سوک و مصیبت، بزرگ دارد و بما شکیبائی عنایت فرماید».

پس در کنار قبر نشست و با سرشک دیده آن مضعج پاک را آبیاری کرد و این اشعار را خواند:

آیا بسر و محاسنم عطر و روغن بمالم و چهره تو بر خاک و پیکرت در کفن باشد

آیا آب گوارای ابر و چشمه را بیاشامم ولی درون تو از آتش زهر برافروخته باشد

آیا از دوست داشتنی های دنیا بهره گیرم چیزهائی که در برابر حب تو ناچیز است

من بر تو میگیرم مادام

که کبوتران آشیانه دارند و در باغهای حجاز شاخه ها سبز میشود

غریب است و همه سوی حجاز بر گرد اویند زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۰۷ بلی هر کس که زیر خاک باشد غریب است بازماندگان پس از مرگ او شادمان نیستند

هر جوانمردی از مرگ بهره ای دارد

غارت زده آن نیست که سرمایه اش برود بلکه آنست که برادرش را در خاک دفن کند

گریه ام دراز و اشکم فراوانست تو از من دوری و مزارت نزدیکست

خویشان سوگوارت در اندیشه ترا میخوانند و آن کس که در زیر خاک است خویشی ندارد «۱».

(۱) برادر سوگوار و دردمندش محمد حنفیه هم بکنار قبر امام آمد، چنانکه گوئی در حال مرگ است و نفس سوزانش احساس میشود و در قلب شکسته اش جز برای درد و اندوه جایی نبود و از سخنانش شربت تلخ اندوه میریخت که می گفت:

«رحمت خدای ارزانیت باد ای ابا محمد، بخدا قسم اگر زندگی را بسختی گذرانندی ولی به آرامی و راحتی جان سپردی، روح نیکوئی بدنت را آباد داشت و بدنی نیکو در کفنت جای گرفته و چه کفن خوبی را قبرت در بر گرفته است، چرا چنین نباشد که تو از دودمان هدایت و هم پیمان پرهیزگاران و چهارمین اصحاب کسائی، نیایت محمد مصطفی و پدرت علی مرتضی و مادرت فاطمه زهرا و عمویت جعفر طیار در بهشت جاوید است، از دست حق غذا خوردی و در دامان اسلام پرورش یافتی و از پستان ایمان شیر خوردی پس در زندگی و مرگت پاک و پاکیزه ای ما بدان جهت ترا در زندگی دوست میداشتیم و در انتخاب توبه امامت تردیدی نداشتیم که تو و برادرت پیشوای جوانان بهشتید، سلام ما بتو باد ای ابا

(۱) - مقتل الحسین ۱/ ۱۴۲ و گفته شده که این اشعار را محمد حنفیه سروده است.

(۲) - زهر الآداب ۱/ ۵۵، تاریخ یعقوبی ۲/ ۲۰۰

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۰۸

پس از دفن امام و گریه و اندوه بر ماتم بزرگش، گروه مردم بحضور امام حسین (ع) آمدند و بحضرتش تسلیت گفتند و گدازنده ترین تعزیتها را از این مصیبت بزرگ بحضرتش عرضه داشتند و امام هم از همدردی و تسلیت آنان شکرگزاری فرمود.

(۱)

طنین فاجعه

اشاره

خبر دردناک شهادت امام در جهان اسلام، موجی از اندوه و سوک برانگیخت و همه جا را از شدت اسف بسختی تکان داد و دشمنان نیز از این حادثه شادمان شدند.

مسلمانان همگی با غمی بزرگ سوگوار شدند زیرا پیشوای مسلمین و پناهگاه همگان از دنیا رفته بود و با شهادت حضرتش مسلمانان و اعراب دچار شکست و خواری شدند «۱» و اینک شرح انعکاس حادثه دردناک را در شهرهای اسلامی بیان میداریم:

(۲)

۱- مدینه

مدینه، مرکز جهان اسلام از مرگ پیشوای فقید و عظیمش جامه عزا پوشید و بازارها و دکانها تعطیل شد «۲» و مردان و زنان یک هفته سوگوار بودند و زنان بنی هاشم یک ماه بعزا نشستند و اندوه درد خود را ابراز داشتند و یک سال تمام سیاه پوشیدند «۳».

(۳)

اندوه و سوک سراسر مکه را فرا گرفت و با رسیدن خبر شهادت امام بازارها و دکانها را بستند و کارها را تعطیل کردند و به

---

(۱) - مقاتل الطالبیین ۱/ ۵۳، در این کتاب آمده که عمرو بن بشیر از ابو اسحاق پرسید، مردم کی خوار شدند؟ گفت وقتی که حسن از دنیا رفت.

(۲) - مستدرک حاکم ۳/ ۱۷۳، اسد الغابه ۲/ ۱۱، اعیان الشیعه ۴/ ۸۰

(۳) - البدایه و النهایه ۸/ ۴۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۰۹

عزاداری پرداختند و زنان و مردان مکه یک هفته سوگواری کردند «۱».

(۱)

۳- بصره

این خبر دردناک را عبد الله بن سلمه به بصره رسانید و زیاد بن ابیه فرماندار بصره را آگهی داد و حکم بن ابی العاص ثقفی فریاد برآورد و مردم را از شهادت امام آگاه کرد. مردم همگی فریاد بضجه و ناله برآوردند، ابا بکره برادر زیاد که در آن وقت بیمار بود از شنیدن فریاد و ناله مردم سراسیمه شد و به همسرش میسه دخت سخام گفت:

- این سر و صدا چیست؟

- حسن بن علی، از دنیا رفت و شکر خدا را که مردم از دستش راحت شدند.

- وای بر تو، خاموش شو، خداوند او را از شر بسیاری از مردم راحت کرد و مردم از مرگ او خیر فراوانی را از دست دادند، خداوند حسن را برحمت بی پایانش درآورد «۲».

جارود بن ابی سبره شاعر بصری امام را بدین گونه مرثیه گفت:

اگر شر، شب و روزی را سیر میکند خیر را سیری چهار برابر آن است

اگر شر بخواهد بسوی ما بیایدو مصیبتی را بیاورد، سیری شتابان دارد «۳» .

۴- کوفه

هنگامی که خبر دردناک شهادت امام بکوفه رسید، دلها از هم شکافت و جانها از هراس بلرزه درآمد و مردم کوفه بگریه و ناله آمدند،

(۱)- تاریخ ابن عساکر ۴/۲۲۸

(۲)- شرح ابن ابی الحدید ۴/۴

(۳)- همان مأخذ ص ۶

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۱۰

آنها فضائل و صفات بارز امام را می شمردند و از خطا و تقصیری که درباره اش کردند پشیمان بودند، شاعر ارزنده سلیمان بن قته امام را چنین رثاء گفت:

ای که به خداپرستیت دروغ بستند آن کس که با حسن بستیزد برای تکذیب سخنش ارجی نمیتوان قائل شد

تو دوست من و برگزیده من هستی و هر قبیله ای

برای خویش جایگاهی دارد

در خانه میگردم و ترا نمی یابم و در خانه گروهی هستند که با زیان همجواری

تو رفتی و آنها بجای تو برای من ماندند و ای کاش که بین من و آنها بیابانی فاصله بود «۱».

(۱) همچنین شاعر بزرگ کوفه قیس بن عمر، مشهور به نجاشی امام را مرثیه گفت و گناه جعده و فضائل امام را چنین بیان داشت:

ای جعده گریه کن و خسته مشوپس از گریه فریادگر سوگوار

دیگر پرده بر چهره کسی بماند او سایه نمی افکند بر روی زمین از پا برهنگان و کفش پایان

او هنگامی که شعله هدایتش زبانه می کشید بجایگاه بلند و استواری پرتوش میداد

برای آنکه مستمند و بی سرپرست آن را ببیند و آنکه خاندانی ندارد و از قوش بدور است

گوشت را بجوش می آورد تا اینکه پخته شود و خورنده ای بسختی نیفتد

مقصودم آن کس است که تسلیم عزای او شدیم در یک روزگار تنگ و پرسختی و دشواری. «۲»

---

(۱) - شرح ابن ابی الحدید ۱۸ / ۴

(۲) - مروج الذهب ۳۰۳ / ۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۱۱

نامه به امام حسین (ع)

(۱) بزرگان و سرشناسان کوفه در خانه سلیمان بن صرد خزاعی گرد آمدند و نامه تسلیتی به امام حسین (ع) نوشتند و ضمن ابراز اندوه از چنین مصیبت بزرگی، مراتب دوستی و اخلاص و فرمانبرداری خود را بحضرتش چنین ابراز داشتند:

«بسم الله الرحمن الرحيم، به حسين بن علي، از سوی شیعان و شیعیان پدرش امیر المؤمنین علیه السلام

سلام عليك، بر تو خدائی را می ستائیم که خدائی جز او نیست، اما بعد خبر درگذشت حسن بن علی بما رسید سلام بر او باد، روی که بدنی آمد و روزی که از دنیا رفت و روزی که زنده مبعوث شود، خدایش ببخشاید و

نیکی هایش را بپذیرد و او را به نیایش، پیامبر خدا برساند، و تو را در این مصیبت پاداش دهد و پس از او چنین ضایعه ای را جبران فرماید، او بسوی خدا رفت و ما هم از خدائیم و بسوی او بازمیگردیم. مصیبت بزرگی بهمه این امت و خاصه بتو و شیعیانت رسید که فرزند وصی و پسر دختر پیامبر و پرچم هدایت و چراغ بلاد اسلامی که همه به او امید داشتند تا روش شایسته کاران را بازگرداند از دنیا رفت، پس در این سوک، شکبیا باش، خدایت برحمت فراوان مخصوص گرداند که شکبیائی نشانه اراده در کارهاست، اکنون تو جانشین اوئی و خدای مردمان را برهبری تو هدایت می کند، ما شیعیان در این مصیبت بزرگ با تو شریکیم و در اندوه و شادمانیت همراه و در مسیر پیشوائیت همگامیم و در انتظار فرمانت هستیم، خدای، سینه ات را بگشاید و نامت را بکند گرداند و پاداشت را بزرگ فرماید و بر تو بیخشاید و حقت را بتو بازگرداند و السلام». «۱»

---

(۱) - تاریخ یعقوبی ۳۰۳/۲

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۱۲

(۱)

شادمانی معاویه

معاویه، بی صبرانه منتظر اخبار مدینه بود و هر لحظه انتظار پیک را میکشید و از فرماندار مدینه خواسته بود که هر روز جریان را به او گزارش دهد، وقتی که خبر شهادت امام به او رسید، چنان شادمان شد که نتوانست خوش حالی خود را پنهان دارد و ناگهان بزمین افتاد و خدا را بعنوان سپاس سجده کرد و خدا را تکبیر گفت و دار و دسته اش هم صدا بتکبیر بلند کردند و این صدا کاخ سبز را در بر گرفت.

فاخته دخت قرضه که همسر معاویه بود از

شنیدن صدا بهیجان آمد و از خانه اش بیرون شد و به پیش معاویه رفت و شوهرش را که غرق در شادمانی دید گفت:

- خدای، امیر المؤمنین را شادمان بدارد، چه خبر خوشی بتو رسیده که اینچنین شادمانی؟

- مرگ حسن.

فاخته اندوهگین شد و گفت انا لله و انا الیه راجعون و بعد بگریه افتاد و گفت:

«پیشوای مسلمانان و فرزند دختر پیامبر از دنیا رفت». (۱)

معاویه از تأثیر سریع زهری که برای امام فرستاده بود ابراز شگفتی کرد و گفت:

«عجیب است که حسن شربتی از عسل نوشید و از دنیا رفت». (۲)

معاویه همچنین از جریان دفن امام حسن که بنی هاشم میخواستند در کنار جدش بخاکش سپارند خبر یافت و گفت بنی هاشم درباره ما انصاف نکردند که میخواستند حسن را در کنار پیغمبر دفن

---

(۱) - مروج الذهب ۲ / ۳۰۵

(۲) - استیعاب ۱ / ۳۷۴

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۱۳

کنند در صورتی که عثمان در نقطه دوری از بقیع دفن شده بود، حسن ظن من به مروان درست در آمد که نگذاشت آنها چنین کاری را انجام دهند و مرتب معاویه می گفت، آفرین مروان که تو شایسته این کار بودی. (۱)

(۱) مقداد بن عدی بن کرب که از شیعیان امیر المؤمنین بود در این وقت به پیش معاویه آمد و معاویه از شهادت امام ابراز شادمانی کرد و گفت:

«ای مقداد، آیا خبر داری که حسن بن علی از دنیا رفت؟»

مقداد کلمه استرجاع بزبان آورد و اندوهناک شد، معاویه با خوش حالی خنده ای بر لبانش پدید آمد و با مسخره گفت:

«تو مرگ حسن را مصیبت میدانی؟»

مقداد گفت، چرا مصیبت ندانم، او بود که پیغمبر بر دامانش می نشانید و میفرمود حسن از من است و

معاویه از مرگ امام شادمان بود زیرا آرزوها و پندارهایش را تحقق یافته میدانست و اکنون میتوانست حکومت جابرانه اش را در فرزندان و خاندانش بمیراث گذارد، چنانکه فضل بن عباس، شادمانی معاویه را از مرگ امام در شعری چنین می سراید:

امروز پسر هند شادمان است و ابراز غرور از مرگ حسن میکند

رحمت خدا بر حسن باد که او مدتها پسر هند را خشمگین و اندوهناک میکرد

اکنون معاویه پس از او راحت شده که امام از حوادث روزگار بخاک رفته

---

(۱) - تاریخ ابن عساکر

(۲) - کفایه الطالب ص ۲۶۸

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۱۴ ای پسر هند با آسودگی چرا کن که چاقی بر بدن شتر پیچیده شده

تو هم پایدار نمی مانی پس خوش حالی مکن که هر زنده ای در گرو مرگ خواهد بود

ای پسر هند اگر جام مرگ را سرکشی در روزگار چنانی که گویا نبوده ای. «۱»

(۱) مورخان نوشته اند که پس از مرگ امام، ابن عباس به پیش معاویه رفت و چون مجلس آرام گرفت معاویه به او رو کرد و

با چهره ای شادمانه به او گفت:

«ای پسر عباس، حسن هلاک شد».

پسر عباس گفت، بلی از دنیا رفت، انا لله و انا الیه راجعون و این سخن را چند بار تکرار کرد و بعد گفت ای معاویه می بینم

که از مرگ امام، شادمان و خندانی، ولی بخدا قسم که پیکر او گور ترا پر نمی کند و کمی عمرش بر عمر تو نمی افزاید، او

از دنیا رفت و از تو بهتر بود، ما بمرگ او سوگواریم و پیش از او هم بمرگ کسی که از او بهتر بود یعنی رسول خدا، سوگوار

شدیم، خدای مصیبت او را جبران فرماید و نیکو جانشینی

برایش قرار دهد.

ابن عباس فریاد کشید و از شدت اندوه بغض در گلویش ترکیب و هر کس در دربار معاویه بود بگریه افتاد و معاویه هم با فریبکاری خودش را بگریه زد و تا آن روز چنان گریه ای در شام دیده نشد.

معاویه دوباره چهره اش بر گشت و شادمانی و سروری فراوان بر چهره اش نقش بست و گفت:

«ای پسر عباس، شنیده ام که او پسرهای کوچکی از خود باقی گذاشته است».

---

(۱) - مقتل الحسین خوارزمی ۱ / ۱۴۱

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۱۵

ابن عباس، شماتت و سرزنش معاویه را دریافت و در پاسخش گفت، همه ما کوچک بودیم و بزرگ شدیم».

معاویه گفت، عمر حسن چقدر بود؟

ابن عباس جواب داد، حسن بزرگتر از آن است که کسی سال ولادتش را نداند.

معاویه خاموش شد و پس از لحظه ای فکر، برای آنکه عقیده ابن عباس را درباره حسین (ع) بداند گفت:

«ای ابن عباس، اکنون تو پیشوای قومت شدی».

ابن عباس، منظور معاویه را فهمید و در پاسخ او گفت:

«تا حسین (ع) زنده باشد چنین نخواهد بود».

معاویه با نیرنگ همیشگیش گفت «خدا پدرت را بیامرزد، ای پسر عباس که هر چیزی را از تو پرسیدم ترا برای جواب آماده دیدم».

(۱)

پایان کتاب

در اینجا شرح زندگانی امام ابو محمد حسن بن علی (ع) پایان می یابد، درود بر او باد روزی که بدنیا آمد و روزی که درگذشت

روزی که در قیامت برانگیخته شود، مسلمانان بفقدان رهبری معنوی و زمانی او دچار زبانی بزرگ و سختی ها و گرفتاریهائی فراوان گردیدند و پس از او بنی امیه بخواری مسلمین پرداختند و آنها را تسلیم ناخوشی ها و ستمهائی بزرگ ساختند.

این کتاب را که بخوانندگان عرضه میدارم خلاصه ای است از بررسیهائی که در

زندگانی امام پاک حضرت ابو محمد الحسن (ع) بعمل آورده ام و از یادگارهای او و روش و روزگار و خلافت و سخنانی که درباره صلح حضرتش از راه تعصب گفته شده مطالبی نگاشته ام،

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۱۶

و هرگز ادعا نمی کنم که این کار را بکمال رسانیده ام زیرا کمال، خاص خداست ولی در بحث و تحلیل و بررسی و بیان اخبار هیچ گونه کوششی را فروگذار نکرده ام تا شاید بتوانم تصویر روشنی از زندگی امام و چگونگی روزگار حضرتش را ترسیم کنم، بعلاوه حوادثی را که در روزگار امام پدید آمده بطوری گسترده بیان داشته ام زیرا شرح آن را برای روشن ساختن مطلب ضروری میدانستم.

در پایان سخن، لازم میدانم مراتب سپاسگزاری خود را بشخصیت بزرگ و نیکوکار جناب حاج محمد رشاد فرزند حاج محمد جواد عجینه که هزینه چاپ این کتاب را بعهده گرفتند ابراز دارم، و این خدمت را بمنظور ابراز ارادت بخاندان رسول و احیاء آثار حضرت امام حسن (ع) انجام دادند و ما توفیق ایشان را از خداوند میخواهیم (منظور چاپ عربی کتاب در نجف است).

انه تعالی ولی القصد و التوفیق

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۱۷

مأخذ جلد اول و دوم کتاب زندگانی امام حسن (ع)

اشاره

نام کتاب نام مؤلف

«الف»

احکام القرآن ابو اسحاق رازی انساب الاشراف بلاذری اسد الغابه ابن اثیر اصابه ابن حجر عسقلانی استیعاب ابن عبد البر مالکی الامامه و السياسه ابن قتیبه اصول کافی کلینی امالی صدوق شیخ صدوق امالی الزجاج زجاج ارشاد شیخ مفید انباء نجباء الابناء محمد الصقلی اخبار الطوال دینوری احیاء العلوم غزالی الاموال ابی عبید الامام علی (ع) عبد الفتاح عبد- المقصود صوت العداله الانسانیة جورج جرداق الاسلام و النصرانیة محمد عبده اسباب النزول واحدی اصول العامه للفقہ المقارن محمد تقی حکیم الارشاد فی اصول الاعتقاد جوینی اغانی ابو فرج اصفهانی ابو الشهداء عقاد ابو هریره امام شرف الدین اعیان الشیعه سید محسن عاملی الاذکیاء ابن جوزی الايضاح فخر المحققین ادب المفرد بخاری انعاض الحنفاء مقریزی اعلام النساء کحاله الاعلام زرکلی احکام السلطانیة ماوردی الهاشمیات کمیت انوار التنزیل بیضاوی نام کتاب نام مؤلف اتمام الوفاء خضری الاسلام بین السنه و الشیعه هاشم الدفتر اسعاف الراغیین محمد الصبان ایضاح الکفایه باقر القرشی اعلام الوری سید مرتضی الاثنی عشریه محمد بن قاسم- حسینی اتمام الوفاء خضری احتجاج طبرسی

«ب»

بحار الانوار مجلسى بلاغات النساء احمد بن ابى طاهر البدء و التاريخ ابو طاهر مقدسى البدايه و النهايه ابن كثير البيان و التبيين
جاحظ بدايع الصنائع علاء الدين كاشانى

«ت»

تهذيب التهذيب ابن حجر تهذيب الاسماء و اللغات النووى تهذيب الاحكام طوسى تطهير الجنان و اللسان ابن حجر الترغيب و
الترهيب عبد العظيم منذرى التصوف الاسلامى زكى مبارك التنبيه و الاشراف مسعودى تاريخ يعقوبى احمد بن ابى يعقوب
تاريخ خميس حسين بن محمد ديار بكرى تاريخ بغداد خطيب احمد بن على تاريخ ابن خلدون عبد الرحمن بن محمد تاريخ
ابن خلکان احمد بن محمد بن خلکان تاريخ ابى الفداء اسماعيل بن على عماد الدين تمام المنون صلاح الدين صفدى

زندگانی حسن بن على (ع)، ج ۲، ص: ۶۱۸

نام كتاب نام مؤلف تحفه المحتاج النووى تذكره الحفاظ ذهبى تقييد العلم تفسير ابن كثير اسماعيل بن كثير التاج جاحظ
التعليقات محمد باقر بهبهانى تنزيه الانبياء سيد مرتضى تاريخ الامم و الملوك محمد بن جرير تحف العقول حسن بن شعبه
تاريخ سينا شفير نعم تاريخ الخلفاء سيوطى تفسير الكبير فخر رازى تلخيص المستدرک ذهبى تاريخ تمدن اسلامى جرجى
زيدان تاريخ العرب العام مستشرق، سديو تحفه الانام فاخورى تاريخ دول الاسلام صدفى تذكره الخواص ابن جوزى تاريخ
الامه العربيه محمد سعد تاريخ الاسلام السياسى دكتور ابراهيم حسن تنقيح المقال ممقانى تاريخ ايران مستشرق

«ث»

ثمرات الاوراق ابو بكر بن على حموى

«ج»

جامع السادات نراقى جامع اسرار العلماء قاسم بن محمد كاظمى جوهره الكلام قراغولى جريده الساعه شرف الدين جمهره
رسائل العرب احمد زكى صفوت جمهره الخطب محمد رضا مدرس جنات الخلود محمد رضا مدرس جمهره اشعار العرب ابو
زيد قرشى جواهر الكلام محمد حسن جمع الجوامع سيوطى نام كتاب نام مؤلف جامع البيان جرير طبرى الجامع لاحكام القرآن
قرطبى

«ح»

حليه الاولياء ابو نعيم اصفهانى حياه الحيوان دميرى حماه الاسلام حياه الحسين (ع) علائلى حياه الامام على (ع) محمد حبيب الله
شنقيطى حياه محمد (ص) محمد حسين هيكل حدائق الوردية حميد بن زيد يمانى

«خ»

خطط المقریزی مقریزی خصائص الكبرى سیوطی خلاصه تهذیب الکمال احمد خزرجی خزانه الادب شیخ عبد القادر بغدادی الخرائج و الجرایح راوندی الخراج ابو یوسف الخلفاء الراشدون عبد الوهاب نجار

«د»

دائرة المعارف بستانی دائره المعارف القرن فريد وجدی العشرين دائره المعارف الاسلاميه مستشرقين دوائر المعارف محمد مهدي كاظمی دره الناصحين عثمان بن حسن در المنتور جلال الدين سيوطی الدر المنتور زينب بنت علي عاملی

«ذ»

ذخائر العقبي محب الدين طبري ذخيره الدارين عبد المجيد

«ر»

روضات الجنات خوانساری

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۱۹

نام کتاب نام مؤلف روضه الواعظین ابو علی نیشابوری ربیع الابرار زمخشری رجال الکشی محمد کشی روح المعانی آلوسی روض المناظر ابن شحنه روضه الشهداء حسین واعظ

«ز»

زهر الآداب ابراهیم قیروانی زینب و الزینبیات عبیدلی

«س»

سنن ابن ماجه سنن ابو داود سفینه البحار شیخ عباس قمی سر السلسله العلویه ابو نصر بخاری سیره ابن هشام سیره الحلبي سفر السعاده فیروزآبادی سلیم بن قیس سلیم بن قیس هلالی السیاده العربیه فان فلوتن سنن کبری بیهقی

«ش»

شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید شرح نهج البلاغه محمد عبده شعراء الغدير عبد الحسين امینی شذرات الذهب ابن عماد حنبلی شرح الشفاء علی القاری شرح لامیه العجم صفدی شرح المضیره شیخ محمود ابو ریه

«ص»

صحيح مسلم صلح الحسن ع آل ياسين صحيح ترمذی صبح الاعشى قلقشندی صفوه الصفوه ابن جوزی نام کتاب نام مؤلف

«ط»

طبقات ابن سعد طبقات فحول الشعراء ابن سلام طبقات الشافعيه سبكي طبقات القراء محمد جزري طبقات الكبرى شعراني

«ع»

علل الشرايع ابن بابويه عيون الاخبار ابن قتيبه عائشه و السياسه سعيد افغانى علم النفس فى الحياه ماندر عبقرية الامام على عقاد
عصر المأمون احمد رفاعى عقيدة الشيعة روايت، م، رونلدس عمدہ الطالب ابن مهنا العلم الشامخ صالح مقبلى العمده ابن رشيق
العقد الفريد ابن عبد ربه العدالة الاجتماعيه سيد قطب العرب فيليب حتى العناصر النفسيه شفيق جبرى

«غ»

غرائب القرآن حسن بن محمد- نيشابورى

«ف»

فكره الافريقيه الآسويه مالك جزائرى الفتوحات الاسلاميه احمد دحلان الفتنة الكبرى طه حسين فصول المهمه ابن صباغ فضائل
الاصحاب احمد مصطفى فاطمه و بنات محمد ص لامنس فجر الاسلام احمد امين فتح البارى ابن حجر فيض القدير مناوى
الفائق زمخشري

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۲۰

نام کتاب نام مؤلف فصول المهمه شرف الدين الفوائد محمد باقر بهبهانى

«ق»

قوت القلوب ابو طالب مكى قوت الاراده اويسون سويت ماردن القاموس فيروزآبادى

«ك»

كشف الخفاء و الالتباس عجلونى كنز العلوم فريد وجدى كشف الغمه اربلى كنوز الحقائق مناوى الكنى و الاسماء دولابى
كشف الغمه شعرانى كنز العمال على المتقى الهندي كفايه الطالب محمد قرشى كشف المحججه سيد بن طاوس الكامل مبرد
الكشاف زمخشري الكامل ابن اثير الكنى و الالقاب قمى

«ل»

لسان الميزان ابن حجر لسان العرب ابن منظور لباب التأويل خازن لهوف سيد طاووس اللباب فى معرفه الانساب ابن اثير

«م»

مجمع البيان طبرسى مجمع البلدان ياقوت الممل و الاهواء ابن حزم المستطرف شهاب الدين المنتظم ابن جوزى معجم الادباء ياقوت حموى مجمع الزوايد نور الدين هيثمى مجمع الامثال احمد ميدانى نام كتاب نام مؤلف معجم الشعراء مرزبانى مشكل الآثار طحاوى المواهب اللدنيه ابن حجر الممل و النحل شهرستانى المجتبى ابن دريد المحاسن و الاضداد جاحظ مجمع البحرين طريحي محاضرات الادباء راغب اصفهاني ميزان الاعتدال ذهبى مروج الذهب مسعودى مقاتل الطالبين ابو الفرج اصفهاني منهاج السنه ابن تيميه مقتل الحسين خوارزمى مطالب السئول كمال الدين شافعى المحبر محمد بن حبيب مكاسب انصارى مناقب احمد ابن جوزى مناقب ابى حنيفه خوارزمى مقتل الحسين مكرم المعارف ابن قتيبه محاضرات الاوائل سكتوارى المحاسن و المساوى بيهقى مجموعه ورام ورام المجدى على بن محمد صوفى محمد بن الحنفية سيد على هاشمى مجله العرفان احمد عارف الزين مجله آسيائى بریتانيا مجله البيان على خاقانى مجله الغرى شيخ العراقين مناقب ابن شهر آشوب مسند احمد بن حنبل مرآت العقول مجلسى من لا يحضره الفقيه طوسى مصابيح الانوار سيد عبد الله شبر ملحه الغدير بولس سلامه مقدمه ابن خلدون ابن خلدون مشارق الانوار الأجهورى

زندگانی حسن بن علی (ع)، ج ۲، ص: ۶۲۱

نام کتاب نام مؤلف المراجعات امام شرف الدين المسالك شهيد ثانی الملاحم و الفتن سيد بن طاوس

«ن»

النزاع و التخاصم مقریزی النفحة العنبريه محمد كاظم يمانى نور الابصار شبلنجى نزاهه المجالس صفورى نهايه غريب الحديث ابن اثير نهايه الارب احمد نوبرى ناسخ التواريخ محمد تقى سپهر النصائح الكافيه محمد بن عقيل نام كتاب نام مؤلف نظام الحكم و الاداره فى الاسلام باقر شريف قرشى النظام السياسى فى الاسلام باقى شريف قرشى النص و الاجتهاد شرف الدين

«و»

وسائل الشيعه شيخ حر عاملى وقعه صفين نصر بن مزاحم وفاء الوفاء نور الدين سمهودى وفيات الاعيان ابن خلکان

«ی»

ينابيع الموده سليمان حنفى

زندگانی حسن بن علی (ع)، فهرست ج ۲، ص: ۱

فهرست مطالب جلد دوم

۱- مقدمه ی مترجم ص ۳

۲- آیاتی چند از قرآن مجید در شأن خاندان پیامبر «۱۳»

۳- ارمغان «۱۴»

۴- فرمایش کتاب «۱۵»

۵- مقدمه ی علامه ی فقیه کاشف الغطاء

بنی هاشم و بنی امیه - حسن (ع) و معاویه «۱۶»

۶- بیعت «۴۱»

۷- قبول بیعت «۵۱»

۸- قبول خلافت «۵۳»

۹- بیعت همگانی «۵۵»

۱۰- استقرار دولت «۵۶»

۱۱- اشتباهات تاریخی «۵۶»

۱۲- جنگ سرد «۵۹»

۱۳- شورای اموی «۶۲»

۱۴- اخطار امام «۶۳» زندگانی حسن بن علی (ع) فهرست ج ۲ ۱ فهرست مطالب جلد دوم

۱۵- پاسخ معاویه «۶۴»

۱۶- اخطار عبد الله عباس «۶۶»

۱۷- نامه ابن عباس به امام «۶۷»

۱۸- نامه امام به معاویه «۷۲»

۱۹- پاسخ معاویه «۸۴»

زندگانی حسن بن علی (ع)، فهرست ج ۲، ص: ۲

۲۰- اخطار معاویه «۹۰»

- ۲۱- پاسخ امام « ۹۱ »
- ۲۲- اعلان جنگ « ۹۲ »
- ۲۳- بخشنامه معاویه « ۹۶ »
- ۲۴- ترس مردم عراق « ۹۸ »
- ۲۵- انتخاب عید الله « ۱۰۴ »
- ۲۶- تعداد سپاهیان « ۱۰۵ »
- ۲۷- چگونگی سپاهیان « ۱۰۸ »
- ۲۸- شیعه - خوارج « ۱۰۹ »
- ۲۹- آزمندان - شکاکها - پیروان رؤسای قبایل « ۱۱۰ »
- ۳۰- اشتباهات تاریخی - الحاکم - یعقوبی - ابن کثیر
طه حسین « ۱۱۱ »
- ۳۱- مدائن « ۱۱۹ »
- ۳۲- حوادث مسکن « ۱۲۰ »
- ۳۳- اعزام جاسوسها - پخش رشوه - فریب عبد الله
خیانت فرمانده - سراسیمگی سپاه « ۱۲۰ »
- ۳۴- دروغهای گمراه گر - بررسی حوادث - حوادث مدائن
بزرگان رشوه خوار - غارت اردوگاه امام - تکفیر امام،
سوء قصد به امام، موقعیت خطرناک « ۱۲۶ »
- ۳۵- بررسی صلح ص ۱۴۳
- ۳۶- ۱- صفدی، ۲- دکتر فیلیپ حتی ۳- علائلی

۴- روایت م روندلس ۵- لامنس «۱۴۶»

۳۷- الف- بی انضباطی، اخلاهای حزبی، حزب اموی،

حزب خوارج، «۱۵۰»

۳۸- ب- خستگی از جنگ، جنگ های پیاپی، ناامیدی از

غنیمت، «۱۵۴»

۳۹- ج- فقدان نیروهای ارزنده- د- دعوت به صلح «۱۵۶»

۴۰- ه- خیانت فرمانده سپاه- و- رشوه های معاویه «۱۵۷»

۴۱- ز- شایعات دروغین، «۱۶۱»

زندگانی حسن بن علی (ع)، فهرست ج ۲، ص: ۳

۴۲- نیروهای دشمن

الف- فرمانبرداری- سپاه- ب- سادگی و نابخردی

ج- هم آهنگی، د- قدرت نیروی سپاهی

ه- اطرافیان

فریبکار، و- پولهای کلان «۱۶۲»

۴۳- ترور امیر المؤمنین، جلوگیری از خونریزی، منت معاویه

حوادث مدائن- حدیث پیامبر- عصمت امام «۱۶۹»

۴۴- نظر- شریف مرتضی، سید بن طاووس «۱۷۶»

۴۵- نمایش واقعیت بنی امیه «۱۷۸»

۴۶- شناخت بنی امیه

ابو سفیان و هند، سخنان پیامبر درباره معاویه، دشمنی با

پیامبر، تعطیل حدود، تجویز ربا، اذان در نماز عید،

خطبه قبل از نماز عید، هرزگی و بیشرمی، حدیث سازی «۱۸۰»

۴۷- استحقاق زیاد، نامه معاویه به زیاد، خطبه زیاد، «۲۱۴»

۴۸- نامه زیاد به معاویه- نامه معاویه به زیاد ص ۲۱۶

۴۹- حرکت به دمشق، رسوایی استلحاق، ابراز تنفر همگانی «۲۲۰»

۵۰- امام حسن (ع)، امام حسین (ع)، «۲۲۳»

۵۱- یونس بن عبید، عبد الرحمن بن حکم، ابو عریان،

ابو بکره، یزید بن مفرغ، سکتواری، «۲۲۴»

۵۲- کارگزاران و فرمانداران معاویه، سمره بن جندب، بسر بن

ارطاه، ابو هریره، زیاد بن أبیه «۲۳۴»

سیاست اهل بیت

۵۳- سیاست مبنایی، هدفهای برتر، «۲۵۸»

۵۴- هدفهای برتر، برابری، عدالت، آزادی، صراحت و

۵۵- فرمانداران و کارگزاران، خدمات سپاهی، سیاست مالی، «۲۷۱»

۵۶- مقررات صلح «۲۷۹»

۵۷- مکان صلح، زمان صلح، «۲۸۸»

زندگانی حسن بن علی (ع)، فهرست ج ۲، ص: ۴

۵۸- بررسی و تحقیق، عمل به کتاب خدا، مسأله ی جانشینی

امنیت همگانی، نفی عنوان امیر المؤمنین، منع اقامه

شهادت، ترک دشنام به امیر المؤمنین، امنیت عمومی

شیعیان، خراج دارابگرد «۲۹۰»

امان به خاندان پیامبر

۵۹- موقعیت امام حسین (ع) «۲۹۹»

۶۰- معاویه در برابر امام

سخنان امام حسن - متن گفتار امام، موقعیت قیس فرمانده «۳۱۳»

۶۱- مخالفان صلح

حجر بن عدی، عدی بن حاتم، مسیب بن نجبه، مالک بن

ضمهره، سفیان بن ابی لیلی، بشیر همدانی، سلیمان بن سرد

عبد الله بن زبیر، ابو سعید، یکی از یاران. ص ۳۲۷

۶۲- بسوی مدینه

مکتب امام، مهربانی به مستمندان، پناه دهندگی، «۳۴۲»

۶۳- معاویه در مدینه، حزب سیاسی «۳۵۶»

۶۵- پیمان شکنی معاویه

مخالفتان دشنام به علی (ع) - سعد بن ابی وقاص،

جناب ام السلمه، عبد الله بن عباس، احنف بن قیس،

کثیر بن کثیر، انیس انصاری، زید ارقم، ابو بکره «۴۰۴»

۶۶- مالیات دارابگرد، دشمنی با شیعیان علی، «۴۲۸»

۶۷- شهیدان عقیده و ایمان

«حجر بن عدی، عبد الرحمن حسان عنزی، قبیصه بن ربیعہ «۴۳۲»

۶۸- انعکاس فاجعه، امام حسین، عایشه، ربیع بن زیاد،

حسن بصری، عبد الله بن عمر، معاویه بن خدیج، رشید

هجری، عمرو بن حمق خزاعی «۴۵۰»

زندگانی حسن بن علی (ع)، فهرست ج ۲، ص: ۵

۶۹- اوفی بن حصن، جویریہ بن مسهر عبدی، عبد الله بن یحیی

حضرمی، «۴۶۲»

۷۰- جنایات دیگر

ویرانی خانه ی شیعیان، نپذیرفتن شهادت مسیحیان، وحشت

و زندان، محمد بن ابی حذیفه، عبد الله بن هاشم بن مرقال

عبد الله بن خلیفه ی طایی. جاریه بن قدامه. تعقیب زنان

شیعه، زرقاء دخت عدی ام الخیر بارقی، سوده دخت عماره

بکاره ی هلالی، اروی دخت حارث، دارمیه ی حجونی،

۷۱- بیعت یزید

دعوت مغیره، نمایندگان شهرستانها، سفر دوم معاویه،

گفتار امام حسن، عایشه و بیعت یزید، «۵۴۷»

۷۲- زنان و فرزندان امام

کراهت شرعی طلاق، منافاه با روش امام، بی توجهی

به زن خواهی، دروغ پردازی منصور، «۵۵۰»

۷۳- نادانیهای لامنس، خوله فزاری، جعده دخت اشعث،

عایشه خثعمی ص ۵۶۳

۷۴- قاسم، ابو بکر، عبد الله، زید، حسن، «۵۷۱»

۷۵- پایان دوران

مرگ در اثر بیماری سل، مسمومیت از راه عصا، مسمومیت

در طواف، مرگ عادی، اندرز در بستر مرگ، وصیت

به حسین (ع) وصیت به محمد حنفیه «۵۷۵»

۷۶- تجهیز امام، گروه مشایعین، نماز بر جنازه ی امام، فتنه

بزرگ، اجازة دفن عبد الرحمن عوف، در کنار قبر، طنین

فاجعه، مدینه، مکه، بصره، کوفه، «۵۹۶»

۷۷- نامه به امام حسین، شادمانی معاویه، پایان کتاب «۶۱۱»

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

